JACOB BURCKHARDT

İTALYA'DA RÖNESANS KÜLTÜRÜ

Çeviren
Bekir Sıtkı BAYKAL

DEVLET KİTAPLARI

JACOB BURCKHARDT

İTALYA'DA RÖNESANS KÜLTÜRÜ
I

(Die KuItur der Renaissance in Itallen)

Bu eseri Prof. Bekir Sıtkı BAYKAL dilimize çevirmiştir.

YATILI BÖLGE OKULU DÖNER SERMAYESİ
ŞEREFLİKOÇHİSAR — 1974

İkinci Baskı Üzerine Birkaç Söz

Aslı dil ve üslûp bakımlarından oldukça ağır olan, konu bakımından da çeşitli bilim dallarına ait çok sayıda soyut kavramları kapsayan İTALYA'DA RENAİSSANCE KÜLTÜRÜ'nün ikinci baskısı hazırlanırken metinde esaslı değişiklikler yapılmasına gerek bulunmamıştır. Ancak kitap baştan başa yeniden incelenerek ve aslı ile de karşılaştırılarak yapılan ufak tefek değişiklikler, sadece ilk baskıda gözden kaçmış olan bazı basım kusurları ile çeviride görülen birtakım aksaklıkların düzeltilmesi, atlanmış yerlerin tamamlanması ve üslûp bakımından yer yer ifade yumuşatmaları ötesine geçmemektedir. Butlunla beraber, birinci çeviriden beri geçen yirmi yü kadar bir zaman boyunca dilimizin geçirmiş olduğu evrimin göz önünde tutulması zorunlu görülmüştür. Böylece, yeni kuşaklarca artık anlatılamayacak ya *da güçlükle anlaşılabilecek kadar eskimiş bulunan Osmanlıca söz ve deyimlerin yerine elden geldiği kadar Türkçe karşılıklarının konmasına dikkat olunmuştur. Ancak, bu hususta da büyük bir titizlikle davranılmış, Türkçe karşılıkların sadece dilimize yerleşmiş gibi görünenlerine yer verilmeğe çalışılmıştır.*

Ankara, 30 Mayıs 1973

Bekir Sıtkı BAYKAL

ÖNSÖZ

Batı dünyasının düşünüş hayatında Romantizm ile başlayan; bir inancın gerçeğe uygun veya hayata faydalı olup olmadığına göre değil, fakat bunun estetik değerine göre hüküm yürüten dinsel bir akım, devrin tarih yazıcılığında da etkisini göstermekte gecikmemiştir. Böylece, özellikle XIX uncu yüzyılın ikinci yarısında, bediî duyguları ön plânda tutan tarih yazıcılarına, «estetik tarihçiler» denilmektedir. Onlara göre tarih olaylarını, hatta düşün akımları ve kültür görüntülerini değerlendirmenin başlıca ölçüsü, bunların bir insan üzerinde bıraktıkları izlenimlerdir. Böyle olmakla beraber estetik tarih yazıcıları, Romantiklerden daha gerçekçi bir görüşe sahiptirler ve, bunların tam tersine olarak, güzel olan bir şeyin, bir inancın sırf güzel olduğu için mutlaka doğru olması gerektiği şeklinde bir sonuç çıkarmaktan sakınmaktadırlar; güzelliğin, çok kez, temel öğeden fedakârlık yapmak bahasına elde edilebileceğine inanmaktadırlar. Dolayısıyle, güzel olan bir şeyin, tarih ve siyasal önem bakımlarından arka plânda kalabileceği karaşındadırlar. Böylece estetik akıma bağlı tarih yazıcıları, tarih konulan karşısında daha serbest ve herhangi bir bilimsel iddiaları olmaksızın davranabilmekte, diğer okullardan farklı olarak, günün sorunları ile geçmişin olayları arasında birtakım ilişkiler aramak veya zamanm siyasetini etkilemek gibi bir ihtiyaç duymamakta-

dırlar. Kısacası bunlar, sırf zevk duydukları için tarihi konularla uğraşmakta ve bu nedenle, göreneksel anlamda tarihçiliği meslek edinenler tarafından üzerinde durulmamış, önemsiz sayılarak bir kenara atılmış olan karmaşık problemleri ele almayı ilginç bulmaktadırlar.

Burada biz, böyle tek yanlı bir tarih görüşünün eleştirisine girişerek kuvvetli ve zaif taraflarını belirtmeğe çalışacak değiliz. Maksadımız, sadece, çevirisini sunduğumuz «İtalya'da Renaissance Kültürü» adlı eseri vücuda getiren Jacob Burckhardt'in, tanınmış Fransız tarihçisi Ernest Renan ile birlikte, en başta gelen bir temsilcisi olduğu estetik tarih yazıcılığı akımı hakkında kısa bir fikir vermekten ibarettir. Bunlara göre bir kültürün değeri hakkmda yargıya varırken, başlıca, bu kültürün estetik değerini göz önünde bulundurmak gerekir. Bunun için, sadece sanat alanında yaratılmış olan eserler yeterli değildir; bir bütün olarak devrin sanat damgasını taşıması ve bu devri inceleyen kimsede şairane duygular uyandırabilmesi esastır, işte «İtalya'da Renaissance Kültürü», tam anlamıyla böyle bir anlayıştan doğmuş bir eserdir.

Aslen İsviçre'li olan Jacob Burckhardt'in XIX uncu yüzyıl Alman düşünürleri arasında müstesna bir yeri vardır. Çünkü o, Goethe'nin düşünüş âleminden ayrılarak, kendini iktisadî ve siyasî faaliyetlere adamak şeKİinde kısaca ifade edebileceğimiz, zamanın genel eğilimine kapılmadan Alman hümanizması geleneğini sürdürmüş ve böylece XVIII inci asırla gelecekteki gelişmeler arasında bir köprü vazifesini görmüştür. Kendisi 1818 tarihinde Basel (Bale) şehrinde bir papazın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Babasının isteği ile aynı kentin üniversitesinde teoloji öğrenimine başlamış, fakat çok geçmeden bunu bırakarak tarih ve fel-

şefe derslerine yönelmiştir. Asıl bilimsel formasyonunu, beşinci sömestirden sonra üç yıl süre ile okuduğu Berlin Üniversitesinde kazanmıştır. O tarihlerde Leopold von Ranke, Berlin Üniversitesinde bütün dünyaca tanınmış seminerlerinde tarih biliminin son yıllarda eriştiği ileri yöntemleri ile çalışıyor, modern tarih anlayışını neredeyse bütün dünyaya öğretiyordu. Genç Burckhardt, Ranke'nin, Boeck'ün ve Jacob Grimm'in derslerine devam etti. Kendi eğilimlerine en yakın bulduğu hocası, sanatkâr tarafı ağır basan Franz Kugler oluyordu. Bu arada bir sömestrini geçirmek üzere Bonn Üniversitesine gittiği zaman burada ünlü bir Sanat Tarihi Doçenti olan Gottfried Kinkel ile dost oldu ve bunun çevresinde kümelenmiş bulunan sanatkâr ruhlu insanların neşeli topluluğuna katıldı. Berlin'e döndükten sonra da bu toplulukla ilişkilerini kesmiyerek arkadaşlarının şiir yarışlarına fiilen katılmaktan geri kalmadı. Burckhardt aslında sosyete hayatından hoşlanmazdı. Bu itibarla salonlardan uzak kalmış, sadece tiyatroya sık sık gitmiştir. Almanya'da geçen öğrenci hayatı, Burckhardt'a, daha önce küçümsediği Alman kültürüne derin bir saygı duymayı öğretmiş ve onda, kendisinin de doğrudan aynı kültürün bir çocuğu olduğu bilincini geliştirmiştir. Almanya'da hazırladığı bir tez ile Basel'e dönerek 1849 Mayısında henüz yirmibeş yaşında olduğu halde doktorasını verdikten sonra Burckhardt'i, Ranke'nin çalışkan bir öğrencisi olarak Paris'te görmekteyiz. Burada günün bir iki saatim Louvre Müzesinde, akşamlarını tiyatrolarda, fakat esas çalışma vaktini Bibliotheque Royale'da geçirmekte, Karşı-Reform devrinde İsviçre tarihi ile ilgili malzeme toplamaktadır. Burckhardt bu çalışmaları sonucunda önemli bir eser verememiştir. Çünkü onun yaratıcı yeteneği bu alanda değildir. Daha 1843 te yazdığı bir mektupta asıl yeteneğinin kültür tarihi alanında olduğunu açıkça ifade etmektedir: «Epik

alanda güç muvaffak oluyorum. Figürlerim sadece ikinci derecede bir süsten ibaret kalıyor. Tarihî araştırmalarım da aynı durumdadır. Benim için asi olan, problemlerin arka yüzüdür ve bunu da kültür tarihinde bulmak mümkündür, işte bu nedenle bütün gücümü, esas itibariyle kültür tarihine vereceğim». Paris'teki çalışmalarının ürünü olarak ortaya koyduğu Andreas von Krain adlı küçük bir kitapla Burckhardt'm birinci faaliyet dönemi kapanmış oluyordu.

1844 te Basel'e dönüp habilitasyonunu yaptıktan sonra Burckhardt üniversitede haftada iki saatlik tarih ve yine iki saatlik Sanat Tarihi derslerine ek olarak her dinleyiciye açık olmak üzere ayrıca serbest konferanslar da vermeğe başlamıştır. Bu faaliyeti ile dikkati çekerek İsviçre hükümeti tarafından kendisine Profesörlük unvanı tevcih edilmiştir. Ancak, kadrosuz bir Profesör sıfatıyla kazandığı para geçimine kâfi gelmiyordu. Bu nedenle ertesi yıl hocası Franz Kugler'in daveti üzerine Berlin'e gitti ve burada aynı hocası tarafından kendisine emanet olunan «Sanat Tarihi» ve «Resim Tarihi» adlı eserlerinin yeni birer basımını hazırlamakla meşgul oldu.

Fakat bütün bunlar onu tatmin etmiyordu. Burckhardt'in doğduğu şehri çok sevdiği ve ancak orada huzur içinde yaşayabildiği anlaşılıyor. Nitekim, Franz Kugler'in dostluğundan ve nüfuzundan faydalanarak Berlin'de iyi bir mevki elde etmesi kolaylıkla mümkün iken 1848 de kendisine teklif olunan mütevazi bir lise hocalığını derhal kabul ederek Basel'e dönmüş ve aynı zamanda kadrosuz bir Profesör sıfatıyla Üniversitede de yine dersler vermeye başlamıştır. Buradan İtalya'ya gitmek ve bu memleketteki sanat eserlerini doya doya görüp incelemek çok daha kolay olmaktadır.

Bu arada Burckhardt bir de sevdaya tutulmuş, fakat sonunda herhangi bir bağlantıya girmeksizin işin

içinden sıyrılmıştır. Bundan böyle bütün varlığı ile kendini tarih ve sanat araştırmalarına vererek tarihin ve sanatın büyük simalarında ve bunların yarattıkları eserlerde tesellisini aramıştır. Tarihin zenginliğini ve sanatın güzelliğini bütün derinliği ile yaşayarak engin ruhunu avutmuştur. Artık, dahiyane bir araştırıcılık ve kavrayış gücü ile büyük problemlere dalmıştır. Goethe'nin etkisi altında kalarak sırf barbarlık ve kültür sorunlarına ilgi göstermiş, bu ikisi arasında kalan dar anlamda bir milli tarih anlayışından yüzünü çevirmiştir. Onu kendine çeken, büsbütün kendine bağlayan başlıca sorun, bir bütün olarak ele alınması gereken insanlık kültürünün doruklarıdır. Kültür, şu veya bu milletin değil, tüm insanlığın ortak malıdır ve kendi doruklarında en parlak ifadesini bulmaktadır. Klâsik İlkçağ dünyası hangi nedenlerle çöküp gitmiştir? gibi Friedrich Schiller tarafından ortaya atılan bir soru ve modern kültürün meydana gelmesi için yapılan uğraşmalar, Burckhardt'in araştırmalarına yon çizen belli başlı sorunlar olmuş ve bu problemleri iki büyük eserinde çözümlemiştir. Bunlardan biri, «Büyük Konstantin ve Zamanı» (1853), ötekisi de «İtalya'da Renaissance Kültürü» (1860) dür. Bu iki kitapla Burckhardt, kültür tarihi alanında iki şaheser yaratarak dünya ölçüsünde bir ün kazanmıştır.

Yazar her iki eseri de birer deneme olarak sunmakta olup bunlarda herhangi bir yönden mükemmellik iddiasında değildir. Konular belli bir görüş açısından işlenmiş ve aydınlatılmıştır. Her yerde yaratıcı sanatçının sübjektifliği göze çarpmaktadır. «Büyük Konstantin ve Zamanı», Paganlık ile Hıristiyanlık arasındaki mücadelenin bir tarihi olmadığı gibi «İtalya'da Renaissance Kültürü» de İtalya'nın XIII — XVI mcı yüzyıllardaki tarihi değildir. Birincisinde Burckhardt, sadece Paganlığın soysuzlaşmasını tasvir eder ve Klâsik İlkçağ âleminin batış nedenini bu soysuzlaşmada

bulur. Buna paralel olarak Hıristiyanlığın gelişmesini izlemek işi ise konusunun dışında kalır. Çok daha olgun bir "eser olan «İtalya'da Renaissance Kültürü» nde de Ortaçağın yaşama gücünün devamı ve etkileri üzerinde durulmamıştır. Bunda tam anlamı ile aydınlatılan konu, sadece yeni kültürün kendisidir. Bütün tarihsel ayrıntılar, esas itibariyle tek bir düşünsel öğenin karakterini çizmeğe hizmet etmektedir; bu amaç için kullanılamayacak olanlarının hiç sözü edilmemiştir. İtalyanlar, ilk modern halk olarak gösterilmekte ve bunların çeşitli bağlarını silkip atarak Yeniçağın bireyciliğine nasıl kavuştukları tasvir olunmaktadır; modern kültürün, değerli bir hazinesi olan özgürlüğü bu endividüalizmaya borçlu bulunduğu anlatılmaktadır. Böylece Burckhardt, Renaissance dünyası ve insanını keşf etmiştir. Renaissance devrini çok iyi tanıyan üstatlardan Kari Brandi'nin sözleri ile Burckhardt, «meydan okurcasına bir plâstik ile, büyüleyiciliğin mavi ve yeşil ışıkları içinde bütün sertliği ve keskinliği ile önümüze çıkarılmış Renaissence insanını» gözlerimiz önüne sermektedir: «Aklın hesapçı soğukkanlığına sahip ve her aracı pervasızca kul'anan insan; cesur değil, fakat sonsuz derecede maharetli, her şeyi kendi isteğine boyun eğdirmeye düşkün insan; hak etmeksizin, herhangi bir din sevgisi duymaksızın, gününü gün etmeğe bakan ve tüm davranışlarını sırf buna uyduran, üstelik görkemli bir atalar gururu besleyen ve ateşli bir şöhret ihtirası ile yanan insan; Serbest düşünür, yıldızlara inanır, buna rağmen, sakıngan bir dindarlık güden ve Tanrıya salt bir itaat gösteren insan; zevk ve safaya doymaz, fakat bilgi ve sanata da ayni derecede tutkun, her güzel şekle vurgun ve her güzel karşısında kendinden geçen, bizzat kendisi bitmez tükenmez, yorulmak bilmez bir temaşa olan insan». İşte Jacob Burckhardt'in karşımıza çıkardığı Renaissance insanının tablosu!.,.

Kitapta yer alan siyasal tarih ve düşünüş tarihi ile ilgili bölümler ancak ikinci derecede bir önem taşıdıkları gibi «Görenek ve Din» bölümü de ana kavramlar bakımından yeteri kadar açık değildir. Bununla beraber, bu eserinde Burckhardt, sanatçıca üslûbun doruğuna erişmiş bulunmaktadır. Nekadar geniş araştırmalar yaptığı, etütleri sırasında ne gibi sorunlarla karşılaştığı ve bulduğu verileri nasıl ruhuyle benimsediği açıkça görülmektedir. İkinci faaliyet dönemini kapsayan bu eseriyle Burckhardt, karakterinin kalıcı çizgilerini kazanmış bulunmaktadır. Giderek artan bir hızla zamanını ve ilgisini güzel'e veren bu insanda sanatın yeri, sadece bilgisinde değil, fakat kalbinde ve ruhunun derinliklerindedir. Burckhardt'i öncelikle sivrilten özellik, ayrıntıları bütün kaplamı ve derinliği ile kavramak ve dünyada başka hiçbir şey yokmuşçasına, kendini bütün varlığı ile bir probleme verebilmek vasfının yanısıra, analiz yolu ile sonuçlar çıkarabilmek ve bu sonuçlan genelleştirebilmek, tipik olanı görebilmek yeteneğidir. Bu hususlar, «italya'da Renaissance Kültürü» nün başlıca kaynaklanın teşkil eden çağdaş edebî eserleri kullanış ve bunlardan faydalanış tarzında gayet açık olarak görülmektedir.

1848 de Basel'de kendisine verilmiş olan lise öğretmenliği, birkaç yıl sonra bir eğitim reformu dolayısiyle elinden alınınca maddî sıkıntıya düşen Burckhardt, bir süre için hastalanan bir profesöre vekâlet etmek suretiyle geçim parasını sağlamaya çalıştı. «Büyük Konstantin ve Zamanı» ile «Cicerone» adlı eserleri çıktıktan sonra Zürich'teki Yüksek Mühendis Okulu onu Sanat Tarihi Profesörlüğüne çağırdı. Fakat 1858 Nisanında Tarih Ordinaryüs Profesörü olarak Basel'e döndü ve bundan sonra artık hiçbir daveti kabul etmiyerek ömrünün sonuna kadar burada kaldı. Basel'de de Sanat Tarihini ek bir ders olarak okutuyordu. 1886 da Tarih Ordinaryüs Profesörlüğünden emekliye **çıktık-**

tan sonra da, aylığının yarısından vazgeçmek suretiyle, Sanat Tarihi derslerini vermeğe devam etti ve 1893 te büsbütün ihtiyarlaymcıya kadar bu dersleri okuttu.

Dikkati çekecek bir nokta da şudur ki Burckhardt, hayatının son otuz yılı boyunca (1867-1897) hiçbir eser yayınlamamıştır. 1880 de yazmağa başladığı «Yunan Kültürü» ve daha bazı eserleri, ancak ölümünden sonra yayınlanmıştır. Faaliyetinin bu son döneminde yayın alanında hiçbir ihtirası kalmamıştır. Anlaşıldığına göre o vakte kadar edebiyat ve bilim alanlarında kazandığı ün kendisini tamamiyle tatmin etmiş bulunmaktadır. Hatta daha önceki eserlerinin yeni baskıları yapılmak gerektikçe kendisi hiçbir ilgi göstermiyerek bu işi başkalarına bırakmıştır. Buna karşılık bütün varlığını derslerine adamış ve bundan sonraki görevini dinleyicileri üzerinde etki yapmakta görmüştür. Tarih derslerinde Yunan, Ortaçağ ve Yeniçağ kültürlerini. Sanat Tarihi derslerinde ise Eskiçağdan XVIII inci yüzyıla kadar her konuyu okutmuştur.

Burckhardt, hayatta insanlarla düşüp kalkarken birçok acı tecrübeler edinmişti. Bunun sonucu olacak ki o, son zamanlarda kendisi ile çevresi arasında açık bir mesafe bırakarak hemen hemen kimseyi yanma yaklaştırmadı. Hatta kendisiyle denk düzeyde olan kimselerle bile düşüp kalkmıyordu. Temas ettiği pek az insanlardan biri, 1869 tarihinden beri Klâsik Filoloji Profesörü olarak, on yıl süre ile Basel'de yaşamakta olan ünlü filozuf Frriedrich Nietzsche olmuştur. Burckhardt'in Nietztsche üzerinde kuvvetli bir etki yapmış olduğuna şüphe yoktur. Gerçekten de Nietzsche, 1886 da Burckhardt'a şöyle yazıyordu:

«Sizin kadar benimle ortak esaslardan hareket eden kimse tanımıyorum. Bana öyle geliyor ki siz de aynı problemleri görüyor, bunlarla bana çok benzer bir tarzda uğraşıyorsunuz; hatta belki de siz daha

büyük bir şiddetle davranıyor, daha derinlere gidiyorsunuz, çünkü Siz benden daha suskunsunuz».

1897 tarihinde ömrünü tamamlayıncaya kadar Burckhardt, Basel'de son derece gösterişsiz bir evde tek başına, zengin sanat eserleri kolleksiyonları arasında kitapları ile başbaşa yaşamıştır. Hayatı her türlü gösteriş ve alayişten uzak olarak geçmiş, fakat yarattığı eserlerle düşünüş tarihinde ölümsüz bir yer almıştır.

«italya'da Renaissance Kültürü», Burckhardt henüz hayatta iken birçok defalar basılmıştır. Fakat bunlardan, biri 1860 ve ötekisi 1869 da olmak üzere, sadece iki basımını kendisi yapmıştır. Ötekileri ise, yazarının müsaadesi ile Ludwig Geiger tarafından yayınlanmıştır. Burckhardt'in ölümünden sonra da birçok basımlarını yapan Ludwig Geiger, eserin özgün metnini vermekle kalmayarak her defasında yeni yeni metin ve notları içine işlemiştir, öyle ki 1919 da çıkardiği 12 inci baskı, orjinal kitabın hemen hemen iki katım bulmuş ve böylece yazar metninin karakteri geniş ölçüde kaybolmuştur. 1922 de Walter Goetz 13 üncü baskısını yaparken, Geiger'in eklediği notlara dokunmamakla beraber, hiç olmazsa metin kısmını ayıklıyarak aslını geri getirmiştir.

Bizim çevirisini verdiğimiz metin ise bunlardan hiçbiri değildir. Burckhardt, eserinin italyanca tercümesi için birtakım düzeltme ve eklemelerle yeni bir nüsha hazırlayarak Mantua'da çevirmen Diego Vabusa'ya yollamıştı. Uzun araştırmalardan sonra 1929 tarihinde ele geçen bu metin, 1930 da yayınlanan Burckhardt Külliyatına ayniyle girmiştir, işte önümüzdeki çeviri de Werner Kaegi'nin yayınladığı bu metindendir.

Kültür tarihi gibi çok çeşitli konulan içine alan ve özellikle Jacob Burckhardt gibi kendine özgü bir dü-

şünüş yöntemi ve üslûbu bulunan bir yazar tarafından vücuda getirilmiş böyle bir eserin Türkçeye çevirilmesi sırasında birtakım çetin problemler karşısında kalınmıştır. Bunların çözümlenmesinde her an yardımıma koşan meslekdaşlarımdan özellikle saym Profesör Nusret Hızır'a burada şükranlarımı sunmayı ve bu arada ne yazık ki genç yaşta aramızdan ebediyen ayrılan aziz arkadaşım rahmetli Samim Sinanoğlu'yu minnet ve saygı ile anmayı borç bilirim.

Bekir Sıtkı BAYKAL

İTALYA'DA RÖNESANS KÜLTÜRÜ
BİR DENEME
I

B İ R İ N C İ   B Ö L Ü M

SANAT ESERİ OLARAK DEVLET

Bu kitap, sözün gerçek anlamıyla, sadece bir deneme başlığını taşıyor. Yazar, çok sınırlı olanak ve araçlarla çok ağır bir ödevi üzerine aldığının tamamiyle bilinci içindedir. Fakat araştırmalarına daha büyük bir güvenle bakabilse bile, yine de işin ehli olanların onaylarını kazanmak olanağı çoğalmış olmazdı. Bir kültür devrinin düşünüş bakımından ana çizgileri belki de her göze ayrı ayrı biçimlerde görünür. Hele bugünkü medeniyetimizin en yakın anası olarak hâlâ etkilerini sürdürmekte olan bir kültür söz konusu olunca gerek yazan ve gerekse okuyanlarda her an için sübjektif birtakım hüküm ve duygularn yer bulması zorunludur. Açılmaya cesaret ettiğimiz engin denizde gidilebilecek yollar ve yönler pek çoktur. O halde bu eseri vücuda getirebilmek için yapılan çalışmalardan, başka biri, kolaylıkla başka türlü faydalanabilir, bunları başka türlü kullanabilir, hattâ bu kadarı ile de kalmıyarak esasla ilgili olmak üzere büsbütün başka sonuçlar çıkarabilirdi. Aslında konu, birçok defalar işlenilmesini, ayrı ayrı görüşlü araştırıcıların üzerinde söz söylemeye davet edilmesini temenni ettirecek derecede önemlidir. Eğer bizi, sabırla dinlemek lutfunda

bulunulur ve bu kitap bir bütün olarak düşünülürse, şimdilik memnun kalacağız. Bir kültür tarihi yazmakta karşılaşılan güçlüklerin en başta geleni, büyük bir fikrî bütünün herhangi bir şekilde derli toplu bir tasvirini meydana getirebilmek için bu bütünü ayrı ayrı görünüşte çok kez keyfî birtakım kategorilere ayırmak zorunda kalınmasıdır. Bir zamanlar, bu kitabın en büyük gediğini, yazacağımız «Rönesans Sanatı» adlı ayrı bir eserle doldurmayı düşünüyorduk. Fakat bu niyetimizi ancak kısmen gerçekleştirebildik[1].

Papalarla Hohenstaufen hanedanı arasındaki kavgalar sonuncunda İtalya, öteki Batı ülkelerinden en esaslı noktalarda tamamiyle ayrı bir siyasi şekil alıyordu. Fransa, İspanya ve İngiltere'de feodal sistem, yapısı bakımından, ömrünü tamamladıktan sonra mutlak hükümdarların toparladıkları modern devletler içinde erimek zorunda kalacak bir tarzda gelişmişti. Almanya'da İmparatorluğun birliğini, hiç olmazsa görünüşte, muhafaza etmesine yardım etmişti. İtalya'da ise bu nitelikte bir feodal sistemden hemen hemen tamamiyle uzak kalınmıştı. XV. yüzyılın imparatorları en elverişli hallerde bile, artık en yüksek feodal makam olarak değil, ancak zaten

1 Franz Kugler, Geschichte der Baukunst (Mimarî Tarihi), italya'da Renaissance mimarîsini ve dekoratif sanatım işliyen kısmı (Cilt 4, Bl. I.) müellif tarafından yazılmıştır.

mevcut bulunan devletlerin mümkün görünen başları ve destekleri olarak kabul olunuyor ve saygı görüyorlardı. Fakat Papalık, kendi eliyle yarattığı uyduları ve dayanak noktaları ile, gelecekte herhangi bir siyasi birliğin meydana gelmesini önliyebilecek kadar bir kuvvet gösteriyor, buna karşılık kendisinin bir birlik vücuda getirecek gücü bulunmuyordu[2]. İmparatorluk ile Papalık arasında birçok siyasi kuruluşlar, şehirler ve zorba hükümdarlar (tiranlar) yer almakta idi. Bunların bazıları önceden vardı. Bazıları ise son zamanlarda meydana gelmiş olup varlıkları düpedüz bir oluntu idi[3]. Avrupa'lı modern devlet anlayışı, kendi ihtiras ve emelleri uğrunda hiçbir kayda bağlı kalmaksızın tamamiyle serbest hareket eder haliyle, ilk kez işte bu siyasi kuruluşlarda görülmektedir. Çok kere bunlar, her çeşit hukuk kurallarını hafifseyerek ve her türlü sağlam kuruluşları daha doğduğu anda boğarak, en korkunç görüntüleriyle sınırsız ve bağsız bir bencilliği temsil etmişlerdir. Fakat bu bencilliğin hakkından gelindiği ya da herhangi bir şekilde karşılanarak bir denge meydana getirildiği yerlerde tarihe yepyeni bir hayat girmiştir. Bu da, inceden ince-

2 Macchiavelli, Discorsi L. I. c. 12.

3 Yönetenlerle yönetilenlere beraberce *lo stato* denmektedir. Bu ad, sonradan hükümranlığa sahip bir bölgenin tüm varlığını ifade eden bir kavram haline gelmiş olsa gerektir (devlet).

ye hesaplanmış, düşünülmüş bir eser, bir sanat eseri olarak devlet'tir. Şehir cumhuriyetlerinde olduğu gibi tiranların elinde bulunan bölgelerde de bu yeni hayat, yüzlerce çeşit şekliyle kendini göstermiş, gerek iç yaşayışı ve gerekse dış siyaseti tâyin etmiştir. Biz bu tiran devletleri arasında olgunluk ve görünüş bakımından en ilerde olan tipik bir tanesini ele alarak incelemekle yetineceğiz.

Zorba hükümdarlar eliyle yönetilen bölgelerin iç durumları için çok tanınmış bir örnek vardı. Bu, Aşağı-İtalya ve Sicilya'da İmparator II. Friedrich'in yaratmış bulunduğu Norman Devletiydi[4]. İslamların (Sarazen*) yanıbaşında ihanetler ve tehlikeler içinde büyümüş olan Friedrich, daha genç yaşta sorunlar üzerinde tamamiyle objektif olarak düşünüp yargıya varmaya ve eylem yapmaya alışmıştı. Bu özelliği ile o, taç ve taht sahibi ilk modern insandı. Üstelik de İslâm devletlerinin iç durumlariyle yönetim örgütlerini yakından tanıyordu; aynı zamanda bunların Papalarla yaptıkları ve her iki tarafı da bütün araç ve güçleri seferber ederek cepheye götürmeye zorlayan ölüm kalım savaşını bütün ayrıntı-

4 Höfler, Kaiser Friedrich II., s. 39 vd.

* Sarrasin, Sarazin: Arapça «şarkıyyûn» dan bozma olduğu sanılan bu sözcük, ortaçağda Endülüs, Kuzey Afrika ve Akdeniz kıydariyle adalarında yaşayan ve Avrupa ile çeşitli ilişkilerde bulunup Arapça konuşan Müslümanlara verilen addır (çeviren).

lariyle biliyordu. Friedrich'in buyruklarında, özellikle 1231 den beri, feodal devleti tamamiyle parçalamak, halkı iradesiz, silâhsız ve son derece fazla vergi verebilmek yeteneğinde bir kitle haline getirmek amacı güdülmektedir. İmparator, tüm adalet ve yönetim örgütlerini, o vakte kadar Batı dünyasının hiç görmediği, hiç duymadığı bir biçimde merkezileştiriyordu. Artık hiçbir memurluk makamı, halkın seçimi ile işgal edilemez olmuştu. Bu, kesin olarak yasak edilmişti. Aykırı hareket eden bir yer, tamamiyle tahribedilmek ve halkı köle yapılmak cezasına çarptırılırdı. Vergi sistemi geniş ölçüde bir kadastro esasına ve İslâm âdetlerine dayanmakta olup, vergiler Doğu memleketlerine özgü işkence ve zulme başvurmak suretiyle toplanırdı (Gerçekten de Şarklı'nın elinden başka türlü para almanın imkânı yoktur). Burada artık halk yoktur; ancak baştanbaşa denetlenebilen bir tebaa kitlesi vardır; öyle ki meselâ hiç kimse özel müsaade almaksızın dışardan evlenemez, kayıtsız ve şartsız olarak dışarda eğitim göremezdi. Bugüne kadar bilindiğine göre ilk kez öğrenim zorunluluğunu koyan, Napoli Üniversitesi olmuştur. Halbuki o sıralarda Doğu memleketlerinde ahali, hiç olmazsa bu gibi hususlarda serbest bırakılıyordu. Buna karşılık Friedrich, yine tamamiyle İslâm âdetlerine uygun olarak, bütün Akdenizde ticareti kendisi yapıyor, birçok malların alım satımını elinde bulunduruyor ve tebaasının ticaret yapmasına engel oluyordu.

Gizli imansızlık inançları besleyen Fatimî halifeleri, hiç olmazsa ilk zamanlarda, tebaalarının dinlerine karşı hoşgörü gösteriyorlardı. Buna karşılık Friedrich, hükümet sistemini, çok tanrıya inananlara karşı uyguladığı engizisyon işkenceleri ile tamamlamıştır. Kovuşturmaya uğratılan çok tanrıya inananların serbest düşünüşlü şehir hayatının temsilcileri oldukları kabul edilirse, bu suç bir kat daha ağır görünür. Memleket içinde polis kuvvetleri ve aynı zamanda dışarıya karşı ordunun çekirdeği olarak Friedrich'e hizmet edenler, Sicilyadan göç ederek Luceria ve Nocera'da yerleşen Müslümanlar idiler. Bunlar her türlü inleme ve sızlamalara karşı sağır, kilisenin aforozlarına karşı kayıtsız kalıyorlardı. Silâh kullanmasını unutmuş olan tebaa sonradan Manfred'in düşürülmesi ve Anjou hanenının Sicilya'ya gelip yerleşmesi karşısında iradesiz bir kitle halinde uzaktan seyirci kalmıştır. Fakat Anjou hanedanı, bu hükümet sistemini miras olarak kendine mal etmiş ve bundan faydalanmaya devam etmiştir.

Merkezleştirici imparatorun yanıbaşında, zorbalıkla iş başına gelen bir hükümdar, tamamiyle kendine özgü bir tarzda ortaya çıkmıştır. Bu, imparatorun vekili (Vicarius) ve damadı olan Ezzelino da Romano'dur. Ezzelino herhangi bir hükümet ve idare sistemini temsil eden bir kişi değildir. Çünkü bütün gücünü Yukarı - İtalya'nın doğu bölgesini almak yolun-

da harcamıştır. Bununla beraber o, daha sonraki zamanlar için siyasi bir örnek teşkil etmek bakımından, koruyucusu bulunan imparatordan daha az önemli değildir. Ortaçağın o zamana kadarki bütün fetihleri ve zorbalıkları, ya gerçek ya da uydurma miras hakkına, veya başka bir hak iddiasına dayanılarak, yahut da imansızlara veya kilise dışına atılmış olan Hıristiyanlık düşmanlarına karşı yapılmıştı. Kitle halinde insan öldürmeye ve sonsuz iğrenç davranışlara dayanmak suretiyle, yani sırf amaç göz önünde tutularak, bu uğurda her aracı pervasızca kullanmak suretiyle bir hükümdarlık kurmak deneyini ilk kez yapan, Ezzelino olmuştur. Daha sonraki zorba hükümdarların hiçbiri, hattâ Cesare Borgia bile, cinayetler işlemekte onun katına erişmiş değildir. Fakat bu örnek bir kere verilmiş bulunmaktadır. Ezzelino'nun düşürülmesi ise ne halk için adaletin yeniden kuruluşu demek oluyor ne de gelecekteki cinayetler için bir uyarma teşkil ediyordu.

İmparator Friedrich'in tebaası olarak doğmuş olan Aquino'lu Aziz Thomas'ın böyle bir zamanda meşrutî bir hükümdarlık teorisini ortaya atışı boş yere olmuştur. Bu teoriye göre hükümdar, üyelerini kendisinin atayacağı bir ayan meclisiyle halkın seçeceği temsilcilerden oluşacak ikinci bir meclis tarafından desteklenecekti. Üniversite salonlarında da buna benzer fikirler ileri sürülüyordu. Bununla beraber Friedrich ile Ezze-

lino, İtalya için XIII. yüzyılın en büyük siyasi şahsiyetleri idiler ve böyle olarak kalıyorlardı. Her ikisinin de daha o zamanlar yarı masal şeklinde yansıtılan simaları, ilk şekliyle aynı yüzyılda yazılmış olduğu şüphe götürmeyen «Yüz Eski Hikâye» nin başlıca konusunu teşkil etmektedir[5]. Burada bile Ezzelino, her defasında olduğu gibi derin bir izlenimin bıraktığı etki altında, ürkek bir saygı ile tasvir olunmaktadır. Göz tanıklarının kroniklerinden tutunuz da yarı mitolojik trajedilere kadar birçok edebî eserler onun şahsını konu olarak ele almışlardır[6].

Bu iki hükümdardan hemen sonra, başlıca Guelfler'le Ghibellin'ler* arasındaki parti kavgalarından doğarak, çok sayıda tiranlar ortaya çıkmışlardır. Hemen hemen her zaman Ghibellin'lerin başı olarak görülen bu tiranlar, o kadar çeşitli olaylar ve koşullar içinde meydana gelmişlerdir ki, genel ve kaçınılmaz bir zorunluğun onları yetiştirmiş olduğu asla inkâr kabul etmez. Kullandıkları araçlara gelince, sadece partilerin baş-

5 Cento novelle antiche, Nov. 1. 6. 20. 21. 22. 23. 29. 30. 45. 56. 83, 88. 98.

6 Scardeonius, de urbis Patav, antique: Graevius, Thesaurus, VI, III, p. 259.

* Guelf'ler (Almancası Velfen, bir Alman hanedanı): Ortaçağ italya'sında papa taraftarı olanlara verilen addır. Bunların muarızları Ghibellin'ler (Almancası Weiblinger, yine bii- Alman hanedanı)dir. Özellikle Kuzey italya'da bu iki parti arasındaki mücadeleler tamamiyle siyasî nitelikte olup hemen hemen bütün ortaçağ boyunca devam etmiştir (Çeviren).

lamış oldukları işleri devam ettirmekten, yani düşmanları yok etmek veya sürgüne gönderme-ye ve evlerini yakıp yıkmaya devam etmekten başka bir araca başvurmaya ihtiyaçları yoktur.

XV. yüzyılın büyüklü küçüklü bütün zorba hü-kümdarlıklarında bu çeşit etkilerin kaybolmuş bu-lunmadığını gösteren kanıtlara çok kez raslan-maktadır. İşlenen cinayetler bütün çıplaklığı ile meydandadır ve tarih bunları ayrıntılı bir şekilde kaydetmiştir. Sırf kendi kuvvet ve vasıtalarına dayanan, ona göre düzenlenmiş bulunan bu tiran-lıklar, ilgimizi oldukça yüksek derecede kendisi-ne çekecek bir nitelik gösterirler.

O vakitler İtalya dışındaki hükümdarlardan hiçbirinin, eldeki bütün araçları bilinçli bir şekil-de hesaplama işinden haberi bile yoktu. Bütün araçların bilinçli bir şekilde hesaplanması ve bunun, devlet sınırları içinde hemen hemen mut-lak denebilecek bir egemenlik kuvvetiyle birleş-mesi, İtalya'da tamamiyle özel tipte insan ve ha-yat şekillerinin meydana gelmesini sağlıyordu[1]. Yetenekli tiranlar için hükümdarlğın başlıca sırrı, vergileri buldukları şekilde veya kendilerinin baş-langıçta koydukları haliyle bırakmaktan ibaretti. Bunlar, kadastroya dayanan bir toprak vergisi, belli tüketim maddelerine konan vergiler ve itha-

1 Sismondi, Histoire des repuliques italiennes. IV, p. 420, VIII, p, 1.

lât ile ihracat gümrükleri, bir de hükümdar hanedanına ait malikânelerin getirdiği gelirlerdi. Gelirlerin yükselmesi, ancak genel refah ve iş hayatının artmasiyle mümkündü. Şehirlerde görüldüğü gibi istikrazlar, tiranlıklarda söz konusu değildi. Daha ziyade, inceden inceye hesaplanmış bir tertiple zengin kişilerin mal ve mülküne el koyma yolu tercih olunuyordu. Ancak bu yüzden, meselâ Doğulu hükümdarlara özgü bir usulle en yüksek maliye memurunun işinden atılarak bütün servetine el konması halinde olduğu gibi, genel itibarın sarsılmaması şarttı.

Ufak saray, muhafız kıtası, ücretli asker, inşaat, hükümdarın çevresindeki soytarılar ve entelektüeller için gerekli harcamalar, bu gelir kaynaklarıyle karşılanmaya çalışılırdı. Her zaman için tehlikelerle dolu bir hâl olan gayrimeşruluk, hükümdarı desteksiz, tek başına bırakmakta idi. Herhangi bir şekilde yapabileceği en şerefli bağlaşma, kökeni hiç göz önünde tutulmaksızın, yüksek yeteneğe sahip kişilerle mümkün olabilirdi. XIII. yüzyılda kuzey ülkeleri hükümdarlarının cömertliklerinden faydalananlar, yalnız şövalyelerle görev yapan ve ırlayan soylu kişilerden ibaretti. İtalyan tiranlarında ise durum büsbütün başka idi. Şöhrete, kalıcı nitelikte büyük işler yapmaya düşkün olan bu tiranların muhtaç oldukları şey, insanların doğuşlarındaki ayrılık değil, fakat kişisel yetenekleri idi. Yanlarındaki şair veya bilginlerle kendilerini yepyeni bir ortamda

görüyor, nerdeyse yeni bir meşruluk kazanmış bulunuyorlardı[2].

Verona zorba hükümdarı Can Grande della Scala bu bakımdan dünyaca tanınmış olup İtalya'nın çeşitli bölgelerinden sürülerek gelen değer sahibi kimseleri sarayında besliyordu. Yazarlar ona şükran borçlu idiler. Bu gibi saraylara yaptığı ziyaretler dolayısiyle birçok kimseler tarafından kınanan Petrarca, bir XIV. yüzyıl hükümdarının ideal tipini tasvir etmektedir[3]. Muhatabı olan Padua hükümdarından yüksek değerde birçok şeyler beklemekte, hem de onun bütün bunları yapmaya gücü yettiğine inanmjş bir tarzda istemektedir: «Sen kendi tebaanın efendisi değil, vatanın babası olmalısın ve tebaanı kendi çocukların gibi[4], hatta vücudunun bir organı gibi sevmelisin. Silâhı, kişisel koruyucu ve ücretli askerini düşmanlara karşı kullanmalısın. Tebaana karşı yalnız iyi niyetini göstermen kâfi gelir. Şüphesiz ki mevcut düzeni seven tebaayı kastediyorum. Zira her gün bir değişiklik yapmak isteğiyle

2 Franeo Sacchetti, Novelle. 61., 62.

3 Petrarca, de rep. Optime administranda, ad France. Carraram. (Opera, p. 372 s.)

4 Ancak yüzyıl daha sonradır ki hükümdarın eşi de memleketin annesi olmaktadır. Kars. Hieron. CriveUi'nin Bianca Maria Visconti'nin cenazesi basında verdiği söylev: Muratori, XXV, Col. 429. Papa IV. Sixtus'un kızkardeşine mater ecclesiae denmesi (Jac. Volateranus: Murat. XXIII, Col. 104), bunun siyasî bir görüntüsüdür.

harekete geçen bir kimse, âsi ve devlet düşmanıdır!». Bundan sonraki sözlerde tamamiyle modern anlamda bir devlet gücü fikri etraflı bir şekilde açıklanmaktadır: Hükümdar her şeyle şahsen yakından ilgilenmelidir. Kiliseler, kamuya yararlı binalar yaptırmalı ve bunların bakımını sağlamalıdır. Şehir polisine önem vermeli[5], bataklıkları kurutmalı, şarap ve hububatı deneti altında tutmalıdır. Vergiler koyarken tebaası arasında tam bir adalet gözetmeli, kimsesizlere ve hastalara yardımda bulunmalıdır. Sivrilmiş bilginleri himaye etmeli ve kendi çevresine almalıdır. Zira gelecek çağlarda hükümdarın şöhretini yaşatabilecek ancak bu bilginlerdir.

Fakat genel olarak bu sistemin bazı tarafları ne kadar parlak ve tek tük kimi hükümdarların hizmetleri ne kadar değerli olursa olsun, XIV. yüzyıl insanları, bu tiranlıklardan çoğunun kısa ömürlü ve garantisiz olduklarını anlamış veya sezmiş bulunmaktadırlar. Bu gibi siyasi kuruluşların tutunabilmeleri, iç nedenler yüzünden memleketin büyüklüğü ile artan bir oranda mümkün olduğundan, kuvvetli tiranlıklar daima küçüklerini yutmak eğilimini beslemişlerdir. O zamanlar yalnız Visconti'lere kurban giden nice küçük hükümdarlar vardır! Şüphesiz ki hemen her defasında dış tehlike ile birlikte iç karışıklıklar da kendini

5 Bu arada Padua sokaklarında domuz yataklarının yasak edilmesi temennisi de ifade olunmaktadır. Sebebi de manzarasının pek girkin olması ve üstelik de atları ürkütmesidir.

göstermiş ve hükümdarın ruh haletinde bu durumun uyandırdığı tepki, çoğu hallerde son derece uğursuz sonuçlar doğurmuştur. Bir yandan sahte mutlak iktidar, zevk ve safa ile çeşitli bencillik kışkırtıları, öte yandan düşman ve suikast tehlikeleri, hükümdarın kötü anlamda tiran haline gelmesini nerdeyse kaçınılmaz bir zorunluk haline getiriyordu. Hiç olmazsa en yakın kan akrabalarına güvenebilseydi, yine de iyi idi. Ancak her şeyin gayrimeşru olduğu bir yerde ne hükümdara ardıl olmak, ne de malikâneleri bölüşmek hususlarını düzenliyecek bir miras yasasının meydana gelmesine olanak vardı. Tehlikeli zamanlarda, henüz erginlik çağına gelmemiş veya zayıf yaradılışlı olan bir prens, enerjik bir kuzeni veya amcası tarafından, hanedanın yararına olmak üzere bertaraf edilirdi. Gayrimeşru evlâtların hükümdara mirasçı olarak tanınması veya tanınmaması üzerinde de kavga hiç eksik olmuyordu. Böylece hanedanların birçoğuna, memnun olmayan veya öcalmak duygusuyla hareket eden akrabaları musallat kesiliyorlardı. Bu hâl, çok kere açıktan açığa ihanet ve vahşi aile cinayetleri şeklinde kendini gösteriyordu. Dışarda kaçak olarak yaşayan bazı taht vârisleri ise, sabırla bekliyor ve bu durumu da objektif olarak mütalâa edebiliyorlardı. Meselâ Garda gölünde ağla balık avlıyarak vakit

geçiren Visconti, böylelerinden biridir[6]. Düşmanın habercisi ondan doğrudan doğruya Milano'ya dönmeyi düşünüp düşünmediğini sordu ve şöyle cevap aldı: «Onun işlediği cinayetler benimkileri gölgede bırakacağı bir zaman gelmeden önce, dönmeye niyetim yok!» Kimi kez iş başında bulunan hükümdar, aşırı derecede hakarete uğrayan kamu vicdanına, bütün hanedanın selâmeti adına akrabaları tarafından kurban verilmektedir[7]. Ancak sayılı yerlerdedir ki hükümdarlık, hanedanın bütününe dayanmakta, aile üyelerinden hepsi başta bulunanı desteklemektedir. Fakat bu halde de mal ile mülkün ve nüfuzun bölüşülmesi gibi sorunlar kolayca en korkunç kavgalara neden olabilmektedir.

O zamanki Floransa'lı yazarların eserlerinde bu sisteme karşı duyulan derin, koyu bir kine raslanmaktadır. Zorba hükümdarların, belki de kendi gururlarını okşamaktan çok halkın imgelemi üzerinde kuvvetli bir etki bırakabilmek amaciyle, gösterdikleri debdebe ve taşıdıkları gösterişli elbiseler bile, aynı yazarların en keskin surette alaya almak duygularını gıcıklamaktadır. Hele yeni iktidara geçmiş bulunan Doc Pisa'lı Agnello (1364) gibi bir türedi dillerine düşerse

6 Petrarca, Rerum memorandar. Liber III. p. 460. I. Matteo Visconti ile o zamanlar Milano'da hüküm süren Guido della Torre kasd edilmektedir.

7 Matteo Villani, V, 81 : II. Matteo, Visconti'nin kardeşleri tarafından öldürülmesi.

vay onun haline! Gerçekten de bu adam, elinde altın asâ ile ata biner ve «tıpkı bir ölünün kalıntısı gibi» halıya ve altın işlemeli, kumaş kaplı bir yastığa yaslanmış olduğu halde evinin penceresinden kendini seyrettirirdi. Bir papa veya imparator gibi önünde diz çöktürerek kendine hizmet gördürürdü[8]. Fakat bu eski Floransa'lılar, çok kez saygıya değer bir ciddilikle de söz söylemektedirler. Dante[9], yeni hükümdarların mal ve mülk edinmek ve hüküm sürmek ihtiraslarını gayet iyi bir şekilde görmekte ve bu hali soysuzlukça, ancak aşağı halk tabakalarında bulunur bayağı bir vasıf diye adlandırmaktadır. «Onların trampet, boru ve flavta sesleri: ey celllatlar, ey yırtıcı kuşlar, bize gelin! demekten başka ne ifade ederler ki.» Tiranın şatosu, yüksek ve kenar köşe bir yerde baştan başa zindanlar ve dinleme dehlizleri[10] ile dolu olan bir kötülük ve sefalet yatağı olarak

8 Filippo Villanı Istorie XI,1(TJ- Petrarca da tiranlar) «bayram günlerinde mihraplar gibi» tertemiz bulmaktadır. Lııcca'da Castracane'nin klâsik ilkçağ tarzında düzenlediği zafer alayı, onun Tegrimo tarafından kaleme alman biyografisinde ayrıntılı olarak tasvir edilmektedir. Murat. XI. Col. 1340.

9 De vulgari eloquio, I, c, 12:.. qui non heroico more, sed plebeo sequuntur superbiam ete.

10 Gerçi bu ancak XV. yüzyılda meydana gelen yazılarda görülmektedir; fakat hiç kuşku yoktur ki daha önceki zamanların imgelerine dayanmaktadır: L. B. Alberti, de re aedif. V, 3. — Franc. di Giorgio. Tratlato: Della Valle, Lettere Sanesi, III, 121'de

tasarımlanmaktadır. Bâzı kimseler, tiranın hizmetine giren herkese felâkete uğrayacağı kehanetinde bulunmaktadırlar[11]; tirana da, her türlü iyilik ve çabanın kaçınılmaz düşmanı, hiç kimseye güveni olmayan ve tebaasının yüzündeki ifadeden kendisinin düşmesi beklendiğini anlayabilen bir insan olarak, acımaktadırlar. «Nasılki tiranlar meydana gelir, büyür ve kuvvetlenirlerse, kendilerini mutlaka çözülmeğe ve çökmeğe götürecek olan içlerindeki gizli maya da aynı zamanda gelişir»[12]. En derin karşıtlık açık bir surette belirtilmemektedir: O zaman Floransa, bireyliklerin gelişmesi bakımından en zengin çağını yaşıyordu. Halbuki aynı sıralarda zorba hükümdarlar, kendileri ve en yakın hizmetkârlarından başka kimsede bireyliğin mevcut bulunmasına ve oluşmasına müsaade etmiyorlardı. Gerçekten de pasaport usulüne varıncaya kadar her şeyde birey, gayet sıkı bir denet altında tutuluyordu[13].

Böyle bir varlığın uğursuzluğu ve kargımışlığı, çağdaş insanların kafalarında, bazı hükümdarların o bilinen yıldızlara inanış ve imansızlıkla-

11 Franco Sacchetti, Nov. 61.

12 Matteo Villani, VI 1.

13 XIV. yüzyıl ortalarına doğru Padua'daki pasaport bürosu, quelli delle bullete olarak vasıflandırılıyordu. Franco Sacchetti, Nov. 117, II. Friedrich hükümdarlığının son on yılı içinde kişisel denet gayet sıkı bir surette uygulanırken, pasaport usulünün çok geliştirilmiş olması gerekir.

rı yüzünden özel bir renk alıyordu. Carrara hanedanının son hükümdarı, Venedikliler şehri kuşatınca bomboş kalan Padua'da (1405) sur ve kapıları bekletecek asker bulamadığı zaman kişisel koruyucu askerleri, hükümdarın, geceleri çok kere kendisini öldürmesi için şeytanı çağırdığını duyuyorlardı.

XIV. yüzyılda tiranlık sisteminin en ileri derecede geliştiği ve en çok ibret verici bir biçim aldığı yer, muhakkak ki, başpiskopos Giovanni'nin ölümünden (1354) beri Viskonti hanedanının hüküm sürmekte bulunduğu Milano olmuştur. Daha Bernabo'nun kişiliği ile, en korkunç Roma imparatorlarına çok yakın bir benzerlik, asla inkâr edilemiyecek bir şekilde kendini göstermiştir[1]: Devlette en önemli iş güç, hükümdarın yabani domuz avıdır. Bu işte ona müdahale edenler, korkunç işkencelerle idam olunmaktadırlar. Korkudan titreyen halk, hükümdarının 5000 av köpeğini beslemek zorundadır. Halk bunların en mükemmel bir şekilde bakımından en sert cezalarla sorumludur. Vergiler, akla gelebilecek en korkunç zor araçlarına baş vurularak toplanmaktadır. Yedi kızına, her birine 100.000 altın Gulden olmak üzere çeyiz yapılmış, çok zengin bir hazine toplanmıştır. Eşi öldüğü zaman (1384) «tebaa-

1 Corio, Storia di Milano, Fol. 247, s.

ya» bir bildiri çıkarılmıştır. Buna göre ahali, başka zamanlarda sevincini olduğu gibi şimdi de hükümdarının matemini paylaşmak ve bir yıl süre ile yas tutmak zorundadır. - Hele Bernabo'yu ele geçirmek için yeğeni Giangaleazzo'nun düzenlediği suikast (1385), son derece karakteristiktir. Bu, sonradan aynı olayları tasvir ederlerken, tarihçilerin kalplerini heyecana getiren başarılı suikastlardan biri olmuştur[2]. Giangaleazzo'nun şahsında, küçük tiranlar için tipik olan büyüklük ve heybet düşkünlüğü, bütün görkem ve şatafatiyle kendini göstermektedir. İstediği zaman Mantua'dan Mincio çayını ve Padua'dan Brenta suyunu çevirip başka yönlere akıtabilmek ve böylece adı geçen'her iki kenti kendilerini savunamaz bir duruma düşürebilmek için[3] 300.000 altın Gulden harcıyarak dev su bentleri inşasına girişmiştir. Hattâ Venedik'teki sığ gölleri (Legun) kurutmağı bile aklından geçirmiş olduğu olasılıktan uzak değildir. «Bütün manastırların en görkemlisi» olan Pavia'daki Certosa manastırını ve «gerek büyüklük, gerekse gösteriş bakımından Hıristiyan âleminin bütün kiliselerine üstün» olan Milano Katedralini bina ettirmiştir[4]. Hattâ denebilir ki babası Galeazzo'nun başlayıp kendisinin tamamladığı Pavia sarayı, o vakitki Avrupanın belki

2 Ayın şekilde meselâ Paolo Giovo: Viri illustres, Jo. Galeatius.

3 Corio, Fol. 272, 285.

4 Cagnola: Archiv. stor. III, p. 23.

de en görkemli sarayı olmuştur. Ünlü kitaplığını ve özel bir inançla bağlı bulunduğu Aziz vücutlarının kalıntılarından meydana gelen_zengin kolleksiyonunu bu saraya nakl etmiştir. Bu anlayışta bir hükümdarın, siyasî alanda da en yüksek hükümdarlık tacını elde etmeğe çalışmamış olmasını akla getirmek, herhalde garip düşer. Kıral Wenzel* ona 1395 te duka payesini tevcih etmiştir. Fakat 1402 de hastalanıp öldüğü sıralarda Giangaleazzo'nın asıl düşündüğü şey, İtalya kıralhğını[5] veya İmparatorluk tacını ele geçirmekti. Egemenliği altına toplamış bulunduğu

* Kıral TC'enzel (1361-1419); Kutsal Roma - Germen İmparatoru: İmparator IV. Karl'ın oğlu °'UP 1364 te Bohemya kiralı (IV. Wenzeslaus) ve 1376 da Roma kiralı olmuştur. 1378 de babasının yerine Germanya imparatorluğuna geçmiştir. Sert hareketleri dolayısiyle 1400 de dört Seçmen Prens tarafından İmparatorluktan atılmışlır (Çeviren).

5 Corio, Fol. 286 ve Poggio, Hist Florent. VI : Murat. XX, Col. 290. — İmparatorluğa ilişkin plânlarından Cangola başka bir yerde bahs etmekle olduğu gibi Trucchi, Poesie ital. inedite II, p. 118 deki sonet'de de aynı plânların sözü edilmektedir:

Stan le cittâ lombarde con le chiave
in man per darle a voi.. ete.
Roma vi chiamoa: Cesar mio novello
Io sono ignuda* et Tanima pur vive:
Or mi coprite col vostro mantello ete.

(Lombardia şehirleri, ellerinde anahtar olduğu halde ona teslim olmağa hazırdılar ve ilah... Roma diyor ki: Ey benim yeni Caesar'ım, ben çıplağım ve ruhumun yaşayabilmesi için sizden rica ediyorum, beni paltonuzla örtünüz ilh..)

ülkeler, söylendiğine göre, tek bir yılda belli 1.200.000 altın Guldenlik âdi vergilerden başka olağanüstü vergi olarak 800.000 altn Gulden vermişlerdir. Zor araçlarını pervasızca kullanmak suretiyle genişlettiği devleti, ölümünden sonra parçalanmış, hattâ devletin eski toprak parçaları bile ancak güç halle korunabilmiştir. Eğer oğulları Giovan Maria (ölümü 1412) ile Filippo Maria (ölümü 1447) başka bir memlekette ve ailelerinden kalma miras olmaksızın yaşamış olsalardı, kim bilir ne olurlardı? Fakat Visconti hanedanının mirasçıları olarak onlara, kuşaktan kuşağa geçerek birikmiş bulunan ölçüsüz gaddarlık ve korkaklık sermayesi intikal etmiştir.

Giovan Maria da yine köpekleri ile ün salmıştır. Fakat bunlar artık av köpekleri değil, insan parçalamak için yetiştirilmiş başka cins hayvanlardı. Tıpkı İmparator I. Valentinian'ın ayıları gibi bu köpeklerin de özel adları vardır[6]. 1409 Mayısında savaş halâ devam ederken aç halk sokaklarda «barış! barış!» diye bağrıştığı zaman, ücretli askerini halkın üzerine saldırtmış ve bir anda 200 insan öldürtmüştür. Bunun üzerine «barış» ve «savaş» sözcüklerinin ağza alınması ölüm cezasıyla yasak edilmiş, papaslar bile duada «dona nobis pacem = bize barışı ver» sözü yerine «dona nobis tranquilitatem = bize durgunluk ver» demek emrini almışlardır. En sonun-

6 Corio, Fol. 301 vd. K^ar S- Ammian, Marcellin XXIX, 3.

da birkaç suikastçı, Deli Dukanın baş condottiere'si Facino Cane'nin can çekişir derecede hasta olması anından yararlanarak, hükümdarı Milano'da San Gottardo kilisesi önünde öldürmüşlerdir. Fakat ölüm döşeğinde yatan Facino, efendisinin bu sonunu duyunca hemen o gün subaylarını yanına çağırarak bunlara devletin mirasçısı Filippo Maria'ya yardım etmeleri için yemin ettirmiş ve kendiside, ölümünden sonra Filippo Maria ile evlenmesini eşine salık vermiştir[7]. Gerçekten de baş condottiere'nin bu vasiyeti, çok geçmeden yerine getirilmiştir. Bu kadın, Beatrice di Tenda idi. Filippo Maria'dan ileride ayrıca söz edeceğiz.

İşte böyle bir zamanda idi ki Cola Rienzi soysuzlaşmış Roma ahalisinin zayıf heyecanına dayanarak İtalya'da yenî bir hükümdarlık kurmak cesaretini kendinde buluyordu. Biraz önce tasvir ettiğimiz türden hükümdarların yanında Cola Rienzi, daha başta zavallı, kendini yitirmiş bir sapıktan ibaret kalmaktadır.

XV. yüzyılın zorba hükümdarlığı ise değişik bir nitelik göstermektedir. Küçük tiranlardan bir çoğu ve Scala ile Carrara gibi büyüklerden bazıları göçüp gitmişlerdir. Güçlü tiranlar memleketlerini genişletmiş ve toparlamışlar, içerde de da-

7 Paul. Jovius: Viri illustres, Jo. Galeatius, Philippus.

ha karakteristik bir biçimde örgütlenmişlerdir. Yeni gelen Aragon hanedanı elinde Napoli, daha güçlü bir devlet olmak yoluna girmiştir. Fakat bu yüzyılda özellikle karakteristik olan nokta, condottiere'lerin bağımsız hükümdarlık, hattâ taç peşinde koşmaları olmuştur. Bu ise salt gerçek yolunda ileri bir adım, hem yetenek ve hemde yüzsüzlük için yüksek bir ödüldür. Küçük tiranlar, kendilerine bir dayanak sağlamak için, şimdi seve seve büyük devletlerin hizmetlerine girmekte, bunların condottiere'leri olmaktadırlar. Condottiere'lik sanatı kendilerine biraz para ve aynı zamanda yapacakları fenalıklardan dolayı ceza bağışıklığı, hattâ topraklarını genişletme fırsatı sağlamaktadır. Topuna birden bakılırsa gerek büyük ve gerekse küçük tiranlar daha çok çaba harcamak, daha düşünceli ve daha hesaplı hareket etmek, çok fazla kitle halinde zulüm yapmaktan sakınmak zorunda kalmaktadırlar. Fenalığı, ancak amaçlarına ulaşmak için gözle görülür şekilde faydaları dokunacak derecede yapabilmektedirler. İşin dışında kalanlar da fenalığın ancak bu kadarını hoş görmektedirler. Avrupa ülkelerindeki meşru hükümdar hanedanlarının başlıca dayanağını teşkil eden din hazinesinden burada en ufak bir eser bile yoktur. Olsa olsa başkent halkının bir tür yakınlık duygusuna dayanabilmektedir. İtalyan hükümdarlarının başlıca destek ve yardımcısı, daima yetenek ve soğuk kanlı hesaplılık olmuştur. Kabına sığmaz bir tutku ile, hiçbir

akımından pratik olmıyan amaçlar uğruna kendini harcıyan Cesur Kari gibi hükümdar karakterleri, İtalyanlar için gerçek anlamda bir bilmecedir. «İsviçreliler düpedüz köylüdürler. Hepsi öldürülse de, savaşta can verecek olan Burgundya'lı bir soylunun yerini dolduracak bir karşılık olamaz; Duka İsviçre'ye hiçbir direnme ile karşılaşmaksızın sahip olsa bile, yinede bu yüzden yıllık geliri 5000 Dukat kadar bile artmış olmaz ilah...»[1]. Karl'ın karakterinde görülen ortaçağa özgü duyuş, düşünüş ve davranış tarzları, onun şövalyece emelleri veya ülküleri, İtalyanlar için çoktan beri anlaşılmaz şeylerdi. Onun, buyruğu altmdaki subaylara tokat atması[2] ve onları yine de hizmetinde kullanmağa devam etmesi, bir yenilginin cezası olarak askerine ağır muamele etmesi ve bundan sonra yine de gizli danışmanlarını aynı asker birlikleri önüne çıkararak utandırması gibi hareketleri, güneyli diplomatlarca bir türlü anlaşılamıyordu. Bu hali gören güneyli diplomatlar, Karl'ı kayb olmuş bir hükümdar olarak sayıyorlardı. Öte yandan, bizzat İtalyan hükümdarlarına özgü siyaset tarzında bunların bile üstüne çıkan ve her şeyden önce Francesco Sforza'nın hayranı olduğunu gizlemiyen Fransa kiralı XI, Louis ise, bir özelliği bulunmayan yaradılışı ile, kültür ve incelik bakımın-

1 De Gingins, Depeches cles ambassadeurs milanais, II, p. 200 (N, 213) Kars. II, 3. (N. 144) ve II, 212 (N. 218):
2 Paul. Jovius, Elogia.

dan İtalyan hükümdarlarının çok gerisinde gelmektedir.

XV. yüzyılın İtalyan devletlerinde iyilik ile fenalık, çok dikkate değer şekilde birbirine karışmış bir haldedir. Hükümdarlarda kişilik o kadar gelişmiş, çok kere o kadar önemli, durum ve görevleri için o kadar karakteristik bir hale gelmiştir ki[3] isabetli bir ahlâk yargısına varmak güçtür.

Egemenliğin temeli ve alt yapısı yasa dışı kurulmuştur ve böyle kalmaktadır; ona bir uğursuzluk musallat olmuştur ve bir türlü peşini bırakmak istememektedir. İmparatorun onaylaması ve dirlik tevcihleri gibi meşrulaştırma girişimleri durumu değiştirmemektedir; çünkü halk, hükümdarının herhangi bir yabancı ülkede ya da geçici bir yabancıdan bir parşömen parçası satın almış olmasından haber bile .alamamaktadır[4]. İşin içyüzünü bilmiyen insan şöyle bir mantık yürütmektedir: eğer imparatorlar biraz olsun faydalı olsalardı, zorba beylerin ortaya

3 Maechiavelli'de v i r t û denilen ve ayni zamanda s c e l e r a t e z z a ile bağdaştırılması olanağı vardır diye düşünülen şey, işte bu kuvvet ile istidadın bileşimidir: Discorsi I, 10, Septimus Severus münasebeiyle.

4 Bu sorun hakkında: Frane. Vettori. Arch. stor. VI, p. 293, vd. «Almanya'da oturan ve bir Roma imparatorunun mağrur adından başka hiçbir şeyine sahip bulumnıyan bir adamın unvan tevcihi, bir herifi bir kentin gerçek efendisi (Signore) yapacak durumda değildir.»

çıkmalarına hiçbir zaman meydan vermezlerdi. IV. Karl'ın Roma seferinden beri imparatorlar, İtalya'da kendilerinin hiçbir payı olmaksızın zorla meydana getirilen durumları sadece onaylamışlardır fakat verdikleri resmî belgeler dışında hiçbir şeyle bunları güvence altına alamamışlardır. İtalya'da Karl'ın hareketleri, tümüyle en aşağılık siyasî komedilerden biridir. İmparatoru Visconti'lerin nasıl oynattıkları ve sonunda topraklarından nasıl attıkları, onun bir panayır tecimcisi gibi malı (yani verdiği ayrıcalık beratları) karşılığı olarak para almak üzere öteye beriye nasıl koşuştuğu, Roma'da ne kadar sönük bir şekilde ortaya çıktığı ve en sonunda tek bir kılıç darbesi bile vurmaksızın doldurduğu kesesiyle tekrar Alpleri nasıl aştığı[5], Matteo Villanının eserinde

5 IV. Karl'ın kutsal topraklara bir Haçlı Seferi yapmasını isteyen bir italyan, Fazio degli Uberti idi (Dittamondo, L. VI, cap. 5, 1360 tarihlerinde). Bu pasaj, söz konusu olan şiirde en güzel ve en karakteristik olan parçalardan biridir. Şair inatçı bir Türkmen tarafından İsa peygamberin mezarından kovulmaktadır :

Coi passi lunghi e con la testa bassa
Olthe passai e dissi: ecco vergogna
Del chrislian clıe'l saracin qui lassa!
Poscia al pastor (papa'yı) nü volsi per rampogna:
E tu ti stai, che sei vicar di Cristo
Co' frati tuoi a ingrassar la carogna?
Similimeııte dissi a quel sofisto (IV. Kari)
Che sta in Buemme (Bohemya) a piantar vigne e fichi,
E che non cura di si caro accraisto:
Che fai? perede non segui i primi antichi

okunabilir[6]. İmparator Sigismund ise, hiç değilse ilk defasında (1414), Papa XXIII. Johannes'i konsile katılmağa teşvik etmek gibi iyi bir niyetle İtalya'ya gelmişti. İmparator ile Papanın, Cremona'daki yüksek kuleden Lombardia'nın panoramasını seyr ettikleri sırada idi ki ev sahibi olan şehrin tiranı Gabrino Fondolo, her ikisini de kuleden aşağı atmak hevesine düşüyordu. İkinci defasında Sigismund, tamamiyle bir maceracı olarak İtalya'da görünmektedir. Altı aydan daha uzun bir zaman Sie-

Cesari d' Romanı, e che non segui,
Dico, gli Ot ti, i Corrndi, i Feelcrichi? -
E che pıır tieni crtıesto imperio in tregui?
E se non hai lo cuor d'esser Augusto,
Che nol rifiuti? o che non ti dilegui? ete.
(Uzun adımlarla ve başım eğik
Geçip gittim ve dedim ki: işte Sarazeıt'i (îslâmı)
Burada bırakan Hıristiyanlığın yüz karası
Sonra azarlamak için papa'ya dönerek:
Sen de İsa'nın vekili olduğun balde
Ne diye kardeşlerinle durup leşini semirtiyorsun!
Benzer şekilde Bohemya'da asma ve incir diken
Ve bu aziz fethi umursamayan
O Sofiste (IV. Karla) dedim ki:
Ne yapıyorsun? Neden Romalı'ların ilk eski
Sezar'larını örnek almıyorsun? Soruyorum sana,
Neden Otto'laı, Konrad'ları, Fıederik'leri örnek almıyorsun?
Ne diye bu imparatorluğu hâlâ savaşa sürmüyorsun?
Eğer sende Augustus (imparator) olarak yürek yoksa
Niçin reddetmiyorsun? Veya niçin ortadan kayb olmuyorsun?

6 Mi Villanı, IV. 38. 39. 56. 77. 78. 92; V, 1, 2, 21. 36. 54

na'da sanki bir ceza evinde imiş gibi oturmuş ve sonra taç giymek üzere ancak güç halle Roma'ya varabilmistir. İmparator III. Friedrich hakkında da ne düşünülebilir ki? Onun İtalya'yı ziyaretleri, haklarını İmparatorun beratları ile pekiştirmek isteyenlerin ya da bir İmparatoru gerekli debdebe ve ihtişam ile ağırlayabilmekten övünen kimselerin paraları ile yapılmış tatil veya hava değişimi gezileri niteliğini taşımaktadır. Napoli kiralı Alfons, İmparatorun kendisini ziyaretinde 150.000 altın Gulden harcamıştır[7]. İkinci kez Roma'dan dönüşünde (1469) Friedrich, Ferrara'da[8] birgün sabahtan akşama kadar hiç odadan çıkmaksızın 80 tane yükseltme beratı dağıtmıştır. Burada İmparator, şövalyeler, kontlar, doktorlar, noterler tâyin etmiştir. Tevcih olunan kontluk payeleri derece derece idi: Conte palatino (saray kontları), beş taneye kadar doktor tâyin edebilmek hakkna sahip kontlar, gayrımeşru çocukları meşru yapmak, noter atamak, yasa dışı noterleri meşru yapmak ve ilh.. haklarına sahip kontlar. Ancak İmparatorun kâtibi, sözü geçen belgelerin yazılması karşılığı olarak ücret istemiş, fakat istenen fiyatlar Ferrara'da biraz aşırı görülmüştür[9], İmparator böyle tevcihler dağıtır ve o küçük sarayı baştan

7 Bu hususta daha esaslı bilgi için bak: Vespasiano Fiorent., P. 54, karş. 150.

8 Diario Feırarese: Murat. XXIV, Col. 215. -

9 Haveria voluto scorttgare la brigata (Adamm niyeti, güruhu soyup soğana çevirmekti).

başa rütbelere boğarken, Ferrara Dukası Borso'-nun ne düşündüğü kaynaklarda açıklanmamaktadır. O vakitler yüksekten konuşan hümanistler, çıkarlarına göre bir takım gruplara ayrılmışlardı. Bir kısmı[10], imparatoru Roma şairlerinin basmakalıp alkışları ile selâmlarken, Poggio[11], taç giymenin artık ne anlam taşıdığını anlayamamaktadır. Eskilerde yalnız muzaffer bir imparatora taç giydirilirdi ve hem de bu taç defne dalından örülmüş olurdu.

Sonra imparator I. Maximilien ile, İtalya'ya karşı, genel olarak yabancı ulusların bu ülkeye müdahaleleri ile ilgili olarak, yeni bir imparatorluk siyaseti başlamıştır. Başlangıç, yâni mutsuz yeğeninin bertaraf edilmesi ile Lodovico Moro'ya Milano dukalığının tevcihi, hayır getirecek bir tarzda olmamıştır. Modern müdahele teorisine göre, eğer iki kişi bir memleketi parçalamak istiyorsa bir üçüncü şahıs da gelip işe karışabilirdi. Böylece imparator da şimdi kendi payını isteyebilirdi. Fakat hak veya buna benzer şeylerden artık bahs etmemek gerekir. XII. Louis (1502) Genova'da beklendiği sırada, büyük imparatorluk kartalı Doc sarayının büyük salonu cephesinden kaldırılır ve her taraf zanbaklarla* süs-

10 Annales Estenses: Murat: XX, Col. 41.

11 Poggii His. Florent. pop., L. VII: Murat. XX. Col 381

* Beyaz zemin üzerinde altın sarısı zanbaklar bulunan Fransız Kır allığının bayrağı kascl edilmiştir (Çeviren).

lenirken tarihçi Senarega[12], bunca ihtilâllerde daima korunan o kartalın aslında ne anlama geldiğini ve imparatorun Genova üzerinde ne gibi istekleri bulunduğunu herkese sorup durmaktadır. Fakat şu eski sözden başka bir şey bilen kimse yoktur: Genova, «camera imperii» (imparatorluğun kubbesi)dir. Bütün İtalya'da hiç kimse bu gibi soruları açık olarak cevaplandıracak bilgiye sahip değildi. Ancak V. Kari, İspanya ile Kutsal Roma Germen İmparatorluğunu birleştirdiği zaman, İspanyol askerine dayanarak imparatorluğun İtalya üzerindeki haklarını geçerli yapabilmiştir. Fakat bilindiği gibi V. Karl'ın bu suretle elde ettiği kazançlar, İmparatorluğa değil, İspanya devletine yaramıştır.

Meşru çocuklara karşı genel olarak gösterilen kayıtsızlık da, XV. yüzyılın siyasî bakımdan gayrı meşru hanedanlariyle ilgili bir nesne idi. Bu hal yanbancıların, meselâ Fransız tarihçisi Philippe de Comines'in gözüne çarpıyordu. Yani meşruluk ile gayrimesrûluk arasında nerdeyse fark kalmamıştı. Kuzey memleketlerinde, meselâ Burgundya'da, gayrı meşru çocuklara belli surette sınırlandırılmış apanajlar, piskoposluklar ve buna benzer dirlikler verilir; Portekiz'de hanedanın gayrı meşru bir kolu, ancak son derece büyük çabalar harcamak suretiyle tahtını muhafaza etmeğe muvaffak oluyordu. İtalya'da ise, ailesinin

12 Senarega, de reb. Geuuens.: Murat. XXIV, Col. 575.

ana kolunda herhangi bir şekilde gayrı meşru doğmuş bir atası bulunmıyan ve buna sükûnetle tahammül olunmıyan hiçbir hükümdar artık kalmamıştır. Napoli'de hüküm süren Aragon'lar, bu hanedanın gayrı meşru bir kolu idiler. Esasen Aragon ülkesi, I. Alfonso'nun kardeşine miras yoluyla intikal etmişti. Urbino hükümdarı Büyük Federiogo'nın soy bakımından Montefeltro hanedanı ile belki de hiçbir ilgisi yoktur. Papa II. Pius 1459 da Mantua kongresine gittiği zaman, Este hanedanının nikâhsız kadınlardan doğmuş çocuklarından sekizi kendisini karşılamak üzere Ferrara'ya varmışlardı[13]. O zamanın hükümdarı olan Duka Borso ile bunun aynı şekilde gayri meşru' kardeşi ve önceli olan Leonello'nm yine gayri meşru iki oğlu da bunlar arasında bulunuyordu. Gerçi Leonello'nm ayrıca meşru olarak nikâhlandığı bir zevcesi de vardı. Fakat bu kadın Napoli hükümdarı I. Alfonso'nun Afrika'lı bir metresinden doğmuş gayri meşru kızı idi[14]. Gayri meşru' evlâtlara, çok kere meşru mirasçıların henüz erginlik çağına girmemiş olmaları dolayısiyle yer veriliyordu. Veliahtların meşru veya gayri meşru olup olmadıklarına bakılmaksızın bir çeşit en büyük evlâdın tahta geçmesi usulü kabul olunmuştu. Bütün İtalya'da uzluğa, kişilik ve yete-

13 Diario Ferrares'de bunların adları sayılmaktadır: Murat. XXIV, Col. 203.

14 Marin Sanudo, Vita de' duchi de Venezia: Murat. XXII, Col. 113.

neğe, öteki Batı memleketlerinde yürürlükte olan yasa ve geleneklerin üstünde bir yer veriliyordu. Devir öyle bir devir idi ki, papanın oğulları hükümdarlıklar kuruyorlardı; XVI. yüzyılda ise yabancıların ve başlamakta olan Katolik Reformunun etkisi altında, meşrû'luğa da daha sıkı bir surette bağlı kalmak zorunlu sayılmıştır. Varchi, meşru' erkek çocuğun hükümdara ardıl olmasını «aklın bir buyruğu ve eski zamanlardan beri Tanrı buyruğu» olarak görmektedir[15]. Kardinal Ippolito de' Medici, Floransa üzerindeki hak iddiasını, belki de meşru bir evlenmeden dünyaya gelmiş veya, hiç olmazsa Duka Alessandro gibi bir hizmetçi kızdan değil, bir soylu kızından doğmuş olmasına bina ediyordu[16]. XV. yüzyılda da ahlâki ve siyasî bakımlardan hemen hemen anlamı kalmamış olan morganatik* aşk evlenmelerine şimdi önem verilmeğe başlanıyordu.

Fakat XV. yüzyılda gayri meşruluğun en yüksek, en fazla hayranlık uyandıran şekli, doğuş bakımından ne olursa olsun, hükümdarlık mevkine

15 Varchi, Stor. Fiorent. I, p. 8.

16 Soriano, Relaz. di Roma 1533: Tommaso Gar. Relazioui, p. 281..

* Morganatik evlenme: toplumsal mevkileri bakımından birbirlerine eşit sayılmayan bir kadınla bir erkeğin evlenmesi demektir _ Bu çeşit evlenmelerde sosyal mevkii daha aşağı tutulan kan veya koca, eşinin bütün haklarına sahip değildir. Örneğin koca kıral ise eşi kıraliçe olamaz ve doğan çocuklar da babalarının tahtına mirasçı olamazlar (Çeviren).

kadar yükselen Condottiere'ler tarafından temsil edilmektedir. Daha XI. yüzyılda Normanlar tarafından Güney İtalya'nın istilâ edilmesi de aynı nitelikte bir olaydı. Bu çeşit girişimler, şimdi bütün İtalya yarımadasını sürekli olarak karışıklıklar içinde tutmağa başlıyordu.

Ücretli askerin başında bulunan komutanın hükümdar olarak bir yere yerleşmesi, kendisini hizmetine almış olan beğin para darlığı yüzünden toprak ve ahali vermek suretiyle borcunu ödemesi hallerinde, zor kullanmak yoluyla olmaksızın da mümkündü[17]. Her ne olursa olsun Condottiere, buyruğu altındaki askerin çoğuna yol vermiş bulunduğu zamanlarda da kış karargâhını kurabilecek ve en zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabilecek güvenli bir yere muhtaçtı. Bu çeşit bir çetebaşının ilk örneği John Havvkvvood'dır. Papa XI. Gregor ona Bagnacavallo ile Cotignola'yı vermişti. Fakat Alberigo da Barybiano ile İtalyan orduları ve komutanları sahneye çıktıkları zaman, hükümdarlıklar elde etmek veya, Condottiere'nin herhangi bir yerde tiran olması halinde, eldeki toprakları genişletmek fırsatı ele geçmiş oldu. Bu çeşit askerî ihtirasın ilk büyük zaferi, 1402 tarihinde Giangaleazzo'nın ölümünden sonra Milano Dukalığında kutlandı. Her iki oğlunun da hükümdarlık dönemleri (s. 22 vd.)

17 Bu konu için karş. Caneslrini, **Archiv. stor. Tom** XVI. **giriş bölümü.**

esas itibariyle savaşçı tiranların ortadan kaldırılmasına uğraşılmakla geçti. Bu tiranların en büyüğü olan Facino Cane, en sonunda, hükümdarın dul kalan eşi, birçok şehirler ve 400.000 altın Gulden ile birlikte, bu hanedanın mirasçısı oldu. Üstelik Beatrice di Tenda, yâni ölü dukanın şimdi Facino ile evlenen dul eşi, ilk kocasının askerlerini de kendi tarafına çekti"'. İşte bu zamandan beridir ki hükümetlerle Condottiere'leri arasında hiçbir ölçüye sığmayacak derecede ahlâka aykırı ilişkiler meydana geldi. XV. yüzyıl için karakteristik olan bu hal, eski bir fıkrada[19]-bu çeşit fıkralar hiçbir yerde aslı olmamasına rağmen her yerde gerçeği ifade eder ler-aşağı yukarı şöyle tasvir olunmaktadır: Bir zamanlar bir şehir halkının (Siena'lılar kasd edilmiş olsa gerektir) kendilerini düşman baskısından kurtarmış olan bir komutanları vardı. Halk bu komutanı ödüllendirmek için ne yapılması gerektiği hakkında her gün müzakerelerde bulunup dururdu. Kendi güçlerinin yeteceği hiçbir şeyi, hattâ onu şehrin hükümdarı yapmayı bile, ona

18 Cagnola, Archiv, stor. III. p. 28: et (Filippo Maria) da leî (Beatr.) molto texoro e diuari, e tutte le giente d'arme del dicto Facino, che obedivano a lei = ve (Filippo Maria) ondan (Beatrice) çok miktarda mücevher ve para aldı ve yukarda adı geçen Faciono'nın askerleri olup ona (Beatrice) itaat edenler de (para aldılar).

19 Infessura: Eccard. Scriptores II, Col. 1911. Muzaffer Condottiere'yi Macchiavelii iki şıktan birini yeğlemek durumu karşısında bırakıyor; bu hususta bak: Discorsi I, 30.

lâyık bir ödül bulmuyorlardı. En sonunda birisi ayağa kalktı ve komutanı öldürerek şehrin aziz korucusu yapılması ve bu sıfatla ona tapınılması fikrini ileri sürdü. Böylece, aşağı yukarı Roma Senatosunun vaktiyle Romulus hakkında vermiş bulunduğu karara uyularak, bu komutana da aynı muamele yapıldı.- Gerçekte Condottiere'lerin kendilerine ücret veren beğlerden başka sakınacak kimseleri yoktu. Savaşta başarılı oldukları takdirde tehlikeli görülerek ortadan kaldırılırlardı. Roberto Malatesta, Papa IV. Sixtus adına kazandığı bir zaferden (1482) hemen sonra böyle bir bahtsızlığa uğramıştı. Savaşta başarı göstermedikleri takdirde ise hemen ilk yenilgiden sonra kendilerinden öc alınırdı. Nitekim Venedikli'ler, Carmagnola'ya 1432 de böyle muamele etmişlerdi[20]. Condottierelerin çok kere karı ve çocuklarını rehine olarak vermek zorunda kalmaları, buna karşın güven kazanamamaları ve kendilerinin de güvenememeleri, ahlâk bakımından durumu açıkça göstermektedir. Bu koşullar içinde Condottiere'lerin, kalpleri derin bir kin ile dolma-

20 Onların 1516 da Alviano'yu da zehirlemiş oldukları ve bu hususta gösterilen sebeplerin doğruluğu şüpheli kalmaktadır, karş. Prato: Archiv. (Stor. III, p. 348, — Venedik Cumhuriyeti, kendisini Colleoni'ye mirasçı tâyin ettirdi ve onun ölümünden sonra ancak 1575 de mallarının devlete geçmesini şağhyan resmi işlemi yaptı; karş. Malipiero, Annali Veneti: Archiv. Stor. VII, I, p. 244, Condottiere'lerin, paralarını Venedik'te yatırmalarından Cumhuriyet hükümeti memnunluk duyuyordu; bak aynı eser, p. **351.**

ması için, feragat kahramanı olmaları, Belisar'ın* karakterine sahip bulunmaları gerekiyordu. Ancak kemâl derecesini bulmuş erdemliktir ki onları mutlak surette cani olmaktan alıkoyabilirdi. Gerçekten de Condottiere'ler arasında kutsallıkları hafifseyen, insanlara karşı zalim ve cani olan bir takım kimselere raslamaktayız. Bunlar öyle adamlardır ki, papa tarafından aforoz edilmiş durumda ölmekte bile hiç bir sakınca görmemektedirler. Fakat aynı zamanda bazılarında kişilik ve yetenek kemâl derecesine gelmiş ve böylece askerlerin takdir ve hayranlığnı kazanmışlardır. Yeniçağ tarihinde bunlar, komutanının sırf şahsî itibarının, başka hiçbir şey düşünülmekslzin, tek başına dürtücü kuvvet olduğu ilk ordulardır. Meselâ Fransesco Sforza'nın hayatında bu özellik

* Belisar: Doğu Roma İmparatoru I. Justinian'ın komutanıdır (505-565). 532 de İstanbul'da çıkan Nika ayaklanmasını bastırmış, 533-34 te Afrika'da Vandal Devletini yıkmış, 536 da Güney-İtalya ve Roma'yı, 540 ta Ravenna'yı almış, fakat bazı hareketleri imparatoru endişeye düşürdüğünden geri çağrılmıştır. 541-42 de Pers'Iere karşı, 544 ten beri de İtalya'da Doğu Got'larına karşı savaşmış ve 549 da yeniden işten uzaklaştırılmıştır. 559 da İstanbul'u tehdid eden Hun'lara karşı başarılı bir savaş yaparak bunları geri atmış olan ünlü asker, bir suikasta dahil bulunduğu iddiasiyle habs edilmişse de iki yıl kadar sonra serbest bırakılmıştır Uğradığı bütün haksızlıklara rağmen kendisine verilen görevleri büyük bir sadakada yapmış ve hiçbir zaman imparatora karş kin beslememiştir. Yukarda kastedilen, onun bu davranışıdır (Çeviren).

parlak bir şekilde kendini göstermektedir[21]. Toplumsal sınıfa dayanan hiçbir peşin yargı yoktur ki. Francesco Sforza'yı her ferdin ayrı ayrı sevgisini kazanmaktan ve güç anlarda bu sevgiden gereği gibi faydalanmaktan alıkoyabilsin. Onu gördükleri zaman düşmanların silâhlarını bıraktıkları ve başlarını açarak selâmladıkları olmuştur. Çünkü herkes onu «savaşçıların babası» saymaktadır. Bu Sforza ailesinin bir hükümdar hanedanı kurmağa hazırlandığı daha baştanberi sezilmekte ve böylece ilgi çekmektedir[22]. Bu mutlu talihin temelini ailenin fazla derecede dölekliği teşkil etmektedir. Francesco'nın çok tanınmış olan babası Jacopo'nun tam yirmi kardeşi vardı. Hepsi de Faenza yakınlarındaki Cotignola'da kendi aileleri ile Papolini ailesi arasında hüküm süren ve Romagna bölgesine özgü olan o sonsuz kan gütme dâvalarının etkisi altında gayet sert yaşam koşulları içinde yetişmişlerdi. Evleri baştan başa silâh deposu ve karakol odaları halindeydi. Anne ve kızlar da tam anlamiyle savaşkan kimselerdi. Jacopo, henüz on üç yaşında iken gizlice evinden kaçarak önce Papanın Condottiere'si olan Boldrino'nun maiyetinde çalışmak üzere Panicale'ye gitti. Bu, o Boldrino'dur ki, öldükten sonra da,

21 Cagnola: Archiv. Stor. III, p. 121.

22 Hiç değilse bu, Paul. Jovianus'un Vita magni Sfortiae (Viri Illutres) adlı eserinde görülmektedir. Bu eser, onun hakkında yazılan biyografyaların en cazip olanlanndan biridir.

kendisine lâyık bir ardıl bulununcaya kadar askerine komuta etmekte devam etmiştir: Tahnit edilmiş cesedi, dört yanına bayraklar dikilmiş bir çadıra konmuş ve komutlar bu çadırdan verilmiştir. Çeşitli hizmetlerde sivrilen Jacopo, kendi adamlarını yanına çekti ve bunlardan, hanedanı üyeleri kalabalık olan bir hükümdar gibi faydalandı. Tutsak olarak Castel deli Uovo'da bulunduğu sıralarda ordusunu dağılmadan bir arada tutan, onun bu akrabaları olmuştur. Kızkardeşi kendi eliyle kiralın murahhaslarını esir etti ve bu rehineler karşılığında Jacopo'yu ölümden kurtardı. Jacopo, para işlerinde gayet sağlamdı ve bu sayede yenilgiye uğradığı zamanlarda da bankerlerden kredi bulabiliyordu. Her yerde köylüyü askerin sarkıntılıklarından koruyor ve zapt ettiği şehirleri yakıp yıkmaktan hoşlanmıyordu. Sadece bunlar bile onun uzun vadeli niyetler beslediğine, geniş plânlara sahip bulunduğuna birer işaretti. Hele önemli bir kişiliğe sahip olan odalığı Lucia'yı (Francesco'nın annesidir), kendisi hükümdar hanedanından olan bir prensesle evlenebilmek için serbest kalmak amacı ile, başka birisi ile evlendirmesi, onun ne gibi niyetler beslediğini büsbütün açığa vurmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki akrabalarının evlenmeleri de bir plâna göre yapılıyordu. Meslekdaşlarının sürmekte oldukları tanrısız, dinsiz ve aşağılık yaşamdan kendisini uzak tutuyordu. Oğlu Francesco'yu uzak gurbetlere yollarken ona verdiği üç öğüt şunlardı: başkasının ka-

rısına dokunma; adamlarından kimseye dayak atma veya, eğer bir defa bunu yapmışsan, onu yanından uzaklaştır; sert başlı ve nalını kaybetmekten hoşlanan bir ata binme. Herşeyden önce Jacopo, büyük bir komutan değilse bile büyük bir asker kişiliğine, güçlü ve her bakımdan idmanlı bir vücuda, popüler bir köylü yüzüne sahipti. Hayret edilecek derecede kuvvetli bir belleği olup bütün atlarını, askerlerini tanır ve bunların yıllardan beri aldıkları ödenek durumlarını ayrı ayrı bilirdi. Bütün boş zamanlarını tarih öğrenmeğe adar, Yunan ve Lâtin yazarlarını kendi ihtiyacı için tercüme ettirirdi. Daha büyük bir hükümdarlık elde etmeğe uğraştı ve azametli Milano'yu, parlak ordu komutanlığı ve hiç çekinmeden pervasızca ihanetleri sayesinde ele geçirdi (1447-1450).

Francesco'nun verdiği örnek çok çekici idi. C zamanlarda Aeneas Sylvius[23] şöyle yazıyor: «Bizim değişiklik heveslisi, hiçbir şeyin sabit kalmadığı ve hiçbir eski hükümdarlığın mevcut bulunmadığı İtalya'da köleler kolaylıkla kıral olabilirler». Fakat kendi kendini «talihin adamı» diye adlandıran başka birisi, o zamanlar İtalyanların zihnini herkesten çok meşgul ediyordu. Bu adam, Nicolo'nun oğlu Giacomo Piccinino'dır. Onun bir hükümdarlık kurmağa muvaffak olup olamıyacağı, üzerinde hararetle ve açıktan açı-

23 Aen. Sylvius: De dictis et factis Alphonst, Opera, Fol. 475.

ğa tartışılan bir sorun idi. İtalya'daki büyük devletlerin böyle bir şeye engel olmakta, anlaşılması kolay nedenler dolayısiyle çıkarları vardı. Francesco Sforza da, hükümdarlığa yükselmiş olan çetebaşılarının sonuncusu olmaktan fayda görüyordu. Fakat, meselâ Siena'yı ele geçirmek teşebbüsünde bulunduğu zaman Piccinino'ya karşı gönderilen birlikler ve başlarındaki subaylar, kendi çıkarlarını onu tutmakta görüyorlardı[24]. «Eğer o ortadan kalkarsa biz tekrar tarlalarımızda çift başına dönebiliriz» diyorlardı. Piccinino'yu Orbetello'da kuşattıkları halde aynı zamanda ona yiyecek gönderiyorlardı. En sonunda ona, bu sargıdan şerefli bir şekilde kurtulmak olanağını verdiler. Bununla beraber Piccinino felâketten kurtulamadı. 1465 de Milano'da Sforza'lara yaptığı bir ziyaretten sonra Napoli kiralı Ferrante'nin yanına varmak üzere yola koyulduğu zaman işin sonu üzerinde bütün İtalya bahse tutuşuyordu. Verilen bütün güvencelere ve kendisinin yüksek kimselerle kurmuş bulunduğu ilişkilere karşın Castel nuovo'da kıral Ferrante tarafından öldürtüldü[25]. Miras yoluyla ele geçirdikleri devletlere

24 Pii II. Comment. I, p. 46. karş. 69.

25 Sismondi X, p. 258. — Corio, Fol. 412. Burada Sforza suça dahil sayılmaktadır. Çünkü o, Piccinino'mn savaş şöhretini oğulları için tehlikeli görmektedir. — Storia Bresciana: Murat. XXI, Col. 902. — 1466 tarihinde Venedik Condottiere'si Colleoni'ye yapılan muameleyi Malipiero anlatmaktadır; Annali Veneti, Ardchiv. Stor, VII, I, p. **210.**

sahip bulunan condottire'ler de hiçbir zaman durumlarından emin değillerdi. Roma'da Roberto Malatesta ve Bologna'da Federigo aynı günde öldükleri zaman (1482) görüldü ki, her ikisi de son nefeslerinde devletlerini birbirlerine vasiyet etmişlerdir[2*]! Bu kadar kötü işlere girişmekte hiçbir sakınca görmiyen bir sınıfa karşı ne yapılsa yerinde görülüyordu. Francesco Sforza, henüz pek genç yaşta iken, Kalabria'lı zengin bir ailenin mirasçısı ve Montalto kontesi olan Palissena Ruffa ile evlendirilmiş ve bu kadından bir kız çocuğu dünyaya gelmişti. Halası bu kadını ve çocuğunu zehirledi ve mirasa kendisi kondu[27].

Piccinino'nun ortadan kaldırılmasından sonra yeni Condottiere devletlerinin meydana gelmeleri anlaşılan, artık tahammül edilmez bir iskandal olarak görülmüştür. İtalya'nın dört «büyük devleti», yâni Napoli, Milano, Papalık ve Venedik, bu gibi rahatsızlık verici olaylara göz yummayan bir denge sistemi kurmuş görünmektedirler. Kısmen Condottiere'lik yapmış veya hâlâ yapmakta olan küçük tiranların kaynaştıkları Kilise Devletinde IV. Sixtus zamanından beri papaların akrabaları, bu gibi teşebbüslere girişmek inhisarını elde etmişlerdi. Fakat işler biraz çapraşık gitmeğe başladığı anda hemen Condottiere'ler de ortaya çıkı-

26 Allegretti, Diarii Sanesi: Murat XXIII. P. 811.

27 Orationes Philelphi, Fol. 9: Francesco'nın cenazesi başında verilen söylev.

veriyorlardı. Papa VIII. İnnocent'in beceriksiz yönetimi altında, eskiden Burgunidya hizmetinde çalışmış bulunan Boccalino, kendisi için zapt etmiş olduğu Ossimo kenti ile birlikte nerdeyse Türklere teslim oluyordu[28]. Lorenzo Magnifico'nın aracılığı ile onun paraya kanarak çekilip gitmesi, derin bir ferahlık yarattı. 1495 te Fransa kiralı VIII. Charles'in giriştiği savaş yüzünden bütün işler alt üst olduğu zaman Brescia Condottiere'si Videvero[29], bir hükümdarlık ele geçirmek girişiminde bulundu. Videvero daha önce soylu ve ahaliden birçok kişileri öldürmek suretiyle Cesena kentini zapt etmişti. Fakat şehrin kalesi kendini savunmada direnmeyi başardığından, buradan çekilip gitmek zorunda kalmıştı. Şimdi ise, yukarda adı geçen Roberto ile Venedik Condottieresinin oğlu olan Pandolfo Malatesta da Rimini'nin kendisine verdiği bir asker kıtası ile harekete geçerek Ravenna Başpiskoposunun elinden Cactelnuovo kentini aldı. Daha büyük işler çıkacağından kuşkulanan ve papa tarafından sıkıştırılan Venedikliler, «iyi niyetle», Pandolfo'ya bir fırsat çıktığında dostunu tutuklamak emrini verdiler. Gerçekten de Pandolfo, «yürek acısı ile» olmakla beraber, Videvero'yu tutukladı. Fakat arkasından onu dar ağacına çekmek emrini aldı. Pandolfo ihtiyatlı davranarak tutsağını önce hapishanede

28 Marin Sanudo, Vite de' Duchi di Ven: Murat. XXII, Col. 1241.

29 Malipiero, Ann. Veneti, Archiv, stor. VII, I. p. 407.

boğdurdu ve sonra halka teşhir etti. Bu çeşit gaspların son önemli örneği, ünlü Castellan de Musso olmuştur. Bu adam da, 1525 Pavia meydan savaşından sonra Milano'da çıkan karışıklıklar sırasında Comer gölünde âni olarak bir hükümdarlık kurmuştur.

XV. yüzyılın zorba hükümdarları hakkında genel olarak denebilir ki en büyük fenalıklar, küçük ve çok küçük devletlerde toplanmaktadır. Gerçekten de her bireyi kendi mevkiine uygun bir hayat sürmek isteyen birçok aileler arasında kalıtsal düşmanlıklar, bu gibi yerlerde daha fazladır. 1434 te Bernardo Varano de Camerino, iki kardeşini ortadan kaldırmıştır[30]. Çünkü Bernardo'nun oğulları bu amcalarının mirasına konmak İstemişlerdi. Her nerede bir şehrin beyi pratik, ılımlı ve kansız yönetimi ile, aynı zamanda kültüre yaptığı hizmetlerle sivrilmiş ise, genel olarak bu adam, büyük bir hanedana mensup veya büyük bir hanedanın siyasetine bağlı kimsedir. Meselâ Pesaro prensi, Büyük Francesco'nun kardeşi ve Urbino hükümdarı Federigo (ölümü 1473)'nun kayın babası olan Alessandro Sforza[31], bu çeşitten bir hükümdardı. İyi bir idare adamı, âdil ve anlayışlı bir hükümdar olarak, uzun bir savaş hayatından sonra sakin bir saltanat devri idrak etmiş, muazzam bir kitaplık vücuda getirmiş, boş zamanları-

30 Chron. Eugubinum: Murat. XXI. Col. 972.

31 Vespasiano Fiorent., p. 148.

nı bilim ve din üzerinde konuşmalarla geçirmiştir. Siyasetinde tamamiyle Este ve Sforza hanedanlarına bağlı olan Bologna hükümdarı II. Giovanni Bentivoglio (1462-1506) da bu çeşit hükümdarlar arasında sayılabilir. Buna karşılık Camerino'da Vurani, Rimini'de Malatesta, Farenza'da Manfreddi ve özellikle Perugia'da Baglioni ailelerinde pek çok kanlı karışıklıklara tanık oluyoruz. Baglioni ailesi içinde XV. yüzyılın sonlarına doğru cereyan eden olaylar hakkında mükemmel tarih kaynaklarımız vardır, yani Graziani ile Matarazzo'nın kronikleri[32] bu konuda bize gayet ayrıntılı ve canlı bilgiler vermektedir.

Baglione'ler, hükümdarlıkları şeklen bir prenslik olarak değil, fakat daha ziyade bir şehrin başı olarak gelişen kuvvet ve iktidarları büyük aile servetine ve memur atanmalarında fiilî nüfuza dayanan ailelerden biri idiler. Aile üyelerinden biri genel başkan olarak tanınırdı. Bununla beraber ailenin ayrı ayrı kollarından olan bireyleri arasında gizli olarak derin bir kin ve garaz hüküm sürmekteydi. Karşılarında Oddi ailesinin başkanlığı altında bir soylular partisi vardı. 1487 tarihine doğru hepsi silâha sarıldılar ve bütün büyüklerin evleri kabadayılarla (bravi) doldu. Zorbalık hareketleri yapılmayan gün geçmezdi. Öldürülen bir Alman öğrencisinin gömülmesi vesilesiyle iki taraf silâhlı olarak karşı karşıya geldiler. Hattâ ba-

32 Archiv. Stor. XVI, kısım I ve II.

zan başka başka ailelere mensup bravo'lar açık alanda birbirlerine karşı meydan savaşı verdiler. Esnaf ve küçük zanaatla uğraşanlar boş yere yakınmalarda bulunuyorlardı. Papa'nın valileri ve akrabaları susuyorlar veya ilk fırsatta savaşa gidiyorlardı. En sonunda Oddi'ler Perugia'dan çıkıp gitmek zorunda kaldılar. Bundan sonra şehir, Baglione'lerin tam anlamı ile zor ve baskı yönetimi altında kuşatılmış bir kale halini aldı. Büyük katedral, Baglione'lerin kışlası olarak kullanılırdı. Komplolara ve baskınlara karşı korkunç öc alma eylemleri ile karşılık veriliyordu. 1491 tarihinde şehre sokulmayı başaran düşman partiden 130 kişi yakalanarak belediye sarayı (Palazzo Comunale) önünde idam olunduktan sonra şehir meydanında 35 tane sunak kuruldu ve kentin üzerine çöken uğursuzluğu def etmek amacı ile üç gün boyunca âyinler yapıldı, dinsel alaylar halinde dolaşıldı. Papa VIII. İnnocent'in bir yeğeni de güpegündüz sokakta hançerlenerek öldürüldü. Papa Alexandr'ın ara bulmak için gönderdiği yeğeni ise, açıktan açığa alay edilmekten başka hiçbir sonuç elde edemedi. Hükümdarlık süren ailenin iki reisi olan Guido ile Ridolfo, mucizeler gösteren Dominiken rahibesi Suor Colomba de Rieti ile sık sık görüşüyorlardı. Rahibe, gelecek günlerde yaşanacak büyük felâket haberleri ile onları tehdit ederek barış öğütlerinde bulundu. Fakat ne var ki bu öğütlerin de bir etkisi görülmedi. Bununla beraber kronik yazarı, bu korkunç yıllarda

Perugia ahalisinden iyi kimselerin dua ve dindarlıklarına dikkati çekmekten geri kalmamaktadır. 1494'te Fransa kiralı VIII. Charles İtalya üzerine yürüdüğü sıralarda Bagiione'ler ile Assisi ve çevresinde yerleşmiş bulunan sürgünler arasında o kadar şiddetli savaşlar oluyordu ki, vadideki bütün binalar yerle bir olmuş, tarlalar bomboş kalmıştı; köylüler vahşileşerek cüretli haydut ve katiller haline gelmişler, azıp büyüyen çalılıklar geyik ve kurtlarla dolmuştu. Buralarda kurtlar, çarpışmalarda ölenlerin leşleri (hıristiyan eti) ile geçiniyorlardı. Papa II. Alexandr, Napoli'den dönmekte olan VIII. Charles'in önünden kaçarak Umbria'ya sığındığı zaman, Perugia da artık bundan böyle kesin olarak Baglione'lerin elinden kurtulabileceği umuduna düştü. Papa, Guido'ya bir şenlik, bir gezinti veya buna benzer bir şey düzenlenmesini önererek hepsini bir araya toplamak istedi. Fakat Guido, «Perugia'nın bütün silâhlı kuvvetlerini bir arada görmenin en güzel bir sahne olacağı» fikrini ileri sürdü. Bunun üzerine Papa, plânını gerçekleştirmekten vazgeçti. Çok geçmeden sürgünler, yeniden bir baskın yaptılar. Bu çarpışmalarda ancak Baglione'lerin kişisel cesaretleri sayesinde zafer kazanılabildi: $ehir meydanında 18 yaşındaki Simonetto Baglione, yanındaki pek az sayıda kimselerle birkaç yüz düşmana karşı yiğitçe döğüştü ve yirmiden fazla yara alarak yere yıkıldı. Fakat Astorre Baglione imdadına yetiştiği zaman, altın yıldızlı demir si-

lâhları ile ve üzerinde bir atmaca resmi bulunan miğferi ile tekrar ayağa kalkarak atının üzerine sıçradı: «Görünüşünde ve eylemlerinde ancak Mars ile kıyaslanabilecek bir davranışla boğuşanların üzerine atıldı».

O vakitler henüz on iki yaşında bir çocuk olan Rafael, Pietro Perugino'nun yanında öğrenim görüyordu. O günlerin işlemleri belki de, Rafael'in ilk zamanlarına ait Aziz Georg'ın ve Aziz Michael'in küçük tablolarında ebedileşmiştir. Belki de aynı izlenimlerden bâzı çizgiler de Aziz Michael'in büyük tablosunda ölümsüz bir şekilde yaşayıp durmaktadır. Hattâ, «Heliodor'da Göksel Atlı>- tablosunda Astorre Baglione, bir tanrı biçimine sokulmuştur.

Düşmanların bir kısmı öldürülmüş bir kısmı da paniğe uğrayarak kaçmışlardı. Bundan sonra da artık bu gibi saldırılar yapacak güçleri kalmamıştı. Bir süre sonra onlara kısmî bir barışla yurtlarına dönmek müsaadesi verildi. Fakat böylece Perugia'da güven artmış olmadı. Hükümdarlık süren ailede iç kavgalar, tüyler ürpertici olaylarla patlak verdi. Guido, Ridolfo ve bunların oğulları Gianpaolo, Simonetto, Astorre, Guismondo, Gentile, Marcantonio ve diğerlerine karşı, bu ailenin iki küçük yeğeni olan Grifone ile Carlo Barciglia birleştiler. Carlo Barciglia, aynı zamanda Camerino prensi Varano'nın yeğeni ve eski sürgünlerden biri olan Jeronimo della Penna'nın kaynı idi. Kötü olayların vukubulacağını sezen

Simonetto, amcasının dizlerine kapanarak Penna'y öldürmeğe müsaade etmesini istedi. Fakat Guido bu isteği reddetti. 1500 yılı yazının ortasında Astorre ile Lavinan Colonna'nın düğünleri olurken komplo, birdenbire olgun bir hale geliverdi. Düğün şenliği başladı ve uğursuzluğa belirti sayılan olaylarla birkaç gün devam etti. Uğursuzluk belirtilerinin günden güne nasıl çoğaldığını Matarazzo gayet güzel bir şekilde tasvir etmektedir. Hazır bulunan Varano, tertipçileri bir araya topladı. Şeytanca bir tarzda Grifone'ye tek başına hükümdar yapılacağı vaad olundu ve tamamiyle uydurma olarak, eşi Zenobia ile Gianpao-\n arasında bir ilişki bulunduğu kendisine söylendi. En sonunda komploya dahil bulunanların herbirine ayrı ayrı kurbanları tâyin olundu (Baglione'lerin evleri ayrı ayrı yerlerde ve çoğu şimdiki kalenin bulunduğu mevkide idi). Mevcut bravo'lardan herbirine onbeş adam verildi. Geri kalanlar da nöbetçi dikildi. Haziranın 15 inci gecesi kapular kırılarak evlere girildi ve Guido, Astorre, Simonetto ve Gismonde öldürüldüler. Ötekiler ise sıvışmayı başardılar.

Astorre'nin naaşım Simonetto'nunki ile yan yana sokakta gören seyirciler, «özellikle yabancı öğrenciler», onu eski bir Roma'lıya benzettiler. Manzara bu kadar vekarlı ve muhteşemdi. Simonetto'da, bizzat ölümün bile gemleyemediği bükülmez bir cesaret görüyorlardı. Muzafferler, ailenin dostlarını dolaşıyor ve kendilerini onlara

salık vermek istiyorlardı. Fakat herkesin göz yaşı döktüğünü ve köylere göç etmek için hazırlıklar yapılmakta olduğunu gördüler. Bu arada, suikasttan kurtulmağa muvaffak olmuş bulunan Baglione'ler, dışarda adamlarını topladılar ve, başlarında Gianpaolo olduğu halde, ertesi gün şehre girdiler. Barciglia tarafından ölümle tehdit edilen şehirdeki taraftarları da çarçabuk onlara katıldılar. San Ecolano yakınında Grifone eline düştüğü zaman Gianpaolo, onu öldürmeği adamlarına bıraktı. Fakat Barciglia ile Penna, Camparino'ya felâketin asıl sorumlusu olan Varano'nın yanına kaçtılar. Bir an içinde ve hemen hemen hiçbir kayba uğramaksızın Gianpaolo, şehrin efendisi oluvermişti.

Grifone'nin hâlâ genç ve güzel olan annesi Atalanta, bir gün önce Grifone'nin eşi Zenobia ve Gianpaolo'nun iki çocuğu ile birlikte bir çiftliğe gitmiş bulunuyordu. Arkalarından koşan oğlunu, defalarca anne bedduası ile reddetmişti. Şimdi gelini ile birlikte şehre gelerek ölmek üzere bulunan oğlunu aradı. Bu iki kadının önünden herkes kaçıyor, kimse Grifone'nin katili olarak ortaya çıkıp annenin bedduasını üzerine çekmek istemiyordu. Fakat bunda aldanıyordu. Annenin bizzat kendisi, oğlunun başı ucunda, ona ölüm darbesini indireni af edeceğine dair yemin ederek teminat verdi. Çok geçmeden Grifone, annesinin hayırduasını alarak hayata gözlerini yumdu. Kanlı elbiseleri ile şehir meydanından geçen bu

iki kadını seyr edenler, onlara derin bir saygı duyuyordu. Rafael'in sonradan dünyaca ünlü «Mezara Konuş» tablosunu yaptığı kadın, işte bu Atalanta'dır. Burada Atalanta, acılarını, en yüce ve en kutsal annelik ıztırabı duyan Meryem Ana'-nın ayakları önüne seriyordu.

Bu trajedinin büyük bir kısmı yakınında cereyan edip birçok sahnelerine tanık olan Katedral, şarap ile yıkandı ve yeniden takdis edildi. Düğün şerefine dikilmiş olan zafer takı hâlâ orada duruyordu. Üzerinde, Astorrre'nin gördüğü işleri tasvir eden resimler ve bize bütün bu olayları anlatan saygıdeğer Matarazzo'nun övgü mısra'ları görülüyordu.

Baglione ailesinin ilk devirleri üzerine tamamiyle efsane niteliğinde bir tarihçe ortaya çıkmıştır. Gerçekte bu, vuku'bulan vahşice olayların yansımasından başka bir şey değildir. Aynı efsaneye göre bu ailenin bireyleri güya öteden beri uğursuz bir şekilde ölmüşlerdir; bir zamanlar yirmi yedisi birden öbür dünyaya göçmüştür. Dahe önce de bir defa daha evleri yıkılmış ve tuğlalarından sokaklara kaldırım döşenmiştir ve ilah... Gerçekten de Papa III. Paul zamanında Baglione ailesinin sarayları yıkılmıştır. Fakat öyle görünüyor ki Baglione'ler, bir zaman için isabetli kararlar almışlar, taraftarları arasında düzeni sağlamış ve memurları kötülük yapan soyluların zorbalıklarından korumuşlardır. Ancak

uğursuzluk sadece görünüşte sindirilmiş bir yangın gibi, sonradan tekrar alevlenmiştir. Papa X. Leo zamanında Gianpaolo, kandırılarak Roma'ya getirilmiş (1520) ve burada başı kesilmiştir. Bunun oğullarından biri olup ancak zaman zaman ve en sert zor araçlarına baş vurmak suretiyle aynı şekilde papaların tehdidi karşısında kalan Urbino dukasının bağlaşığı olarak, Perugia'ya hakim olabilen Orazio, kendi ailesi içinde bir defa daha dehşet salmıştır. Orazio, bir amcası ile üç kuzenini öldürtmüştür. Bunun üzerine duka, yaptıklarının artık kâfi olduğunu ona ihtar etmiştir.[33] Orazio'nun kardeşi Malatesta Baglione, Floransa hizmetinde ordu komutanı olup 1530 ihaneti ile adını ebedileştirmiştir. Malatesta'nın oğlu Ridolfo, Baglione ailesinin Perugia'da, papanın temsilcisini ve memurları öldürmek suretiyle, 1534 te kısa bir zaman için ve fakat korkunç bir şekilde hüküm süren son ferdidir.

Rimini'de hüküm süren zorba hükümdarların da adlarına arasıra rastlamaktayız. Sigismondo Malatesta (ölümü 1467)'nın kişiliğinde bir araya toplanan canilik, Tanrı tanımazlık, askerî yetenek ve yüksek düzeyde bir kültür gibi özellikler, ancak çok nadir hallerde tek bir insanda birleşmiş bulunabilir. Fakat bu ailede görüldüğü gibi, cinayetler üst üste yığılırsa, bunlar her türlü meziyetlere ağır basar ve, ne kadar yetenekli olur-

33 Varchi, Stor. fiorent. I, p. 242. vd.

larsa olsunlar, tiranları uçuruma sürüklemekten alıkoyamaz. Sigismondo'nun yukarıda adı geçen torunu Pandolfo, ancak, Condottiere olarak hizmetinde bulunduğu Venedik Cumhuriyetinin, bütün cinayetlerine rağmen bu komutanını düşürmek istemeyişi sayesindedir ki tutunabilmiştir. 1497 de Pandolfo, yeterince haklı nedenlerle[34] tebaası tarafından Rimini'deki burcunda bombardımana tutulduğu ve sonra buradan kaçmasına müsaade olunduğu zaman, Venedik komiseri, Cumhuriyetin bu kardeş katili ve daha birçok cinayetlerin faili olan Condottiere'sini tekrar getirterek yerine oturttu. Otuz yıl kadar sonra Malatesta'lar, fakir düşmüş sürgünler durumuna gelmişlerdir. 1527 tarihi de, tıpkı Cesare Borgia'nın zamanı gibi, küçük tiranlar için âdeta amansız bir salgın hastalık donemi olmuştur. Ancak pek azı bundan kurtulabilmişlerdir. Hattâ kurtuluşlara bile kendileri için iyi bir şey olmamıştır. Pico ailesinden gelen küçük prenslerin hükümdarlık sürdükleri Mirandola'da 1533 sıralarında Lilio Gregorio Giraldi adlı fakir bir bilgin yaşıyordu. O. Romanın tahribi üzerine kaçarak yaşı çok ilerlemiş bulunan Giovan Francesco Pico (meşhur Giovanni'nin yeğeni)'nin konukseverliğine sığınmıştı ve Giovan Francesco'nun kendisi için hazırlamak istediği mezar anıtı hakkında yapılan ko-

34 Malipiero, Ann, Veneti, Archiv. stor. VII, I, p. 498.

nuşmalar vesilesiyle bir eser[35] kaleme aldı. Bu eserin sunu kısmı Nisan 1533 tarihini taşımaktadır. Fakat son bölümündeki satırlar ne kadar acıklıdır: «Ayni yılın Ekim ayında mutsuz prens kardeşinin oğlu tarafından bir gece öldürülerek devleti elinden alındı. Kendim ise perişan bir halde ancak canımı kurtarabildim» denmektedir.

1490 yıllarından beri siyasî kavgalarla parçalanmış bir halde olan Siena'da Pandolfo Petrucci'-nin yaşattığı soysuzlaşmış bir yarı tiranlık, üzerinde durulacak bir değerde bile değildir. Bu adam, sönük ve fena bir tiran olarak, bir hukuk profesörü ve bir müneccim yardımı ile hüküm sürüyor, yer yer vahşice adam öldürmelerle dehşet saçıyordu. Yaz mevsiminde en büyük eğlencesi, Amiata dağındaki kayaları, neye ve kime çarptığına hiç aldırmaksızın, aşağı yuvarlamaktı. En kurnaz tiranların bile beceremedikleri bir işi başarmasına, yani Cesare Borgia'nın hiylelerine kurban gitmekten kendini korumayı başarmasına karşın yine de sonunda yalnız bırakılmış ve hakir görülen bir adam olarak ölmüştür. Fakat oğulları, daha uzun zaman, bir çeşit yarı — tiranlıklarda tutunmağa muvaffak olmuşlardır.

İtalya'nın önemli hükümdar aileleri irdelenirken Aragon hanedanının ayrı olarak ele alınması

35 LIi. Greg. Giraldus, de vario sepeliendi ritu. — Daha 1470 de bu ailede minyatürler tahrib edilmişti. Kars. Diario Ferrarese: Murat. XXIV, Col. 225,

gerektir. Norman'lar zamanından beri burada baronlar egemenliği biçiminde sürüp giden feodal toprak sistemi, tek başına göz önünde tutulsa bile, bu devlete özel bir görünüş vermektedir. İtalya'nın geri kalan kısımlarında ise, yalnız Kilise Devleti'nin güney tarafları ile başka birkaç bölge müstesna, hemen hemen baştan başa alelade toprak mülkiyeti sistemi yürürlüktedir; buralarda devlet, hiç bir hak ve yetkinin kalıtsal olmasına müsaade etmemektedir. Böylece, 1435 den beri Napoli'yi elinde bulunduran Büyük Alfonson (ölümü 1458), gerçek veya sözde ardardıllarından büsbütün başka tarzda bir hükümdardır. Alfonso her bakımdan parlak bir yaşam sürmüş, tebaası arasında korku çekmeksizin yaşamış, insanlarla düşüp kalkmada son derece tatlı ve sevimli kalmış, sonradan Lucrezia d'Alagna'ya gösterdiği tutkunluk da hoş görülmüştür. Bütün bunlara rağmen onun fena bir huyu da vardı: İsrafcı idi[36] Bunun ise birtakım kaçınılmaz sonuçları olmuştur: Kötü niyetli maliye memurları önce her şeye hakim olacak derecede büyük bir nüfuz kazandılar ve sonra iflas etmiş duruma düşen kiralın elinden bütün servetini aldılar. Bir Haçlı seferi propagandası yapıldı. Bu vesileyle ruhbandan verqi almak amacı güdülüyordu. Abruzi dağları bölgesinde vuku bulan şiddetli bir yer depreminden sonra sağ kalan halk, ölenlerin de vergilerini ödemek zo-

36 Jovian. Pontan.; de liberalitate, aynca de obedientia, I. 4. karş. Sismondi X, p. 78 vd.

runda bırakıldı. Bu koşullar altında Alfonso, yüksek misafirler için zamanın en parlak ve en cömert ev sahibi idi (S. 66); herkese, hattâ düşmanlarına bile durmaksızın ikramlarda bulunmaktan büyük zevk duyardı. Edebî eserler meydana getirmek yolunda gösterilen gayretleri ödüllendirmekte, sözün tam anlamı ile, ölçüsüzdü. Meselâ Poggio'ya Xenophon'nun Cyropaedeia'sını Lâtinceye çevirdiği için 500 altın ödül vermişti.

Ölümünden sonra yerine geçen Ferrante[37], Alfonso'nun bir İspanyol kadından doğmuş gayrı meşru oğlu sayılıyordu. Fakat o, belki de Valansiya'lı bir dönmenin [marran) sulhundan dünyaya gelmişti. Ferrante'yi karanlık ve zalim yapan, ister daha ziyade soyu olsun, ister kendi varlığını tehdid eden baron komploları olsun, her halde o, devrinin hükümdarları arasında en korkuncu idi. Hiç durmadan faaliyet gösteren, en güçlü siyaset adamlarından biri olarak tanınan, aynı zamanda mazbut mizaçlı da olan bu kıral, bütün kuvvetlerini, bu arada amansız belleğini ve duygularını asla belli etmemek yeteneğini, düşmanlarını ortadan kaldırmağa yöneltmiştir. Baronların elebaşıları, karısı tarafından kıralla akraba olmalarına

37 Tristano Caracciolo: de veritate fortunae: Murat. XXTI. — Jovian. Pontanus: de prudentia, I. IV: de magnanimitate. 1 , I; de liberalitate de immaııitate. — Cam. Porzio, Cıngiıra da' Baroni, birçok yerlerinde. — Comines, Charles VIII. chap. 17, Aragon hanedanının genel olarak karakteristik tarafları ile birlikte.

karşın, bütün dış düşmanları ile bağlaşık idiler. Bir hükümdara karşı hakaret sayılabilecek her türden davranışlar kendisine reva görüldüğünden, en sert tedbirler almağa bayağı günlük olaylar gibi alışmıştır. Bu mücadele ve dış savaşları için araçlar bulmakta aşağı yukarı II. Friedrich gibi islâmî tarzda tedbirlere baş vurmuştur: Zahire ve zeytin yağı ticaretini hükümetin kendisi yapmaktadır; bütün ticareti büyük bir tüccar olan Franc'esco Coppola'nın elinde toplamıştır. Coppola kazancı kıralla paylaşıyor ve bütün armatörleri hizmetine alıyordu. Zoraki istikrazlar, zenginlerin kati edilerek mallarına el konulması, ruhanî memurlukların satılması ve ruhanî korporasyonların savaş yükümlerine tabi tutulması gibi tedbirler de Ferrantenin geri kalan tüm ihtiyaçlarını karşılıyordu. Kiralın son derecede düşkün olduğu avlanmadan başka iki eğlencesi daha vardı: Düşmanlarını, ya canlı olarak özenle muhafaza altına alınmış zindanlarda ya da ölü ve tahnit edilmiş olarak, hayatta iken taşıdıkları elbiseyi giymiş oldukları halde[38] yakınında bulundururdu. Hapisteki düşmanları hakkında güvenini kazanmış kimselerle konuşurken kıs kıs gülerdi. Mumyalar koleksiyonunu gizli tutmağa gerek bile duymuyordu. Kurbanları, hemen hemen hepsini ihanetle, hattâ kendi krallık sofrasında otururlarken yakala-

38 Paul. Jovius, Histor. I, p. 14, bir Milano elçisinin söylevinde; Diario Ferrarese: Murat XXIV. Col 294.

mış olduğu adamlardı. Hizmetinde ağaran ve hastalanan başbakanı Antonello Petrucci'ye yaptığı muamele gerçekten cehennem azabına benzemektedir. Onun günden güne artan ölüm korkusundan faydalanarak, başbakandan durmadan hediyeler kopanyordu. En sonunda, son defaki baronlar komplosuna katılmış bulunduğunu bahane ederek onu da tutuklayıp hapse attırdı ve Coppola ile birlikte idam ettirdi. Caracciola ile Porzio'nun eserlerinde bütün bu olayların tasviri okunduğu zaman insanın tüyleri ürpermektedir.

Ferrante'nin büyük oğlu olan Calabria Dukası Alfonso, son zamanlarında babasiyle bir çeşit ortaklaşa hükümdarlık sürmüştür. Bu Alfonso, vahşi ve zalim bir keyif adamı idi. Babasına oranla daha açık yürekli olup dini ve dinsel töreleri küçümsemeği açığa vurmaktan çekinmezdi. O dönem tiranlarının olumlu ve canlı taraflarını bu hükümdarlarda aramamak zorundayız. Zamanın kültür ve sanatından kendilerine ne mal etmişlerse hepsi lüks ya da gösterişten ibarettir. Arı kan İspanyollar bile İtalya'da hemen daima soysuzlaşmış olarak sahneye çıkmaktadırlar. Fakat bu karışık kanlı hanedanın sonu (1494 ve 1503), soysal iyi huyların noksanlığını açık bir şekilde göstermektedir; Ferrante, iç kaygılar ve iztıraplar içinde ölüyor. Alfonso, bütün ailenin biricik iyi insanı olan öz kardeşi Federigo'ya ihanet suçunu reva görüyor ve en yakışıksız bir tarzda hakaret ediyor. En sonunda, o zamana kadar İtalya'nın en iyi

ordu komutanlarından biri olarak sayılan Federigo, şaşırmış bir halde Sicilya'ya firar ediyor ve oğlu Ferrante'yi Fransız'lara ve alışılagelmiş biçimde bir ihanete kurban veriyor, Aragon'lar tarzında hükümdarlık sürmüş olan bir hanedan, çocukları ve torunlarını günün birinde hükümdarlığı yeniden kurmak umudu içinde yaşatabilmek için, en azından hayatını pahalıya satmak zorunda idi. Fakat, bu vesileyle Comines'in biraz tek yanlı ama genellikle doğru olarak söylediği gibi, zalim insan hiçbir zaman cesur olmamıştır (Jamais homme cruel ne fut hardi).

XV. yüzyıl anlamında İtalya'ya özgü tipik hükümdar kişiliğine sahip kimseler, Giangaleazzo'-dan beri her bakımdan olgun bir mutlak hükümdarlık tarzı vücuda getirmiş olan Milano dükalan arasında görülmektedir. Birinci derecede, Visconti hanedanının son hükümdarı Filippo Maria (1412-1447), hakkında son derece dikkate değer ve - büyük bir talih eseri olarak - mükemmel bilgiler verilen[39] bir kişiliğe sahiptir. Korkunun, büyük yeteneklere sahip bulunan yüksek mevkideki bir insanı ne hâle getirebileceği, burada, denebilir ki matematik bir kesinlikle kendini göstermektedir. Devletin bütün araç ve amaçları kişisel güvenin sağlanması noktasında toplanmaktadır. Ancak Filippo Maria'nın zalim bencilliği, kana susa-

39 Petri Candidi Decembrii Vita Phil. Mariae Vicecomitis: Murat. XX.

mışlık derecesinde ileri gitmemiştir. Hükümdar, içinde muhteşem bahçelerle hıyabanlar ve manaj alanları bulunan Milano kalesinde oturmaktadır. Yıllardan beri kente ayak bile basmamıştır. Gezintilerini, gösterişli şatolarının bulunduğu kasabalara yapmaktadır. Hızlı atlar tarafından çekilen altı düz nehir sandalları, bütün alayı içine alabilecek bir ölçüde hazırlanmıştır ve hükümdarı, kendisinin yaptırdığı kanallardan geçirerek oralara götürmektedir. Kalenin içine giren herkes, yüzlerce insan tarafından gözetlenmektedir. Dışarıya herhangi bir işaret verilmesinin önüne geçmek için pencerelerin önünde durulması bile yasak edilmiştir. Hükümdarın çevresine alınmaları gereken kimseler, gayet sıkı birtakım imtihanlardan geçirilmektedir. Sonra bu adamlara en büyük siyasî görevler verilmekte ve hükümdar maiyetinde hizmete alınmaktadırlar. Çünkü her iki çeşit görev de aynı derecede şereflidir. İşte bu hükümdardır ki uzun ve çetin savaşlar yapmış, sürekli bir şekilde büyük siyasî işleri elinde tutmuş, hiç dinmeksizin geniş yetkilerle adamlarını dışarıya yollamıştır. Hizmetindeki adamlardan hiçbirinin ötekine güveni yoktu; Condottiere'ler casuslar vasıtasiyle, elçiler ve yüksek memurlar da aralarında sunî olarak geçimsizlikler yaratmak, yani bir iyinin yanında bir kötüyü çalıştırmak suretiyle şaşırtılıyor ve birbirinden uzak tutuluyorlardı; bu tedbirler sayesinde hükümdarın kişisel güveni sağlama bağlanmış oluyordu. Filippo Maria'nın

içinde dünya görüşünün birbirine karşıt iki kutbu yaşamakta idi. Yıldızlara, alın yazısına inanırdı; aynı zamanda dua ederek her çeşit manevî varlıktan meded umardı[393]. Eski yazarları ve Fransız şövalye romanlarını okurdu. En sonunda, ölümünün anılmasını bile işitmek istemiyen[40] ve mutlu sarayında hiç kimse ölmesin diye can çekişmekte bulunan gözdelerini bile kalenin dışına çıkartan bu adam, bir yara kapanmaması ve vücudundan kan alınmasına müsaade etmemesi sonucunda, ölümünü bile bile çabuklaştırmış, yol yöntem ve ağırbaşlılık ile bu dünyadan göçmüştür.

Filippo Maria'nın damadı ve sonunda mirasçısı olan talihli Condottiere Francesco Sforza (1450-1466, bak: sayfa 39), belki de bütün İtalyanlar için XV. yüzyılın ruhuna en uygun düşen adamdı. Dehanın ve endividüel kudretin zaferi, hiç kimsede onun kişiliğinde olduğu kadar parlak ifadesini bulmamıştır. Bunu lâyıkı ile takdir etmek istemeyenler bile onu, talihin en sevgili çocuğu olarak yüceltmek zorunda idiler. Anlaşıldığına göre Milano, hiç olmazsa böyle meşhur bir hükümdara sahip olmayı kendisi için bir şeref sayıyordu. İlk kez kente girdiği zaman kalabalık bir halk toplulu-

39 a Milano kalesinde bulunan ondört yardım meleği heykeli acaba onun zamanından mı kalmadır? — Bak: Historia der Frudsberge, Fol. 27.

40 quod aliquando «non esse» necesse esset (bazan «olmanıasnın zarurî olduğu onu korkutuyordu).

ğu.atından inmesine müsaade etmeden onu omuzlayıp katedrale taşımıştı[41]. Hayatının bilançosunu, bu gibi işleri iyi tanıyan Papa II. Pius'dan dinleyelim[42]. «Duka 1459 tarihinde Mantua hükümdarlar kongresine katıldğı zaman 60 (daha yakın bir ihtimalle 58) yaşında idi. At üstünde bir delikanlıya benziyordu. Uzun boylu idi ve çok etkili bir izlenim bırakan bir vücudu vardı. Yüzünün çizgileri ciddî, konuşması sakin ve tatlı, bütün hâl ve tavrı tam anlamıyla şâhâne idi. Zamanımızda hiç kimse ile mukayese kabul etmiyecek mükemmel beden, ruh ve zihin yeteneklerine sahipti. Savaş alanlarında da yenilgi nedir görmemişti — İşte bu adam idi ki, aşağı tabakadan yükselerek bir devletin başı olmuştu. Eşi güzel ve erdemli, çocukları gökteki melekler gibi zarif idiler. Çok nadir olarak hastalanırdı. Esaslı isteklerinin hepsi yerine gelirdi. Bununla beraber bazı talihsizliklere de uğradı. Eşi, kıskançlık yüzünden kocasının sevgilisini öldürmüştü. Silâh arkadaşları ve dostları olan Troilo ile Brunoro, onu terk ederek kıral Alfonso'nun hizmetine girmişlerdi. Yine bir dostu olan Ciarpollone'yi, ihaneti dolayısiyle asmak zorunda kalmıştı. Bir defa

41 Corio, Fol. 400 : — Cagnola : Archiv, Stor. II, p. 125.

42 Pü II. Comment. III, p. 130. Kars. II. 87, 106. Carac. ciolo, de varietate fortunac: Murat. XXII, Col. 74 te Sforza'nıu talihi hakkında başka ve çok daha olumsuz olan bir değer yaıgısı vermektedir.

da kardeşi Alessandro'nun Fransız'ları kendisi aleyhine kışkırttığına tanık olmuştu. Oğullarından biri babasına karşı birtakım gizli tertipler kurmuş ve haps edilmişti. Savaşla feth ettiği Ancona'yı yine savaşla kayb etmişti. Hiçbir yerde karışıklıklarla uğraşmak zorunda kalmamış, bu bakımdan talihi hiç kimseye nasib olmamış şekilde yaver gitmişti. Tatsız işlerle az uğraşmak zorunda kalan bir insan mutludur». Bilgin Papa, talihin bu şekilde olumsuz bir tanımını yaparak okuyucularına veda etmektedir. Eğer II. Pius geleceği görebilseydi veya, sadece, kayıtsız şartsız bir mutlak hükümdarlığın sonuçlarını tartışmak isteseydi, her halde bu ailenin garantisi olmadığı gerçeği gözönünden kaçmış olamazdı. O melek gibi güzel, üstelik de mükemmel bir eğitim ile yetiştirilmiş çocuklar, büyüdükleri zaman sınırsız bencilliğin en soysuzlaşmış örneklerini vermişlerdir. Vücut görünüşü bakımından bir harika olan Galeazzo Maria (1466-1476), ellerinin güzelliğinden, adamlarına ödediği ücretin yüksekliğinden, para bulmakta kendisine gösterilen itibardan, iki milyon altın içeren hazinesinden, çevresine toplanan ünlü insanlardan, beslediği ordusundan ve kuş avcılığından gurur duymakta idi. Aynı zamanda kendi sözlerini dinlemekten hoşlanırdı. Çünkü güzel konuşur, meselâ bir Venedik elçisine hakaret edebildiği zaman belki de en büyük talakatla söz söylerdi[43]. Bu arada bir

43 Malipiero, Ann. veneti, Archiv, stor. VII, I. p. 216.

takım garip huyları da vardı. Meselâ bir odayı tek bir gece içinde resimlerle süsletirdi. Yakınlarına korkunç zulümler yapar, düşüncesiz münasebetsizlikte bulunurdu. Bazı hayalperestler onu, bir tiranda mevcut bulunması gereken bütün vasıflara sahip imiş gibi görüyorlardı. İşte, Galeazzo Maria'yı öldürmesi ve böylece devleti kardeşlerinin eline bırakması, bu vasıflarının bir sonucu olmuştur. Kardeşlerinden biri olan Lodovico il Moro, sonradan zindana atılan yeğenini ortadan kaldırarak hükümdarlığı tek başına ele aldı. Fransızların müdahalesi ve bütün İtalya'nın üzerine çöken uğursuzluklar.bu gaspla ilgilidir. Fakat Moro, bu devrin en ileri derecede olgunluğa erişmiş hükümdar karakterine sahiptir ve böylece, hakkında büsbütün olumsuz fikirler beslenemiyecek bir doğa yaratığı olarak görünmektedir. Kullandığı araçlar ahlâka son derece aykırı olduğu kadar bunların uygulanmasında da aynı oranda bir ilkellik göstermektedir. Eğer birisi, yalnız amaçlar için değil fakat aynı zamanda araçlar için de ahlâkî bir sorumluluğun var olduğunu kendisine anlatmağa kalkışsaydı, çok muhtemeldir ki o hayretlere düşmüş olurdu; hattâ belki de kan dökmekten mümkün olduğu kadar kaçınmayı özel bir erdemlik sayıp hareketlerini buna göre ayarlamış olurdu. Siyasî gücü önünde İtalyanların gösterdikleri yarı mitolojik saygıyı, sanki alacaklı bulunduğu bir haraç[44] gibi kabul ederdi. 1496 da hâlâ, Pa-

44 Chron. venetum: Murat. XXIV. Col, 65,

pa Alexandr'ın kendi kilise kayyumu, İmparator Maximilian'ın kendi Condottiere'si, Venedik'in kendi hazinedarı, Fransa kiralının ise, istediği gibi gelip gitmek zorunda olduğundan, kendi kuryesi olduğunu ileri sürerek övünüyordu[45] 1499 da son derece sıkıştığı zaman mümkün olan çıkar yolu aramakta hayret edilecek derecede bir yetenek gösteriyor ve bunu yaparken de insan yaradılışının lütuf ve ihsanına güveniyor; bu, kendisine gerçekten şeref sağlıyan bir haldir. Milano kalesinde sebat etmesi için hizmetini arz eden kardeşi Kardinal Ascanio'yı reddediyor; çünkü aralarında eskiden sert kavgalar olmuştur: Monsignore, kusura bakmayınız, her ne kadar kardeşim iseniz de size güvenemiyorum» diyor. «Geri dönebilmesi için bir güvence» teşkil eden kale için bir komutan seçmişti. Bu adama hiçbir zaman fenalık yapmamış, daima iyilikte bulunmuştu[46]. Fakat sonra bu komutan ona ihanet ederek kaleyi düşmanlara teslim etti. Memleketi içinde Moto, iyi ve faydalı yönetimi ile ün yapmıştır. Milano'da, hattâ Como'da eninde sonunda halkın kendisine beslediği sevgiye güveniyordu. Bununla beraber hükümdarlığının son yıllarında (1496 dan beri) memleketin gücünü aşacak derecede çok

45 Malipiero, Ann. Veneti, Archiv. Stor. VII, I. p. 492. Kars. 481-561.

46 Onunla yaptığı son konuşma ,aslına tamamiyle uygun ve dikkate değer olarak bk. Senarega: Murat. XXIV, Col. 567 dedir.

ağır vergiler koymuştu. Meselâ Cremona'da tanınmış bir vatandaşı, yeni vergiler aleyhinde söz söylediği için gizlice münasip bir şekilde boğdurdu. O zamandan beri de, huzuruna insan kabul ettiği vakit, araya koydurduğu bir kalasla onları kendinden uzak tutardı[47], öyle ki görüşebilmek için çok yüksek sesle konuşmak gerekiyordu. Moro'nun sarayı Burgund sarayının ortadan kalkmasından sonra, Avrupanın en tantanalı sarayı idi. Burada ahlâka son derecede aykırı bir hayat yaşanıyordu. Baba kızını, koca karısını, oğlan kardeş kız kardeşini feda ediyordu[48]. Ancak, hiç olmazsa hükümdar, daima faal kalıyordu. Faaliyetleri bakımından Moro, kendini, doğrudan doğruya düşünce ve duygu ürünleri ile yaşayan kimselere, yani bilginlere, ozanlara, müzikçilere ve sanatçılara yakın görüyordu. Kurduğu akademi[49], kimi gençlerin eğitim görmeleri için değil, birinci derecede kendi şahsı için meydana getirilmiştir. Aynı zamanda oradaki adamların şan ve şereflerine değil, sohbetlerine ve başarılarna muhtaçtır. Başta Bramante'ye az bir aylık verildiği muhakkaktır[50]. Fa-

47 Diario Ferrarese: Murat. XXIV, Col. 336, 367, 369. Halk, onun hazineyi doldurduğuna inanıyordu.

48 Corio, Fol. 448. Bandello'nun Milano ile ilgili hikâyelerinde ve bunların giriş kısımlarında bu durumun sonraki zamanlara yaptığı etki özellikle belirtilmektedir.

49 Amoretti, Memorie storiche sulla vita ece. di **Lionardo** da Vinci, p. 35. s. 83

50 Onun sonet'si için bk. Trucchi, Poesie inedte.

kat Lionardo 1496 ya kadar dolgun ücret almıştır. Onu bu saraya bağlayan, kendi isteğinden başka ne olabilirdi? Bütün dünya, o zamanki fanilerden belki de hiç birine nasib olmıyan bir şekilde onu bağrına basmak için kucağını açmış duruyordu. Lodovico Moro'nun ruhunda yüksek bir cevherin yaşadığını kanıtlayan bir şey varsa, o da böyle marifetli bir ustanın o çevrede bu kadar uzun zaman kalmış olmasıdır. Lionardo'nın sonraları Cesare Borgia ile I. François'-nın hizmetlerinde çalışmış olması, bu hükümdarlarda da olağanüstü birtakım yeteneklerin bulunmasından ileri gelmektedir.

Moro'nun, hükümdarlıktan düştükten sonra yabancı kimseler tarafından fena yetiştirilmiş olan oğullarından en büyüğü Massimiliano'da babasına benzer bir taraf yoktur. Küçüğü Francesco ise hiç olmazsa hamle yapmak gücüne sahiptir. O zamanlarda birçok efendi değiştiren ve bu değişiklikler sırasında sonsuz acılara katlanmak zorunda kalan Milano, hiç olmazsa tepkilere karşı kendini güven altına almağa çalışıyordu. Milano'-lular, 1512 tarihinde «kutsal birlik» ordularının ve Massimiliano'nun önünde çekilip gitmek zorunda kalan Fransızlardan bir güvence belgesi aldılar[51]. Belgede, Fransızların Milano'dan çıkarılmalarında bu şehir halkının payı olmadığı ve şehri, âsi durumuna düşmeksizin yeni bir fatihe

51 Prato: Archiv. Stor. III, p. 298. Kars. 302.

teslim etmeğe mezun bulundukları teyid olunuyordu. Siyasî bakımdan şu noktayı da göz önünde bulundurmak gerekir ki mutsuz kentin, böyle elden ele geçme anlarında, tıpkı Aragon'ların kaçışları sırasında Napoli'nin başına geldiği gibi, aralarında kibar kimselerin de bulunduğu serseri sürüleri tarafından yağma edilmesi bir alışkanlık haline gelmişti.

XV. yüzyılın ikinci yarısında özel olarak iyi düzenlenmiş ve gayretli hükümdarlar tarafından temsil edilen iki ülke vardır. Bunlar, Gonzaga hanedanının yönetimi altındaki Mantua ile Montefeltro'ların elindeki Urbino'dır. Gonzaga'lar bir aile olarak birbirleriyle iyi geçiniyorlardır. Uzun zamandan beri aile içinde gizli adam öldürme olayları görülmemişti, ve ölülerini açıkça herkese gösterebiliyorlardı. Marchese Francesco Gonzaga[52] ile eşi İsabella d'Este, bazı aksaklıklara rağmen ağırbaşlı ve birbirlerine bağlı bir çift olarak kalmışlardır. Küçük fakat son derece önemli olan devletlerinin çok kere büyük tehlikeler içinde bocaladığı bir dönemde kişilik sa-

52 1466 da doğmuş, 1480 de altı yaşındaki isabella ile nişanlanmış, 1484 te tahta geçmiştir; 1490 da evlenmiş ve 1519 da Ölmüştür. Isabella'nm ölümü de 1539 dadır. Oğulları, 1530 da dukalığa yükselmiş olan Federigo (1519-1540) ile meşhur Ferrante Gonzaga'dır. Isabella'nm yazışmalarından alıp buraya koyduğumuz bilgiler, ekleri ile beraber olmak üzere Archiv. Stor. Append. Tom. II de d'Arco tarafından nakledilmiştir.

hibi ve mutlu oğullarını yetiştirmişlerdir. Bir hükümdar ve Condottiere olarak Francesco'nun dürüst ve namuslu bir siyaset izlemesini, o zamanki koşullar içinde ne İmparator, ne Fransız kıralları ve ne de Venedik Cumhuriyeti istemişler, hattâ beklememişlerdir. Ancak, en azından Taro meydan savaşından beri (1495) Francesco, silâh şerefi ile ilgili olan işlerde kendini bir İtalyan yurtseveri olarak hissediyor ve eşini de bu yola çekiyordu. Bundan böyle Isabella, örneğin Faenza'nın Cesare Borgia'ya karşı savunulması gibi kahramanca sadakat gösterileri, İtalyan şerefinin kurtarılışı olarak duymaktadır. Bu kadın hakkında hükmümüzü verirken, güzel prensesin büyük bir cömertlikle himaye ettiği sanatçılarla yazarların ifadelerine başvurmak ihtiyacında kalmıyoruz. Çünkü bizzat kendi mektupları, bu son derece sakin, gözlemlerinde incelik dolu ve sevimli kadını bize yeter ölçüde tanıtmaktadır. Bembo, Bandello, Ariosto ve Bernardo Tasso gibi önemli kişiler, küçük ve kuvvetsiz, çok kere hazinesi de boş olmasına rağmen, eserlerini bu saraya gönderirlerdi. Eski Urbino sarayının ortadan kalkmasından (1058) sonra artık hiçbir yerde, bu saraydakinden daha ince bir cemiyet mevcut değildi. Bazı hususlarda, hele hareket serbestliğinde burası, Ferrara sarayına da üstündü. Isabella, sanat alanında çok bilgili bir uzmandı. Onun küçük, fakat büyük bir titizlikle seçilerek toplanmış olan sanat yapıtları

kolleksiyonunun katalogunu okuyan her sanatsever, mutlaka heyecan duyar.

Urbino, Büyük Federigo (1444-1482)' nun şahsında, kendisi aslında Montefeltro ailesinden olsun veya olmasın, hükümdar kişiliğinin en olgun bir temsilcisine sahip bulunuyordu. Bir Condottiere olarak Federigo, bu sınıfa özgü olan siyasî ahlâka sahipti. Bu ahlâktan Condottiere'ler ancak yarı yarıya sorumlu idiler. Küçük bir memleketin hükümdarı olarak Federigo, dışarda askerî hizmetlerde kazandığı parayı kendi memleketinde harcamak ve tebaasına mümkün olduğu kadar hafif vergi yüklemek siyasetini güdüyordu. Kendisi ve iki ardılı olan Guidobaldo ile Francesco Maria hakkında şöyle denilmektedir : «Binalar yaptırıyorlar, memleketin imarını teşvik ediyorlar, tebaanın yanı başında yaşıyorlar ve birçok insanlara aylık veriyorlardı. Halk onları severdi»[53]. Fakat inceden inceye hesaplanmış ve düzenlenmiş bir sanat eseri olan yalnız devlet değildi. Saray da, hem her bakımdan, böyle idi. Federigo sarayında 500 insan beslerdi. Saray hizmetleri, en büyük kırallıklarda pek az rastlanacak derecede mükemmeldi. Fakat hiçbir şey israf edilmezdi. Her adım bir maksada göre atılır ve sıkı bir şekilde kontrol edilirdi. Burada oyun oynanmaz, çekiştiricilik yapılmaz, yüksekten atılıp tutulmazdı.

53 Francesco Vettori: Archiv. Stor. Append. Tom. VI. p. 321. — Federigo hakkında özellikle: Vespasiano Fiorent. p. 132 vd.

Çünkü sarayın, aynı zamanda memleket ileri gelenlerinin çocukları için bir askerî eğitim kuruluşu olması gerekiyordu. Bu gençlerin lâyıkı ile yetişmeleri duka için bir şeref meselesi idi. Kendisi için inşa ettirdiği saray çok gösterişli değildi, fakat mevki ve tertip bakımından klâsik bir mükemmellikte idi. En büyük hazinesini, o meşhur kitaplığını buraya topluyordu. Yönetiminden herkesin faydalandığı veya kendine kazanç sağladığı, kimsenin dilenmediği bir memlekette Federigo, şahsını tam bir güven içinde hissettiğinden daima silâhsız ve hemen hemen koruyucusuz dolaşırdı. Herkese açık bahçelerde gezer, umumi salonlarda bir yandan Livius'un eserlerinden (perhiz zamanlarında dua kitaplarından) parçalar okuttururken bir yandan da mutevazi sofrasında yemek yerdi; onun bu gibi davranışlarını devrin hükümdarlarından hiçbiri taklid edemezdi. Aynı gün öğleden sonra hem klâsik çağı konu edinen bir konferans dinler, hem de Clarisse manastırını ziyaret ederek demir parmaklıklı konuşma yerinde baş rahibe ile kutsal sorunlar üzerinde görüşürdü. Akşamları göz kamaştırıcı manzaralı San Francesco çayırında sarayına topladığı gençlerin beden hareketlerini idare etmesini severdi ve bu gençlerin yakalamaca ve koşmaca oyunlarında mükemmel surette hareket kabiliyeti kazanmalarını büyük bir dikkatle takip ederdi. Daima son derece güleryüzlü davranmağa ve cana yakın olmağa

çaba gösterirdi. Kendisi için çalışan sanatçıları iş yerlerinde ziyaret eder, huzuruna her zaman adam kabul eder ve herkesin işini mümkün olduğu kadar gününde görürdü. Bu durum içinde, sokaktan geçerken, halkın diz çökerek ona; Dio ti mantenga, Signore! (Tanrı seni korusun, Efendimiz!) diye bağırdıklarına hayret edilmemelidir. Aydın tabaka ise onu kalyanın ışığı diye adlandırırlardı[54]. Yüksek meziyetlere sahip olan, fakat çeşit çeşit hastalık ve falâketlerden bir türlü yakasını kurtaramıyan oğlu Guidobaldo, en sonunda (1508), devleti güvenilir bir adama, yani aynı zamanda Papa II. Julius'un da akrabası olan yeğeni Francesco Maria'nın eline teslim etmeğe muvaffak oldu. Francesco Maria ise memleketi hiç değilse sürekli bir yabancı egemenliğinden korudu. Guidobaldo'nın Cesare Borgia önünde ve Francesco Maria'nın da Papa X. Leo'nun kuvvetleri karşısında ne kadar büyük bir güven içinde sıvışıp kaçtıkları, dikkate değer bir noktadır. Gerçekten bu hükümdarlar şuna inanıyorlardı ki, üstün kuvvetler karşısında memleketi savunacağız diye boş yere kan dökülmesine ve ahalinin iztırap çekmesine ne kadar az fırsat verilirse, bunalım geçtikten sonra yeniden memlekete dönebilmeleri o nisbette kolay olurdu. Gerçi Lodovico Moro da Milano'da aynı düşünce ile hareket ediyordu. Fakat bunu yaparken aleyhinde çalışan

54 Castiglione, Cortigiano, L_f I,

ve kendisine karşı beslenen kinden doğmuş bulunan birçok öğe ve etkenleri unutuyordu.-Guidobaldo'nun sarayı, Baldassar Castiglione tarafından, en ileri derecede incelmiş bir cemiyetin yüksek okulu olarak ebedileştirilmiştir. Bu zat Tiris adlı ekloge (çoban kasidesi)sini 1506 da bu toplum önünde takdim etmiş ve takdirle karşılanmıştır. Sonra da Cortigiano'sındaki bilimsel tartışmayı yüksek kültürlü Düşes Elisabetta Gonzaga'nın çevresine intikal ettirmiştir (1508).

Este Hanedanı, Ferrara, Modena ve Reggio'-da kurduğu yönetimlerde hem zora, hem de sevgiye dayanan dikkate değer bir hükümet etme yolu bulmuştur[55]. Sarayın içerisinde korkunç olaylar birbirini izlemektedir. Bir evlâtlıkla münasebette bulunmak suretiyle kocasına ihanet ettiği bahanesiyle bir prensesin başı kesiliyor (1425). Meşru ve gayrımeşrû doğmuş prensler saraydan kaçıyorlar ve gurbette arkalarından yollanan cellâtlarla tehdit ediliyorlar (son defa 1471 de). Üstelik dışardan hiç durmaksızın suikast tertipleri yapılıyor. Gayrimeşrû bir prensin yine gayrimeşrü bir oğlu, biricik meşru mirasçının (I. Ercole) elinden hükümdarlığı almak istiyor. Söylendiğine göre I. Ercole, sonradan, kendisini zehirlemek niyetinde olduğunu ve hem de bu cinayeti kardeşi olan Napoli hükümdarı Ferrante'nin emri ile işleyeceğini duyduğu karısını zehirliyor. İki gayrımeş-

55 Bu bilgiler özellikle Annales Estensçs: Muratori, XX. ve Diario Ferrarese: Murat XXIV. ye göre verilmiştir.

rü prensin kendi kardeşlerine, yani fiilen hükümdarlık yapmakta olan I. Alfonso ile Kardinal Ippolito'ya karşı tertipettikleri suikast (1506), bu faciaların sonunu teşkil etmektedir. Bu suikast iş işten geçmeden öğrenilmiş vş tertipçilerine, müebbet zindan cezasına çarptırılmaya mal olmuştur. — Bundan başka bu devlette maliye sistemi son derece gelişmiş bir düzeye erişmiştir. Bu, bir zorunluğun sonucu olmuştur. Çünkü bu devlet, her şeyden önce İtalya'nın büyük ve orta devletleri arasında en ziyade tehdit altında bulunanıdır ve bu nedenle silâh ile tahkimata son derece muhtaçtır. Bununla beraber memleketin vergi verebilme gücü ile birlikte genel refahın da artması gerekiyordu. Marchese Nicolö (ölümü 1441), tebaasının diğerlerinden daha zengin olmasını apaçık olarak arzu etmekteydi. Eğer nüfusun hızla artması gerçekte refaha bir kanıt sayılırsa, 1497 de son derece genişlemiş bulunan başkentte kiralık ev bulunamaması durumunu bu hususta gerçek bir unsur olarak ileri sürebiliriz[56]. Ferrara, Avrupanın ilk modern şehridir. İlk defa olarak burada hükümdarların işaretleri ile büyük ve düzenli bir şekilde inşa edilmiş şehir semtleri meydana gelmiştir. İlk kez olarak buradadır ki memurların yoğun bir şekilde toplanması ve bilinçli olarak bir araya getirilen endüstri sayesinde bir başkent ahalisi meydana gel-

56 Diario Ferr.' 1. c. Col. 347.

mistir. Bütün İtalya'dan, özellikle Floransa'dan kaçıp gelen zengin mülteciler burada yerleşiyorlar ve kendilerine köşkler bina ettiriyorlardı. Fakat dolaylı vergi alma yöntemi, ancak tahammül edilebilir bir düzeye ulaştırılmış olsa gerektir. O zamanki İtalya'nın diğer zorba hükümdarlarında da, meselâ Galeazzo Maira Sforza'da olduğu gibi, cömertlik görülmektedir; bunlar halka yardımda bulunurlardı: kıtlık zamanlarında uzak memleketlerden zahire getirtir ve bunu, anlaşılan, parasız dağıtırlardı. Fakat normal zamanlarda hükümdar, zahire üzerinde değilse bile başka birçok yiyecek maddelerinde uyguladığı tekel sistemi ile zarar görmeden tutunabiliyordu. Bunlar, tuzlanmış et, balık, meyva ve Ferrara istihkâmları önündeki bahçelerde bol miktarda yetiştirilen sebze gibi maddelerdi. Fakat üzerinde en fazla düşünülmeğe değer gelir, her yıl yeniden atanmalar yapılan memurluk mevkilerinin satışlarından elde edilen paralardı. Memurlukların satılması yöntemi bütün İtalya'da yaygın olmakla beraber bu hususta en ayrıntılı bilgiyi Ferrara'da buluyoruz. Meselâ 1502 yılı hakkında şöyle denilmektedir: Çoğu, memurluklarını tuzlu (salti) bir fiatla satın aldılar. Çeşitli görevliler, vergi toplayıcıları, devlet malları yöneticileri (massari), noterler, yargıçlar (podestas) ve bizzat capitani, yani taşra kentlerde dukaların en yüksek memurları bunlar arasında sayılmaktadır. Memurluklarını yüksek

57 Paul, Jovius, Vita Alfonsi ducis: Viri iUustres_

bir fiatla satın almış olan ve halk tarafından «şeytandan daha fazla» nefret duyulan «adam yeyiciler» den biri olarak Tito Strozza'nın adı verilmektedir. Gönül ister ki bu adam, eserlerini Lâtince olarak yazan aynı addaki meşhur şair olmasın. Her mevsim geldiği zaman devrin dukası şahsen Ferrara'da bir tur yapardı. Andar per ventura diye anılan bu gezintilerde duka, en azından zenginlerden bağışlar toplardı. Ancak bu bağışlar, nakit para değil, aynî toprak ürünleri olurdu.

Bütün İtalya şuna inanmış bulunuyordu ki Ferrara'da askere ücretleri ve üniversite profesörlerine aylıkları daima tam gününde ödenirdi; asker kendi kendine ahalî ve köylüye yük olamazdı; Ferrara zapt edilmesi mümkün olmıyan bir kale idi ve içinde önemli bir para hazinesi biriktirilmiş bulunuyordu. Ferrara'nın bu şöhreti dukanın gururunu teşkil ediyordu[58]. Sınıflar arasında bir ayrılık söz konusu değildi. Maliye nazırı aynı zamanda saray nazırı idi. Borso (1430-1471), I. Ercole (1505 e kadar) ve I. Alfonso'nun yaptırmış oldukları binalar sayı bakımından oldukça kabarıktı, fakat çoğu oylum bakımından ufaktı[58]. Bunlar, duka hanedanın, debdebe ve alayişe düşkünlüğüne rağmen - nitekim Borso hiçbir zaman üzerinde altın yaldızlı giysi ve mücevherler olmaksı-

58 Paul. Jovius 1. c.

58 a O zamandaki italyan manastırlarının en güzel sayılabilecek olan Ferrara manastırını (Certosa di Ferrara) yaptıran Borso olmuştur.

zın dışarı çıkmazdı - hesapsız harcamalar ve israf yapmadığını göstermektedir. Her halde Alfonso, süslü küçük köşklerinin, gölgeli bahçeler içinde Belvedere ile güzel freskoları ve fıskiyeli havuzları bulunan Montana villalarının, bir gün olayların dehşeti altında çökeceğini sezmiş olmalıdır.

Sürekli olarak tehditler karşısında bulunma durumu, bu hükümdarda hiç şüphe götürmez k< kişisel çaba yeteneğini geliştirmiştir. Böyle sunî bir varlık içinde başarı ile tutunabilmek için büyük bir usta olmak gerekmektedir. Her biri kendini haklı göstermek ve işgal ettiği hükümdarlık mevkiini hak ettiğini isbat etmek zorunda idi. Hepsinin karakterinde fena taraflar mevcuttur; fakat her birinin içinde İtalyanlarca ideal sayılan hükümdarlık yeteneklerinden birer parça yaşamaktadır. O zamanın Avrupasında hangi hükümdar gösterilebilir ki meselâ I. Alfonso'nun yaptığı kadar kendi şahsının iyi yetişmesi için gayret sarf etmiş olsun? Onun Fransa'ya. İngiltere ve Hollanda'ya yaptığı yolculuklar aslında birer inceleme ve araştırma gezisi idi ve kendisine bu memleketlerin ticaret ve endüstrileri hakkında yakndan bilgi kazandırmıştı[59]. Dinlenme saatların-

59 Bu vesileyle PapaX. Leo'nun kardinal sıfatiyle yapmış olduğu seyahati de söyliyelim. Kars. Paul. Jovii vita Leonis X_, Lib. I. Maksat pek ciddi değildi: daha çok eğlenme vs genel olarak dünyayı tanıma amacı güdülüyordu. Üstelik bu, tamamiyle modern bir davranış idi. Kuzey ülkelerinde hiç kimse, esas itibariyle böyle bir maksat için **seyahata çıkmazdı.**

da torna işleri ile meşgul olmasından dolayı onu kınamak bir hafiflik olur. Çünkü bu, hükümdarın top dökmeciliğindeki ustalığı ile ve her sanat kolunun ustalarını herhangi bir peşin hükme uymaksızın etrafına toplamak âdeti ile ilgili bir iştir. İtalyan hükümdarları, aynı dönemin kuzey Avrupa hükümdarları gibi, yalnız kendini dünyanın önem verilmeğe lâyık biricik sınıfı sayan ve hükümdarı da bu kuruntu içine sürükleyen soylular sınıfına bağlı değillerdir. İtalya'da hükümdar herkesi tanımak ve kullanmak zorundadır. Aynı şekilde soylular da gerçi doğuş bakımından kapalı bir bir sınıftır; fakat cemiyet hayatı ilişkilerinde kendi sınıfına göre değil kişisel yeteneğine göre itibar görmekte ve bu anlayış, içindedir. Aynı sorunu ileride ayrıca ele alacağız.

Hanedanlarına karşı Ferrara'lılar son derece dikkate değer bir duygu beslemektedirler. Bu, sessiz bir korku ile sırf İtalyanlara özgü olan, iyi düşünülerek hesaplanmış bir gösteri zihniyeti ve tamamiyle modern bir şey olan tebaa sadakati anlayışı gibi öğelerin birbirleriyle karışmasından meydana gelmiş bir duygudur. Kişisel hayranlık yeni bir görev duygusuna dönüşmektedir. Ferrara kenti, 1441'de ölen hükümdarı Nicolo'-nın bir tunç heykelini 1451 de kentin büyük meydanına dikiyordu. Borso 1454 te kendisinin bir bronz heykelini onun yanına dikmekten kaçınmıyordu. Üstelik şehir, Borso döneminin hemen

başlangıcında şehir meclisinin resmî bir kararı ile bu hükümdar şerefine «mermerden bir zafer sütunu» dikiyordu. Memleket dışında, Venedik'te Borso hakkında açıktan açığa fena lâflar söylemiş olan bir Ferrara'lı yurduna döndüğü zaman ihbar ediliyor ve mahkemece sürgün ve mallarına el konma cezalarına çarptırılıyordu. Hattâ dürüst bir Ferrara vatandaşı, onu mahkeme önünde az kalsın kurşunla öldürüyordu. Suçlu, boynuna ip sarılmış olduğu halde dukanın huzuruna giderek af diliyordu. Esasen bu hanedan geniş ölçüde gözetleyiciler, casuslar kullanmaktadır ve duka şahsen her gün yabancılar hakkında verilen raporları gözden geçirmektedir. Misafirhane sahipleri böyle raporlar vermeleri için kesin olarak emir almış bulunmaktadırlar. Borso devrinde bu iş[60], hükümdarın önemli hiçbir seyyaha şeref vermeden, geçip gitmeğe müsaade etmek istemiyen konukseverliği ile birleştirilmiştir. Buna karşılık I. Ercole[aj] için bu, bir emniyet tedbiri idi. Bologna'da da II. Giovanni Bentivoglio zamanında memleketten geçmekte olan her seyyah şehre girerken kapıda bir vesika almağa mecbur tutulurdu. Şehrin öteki kapısından ancak bu vesikayı göstermek suretiyle çıkabilirdi[62]. Hükümdar, baskı yapan memurları birden bire yere çarptığı zaman son derece popüler olurdu; Borso en yakın danış-

60 Jovian. Pontan., de liberalitate.
61 Giraldi, Hekatommithi, VI, Nov. 1.
62 Vasari XII, 166. V. di Michelangelo.

inanlarını tutukladığı, I. Ercole ise uzun yıllar halkı sömürmüş olan bir tahsildarı rezil ederek işinden attığı vakit halk, sevinç belirtisi olarak ateş yakmış ve çanlar çalmıştı. Fakat I. Ercole, capitaneo di giustizia denilen polis müdürüne, Lucca'lı Gregorio Zampante'ye (bu gibi memurlukların yerli kimselere verilmesi doğru değildi) halka zülm etmekte fazla ileri gitmeğe müsaade etmişti. Dukanın oğulları ve kardeşleri bile polis müdürünün önünde titrerlerdi. Koyduğu para cezası daima yüzlerce ve binlerce Dükat'ı bulurdu; işkence daha sorguya çekilişten önce başlardı. En büyük canilerden rüşvet alır ve tamamiyle uydurma nedenlerle onları affederdi. Eğer Duka bu Tanrı ve dünya düşmanı adamı yanından kovsa, tebeası ona seve seve 10000 ve hattâ daha da fazla Dukat vermeğe hazırdı; Fakat Ercole onu kendine vaftiz babası ve cavaliere yapmıştı. Böylece Zampante her yıl 2000 Dükat parayı bir kenara koyuyordu. Şüphesiz o, yalnız kendi bahçesinde yetiştirilmiş üzümden yer ve yanında silâhlı muhafızlardan, zaptiyelerden teşkil olunmuş bir birlik bulunmaksızın sokaklarda dolaşamaz olmuştu. Artık onu bertaraf etmenin zamanı gelmişti. Fakat tam bu sırada Zampante tarafından çok ağır bir surette hakarete uğramış bulunan iki öğrenci ile bir Yahudi dönmesi, evinde istirahat ederken onu öldürdüler ve hazır bekliyen atlara binerek şehirde dolaşmağa başladılar; sokaklarda şöyle şarkı söylüyorlardı: «Dışarı çı-

güven altına girmiş bulunuyorlardı. Tabiî bunun üzerine, bazısı sonette ve bazısı conzone kalıbında olmak üzere yermeler yağdırılmıştır. — Öte yandan sarayı ve halkı da, faydalı hizmetkârlarına kendisinin duymakta olduğu saygıyı paylaşmağa zorlaması, hükümdarlara özgü anlayışın gereklerindendir. 1496 da Borso'nun özel danışmanı Lodovico Castella öldüğü vakit cenazesinin gömüleceği gün şehirde bütün mahkemelerin, dükkânların ve üniversitede bütün dershanelerin açık bulundurulması yasak edilmişti. Herkes S. Domi-nico'ya götürülmekte olan cenazenin arkasından yürümek zorunda idi; çünkü duka da cenaze alayına iştirak etmekte idi. Gerçekten Borso, «tebaadan birinin cenazesine giden Este hanedanından ilk hükümdar olarak», siyah elbiseler içinde ağlıya ağlıya tabutun arkasından yürüyordu. Hükümdarın hemen gerisinde Castella'nın akrabaları yer almışlardı. Her birinin yanında saraya mensup yüksek bir kişi bulunuyordu. Sonra soylular, burjuva sınıfına mensup olan bu ölünün naşını kiliseden alıp gömüleceği yere götürdüler. Hükümdar kalbinin üzgünlük ve heyecanlarına tebaa tarafından iştirak edildiği, ilk defa bu İtalyan devletlerinde görülmüştür[63]. Bunun aslında güzel bir insanî değer bulunabilir; fakat ifadesi, özellikle şairlerde, genel olarak çift anlamlıdır. Daha Ariosto'nun, I. Ercole'nin eşi Lianora d'Aragon'nun ölümü üzerine yazmış olduğu genç-

63 Erken bir örnek, Bernabö Visconti, S. 22.

desi, özellikle şairlerde, genel olarak çift anlamlıdır. Daha Ariosto'nun, I. Ercole'nin eşi Lianora d'Aragon'nun ölümü üzerine yazmış olduğu gençlik şiirlerinden birinde[64], öteden beri ağıtlarda kaçınılmaz bir gelenek olarak takdim olunan matem çiçeklerinden başka, tamamiyle modern olan bir takım tablolara rastlanmaktadır: «Bu ölüm olayı, Ferrara'ya. yıllarca geçiştiremediği bir darbe vurmuştur. Onun iyilik yapıcısı, şimdi gökte şefaat dileyicisi olmuştur. Çünkü dünya o kadına lâyık bir yer değildi. Şüphesiz ki ölüm Tanrıçesi onun yanına, biz sıra işi fanilere olduğu gibi, kanlı tırpanla değil, fakat uygun bir surette (onesta) ve güler yüzlü gelmiştir, öyle ki ortada herhangi bir korku eseri kalmamıştır». Fakat başkalarının duygularına katılmanın büsbütün beşka türlüsüne de rastlamaktayız. Kaderlerini himayelerine girdikleri ailelerin teveccühlerine bağlamak zorunda kalan ve göze girmeyi uman hikayeciler, bize hükümdarların aşk öykülerini anlatmaktadırlar. Bir kısmı kahramanları henüz hayatta iken yazılan[65] bu hikâyeler, öyle bir

64 Capitolo 19, ve Opera minori, ed. Lemonnier, Vol. L p. 425 de Elogia 17 başlığı altında. Hiç şüphe yok ki, o vakit on dokuz yaşında olan şair, bu ölümün sebebini (s. 66) bilmiyordu.

65 Giraldi'nin Hecatommithi'sinde I, Nov, 8 ve VI, Nötr. 1. 2. 3. 4. 10. I, Ercole, I. Alfonso ve II. Ercole hakkında : bunların hepsi, I. Alfonso ile II. Ercole hayatta iken yazılmıştır. Çağdaş hükümdarlar hakkında birçok bilgiye ayni şekilde Bandello'da rastlanmaktadır.

tarzda kaleme alınmşlardır ki daha sonraki asırlarda böyle bir şey iğrenç boşboğazlığın en aşırı derecesi sayılırdı; fakat o zamanlar için masumane bir minnettarlık ifadesi olarak görünmektedir. Hattâ lirik şairler bile, aynı zamanda meşru eşleri bulunan yüksek koruyucuların gayrı meşru gönül eğlencelerini terennüm edecek kadar ileri gitmektedirler. Meselâ Angela Poliziano, Lorenzo Magnifico'nun; Gioviano Pontano da Calabria hükümdarı Alfonso'nun, meşru zevceleri yanında başka kadınlarla yaşadıkları aşk maceralarını tasvir eden şiirler yazmışlardır. Söz konusu olan şiir[66], Aragon hanedanına mensup bu hükümdarların iğrenç ruhunu istemiyerek açığa vurmaktadır. O, bu alanda da en bahtlı olmak ihtiyacındadır. Aksi takdirde, kendisinden daha becerikli olanların vay haline! — Meselâ Leonardo gibi en büyük ressamların, efendilerinin gönlünü eğlendiren metreslerinin tablolarnı yapmaları da gayet tabiîdir.

Fakat Este hanedanı, başkaları tarafından yüceltilmeyi beklemiyor, kendi kendini utuluyordu. Borso, Schifanoja sarayında, kendisini işbaşında gösteren bir dizi resimlerini yaptırmıştır. Ercole ise (ilk defa 1472 de) hükümdarlığa geçiş gününün yıl dönümlerini öyle bir muhteşem alayla kutlardı ki bunların hiç tereddütsüz kutsal cenaze alaylarından aşağı kalır yanı kalmazdı: Tıpkı pa-

66 Bir çokları arasında Deliciae poetar, italor.

hepsi toplu bir halde altın sırmalı elbiseler içinde yürüdükleri görülürdü. Hükümdarın, bütün iktidar ve aşamanın kaynağı olduğunu, kişileri ödüllendirmenin kendi elinde bulunduğunu gösteren bir sembol olmak üzere bu ailede çoktan beri[67] bir altın mahmuz nişanı vardı. Bu altın mahmuz nişanının ortaçağ şövalyeliği ile hiçbir ilgisi yoktu I. Ercole bu mahmuza ayrıca bir asâ ile altın işlemeli bir manto ve bir de gelir ekledi. Şüphesiz ki geliri hak etmek isteyenden düzenli bir hizmet beklenirdi.

Sanat ve edebiyatın himayesi, Este'lerin sarayına dünya ölçüsünde bir şöhret sağlamıştır. Sanat ve edebiyat, kısmen İtalya'nın en mükemmel kuruluşlarından biri olan üniversite tarafından, kısmen de saray ve devlet hizmetlerinde bulunan makam sahipleri tarafından bağışlarla himaye ediliyordu. Bunun için ayrıca bir fedakârlıkta hemen hemen bulunulmazdı. Bojardo, zengin bir soylu ve yüksek bir memur olarak tamamiyle bu çevreye mensup olanlar arasında idi. Ariosto önem kazanmağa başladığı zaman artık ne Milano ve ne de Floransa sarayı, hiç değilse gerçek anlamı ile, mevcut bulunmuyordu. Çok geçmeden Urbino sarayı da ortadan kalkmıştı. Napili sarayı ise çoktan kayıplara karışmıştı. Ariosto, kardinal Ipolitto'nun müzikçileri ve hokkabazları yanında bir

67 Daha 1367 de Niccolö'da sözü edilmiştir. Polistore: Murat. 3fXIV, Col. 848.

sarayı da ortadan kalkmıştı. Napoli sarayı ise çoktan kayıplara karışmıştı. Ariosto, kardinal Ipolitto'nun müzikcileri ve hokkabazları yanında bir yer bularak yerleşmekle yetindi ve sonradan Alfonso onu kendi hizmetine alıncaya kadar orada kaldı. Daha sonra Torquato Tasso'nun durumu büsbütün başka olacaktrı. Ona sahip olmak için saray gerçek bir kıskançlık göstermiştir.

Böyle merkezileştirilmiş hükümdar kuvvetine karşı devlet içinde yapılacak her çeşit direniş girişimi başarısızlıkla sona ermeğe mahkûm idi. Bir şehir cumhuriyeti kurmak için gerekli olan öğeler ebedî olarak yok edilmiş, her şey kuvvete ve zor kullanmağa yöneltilmiştir. Feodal malikânelere sahip bulundukları yerlerde de hiçbir siyasî hakkı olmayan soylular, istedikleri kadar kendilerini ve bravo'larını Guelfler ve Ghibellin'ler diye ayırsın ve ona göre kılıklara sokadursunlar, tüylü berelerini veya kabarık kilotlarını şöyle veya böyle giydiredursunlar -, meselâ Machivavelli[2] gibi düşünen kimseler kesin olarak biliyorlardı ki Milano veya Napoli, bir cumhuriyete lâyık olamıyacak kadar «kokuşmuş bir durumda bulunuyordu». Çoktan beri artık eski cebir ve şiddetin gölgesinde bes-

1 Burigozzo, Archiv. Stor. II, 432.

2 Discorsi 1, 17.

lenmiş aile geçimsizliklerinden başka bir niteliği olmayan bu iki sözde parti (Ghibellin'ler ile Guelf İer) arasında garip dâvalar vardı. Bir İtalyan hükümdar, kendisine partileri ortadan kaldırmak öğütünde bulunan[3] Agrippa von Nettesheim'e* şu cevabı veriyordu : Bunlar arasındaki dâvalar bana her yıl para cezası olarak 72,000 Dukat sağlamaktadır: — Meselâ 1500 tarihinde Moro'nun kısa bir zaman için memleketleri başına dönmesi sıralarında Tortona Guelf'leri, yakında bulunan Fransız ordusunun bir kısmını, Ghibellin'leri büsbütün ortadan kaldırmak amacı ile şehirlerine davet ettiler. Fransızlar gerçi ilkin Ghibellin'lerin mallarını yağma ve tahrib ettiler; fakat sonradan kendilerini çağıran Guelf-lere de aynı muameleyi yaptılar; Tortona baştan başa bir kül ve yıkıntı yığını haline gelinceye kadar aynı faaliyete devam ettiler.[4] Her çeşit tutkunun ve öc duygusunun hiçbir zaman sönmeden yaşadığı Romagna'da da bu iki isim, yani Ghibellin ve Guelf adları, siyasî anlamlarını büsbütün kayb etmişlerdi. Şurada veya burada Guelf'lerin Fransa'ya, Ghibellin'lerin İspanya'ya sempati göstermek zorunda bulunduklarına ina-

3 De incert, et vanitate scientiar, cap. 55.

* Ag. von Nettesceim (1486-1535), Alman, filozof ve tabip. 1527 de yazdığı De Ineertiudme et vanitate scientiarum adlı eseri **o** devir ilminin durumunu alaylı bir üslûpla tasvir etmektedir (Çeviren).

4 **Prato, Archiv. Stor, II, p. 241.**

nılması, fakir halkın siyasî bilinç bozukluğunu gösteren olaylardan biri idi. Bu çılgınca hareketi sömürmüş olanların fazla bir başarı kazandıklarını görmüyorum. Fransa, bütün müdahalelerinden sonra İtalya'yı tekrar boşaltmak zorunda kalmıştır. İspanya'nın İtalya'yı alt ettikten sonra ne hale düştüğünü de elle tutulur bir şekilde görmekteyiz.

Biz yine de Renaissance hükümdarlığı konusuna dönelim. Tamamiyle temiz ve arı ruhlu bir insan, belki o zamanlarda da, bütün kuvvetin Tanrıdan geldiğini ve bu hükümdarların, eğer herkes tarafından iyi niyetle ve temiz kalblilikle desteklenmiş olsalardı, zamanla iyi olacaklarını ve zora dayanan kökenlerini unutmak zorunda kalacaklarını düşünebilirdi. Fakat, tutkulu, yaratıcı ateşle cihazlanmış ruh ve imge gücüne sahip bulunan insanlardan böyle bir şey beklemek doğru olmaz. Bunlar fena doktorlar gibi hastalığın tedavisini hastalık belirtilerinin kaldırılmasında görüyorlar ve hükümdarlar öldürüldüğü takdirde hürriyetin kendiliğinden geleceğine inanıyorlardı. Yahut ta bu kadar derin bile düşünmüyorlar, genel olarak her tarafa yayılmış olan kin ve nefreti yatıştırmak veya sadece aile felâketlerinin yahut ta kişisel hakaretlerin öcünü almak istiyorlardı. Nasılki hükümdarlık kayıtsız ve şartsızdır ve hiçbir yasa bağı tanımamaktadır, tıpki bunun gibi birbirine karşı olanların kullandıkları araç da kayıtsız ve şartsızdır. Daha

Boccaccio, bunu açıktan açığa ifade etmektedir[5]: «Zorla post kapmış bir zorbaya kıral mı, hükümdar mı diyeyim ve ona efendim olarak sadık mı kalayım? Hayır: Çünkü o halk tabakasının düşmanıdır. Ona karşı silâh, casus, tuzak, hiyle kullanabilir, suikast yapabilirim. Bu kutsal ve zorunlu bir iştir. Tiran kanından daha makbul bir kurban mevcut değildir». Burada münferid olaylarla ayrı ayrı meşgul olacak değiliz. Machiavelli, Discorsi adlı eserinin herkesçe tanınan bir bölümünde[6] ilkçağ ile modern çağın suikastlarını Yunan tiranları zamanından başlayarak ele almış ve bunlar hakkında, ayrı ayrı olarak tertip ve başarı derecelerine göre tam bir soğukkanlılıkla hüküm vermiştir. Biz burada sadece iki noktaya işaret etmekle yetinelim ve ibadet sırasında ya-

5 De casibus virorum illustrium, L. II, cap. 15.

6 Discorsi, III. 6.; bununla Storie fior. L. VIII karşılaştırılmalıdır. — Suikastları tasvir etmek, İtalyanların çok eski zamanlardan beri sevdikleri bir iş olmuştur. Liutprand bile bu gibi olayları X. asırdaki çağdaşlarından daha etraflı olarak anlatmaktadır. XI. asırdan kalma yazılar arasında (Baluz, Miscell. I, p. 184), imdada çağrdan Roger tarafından Messina'nm İslamlardan kurtarılışı bu çeşit yazılar arasında karakteristik bir parçadır (1061). Sicilya Halk Ayaklanması (Vesper) — 30 Mart 1282 de ikindi vakti Palermo'da halk Fransızlara karşı ayaklanmış ve bu isyan sonunda Anjou hanedanı Sicilya'dan koyulmuştur — 'nm dramatik bir şekilde tasviri bir tarafa bırakılsın. Bilindiği gibi bu çeşit olayları tasvir etmekten Yunan tarihçileri de çok hoşlanmıslardır.

pılan katiller, bir de klâsik çağın etkileri üzerinde birkaç söz söyliyelim.

Büyük bir özenle korunan zorba hükümdarları, dinî törenler için kiliseye gittikleri zamanlar dışında ele geçirmek hemen hemen imkânsızdı. Hele bütün hükümdar ailesini bir arada bulmak, bunun dışında bir vesile ile hiç mümkün değildi. Böylece Fabria'lılar[7] 1435 tarihinde başlarındaki tiran ailesini (Chiavelli) bir âyin sırasında, hem de sözleşildiği üzere duanın Et incarnatus est parçası okunurken toptan öldürmüşlerdi.. Milano'da Duka Giovan Visconti 1412 de San *Gottardo* kilisesinin kapısında, Duka *Galeazzo* Maria Sforza ise 1476 da San Stefano kilisesi içinde öldürülmüşlerdi. Bir defasında Lodovico Moro, dul Düşe Bona'ya bağlı adamların hançerlerinden, ancak San Ambrogio kilisesine, pusu kurulmuş olan kapıdan değil de başka ve hiç beklenmedik bir kapıdan girmek suretiyle kurtulabilmişti (1484). Bu işler yapılırken büyük bir günaha girileceği sanılmıyordu. Galeazzo'nun katilleri, cinayetten hemen *önce* kilisenin kutsal koruyucusuna dua ediyorlar ve aynı yerde ilk âyine iştirak ediyorlardı. Bununla beraber Lorenzo ve Giuliano Medici'ye karşı tertiplenen suikast (1478) in kısmen başarılamamasının sebebi şu idi : Haydut Montesecco, bir şölen sı-

7 Corio, Fol. 333. Aşağıda verilen bilgi, aynı eser, Fol, 305, 422. s, 444 e göredir.

rasında onları öldürmeyi şart olarak kabul etmiş, buna karşılık cinayeti Floransa Katedralında işlemeği reddetmişti. Sonra onun yerine «kutsal yerlere alışmış bulunduklarından bu yerlerde aynı işi yapmaktan kaçınmayan» rahipler razı edilmişlerdi[8].

Klâsik çağın etkisine gelince: Bunun ahlâk ve siyaset meseleleri üzerindeki etkilerine ilerdeki bölümlerde birçok defalar temas edeceğiz. Hükümdarlar, gerek devlet hakkındaki fikirlerinde, gerekse tutum ve davranışlarında eski Roma İmparatorluğunu çok kere açık olarak örnek almak suretiyle bizzat kendileri örnek vermektedirler. Aynı şekilde düşmanlar da, teorik düşüncelerle işe koyuldukları anda, tiran katillerini taklit etmektedirler. Esasta bunlara, cinayeti işlemeğe karar vermekte doğrudan doğruya klâsik örneğin etken olduğunu isbat etmek güçtür. Bununla beraber klâsik çağ örneklerini taklit etmek, sırf sözden ve bir tarz meselesi olmaktan ibaret de kalmamıştır. En fazla dikkate değer bilgi, Galeazzo Sforza'nın katilleri olan Lampugnani ile Olgiati ve Visconti hakkında mevcuttur.' Her üçünün de tamamiyle kişisel nedenleri vardı.

8 Gallus'dan aynen nakl edilen parça: Sismondi XI, 93. Kiliseye gidiş sırasında yapılan katlin yukarıda söylenen sebebi, daha Meroving'ler zamanında ifade edilmiştir. Gregor, Turon. IX, 3.

9 Corio, Fol. 422. — Allegretto, diarî Sanesi: Murat XXIII, Col. 777 — Bak. yukarıda sayfa 64.

Bununla beraber karar belki de genel bir sebepten ileri geliyordu. Cola de' Montani adında bir hümanist ve belagat öğretmeni, Milano'lu çok genç soylulardan oluşan bir kitle içinde, şöhret kazanmağa ve vatan için büyük işler görmeğe kuvvetli bir istek uyandırmış ve en sonunda 01-giati ile Visconti'yi Milano'yu kurtarmak niyeti ile dışarı göndermişti. Çok geçmeden kendisinden şüphelenilerek memleket dışı edildi ve böylece gençleri, alevlenmiş fanatizmaları ile baş başa bırakmak zorunda kaldı. Olaydan aşağı yukarı on gün önce bu gençler, San Ambrogio manastırında yemin ederek birbirlerine söz verdiler. Olgiati şöyle diyor: «Sonra manastırın ücra bir odasında Aziz Ambrosius'un bir tablosu önünde gözlerimi yukarı diktim, kendimiz ve bütün halk için yardımını diledim». Nasılki sonradan kilisesinde işlenen cinayeti San Stefafno korumuştur, tıpkı bunun gibi şehrin göksel koruyucusu de bu işi desteklemeli idi. Bundan sonra andlılar daha birçok kimseleri yardımcı olarak işe karıştırıyorlar, Lampugnani'nin evini kendilerine her gece toplandıkları genel karargâh ediniyorlar ve kınlar ile adam hançerleme tâlimleri yapıyorlar. Cinayet başarı ile işlendi. Fakat Lampugnani, suikasta uğrayan dukanın yanındakiler tarafından hemen öldürüldü ve arkadaşları yakalandı. Visconti pişmanlık gösterdi. Olgiati ise, bütün işkencelere rağmen, olayın Tanrı isteğine uygun bir kurban olduğu iddiasında direndi ve cellat göğ-

sünü delerken şunları söyledi: Girolamo, kendini topla; sen uzun zaman anılacaksın; ölüm acı, şöhret ebedîdir.

Fakat burada plânlar ve niyetler ne kadar ideal olursa olsun, suikastın tertip ve icra tarzında, bütün suikastların en korkuncu olan bir örneğin, yâni hüriyetle hiçbir ilgisi bulunmayan Catilina suikasdinin etkisi kendini göstermektedir. Sienna vakayinamelerinde, suikastçıların Sallust'i etüt ettikleri açıkça ifade olunmaktadır; Olgiati'nin itirafı da bunu doğrudan doğruya aydınlatmaktadır[10]. Bu korkunç Catilina adına başka yerlerde de rastlayacağız. Gizli fesat tertipleri için, güdülen amaç bir tarafa bırakılmak şartı ile, bunun kadar çekici bir örnek bulmak mümkün değildir.

Kendilerini Medici'lerden kurtardıkları veya kurtarmak istedikleri zamanlarda Floransalılar için tiran katli, açıktan açığa mubah görülmüş bir ideal sayılıyordu. 1494 te Medici'lerin kaç-

10 Olgiati'nin kendi raporunda (Corio) geçen aşağıdaki şu bir cümle ile mukayese edilsin: Quisque nosturum magis sieios potissime et infinitos alios sollicitare, infestare, alter alleri benevolos se facere coepit. Alquid aliquibus parum donare; simul magis noctu edere, bibere, vigilare, nostra omnia bona polliceri ele,. (Bizimkilerden her biri, özellikle arkadaşlarını ve daha pek çok başkalarını kışkırtmağa ve taciz etmeğe, birbirlerinin gönlünü kazanmağa başladılar. Bazılarına biraz bir şey veriyorlar, aynı zamanda daha çok geceleri yiyor, içiyor, sabahlıyorlar, varımızı yoğumuzu dağıtacaklarını vaad ediyorlardı.)

malarından sonra Donatello'nun «Judith ve ölü Holofernas» heykeller gurubu[11] saraylarından alındı ve şimdi Michelangelo'nun Davud heykellerinin durduğu yere konularak üzerine şu kitabe yazıldı: exemplum salutis publicae cives posuere (vatandaşlar, vatanın selâmeti için bir örnek verdiler) 1496. Özellikle şimdi genç Brutus hatırlanıyordu; o Brutus ki imparatorluğa ihanet etmesi dolayısiyle daha Dante'de[12] Cassius ve Judas Iscarioth ile bir arada, cehennemin en derin çukuruna sokulmuştur. Giuliano'ya, Giovanni ve Guilio Medici'ye karşı tertip ettiği suikastta (1513) muvaffak olamıyan Pietro Paolo Boscoli, Brutus'a son derece hayran idi ve, bir Cassius bulsa Brutus'u taklid etmek cesaretini kendinde buluyordu. Sonra Cassius'un rolünü oynatmak üzere Agostino Capponi'yi elde etmişti. Zindanda söylediği son sözler[13] — ki bunlar dinin o zamanki durumu hakkında en önemli belgelerden birini teşkil etmektedir — bir Hıristiyan olarak ölmek için zihnini o klâsik çağ hayallerinden ayırmakta ne kadar güçlük çektiğini göstermektedir. Bir dostu ve yine kendisini tövbeye getiren papas, Aquino'lu San Thomas'ın suikasdı la'netlediğine dair ona teminat vermek zorunda kalıyorlardı.

11 Vasari III, 251, v. di Domatello'ya not.

12 Inforno XXXIV, 64.

13 Bunları kulakları ile işitmiş olan Luca della Robbia'nın notları: Archiv. Stor. I, p. 273. Kars. Paul. Jovius, Vita Leonis X., L. III: Viri illustres'de

Fakat aynı papas, San Thomas'ın bu hususta bir ayırma yapmakta olduğunu ve halkın isteğine aykırı olarak iktidarı zorla ele geçirmiş olan bir tirana karşı suikast yapılmasına izin verdiğini, aynı suçlunun aynı dostuna gizlice itiraf etmiştir.— Lorenzino Medici 1537 de Duka Alessandro'yu öldürüp kaçtığı zaman, olayın büyük bir ihtimalle doğru, fakat hiç değilse kendi emriyle yazılmış olan bir müdafaanamesi yayınlanmıştır[14]. Bu müdafaanamede o, tiran katlini en büyük bir hizmet olarak övmektedir; Alessandro gerçekten halis Mecdici ailesinden olduğundan ve dolayısiyle (uzaktan da olsa) akrabası bulunduğundan kendisini, vatan sevgisi yüzünden kardeşini öldürmüş olan Timoleon ile hiç çekinmeden mukayese etmektedir. Başkaları burada da Brutus benzetimini kullanmışlardır. Hattâ bizzat Michelangelo'nın, daha çok son zamanlarında, bu çeşit düşüncelere bağlı kaldığını, onun Brutus büstünden anlamak mümkündür. Büyük sanatçı, hemen hemen bütün eserleri gibi bu eserini de tamamlamamıştır. Fakat bunun nedeni, muhakkak ki, altına konulmuş olan beytin ifade ettiği gibi, Caesar'ın öldürülmesinden kalbinde acı duyması değildir.

Yeniçağ hükümdarlıklarına karşı görüldüğü biçimde bir kitle radikalizmasını Renaissance

14 Roscoe, Vita di Lorenzo de' Medici, vol. IV, ek 12. — yeni karş. Relation Lettere di principi (ed. Venez. 1577) III, fol. 162 vd.

[redacted]

devri hükümdarlıklarında aramak boşunadır. Renaissance devrinde her birey hükümdarlığı kendi içinde protesto ediyordu; fakat ona güç birliği ederek hücum etmekten çok daha öncelikle bu rejim altında iyi veya çıkarlarına uygun bir şekilde yaşamayı düşünüyordu. Ahalinin birleşerek başlarındaki hükümdar hanedanını ortadan kaldırmağa veya memleketten kovmağa teşebbüs edecek kadar ileri gidilmesi için işlerin Fabriano'da ve Rimini'deki (sayfa 52 vd.) derecede çığrından çıkması gerekiyordu. Ayni zamanda çok iyi biliniyordu ki, kaide olarak, baştaki efendiyi değiştirmenin ilerisine götürecek hiç bir iş yapılamazdı. Cumhuriyetlerin yıldızı kesin olarak sönmekte idi.

Bir zamanlar İtalyan şehirleri, kenti bir devlet haline getiren kuvveti son derece geliştirmişlerdi. Bu şehirlerin büyük bir federasyon içinde birbirlerine bağlanmaktan başka yapılacak iş kalmamıştı. Ayrıntılarda şu veya bu kılığa bürünmüş olmakla beraber aslında bu fikir, İtalya'da daima ortaya atılmıştır. XII. ve XIII. yüzyıllardaki savaşlar sırasında gerçekten de büyük ve savaşçılık bakımından kudretli şehir birlikleri meydana gelmiştir. Hattâ Sismondi (II, 174), Lombardia birliğinin son defa Barbarossa'ya karşı yaptığı silâhlanma hazırlıkları zamanının (1168 den beri), genel bir İtalyan federasyonu kurulmak

için en elverişli bir an olduğuna inanmaktadır. Fakat İtalya şehirleri arasında en kuvvetli olanları, bu işin gerçekleşmesine imkân bırakmıyacak bir takım özellikler geliştirmişlerdi: Ticarette rakib olarak birbirlerine karşı en sert araçlar kullanıyorlar ve zaif komşuları haksız yere ezerek kendilerine bağlıyorlardı. Bu demektir ki sonunda tek başına tutunabileceklerine, bir bütün halinde birleşmeğe ihtiyaçları bulunmadığına inanıyorlar ve her türlü zorba hükümdarlıkların kurulabilmesi için zemin hazırlıyorlardı. Bu tiranlık rejimi, soylular partilerinin kendi aralarında ve ahali ile yaptıkları iç mücadelelerden bezilerek kuvvetli bir hükümetin özlendiği ve -tek taraflı parti idaresinin çoktandır ahaliden asker toplanarak teşkil olunacak bir orduyu işe yaramaz saymağa alışmasından sonra[1]- mevcut ücretli asker birliklerinin para karşılığında her hizmete hazır bulunduğu bir zamanda ortaya çıkıyordu. Tiranlar şehirlerden çoğunun hürriyetlerine son veriyorlardı. Gerçi bâzı yerlerde zorba hükümdarlar kovuluyorlardı; fakat bu, ancak yarım bir iş oluyor veya kısa bir zaman için mümkün olabiliyordu. Tiranlık sürekli olarak yeniden kuruluyordu; çünkü içerde kendisi için elverişli koşullar mevcuttu ve karşı çıkacak kuvvetler yıpranmış bulunuyordu.

1 Son nokta hakkında bak Jac. Nardi, Vita di Ant. Giacomini, p. 18.

Bağımsızlıklarını koruyabilmiş olan şehirlerden ikisi, bütün insanlık tarihi için son derece önemli olmuştur. Bunlardan biri Floransa'dır. Bu şehir sürekli bir hareketin sahnesini teşkil etmiş ve üç yüzyıl boyunca bu harekete iştirak eden bireylerin ve toplumun bütün fikir ve niyetleri hakkında bize bilgiler intikal ettirmiştir. Ötekisi, görünüşte durgunluğu ve siyasî susuşu ile sivrilen Venedik'tir. Bu iki şehir arasında akla sığabilecek en şiddetli karşıtlıklar bulunmaktadır; bununla beraber her ikisi de dünya üzerindeki kentlerin hiçbirisiyle bir karşılaştırma kabul etmez.

Venedik, kendini, insan hünerinden daha üstün bir kuvvetin marifeti ile meydana gelmiş bir harika, bir esrar eseri olarak görüyordu. Şehrin kuruluşuna dair bir efsâne yaşıyordu. Buna göre 25 Mart 413 günü öğle vakti Padua'lı göçmenler, barbarlar tarafından parçalanmış olan İtalya'da taarruz edilmesi imkânsız ve kutsal bir sığınak kurmak amacı ile, Rialto'da ilk temel taşını atmışlardı. Daha sonra gelen yazarlar, bu kurucuların, şehrin gelecek zamanlarda erişeceği büyüklüğü sezmiş olduklarını ileri sürmüşlerdir. Hexameter vezni ile yazmış olduğu şiirinde kuruluş olayını ağdalı ve coşkun bir şekilde terennüm eden M. Antonino Sabellico, şehrin takdis âyinini icra eden papasa, Tanrıya hitaben şöyle söyletiyor: «Eğer biz günün birinde büyük işlere girişmek cesaretini gösterirsek sen mu-

vaffak eyle! Şimdi sadece fakir bir mihrabın önünde diz çöküyoruz. Fakat, eğer adaklarımız boş yere değilse, sana, ey Tanrı, burada mermer ve altından yüz tapınak yükselecektir!»[2]. Ada üzerinde kurulmuş olan bu şehir, XV. yüzyıl sonlarında o zamanki dünyanın bir mücevher sandığı gibi görünüyordu. Aynı Sabellico, bu sıfatla[3] şehri, çok eskiden yapılmış kubbeli kiliseleri ile; değirmi kuleleri, cepheleri mermer kaplı binaları ile; tavanlardaki bol yaldızların vesair süslerin pratik hayatta her köşesinden faydalanmağa engel teşkil etmediği ihtişamı ile tasvir etmektedir. Bizi, kalabalığın kaynaştığı Rialto kenarındaki San Giacometto meydanına götürmektedir: Yüksek sesler veya bağrışmalar değil, fakat sadece çok sesli bir uğultu buranın dünya ölçüsündeki iş hayatını açığa vurmaktadır. Dört yanı çevreleyen revaklarda ve yine meydana açılan sokaklardaki revaklarda[4] sarraflar ve yüzlerce kuyumcu oturmaktadır; başları üzerinde uçsuz bucaksız dükkân ve mağazalar bulunmaktadır. Köprünün öteki tarafında bulunan Alman'ların Fondaco'-

2 Carmina (şarkı)larında, Genethliacon, — Kars. Sansovino, Venezia, Fol. 203, — En eski Venedik kronik yazarı Joh. Diaconi (Pertz, Monum. IX- P- 5,6.), ada üzerindeki tesisleri Langobard'lar zamanına götürüyor ve Rialdo'daki yerleşme yerlerinin daha geç zamana ait olduğunu açık olarak kayd ediyor.

3 De situ Venetae urbis.

4 Bütün bu semt, XVI. yüzyılda yapılan binalarla tamamen değişmiştir.

sunu tasvir etmektedir: Bu binanın geniş salonlarında onların eşyaları bulunmakta ve adamları oturmaktadır. Önündeki kanalda daima arka arkaya sıralanmış gemiler yatmaktadır. Biraz daha yukarıya doğru gidildiği zaman şarap ve zeytinyağı yüklü gemiler ve buna paralel olarak hamalların (facchino) kaynaştığı kıyı boyunca kubbeli dükkânlar yer almaktadır. Sonra Rialto'dan Marcus meydanına kadar ıtriyat dükkânları ve misafirhaneler sıralanmaktadır. Sabellico bu minval üzere yazısına devam ederek okuyucusunu bir semtten öbür semte gezdirmekte, tâ ki hastanenin bulunduğu yere kadar götürmektedir. Bu müesseseler yüksek amaçlar için kurulmuş olan enstitüler arasındadır. Esasen kamu hizmetlerine yararlı müesseselerin bu kadar geliştirilmiş şekline yalnız Venedik'te rastlanmaktadır. Gerek barış ve gerekse savaş zamanlarında sosyal yardım, Venediklilere özgü bir özellikti. Düşmandan da olsalar yaralılara gösterdikleri özen daima yabanclarm hayretini uyandıran bir konu idi.[5] Aslında kamu hizmetleriyle ilgili her çeşit müessesenin en mükemmel örneği Venedik'te görülmektedir. Emeklilik usulü, yetim ve dulları da kapsamak üzere, sistematik bir şekilde ve

5 Benedictus: Carol. VIII.: Eccard, Scriptores, II, Col. 1597, 1601, 1621. — Chron. Venetum: Murat. XXIV, **Col.** 26 de Venedik'lilerin siyasî meziyetleri sayılmaktadır: bonta innocenza, zelo di carita, pieta, misericordia (iyilik, masumluk, hemcins sevgisi, dindarlık, merhamet).

büyük bir titizlikle uygulanmakta idi. Zenginlik, dünyayı tanıma ve siyasî güvenlik, bu gibi meseleler üzerinde düşünceleri olgunlaştırmıştı. Sessiz ve sağgörülü adımlarla yürüyen, düşünerek söz söyliyen bu levend ve sarışın[5a] insanlar, giyinişlerinde, tutum ve davranışlarında birbirlerinden çok az farklı idiler. Süs eşyasını, özellikle incileri karı ve kızlarına takarlardı. O vakitler genel refah, Türkler karşısında uğranılan büyük kayıplara rağmen, hâlâ gerçekten parlak bir düzeyde idi. Fakat toplanan enerji ve Venedik hakkında Avrupa'nın genel olarak beslediği peşin yargı, sonraları da Hindistan'a giden deniz yolunun keşfedilmesi, Mısır'da Memlûk Sultanlığının yıkılması ve Cambray Bağlaşıklarına karşı savaş gibi en şiddetli darbeler karşısında da, bu memleketin yıkılmadan yaşayabilmesine kâfi gelmiştir.

Tivoli yakınlarında doğmuş ve zamanın filologları gibi serbestçe lâf etmeğe alışkın olan Sabellico, eserinin başka bir yerinde[6], sabah derslerini dinlemeğe gelen genç soyluların kendisiyle siyaset üzerinde konuşmağa yanaşmadıklarına işaret etmektedir: «İtalya'da şu veya bu hareket hakkında halkın ne düşündüğünü, ne dediğini onlardan sorduğum zaman hepsi bir ağız-

5a Birçok nobili (soylular) saçlarını kısa keserlerdi; Erasmi Co-l loq. ed Tigur, a. 1553 pag. 215, miles et carthusianus.

6 Epistolac, libr. V. Fol. 28.

dan hiçbir şey bilmiyoruz diye cevap veriyorlar». Bununla beraber zadeganın soysuzlaşmış kısmından, devletin bütün engizisyon kovuşturmalarına rağmen, bazı şeyler öğrenmek mümkündü. Ancak bunu pek o kadar ucuza mal etmek kabil olmazdı. XV. yüzyılın son çeyreğinde en yüksek mevkii işgal eden memurlar arasında ihanetçiler de bulunmakta idi[7]. Papaların, İtalyan hükümdarlarının, hattâ Venedik Cumhuriyetinin hizmetindeki sıradan Condottiere'lerin kısmen muntazam aylıklı casusları vardı. İş o raddeye gelmişti ki On'lar Meclisi, önemli siyasî haberleri Pregadi Meclisinden gizli tutmağı hayırlı buluyordu; hattâ Lodovico Moro'nun, Pregadi Meclisi üyelerinin belli bir kısmını elde etmiş bulunduğu kabul olunuyordu. Bâzı suçluların geceleyin astırılması ve ihbarcılara yüksek bahşiş verilmesi (meselâ ölünceye kadar altmış Dukat aylık bağlaması) gibi tedbirlerin iyi sonuçlar vermiş olduğunu söylemek güçtür. Esas sebep, soylulardan bir çoğunun fakir bulunması idi ve fakirliği de birdenbire ortadan kaldırmak mümkün değildi. 1492 de iki soylu kişi, memuriyet sahibi olmıyan fakir soyluları teselli için devletin yılda 50000 Dukat fedakârlıkta bulunmasını teklif etti. Sorun nerdeyse büyük meclise sunulacak duruma gelmiş-

7 Malipiero, Ann. Veneti, Archiv. Stor. VII, I, P. 377 431, 481, 493, 530; II, p. 661. 668. **679.** —Chron. Venetıun: Murat. XXIV, Col. 57. — Diario Ferrarese, aynı külliyat, Col. 240.

ti ve bu mecliste de çoğunluğu kazanmak mümkündü. Fakat On'lar Meclisi, henüz iş işten geçmeden müdahele etti ve teklif sahibi iki soyluyu Kıbrıs adası üzerindeki Nicosia'ya sürdü.[8] Yine bu zamanlarda idi ki Soranzo ailesinden biri dışarda kilise hırsızlığı suçu ile idam olundu ve Contarini ailesine mensup bir kişi de ev basmak suçundan zincire vuruldu. 1499 da aynı aileden başka bir adam Signor'lar Meclisi'nin önüne çıkıp yıllardan beri memuriyetsiz olduğunu, ancak 16 Dukat geliri, buna karşılık dokuz çocuk babası ve üstelik altmış Dukat da borçlu bulunduğunu, ticaret işinden anlamadığını ve bir süre önce sokağa atıldığını ileri sürerek şikayet etti. Bazı zengin soyluların fakirleri bedava oturtmak üzere evler inşa ettirdiklerini bu durumla izah etmek mümkündür. Tanrı için, hattâ uzun sıralar halinde, tapınaklar bina ettirmek, vasiyetnamelerde sevap işleri olarak görülmektedir[9].

Eğer Venedik'in düşmanları, cumhuriyetin karşılaştığı bu çeşit güçlüklere ciddî olarak ümid bağlamışlardı ise bunda aldanıyorlardı. En beceriksizine bile çalışması karşılığı olarak zengin kazançlar sağlayacak ölçüde ticaretin gelişmiş olması durumunun ve Donu Akdeniz'deki sömürgelerin, toplumdaki tehlikeli siyasî akımları

8 Malipiero: Archiv. Stor. VII. II, p. 691; karş. 694, 713 ve I, 535.

9 Marin Sanudo, Vite de'Duchi: Murat. **XXII, Col. 1194**

başka taraflara yönelttiği düşünülebilir. Fakat Cenova'nın siyasî tarihi, ayni elverişli durumlara rağmen, son derece fırtınalı değil miydi? Venedik'in sarsılmaz oluşuna sebep, daha çok, dünyanın başka hiçbir tarafında bir araya gelmesi mümkün olmıyan şartların burada toplanarak etkin olmasıdır. Taarruz edilmesi imkânsız bir şehir olarak Venedik öteden beri dış münasebetlerde son derece soğuk kanlı bir ağırbaşlılıkla hareket etmişti; İtalya'nın öteki memleketlerinde görülen particiliği hemen hemen hiç tanımıyordu; bağlaşmalarını sırf geçici amaçlar uğruna yapmış ve mümkün olduğu kadar pahalıya satmıştf. Bu sebeplerdir ki Venedik karakterinin ana vasfını, gururlu ve hattâ başkalarını küçümseyici bir yalnızcılık ve bunun doğal sonucu olarak içerde kuvvetli bir dayanışma teşkil ediyordu. Geri kalan bütün İtalya'nın Venedik'e karşı beslediği kin ve garez de bu hali bir kat daha pekleştiriyordu. Doğrudan doğruya şehir içinde bütün ahali, gerek sömürgelere ve gerekse Terraferma'daki malikânelere karşı gayet kuvvetli bir müşterek menfaat bağı ile birbirine bağlı idi. Terraferma ahalisi (yani Bergamo'ya kadar olan şehirlerde oturan insanlar) yalnız Venedik ile alış veriş yapmağa mezundu. Böyle sunî bir menfaat, ancak içerde sükûn ve birlikle muhafaza edilebilirdi. Ezici bir çoğunluk muhakkak ki bunu tamamiyle idrak ediyordu ve sırf bu sebep dolayısiyle bile suikast tertipçileri için burası elverişli bir

zemin değildi. Gerçi memnun olmayanlar yok değildi; fakat bunlar soylular ve halk olarak birbirlerinden o kadar ayrılmışlardı ki, herhangi bir surette anlaşmalarına imkân yoktu. Soylular arasında tehlikeli sayılması mümkün olan, yâni zenginler için suikast tertiplerinin ana kaynağı olan işsizlik, büyük ticaret teşebbüsleri ile seyahatlar ve daima tekrarlanan Türk savaşları sayesinde ortadan kaldırılmış bulunuyordu. Bu harpler sırasında soylular, bazı defalar cezaya çarpılmaya müstahak olacak derecede ağır suçlu mevkiine düşecek bir şekilde, askerî komutanları korurlardı. Hattâ bir Venedik hakimi, soyluların herhangi bir surette birbirini incitmek hususundaki bu kaçınganlıkları, adalete aykırı olarak devam ettiği takdirde, devletin çökeceği kehanetinde bulunmuştu[10]. Böyle olmakla beraber geniş ölçüde serbest bir hava içinde hareket edebilmek, Venedik soylularına genel olarak sağlam bir yol çiziyordu. Ancak, kıskançlık ve ihtirasın kesin olarak tatmin edilmesi gerektiği bazı hallerde, resmi bir kurban verildiği de görülürdü; bunun için resmî makam ve meşru' vasıtalar vardı. Doc Francesco Foscari (ölümü 1457)'nin, bütün Venedik'lilerin gözleri önünde tokatlanarak sonunda ölümüne sebep olan işkence, yalnız aristokratlar arasında görülebilen öc alma tarzının belki de en korkunç örneğini teşkil etmektedir. On'lar Mec-

10 Chron. Venetum, Murat. XXIV, Col. 105.

fisi her şeye müdahale eder; ölüm ve kalım, hazine ve ordu komutanlığı üzerinde kayıtsız şartsız hak sahibidir; içlerinde engizisyoncular bulunur; Foscari'yi ve onun gibi daha birçok iktidar sahiplerini alaşağa etmiştir. İşte bu On'lar Meclisi, yönetimi tümüyle elinde bulunduran ve gran consiglio denilen egemen sınıf tarafından her yıl yeniden seçilir ve böylece doğrudan doğruya aynı sınıfın iradesini temsil ederdi. Bu seçimlerde büyük entrikalar dönmemiş olsa gerektir. Çünkü sürenin kısa oluşu ve üyelik bittikten sonraki sorumluluğu bu memuriyeti çekici olmaktan bir dereceye kadar çıkarmaktadır. Gerçek Venedik'liler, icraatları ne kadar cehennem? ve cebrî olursa olsun, ne bunlardan ve ne de başka Venedik memurlarından korkarak kaçmazlar, tersine olarak önlerine dikilirlerdi. Bunun sebebi, sadece Cumhuriyetin çok nüfuzlu oluşu ve kendileri kaçtıkları takdirde yerlerine ailelerine işkence edilebileceği ihtimali değildi; daha ziyade çoğu olaylarda resmî makamların hiç olmazsa mâkul sebeplere göre hareket etmeleri ve bunlarda kana susama halinin görülmeyişi İdi[11]. Her halde hiçbir devlet hiçbir zaman, uzaklarda bulunan tebaası üzerinde Venedik'inkinden daha büyük bir manevî nüfuza sahip bulunmuş değildir. Meselâ Pregadi Meclisinde ihanetçiler yok değildi; fakat

11 Chron. Venetum: Murat. XXIV, Col. 123 ve Malipiero, başka bir yerde, VII, I. p. 175 s. amiral Antonio Grimani hadisesini anlatmaktadırlar.

bu, yabancı memleketlerde bulunan her Venediklinin kendi hükümetinin tabii casusu olması ile bol bol telâfi edilmiş oluyordu. Gayet doğal olarak Roma'daki Venedik'li kardinaller, papanın yüksek ruhanî meclisinin gizli müzakerelerini hükümetlerine bildiriyorlardı. Kardinal Domenico Grimani, Ascanio Sforza tarafından kardeşi Ludovico Moro'ya gönderilmekte olan mektupları Roma yakınlarında yakalattı (1500) ve bunları Venedik'e gönderdi. Tam o sırada ağır suçlama altında bulunan babası, oğlunun bu hizmetini gran consiglio, yâni bütün dünya önünde açığa vurarak bundan meded umdu[12].

Venedik'in, Condottiere'lerine ne kadar itibar gösterdiğine ve bunları nasıl tuttuğuna yukarda (sayfa 36) işaret olunmuştu. Condottiere'lerin sadık kalmalarını sağlamak için en kuvvetli garanti, bunların çok sayıda olmaları idi. Kalabalık oluşları, ihaneti güçleştirdiği gibi her çeşit gizli tertipleri keşfetmeyi de ayni ölçüde kolaylaştırıyordu. Venedik ordusunun listelerine bakılacak olursa çeşit çeşit birliklerin bir araya toplanmış olduğu görülür ve hemen böyle bir ordu ile müşterek askerî hareketlerin nasıl mümkün olduğu sorusu akla gelir. 1495 tarihindeki savaş hareketlerinde 15526 süvarinin küçük küçük birlikler halinde ayrı ayrı komutanlara bağlı bulundukları görülüyor. Yalnız Mantua hükümdarı

12 Chron. Venetum, I. c. Col. 168.

Gonzaga'nın komutası altında 1200 ve Gioffredo Borgia'nın komutasında 740 süvari bulunuyordu. Bunlardan sonra altı Condottiere'nin 600-700 er, on Condottiere'nin 400 er, on iki Condottire'nin 200-400 er, aşağı yukarı on dört Condottiere'nin 100-200 er, dokuzunun 80 er, altısının 50-60 er ve ilah. süvarisi vardı. Bunlar kısmen eski Venedik birlikleri, kısmen de şehir ve taşra soylularının komutasındaki birlikler idi. Fakat komutanların çoğu İtalyan hükümdarları ve şehir hakimleri veya bunların akrabaları idiler. Bu süvari kuvvetinden başka 2400 kişilik bir piyade birliği de aynı savaşa iştirak etmişti. Bunların nasıl toplandığı ve kimler tarafından komuta edildikleri hakkında hiç bir bilgimiz yoktur. Ayni şekilde, büyük bir ihtimalle özel asker sınıflarını teşkil eden 3300 kişilik bir kıta hakkında da fazla bir şey bilmiyoruz. Barış zamanlarında Terraferma şehirlerinde ya hiç garnizon bulundurulmaz, ya da inanılmıyacak kadar az sayıda kuvvetler bulundurulurdu. Venedik, tebeasının doğrudan doğruya meşruluk duygusuna olmasa bile sağğörüsüne bel bağlıyordu. Cambray bağlaşıklarına karşı yapılan savaşta (1509) Venedik, bilindiği gibi Terraferma'yı sadakat yemininden azat etti.

13 Malipiero, 1, e. VII, I, p. 349. Bu çeşitten başka listeler: Marin Sanudo Vite de' Duchi, Mur. XXII, Col. 990 (1426 tarihine dair), Col. 1088 (1440 yılına dair), Corio, Fol. 435-438 (1481 yılı hakkında), Guazzo, Historie, Fol. 151.

Cumhuriyet hükümeti, düşman işgalinin ne demek olduğunu tadacak olan halkın mülayim Venedik yönetimini arayacağı kanısında idi. Gerçekten de Terraferma ahalisi, Venedik'ten ihanetle ayrılmak ihtiyacını duymamış olduğundan ve dolayısiyle cezaya çarptırılmaktan korkmağa mahal kalmadığından, büyük bir şevkle öteden beri alışkın olduğu yönetime yeniden dönmekte gecikmedi. Bu münasebetle şunu söyleyelim ki bu savaş, Venedik'in genişleme hırsı aleyhinde yüz yıldan beri koparılan çığlıkların bir sonucu idi. Bazan San Marcus Cumhuriyeti, kendi görüşlerine göre çılgınca ve hesaba sığmaz işlere düşmanlarının girişebileceklerini ummayan çok akıllı insanlara özgü hataya düşüyordu[14]. Belki de daha ziyade aristokratlara özgü olan bu iyimserlik havası içinde Venedik hükümeti bir zamanlar II. Sultan Mehmed'in İstanbul'u almak hazırlıklarını, hattâ Fransa kiralı VIII. Charles'in savaş tedariklerini büsbütün bilmezlikten geldi ve en sonunda hiç beklemediği bu işler birer gerçek oldu[15]. Cambray İttifakı da bu çeşit olaylardan biri idi. Çünkü bu bağlaşma, işin asıl tertipçileri olan XII. Louis ile Papa II. Julius'un çıkarlarına düpedüz aykırı düşüyordu. Fakat bütün İtalya'nın istilacı Venedik'lilere kar-

14 Guiceiardini (Ricordi N. 150), siyasî intikam duygusunun, şahsi menfaatin açık sesini boğabileceğine belki de ilk defa işaret etmiş olan tarihçidir.

15 Malipiero, I. e. VII, 1. p. 328.

şı duymakta olduğu kin ve garez papanın nefsinde toplanmış bulunuyordu; o kadar ki bu duygunun etkisi altında papa, yabancıların İtalya'ya girmelerine göz yumuyordu. Kardinal Amboise'ın ve kiralının İtalya'ya karşı güttükleri siyasete gelince, bunların habis çılgınlıklarını Venedik'in daha evvel anlamış olması ve bundan korkması gerekirdi. Geri kalan devletlerden çoğunun bu Cambray Bağlaşmasına katılmalarının nedeni, Venedik'e karşı duydukları imrenmeden ibarettir. Zenginliğe ve kuvvete erişmek için teşvik edici ve dürtücü bir kuvvet olarak sayılan çekememezlik, aslında acınacak bir duygudan başka bir şey değildir. Venedik bu mücadele sonunda şerefini kurtarmış, fakat etkileri uzun süren zararlara da uğramıştır.

Dayandığı temellerin bu kadar karmaşık, faaliyet ve menfaatlarının bu kadar geniş alanlara yayılmış bulunduğu bir devleti, meselelerin tümü üzerinde sistemli bir bilgiye sahip olmadan, kuvvetlerle yükler ve artış ile eksiliş arasında daima bir bilanço yapmadan yaşayabilen bir vücut olarak tasavvur etmek asla mümkün değildir. Şüphesiz ki Venedik, belki Floransa ile ve ikinci derecede de gelişmiş İtalyan devletleri ile birlikte, modern istatistik ilminin doğum yeri olmak iddiasında bulunabilir. Ortaçağın feodal devletinde hükümdar haklarını ve toprak kayıtlarını içine alan listeler dışında sayım ile ilgili bir şey tanınmamaktadır. Burada üretim sabit olarak kabul olun-

maktadır; gerçekten de bu, esasta toprak söz konusu olduğu sürece aşağı yukarı böyledir. Buna karşılık bütün Batı ülkelerinde şehirier, endüstri ve ticarete dayanan ürünlerini, büyük bir özenle çok erken zamanlardan beri, son deıece değişen bir nesne olarak görmüşler ve hareket hatlarını bu değişikliğe göre düzenlemişlerdir. Ancak bu da, hattâ şehirlerin en parlak devirlerinde bile, tek taraflı bir ticaret bilançosuna münhasır kalmıştır. Donanmalar, ordular, siyasî baskı ve nüfuz, doğrudan doğruya bir tüccarın büyük defterine aktif ve pasif olarak kayde geçerdi. Ancak İtalyan şehirlerindedir ki tamamiyle siyasî bir bilincin mantıki sonuçları—İslâm yönetimi örneğine göre çok eski zamanlardan beri üretim ve ticaretle yoğun bir şekilde uğraşma — bir arada toplanmış ve böylece gerçek anlamda bir istatistik ilminin kurulması imkânı meydana gelmiştir[16]. Güney İtalya'da İmparator II.

16 Manipulus Florum: Murat. XI, 711 vd.ın 1288 tarihine ait Milano istatistiği, oldukça smırlı anlamda olmakla beraber çok önemlidir. Burada şunlar sayılmaktadır: Ev kapıları, nüfus, eli silâh tutanlar, kasap dükkânları, balıkçılar, zahire ihtiyacı, köpekler, av kuşları, odun, saman, şarap ve tu3 fiyatları — sonra hakimler, noterler, doktorlar, öğretmenler, istinsahçılar, demirciler, nalbantlar, hastaneler, manastırlar, vakıflar ve ruhban birlikleri. — Bundan belki de daha eski olmak üzere Liber de magnalibus Mediolani'den alınma başka bir istatistik vardır: Heiner. de Hervordia, ed. Potthast, p. 165. — Kars. yine 1280 tarihine ait Asti istatistiği: Ogerius Alpherius (Alfieri), de gestis Astensium, Histor. patr. monumenta, Scriptorum Tom III, Col. 684 vd.

Friedrich tarafından kurulmuş zora dayanan devlette (sayfa 6 vd.) kuvvetler, ölüm veya kalım mücadelesi göz önünde tutularak tek taraflı bir şekilde yoğunlaştırılmış ve her şey buna göre düzenlenmişti. Buna karşılık Venedik'te kuvvetin ve hayatın zevkini tatmak, atalardan kalan mirası geliştirmek, en ziyade kazanç sağlayabilen endüstri türlerini yaratmak ve daima yeni yeni ihraç yolları açmak, ulaşılmak istenen en yüksek gayeleri teşkil etmektedir.

Devrin yazarları bu sorunlar hakkında hiç çekinmeden düşün yürütmektedirler.[17] 1422 tarihinde şehir nüfusunun *190,000 e vardığını* öğreniyoruz. Artık ocaklara, eli silâh tutarlara, kendi kendini geçindirebiieniere ve bunlara benzer şeylere göre değil, fakat adam başına nüfus sayımı ve bunun bütün diğer hesaplarda en objektif esas olarak kabul olunması, belki de en erken İtalya'da yapılmış bir iştir, Aynı sıralarda Floransa'lılar, Filippo Maria Visconti'ye karşı Venedik'lilerle bir bağlaşma yapmak istediler. Fakat Venedikliler, açık ve sağlam bir ticaret bilançosuna dayanan bir inançla Milano ile Venedik, yâni alıcı ile satıcı arasında bir savaşın delilikten başka bir şey olmıyacağını ileri sürerek teklifi reddettiler. Dukanın sadece ordusunu büyütmesi bile, hemen vergilerin yükselmesine sebep

17 Özellikle Marin Sanudo Vite de' Duchi di Venezia: Murat. XXII.

olacağından, Milano Dukalığını takatsiz bir tüketici durumuna getirecekti. «Floransa'lıların yenilmesi daha hayırlı olacaktır. Çünkü bu takdirde onlar, serbest şehir hayatına alışkın olduklarından, tıpkı sıkıştırılan Lucca'lıların yapmış oldukları gibi, göç edip bize gelerek yerleşecekler, ipek ve yün dokumacılığı sa'natını beraberlerinde getireceklerdir.» 1423 de ölüm döşeğinde yatan Doc Mocenigo'nın, yanına çağırdığı bazı senatörlere söylediği sözler çok dikkate değer[18]. Bu nutuk Venedik'in tekmil kuvvet ve servet istatistiğinin en önemli unsurlarını ihtiva etmektedir. Bu güç vesikanın esaslı bir yorumunun mevcut bulunup bulunmadığını ve mevcutsa nerede olduğunu bilmiyorum. Sadece ilgi uyandırabilecek hususlara işaret edelim: Bir savaş istikrazını karşılamak üzere dört milyon dukatın ödenmesinden sonra o zaman devlet borçları altı milyona yükseliyordu. Anlaşıldığına göre ticarette tedavül eden paranın toplamı 10 milyon idi ve bu meblağ 4 milyon kâr getiriyordu (metinde böyle deniliyor). 3000 kayık, 300 kadırga ve 45 kalyon üzerinde sırası ile 17000, 8000 ve 11000 denizci hizmet görüyordu (her kadırgada 20 den fazla adam vardı). Bunlara ek olarak gemi inşaatında çalışan 16000 usta ve işçi vardı. Venedik'teki evlerin tahminî değeri yedi milyon olup kiradan

18 Sanudo, aynı yer, Col. 958. Ticaretle ilgili kısımlar bundan naklen Scherer, Allg. Geschichte des Velthandels, I. 326 notta verilmiştir.

yarım milyon kazanç sağlanıyordu[19]. 70-4000 dukat geliri olan 1000 soylu vardı. Başka bir sütunda aynı yılın olağan devlet geliri 1100000 dukat olarak tahmin edilmektedir. Savaşlar yüzünden ticaretin sekteye uğraması dolayısiyle bu miktar asrın ortalarına doğru 800,000 dukata düşmüştür[20].

Gerçi Venedik, bu çeşit hesapları ve bunların pratik alanlarda değerlendirilmesi gibi özellikleri ile modern devlet hayatının bir tarafını olgun bir örnek olarak en erken veren devlet olmuştur; bununla beraber, o zamanki İtalya'da en yüksek bir varlık olarak değer verilen kültür'de oldukça yavan idi. Burada genel olarak edebî hamle, özellikle klâsik ilkçağ hayranlığı noksandır.[21] Sabellico'nın ifadesine göre Venedik'te felsefe ve belagat yeteneği, aslında tüccarlık ve devletçilik yeteneği kadar büyüktür. Daha 1459 da Trabzon'lu Georgios, Eflatun'un «Kanunlarını Lstinceye tercüme ederek Doc'a sunmuş ve 150 dukat gibi hatırı sayılır derecede yüksek bir yıl-

19 Bununla yalnız devlete ait olan evler değil, şehrin bütün evleri kasd edilmektedir. Bununla beraber devlete ait olan binalar bazan çok yüksek kazanç sağlardı; karş. Vasari, XIII, 83. V. d. Jac. Sansovino.

20 Bunun için bak Sanudo, Col. 963. 1490 senesine ait bir devlet hesabı: Col. 1245.

21 Hatta bu noksanlık, Venedik'ti II. Paul'da tiksinme derecesine varmıştır, okadar ki hümanistleri toptan dinsizler olarak anmıştır. Flatina, Vita Pauli, p. 323.

lık ücretle filoloji öğretmenliğine aatnmıştı. Belagat üzerindeki eserini de Senyörler Meclisine ithaf etmişti[22]. Fakat Franceso Sansovino'nın tanınmış kitabına[23] eklediği Venedik Edebiyat Tarihi gözden geçirilecek olursa görülecektir ki XIV. yüzyılda teolojiye, hukuk ve tıbba dair meslek kitapları ile tarihler dışında kalan bilimler üzerinde yazılmış eserler hemen hemen yok gibidir. XV. asırda da humanizma, şehrin önemine nisbetle, Ermolao Barbaro ve bir de Aldo Manucci bir tarafa bırakılacak olursa, son derece zaif bir surette temsil edilmektedir. Kardinal Bessarion' un şehre vakf ettiği kitaplık da nerdeyse dağılmak ve harap olmaktan bile korunmamıştır. Bilimsel işlerin görülmesi için şüphesiz ki bir Padua Üniversitesi mevcuttu. Burada doktorlara ve devlet hukukuna ait muhtıraların yazarları sıfatiyle hukukçulara çok daha fazla para verilirdi. İtalyan şiir sanatına da Venedik'in katkısı uzun zaman pek zaif kalmıştı. Buna karşılık XVI. asrın başlarında bütün kayb edilenlerin acısı çıkarılıyormuşcasma çok kuvvetli bir hamle görülmektedir. Renaissance'ın sanat anlayışı bile Venedik'e dışardan gelmiştir; ve ancak XV. yüzyılın sonlarında Venedik kendi kuvvetlerini bu alanda tam hızla faliyete geçirebilmiştir. Hattâ burada daha da karakteristik fikir gerilikleri görülmektedir. Ruhbanı tamamiyle baskısı altında bulunduran, bütün

2 Sanudo, I. c. Col. 1167.
23 Sansovino, Venezia, Lib. XIII.

önemli devlet makamlarının işgali işine kimseyi karıştırmayan ve Papalığa arka arkaya kafa tutan bu devletin resmî ibadet tarzı, son derece özel bir nitelik taşyordu[24]. Türkler tarafından feth edilen Yunanistan'da çok büyük fedakârlıklar karşılığı olarak azizlerin vücut ve eşya kalıntıları satın alınıyor ve bunlar Doc tarafından parlak dinî törenlerle karşılanıyordu[25]. 1455 tarihinde dikişsiz bir aziz giysisi için 10000 dukat'a kadar para ödemek kararı verildi. Fakat böyle bir giysi ele geçirmek mümkün olmadı. Burada halkın heyecanına tercüman olarak yapılmış bir hareket söz konusu değildir. Kararı veren yüksek devlet makamlarıdır. Karar verilmese hiç kimse üzerinde duracak değildi ve muhakak ki Floransa'da böyle bir şey yapılmazdı. Kitlelerin ibadetini ve Papa VI. Alexandr'ın çıkardığı günah affı fermanlarına besledikleri kavi inancı bir tarafa bırakalım. Fakat devletin kendisi, kiliseyi başka yerlerde hiç görülmemiş bir derecede benimsedikten sonra, bünyesinde gerçek anlamda bir çeşit ruhanî unsura yer vermiş bulunuyordu. Devletin sembolü olan Doc, on iki büyük dinî alayda[26] ya-

24 Kars. Heinric, de Hervordia, 1223 tarihine dair (p. 213, ed. Potthast).

25 Sanudo, I, e. Col. 1158, 1171. 1177. S. Lucas'ın naaşı geldiği zaman, aynı naaşm daha önce kendi ellerine geçmiş bulunduğuna inanan Padua'daki S. Giustina manastırı Benediktin'leri ile anlaşmazlık çıktı. Bu anlaşmazlığı Papa halletmek zorunda kaldı. Kars. Guicciardini Ricordi, Nr. 401.

26 Sansovino, Venezia, Lib. XII.

rı ruhanî bir fonksiyonla ortaya çıkıyordu. Kilisenin büyük bayramları ile rekabet halinde bulunan bu şenlikler, siyasî anılar şerefine tertip ediliyordu. Bunların en parlağı olan meşhur «denizle evlenme» bayramı, her yıl İsa'nın göğe çıktığı gün yapılırdı.

En yüksek düzeye erişmiş siyasî bir bilinç, insanın gelişmesi şekillerinde en büyük zenginlik, Floransa tarihinde bir araya gelmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Floransa, bu anlamda dünyanın ilk modern devleti adı ile anılmağa hak kazanmıştır. Başlarında hükümdar bulunan devletlerde tek bir aile elinde sınırlanmış kalan işler, burada bütün bir halk tarafından görülmektedir. Aynı zamanda keskin düşünüşlü ve sanatta yaratıcı olan üstün vasıflı Floransa ahalisi, siyasal ve sosyal duruma durmaksızın yeni yeni şekiller vermekte ve aynı tarzda bu değişiklikleri tasvir ve muhakeme etmektedir. Böylece Floransa, siyasal öğretilerin, tecrübe ve âni değişikliklerin anayurdu olduğu gibi Venedik'le birlikte istatistik ilminin, tek başına ve dünyadaki bütün devletlerden daha önce olarak da modern anlamda tarih yazıcılığının vatanı olmuştur. Üstelik eski Roma'yı görmenin ve Roma tarih yazıcılarını yakından tanımanın etkisi de az olmamıştır. Nitekim Giovanni Villanı, tanınmış eserini, 1300 tarihini kutlamak üzere Roma'da yapılan büyük törenden esinlenerek yazmaya giriştiğini ve memleketine döner dönmez işe koyuldu-

ğunu itiraf etmaktedir[27]. Ancak şunu da kaydetmek gerekir ki, aynı yılda aynı amaçla Roma'ya gitmiş olan 200000 ziyaretçi arasında yetenek ve eğilim bakımından Giovanni Villani'ye benzeyen birçok kimseler muhakkak vardı; fakat buna rağmen hiç biri memleketine döndüğü zaman şehrinin tarihini yazmış değildir. Çünkü hiç biri : «Roma gerilemektedir, fakat benim vatanım olan şehir yükselmektedir ve büyük işler görmeğe hazırdır. Bu sebepledir ki, kendi şehrimin bütün geçmişini yazmak istedim ve zamanımıza kadar bunu yazmağa devam edeceğim, bundan sonra yaşayacağım olayları da ilâve edeceğim» diyecek ve bu fikirden cesaret alacak durumda değildir. Tarih yazıcıları sayesinde Floransa, kendi hayatının akışını gösteren bir vesikadan başka ayrı bir kazanç daha elde ediyordu ki bu, İtalya'nın bütün öteki devletlerinden daha büyük bir şöhret[28] idi.

Burada üzerinde durmamız gereken nokta, bu dikkate değer devletin tarihi değildir; ancak, bu tarih sayesinde Floransa'lılarda uyanmış olan düşünme özgürlüğü ve objektiflik hakkında bir kaç söz söyliyeceğiz.

1300 sıralarında Dino Compagni, şehirde kendi zamanında yapılan mücadeleleri tasvir et-

27 G. Villanı, VIII, 36. — 1300 yılı, aynı zamanda Dante'nin ilâhi Komedi'sinde sabit tutulan tarihtir.

28 Bu, daha 1470 de Vespasiano Fiorentini, sayfa 554 te tesbit edilmiştir.

mektedir. Şehrin siyasal durumu, partiler arasındaki gerginliklerin etkenleri, liderlerin karakterleri, kısacası yakın ve uzak nedenlerle etkenlerin teşkil ettiği bütün bir örgü, burada öyle tasvir edilmiştir ki, Floransa'lıların tasvir etme ve yargıya varmada genel olarak üstünlükleri gayet açık bir surette görülmektedir. Bu bunalımların en büyük kurbanı olan Dante Alighieri, memleketinde ve sürgünde görüp yaşadığı olayların etkisi ile ne kadar olgunlaşmış bir siyaset adamı olmuştur! Anayasada yapılan sürekli değişiklik ve deneylerle ilk şiirlerinde (Terzine*) öyle alay etmektedir[29] ki bu sözler, benzeri olayların görüleceği her yerde atasözleri olarak kalacaktır. Dante memleketine o kadar ısrar ve özleyişle hitab etti ki, Floransa'ıiiara cesaret verdi. Fakat onun fikirleri bütün İtalya'ya ve dünyaya yayılıyordu. Gerçi onun anladığı mânada imparatorluk lehindeki faaliyetleri aslında bir yanılmadan başka bir şey değildir; fakat şunu itiraf etmek gerekir ki, henüz doğmuş olan siyasî bir spekülâsyonun gençlik hayalleri, Dante'de büyük bir şiir kudretine sahip bulunmaktadır. O, bu yola girenlerin ilki[30] olmaktan gurur duymaktadır. Şüphesiz ki Dante, bunda Aristo'nun izinden yürümektedir, fakat kendi tarzında ziyadesiyle bağımsızdır.

29 Purgatorio, Sonunda VI.

Terza rima: Üç mısralı ve üçlü kafiyeli İtalyan şiir şekli (çeviren).

30 De Monarehia I, 1.

Onun ideal olarak tasarladığı imparator, âdil, insanları seven ve yalnız Tanrıya bağlı olan bir yüksek yargıçtır; hukukça, doğaca ve Tanrıca onaylanmış bulunan Roma, cihan hâkimiyetinin mirasçısıdır. Dante'ye göre dünyanın fethi meşrudur; bütün milletler arasında Roma'lılar lehine verilmiş bir Tanrı hükmüdür; Tanrı, bu devlet içinde İsa şeklinde insan kalıbına girmekle, doğuşunda İmparator Augustus'un vergi yükümlülüğü altına girmek ve ölümünde de Pontius Piiautus'un mahkemesi önüne çıkmak suretiyle, bu devleti tanımıştır. Biz bu ve daha başka delilleri işlemekte her nekadar güçlük çekiyorsak da Dante'nin heyecanı bizi daima peşinden sürüklemektedir. Mektupları[31] ile Dante, ilk gazetecilerden biridir; belki de bir amaç uğruna kaleme aldığı yazılarını mektup şeklinde yazan ilk lâik adamdır. O buna erkenden başlamıştır. Daha Beatrice'nin ölümünden sonra «dünyanın büyüklerine» Floransa'nın durumu hakkında bir yergi çıkarmıştır. Sonradan sürgünde iken kaleme aldığı kamuya özgü yazıları da imparatora, hükümdarlara ve kardinallere hitap etmektedir. Bu mektuplarda ve «Halk Dili Hakkında» (De Vulgare Eloquio) adlı kitabında çeşitli şekiller altında bu kadar çok ıztıraplara mal edilen o duygu, yani

31 Danthis Alligherii epistolae, cum notis C. Witte, Padua 1827. italya'da imparatoru nasıl btiyordu ise papayı da öyle istiyordu. Bak: 1314 te papa seçimi için toplanan kardinaller meclisi sırasında yazdığı mektup, sayfa 40.

bir sürgünün kendi yurdu dışında da dil ve kültürde elinden alınması imkânsız bir fikir vatanı bulabileceği duygusu yeniden dile gelmektedir. *Bv soruna Herde bir daha döneceğiz.*

Giovanni ve Matteo Villani'lere borçlu bulunduğumuz şey, yalnız derin siyasal düşünceler değil, fakat daha çok taze ve pratik gözlemler, başka devletler hakkında önemli kayıtlarla birlikte Floransa istatistik ilminin esaslarıdır[31]*. Ticaret ile endüstri, burada da siyasî düşünüşün yanısıra devlet ekonomisi üzerinde de kafa yormak ihtiyacını uyandırmıştır. Muazzam kasa mevcudu güvenilir kaynaklarla[32] teyid olunan Papalık (XII. Johannes'in ölümünde 25 milyon altın Gulden) başta gelmek üzere dünyanın hiçbir yerinde para işleri hakkında Floransa'da olduğu kadar ince ve açık bir bilgiye sahip bulunulmamaktadır. Geniş ölçüde istikrazlara dair esaslı bilgi yalnız burada edinmek mümkündür. Meselâ İngiltere kiralı Floransa'da Bardi ve Peruzzi müesseselerinden büyük bir istikraz yapmıştır. Ayni müesseseler kendilerine ve kumpanyaya ait

31 a Ek olarak 1339 senesine ait anonim bir istatistik: Baluz. Miscell. IV, P. 117. de tamamlayıcı bilgiler vermektedir. Yine burada umumi faaliyet: non est dives aut pauper in ea (scil. civitate) qui de arte certa se nutrire non valeat et suos (O memlekette belli bir zanaatla kendini ve yakınlarını beslemeğe gücü yetmeyecek zengin veya fakir kimse yoktur).

32 Giovan, **Villam XI, 20.** Kars. **Matt. Villanı IX, 93.**

olmak üzere 1338 tarihinde 1365000 altın para kaybına uğramışlar, fakat buna rağmen yeniden kalkınmışlardır[33]. Yine aynı zamana ait olmak üzere, Floransa devletinin durumuna dair çok önemli bilgiler[34] verilmektedir. Bu kayıtlar, devletin geliri (30000 altın Gulden'den daha fazla) ve giderini, şehrin (henüz ilkel tarzda ekmek tüketimi esas tutularak hesaplanmış 90000 nüfus) ve devletin nüfusunu, her yıl vaftiz edilen 5800-6000 çocukla nüfusun yılda 300-500 kadar arttığını[35], 8000-10000 çocuğun okuma ve 1000-1200 çocuğun altı okulda hesap öğrendiğini, bunlardan başka 600 kadar öğrenciye dört okulda Lâtince gramer ve mantık okutulduğunu göstermektedir. Bundan sonra kiliselerin, manastırların ve hastahanelerin (bu hastahanelerdeki yatak sayısı 1000 i bulmaktadır), yün endüstrisinin, para ve şehirin besin işinin, memurların ve ilâh., son derece değerli kayıtlarla istatistikleri gelmektedir[36]. Bu istatistikler gözden geçirilirken başka hususlar da öğrenilmektedir. Meselâ 1353 ve bundan sonraki yıllarda yeni devlet gelirinin düzenlen-

33 Bu ve buna benzer notlar: Giov. Villani XI, 87; XII, 54.

34 Giov. Villani XI, 91. Bundan farklı olarak Macchiavelli, Stor. Fiorent. Lib. II.

35 Papas her oğlan çocuk için bir siyah ve her kız çocuk için bir beyaz fasulya kordu. Bütün kontrol bundan ibaretti.

36 Binaları sağlam yapılmış olan Floransa'da daha o zaman daimi bir itfaiye ekipi vardı, aynı yer, XII, 35.

mesi işine girişildiği zaman minberlerden Fransisken rahiplerinin lehte, Dominiken'lerle Augustin'lerin aleyhte nasıl vaaz ettikleri görülmektedir[37]. Veba salgınının ekonomik sonuçları tüm Avrupa'nın hiçbir yerinde Floransa'da olduğu kadar dikkati çekmiş ve belirtilmiş değildir[38]. İnsan az olunca her şeyin ucuzlayacağı beklenirken tam tersi olarak yiyecek maddeleri ile ücretlerin iki katına çıktığını; aşağı halk tabakasının başlangıçta hiç çalışmayıp sadece iyi yaşamak istediğini; o vakitler şehirde uşak ve kadın hizmetçilerin ancak çok yüksek bir ücretle bulunabildiklerini; köylünün sadece en verimli toprakları ekip az verimli olanlarını boş bıraktığını, veba salgını sıralarında fakirler için yapılan vakıfların, fakirlerin kısmen ölmeleri ve kısmen de artık fakir olmamaları dolayısiyle, sonradan maksada uygun görülmediğini ve ilâh... gibi bilgileri bize intikal ettiren adam, ancak bir Floransa'lı olmuştur. Nihayet çocuksuz bir hayırseverin şehirde bulunan bütün dilencilere altışar dinar vakıf bırakması gibi büyük bir vasiyetname vesilesiyle Floransa'nın ayrıntılı bir dilenci istatistiğini[39] yapmak deneyine girişilmiştir.

37 Matteo Villanı, III 106.

38 Matteo Villam, I, 2-7, karş. 58.— Veba salgınının kendisi hakkında birinci derecede Boccaccio'nun Decamerone'-si başındaki meşhur tasviri mevcuttur.

39 Giov. Villanı X, 164.

Sorunlar üzerine istatistiğe dayanarak eğilmek yeteneği, sonraları Floransa'lılarda son derece gelişmiştir. Bunda güzel olan taraf şudur ki, Floransa'lıların yüksek anlamda tarih ile, genel kültür ve sanat ile olan ilişki ve bağları belirmektedir. 1422 tarihinde[40] kaleme alınan bir yazıda, aynı zamanda ve bir çırpıda, «Mercato nuovo» etrafında sıralanmış bulunan 72 sarraf dükkânına, tedavülde dolaşan nakit para yekûnuna (iki milyon altın Gulden), o vakitler yeni olan altın sırma sanatına, ipek kumaşlara, eski mimarî eserleri topraktan kazıyıp çıkaran Filip*po* Brunellesco'ya ve Cumhuriyetin kâtibi olup klâsik edebiyat ile belagatı yeniden uyandıran Lionardo Aretino'ya temas edilmektedir; son olarak, o zamanlar siyaset bakımından sükûnet içinde olan şehrin genel refahından ve yabancı ücretli askerlerden kurtulmuş bulunan İtalya'nın mutluluğundan bahs edilmektedir. Yukarda (sayfa 109) sözü geçen ve hemen hemen aynı yıla ait bulunan Venedik istatistiği, şüphesiz ki, bu memlekette çok daha büyük bir mülkiyet, kazanç ve faaliyet alanı mevcut olduğunu açığa vurmaktadır. Çoktan beri Venedik, gemileri ile denizlere hükmetmektedir; halbuki Floransa, ancak 1422 de ilk kalyonunu (İskenderiye'ye gitmek üzere) yola çıkarmıştır. Ancak, Floransa vesikalarındaki üstün ruh, hangi okuyucunun gözünden kaça-

40 Ex annalibus Ceretam: Fabroni, Magni Cosmi Vita, adnot 34.

bilir? Floransa'da bu ve buna benzer kayıtlar her on yılda bir yapılmakta ve sistematik bir sıra içinde verilmektedir. Halbuki başka yerlerde bu çeşit kayıtlara, en elverişli hallerde bile ancak rastgele dağınık ifadeler şeklinde rastlanabilmektedir. İlk Medici'lerin servetlerini ve meşgul oldukları işleri yaklaşık olarak öğrenmekteyiz. Bunlar 1434 ile 1471 tarihleri arasında sadaka olarak, kamu yararına olan binalara harcanmak üzere ve vergi olarak 663755 altın Gulden ödemişlerdir. Bu paranın 400000 altın Guldenden daha fazlası yalnız Cosimo'ya düşmektedir[41]. Lorenzo da paranın bu kadar iyi bir şekilde harcanmasından sevinç duymaktadır. 1478 den sonrası için şehrin ticaret ve sanayiini aydınlatan son derece önemli ve kendi türünde dört başı mâmur bir tablosu[42] mevcuttur. Bu sanayi, yarı yarıya veya tamamiyle güzel sanat dalları ile ilgilidir. Altın ve gümüş işlemeli kumaşlar ve Şam kumaşları, ağaç oymacılığı ve kakmacılığı (intarsia), mermer ve kum taşı üzerinde arabesk tarzında oymacılık, alçıdan portreler, kuyumculuk ve süs eşyası sanatı, hattâ bütün dış varlığın sistemlenmesinde doğuştan yetenekleri, Floran-

41 Ricordi Lorenzi: Fabroııi, Magni Cosmi vita. Adnot 2 ve 25. — Paul Jovius: Elogia. Cosmus.

42 Benedetto Dei tarafından: Fabroni, aynı eser, Adnot 200. Zaman tâyini, Varchi, III p. 107 den anlaşılmaktadır.— Lodovico Getti adında birisinin malî tasarısı, önemli notlarla birlikte: Roscoe, Vita di Lor. de' Medici, cilt II, ek I.

43 Meselâ Arch. stor. IV te.

sa'lıların ev, ticarethane ve tarım idarelerine ait defterlerinde kendini göstermektedir. Bu defterler, XV. asırda diğer Avrupa milletlerininkine kat kat üstündür. Haklı olarak Bunlardan seçme parçaların yayınlanmasına başlanmıştır. Ancak, bunlardan açık bir surette genel sonuçlar çıkarabilmek için daha birçok incelemeler yapmak gerekmektedir. Her ne olursa olsun, burada da öyle bir devlet görünmektedir ki ahalisi arasında ölüm döşeğinde bulunan babalar, vasiyetnamelerle[44] devlete başvurarak, oğullarından, sanatları ile düzenli bir surette meşgul olmadıkları takdirde, 10000 Gulden ceza alınmasını istemektedirler.

XVI. yüzyılın birinci yarısı için belki de dünyanın hiçbir şehri, Varchi[45]'nin Floransa'yı olağanüstü güzel bir şekilde tasvir eden yazısı derecesinde mükemmel bir vesikaya sahip bulunmamaktadır. Başka bazı işlerde olduğu gibi tasvirî istatistikte de bu şehir, hürriyeti ve satveti mezara konmadan az önce, bir defa daha bize mükemmel bir örnek bırakmaktadır[46].

44 Libri, Histoire des sciences mathem. II, 163.

45 Varchi, Stor. fiorent. III, p. 56 IX. kitabın sonu. Yanlış olduğu anlaşılan bazı rakamlar her halde yazı veya baskı hatasından ileri gelse gerektir.

46 Elimde yeteri kadar malzeme olmadığından, Italya'daki paranın değeri ve servet hakkında burada ancak dağınık bazı bilgiler verebileceğim. Açık şişirmeleri bir yana bırakmak gerekir. Kayıtlardan çoğu altın paralara **dair olup bu** paralar şunlardır: Ducato, Zecchino, **Florino d'oro ve**

Dış varlığın bu şekilde istatistiğe vurularak hesaplanması işi ile, yukarda sözü edilen siyasî hayatın tasviri, sürekli olarak omuz omuza yürütülmektedir. Floransa, sadece siyasî hayatta daha çok çeşitli şekiller ve renklere erişmekle kalmıyor, üstelik İtalya'nın ve hattâ batı dünyasının diğer serbest devletleri ile kıyas kabul etmiyecek kadar fazla derecede bu siyasî hayatın hesabını da veriyor. Floransa, insan sınıfları ile bireylerin değişeduran bir genellikle ilişkileri-

Scudo d'oro. Bunların değerleri, aşağı yukarı 11-12 Frank (İsviçre) tutarındadır.

Meselâ Venedik'te Doc Andrea Vendramin (1476), sahip bulunduğu 170000 Ducati ile çok zengin bir adam olarak sayılırdı (Malipiero, aynı eser, VII, p. 666).

1460 larda Aquileja patriki Ludovico Patavino, 200000 Ducati serveti ile «italya'nın hemen hemen en zengin adamı» olarak tanınıyordu. (Gasp. Veronens., Vita Pauli II,: Murat. III, II, Col. 1027). Başka yerlerde masalları andıran abartılmış kayıtlara rastlanmaktadır.

Antonio Grimani (sayfa 106), oğlu Domenico'nm kardinallığa yükseltilmesi için 30000 Dukat harcamıştı. Elindeki nakit varlığı 100000 Dukat olarak tahmin ediliyordu. (Chron. Venetum, Murat. XXIV, Col. 125).

Venedik'te zahire ticareti ve satış fiyatları hakkında özellikle bak Malipiero, aynı eser, VII, II, p. 709 vd. (1498 yılına ait not).

Daha 1522 tarihlerine doğru Roma'nın yanında İtalya'nın en zengin şehri olarak artık Venedik değil, Cenova sayılmaktadır. (Bunun doğruluğuna, ancak Franc. Vettori gibi bir otoriteye dayanılarak inanılabilir: bak onun Storia'sı : Archiv. Stor., Append. Tom. IV, p. 343). Bandello, Parte II, Nov. 34 ve 42 de zamanının en zengin Cenovalı tüccarı diye Ansaldo Grimaldi'nin adını vermektedir.

nin en mükemmel bir aynasıdır. Fransa ve Flander'de büyük şehir demokrasilerinin Froissart tarafından tasvir olunan sekillerdeki tabloları ve XIV. yüzyıl Alman kroniklerinin anlattıkları, gerçekten kâfi derecede önemli şeylerdir. Ancak fikir mükemmelliğinde ve olayların akışını çok taraflı sebeplere dayandırmada Floransa'lılar, hepsine kat kat üstündürler. Soylular egemenliği, tiranlık, orta sınıfın işçi sınıf ile mücadeleleri, tam

Franc. Sansovino, 1400 ile 1380 tarihleri arasında para değerinin yarı yarıya düşmüş olduğunu kabul etmektedir (Venezia, Fol. 151, bis.)

Öyle sanılmaktadır ki Lombardia'da XV. yüzyıl ortalarındaki zahire fiyatları ile XIX. asır ortalarındaki zahire fiyatları arasında 3/8 oranı kabul edilebilir (Sacco di Piacenza: Archiv. Stor. Append. Tom V, yayımlayan Scarabelli'nin notu).

Duka Borso zamanında Ferrara'da 50-60000 Dukat varlığa sahip zengin kimseler vardı (Diario Ferrarese, Murat. XXIV, Col. 207, 214, 218; efsanevi bir kayıt: Col. 187).

Floransa hakkında ortalama bir sonucu aşacak kadar abartılmış kayıtlara çok nadir rastlanmaktadır. Meselâ hükümdarların yapmış oldukları istikrazlara ait rakamlar bu kabildendir. Her ne kadar bu paraların bazı ticaret evleri tarafından ikraz edildikleri söyleniyorsa da aslında bunlar ticaret şirketleridir. Mağlup edilen partilerden alındığı söylenen çok yüksek vergiler de yine böyle fazla şişirilmiştir. Meselâ 1430 dan 1453 e kadar 77 ailenin 4875000 altın Gulden vergi ödedikleri bildirilmektedir. (Varchi II, p. 115 vd).

Giovaraıi Medici öldüğü zaman (1428) bıraktığı varlık 179221 altın Gulden idi. Fakat oğulları Cosimo ile Lorenzo'dan yalnız sonuncusu ölünce (1440) 235137 altın Gulden bırakmıştı (Fabroni, Laur. Med., Ldnot. 2).

demokrasi, yarım ve sırf görünüşte demokrasi, bir ailenin hâkimiyeti, Savonarola'nın teokrasisi, Medici'lerin zorbalığa dayanan hükümdarlığını hazırlıyan karma egemenlik şekillerine varıncaya kadar hepsi öyle tasvir olunmaktadır ki ilgilileri harekete getiren en derin etkenler gün gibi aydınlatılmaktadır[47]. Nihayet Machiavelli, Floransa Tarihi adlı eserinde (1492 ye kadar) kendi vatanı olan şehri tamamiyle canlı bir varlık olarak kabul etmekte, bunun gelişmesini endividüel ve doğal bir süreç olarak görmektedir. Böylece Machiavelli, böyle bir kavrayışa yükselebilen ilk modern insan olmuştur. Machiavelli'nin canı istedi-

Dalıa XIV. asırda Ponte Vecchio'daki 44 kuyumcu dükkânının devlete yılda 800 altın Gulden gelir getirmesi, kazancın genel olarak arttığma delalet eden bir misaldir (Vasari II, 114, V. di Taddeo Gaddi). — Buonaccorso Pitti'nin günlük hatıralar defteri (Delecluze, Florance et ses vicissitudes, vol. II), sadece her şeyin pahalı ve para değerinin düşmüş olduğunu isbat eden rakamlarla doludur.

Roma için ise, Papalığın geliri,Avrupa'dan aktığına göre, tabiî olarak bir ölçü olamaz; papanın hazineleri ve kardinallerin gelirlerine dair verilen kayıtlara da pek itimad edilmemek gerektir. Tanınmış bankacı Agostino Chigi, topu topu 800000 Dukat bırakmıştır (ölümü 1520). (Lettere pittoriche, I, Append. 48).

47 Yazar, Cosimo (1433-1465) ve torunu Lorenzo Magnifico (ölümü 1492)nm iç siyasetleri üzerinde herhangi bir hüküm vermekten kaçınmaktadır. Esaslı surette şikâyetçi olarak yükselen bir ses (Gino Gapponi) için bak : Archiv. Stor. I, p. 315 vd. Öyle anlaşılıyor ki tepki uyandıran, Roscoe'deki I orenzo övgüsü olmuştur (Sismondi, Hist. des rep. ital. ve dalıa birçok müellifler).

ği gibi hareket edip etmediğini ve hangi noktalarda böyle davranarak tarihi zorladığını araştırmak, konumuzun dışında kalmaktadır. Meselâ o, doğrudan doğruya kendisi tarafından uydurulmuş bir takım renklerle süslediği bir tiran tipi olan Castruccio Castracane'nin hayatını yazarken açıktan açığa keyfî hareket etmiştir. İstorie Fiorentine (Floransa Tarihi)'nin her satırına karşı bazı itirazlar ileri sürmek mümkündür. Bununla beraber bir bütün olarak bu eserin yüksek, hattâ eşsiz değerine asla noksanlık gelmiş olmaz. Machiavelli'nin çağdaşları ve ardaları, Jacopo Pitti, Guicciardini, Segni, Varchi, Vettori gibi yüce isimler, ne kadar muhteşem bir çelenk teşkil etmektedirler! Bu üstatların bize anlattıkları da. ne kadar muhteşem bir tarihtir! Burada bize, Floransa Cumhuriyetinin, unutulmaz nitelikte muazzam bir temaşa olan son yıllarını dolduran olayları bütün ayrıntıları ile nakl olunmaktadır. Bazı kimseler için, o zamanki dünyanın bu en yüksek, en özgün hayatı hakkında bize intikal ettirilen bu malzeme yığını, birinci sınıf merak uyandırıcı şeylerin bir kolleksiyonundan başka bir şey ifade etmiyebilir; bazı kimseler, soyluların ve yüksek kimselerin iflâs edişlerini şeytanca bir sevinçle tesbit edebilirler; bazıları da, meseleyi büyük bir mahkeme dâvası olarak tahlil edebilirler. Her ne olursa olsun bu, dünyanın sonuna kadar daima inceden inceye araştırılması gereken bir konu olarak kalacaktır. Floransa'da

durumu daima yeniden bulandıran ana uğursuzluk, Pisa'lılar gibi vaktiyle kudretli bir varlık iken sonradan boyun eğdirilmiş düşmanlar üzerinde egemenlik kurmak olmuştur. Bu hâl, zorunlu olarak daimî surette zora dayanan bir rejim uygulamak sonucunu doğurmuştur. Biricik çıkar yol ve şüphesiz ki kahramanca bir çare, tam vaktinde Toscana'yı serbest şehirlerden oluşan bir federasyon haline getirmek olurdu. Böyle köklü bir iş, ancak Savonarola tarafından, o da özel olarak elverişli koşulların yardımı ile, gerçekleştirilebilirdi. Bu fikir, çok geç kalmış ateşli bir bunalım düşü olarak, Lucca'lı bir vatanseveri[48] idam sehpasına götürmüştür (1548). Floransa'nın bütün başına gelenler, bu uğursuzlukla, bir de Floransa'lı Guelf'lerin yabancı bir hükümdara besledikleri sempati ve bunun sonucu olarak gerçekleşen yabancı müdaheleleri ile sıkıdan sıkıya bağlıdır. Fakat, kutsal bir rahibin liderliği altında durmadan kabaran bir ruh haleti içinde, bütün geçmiş zamanların intikam ve imhadan başka bir örnek bırakmamış olmasına rağmen, alt edilen düşmanı

48 Frane. Burlamaechi, Lucca protestanlarının başı olan Michele B.'nin babası, karş. Archiv. Stor.. Append. Tom II. p. 176. — Milano'nun, XI-XIII. asırlarda kardeş şehirlere karşı sert davranmak suretiyle büyük bir despot devletin kuruluşunu nasıl kolaylaştırdığı kâfi derecede bilinmemektedir. Visconti hanedanının sönmesi sırasında (1447) hâlâ Milano, aynı haklara sahip şehirlerden kurulacak bir federasyonun lafını bile işitmek istememek suretiyle Kuzey İtalya'nın hürriyetini küçümsüyoıdu. Kars. Corio, Fol. 358 vd.

korumak yolunda İtalya'da ilk misali vermiş olan bu halka hayranlık duymamak mümkün müdür? Burada vatanseverlik ile ahlâka ve dine dönüşü bir bütün halinde kaynaştıran ateş, uzaktan, kısa bir zaman sonra sönmüş gibi görünmektedir. Fakat bunun en değerli sonuçları sonradan 1526-1530 kuşatmasında yeniden parlamıştır. Floransa üzerinde bu fırtınayı koparanlar, Guicciardini'-nin o zaman yazmış olduğu gibi, «deli» idiler; fakat kendisi de itiraf ediyor ki onlar inanılmaz işler gördüler. Eğer Guicciardini akıllıların felâket önünden kaçtıklarını söylüyorsa, bunun mânası, Floransa'nın büsbütün şerefsiz ve sessiz olarak düşmanlarına teslim olması gerekiyordu demekten başka bir şey oiamaz. Bu takdirde güzel sayfiye yerleri ile bahçeleri, sayısız vatandaşların can ve malları korunmuş, buna karşılık en büyük anılardan biri kendisinden eksilmiş olurdu.

Floransa'lılar bazı büyük işlerde İtalyanların ve bütün modern Avrupa'nın ilk örnekleri ve ilk ifadeleridirler. Çok kere fena taraflar bakımından da ayniyle böyledirler. Dante, anayasasını durmadan islâh etmekte olan Floransa'yı, iztıraplarından kaçmak için daima yerini değiştiren bir hastaya benzetmektedir. Böylece o, devlet hayatının kalıcı özelliklerinden birini ifade etmiş oluyor. Bir anayasanın yapılabileceğine, eldeki kuvvetlerin ve mevcut akımların hesaplanması

suretiyle yeniden meydana getirebileceğine[49] inanmak, modern zaman insanlarında görülen büyük bir yanılgıdır ve bu yanılgı, Floransa'da hareketli zamanlarda mütemadiyen kendini göstermektedir. Machiavelli de bundan kurtulmuş değildir. Kuvvetlerin sunî olarak yer değiştirmesi ve dağılması, inceden inceye süzgeçten geçirilmiş seçim yöntemleri, görünüşte memuriyetler vesaire gibi araçlarla istikrarlı bir durum yaratmak, büyüğü ve küçüğü aynı şekilde memnun etmek veya aldatmak isteyen devlet yönetimi sanatkârları ortaya çıkmışlardır. Bunlar ortaya attıkları teorilerde gayet ilkel bir tarzda klâsik ilkçağdan örnekler gösterirler ve nihayet tamamiyle resmî olarak meselâ ottimati, aristocrazia[50] ve ilâh., gibi parti adlarını oradan alırlardı. Ancak o zamandan beridir ki dünya bu deyimlere alışmış ve bütün Avrupa'ca geçerli genel bir anlam vermiştir. Halbuki bütün eski parti adları sadece ilgili memlekete ait bulunurdu veya doğrudan doğruya tamamlayıcı nitelikle olur ya da tesadüf

49 isa'nın doğum gününden önceki üçüncü pazar günü Savonarola, yeni bir anayasanın ne şekilde meydana getirilebileceği hakkında şöyle vaaz ediyordu (1494): Şehirdeki 16 cemaattan her biri bir tasarı hazırlamalıdır; Gonfaloniereler, bunların içinden en iyilerini seçerek dört tanesini ayırmalıdırlar ve nihayet Signor'lar Meclisi de dört tasarı arasında en iyisini seçmelidir. — Sonradan bu işler, hem de bizzat vaizin etkisiyle olmak üzere, büsbütün başka şekilde oldu.

50 Bu son isim ilk defa 1527 de Medici'Ierin kovulmasından sonra ortaya çıktı: bak Varchi I. 121 vd.

oyunlarından doğardı. Fakat isim, ister parlak ister silik olsun, işin asıl kendisini ne derecede etkileyebilir ki !

Bir devlet yapısını bina edebileceklerini sanan[51] bu gibi sanatkârlar arasında hiç biriyle mukayese kabul etmiyecek şekilde en büyüğü, Machiavelli'dir. O, eldeki kuvvetleri daima canlı ve faal olarak kabul etmekte, karışıklıkları doğru ve mükemmel olarak ortaya koymakta, kendini de, başkalarını da aldatmak yönüne gitmemektedir. Onda gurur ve abartmacılıktan eser bile yoktur. Geniş okuyucu kitleleri için değil, ya danışmanlar ve hükümdarlar için, ya da dostları için yazmaktadır. Onun gözünde tehlike, hiçbir zaman sahte dâhilikte ve kavramları yanlış olarak geliştirmekte değil, fakat anlaşıldığına göre, güçlükle dizginlenebilen kuvvetli bir imgelemdedir. Bununla beraber Machiavelli'nin siyasî objektifliği bazan korkunç denecek derecede samimidir; fakat bu, insanların artık kolay hakka inanamadıkları ve adaletin varlığını, kabul edemedikleri bir zamanda, son derece ağır bir zorunluk ve tehlike zamanında meydana gelmiştir. Bu siyasî objektifliğe karşı erdemli ayaklanma, çağımızda sağdan ve soldan faaliyet gösteren kuvvetleri görmüş olan bizlerin üzerinde ayrıca derin bir izlenim bırakmaktadır. Machiavelli, hic de-

51 Macchiavelli, Storie fiorent. I. III «Un savio dator delle leggi» Floransa'yı kurtarabilirdi.

ğilse sorunlar karşısında kendi şahsını unutacak kabiliyettedir. Pek az sözleri bir yana atılırsa Machiavelli, yazılarında, doğrudan doğruya coşkunluktan bir eser bile mevcut bulunmamasına ve bizzat Floransa'lılar tarafından nihayet bir hain sayılmasına[52] rağmen, kelimenin en dar anlamı ile bir vatanseverdir. Çağdaşlarının çoğu gibi ahlâk ve söz söylemek hususlarında ne kadar pervasız olursa olsun, Machiavelli'nin. ilk ve son düşüncesi, devletin selâmeti olmuştur. Floransa'da yeni bir siyasî düzen kurmak için vücuda getirdiği en mükemmel programı, Papa X Leo'ya[53] takdim ettiği bir muhtırada tesbit olunmuştur. Bu muhtıra, Machiavelli'nin «Ol Principe»sini ithaf ettiği Urbino dukası Lorenze Medici'nin ölümünden (1519) sonra kaleme alınmıştır. O vakitlerde iş çığrından çıkmış, tamamiyle kokuşmuş bir durumda idi. Aynı muhtırada önerilen tedbirler, ahlâk bakımından her zaman hoş görülebilecek nitelikte değildir. Fakat onun, Medici'lerin bir mirasçısı olarak, Cumhuriyeti ılımh bir demokrasi biçimine sokmak ümidi beslediğini görmek çok ilginçtir. Papaya, papaya özel surette bağlı olanlara ve Floransa'nın çeşitli çıkarlarına verilecek ödünlerden meydana gelecekten daha sanatkârane bir bina tasavvur etmek mümkün değildir. Kendimizi sar:!<i bir saatin içi-

52 Varclıi, Stor. fioreııt. I, p. 210.

53 Discorso sopra il reformlar lo stato di Firenze: Opera ıninori, p. 207,

ne bakıyormuş gibi sanırız. Floransa için daha başka birçok ilkeler, gözlemler, kıyaslamalar, siyasal perspektivler vesaire gibi şeylere «Dıscorsi»sinde rastlamaktayız. Bunlar arasında birinci sınıf güzellikte olanlar vardır. Meselâ o, cumhuriyetlerin ilerlediklerini ve bu ilerlemenin hamle hamle kendini gösterdiğini kanun olarak kabul etmekte ve anayasanın esnek ve değişmeğe elverişli olmasını istemektedir. Bu sayede âni idam hükümlerinden ve sürgün cezalarından kaçınmak mümkün olur. Yine buna benzer bir nedenle, yani bütün özel zor hareketlerini ve yabancı müdahalelerini — ki «bütün hürriyetlerin ölümü demektir» — önlemek amacı ile, nefret duyulan hemşehriler için mahkeme önüne çıkarma (accusa) usulünün kabulünü arzu etmektedir. Halbuki Floransa'da öteden beri böyle mahkemeler değil, kötülemeler hüküm sürmektedir. Machiavelli, cumhuriyetlerde bunalımlı zamanlarda büyük bir rol oynıyan, isteğe aykırı ve gecikmiş kararları, büyük bir ustalıkla karakterize etmektedir. Bu arada bir defa imgelemi ve zamanındaki olayların baskısı, onu kayıtsız ve şartsız olarak halkın övgüsünü yapmak yoluna saptırmıştır. Ona göre halk, kendi işini görecek adamları seçmesini bir hükümdardan daha iyi anlar ve «öğütlerle» yanlış yoldan dönmesini daha iyi bilir[54]. Toscana'yı egemenliği altında tutmak

51 Ayni görüşe Montesquieu'de de rastlanmaktadır ki bunu Macchiavelli'den aldığına şüphe yoktur.

meselesine gelince o, bu memleketin kendi vatanı olan Floransa şehrine ait olduğuna asla şüphe beslememektedir ve özel bir Discorso'da Pisa'ya yeniden boyun eğdirilmesinin Floransa için hayatî bir dâva olduğunu ileri sürmektedir. Arezzo'nun, 1502 ayaklanması üzerine yerle bir edilmemiş olmasına esef duymaktadır. Hattâ İtalyan cumhuriyetlerinin, kendilerinin saldırıya uğramamaları ve içerde asayişi sağlayabilmeleri için, dışarıya karşı canlı bir şekilde faaliyet göstermelerini ve genişlemelerini genel olarak uygun bulmaktadır. Ancak Floransa işe daima ters taraftan başlamış ve tutumu ile Pisa, Siena ve Lucca'yı öteden beri amansız düşmanları haline sokmuştur; buna karşılık kardeşçe muamele yaptığı Pistoja, kendi isteği ile Floransa'ya boyun eğmiştir[54a].

XV. yüzyılda hâlâ yaşayan ve sayıları da az olan diğer İtalyan cumhuriyetlerini, İtalyan ve hattâ modern Avrupa'lı kafasının doğuşunda en verimli bir merkez teşkil etmiş bulunan bu biricik Floransa ile mukayese etmek bile yerinde bir hareket olmıyacaktır. Siena ağır organik hastalıklardan kıvranmakta idi. Sanat ve endüstrisinde gördüğümüz nisbî gelişme, bizi bu hususta

54 a Biraz daha geç bir zamana (1532 ?) ait olmak üzere Medici partisinin durumu ve teşkilâtlandırılmasının zorunlu olduğu hakkında Guicciardini tarafından yazılmış olan son derece açık ve dürüst muhtıra'ya bk. Lettere di principi III, fol. 124 (ed. Venez. 1577).

aldatmamalıdır. Aeneas Sylvius[55], vatanı olan bu şehirden, neşe içinde yaşamakta olan Germanya İmparatorluğu şehirlerine gerçekten özlemle bakmaktadır. Bu Alman şehirlerinde insana hayatı haram eden mal ve mülke el koymalar, keyfî muameleler yapan devlet memurları ve siyasî kavgalar gibi şeyler yoktur[56]. Cenova, burada sözünü ettiğimiz konular arasına giremez. Çünkü Andrea Doria'nın yaşadığı zamandan önce bu memleketin Renaissance hareketinde hemen hemen hiçbir payı olmamıştır. Bu sebepledir ki Riviera ahalisi, İtalyanlar arasında her çeşit yüksek kültürü küçümseyen insanlar olarak[57] sayılmışlardır. Burada parti mücadeleleri o kadar vahşi bir nitelik göstermekte, bütün hayatı altüst edici büyük sarsıntılar biçimine girmektedir ki Cenova'lıların, bunca ihtilâl ve işgallerden sonra daima yeniden katlanılabilir koşullara nasıl dönebileceklerini anlayabilmek çok güç oluyor.

55 Aen. Sylvii apologia ad Martinum Mayer, p. 701. — Yine buna benzer ifade: Macclıiavelli, Discorsi I, 55.

56 Tamamiyle modern olan yarım-adam kültürünün ve dalgınlığın bazan siyasi hayata nasıl el uzattığını, 1535 tarihindeki parti kavgaları göstermektedir, Della Valle> Lettere sanesi II, p. 317. Livius'un ve Macchiavelli'nin eseri Discorsi'ıiin etkileriyle galeyana gelen bir takım küçük esnaf, ileri gelenlerle memurların fena idareleri karşısında eski Roma'nın Halk Tribünleri ve diğer makamları gibi müesseseler kurulmasını bütün ciddiyetleriyle istediler.

57 Piero Valeriano, de infelicitate literator., Bartolommeo della Rovere vesilesiyle.

Bunda başarılı olabilmelerinin nedenini, belki de, devlet işlerine karışan Cenova'lılardan istisnasız hepsinin aynı zamanda faal ticaret adamı olmalarında aramak doğru olur[58]. Zenginlik ile büyük kazancın, güvensizliğin ne derecesine tahammül edebileceğini; uzak ülkelerde sömürgelere sahip olmanın bu iç durumla bağdaşması nasıl kabil olduğunu işte bu Cenova örneği hayret edilecek bir tarzda bize öğretmektedir.

Lucca'nın XV. yüzyılda büyük bir önemi yoktur. Aynı asrın ilk yıllarında bu şehir Guinigi ailesinin yarı tiranlık rejimi altında yaşadığı sıralarda Lucca'lı tarihçi Giovanni di Ser Cambio'nun kaleme aldığı bir muhtıra bize intikal etmiştir. Bu yazı, cumhuriyetlerde hüküm süren bu gibi hanedanlar hakkında canlı bir anıt sayılabilir.[5']. Yazar şu konuları ele almaktadır: Şehir ve memleket içinde ücretli asker kıt'alarının büyüklüğü ve dağılışı; memurluk makamlarının seçkin partizanlara tevcih olunması; özel ellerde bulunan bütün silâhların listesi ve şüpheli şahısların el-

58 Senarega, de reb. Genuens.: Murat. XXIV, Col. 548. Güvensizlik hakkında karş. özellikle Col. 519, 525, 528 ve ilah.. 1464 te hükümet Franceseo Sforza'ya devredildikten sonra elçilerin son derece bir açık kalMilikle söylemiş oldukları nutuk, bak. Cagnola, Archiv. Stor. III, p. 185 vd. Başpiskopos, doc, korsan ve (daha sonra) Kardinal Paolo Fregose gibi simalar italya'da hüküm süren genel koşulların büsbütün dışında kalırlar.

59 Baluz, Miscell. ed. Mansi Tom IV, p. 81 vd.

lerinden silâhların alınması; sürgünlerin muhafaza edilmesi (bunlar ikamete memur edildikleri yerlere, bütün mal ve mülklerine elkoyma tehdidi ile bağlı kılınmakta ve kaçmalarının önüne geçilmektedir); gizlice zorlama ve baskı yoluyla tehlikeli asilerin ortadan kaldırılması; başka taraflara göç etmiş bulunan ticaret ve sanayi adamlarının geri dönmeğe zorlanmaları; yalnız taraftarlardan oluşan 12 veya 18 kişilik bir komisyon eliyle vatandaşların genel toplantılardan (consiglio generale) mümkün mertebe alıkonması; bütün paraların, bulundurmalarından vazgeçilmesi imkânsız olan ücretli askerlere yalnız sarf edilmesi (bunlar olmasa daima tehlike içinde yaşamak zorunda kalınır; bunları daima iyi bir ruh haleti içinde bulundurmak zorunludur) «i soldati si faccino amici, confidanti e savi»; nihayet hâlihazırdaki ihtiyaçlar, özellikle ipek sanayiinin, aynı zamanda diğer sanayi kollarının ve şarapçılığın gerilemiş olduğu itiraf edilmekte ve tedbir olarak dışarıdan gelecek şaraba yüksek bir gümrük resmi konulması ve bütün memleket ahalisinin yiyecek maddeleri müstesna olmak üzere her ihtiyacını şehirde satın alması için sıkı bir mecburiyet konulması teklif olunmaktadır. Bu dikkate *değer* muhtıra, bizim için de etraflı bir şekilde yorumlanmağa muhtaçtır. Burada muhtırayı, sadece, İtalya'da birbiriyle bağıntılı siyasal düşünüşün kuzey Avrupa memleketlerinden çok daha erken gelişmiş bulunduğu ger-

çeğini gösteren birçok belgelerden biri olarak analım.

İtalyan devletlerinin çoğu kendi bünyelerinde birer sanat eseri, yani bilinçli, inceden inceye düşünülmüş ve büyük bir titizlikle hesaplanmış birer yapı idiler; tıpkı bunun gibi, gerek biribirleriyle ve gerekse yabancı devletlerle olan ilişkilerinin de bir sanat eseri olması gerekiyordu. Bu devletlerden hemen hemen hepsinin oldukça yakın bir zamanda zorla başa geçmiş zorbalar eliyle meydana gelmiş bulunmaları, dış ilişkileri için olduğu kadar İç siyasetleri için de aynı derecede felâketli olmuştur. Hiçbiri ötekini kayıtsız ve şartsız tanımamaktadır. Kendi hükümdarlığını kurmağa ve sağlamlaştırmağa yardım etmiş olan talih oyunu, komşunun aleyhine olmak üzere hükmünü icra edebilirdi. Zorba hükümdarın rahat durması veya durmaması, her zaman yalnız kendi şahsına bağlı olan bir husus değildir. Kendini büyütmek, hatta harekete geçmek ihtiyacı, bütün gayrimeşru kuvvetlere özgü olan bir şeydir. Böylece İtalya, sonradan giderek başka memleketlerce de kabul edilmiş bir hukuk sisteminin yerini alan bir «dış siyaset» in anayurdu olmuştur. Milletlerarası sorunların tamamiyle objektif bir şekilde, gerek peşin yargılardan kurtulmuş ve gerekse ahlâk düşünceleri ile ilgisiz olarak ele alınması, İtalya'da bazan za-

rif ve muhteşem bir manzara teşkil edecek derecede bir olgunluğa ulaşmaktadır. Fakat bir bütün olarak dipsiz bir uçurum izlenimini bırakmaktadır.

Bu entrikalar, bağlaşmalar, silahlanmalar, rüşvetle kandırmalar ve ihanetler hep bir araya getirilirse bütün bunlar o zamanki İtalya'nın dış tarihini teşkil ederler. Özellikle Venedik, uzun zama/ı genel yakınmalara konu olmuştur. Bu devletin İtalya'yı baştan başa feth edeceğinden veya bütün devletleri giderek birer birer kendisine boyun eğmeye zorlayacak şekilde kuvvetini genişleteceğinden endişe duyulmaktadır.[1] Halbuki yakından bakılacak olursa açıkça anlaşılacaktır ki böyle şikâyetler halktan değil, fakat hemen hepsi hükümdar ve hükümet çevrelerinden yükselmektedir. Bu çevrelere ise, mülayim yönetimi sayesinde Venedik'in genel itimadı kazanmış bulunmasına karşılık[2], kendi tebeaları arasında de-

1 Yine aynı şekilde çok daha sonra Varchi, Stor. fiorent. I, 57.

2 Gerçi Galeazzo Maria Sforza 1476 da Venedik elçisine bunun tam tersini, yâni Venedik tebaasının, Venedik'e karşı yapacağı savaşta, kendisine satılmak teklifinde bulunduklarım söylemiştir; ancak bu gülünç bir övünmeden başka bir şey değildir; karş. Malipiero, Annali Veneti, Arehiv. Stor. VII, I. p. 216 vd. Her vesileyle şehirler ve bölgeler kendi istekleri ile Venedik'e boyun eğmektedirler; şüphesiz bunlarm çoğu, tiran'lar elinden kurtulanlardır. Halbuki Floransa, Guicciardini'nin işaret etmiş olduğu gibi (Ricordi N. 29), hürriyete alışkın komşu cumhuriyetleri zorla hükmü altında tutmak zorunda idi.

rin bir nefret beslenmektedir. Boyun eğdirmiş olduğu şehirlerin kendisine diş gıcırdattığı Floransa da, Venedik'in karşısında, ticaret kıskançlığı ve Venedik'in Romagna'da ilerleyişi bir tarafa bırakılsa bile, kendini güç bir durumda görüyordu. Bu yüzdendir ki sonunda Cambray Bağlaşması (Sayfa 107), bütün İtalya'nın birleşik kuvvetleri ile desteklemesi gereken bir devletini gerçekten zayıf düşürmeğe muvaffak oldu.

Ancak öteki devletler de birbirlerine karşı, kötü ruhlarının emrettiği şekilde en fena niyetler beslemekte ve daima her çeşit silâhı kullanmağa hazır bulunmaktadırlar. Lodovico Moro, Napoli'deki Aragon kıralları ve Papa IV. Sixtus — küçük devletlerin adlarını sıralamak işini bir tarafa bırakalım—, bütün İtalya'yı daimi ve son derece tehlikeli bir durum içinde tutuyorlardı. Bu korkunç oyun sadece İtalya'nın sınırları içinde kalsa yine de iyi idi. Fakat işin niteliği gereği olarak yabancıların müdahele ve yardımları aranıyor, başlıca Fransız'larla Türk'lere başvuruluyordu.

Her şeyden önce geniş halk kitleleri Fransa'ya sempati besliyorlardı. Tüyler ürpertici bir ilkellikle Floransa, eski Guelf'lerin Fransa'ya duydukları sevgiye hiçbir zaman ara vermemişti[3]. Gerçekten de VIII. Charles Alp dağlarının gü-

3 Runuu belki de en kuvvetli ifadesi, 1452 tarihinde VII. Charles'a gönderilen bir elçiye verilen talimatta görülmektedir: Fabroni, Coşmuş, Adnot. 107.

neyine geldiği zaman bütün İtalya, bizzat kendisini ve yanındakiierini hayretlerde bırkacak derecede coşkun gösterilerle Fransız kiralını karşılamıştı[4]. İtalyanların imgelemlerinde (bir misâl olarak Savonarola hatırlansın) büyük, akıllı ve âdil bir kurtarıcı ve hükümdarın hayali, ülkü olarak hâlâ yaşamakta idi. Ancak bu, Dante'nin düşünmüş olduğu gibi artık imparator değil, fakat Capet hanedanından bir Fransa kiralı oluyordu. Fransa kiralının geri çekilmesi ile bu ümit genel olarak kırılmıştı. Bununla beraber büsbütün de sönmiyerek daha uzun zaman devam etti, tâ ki VIII. Charles, XII. Louis ve I. François'nın İtalya ile olan gerçek ilişkilerini tamamiyle yanlış anlamış oldukları ve son derece önemsiz etkenler ile sürüklendikleri anlaşılıncaya kadar. İtalyan hükümdarları, halktan büsbütün başka bir şekilde Fransa'dan faydalanmak yolunu tutuyorlardı. Fransa ile İngiltere arasındaki savaşların sona erdiği, XI. Louis'nin siyasî ağını her yana yaymağa başladığı, Burgundia Dukası Charles'ın maceralı plânlar içinde yüzdüğü zaman, İtalyan hükümetleri her bakımdan bunları destekliyorlardı. Fransız müdahelesi, Napoli ve

4 Comines, VIII. Charles, chap. 10: Fransızlar, sanki azizlerıniş gibi (cormne saints) sayılıyorlardı. — Kars. chap. 17. — Chron. Venetum: Murat. XXIV, Col. 5, 10, 14, 15. — Malarazzo Cro. di Perugia Archiv. stor. XVI, II, p. 23. Sayısız denecek kadar çok olan başka kayıtlardan burada hiç söz etmiyelim.

Milano üzerinde hak iddia etmeksizin de, meselâ Cenova ve Piemonte'de çoktan beri beklendiği gibi, er geç gelmek zorunda idi. Venedik'liler daha 1462 de Fransız müdahelesini bekliyorlardı.[5] Anlaşıldığına göre hem XI. Louis ile ve hem de Burgundia Dukası Charles ile bağlaşık bulunan Milano Dukası Galeazzo Maria'nın, Burgundia savaşı sırasında her iki tarafın da kendisine saldıracağından ne büyük korkular geçirdiği, yazışmalarında[6] görülmektedir. İtalya'nın başlıca dört büyük devleti arasında Lorenzo Magnifico'nın anladığı mânada bir denge sistemi kurmak, plânı, aydın ve iyimser bir zihniyetin sadece bir postulatından ibaretti; bu ise, gerek canice uygulanan bir siyasetin, gerekse Floransa'da Guelf taraftarlığı hurafesinin üstünde kalan ve işlerin en iyi bir sonuca varacağı ümidi ile beslenen bir zihniyetti. Napoli Kiralı Ferrante ve Papa IV. Sixtus'a karşı savaşa girişen Lorenzo Magnifico'ya Fransa Kiralı XI. Louis, askerî yardım teklif ettiği zaman şöyle cevap aldı: «Kendi menfaatimi bütün İtalya'yı tehlikeye atmanın üstünde tutacak durumda henüz değilim. Allah vere de kuvvetlerini bu memlekette denemek düşüncesi hiçbir zaman Fransa kırallarının aklına gelmiye!

5 Pii II. Commentaıü, X, p. 402.

6 Gingins, Depeches des ambassadeurs milanais ete. 1, p. 26, 153, 270. 283. 285. 327. 331, 345. 359. II, p. 29 37 101, 217, 306. Bir defasında Charles, Milano'yu genç Louis d'Orleanes'a vereceğinden bahs ediyordu.

Eğer iş bu raddeye gelirse İtalya kaybolmuştur»[7]. Buna karşılık İtalya'nın diğer hükümdarları için Fransa kiralı, sırasına göre ya korku konusu ya da korkutma aracı olmaktadır. Herangi bir güç durum karşısında bu hükümdarlar, daha kolay bir çıkar yol bulamayınca, düşmanlarını Fransız kiralını imdada çağırmakla tehdid etmektedirler. Papalar, kendileri hiçbir surette tehlikeye düşmeksizin Fransa'dan faydalanabileceklerine tamamiyle inanmaktadırlar. VIII. Innocent, sonradan bir Fransız ordusu ile fatih olarak İtalya'ya dönmek üzere, somurtarak kuzeye çekilebileceği düşüncesindedir[8].

Demek oluyor ki düşünen kimseler, VIII. Charles'in İtalya seferinden çok daha önce İtalya'nın yabancılar tarafından feth edileceğini görmüşlerdir[9]. VIII. Charles yeniden Alpleri aşıp İtalya'ya girdiği zaman artık bir müdahele devrinin başladığı herkesçe gün gibi açıktı. Bundan böyle felâket felâket üstüne geliyordu. Başlıca iki istilâcı devlet olan Fransa ile İspanya'nın bu

7 Nicolo Valori, Vita di Lorenzo.

8 Fabroni, Laurentius magnificus, Adnot. 205 vd. — Bir yazısında aynen şöyle denilmektedir: flectere si nequem Superos, Acheronta movebo (Eğer gökteki tanrıları bükemezsem, Akheron'u harekete geçireceğim). (Akheron, yeraltı dünyasında akan bir nehrin adıdır. Çevirmen). Bu söz, inşallah Türkleri kasd etmemektedir (Villari, Storia di Savonarola, II, p. 48, Documenti).

9 Misal olarak Jovian. Pontanus: Chron. Neticede birleşik bir devlet beklemektedir.

arada modern büyük-devletler haline geldikleri, artık üstünkörü bir vait ile yetinemeyip İtalya'da nüfuz ve toprak kazanmak için sonuna kadar savaşmak zorunda bulundukları, ancak çok geç anlaşılabildi. Fransa ile İspanya, merkezîleştirilmiş İtalyan devletlerine benzemeğe, hattâ bunları, şüphesiz ki çok daha büyük ölçüde olmak üzere, taklid etmeğe başladılar. Toprak koparmak, toprak değiş-tokuşuna zorlamak emelleri bir süre son derece şiddetlendi. Sonunda bilindiği gibi İspanya ağır basarak tam bir zafer kazandı ve Katolik Reformunun kılıcı ve kalkanı sıfatiyle uzun zaman papayı kendine bağlı tuttu. Filozofların melânkolik düşünüşleri, sadece, barbarları imdada çağırmış olanlardan hepsinin ne kadar acıklı bir akıbete uğradıklarını isbat etme çabalarının üstüne çıkamıyordu.

XV. yüzyılda açıkdan açığa, hiçbir çekingenlik gösterilmeksizin Türkler'le de işbirliği yapılıyordu. Siyasî bir nüfuz aracı olarak böyle bir hareket, aynı çeşitten olan diğer hareketlerden farklı bir şey sayılmıyordu. «Batı Hıristiyanlığı birliği» inancı daha Haçlı Seferleri sırasında çok kere ciddi olarak sarsılmış bulunuyordu. II. Friedrich, bu inançtan sıyrılmış olsa gerektir. Ancak Yakın-Doğu milletlerinin yeniden batıya doğru akın etmeleri, Bizans'ın içinde bocaladığı tehlike ve nihayet çökmesi, genel olarak Batı milletlerinde, aynı gayreti değilse bile, eski ruh haletini canlandırmıştı. Fakat İtalya bu hususta ge-

nel olarak bir istisna teşkil ediyordu. Türk'ler karşısında duyulan korku ve gerçek tehlike ne kadar büyük olursa olsun, hatırı sayılır İtalyan hükümetleri arasında bir tanesini bulmak hemen hemen mümkün değildir ki Fatih Sultan Mehmet ve bunun ardılları ile, diğer İtalyan devletlerine karşı anlaşmaktan çekinmiş bulunsun. Gerçekte Türk'lerle işbirliği yapmamış olan devletler var idiyse bile, bunlardan herbiri, ötekilerin Türk'lerle anlaşacakları hususunda en ufak bir şüphe bile beslemiyordu. Çünkü Türklerle anlaşmak, Venedik'te sarnıçları zehirlemek üzere adamlar göndermekten (meselâ Venedikliler Napoli tahtının mirasçısı Alfonso'yu böyle bir harekette bulunmakla itham ediyorlardı) daha fena bir hareket sayılmıyordu[11]?. Sigismondo Malatesta gibi bir caniden, Türkleri İtalya'ya davet etmekten daha iyi bir hareket beklenmiyordu[11]. Fakat Na-

10 Comines, Charles VIIL, chap. 7. — Savaşta Alfons'-un, bir konuşma sırasında düşmanını yakalamağa nasıl teşebbüs etmiş olduğunu, Nantipoıto anlatmaktadır : Murat, III, II, Col. 1073. O. Cesare Borgia'nın gerçek anlamda selefidir.

11 Pii II. Commentarii X, p. 492. — Malatesta'nm II. Sultan Mehmed'e göndermiş olduğu güzel bir mektup bak : Baluz, Miscell. III, 113; bu mektubunda Malatesta, Matteo Passo adında Verona'lı bir portre ressamım padişaha tavsiye etmekte ve harp sanatı hakkında bir kitap göndereceğini haber vermektedir. Büyük bir ihtimalle bu mektup, 1463 tarihinde kaleme alınmıştır. — Milano hükümdarı Galeazzo Maria'mn 1467 de bir Venedik ajanma söylediği sözler, sırf boş laftan ibaret bir övünmedir. Kars Malipiero, Ann. Veneti, Archiv. stor. VII, I, p. 222. — Boccalino hakkında **bak** s. 36.

poü'deki Aragon hanedanı hükümdarları - ki vaktiyle Fatih Sultan Mehmet, sözde diğer İtalyan hükümetlerinin[12] tahriki ile, Otranto'yu bunların elinden almıştı — II. Sultan Beyazit'i Venedik'e karşı kşkırtıyorlardı[13]. Aynı suç Lodovico Moro'-ya da yüklenmektedir. Devlet vak'anüvisi şöyle yazıyor: «Savaşta ölenlerin kanları haykırarak ondan öc almasını diliyorlar». Herşeyin haber alındığı Venedik'te, Moro'nun kuzeni ve Pesaro hükümdarı Giovanni Sforza'nın, Milano'ya seyahat etmekte olan Türk elçilerini barındırmış olduğu da biliniyordu[14]. XV. yüzyıl papalarının en fazla saygıya değer olanları V. Nicolaus ile II. Pius, Türkler yüzünden duydukları derin üzüntüler içinde ölmüşlerdir. Hattâ II. Pius, şahsen sevk ve idare etmek istediği bir Haçlı Seferinin hazırlıkları ile meşgul bulunduğu bir sırada dünyaya gözlerini kapamıştır. Buna karşılık bu papaların ardılları, bütün Hıristiyanlık âleminde aynı amaçla toplanan paraları kötüye kullanarak başka yerlere dağıttılar ve yine bu maksatla vücuda getirilen endüljansın, bunu şahsî kazançları için ticaret spekülâsyonunda kullanmak suretiyle, kutsallığını giderdiler[15]. VIII. Innocent, Os-

12 Porzio, Congiusa de' baroni 1, I. p. 4. işin içinde Lorenzo Magnifico'nun parmağı bulunduğuna inanmak güçtür.

13 Chron. Venetum: Murat. XXIV., Col. 14 ve 76.

14 Malipiero, p. 565. 568.

15 Trithem., Annales Hirsaug. 1490 yılı olaylarına dair, Tom II, p. 535 vd.

manii Padişahı II. Bayezit'in verdiği yıllık bir para karşılığı olarak kendini kaçak Osmanlı şehzadesi Cem Sultan'ın zindancıbaşısı mevkiine düşürmeğe muvafakat ediyor; II. Alexandr ise İstanbul'da Lodovico Moro'nun Türkleri Venedik'e karşı hücuma geçirmek yolunda sarf ettiği gayretleri (1498) destekliyor. Bunun üzerinedir ki Venedik, bir konsil toplamakla papayı tehdit ediyor[16]. Görülüyor ki Fransa Kiralı I. François ile Kanunî Sultan Süleyman arasında yapılıp adı o kadar kötüye çıkarılan bağlaşma, kendi türünde yeni ve o vakte kadar işitilmemiş bir şey değildir.

Üstelik Türk hâkimiyeti altına girmeği pek okadar korkunç bir şey olarak saymıyan halk kitleleri de mevcuttu. Bunlar, sırf kendilerini ezen hükümetlerini tehdid etmek için bu isteği ortaya atmış olabilir. Böyle davranmış olsalar bile yine de bu arzu, bu fikrin yabancı olmadığına ve az çok benimsenmiş bulunulduğuna bir delil teşkil eder. Daha 1480 tarihinde Battista Mantovano açıktan açığa ifade ediyor ki Adriyatik Denizi kıyılarında oturan ahalinin çoğu Türk hâkimiyetinin geleceğini sezmektedir ve özellikle Ancona'-

16 Malipiero, I. c. p. 161. Kars. p. 152. — Cem Sultanın VIII. Charle'e teslimi, bak s. 145. Burcardus'da vesikalar susturulsa bile, Papa Alexandr ile II. Sultan Bayezit arasında son derecede utandırıcı nitelikte bir haberleşme yapıldığı, Malipiero'daki bu son parçadan anlaşılmaktadır.

lılar bunu arzu etmektedirler[17]. Papa X. Leo idaresi altında Ancona kendini çok fazla baskı altında hissettiği zaman, günün birinde bir Ravenna murahhası, papanın temsilcisi Kardinal Giulio Medici'nin yüzüne şu sözleri söylemişti: «Monsignore, fahametli Venedik Cumhuriyeti, kilise ile bir anlaşmazlığa düşmemek için bizi istemiyor. Fakat Türkler Ragusa'ya geldikleri takdirde biz onlara teslim olacağız»[18].

Daha o zaman İtalya, İspanya tarafından boyunduruk altına alınmağa başlamıştı. Bu durum karşısında duyulan teselli, acı da olsa, büsbütün sebepsiz değildi. Çünkü bu sayede İtalya, Türk egemenliği altına girip barbarlaştırılma tehlikesinden korunmuş oluyordu[19]. Parçalanmış haliyle İtalya, yaşadığı hakimiyet rejimleri içinde geliş-

17 Bapt. Mantuanus, De calamitatibus tenıporum, ikinci kitabın sonunda, deniz tanrıçası (Nereide) Doris'in Türk donanmasına şarkı'smda.

18 Tommaso Gar, Relazioni della corte di Roma, I, p. 55.

19 Ranke, Geschichte der romanischen und germanischen Völker (Lâtin ve Germen kavimlerinin tarihi). — Türklerin garplılaşmış olacakları görüşünü ileri süren Michelet'in fikri beni ikna etmemektedir. — italya'nın mukadderatı üzerinde İspanya'nın oynadığı bu role, belki de ilk defa olarak, Fedra Inghirami'nin bir nutkunda işaret edilmiştir: bu nutuk, 1510 yılında Papa II. Julius'un önünde, Katolik Ferdinand'ın donanması tarafından Bugia'nın alınması münasebetiyle tertip edilen şenlikte söylenmiştir. Kars. Anecdota litterria II, p. 149.

meşine devam ettiği takdirde, kendiliğinden böyle bir akibete düşmekten güç kurtulabilirdi (*).

Bütün bunlardan sonra o zamanki İtalyan devlet sanatının övülmeğe değer tarafını söylemek icab ederse bu ancak: korku, tutku veya habislik gibi etkenlerin tesiriyle daha önceden bulandırılmamış olan, meselelerin peşin yargılara bağlı olmaksızın objektif bir şekilde ele alı-

* Yazar, «Barbarisierung dureh die Türkenherrschaft» (Türk egemenliği yoluyla barbarlaştırma) sözünü kullanımken çok insafsız ve genel olarak Hıristiyanlarda mevcut olup bir türlü gerçeği tanımak istemiyen bir zihniyetle hareket etmektedir. Bu eseriyle bir bakıma Italya'daki rezaletlerin ve barbarlıkların hikâyelerini veren ve bunlar içinde modern kültür ve insanlık için değerler bularak belirten Burckhardt, sırf yabancı ve başka bir dinden olması yüzünden, Türk-Islâm kültüründe herhangi bir değer aramak gereğini bile duymamaktadır. Yalnız bir cepheden ele alsak bile herhalde Türk idaresi, sağladığı adalet ve refahla, değil yalnız italya'da, dünyanın daha birçok yerlerindeki idareye, hele zalim ispanyol idaresine tercih edilirdi. Nitekim italyanlarda bu zihniyetin kuvvetle yer tuttuğunu bizzat kendisi söylemektedir. Hele Michelet'nin fikrini kabul etmiyerek Ranke'nin görüşünü benimsemesi bu büyük tarihçi ile aynı seviyede bulunan Burckhardt'm da kendi dininden olmıyanlara karşı en azından ondan çok daha hissi düşünmekte olduğunu gösteriyor. Gerçi Ranke, dünyanın en objektif büyük tarihçilerinden biri olmak şöhretini taşımaktadır. Fakat din bahsine gelince, aslında papas olarak yetişen Ranke'nin de zaafı görülmekte ve Hıristiyanlığın düşmanı olarak bellediği Türklere karşı objektifliğini muhafaza edememektedir. Sözü edilen «teselli» masalı, bir istilayı haklı göstermek için mûtad olarak kullanılagelen bir propaganda vasıtasından başka bir şey olmasa gerekir (Çeviren).

narak üzerinde düşünülmesinden ibarettir. Burada, kuzey Avrupa ülkelerindeki anlamda, sunî olarak vücuda getirilmiş birtakım haklariyle bir feodal sistem mevcut değildir; sadece kuvvet hüküm sürmektedir. Kuvveti elinde bulunduran kim ise genel olarak hem teoride hem de uygulamada her şeye malik olan da odur. Burada, hükümdarın zihninde, bütün garip sonuçları ile ortaçağ anlamında bir şeref yeri tutacak olan bir «maiyet zadeganı» yoktur; fakat hükümdarlarla müşavirleri, ancak işlerin durumuna ve ulaşılmak istenen amaca göre hareket etmek gerektiği düşüncesinde müttefiktirler. Hizmetlerinden faydalanılan adamlara karşı, nereden gelirlerse gelsinler, bağlaşıklara karşı, herhangi bir kimseyi korkutabilecek bir kast gururu beslenmemektedir. Kökenleri ne olursa olsun Condottiere'ler sınıfı da, gerçek kuvvetin ne çeşit ellerde bulunduğunu açıkça göstermektedir. En nihayet, aydın despotların elinde bulunan hükümetler, hem kendi memleketlerini ve hem de komşu ülkeleri, kuzey Avrupa'da yaşayan çağdaşları ile kıyas kabul etmiyecek derecede iyi tanımaktadırlar ve dost ile düşmanın gerek ekonomik, gerekse mânevi güçlerini inceden inceye hesaplamaktadırlar. Bunlar, çok büyük aldanmalara rağmen doğuştan istatistikçidirler.

Böyle insanlarla müzakerelere girişmek mümkündü. Onları ikna etmek, yani gerçek nedenler karşısında fikirlerini değiştirmeğe sevk

etmek kabildi. Nitekim Napoli Kralı Büyük Alfonso 1434 tarihinde Filippo Maria Visconti'nin eline tutsak düştüğü zaman, Napoli üzerinde kendi hanedanı yerine kurulacak bir Anjou'lar hâkimiyetinin İtalya'yı Fransız egemenliği altına sokmak sonucunu vereceği hakkında Visconti'yi ikna etmeğe muvaffak oldu. Gerçekten de Filippo Maria Visconti, herhangi bir kurtuluş fidyesi almaksızın onu serbest bırakmış ve onunla bir bağlaşma imzalamıştır.[20] Kuzey ülkeleri hükümdarlarından herhangi birinin bu şekilde hareket etmesi ihtimali çok uzaktır; muhakkak ki, Visconti mizacında olmayan bir hükümdarın böyle davranması ihtimali hiç yoktur. Gerçek nedenlerin nekadar kuvvetle etkili olduğunu ispat eden bir olay da Lorenzo Magnifico'nın, sadakattan ayrılmış olan Ferrante'ye, Napoli'de, bütün Floransa'lıları hayretler içinde bırakacak bir tarzda yaptığı meşhur ziyarettir. Ferrante öyle bir adamdı ki, misafirini muhakkak surette tutsak olarak yanında alıkoymak teşebbüsünde bulunacaktı ve böyle bir davranışta hiçbir sakınca da görmezdi[21]. Çünkü, tıpkı 1468 de Cessur Charles'in XI. Louis'ye Peronne'de yaptığı muamele gibi, bir kere tutuklanan satvetli bir hükümdarı, ondan birkaç

20 U. a. Corio, fol. 333. Kars. Sforza'ya karşı takınılan tavır: fol. 329.

21 Nic. Valori, Vita di Lorenzo. — Paul, Jovius, Vita Leonis X., L. I; sonuncusu coşkun bir ifade ile yazılmış olmakla beraber, iyi kaynaklara dayanmaktadır.

imza koparmadan ve ona birçok hakaretler yapmadan tekrar canlı olarak serbest bırakmak, İtalyan'larca delilik sayılan bir davranıştı[22]. Böylece Lorenzo'nun ya hiç geri dönmiyeceği, yahut ta büyük bir şöhret içinde döneceği bekleniyordu. Bu zamanda özellikle Venedik elçileri tarafından bir siyasî ikna sanatı kullanılmıştır. Alp'lerin kuzeyindeki ülkelerde ilk defa olarak İtalyan'lar vasıtasiyle bu sanat hakkında bir fikir edinilmiştir ve kabul törenlerinde çekilen nutuklarına göre hüküm vermek doğru değildir. Zira bu nutuklar hümanist okul belagatı gereklerindendir. Diplomatik münasebetlerde de, başka cihetlerden çok gelişmiş olan teşrifat ve törenlere rağmen, taşkınlıklar ve saflıklar eksik değildir[23]. Machiavelli gibi bir adam bile «Legazioni» adlı eserinde hemen hemen masumca denebilecek bir ifade kullanmaktadır. Noksan malûmat verilmiş, zaif talimatla teçhiz edilmiş ve ikinci derecede bir delege olarak Machiavelli, serbest ve genişliğine gözlem dehasını, raporlarında da pitoresk tasvir hevesini hiçbir zaman kaybetmemektedir. İtalya, «siyasî talimatlar» (instruzioni) ve «siyasî raporlar» (relazioni) memleketidir ve sonraları da

22 Her nekadar Comines, gerek bu ve gerekse yüzlerce başka vesilelerle herbangi bir italyan gibi objektif gözlemler yapmakta ve hüküm yürütmekte ise de, onun italyan çevresi ile, özellikle Angelo Catto ile temaslarını göz önünde bulundurmak gerekir.

23 Kars. meselâ Malipiero, p. 216, 221, 237, 478 ve ilah.

böyle kalmıştır. Muhakkak ki başka devletlerde de birçok siyasî maharetler bulunuyordu; fakat bunlar hakkında bu kadar eski zamanlardan kalma ve böyle çok sayıda belgeler ancak İtalya'da mevcuttur. Napoli Kiralı Ferrante'nin son günlerinden kalan 17 Ocak 1494 tarihli ve Pontano tarafından kaleme alınmış olup Papa VI. Alexandr'in hükümetine gönderilen büyük bir resmî vesika, bu çeşit devlet yazıları hakkında bize mükemmel bir fikir vermektedir. Bu, Pontano'-nun elinden çıkmış birçok resmî yazılar arasından ancak tesadüf? olarak öğrenebildiğimiz bir tanesinden ibarettir[23]". Kim bilir, sona ermekte olan XV. yüzyıl ile başlamakta olan XVI. yüzyıldan kalma buna benzer önem ve canlılıkta henüz tanımadığımız daha ne kadar belge mevcuttur. Daha sonraki zamanlardan kalan ve aynı nitelikte olan belgelerin hiç sözünü etmiyelim.

İnsanın birey ve halk olarak incelemesini ilerde ayrı bir bölümde ele alacağız. Biz bunu, İtalyan'lardaki durumun incelenmesinde el ele yürüttük.

Bu bölümde savaşın da ne surette bir sanat eseri niteliğini kazandığına kısaca işaret edi-

23 a Villari, Storia di G. Savonarola, col. II, p. XVIII, Documenti. Burada daha başka siyasi mektuplar da vardır. XV. yüzyıl sonlarından kalan başka vesikalar: Baluzius, Miscellanea, ed. Mansi vol. I.

lecektir*. Batı ortaçağında birey olarak askerin yetiştirilmesi, hâkim olan savunma ve saldırı sistemi içinde olgun bir düzeye erişmişti. Şüphesiz ki her zaman için de tahkimat ve kuşatma sanatlarında dahiyane kâşifler vardı. Yalnız stratejide ve taktikte gelişme, askerlik hizmetinin maddi ve süre bakımından çeşitli kısıtlamalar dolayısiyle ve bir de soyluların ihtirası yüzünden bir takım engellerle karşılaşmıştır. Bu soylular meselâ düşman karşısında derece üstünlüğü için birbiriyle kavgaya tutuşurdu; sırf şamatacılığı yüzünden Grecy ve Montaperti gibi en önemli meydan muharebeleri kayb edilmiştir. Buna karşılık İtalya, tamamiyle farklı bir düzene ihtiyaç gösteren ücretli asker sistemini kabul etmiş ilk memlekettir. Aynı zamanda ateşli silâhların erkenden geliştirilmesi, kendi payına harbin demokratlaştırılmasına yardım etmiştir. Demokratlaştırma, yalnız en müstahkem kalelerin bile bombardımanlara mukavemet edememesi sonucu değil, fakat aynı zamanda soylular sınıfı dışındaki halk arasından seçilip alınan mühendis, top döken usta ve topçuların maharetlerinin şimdi savaşta ön safa geçmesinin bir sonucu olmuştur. Burada, küçük ve çok mükemmel bir surette yetiştirilmiş İtalyan ücretli ordularının ruhunu teşkil eden ferdî değerin, uzaktan etki ya-

* Bu konu, sonradan Max Jaehns tarafından etraflı olarak işlenmiştir: Kriegskunst als Kunst (Sanat olarak harp sanatı). Leipzig, 1874.

pan tahrip silâhları yüzünden düşmesi üzüntü ile karşılanmıyor değildi. Hattâ, hiç olmazsa kısa bir zaman önce Almanya'da icat edilmiş[24] olan tüfeğin İtalya'ya sokulmasına karşı çıkan tek tük Condottiere'ler de görüldü. Böylece Paolo Vitelli[23], esir düşen düşman silâhendazları (schioppetterij'nin gözlerini oydurmuş ve ellerini kestirmiştir. Buna karşılık Vitelli, topu meşru bir silâh sayıyor, ve kendisi de kullanıyordu. Bütün bunlarla beraber genel olarak İtalyanlar yeni keşifleri kabul ediyor ve bunlardan ellerinden geldiği kadar faydalanıyorlaıdı, öyle ki gerek taarruz silâhlarında ve gerekse tahkimat inşasında tüm Avrupanın üstadları oluyorlardı. Umbrio'da Federigo ve Ferrara'da Alfonso gibi hükümdarlar, bu alanda o derece uzman olmuşlardı ki, I. Maxmilian'ın bu husustaki bilgisi bile onlarınki yanında sathî kalmaktadır. Her memleketten daha önce olmak üzere, İtalya'da savaş işlerini bir bütün olarak mukayeseli bir şekilde ele alan bir ilim ve sanat mevcuttur. Savaşı, Condottiere'lerin sık sık parti değiştirmelerine ve tamamiyle pratik amaçlara göre hareket etmelerine uyar şekilde, dürüst olarak sevk ve idare etmekten duyulan bitaraf sevince ilk defa bu memlekette rast-

24 Fii II. Commentarü L. IV, p. 190, 1495 senesine dair.

25 Faul. Jovius Elogia. Kitaplığında, basılmış bir kitap bulundurmaktan «utanacağını» söyliyen Urbino hükümdarı Federigo hatırlatılıyor. Kars. Vespas. Fiorent.

lanmaktadır. 1451 ve 1452 tarihlerindeki Milano-Venedik savaşında Francesco Sforza ile Jacopo Piccinino karşı karşıya çarpışırlarken edip Porcellio, Napoli Kiralı Alfonso'nun emri ile bir relazione[26] yazmak üzere Jacopo Piccinino'nun genel karargâhını takip ediyordu. Bu rapor, tamamiyle temiz olmamakla beraber akıcı bir Latince ile ve o zamanki hümanistlerin ağdalı dil anlayışına uygun bir üslûpta yazılmış, genellikle Caesar'ın Commentaries örneğine uyularak içine nutuklar, bir takım garibeler ve buna benzer şeyler serpiştirilmiştir. Yüz yıldan beri Scipio Africanus maior ile Hannibal'dan hangisinin daha büyük bir insan olduğu[27] meselesi üzerinde ciddî tartışmaların devam etmesi dolayısiyle bütün eser boyunca Piccinino, Scipio olarak ve Sforza da Hannibal adı ile geçmektedir. Milano ordusu hakkında da objektif rapor verilmek gerekiyordu. Sofist, Sforza tarafından kabul edilmek için müracaatta bulundu; insan safları arasından geçirilerek dukanın huzuruna götürüldü; her şeyi son derece övdü ve orada gördüklerini gelecek kuşaklara intikal ettireceğini vaadetti[28]. Bundan başka İtalyan edebiyatı savaş ve savaş hileleri tasvirleri bakımından da zengindir. Bunlar genel

26 Porcellio commentaria Jac. Piccinini : Murat. XX 1453 harbi hakkındaki zeyl için bk. aynı eser. XXV.

27 Porcellio, Scipio Africanus maior'u kasd ettiği **halde** yanılirak Scipio «Aemilianus» demektedir.

28 Simonetta, Hist. **Fr. Sfortiae: Murat. XXI, Col. 630.**

olarak aydın kimseler için olduğu kadar uzmanlar için de yazılmış eserlerdir. Buna karşılık kuzey Avrupa ülkelerinde aynı konuya dair kaleme alınmış olan yazılar, meselâ Diebold Schelling'in Burgund Savaşı adlı eseri, edebî şekilden yoksundur ve bunda kupkuru kronik üslûbuna sadık kalınmış bulunulmaktadır. Savaş işleri bahsinde ortaya çıkmış amatörlerin en büyüğü[29] olan Machiavelli, Arte della guerra adlı kitabını o zaman kaleme almıştır. Fakat savaşçının birey olarak sübjektif bir tarzda yetişmesi keyfiyeti, bir veya birkaç çiftin herkesin gözü önünde törenle karşı karşıya geçerek döğüşmesi yönteminde en gelişmiş ifadesini bulmuştur; bu ise tanınmış Barletta karşılaşmasından (1503) çok daha önceleri yapılmıştır[30]. Böyle bir karşılaşmada galip gelen muhakkak surette şair ve hümanistler tarafından övülürdü; halbuki kuzey Avrupa ülkelerinde bu yoktu. Böyle bireysel karşılaşmaların sonucunu tâyin eden kuvvet artık Tanrı iradesi değil-

29 Bu sıfatla mutalea ediliyor. Kars. Bandello Parte I, Nov. 40.

30 Kars. meselâ: De obsidione Tiphernatium: Rer. italicar. scriptores ex codd. fiorent., cilt II, Col. 690. 1447 yılına ait çok karakteristik bir olay. — Mareşal Boucicault ile Galeazzo Gonzaga'nıo 1406 tarihinde Cagnola yakınlarında bire karşı bir olarak dövüşmeleri: Archiv. Stor. III p. 25 — Papa IV. Sixtus'un, muhafız kıtasındaki adamların düellolarını ne kadar takdir ettiği, Infessura'da anlatılmaktadır. Düelloyu yasak eden buyruklar, bu papanın ardaları tarafından çıkarılmıştır. Sept. Decretal. V. Tit. 17.

di; zafer tamamiyle kişisel güç ve yeteneğe mal ediliyordu; seyircilerde de tutuşulan heyecanlı bir bahsin sonucu, ayn zamanda ordu veya millet şerefinin bir belirmesi olarak görülüyordu.

Açıkça görülüyor ki savaş işlerinin böyle tamamiyle rasyonel bir şekilde ele alınması, belli şartlar altında, siyasî garezin etkisi olmadan da, meselâ sırf bir yağma vaadi dolayısiyle, en korkunç hareketlere yol açıyordu. 1447 tarihinde Sforza, askerlerine Piacenza şehrini kırk gün süreyle yakıp yıkmak müsadesini vermek zorunda bırakılmıştı. Bundan sonra şehir uzun zaman bomboş kalmış ve nihayet zorla yeniden ahali yerleştirmek zorunda kalınmıştır[31]. Ancak bu ve buna benzer olaylar, sonraları yabancı orduların İtalya'ya getirdikleri felâketlerin yanında pek hafif kalmaktadır. Özellikle Ispanyollar'da, belki Batı milletleri kanına karışmış yabancı bir unsur, belki de engizisyon zulümleri sahnelerine alışmış bulunmaları keyfiyeti, yaradılışlarının şeytanca bir tarafını harekete geçirmiştir. Prato, Roma vesaire gibi yerlerde yaptıkları korkunç zulümleri ile İspanyolları tanıdıktan sonra, Katolik Ferdinand ve V. Kari (Şarlken)a yüksek anlamda ilgi duymak çok zordur. Bu hükümdarlar asker sürülerinin huylarını gayet iyi bildik-

31 Daha etraflı bilgi için bak: Archiv. stor., Append. Tom, V, ve Baluz. Miscel. 1. III, p. 158 de mevcut bir mektup, Sforza'nın ücretli askerlerinin dünyada en korkun; yağmacılar olduklarını göstermektedir.

leri halde onları başıboş bırakmışlardır. Aynı hükümdarların arşivlerlerinden yığılı bulunan ve günden güne meydana çıkarılan belgeler tarih bilgisi için daima en önemli kaynaklar olarak kalacaktır. Fakat bu gibi hükümdarların yazılarında hiç kimse verimli bir siyasî fikir artık aramıyacaktır.

Tamamiyle ayrık nitelikte bir varlık olarak Papalık ve Kilise Devletine[1], şimdiye kadar, İtalya devletlerinin karakterlerini tesbit ederken ancak fırsat düştükçe değindik. İtalyan devletlerini özellikle enteresan kılan yön, yani kuvvet araçlarının bilinçli bir şekilde artırılması ve yoğunlaştırılması, Kilise Devletinde çok az rastladığımız bir husustur. Burada ruhanî kuvvet cismanî kuvvetin geliştirilmesindeki eksiklikleri daima örtmekte ve bunların telâfisine yardım etmektedir. İşte böyle bir yapıya sahip bulunan bir devlet, XIV. yüzyıl boyunca ve XV. asrın başlarında ne kadar çok tehlikelere göğüs germek zorunda kalmıştır! Papalık tutuklanarak güney Fransa'ya götürüldüğü zaman başta her şey altüst olmuştu. Fakat Avignon Papalığı, paraya, as-

1 Bu hususta okuyucularımıza bir daha tekrarlamamak üzere şu eserleri tavsiye edeceğiz: Ranke, Die Römischen Paepste (Roma Papaları tarihi), cilt I; Sugenheim, Geschichte der Entstehung und Ausbildung des Kirchenstaates (Kilise Devletinin meydana gelişi ve geliştirilmesi tarihi).

kere, büyük bir devlet ve savaş adamına sahip bulunuyordu. Bu adam, Kilise Devletine yeniden tamamiyle boyun eğdiren İspanya'lı Albornoz idi. Üstelik de Şizma* çıktığı zaman Papalık Devleti için artık büsbütün yok olmak tehlikesi çok daha büyüktü. Gerçekten de o vakit ne Roma'daki papa ve ne de Avignon'daki papa, yeni baştan kaybedilen devleti ele geçirebilmek için yeter derecede zengin değildi. Fakat kilise birliğinin yeniden kurulmasından sonra Papa V. Martin zamanında buna muvaffak olundu. IV. Eugen devrinde aynı tehlike yeniden ortaya çıktığı zaman bunu da başarı ile atlatmak mümkün oldu. Ancak, Kilise Devleti İtalya'daki ülkeler arasında tamamiyle başka ve bunlara hiç benzemeyen bir yapıya sahipti ve daima da böyle kalmıştır. Roma'da ve Roma çevresinde Colonna, Savelli, Orsini, Anguillari ve ilah... gibi büyük soylu aileleri, Papalığa karşı koyuyorlardı. Umbria'da, sınır boylarında ve Romagna'da şimdi artık şehir cumhuriyetleri hemen hemen hiç kalmamıştı. Esasen Papalık, bu şehir cumhuriyetlerinin kendisine gösterdikleri bağlılık ve uysallığın kadrini lâyıkiyle bilememiştir. Şehir cumhuriyetleri yerine

* Şizma: Yunanca ayrılma anlamına gelir. Burada, bir kısım katoliklerin, seçilen papayı beğenmemeleri dolayısiyle başka bir papa seçerek katolik kilisesini ikiye bölmeleri olayı kasd edilmektedir. Tarihte Büyük Şizma diye anılan bu olay, 1378 ile 1417 tarihleri arasında aynı zamanda hem Roma'da ve hem de Avignon'da ayrı ayrı iki papanın hüküm sürmeleri olayıdır (çevirmen).

şimdi küçüklü büyüklü olmak üzere birçok hükümdar hanedanları türemişti. Bunların Papalığa itaatları ve birer vasal olarak sadakatları büyük bir değer ifade etmiyordu. Ayrı ve kendi kuvvetlerine dayanarak tutunan hanedanla! olarak bunların kendilerine özgü kişisel çıkarları vardı. Yukarıda (sayfa 45 ve 68 de) bu hanedanların en önemlileri hakkında bu bakımdan bazı bilgiler vermiş bulunmaktayız.

Yine burada Kilise Devletini bir bütün olarak ele alıp, üzerinde kısaca durmak gerekiyor. XV. asrın ortalarından beri Papalık, İtalya») siyasî zihniyetinin ayrı ayrı yönlerden bu de\/eti de hükmü altına almağa ve peşinden sürüklemeğe kalkışması ile, yeni ve dikkate değer bunalım ve tehlikelerle karşı karşıya kalmıştır. Bu tehlikelerin ancak pek az bir kısmı dışarıdan ve halktan gelmektedir. Asıl büyük tehlikelerin kaynağı, doğrudan doğruya papaların kişisel mizaçlarında bulunmaktadır.

Alp'lerin ötesinde kalan ülkeleri şimdilik bir tarafa bırakalım. Papalık İtalya'da öldürülme tehdidi karşısında kaldığı takdirde ne XI. Louis idaresindeki Fransa'dan, ne İki Gül Savaşı başlangıcında İngiltere'den, ne yine tamamiyle parçalanmış bir durumda bulunan İspanya'dan ve ne de Basel Konsil'inde* aldatılmış olan Ger-

* Basel Konsili: 1431-1449 de Basel şehrinde toplantılar yapan büyük ruhani meclis. Bu mecliste kilise İslâhatı meseleleri görüşülmüştür (Çevirmen).

manya İmparatorluğundan en ufak bir yardım görebilirdi. Aslında da bu devletler yardım yapacak güçte değillerdi. İtalya'da ise eğitim görmüş ve hattâ görmemiş insanlar arasında bazı kimseler vardı ki bunlar, papalığın kendi memleketlerine ait bir kuruluş olduğu kanısını besliyorlar ve bunu bir çeşit millî gurur vesilesi yapıyorlardı. Böyle olmasında ve böyle devam etmesinde birçok kimselerin belli bir takım çıkarları vardı. Çok büyük bir halk kitlesi de papanın dua ve takdis kudretine[2] inanıyordu. Bunlar arasında Vitellozzo Vitelli gibi korkunç caniler de vardı. Papanın oğlu tarafından boğdürtulurken bu adam, Papa VI. Alexander'in endüljansı

2 Papa IV. Eugen'in takdislerinin Floransa'da yaptığı etki: Vespasiano Fiorent. p. 18 — V. Nicolaus'un yetkilerinin azameti, bak: Infessura (Eccard, II, Col. 1883 vd.) ve J. Manelti, Vita Nicolai V. (Murat. III, II, Col. 923)____II. Pius'a biatler: Diario Ferrarese (Murat. XXIV, Col. 205) ve Pii II. Comment., aynı külliyat, özellikle IV., 201, 204; XI, 562. Meslekten kaatil olanlar bile papaya karşı koymaya cesaret edememektedirler. — Tantanaya düşkün olan Papa II. Paul (Platina I. c. 321) ve ayağındaki şişlere rağmen büyük paskalya ayinini oturarak icra eden IV. Sbctus, yüksek kilise hizmetlerine büyük bir önem verirlerdi (Jac. Volateran. diarium: Murat. XXIII, Col. 131). Dikkate değer ki halk, takdisin sihirli kuvveti ile takdis edenin liyakatsizliğini birbirinden ayırırdı. Papa 1481 de göğe çıkış takdisini veremediği zaman, halk homurdanıyor ve ona küfrediyordu (Aynı külliyat, Col. 133).

için yalvarmıştır[3]. Ancak, papaya beslenen bütün bu sevgiler, hep el ele verseler bile, mevcut kin ve kıskançlıktan faydalanmasını bilecek yetenekte ve gerçekten karar sahibi düşmanlar karşısında Papalığı kurtarmış olamazdı.

İşte dışarıdan gelebilecek yardım ümidinin bu kadar zaif bulunduğu sıralardadır ki Papalık Devleti'nin içinde en büyük tehlikeler baş göstermiştir. Şimdi Papalık, İtalyan cismanî hükümdarlıkları anlayışı içinde yaşıyor ve hareket ediyordu; sadece bu sıfatı ile bile Papalık da cismanî devletler gibi karanlık anlar yaşamasını öğrenmek zorunda idi. Fakat yapısındaki özellik dolayısiyle onlardan büsbütün başka bir takım renkler arz ediyordu.

Roma şehrinde meydana gelen karışıklıklar karşısında öteden beri fazla korkulmuyormuş gibi bir tavır takınılıyordu. Zira biliniyordu ki halk ayaklanmaları ile kovulmuş bulunan papalar tekrar Roma'ya dönmüşlerdi ve Roma'lılar kendi çıkarları gereği olarak Papalığın bu şehirde bulunmasını arzu etmek zorunda idiler. Ancak, o

3 Macchiavelli, Şeritti minori, p. 142, Sinigaglia felâketi hakkındaki meşhur makalede. — Şüphesiz ki Ispanyollarla Fransızlar, italyan askerlerinden daha güçlü idiler. Kars. Paul. Jov. Vita Leonis X. (L. II.), Ravenna meydan muharebesinden önceki sahne; burada ispanyol ordusu, sevinç göz yaşları dökmekte olan elçinin başına toplanarak, serbest bırakılmasını istemiştir. Yine Milano'da Fransızlar hakkında verilen bilgi: aynı eserde.

zamanın Roma'sı sadece sırf Papalığa karşı yöneltilmiş şiddetli bir aleyhtarlığı[4] geliştirmiş olmakla kalmıyordu, aynı zamanda en ciddi komplolarda dışarının gizli parmağı da kendini gösteriyordu. Meselâ, Roma şehrine çok büyük iyilikler yapmış olan V. Nicolaus gibi bir papaya karşı bile Stefano Porcari suikasdı tertib olunmuştu (1453). Porcari, Papalık hâkimiyetini büsbütün yıkmak amacını güdüyordu ve çok sayıda kimseler onun bu tertibinden haberdar idiler. Gerçi bunların adları verilmemektedir[5], fakat muhakak surette bunları İtalyan hükümetlerinin içinde aramak lâzımdır. Yine aynı papa zamanında idi ki Lorenzo Valla, Konstantin Hibenâmesi'nin uydurma bir vesikadan ibaret olduğunu gös-

4 Gerçek bir papanın, İsa'nın fakirliği alâmetine malik bulunması zorunda olduğuna inanan Poli (Campagna'da) müşriklerinde, buna mukabil sadece bir Valdenser öğretisinden başka birşey bulunmuş olmasa gerek. Bunların Papa II. Paul zamanında nasıl tevkif edildikleri, Infessura (Eecard. II. Col. 1893) de ve Platina, p. 317 ve ilaah.. de anlatılmaktadır.

5 L. B. Alberti, de Porcaria conjuratione: Murat. XXV, Col. 308 vd. — Porcari'nin istediği, omnem pontificam turbam funditus extinguere idi. Müellif eserinin sonunda şöyle diyor: Video sane, quo stent loco res Italiae; intelligo, cjui sint, quibus hic perturbata esse omnia conducat.. Onları extrinsecos impulsores diye adlandırmakta ve yaptığı fenalıklar hususunda Poreari'yi takip edecek kimselerin gelecekleri düşüncesini açıklamaktadır. Şüphesiz ki Porcari'nin hayalleri Cole Rienzi'nin rüyalarına benzemektedir.

teren meşhur yazısını yayınlamış* ve ruhanî Kilise Devletinin vakit geçirilmeden cismanîleştirilmesi temennisini ilâve etmişti[6].

Papa II. Pius'un 1459 da mücadele etmek zorunda kaldığı Catilina çetesi mensupları da genel olarak papazların hâkimiyetini yıkmak amacını güttüklerini saklamıyorlardı. Bunların asıl başı olan Tiburzio, bu arzunun aynı yıl içindeki bir günde gerçekleşeceğini kendisine kâhinlerin haber verdiklerini söylüyordu. Roma'nın birçok ileri gelenleri, Tarentum Prensi ve Condottiere Jacopö Piccinino'nın tertibinden haberli idiler ve onu destekleyerek teşvik ediyorlardı. Gerçekten de, zengin başpapazların saraylarında (onlar özellikle Aguileia kardinalini göze kestirmişlerdi) ne kadar büyük servetler yığılmış bulunduğunu düşünürsek, hemen hemen hiçbir korunma tedbiri alınmamış bulunan şehirde bu gibi teşebbüslerin daha sık sık ve daha başarılı olarak

* Konstantin Hibenâmesi (Donatio Constantini): İmparator Büyük Konstantin'in sözde düzenlediği bir belgedir. Bununla Konstantin, Roma ile İtalyayı Papalığa temlik etmekledir. Aslmda bir papa tarafından düzenlenmiş olan bu belgenin sahte olduğu, eleştirici filoloji araştırmaları sonunda meydana çıkmıştır (Çevirmen).

6 Ut Papa tantum vicarius Christi sit et non etiam Caesaris.. Tunç Papa et dicetur et erit pater sanctus, pater omnium, pater ecclesiae, ete. (Öyle ki Papa, yalnız İsa'nın vekili olsun, fakat aynı zamanda Caesar'm vekili olmasın... O zaman Papa mukaddes peder, herkesin babası, kilisenin babası adları ile andacak ve öyle de olacaktır).

görülmediğine hayret etmemiz gerekir. Papa II. Pius'un, Roma dışında olmak şartiyle nerede olursa olsun oturmayı tercih etmesi sebepsiz değildir: II. Paul 1468 tarihinde aynı nitelikte gerçek veya sözde bir suikasttan dehşetli korkular geçirmiştir[8]. Günün birinde Papalık ya böyle bir baskına kurban gitmeğe mahkûmdu, ya da himayeleri ile eşkıya sürülerinin çoğalmasına yol açan fitneci soyluları zorla itaat altına almak zorunda idi.

İşte bu işi, korkunç Papa IV. Sixtus kendine bir ödev edinmiştir. Roma ve çevresini, özellikle Colonna ailesi ile başarılı mücadelesinden sonra, nüfuzu altına alan ilk papa odur. Bu sayededir ki o, gerek Kilise Devleti içindeki işlerde ve gerekse İtalya siyasetinde böyle büyük bir cesaret ve azimle hareket edebilmiş, bütün batı dünyasının şikâyetlerini ve Konsil toplamak tehditlerini işitmezlikten gelmiştir. Bunun için muhtaç olduğu parayı, birdenbire sınırsız bir ölçüde artan ve kardinallıktan en ufak aşamalara kadar bütün orunları kapsamı içine alan ruhanî memurlukların satılması yoluyla sağlıyordu[9]. Six-

7 Pii II. Commentarii, IV, p. 208 vd.

8 Platina, Vitae Papar., p. 318.

9 Battista Mantovano, de calamitatibus tempomun, I. III. Arap günlük, Tyroslu ergovan, Hint'li fildişi satar: venalia nobis templa, sacerdotes, altaria, sacra, coronae, ignes thura, preces coclum est venale, Deusque. (Bizde tapmaklar, rahipler, sunaklar, âyinler, çelenkler, ateşler, günlükler, dualar, cennet ve hattâ Tanrı, satın alınabilir şeylerdir).

tus'un kendisi bile papalık mevkiine gelebilmek için rüşvet vermek zorunda kalmıştı.

Bu kadar genelleşen suiistimaller, er geç, kutsal Papalık makamının kaderine uğursuz etki yapabilirdi. Ancak, böyle bir şey henüz çok uzak görünüyordu. Fakat nepotizma (papa akrabalarını koruma yolu ile yüksek makamlara geçirmek) daha şimdiden uğursuz etkilerini gösteriyor, bu rejim yüzünden Papalık bir anda temelinden çökmek tehlikesi karşısında bulunuyordu. Bütün akrabaları arasında Kardinal Pietro Riario, Sixtus'un en büyük ve hemen hemen eşsiz sevgi ve yakınlığını kazanmıştı. Pietro Riario öyle bir adamdı ki çok kısa bir zamanda, kısmen işidilmemiş derecedeki lüksü, kısmen dinsizliği ve siyasî plânları hakkında dolaşmağa başlıyan söylentiler dolayısiyle, bütün İtalyanların zihnini kendisiyle meşgul etmeğe başlamıştı[10]. 1473 te Milano Dukası Galeazzo Maria ile şöyle bir anlaşma yapmıştı : Duka Lombardia Kiralı olacak ve sonra Pietro Riario'yı> Roma'ya döndüğü zaman Papalık tahtına oturabilmek için para ve asker kuvveti ile destekleyecekti. Anlaşıldığına göre Sixtus, kendi isteği ile mevkiini ona bırakmış olacaktı[11].

10 Bak. meselâ Annales Placentini: Murat. XX Col. 943.

11 Corio, Storia di. Milano, fol. 416-420. Pietro, Sixtus'un papalığa seçilmesini desteklemişti, bak: Infessura. Eccard, esriptores. II, Col. 1895. — Dikkate değer ki daha 1469 da, üç yıl içinde Savona'dan, (1471 de papalığa seçilen Six-

Her halde Papalık tahtının soydan geçme bir hale getirilmesi suretiyle Kilise Devleti'nin cismanîleştirilmesi sonucunu elde etmek amacını güden bu plân, Pietro'nın birden bire ölümü ile suya düşmüştür. İkinci nepot (papanın akrabası) Girolamo Riario, cismanî mevkide kalmış ve Papalığa dokunmamıştır. Fakat bu adamdan beri nepotlar, büyük hükümdarlıklar ele geçirmek uğrunda sarf ettikleri faaliyetler neticesinde karışıklıkları daha da artırarak İtalya'nın rahatını kaçırmışlardı. Eskiden papaların, Napoli üzerindeki metbûluk haklarını akrabaları lehine kullanmak istedikleri görülmüştü[12]. Fakat Papa III. Calixtus'un da bu girişimde muvaffak olamamasından beri böyle bir şey düşünmek kolay değildi. Girolama Piario, Floransa'yı yere sermek girişimi (kim bilir belki daha bazı başka plânları da) başarısızlıkla neticelendikten sonra, bizzat Kilise Devletine ait topraklar üzerinde bir egemenlik kurmakla yetinmek zorunda kalıyordu. Böyle bir şeyi haklı göstermek için Romagna'nın, hükümdar ve şehir tiranları idaresinde Papalığın hâkimiyetinden büsbütün çıkmak tehlikesi al-

tu'j'un memleketidir) kurtuluşun geleceği kehanetinde bulunulmuş idi; bak Baluz. Miscell. III, p. 181 deki tarihli mektup. — Macchiavelli, Stor. fiorent. L. VII ye göre Venedikliler kardinali zehirlemişlerdi; gerçekten de bunu kabul etmek için bazı kanıtlar mevcuttur.

12 Daha II. Honorius, I. Wilhelm'in ölümünden sonra 1427 de, Apulia'yı Papalığa kalmış bir miras olarak kendine mal etmek istemişti.

tında bulunduğu; veya, eğer Roma bu tarzda müdahele etmiş olmasa, Romagna'nın çok geçmeden Sforza'laria Venediklilerin eline düşecek bir ganimet olacağı iddiası ileri sürülebilirdi. Ancak, o zamanlarda ve o koşullar altında, bu suretle egemenlik kazanmış olan nepotların ve ardıllarının, artık kendilerini ilgilendirmeyen papalara sadık kalacaklarını kim garanti edebilirdi? Henüz hayatta olan papa bile oğlundan veya yeğeninden her zaman emin değildi. Bir papanın, kendinden önceki papanın akrabasını, bizzat kendisininkini yerine geçirmek için mevkiinden kovması yakın bir ihtimaldi. Bütün bu hallerin Papalık müessesesi üzerine yaptığı etki cidden düşündürücü nitelikte idi. Ruhanî olanlar da dahil olmak üzere bütün zor araçları, sonu çok şüpheli olan ve kutsal tahtın diğer sorunları yanında ancak tâli derecede tutulması gereken bir amaç uğrunda hiç çekinilmeden kullanılıyordu. Şiddetli sarsıntılar ve kamunun nefreti arasında bu amaca ulaşılması halinde bir hanedan kuruluyordu, öyle bir hanedan ki çıkarlarının en büyüğünü Papalığın ortadan kalkmasında görüyordu.

Sixtus'un ölümünden sonra Girolamo, zor kullanmak yolu ile elde edilmiş prensliğinde (Forli ve Imola) ancak son derece büyük zahmetlerle ve yalnız eşinin mensup bulunduğu Sforza hanedanının desteği ile tutunabiliyordu. Sixtus'un ölümü üzerine papa seçmek üzere 1484 tarihinde toplanan Kardinaller Meclisinde —

ki burada VIII. Innocent seçilmiştir — meydana gelen bir olay, Papalığın dış güvenliğini sağlar nitelikte görünüyordu : aynı zamanda hükümdarlık sürmekte olan hanedanlara mensup iki kardinal, son derece hayasız bir tarzda hareket ederek para ve unvan karşılığında oylarını satmışlardır. Bu kardinaller, Kıral Ferrante'nin oğlu Giovanni d'Aragon ile Moro'nın kardeşi Ascanio Sforza'dırlar[13]. Böylece hiç değilse Napoli ve Milano hükümdar hanedanları, yağmada payları bulunduğundan, Papalığın yaşamasında kendileri için çıkar görüyorlardı. Bundan sonraki papayı seçmek üzere toplanan Kardinaller Meclisinde beşi müstesna olmak üzere bütün kardinaller kendilerini sattıkları zaman, Ascanio, bir defa daha büyük ölçüde rüşvetler aldı ve üstelik de gelecek sefere bizzat papa olmak ümidine düştü[14].

Lorenzo Magnifico da Medici hanedanının bu işten eli boş çıkmaması arzusunda idi. Bu maksatla kızı Maddalena'yı yeni papanın oğlu Franceschetto Cybö ile evlendirdi. Böylece o, yalnız kendi oğlu Kardinal Giovanni (sonraki Papa X. Leo) için çeşitli ruhanî aşamalar değil, aynı za-

13 Fabroni, Laurentius ınagmıs, Adnot. 130. Bu ikisi hakkında Vespucci şöyle diyor: hanno in ogni elezione a mettere a sacco questa corte, e sono i maggior ribhaldi del mondo (Bunlar sarayı yağma etmeğe kesin olarak karar vermişlerdir ve dünyanın en büyük rezilleridir).

14 Corio, fol. 450.

manda damadının da süratle yükseltilmesini bekliyordu[15]. Fakat, damat için imkânsız bir istekte bulunuyordu. VIII. Innocent zamanında devletler kurmak sonucuna varan cüretli nepotizma söz konusu olamazdı; çünkü Franceschetto çok sünepe bir adamdı ve tıpkı babası gibi onun da iktidardan en bayağı anlamda faydalanmaktan, yâni büyük paralar yığmaktan başka bir düşüncesi olamazdı[16]. Baba ile oğulun bu işi yapış tarzları okadar kötü idi ki, daha uzun zaman sürseydi devleti çok tehlikeli bir çöküntüye, büsbütün dağılmaya götürmesi kaçınılmaz idi.

Sixtus parayı ruhanî unvan ve makamları satmak ve günah affetmek suretiyle yığmıştı.,Innocent ile oğlu ise cismanî suçları affetmek için bir banka kurmuşlardır. Bu bankaya büyük ölçüde para yatıran kimselerin adam öldürme suçları affedilmektedir. Her kefaret papanın hazinesine 150 Dukat getirmektedir. Bu miktarın üstünde ne ödenirse fazlasını Franceschetto almaktadır. Bu

15 Lorenzo'nun çok karakteristik bir ihtar mektubu: Fabroni, Laurentius magnus, Adnot. 217 ve özet olarak. Ranke, Die Römischen Paepste I, s. 45.

16 Bundan başka belki Napoli fief'lerinde gözü vardı: bu sebeple Innocent, Anjou'ları Kıral Ferrante'ye karşı yeniden kışkırtmıştı. Bu işte papanın hareketleri, Napoli'de ikinci Baronlar Ayaklanması'na iştiraki, beceriksizce olduğu kadar şerefsiz bir tarzda da vukubulmuştur. Yabancı memleketleri tehdid etmekte kullandığı kaba yöntem hakkında bak : yukarda sayfa 144

papanın özellikle son zamanlarında Roma, himaye gören ve görmeyen kaatillerle baştan başa dolmuştur. Sixtus'un bastırmağa başlamış bulunduğu ayaklanmalar yeniden canlanarak alabildiğine almış yürümüştür. İyi bir surette muhafaza altına alınmış olan Vatikan'da oturan papa, ödeme güçleri yüksek canileri yakalamak için ötede beride tuzaklar kurmakla yetinmektedir. Fakat Franceschetto için bir tek temel sorun vardı ki o da papa öldüğü zaman yanına mümkün olduğu kadar zengin hazineler alarak ne şekilde sıvışıp ortadan kaybolabileceği düşüncesinden ibaretti. Bir defa babasının öldüğü hakkında verilen yanlış bir haber (1490) üzerine kendi kendini ele vermişti. Mevcut paranın bütününü, yâni Kilise Devletinin hazinesini olduğu gibi alıp götürmek istemişti. Çevresindekiler onu bundan alıkoyunca hiç olmazsa Türk şehzadesi Cem Sultanı elden çıkarmamak gerekiyordu. Bu şehzade, meselâ Napoli Kiralı Ferrante'ye yüksek fiatla satılabilecek canlı bir servet idi[17]. Çoktan geçmiş gitmiş zamanların siyasî imkânlarını kestirmek güçtür. Fakat hiç de reddedilemiyecek bir şekilde şu soru akla gelmektedir: acaba Roma, bu yaradılışta iki veya üç papaya daha tahammül edebilirmi idi? Yalnız seyyahları ve ziyaretçileri değil, aynı şekilde Roma Kiralı Maximilian'ın gönderdiği bütün bir elçilik he-

17 Kars. özellikle Infessura, Eccard, Seriptores **II, aynı yer.**

yetini de Roma yakınlarında soyarak don gömlekle bırakacak, bazı elçileri şehre girmeden geri dönmeğe zorlayacak kadar işi ileri götürmek, Avrupa'nın Papalığa inanan ülkelerine karşı her halde pek akıllıca bir hareket değildi.

Şüphesiz ki bu hâl, yüksek kabiliyetli Papa VI. Alexandr (1492-1503)'ın kişiliğinde kendini canlı bir şekilde gösteren iktidar ve iktidardan zevk alma kavramı ile uzlaşma kabul etmezdi. Gerçekten de yapılan ilk iş, genel asayişin yeniden sağlanması ve bütün ücretlerle ödeneklerin tam olarak ödenmesi olmuştur.

İşi sıkı tutarsak, İtalyan kültür şekillerini söz konusu ettiğimiz burada Alexandr'ın papalığı zamanı üzerinde hiç durulmadan geçilebilir; çünkü bu papanın mensup bulunduğu Borgia ailesi, tıpkı Napoli hükümdarları hanedanı gibi, İtalyan soyundan değildir. Alexandr, Cesare ile açıktan açığa İspanyolca konuşmaktadır; Lucrezia Borgia, Ferrara'da karşılanırken İspanyol tuvaleti giymekte ve İspanyol soytarıları tarafından şarkılarla eğlendirilmektedir. Ailenin en mahrem hizmetçileri İspanyollardır. Cesare'nin 1500 savaşında kullandığı o korkunç silâhlı kuvveti, hatta cellâdı Don Micheletto ile zehircisi Sebastian Pinzon, anlaşıldığına göre hep İspanyalıdırlar. Meşgul olduğu çeşitli işler arasında Cesare, bir defa da tamamiyle İspanyol tarzına uygun oimak üzere, kapalı bir avluda altı adet vahşi boğa öl-

dürmüştür. Ancak başında bu ailenin bulunduğu sanılan suistimaller, Roma'da çok daha evvel almış yürümüş bulunuyordu.

Borgia'ların ne oldukları ve neler yaptıkları çok kere ve hem de ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir. Gerçekten de ulaşmağa muvaffak oldukları ilk hedef, Kilise Devletini tamamiyle itaatları altına almak olmuştur: Çoğu Kilise Devletinin az veya çok derecede itaatsiz yasallarından ibaret bulunan küçük hükümdarların hepsini[18] yerlerinden kovmuşlar veya ortadan kaldırmışlardır; Roma şehrinin içinde ise başlıca iki büyük partiyi, yâni sözde Guelf taraftarı olan Orsini ile yine sözde Ghibellin taraftarı olan Colonna partilerini yok etmişlerdir. Fakat bu hususta kullandıkları araçlar okadar korkunçtu ki Papalık, eğer bu arada vukua gelen bir olay (baba ile oğulun aynı zamanda zehirlenmeleri) durumu birden bire değiştirmemiş olsaydı, bu hareketlerin doğal ve zorunlu bir sonucu olarak mahvolur giderdi. Bununla beraber Alexandr, ahlâka aykırı davranışları karşısında Hıristiyan âleminin duyduğu nefret ve öfkeye fazla önem vermek zorunda değildi; çevresine korku salmış, herkesi kendine bağlanmaya zorlamıştı; yabancı hükümdarları da kazanmak mümkün olmuştu; hatta Fransa Kiralı

18 Bologna'da Bentivogli ile Ferrara'da Este hanedanları bunların dışında kalmıştır. Este'ler, Borgia'larla aile bağlamdan kurmak zorunda bırakılddar; Lucrezia Borgia, prens Alfonso ile evlendi.

XII. Louis, bütün olanakları ile papaya yardım ediyordu. Fakat Avrupa'da yaşayan geniş halk kitleleri, Orta - İtalya'da olup bitenler hakkında hemen hemen hiçbir fikre sahip değillerdi. Bu anlamda gerçekten tehlikeli olan biricik ân, Fransa Kiralı VIII. Charles'in yaklaşması ile meydana gelmişti. Fakat bu da hiç beklenmedik bir şekilde zarar vermeden atlatıldı. Ancak, bu zamanda bile bir müessese olarak Papalığın kaderi değil[19], olsa olsa Alexandr'ın yerine daha iyi bir papanın geçirilmesi söz konusu idi. Papalık müessesesi için büyük, kalıcı ve gittikçe büyüyen asıl tehlike, Alexandr'ın doğrudan doğruya kendisinde, özellikle oğlu Cesare Borgia'nın şahsında saklı bulunuyordu.

19 Corio'ya göre (Fol. 479) VIII. Charles bir Konsil toplayıp papayı tahttan indirmeği, hatta Fransa'ya götürmeği düşünüyordu ve bunları Napoli'den dönüşüne bırakmıştı. Benedictus, Carolus VIII. (Eccard, Scriptores, II, Col. 1594) a göre her ne kadar VIII. Charles, Napoli'de, papa ile kardinaller kendisinin yeni tacını tanımayı reddettikleri zaman, «de Italiane imperio deque ponticis statü mutanao» (italya imparatorluğunun ve papanın durumunun değişmesi) fikrini besliyordu ise de çok geçmeden düşüncesini değiştirerek Alexandr'ı aşağı bir mevkie düşürmekle yetinmek istiyordu. Ancak, papa, kiralın önünden sıvışaıak kurtulmağa muvaffak oldu. Bundan sonraki olaylar hakkında bilgi için bak: Pilogerie, Campagne et bulletins de la grande armee d' Italie 1494-1495 (Paris 1866). Burada Alexandr'nın tehlike anları (sayfa 111, 117 ve ilaah..) belirtilmektedir. Dönüşte Charles (sayfa 281 vd.). papaya fenalık yapmak istemedi.

Babanın yaradılışında hükm etmek, servet yığmak ihtirasları, zevk ve sefa düşkünlüğü ile kuvvetli ve parlak yetenekler bir araya toplanmış bulunuyordu. Alexandr iktidarın ve sefahatin doya doya zevkini sürmek, tadını çıkarmak yolunda ne mümkünse hepsini papalığının daha ilk gününden beri en geniş ölçüsüyle yapmakta bir sakınca görmüyordu. Bu amaca ulaşmak için kullanacağı araçları seçmek hususunda kendini herhangi bir kayıtla bağlı saymıyordu. Hemen o anda biliniyordu ki papalığa seçilebilmek için gösterdiği fedakârlığı fazlasiyle telâfi edecekti[20] ve ruhanî makamları satmak yolu ile elde edeceği paralar, kendisini seçtirmek için harcadığının kat kat üstünde olacaktı. Üstelik Alexandr, kançlar yardımcılığında ve eskiden üzerinde bulundurduğu daha başka memurluklarda edindiği tecrübeler sayesinde mümkün olan para kaynaklarını pek iyi tanıyor ve büyük bir iş adamı mahareti ile hareket etmesini, Papalık sarayına mensup olanların hepsinden çok daha iyi biliyordu. Daha 1494 yılı içinde idî ki Carmelite tarikatına men-

20 Corio, Fol. 450. Malipiero, Arın. Veneti : Archiv-stor. VII, I, p. 318. Ailenin ne derecede bir soygunculuk hırsına kapıldığı, Malipiero, p. 565 te görülmektedir. Papanın bir akrabası, Papalık elçisi olarak Venedik'te parlak bir şekilde karşılanıyor ve af fermanları dağıtmak suretiyle çok miktarda para topluyordu. Maiyetindeki hizmet adamları, dönüşte ne ele geçirebildilerse hepsini çalmışlar, hattâ Murano kiliselerinden birinin büyük mihrabında bulunan altın işlemeli bir kumaş parçasını da aşırmışlardır.

sup olup Ronja'da ruhanî makamların satılması aleyhinde vaazlarda bulunan Genova'lı Adamo adında bir rahip, yatağında yirmi yerinden yaralanarak öldürülmüş halde bulunmuştu. Çok miktarda para koparmadan Alexandr'ın tâyin etmiş olduğu bir kardinal hemen hemen yok gibidir.

Fakat papa, zamanla oğlu Cesare Borgia'nın nüfuzu altına girince zor araçları büsbütün şeytanca bir nitelik kazanmış ve bunların, varılmak istenen amaç üzerinde zorunlu etkileri görülmüştür. Roma'daki ileri gelenlere ve Romagna'daki sülâlelere karşı girişilen mücadelelerde irtikâb olunan hareketler, sadakatsizlik ve zülüm alanlarında meselâ Aragon Hanedanı hükümdarlarının o vakte kadar dünyayı alıştırmış bulundukları ölçünün de üstüne çıkmıştır. Ayartma ve kandırma yeteneği de aynı ölçüde büyük olmuştur. Ne kadar tüyler ürpertici bir davranıştır ki Cesare, papanın gözüne girmiş olmaları veya mevkileri yüzünden kendisine engel olduklarını gördüğü kardeş, kayınbirader ve diğer akrabaları ile saray mensuplarını pervasızca öldürmek suretiyle babasını yalnız başına bırakmıştır. Alexandr, en çok sevdiği oğlu Duca di Gandia'nın öldürülmesini tasvib etmek zorunda kalıyordu[21]; çünkü biz-

21 Bu cihet Panvinio'da (Contin. Platinae. p. 339) : insidüs Caesaris fratris interfectus.. connivente.. ad scelus patre (Kardeşi Cesare'nin kurduğu tuzakla öldürüldü., bu cinayetin işlenmesinde babasının da payı vardı). Şüphesiz ki bu, otantik bir ifade olup bunun karşısında Malipiero ve Matarazzo

zat kendisinin Cesare'den her an ödü kopuyordu.

Acaba Cesare'nin asıl plânları ne idi? Hükümdarlığının son ayları sırasında Condottiereleri Sinigaglia'da öldürüp Kilise Devletini fiilen hükmü altına aldığı zaman (1503), yakınında bulunanlar, gayet mütevazi olarak şöyle diyorlardı: Duka, sadece kışkırtmalarda bulunan partileri ve tiranları ezmek istemektedir ve bütün bunlar ancak Kilisenin yararına olacaktır; kendisi için, en aşırı bir tahminle, Romagna üzerinde egemenlik kurmak arzu etmektedir; bu takdirde o, daha sonra gelecek bütün papaların şükranlarını sağlamış olacaktır; çünkü papaları Orsini ve Colonna hanedanlarının kötülüklerinden kurtarmış bulunacaktır[22]. Fakat hiç kimse Cesare'nin beslediği son emelin bundan ibaret olduğuna inanmıyordu. Bir defasında bizzat Papa Alexandr bu hususta daha açık konuşmuş, Venedik elçisi ile yaptığı bir görüşmede bu cumhuriyetin, oğlunu himaye et-

(bunda suç Giovanni Sforza'ya yukletilmektedir)'nın tasvirlerine ikinci derecede bir değer vermek gerekmektedir. Alexandr'ın derin bir surette sarsılışı da kendisinin suç ortağı oluşuna kanıtlık eder. Tiber nehrinin suları içinden cesedin çıkarılması hakkında Sannazaro şöyle diyor :

Piscatorem hominum ne te non, Sexte, putemus,
Piscaris natum retibus, eece, tuum.
(Ey Sixtus! Senin balık gibi insan avladığına inanmamız için işte oğlunu ağlarla sudan çıkarıyorsun.)

22 Macchiavelli, Opera, ed. Milan Vol. V, p. 387, 393, 395: Relazione al Duca Valentino.

meşini tavsiye etmiştir. Papa demiştir ki: «günün birinde Papalığın ya ona (oğluna) ya da sizin cumhuriyete kalması için gereken tedbirleri alacağım»[23]. Şüphesiz Cesare şu sözleri ilâve etmişti: muhakkak ki ancak Venedik'in isteyeceği bir kimse papa olacaktır; bunun için de Venedik kardinallerinin sıkı bir surette birbirlerini tutmaları kâfi gelecektir. Bu sözlerle Cesare'nin kendisini kasd edip etmediği sorununu bir yana bırakalım. Her ne olursa olsun, babanın ifadesi, Cesare'nin papalık tacını giymek niyetinde olduğunu isbata yeter görünmektedir. Doğrudan doğruya Lucrezia Borgia'dan bu hususta biraz daha fazla bir şeyler öğrenmekteyiz. Gerçekten de Ercole Strozza'nın şiirlerindeki bazı parçalarda ancak Ferrara Düşesi sıfatı ile Lucrezia Borgia tarafından söylenebilecek ifadelerin yansıdığı an-

23 Tommaso Gar, Relazione della Corte di Roma, I, p. 12, P. Capello'nın Rel. nunda. Aynen şöyle deniyor: «Papa Venedik'i dünyanın bütün hükümetlerinden daha fazla saymaktadır, e pero desidera, che elle (Signoria di Venezia) protegga il figluolo, e dice voler fare tale ordine, che il papato o sia suo, ovvero della Signoria nostra» (ve bu sebepten dolayı onun (Venedik'in) oğulunu korumasını arzu ediyor ve öyle bir düzen koymak istiyor ki papalık ya kendisine ya da bizim devletimize ait olsun). Buradaki «suo» ancak Cesare'ye râci' olabilir.

24 Strozzii poetae, p. 19, Ercole Strozza'nın Venatio'-.-ında:... cui triplicem fata invidere coronam (Kader ona üçlü tacı çok gördü). Yine Cesare'nin ölümü üzerine yazdığı mersiyede p. 31: speraretcrue olim solü decora alta paterni (ve bir gün baba tahtının yüksek ihtişamına ermek **ümidi..).**

laşılmaktadır. Burada önce Cesare'nin papa olmak ihtimalinden bahsedilmektedir; fakat arada bütün İtalya'ya hâkim olması ümidi de belirtilmekte[25] ve sonunda Cesare'nin cismanî hükümdar olarak en yüksek mertebeye ulaşmak amacın güttüğüne, bu sebeple bir vakitler Kardinallik tacını bırakmış olduğuna işaret edilmektedir[26]. Gorçekte hiç şüphe yok ki Cesare, Alexandr'ın ölümünden sonra papalığa seçilse de seçilmese de, her ne bahasına olursa olsun Kilise Devletini kendi hükmü altında tutmak kararındadır ve, o zamana kadarki davranışlarına bakılacak olursa, papa sıfatı ile bunu uzun zaman muhafaza edemiyecektir. Kilise Devletini cismanileştirmeğe muktedir olabilecek biricik adam Cesare idi[27] ve bunu, orada saltanatına devam edebilmek için yapmak zorunda idi. Eğer bütün belirtiler bizi aldatmıyorsa Machiavelli'nin bu büyük caniye

25 Aynı eser: Jüpiter bir zamanlar vaadetmiş:
Affore Alexandri sobolem, quae poneret olim
Italiae leges, atque aurea saecla referet ete.
(bir gün AIexandr'nın evlâdı gelecek, italya'ya kanun koyacak ve altın çağı yeniden getirecek)

26 Aynı eser: sacrnmque decus maiora parantem deposuisse (kutsal mevkii daha büyük teşebbüslere girişerek bıraktı).

27 Bilindiği gibi o, Albret hanedanından bir Fransız prensesi ile evlenmişti ve bundan bir kız çocuğu vardı. Her ne surette olursa olsun bir hanedan kurmak emelinde idi. Babasının yakında öleceğini beklemesine rağmen (Macchiavelli, s. 285 e göre) kardinal tacını tekrar elde etmek için girişimde bulunup bulunmadığı bilinmemektedir.

beslediği gizli sempatinin gerçek nedeni de işte budur. Machiavelli, «yaradan demiri çekip çıkarmak», yani İtalya'ya yapılan bütün yabancı müdahalelerin ve memleketteki iç parçalanışın ana kaynağı olan papalığı ezmek gücüne sahip tek insan olarak yalnız ve yalnız Cesare'yi görüyordu. Bunu ya ondan beklemek, ya da büsbütün üimidi kesmek durumunda idi. Toscana Kırallığı üzerinde ümitler vermek suretiyle Cesare'nin emellerini keşfeder gibi görünen entrikacıları Duka, anlaşıldığına, göre küçümsiyerek reddediyordu[28].

Bununla beraber onun öncüllerinden çıkarılan bütün mantıkî sonuçlar belki de boştur. Bu da, şeytanca dehasının meselâ Friedland dükasındaki kadar az olduğundan değil, kullandığı araçların birbirini tıpatıp tutan bir hareket tarzının ana çizgileri ile bağdaşması kabil olmamasından ileri gelmektedir. Belki onun hâkimiyetine son veren o tesadüf olmadan da, ölçüsüz fenalıkları arasında Papalık için bir kurtuluş ümidi belirirdi.

Kilise Devleti içinde mevcut bulunan küçük tiranlıkları ortadan kaldırması, Cesare'ye ancak sempati kazandırmıştır diye kabul edelim; 1503

28 Maechiavelli, s. 33. Siena ve icabında tüm Toscana hakkında plânlar mevcuttu, fakat bunlar henüz tamamiyle olgunlaştırılmış değillerdi : Fransa'nın bunu onaylaması zorunlu idi.

te, başmühendis olarak Lionardo da Vinci'nin de içinde bulunduğu ve İtalya'nın en iyi askeriyle subaylarından oluşan bir birliğin kendi peşinden gidişini de Cesare'nin geleceği için büyük bir ümidin belirtisi olarak sayalım; bütün bunlara rağmen dukanın diğer hareketleri sağduyuya o kadar aykırı düşmektedir ki onun hakkında hüküm verirken, tıpkı çağdaşları gibi biz de ne yapacağımızı şaşırır kalırız. Özellikle Cesare'nin yeni kazanıp muhafaza ve hükmü altında tutmak niyetini beslediği ülkenin[29] tahrib edilmesi ve fena muameleye tâbi tutulması, bu çeşit davranışlarından biridir. Şimdi son zamanlarda Roma'nın ve Papalığın durumuna gelelim. İster baba ile oğul cezalandırılacak kimselerin bir listesini beraberce hazırlamış olsunlar[30], ister ölüm kararları ayrı ayrı olarak verilmiş bulunsun, Borgia'lar, kendilerine herhangi bir şekilde engel olabileceklerini sandıkları veya miraslarını ele geçirmeyi faydalı buldukları herkesi gizlice ortadan kaldırmak yolunu tutmuşlardı. Nakit para ile taşınır eşya, bu sayede elde ettikleri servetin ancak küçük bir parçasını teşkil ediyordu. Papa için

29 Macchiavelli, 326, 351, 414. — Matarazzo, Cronaca di Perugia: Archiv. Stor. XVI, II, p. 175 ve 211: «O, askerlerinin canları istediği yerde oturmalarını ve böylece barış zamanlarında savaş zamanlarından daha fazla kazanç sağlamalarını istiyordu.»

30 Aynı şekilde Picrio Valeriano, de infelicitate literat. Giovanni Regio vesilesiyle.

asıl kazanç kaynağı, ölümleri ile yerleri boş kaldığı sürece ruhanî rütbe ve mevki sahiplerinin kişisel gelirlerine el koymakta ve sonra da bu mevkileri pahalıya satmak suretiyle büyük paralar sağlamakta bulunuyordu. Venedik elçisi Paolo Capello[31] 1500 tarihli raporunda şöyle yazıyordu: «Roma'da her gece, öldürülmüş dört veya beş adam bulunur; bunlar piskopos, başpapaz ve daha başka ruhanî rütbe sahipleridir; öyle ki bütün Roma, Duka (Cesare) tarafından öldürülmek korkusu ile titremektedir». Dukanın kendisi geceleri muhafızları ile birlikte, dehşet içinde bulunan şehirde dolaşıyordu[32]. Tiberius gibi korkunç yüzünü gündüzleri kimseye göstermemek için değil, fakat adam öldürmekte, belki de hiç tanınmayan kimselerin canına kıymakta duyduğu büyük zevki tatmin etmek maksadiyle böyle yaptığını kabul etmek için birçok sebepler vardır. Bu halden doğan memnunsuzluk ve ümitsizlik daha 1499 tarihinde o kadar büyümüş ve genelleşmişti ki halk, papanın muhafız kıtasına mensup birçok kimseler üzerine saldırıyor ve öl-

31 Tommaso Gar, s. 11.

32 Paulus Jovius, Elogia, Caesar Borgia. — Raph. Volateramıs'un Commentarii urbani'sinde XXII. kitapta, Papa Alexandr'ın bir karakteristiği yapılmaktadır: Papa II. Julius zamanında olmakla beraber bu, çok büyük bir titizlikle yazılmıştır. Burada deniliyor ki: Roma., nobilis jam carneficina facta erat (Roma o zaman toptan öldürmelerle meşhur kılınmıştı).

duruyordu[33]. Borgia'ların açıktan açığa zor kullanarak ortadan kaldıramadıkları kimseler de onların zehirlerine kurban gidiyordu. Oldukça gizli tutulması uygun görülen hallerde kar gibi beyaz ve tadı hoş olan bir toz[34] kullanılırdı. Bu zehir çabuk değil, yavaş yavaş etkisini gösterir, hiç belli edilmeksizin her yemeğe ve her içkiye karıştırabilirdi. Osmanlı prensi Cem Sultana, Papa Alexandr tarafından Fransız Kiralı VIII. Charles'a teslim edilmeden önce (1495), tatlı bir içki içinde bu tozdan verilmişti. Nihayet kariyerlerinin sonunda baba ile oğul, zengin bir kardinal için hazırlatılmış ağulu bir şaraptan kazara içerek zehirlenmişlerdir. Papalık tarihinin özetini çıkarmağa resmen memur edilmiş olan Onufrio Panvinio[35], Alexandr'in zehirlettiği üç kardinalin adını vermekte (Orsini, Ferrerio ve Michiel) ve burada, Cesare'nin kendi üzerine aldığı bir dördüncüsüne işaret etmektedir (Giovanni Borgia). Fakat o va-~ killer Roma'da ölen zengin ruhanî makam sahipleri hakkında zehirlenmiş olmaları şüphesi beslenmiyenler çok nadirdir. Bu merhametsiz zehir, taş-

33 Diaıio Ferrarese: Murat. XXIV. Col.. 362.

34 Paul. Jovius, Hist. II, Fol. 47.

35 Panvinius, Epitome pontiücum, p. 359.. Sonradan II Julius'u zehirleme teşebbüsüne dair bak: sayfa 363. Sismendi XIII, 246 ya göre uzun yıllardan beri bütün sırlan bilen Capua Kardinali Lopez de aynı şekilde ölmüştür. Sanuto (Raukc, Paepste, I, s. 52, not)'ya göre Verona Kardinali de aynı zehirden ölmüştür.

rada bir kasabaya çekilmiş bulunan sessiz bilginlere de ulaşmakta idi. Papanın çevresi de artık tekin olmamağa başlamıştı. Daha önce dikkate değer bir şekilde şiddetli fırtınalar çıkmış, rüzgâr ve yıldırımdan duvarlarla binalar yıkılmıştı. Bu afetler papayı dehşetler içinde bırakmıştı. 1500[36] tarihinde aynı tabiat afetleri yeniden görülünce bu hâl «şeytanî bir şey» (cosa dîabolica) diye sayılmıştı. Öyle anlaşılıyor ki, 1500 tarihinde çok kalabalık[37] ziyaretçilerin katılmasiyle Roma'da yapılan büyük yıldönümü şenlikleri, gerçek durum hakkındaki söylentilerin en sonunda bütün Avrupa'ya yayılmasına vesiyle teşkil etmiştir. Öte yandan endüljans paralarının son derece çirkin bir şekilde kötüye kullanılması keyfiyeti de bütün gözlerin Roma'ya çevrilmesi için geri kalan tereddütleri silmeğe kâfi gelmiştir[38]. Kutsal-Şehir'den yurtlarına dönen ziyaretçilerden başka garip bir şekilde beyaz elbiseler giymiş tövbekarlar da İtalya'dan kuzey ülkelerine doğru geliyorlardı. Bunlar arasında Kilise Devletinden kılık değiştirerek kaçan kimseler de vardı ki her halde bunlar susmamış olsalar gerektir. Bunlarla beraber, papaya karşı Batı ülke-

36 Prato, Arch. Stor. III, p. 254. — Kars. Attilius Alexius: Baluz. Miscell. IV, p. 518 vd.

37 Ve papa tarafından kuvvetle sömürülen. Kars. Chron. Venetum: Murat. XXIV, Col. 133.

38 Anshelm. Berner Chronik, III, sayfa 145-156.— Trithem, Annales Hirsaug. Tomm II, p. 579, 584. 586.

lerinde uyanan hiddetin, Alexsandr'ın durumunu doğrudan doğruya tehlikeye düşürebilecek dereceye yükselebilmesi için daha ne kadar zamana ve şiddete ihtiyaç olduğunu kim kestirebilir. Panvinio eserinin başka bir yerinde[39] şöyle diyor: «eğer o, oğlu hesabına beslediği büyük emeller ortasında birden bire ölmemiş olsaydı, geri kalan bütün zengin kardinallerle yüksek rütbeli papazları, miraslarına konmak için ortadan kaldırırdı». Öte yandan eğer Cesare, babası öldüğü anda kendisi de ölüm döşeğinde bulunmasaydı acaba ne yapardı? Her türlü araçlarla donatılmış olduğu halde Cesare, sayısız zehirlemelerle maksada uygun bir derecede azaltılmış bulunan bir Kardinaller Meclisini toplayıp ta kendini, hele bir Fransız ordusunun yakınlarda bulunmadığı bir sırada, papalığa seçtirmiş olsaydı, bu nasıl bir seçim heyeti olurdu! İmgelem, bu varsayımların arkasından gittiği anda kendini derin bir uçurumda kaybetmektedir.

Böyle bir seçim heyeti yerine, Papa III. Pius'u ve bunun kısa bir zaman sonra ölümü üzerine II. Julius'u, her ikisini de genel bir tepkinin ifadesi olarak Papalığa getiren Kardinaller Meclisi toplanmıştır.

Julius, kişisel ahlâkı nasıl olursa olsun, esaslı bakımlardan Papalığın kurtarıcısı olmuştur. Amcası olan Papa Sixtus zamanında olayların gi-

39 Panvin. Contin. Platinae. p. 341.

dişatını izlemiş bulunan II. Julius, bu sayede Papalığın itibarı için gerekli temel koşullar hakkında esaslı bir fikir edinmek imkânını bulmuştu. Kendi papalığı zamanında siyasetini buna göre düzene koyuyor, sarsılmaz ruhunun bütün kuvvet ve heyecanını bu uğurda çalışmağa adıyordu. Gerçi o da Papalık tahtına götüren basamakları bir takım şüpheli ilişkiler kurmaksızın çıkmış değildi. Fakat bu arada ruhanî rütbe ve payeler satmaksızın ve kamunun onayı ile tahta gelmiş, hiç olmazsa kilisenin en yüksek mevkilerini kazanç sağlamak için satmak gibi çirkin bir iş onunla sona ermişti. Julius'un birçok gözdeleri vardı ve bunlar arasında gördükleri teveccühe lâyik olmayanlar da bulunuyordu. Ancak, çok müstesna bir talih eseri olarak, bu papa nepotizma üstü bir tutumda kalabiliyordu: Kardeşi Giovanni della Rovere, son Montefeltro hükümdarı Guidobaldo'nın kız kardeşi ve Urbino Dukalığı mirasçısının kocası idi. Bu çiftten doğmuş Francesco Maria della Rovere adında bir erkek çocuk 1491 den beri yaşamakta olup aynı zamanda hem Urbino Dukalığının meşru mirasçısı ve hem de papa ailesine mensup (nepot) bulunuyordu. II. Julius, gerek savaşlarda ve gerekse diplomasi yolu ile kazandığı bütün yerleri, büyük bir gururla kendi ailesine değil, Papalık makamına mal ediyordu. Başına geçtiği zaman tamamiyle çözülme halinde bulunan Kilise Devletini, ölümünde tam anlâmiyle düzene sokulmuş ve Par-

ma ile Piacenza dukalıklarının katılmasiyle büyültülmüş bir ülke durumunda bırakıyordu. Ferrara'nın da Kilise Devleti topraklarına ilhak edilmemiş olmasında onun bir suçu yoktur. St. Angelo şatosunda devamlı olarak elde bulundurduğu 700000 Dukat para, bu kalenin komutanı tarafından, günün birinde papalığa gelecek olandan başka bir kimseye verilmiyecekti. Roma'da ölen bütün kardinallerin, hatta yüksek rütbeli ruhanîlerin miraslarına sahip çıkıyor, hem de bunları pervasız bir tarzda[40] kendine mal ediyordu. Fakat o, hiç kimseyi zehirletmiş veya öldürtmüş değildir. Savaşlarda kuvvetlerinin bizzat başına geçerek askeri sevk ve idare etmek II. Julius için bir zorunluktu. Bu keyfiyet, İtalya'da bir insanın ya örs ya da çekiç olmak şıklarından birini tercih etmek zorunda kaldığı ve kişiliğin her türlü hukuk kurullarından daha etkili bir öğe olduğu bir zamanda, papaya ancak fayda sağlamıştır. Her nekadar, daima ısrar ve önemle ifade ettiği «barbarlar def olsun!» sözü ile papa, İspanyolların İtalya'da daha esaslı bir şekilde yerleşmelerine herkesten çok yardım etmiş ise de bu hâl, Papalık için büsbütün önemsiz, hatta belki de zamanın koşullarına göre faydalı bile görülebilirdi. Gerçekten de, İtalyan hükümdarları Papalığa kar-

40 Bu sebepledir ki yüksek rütbeli ruhanîlerin mezarları, kendileri henüz hayatta iken, bu kadar ihtişamlı yapdıyordu; bu suretle servetin hiç olmazsa bir kısmı, papaların eline düşmekten kaçırılmış **oluyordu.**

şı ihtimal sırf haince niyetler beslerken, o vakte kadar geçen olaylara bakılırsa Kiliseye devamlı bir saygı göstereceği herkesten fazla beklenebilecek bir hanedan, ancak bir İspanya hükümdar ailesi değil miydi?[41]. Her ne olursa olsun, hiçbir zaman öfkesini yutkunamıyan ve gerçekten iyi niyetini gizli tutamıyan bu kudretli ve orijinal insan, bir bütün olarak bakılacak olursa, kendi mevkii için son derece arzu edilen bir «pontifice terribile» (korkunç papa) etkisi yapıyordu. Hatta o, yeniden göreli bir vicdan huzuru ile Roma'da bir Konsil toplamak cesaretini gösteriyor ve böylece Avrupa'daki bütün muhalefetin Konsil toplansın diye koparmakta olduğu çığlığa karşı meydan okumuş oluyordu. Böyle bir hükümdarın, tuttuğu yolu gösterecek muhteşem bir dış simgeye de ihtiyacı vardı. II. Julius bu sembolünü St. Petrus Katedralini yeniden inşa ettirmekte bulmuştur. Bunun için Bramante'nin gerçekleştirmek istediği plân, belki de, bir araya toplanmış kuvvetlerin akla gelebilecek en muhteşem bir surette ifadesini teşkil etmektedir. Fakat diğer sanat kollarında da bu papanın hatırası ve siması en yüksek bir ülkü olarak yaşamakta devam etmektedir. O günlerin Lâtince şiirinde bile Ju-

41 Acaba Julius, yerinden kovulmuş bulunan Aragon bahanedammn tâli kolunu yeniden Napoli tahtına getirmek hususunda Katolik Ferdinand'ı ikna' edebileceğini gerçekten iimid etmiş midir? Bu mesele, Giovios'uıı ifadesine (Vita Alfonsi Ducis) rağmen, çok şüpheli kalmaktadır.

lius için daha önceki papalara olduğundan çok farklı bir coşku gösterilmiş olması da herhalde bir anlam ifade etmektedir. Kardinal Adriano da Corneto tarafından kaleme alınan «İter Julü secundi» nin sonunda papanın Bologna'ya girişinin tasviri de kendine özgü ihtişamlı bir eda taşımaktadır; Giovan Antonio Flaminio ise, en güzel mersiyelerinden birinde[42], papanın şahsında bulduğu büyük yurtseveri, İtalya'yı korumağa davet etmektedir.

II. Julius, Laterano Konsilinin korkunç denebilecek bir kararnamesi ile[43], papa seçiminde ruhanî makam ve malların satılmasını (simonie) yasak etmişti. Ölümünden (1513) sonra para düşkünü kardinaller, seçilecek olan adayın o zamana kadar toplamış bulunduğu mal ile mülk ve memuriyetlerini kendi aralarında eşit olarak paylaşmak teklifini ortaya atmak suretiyle, bu yasağı hiçe saymak teşebbüsünde bulundular. Bu takdirde onlar, en fazla servete sahip bulunan kardinali, yani büsbütün yeteneksiz bir aday olarak

42 Meselâ Roscoe, Leone X., ed. Bossi IV, 257 ve 297. deki iki şiir. — Bununla beraber Julius 1511 Ağustosunda saatlarca süren bir baygınlık geçirdiği ve artık ölmüş zannedildiği zaman en ileri gelen ailelere mensup — Pompeo Colonna ve Antimo Savelli — bazı kimseler ,balkı Kapitol'a çağn-arak papanın hakimiyetim silkip atmağa teşvik etmek cesaretini göstermişlerdir. Guiceiardini onuncu kitabında: ota vendicarsi in liL^rta.. a publica ribellione» demektedir.

43 Septimo decretal. L. I. **Tit,** 3. Cap. 1-3.

önerdikleri Rafael Riario'yı seçmiş olacaklardı[44]. Ancak aynı kutsal heyete dahil bulunan ve her şeyden evvel liberal bir papa seçmek isteyen genç üyelerin şiddetle cephe almaları sayesinde bu sefil tertip suya düşmüştür. Böylece Giovanni Medici papalığa seçilmiştir ki bu da X. Leo adı ile tanınan ünlü papadır.

İlerde, Renaissance kültürünün en parlak doruklara eriştiği zamanlardan söz ederken Papa X. Leo'ya sık sık rastlayacağız. Burada yalnız şuna işaret edelim ki onun devrinde Papalık yeniden dıştan ve içten gelen tehlikeler geçirmiştir. Kardinal Petrucci, Sauli, Riario ve Corneto tarafından tertib edilen gizli fesad hareketini (1517) bu tehlikeler arasında saymak doğru olmaz. Çünkü bu, ancak bir şahıs değişmesi sonucunu vermenin ilerisine gidebilecek nitelikte bir tertip değildir. X. Leo yeniden 31 aded yeni kardinallik kurmak suretiyle bu suikast tertibine karşı gerçekten etkili çareyi bulmuştur. Üstelik bu yeni tesisler çok iyi karşılanıyordu. Çünkü böylece gerçek hizmetler, kısmen de olsa, mükâfatlandırılmış oluyordu[443]

Fakat Leo'nun ilk iki yıl içinde sürüklendiği yollardan bazıları son derece tehlikeli idi. Papa,

44 Franc. Vettori, Arch. Stor. VI 297.

44 a Bundan başka papaya (Paul. Lang., Chronicon Cilicense'ye göre) 500000 altın Gulden gelir sağlamıştır. Başkanı (general) aynı surette kardinallik payesine yükseltilen Fransisken Tarikatı yalnız, 30000 altın Gulden ödemiştir.

ciddi bir takım müzakerelere girişerek kardeşi Giuliano'ya Napoli Kırallığını ve yeğeni Lorenzo'-ya Kuzey-İtalya'da Milano, Toscana, Urbino ve Ferrara topraklarını içine alacak büyük bir devlet sağlamağa çalışmıştır[45]. Açıkça görülmektedir ki, Kilise Devleti, bu şekilde çevrelendikten sonra, Medici'lerin bir dirliği haline gelmiş olacak ve artık cismanîleştirilmeğe bile gerek kalmıyacaktı.

Bu plân, genel siyasî koşulların elverişsizliği yüzünden gerçekleşememiştir. Giuliano çok erken öldü. Bununla beraber Leo, Lorenzo'ya taç giydirmek için Urbino Dukası Francesco Maria della Rovere'yi memleketinden koğmak teşebbüsüne girişti. Bu savaş papaya karşı derin bir kin ve nefretin doğmasına sebep olduğu gibi kendisini de son derece fakir düşürdü. Sonunda, 1519 tarihinde Lorenzo da öldüğü zaman[46], büyük fedakârlıklar bahasına feth edilen memleketi Kilise Devletine katmak zorunda kaldı. İsteğiyle yapsaydı kendisine ebedî bir şöhret sağlayacak olan bu işi, ancak zorunluk altında ve herhangi bir şeref kazandırmayacak tarzda yaptı. Sonradan Ferrara Dukası Alfonso'ya karşı giriştiği te-

45 Franc. Vettori, p. 301. — Arch. Stor, append. I, p. 293 vd. — Roscoe, Leone X, ed. Bossi VI, p. 232 vd. — Tommaso Gar, p. 42.

46 Ariosto, Sat. VI, beyit 106. Tutti morrete, ed e fatal che muoja Leone appresso... (Hepiniz öleceksiniz ve sonra Leone'nin de ölmesi mukadderdir).

şebbüs ve birkaç küçük tiran ile Condottiere'ye karşı elde ettiği başarılar ise şöhret yükseltici bir nitelikte olmaktan uzaktır. Bütün bunlar, Avrupa kıratlarının, İtalya'da şu veya bu toprak parçasını kazanmak için büyük bir siyasî kumar oynamağa yıldan yıla daha fazla derecede alıştıkları bir zamanda oluyordu[47]. Kim garanti edebilirdi ki bu kırallar, son yıllarda kendi ülkelerinde kuvvetlerini büsbütün artırdıktan sonra Kilise Devleti topraklarına da göz koymıyacaklardı? Daha Leo'nun kendisi, 1527 de hakikaten gerçekleşecek olan hâlin ilk örneğine tanık oluyordu: İspanyol piyadelerinden oluşan birkaç askerî birlik, anlaşıldığına göre kendi teşebbüsleri ile, 1520 yılı sonlarına doğru, papadan doğrudan doğruya haraç almak üzere, Kilise Devletinin sınırlarına gelip dayanmışlar[48], fakat papanın kuvvetleri tarafından püskürtülmüşlerdir. Ruhbanın suiistimalleri karşısında kamu oyu da, son zamanlarda eskisinden daha süratli olarak, olgunlaşmış bulunuyordu. Nitekim, meselâ genç Pico della Mirandola[49] gibi bazı ileri görüşlü kimseler, ivedi-

47 Sayısı pek çok olan bu çeşit kombinezonlardan yalnız bir tanesini misâl olarak verelim: Lettere de' principi I, 46 da Kardinal Bibiena'nm 1518 tarihli mektubu.

48 Franc. Vettori, p. 333.

49 Roscoe, Leone X, ed. Bossi, VIII, p. 105 de Pico'nun 1517 de Pirkheimer'e yolladığı bir beyanname vardır. Burada o, Leo devrinde fenalığın iyiliğe resmen galebe çalacağından korktuğunu söylemektedir: et in te bellum a nostrae religionis hostibus ante audias geri quam pariri (ve sen daha

li olarak kilisede İslâhat yapılması için haykırıyorlardı. Bu arada Luther de ortaya çıkmış bulunuyordu.

VI. Hadrian devrinde (1521-1523), Almanya'daki Reform hareketi karşısında katolik kilisesinde azçok bazı İslâhat hareketlerine girişildiği zaman, artık iş işten geçmiş bulunuyordu. Bu papa, işlerin o zamana kadarki gidişatına karşı, ruhanî makamların satılması yöntemine, nepotizmaya, vicdansız bir tarzda yüksek mevkilere adam kayırmalara, birçok makamları tek bir kişide toplama yöntemine, israfa, haydutluğa ve ahlâksızlığa karşı duyduğu tiksintiyi açıklamadan daha fazla bir iş göremedi. Luthercilik bile tehlikelerin en büyüğü olarak görülmüyordu. Girolamo Negro adında akıllı bir Venedikli gözlemci, bizzat Roma şehri üzerine çökecek olan yakın bir uğursuzluğu sezmekte olduğunu ifade ediyordu[50].

hazırlıklarını duymadan, dinimizin düşmanları olanların sana saldırdıklarını görmekten...).

50 Lettere de' principi I. Roma, 17 Mart 1523: Bu devlet, birçok sebepler dolayısiyle âdeta bir iğne ucunda (iğreti) durmaktadır ve çok geçmeden Avignon'a veya Okyanus'UD öbür ucuna kaçmak zorunda kalmaktan Tanrı bizi korusun. Bu ruhanî hükümdarlığın çok yakın bir zamanda çökeceğini görüyorum... Eğer Tanrı korumazsa biz mahv olduk. — Hadrian'm zehirlenmiş olup olmadığı, Blas. Ortiz, Itineıar. Hadriani (Baluz. Miscell, ed. Mansi I, p. 386 vd,) den kesin olarak anlaşılamamaktadır. İşin en fena tarafı, herkesin buna inanmış bulunmasıdır.

VII. Clemens zamanında Roma'nın bütün ufuklarını, tıpkı oralarda bâzan yaz aylarının son haftalarını insana haram kılan o boğucu keşişleme rüzgârının eseceğini haber veren duman gibi donuk-sarı renkte sisler kaplamıştı. En yakınında bulunanlardan tâ en uzaklarda yaşayanlara kadar herkes papadan nefret ediyordu. Bir yandan aklı başında olan insanların endişeleri devam ederken[51] öte yandan «târik-i dünya» vaizler, Roma'nın sokak ve meydanlarında vaızlarda bulunarak İtalya'nın, hatta dünyanın sonu geldiği kehanetini açığa vuruyorlardı ve Papa Clemens'i «antichrist»* diye vasıflandırıyorlardı[52]. Fesatçı Colonna partisi meydan okurcasına baş kaldırıyordu. Kabına sığmaz bir yaradılışta olan Kardinal Pompeo Colonna'nın sadece varlığı[53] bile papa için sürekli bir iztırap kaynağı oluyordu. Bu kardinal, Clemes ölür ölmez veya tevkif olunur olunmaz İmparator V. Karl'ın yardımı ile hemen papalığa geçeceğini ümid ederek, 1526 da Roma şehrine bir baskın yaptı. Clemens'in kaçarak St. Angelo kalesine sığınmaya muvaffak oluşu, Roma için hayırlı olmamıştır. Papayı bekliyen akıbet ise ölümden de beterdir denebilir.

51 Negro, Aynı eser, 24 Ekim (Eylül olmalı) ve 9. Kasım 1526 11 Nisan 1527.

* İslâm dinindeki Deccal karşılığıdır. İmanlı Hıristiyanlarca kıyamet yaklaştığı zaman kendisini İsa diye tanıtacak bir sahte Mesih, Antichrist, çıkacaktır (Çevirmen).

52 Varchi, Stor. Fiorent. I, 43, 46.

53 Paul. Jovius: Vita Pomp. Columnae.

Ancak kuvvetli olan bir kimsenin yapmasında sakınca bulunmayan, fakat zaif olanı uçuruma sürükliyen tarzda birçok hatalı hareketleri ile Clemens, Bourbon ile Frundsberg'in komutalarında bir Alman-İspanyol ordusunun harekete geçmesine yol açmıştır. (1527). Şu muhakkaktır[54] ki V Karl'ın hükümeti papayı ciddî surette yola getirmek düşüncesinde idi ve ücretsiz asker sürülerinin ne derece ileri gidebileceklerini daha önceden hesaplayamazdı. Roma üzerine yürüneceği bilinmemiş olsaydı Almanya'da hemen hemen parasız asker toplama işi olumlu bir sonuç vermezdi. Bourbon'a muhtemel olarak verilen yazılı talimat belki de günün birinde herhangi bir yerden çıkacak ve ihtimalki bunda oldukça ılımlı hükümlerin yer aldığı görülecektir. Fakat tarihin hükmü bununla değişmiyecektir. Adamları torafından papa ile kardinallerin öldürülmemiş olmalarını Katolik Kıral ve İmparator, sırf bir tesadüfe ve şansa borçludur. Eğer onlar öldürülselerdi dünyanın hiçbir sofizması imparatoru suç ortağı sayılmaktan kurtaramazdı. İkinci derecedeki birçok insanların öldürülmeleri, geri kalanların soyulmaları ve bunlara yapılan zulümlerle işkenceler, insan ticareti, bütün bunlar, «Sacco di Roma» diye anılan bu olayda nelerin mümkün olduğunu açıkça göstermektedir.

54 Ranke, Deutsche Geschichte II, 375 vd.

Öyle anlaşılıyor ki V. Karl'ın niyeti, yeniden St. Angelo kalesine kaçmış olan papayı, büyük bir toplam tutan paralarını elinden aldıktan sonra da, Napoli'ye göndermekti; Clemens'in bu akıbetten kurtularak Orvieto'ya kaçmasında da İspanya'nın bir payı olmamıştır[55]. Acaba İmparator Kari Kilise Devletini cismanî bir hükümdarlık haline getirmeyi (bütün dünya[56] böyle bir şeyin yapılmasını bekliyordu) bir an için düşünmüş müdür ve acaba İngiltere Kiralı VIII. Henry'nin birtakım düşünceler ortaya atması üzerine mi bu fikirden vazgeçmiştir? Bu nokta hiçbir zaman aydınlatılamıyacaktır.

Eğer bu gibi niyetler gerçekten mevcut idiyse, herhalde uzun zaman muhafaza edilmemiş olsalar gerektir. Yakılıp yıkılmış olan Roma şehrinden hem kilisenin ve hem de devletin islâhı için yeni bir ruh fışkırmıştır. O zamanda bunu, meselâ Kardinal Sadoleto hissediyordu[57]. Sadoleto şöyle yazıyor: «Eğer çektiğimiz ıztırap Tanrının öfke ve şiddetini tatmin etmeye kâfi gelmişse, eğer bu korkunç cezalar bize tekrar iyi ahlâk ve kanun yollarını açıyorsa, bu takdirde başımıza gelenler belki de felâketlerin en büyüğü

55 Varchi, Stor. fiorent, II, 43 vd.

56 Aynı eser ve ayrıca Ranke, Deutsche Geschichte II, s. 394 not. Karl'ın devlet merkezini Roma'ya nakledeceğine inanılıyordu.

57 Papaya mektubu, Carpcntras'dan 1 Eylül 1527: tarihli: Anecdota litt. IV, p. 335.

olmamıştır... İşin ilâhî tarafını Tanrıya bırakalım; fakat önümüzde düzene koyacağımız bir hayat vardır ki bunu hiçbir silâh kuvveti elimizden alamaz. Eylemlerimizde ve düşüncelerimizde öyle bir yön izleyelim ki ruhbanlığın gerçek parlaklığını ve gerçek büyüklüğümüz ile kuvvetimizi Tanrıda arayalım».

Gerçekten de bu tehlikeli 1527 yılından beri, şu kadarı elde edilmişti ki ciddî insanlar seslerini yeniden duyurmak imkânını buluyorlardı. Roma o kadar büyük acılar çekmişti ki III. Paulus gibi bir papanın yönetiminde bile, suiistimallerle dolu olan kokuşmuş X. Leo devrine bir daha dönmesine artık imkân yoktu.

Sonra Papalık için de, bu kadar acı ıztıraplara düştüğü anda, kısmen siyasi ve kısmen dinî nitelikte olmak üzere bir sempati uyandı. Kırailar, kendilerinden birinin papanın zindancısı olmaya kalkışmasına tahammül edemediler ve aralarında Amiens antlaşmasını imzaladılar (18 Ağustos 1527). Bu antlaşmanın bir amacı da Papalığı kurtarmaktı. Böylece onlar, gerçekte imparator kuvvetlerinin Roma'daki hareket tarzları yüzünden doğan kin ve garezi sömürmüş oldular. Fakat aynı zamanda imparator da İspanya'da ciddî olarak sıkışık duruma düştü. Çünkü memleketin ruhbanı ile soyluları, kıralları ile yüzyüze geldikçe her defasında onu kınamaktan kaçınmıyorlardı. Gerek ruhbanın ve gerekse bu sınıfa mensup olmıyan tebaanın temsilcilerinden oluşan

kalabalık bir topluluk hepsi de matem elbiseleri giymiş oldukları halde, bir gösteri yapmak teşebbüsünde bulunduğu zaman V. Kari, birkaç yıl önce bastırılmış bulunan Comunidad'lar Ayaklanması türünden tehlikeli bir olay çıkacağından korkarak telâşa düştü ve gösteri yapılmasını yasak etti[58]. İmparator, sadece papaya yaptığı ağır muamelenin devamına hiçbir surette müsaade etmemekle yetinemezdi; bütün dış siyaset düşünceleri bir tarafa bırakılsa bile, şerefi ayaklar altına alınmış bulunan papa ile barışmak onun için ivedili bir zorunluk olmuştu. Zira imparator, ne kendisini başka bir yol izlemeye zorlıyacak olan Alman kamu oyuna ve ne de Almanya olaylarına göre siyasetini ayarlamak istemiyordu. V. Karl'ın, bir Venedikli'nin dediği gibi, Roma'yı tahrip ettirdiğinden dolayı vicdan azabı çekmekte olması ve bunun kefareti olarak Floransa'nın Medici hanedanının - Clemens bu hanedanın bir bireyi idi-sürekli egemenliği altında kalmasını garanti edecek bir uzlaşmayı çabuklaştırmış bulunması da ihtimal içindedir. Papanın yakın bir akrabası olan yeni Floransa Dukası Alexandro Medici, imparatorun gayrimeşru bir kızı ile evlendirildi.

Bundan sonraki yıllarda Kari, Konsil toplamak plânı sayesinde papayı esas itibariyle kendi

58 Lettere de' principi, I, 72. Castiglione'den papaya, Burgos, 10 Aralık 1527.

nüfuzu altında tutmaya muvaffak oldu ve aynı zamanda hem baskı altında tutmak, hem de himaye etmek imkânını buldu. Fakat Papalık için tehlikelerin en büyüğünü teşkil eden ve içerden, papaların kendileri ile mevkideki akrabaları tarafından gelen cismanîleştirilmek tehlikesi, Alman Reform'u ile patlak veren bunalım dolayısiyle asırlar boyunca ortadan kalkmış oldu. 1527 de Roma üzerine yürümek imkânını ve başarı ümidini sağlıyan, bu Alman Reform'u olduğu gibi sonradan Papalığı yeniden aynı zamanda cismanî bir kuvvetin ifadesi olmağa zorlayan da yine ayni hareket olmuştur. Gerçekten de bu yüzden Papalık, bütün Reform düşmanlarının başına geçmeğe, içine düşmüş bulunduğu zaaftan sıyrılarak faal bir rol oynuyacak derecede esaslı surette kalkınmaya zorlanmıştır. Papa VII. Clemens'in son zamanları ile III. Paul, IV. Paul ve ardalarının devirlerinde Avrupa'nın yarısı derin bir çöküntü içine düştüğü sıralarda günden güne gelişen papalık müessesesi, artık yepyeni, gençleşmiş bir hiyerarşi sistemidir ki kendi içindeki büyük ve tehlikeli sorunları çözümlemek, özellikle papa akrabalarının[60] devletler kurmaları yönteminden dikkatle kaçınmak gücünü gösteriyor ve taze bir ruhla bezenmiş olan katolik hükümdarlarla bağlaşık olarak, kaybettiği eski kuvvetini ye-

59 Tommaso Gar, Relaz. della corte di Roma I, 299.

60 Farnese'ler buna benzer bir şey elde etmeğe muvaffak olmuşlar, Caraffa'lar ise mahv olup gitmişlerdir.

niden kazanmakta asıl ödevini görüyor. Bu müessese, ancak kendisinden ayrılmış olanlara karşı yaptığı mücadeleler içinde varlığını göstermektedir ve ancak bu sıfatiyle anlaşılması mümkündür. Bu anlamda tam bir gerçek olarak denebilir ki Papalık, ahlâkî bakımdan kendisinin can düşmanları tarafından kurtarılmıştır. Şimdi artık siyasî mevkiini de dokunulmazlığa varacak derecede kuvvetlendirmiştir. Vasalları olan Este ve della Rovere hanedanlarının meşru' kollarının sönmeleri üzerine, hemen hemen tamamiyle zahmetsiz olarak, Ferrara ve Urbino dukalıklarını ele geçirmiştir. Buna karşılık eğer Reform hareketi ortaya çıkmamış olsaydı, çok muhtemeldir ki Kilise Devleti, çoktan cismanî hükümdarların eline geçmiş olurdu.

Son olarak bu siyasî durumun genellikle İtalyan milletinin ruhu ve fikri üzerinde yapmış olduğu etkiyi kısaca gözden geçirelim.

Açıkça görülüyor ki XIV. ve XV. yüzyıllar kalyasında hüküm süren genel siyasi güvensizlik, soylu ruhlarda zorunlu olarak vatanseverlik duygusunun yarattığı bir tiksinti ve direniş uyandıracak nitelikte idi. Daha Dante ve Petrarca[1],

1 Petrarca: Epist. fam, I, 3, p. 574. Burada Petrarca, bir italyan olarak dünyaya geldiği için Tanrıya hamd etmektedir. Yine 1367 yılma aid Apologia contra cuiusdam anonymi Galli Calumnias. (App. ed. Bas, 1581) p. 1068 vd.

bir Bütün-İtalya'nın meydana getirilmesini yüksek sesle istiyorlar ve her çeşit yüce çabaların bu amaca yöneltilmesi gerektiğini ileri sürüyorlardı. Gerçi denebilir ki bu, sadece birkaç yüksek kültürlü kimse tarafından duyulup ifade edilen bir heyecandan ibaretti ve geniş kitleler bundan habersiz idiler. Ancak şunu unutmamak gerektir ki o vakitler Almanyanın hali de, hiç olmazsa ismen bir birliğe ve bir başa (imparator) sahip bulunmasına rağmen, İtalya'nınkinden pek farklı değildi. Alman edebiyatında ilk defa olarak yurtseverlik ifadeleri, halk şairlerinde raslanan birkaç beyit bir tarafa bırakılırsa, I. Maximilian[2] devrinin hümanistlerinde görülmektedir ve bu da İtalya'da yükselen seslerin bir yankısı gibi gelmektedir. Bununla beraber fiilî olarak Almanya, eski Romalılar, devrinden beri İtalya'dan çok daha gerçek anlamda tek bir milletin vatanı olmuştur. Fransa, birlik bilincini esas itibariyle İngilizlere karşı yaptığı savaşlara borçludur. İspanya ise, uzun vadeli olmak üzere, soyca kendisine çok yakın olan Portekizlileri bile temsil etmek kudretini gösterememiştir. İtalya için, ortadan kaldırılması hemen hemen hiçbir zaman umulmamış olan Kilise Devletinin varlı-

2 Özellikle Wimpheling, Bebel ve daha başka kimselerin Schardius, Scriptores, cilt I de bulunan yazılarını kasd ediyorum. — Bunlardan başka biraz daha eski zamanlara ait olmak üzere Felix Fabri (Hist. Suevorum), biraz daha sonra İrenicus (Gennaniae exeğesis, 1518).

ğı ve hayat şartları, büyük ölçüde bir birlik vücuda getirilmesine engel teşkil etmiştir. Sonra XV. yüzyılın siyasî temaslarında bazan parlak sözlerle müşterek bir vatandan bahsedilmiş ise de bu, çoğu kez başka bir İtalyan devletini incitmek amaciyle yapılmıştır[3]. İtalya'da tamamiyle ciddî, derin bir ıztırabın ifadesi olarak ulusal ^duygunun sesi, ancak XVI. yüzyılda isitilmistir; fakat çok geç kalınmış, artık iş işten geçmiş bulunmaktadır. Çünkü Fransızlar ve İspanyollar memleketi istilâ etmişlerdir. Yerel yurtseverlik hakkında ise denebilir ki, bir dereceye kadar millî duyguyu temsil etmekte, fakat onun yerini tam anlamıyle tutmaktan uzak bulunmaktadır.

3 Birçok misallerden biri olarak: Venedik Doc'unun Pisa'ya dair 1496 da bir Floransa ajanına verdiği cevap, Malipiero, Ann. Venet., Arch. Stor. VII, I, p. 427.

İ K İ N C İ   B Ö L Ü M

BİREYİN GELİŞMESİ

İtalyanların çok erkenden gelişerek modern insanlar haline gelişlerinin biricik değilse bile en başta gelen nedenini, yönetim biçimleri ister cumhuriyet ister tiranlık olsun, İtalyadaki devletlerin yapısında aramak gerekir. Şimdiki Avrupanın çocuklarından ilkinin İtalya'da doğmuş olması, bu nokta ile sıkıdan sıkıya bağlıdır.

Ortaçağda bilincin her iki yanı, yâni dünyaya ve insanın kendi içine yönelmiş olan yanları, tıpkı ortak bir örtü altında, rüyada veya yarı uyanık bir halde imiş gibi bulunuyordu. Bu inanç, çocuk tutukluğu ve kuruntudan örülmüş örtünün gerisinden bakılınca dünya ve tarih, hayret verici ve renklerle boyanmış bir halde görünürdü; fakat insan, ancak ırk, budun, parti, lonca, aile ve ilâah.. gibi toplumların herhangi bir biçimi içinde kendini tanıyordu. İlk defa İtalya'dadır ki bu örtü uçup havalandı. Devleti ve bu dünyanın bütün işlerini objektif bir gözle de görüş ve ele alış bilinci bu memlekette uyandı. Fakat bunun yanında sübjektiflik de bütün kuvvetiyle baş kaldırdı. İnsan, düşünen ve anlayan (zihnî) bir

birey[1] haline geldi ve kendini bu sıfatla tanıdı. Bir zamanlar Yunanlı da bu suretle barbarların üstüne yükselmişti; Arap ise, diğer bütün Asyalıların kendilerini sadece bir ırka mensup insanlar olarak hissettikleri bir zamanda, böyle bir birey bilincine erişmişti. Bu hususta siyasî şartların en etkili bir dürtü olduğunu ispat etmek güç bir iş değildir.

Çok daha eski zamanlarda tek tek olarak bazı yerlerde özgür kişiliğin geliştiği görülmektedir. O tarihlerde kuzey Avrupa ülkelerinde böyle bir şeye rastlanmamakta veya bu, aynı tarzda kendini göstermemektedir. Gerçi Liutprand'ın tasvir ettiği onuncu yüzyıl haydutlarında, Papa VII. Gregor'un bazı çağdaşlarının ve ilk Hohenstaufen hükümdarlarının bazı düşmanlarında buna benzer bir karakter görülmektedir. Fakat İtalyada XIII. yüzyılın sona ermesiyle çok kalabalık sayıda şahsiyetler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bireyciliği kıskıvrak tutan bağlar bunlarda tamamiyle koparılıp atılmıştır. Binlerce insan çehresi, hiçbir engel tanımaksızın ve pervasızca kendi özellikleri içine gömülmüş bulundukları halde karşımıza çıkmaktadır. Diğer Avrupa ülkelerinin hâlâ ırk bağları altında bulunması durumu, tek başına bile, Dante'nin büyük şiiri-

1 Ferdî eğitimin yüksek ve en yüksek basamağı anlamında kullanılan uomo singolare, uomo unico deyimlerine dikkat edilsin.

nin herhangi bir başka memlekette meydana gelmesini imkânsız kılmağa kâfi bir sebep teşkil eder. Sadece ortaya koyduğu kuvvetli bireyciliği yüce şairin İtalya için o devrin en büyük millî çağırtmacısı (münâdisi) olmasına kâfi gelmiştir. Edebiyat ve sanatta, insan hazinesinin tasvirlerinden, çeşitli yönlerden karakter eleştirilerinden ilerde özel bölümlerde bahsedeceğiz. Burada söz konusu olan sorun doğrudan doğruya psikolojik gerçeğin kendisidir. Bu psikolojik gerçek, tam bir bütünlük ve kesinlikle tarihe girmektedir. XIV. asrın İtalyası, sahte alçak gönüllülük ve yaltaklanma gibi şeyleri hemen hemen hiç tanımamaktadır. Hiç kimse göze batmaktan, başkalarına benzememek ve onlardan farklı görünmekten[2] korkmamaktadır[2]".

2 XVI. asrın sonunda Montaigne (Essais, L. III, chap-5 vol. **III,** p. 367, Paris baskısı 1816) aşağıdaki karşdaştırmayı yapıyor: «ils (les Italiens) ont plus communement des belles fernmes, et moıns des laides cjue nous; mais des rares et exeellentes beautez j' estime que nous allons â pair. Et (je) en juge autant des esprits: de ceux de la commune façon, ils en ont beaucaup plus et evidemment; la brutalite y est şans comparaison plus iare: d' âmes singulieres et **du plus hault** estage, nous ne leur en debvons rien.» (Onlarda [yâni İtalyanlarda] güzel kadın bizdekinden daha çok ve çirkin kadın daha azdır; fakat nadir ve nefis güzeller bakımından onlarla atbaşı gittiğimiz kanısındayım. Zihinler hakkında da aynini düşünüyorum. Alelade türden olanlar da çok vardır ve bunlar meydandadır; onlarda haşin zekâlar bizdekilerle kıyas kabul etmiyecek derecede nadirdir; fakat dikkate değer ve en

Herşeyden önce zorba hükümdarlık rejimi, yukarıda gördüğümüz gibi, yalnız tiranların, Condottiere'lerin[3] değil, fakat aynı zamanda bu rejimin himaye ettiği ve kendilerinden pervasızca faydalandığı yeteneklerin, yani kâtiplerin, memurların, şair ve görev almış diğer şahsiyetlerin de bireyliğini en yüksek derecesine kadar geliştirmektedir. Bu adamlar, zorunlu olarak, kendi içlerinde yer alan sürekli veya geçici nitelikteki kaynakları tanımak zorundadırlar. Yaşama zevkleri de, ihtimalki kısa bir zaman sürebilecek olan iktidar ve nüfuzlarına mümkün olduğu kadar yüksek bir değer sağlamak amaciyle, düşünce kapsamı bakımından daha yüce ve daha yoğun bir hale gelmektedir.

Fakat bunlar tarafından idare edilen ahali de bu çeşit güdülerden büsbütün uzak değildir.

yüksek mertebeden ruhlar bakımından, onlardan hiç aşağı kalmayız).

2 a Floransa'da 1390 tarihlerine doğru artık erkek kıyafetlerine hâkim olan bir moda yoktu. Çünkü herkes özel bir tarzda giyinmeğe çalışıyordu. Kars. Franco Sacchett : contro aile nuove foggie, Rime, publ. dal Poggiali, p. 52 (Yeni modalara karşı).

3 Sforza ve daha başka Kuzey-îtalya hanedanlarında görüldüğü gibi bunların zevcelerinin de bireyliklerini geliştiriyordu. Kars. Jacobus Bergomensis'in Clarae mulieres'inde Battista Malatesta, Paola Gonzaga, Orsina Torella, Bona Lombarda, Riccarda d'Este ve Sforza ailesinden önemli kadınların biyografileri. Bunlar arasında erkek yaraddışlı olan kadınlar az değildir. Aynı zamanda hümanist kültür sayesinde bireysel gelişmenin tamamlandığı da olmuştur.

Biz, ömürlerini gizli direniş ve suikast tertipleri içinde geçirmiş olan kimseleri bir yana bırakacağız ve sadece, meselâ Bizans İmparatorluğu ve İslâm devletleri içinde yaşayan şehir halkının çoğu gibi, sırf özel kişiler olarak kalan insanlardan bahsedeceğiz. Şurası muhakkaktır ki meselâ Visconti'lerin tebaası çok kere kendi şahısları ve ailelerinin şerefini muhafaza edebilmek için büyük acılara katlanmak zorunda bırakılmıştır ve bunlar arasında sayısız kimseler de içinde yaşadıkları kölece hayat yüzünden ahlâkî karakterlerinden çok şeyler kaybetmişlerdir. Fakat bireysel karakter bakımından durum hiç te böyle değildir. Çünkü özellikle genel siyasî zaaf içindedir ki özel hayatın çeşitli yön ve çabaları daha da kuvvetli ve çok-taraflı olarak filizlenir. Kendini göstermek ve rekabet etmek imkânını buldukları oranda zenginlik ile kültür, hâlâ geniş ölçüde sayılabilecek bir şehir hürriyeti ve, Bizans ile İslâm dünyasındaki gibi, devletle içice sokulmuş olmıyan bir kilise ile iştirak halindedir; bütün bunlar, hiç şüphe yok ki, bireysel düşünme tarzının meydana gelişini teşvik edici unsurlardır. Üstelik parti mücadelelerinin mevcut olmayışı da bunun için gereken huzuru sağlamaktadır. Siyasî ihtirastan yoksun olan insan, kısmen ciddî ve kısmen de sathî meşgaleleriyle, XIV. asrın bu tiranlıklarında ilk önce tamamiyle gelişmiş olduğu halde ortaya çıkmış olmalıdır. Bunun hakkında belgelere

dayanan kanıtlar şüphesiz istenmemelidir. Kendilerinden bazı ipuçları beklenebilen hikâye yazarları, gerçi bazı garip insanları tasvir etmektedirler ve bunu daima tek-taraflı bir amaçla ve anlattıkları hikâye ile temasları bulunduğu nisbette yapmaktadırlar. Böyle sahneler de genel olarak cumhuriyet rejimi ile idare olunan şehirlerde cereyan etmektedir.

Bu gibi şehirlerde şartlar, başka türlü olmakla beraber, bireysel karakterin yetişmesine elverişli idi. İktidar partileri ne kadar sık değişiyorlardıysa birey de, hâkimiyet icrası ve iktidarın zevkini çıkarmak hususunda o nisbette gayret sarfetmek zorunda kalıyordu. Özellikle Floransa tarihinde[4] devlet adamları ve halk liderleri o derece belirli bir kişisel varlık göstermişlerdir ki o devrin dünyasında istisna kabilinden bile böyle bir şeye rastlamak mümkün değildir; hattâ Jacob von Arteveldt* bile onlarla mukayese edilemez.

4 Franco Saechetti, Capitolo (Rime, publ, dal Poggiali, p. 56) sunda iktidar partilerine mensup olup kendi zamanında ölmüş bulunan yüzden fazla isim saymaktadır (1390). Bunlar arasında bir çokları orta çapta insanlar olsalar bile bütünü, endividualizmanın uyanmasını gösteren kuvvetli bir belgedir. — Filippo Villani'nin «Vite'si hakkında aşağıdaki bahse bak.

* Jacob von Arteveldt: Flander yurtseveri olup halk partisinin başına geçerek Flander Kontu 1, Ludwig'i memleketten kovmuş ve ingiltere Kiralı III. Edward ile bir bağlaşma yapmıştır, ingilizleri Gent memleketine sokmağa kalkışınca 134S te halk tarafından öldürülmüştü (Çevirmen).

Öte yandan mücadelede yenilip iktidarı kaybeden partilere mensup insanlar, çok kere tiranlıklarla idare olunan devletlerin tebaalarına benzer bir duruma düşüyorlardı. Ancak bunlardan farklı olarak bir kere tadını aldıkları hürriyet veya iktidar, belki de bunları yeniden kazanmak ümidi, bireyliklerine daha büyük bir enerji veriyordu. İşte böyle kendi istekleriyle olmadan bir yana itilen insanlar arasındadır ki meselâ Agnolo Pandolfini (ölümü 1446} gibi bir şahsiyeti buluyoruz. Pandolfini'nin «Ev İdaresi»[5] adlı eseri, gelişmiş bir özel hayatın ilk mükemmel programını teşkil etmektedir. Bireyin görevleri ile tehlikeli ve .nankör kamu işlerini[6] bağdaştırma tarzı, devrin kendi türünde bir anıtıdır denebilir.

Sürgün hayatının ise, insanı ya tamamiyle harap eden veya içindeki bütün hassaları son derecesine kadar geliştiren bir özelliği vardır. Giovanni Pontano şöyle diyor[7]: «Çok nüfuslu şehirle-

5 Trattato del governo della famiglia. Bu eserin mimar Alberti tarafından yazılmış olduğuna dair yeni bir teori ortaya çıkmıştır. Kars. Vasari IV, 54, Nota 5, ed. Lemonnier. — Pandolfini hakkında bak : Vespas. Fiorent. p. 379.

6 Trattato p. 65 vd.

7 Jov. Pontanus, de fortitudine, L. II, Cap. 4. «de lolerando Exilio.» Yetmiş yıl sonra Cardanus (de Vita propria, C<ıp. 32) acı acı şöyle soruyordu: Quid est patria, nişi consensus tyrannorum minutorum ad opprimendos imbelles timidos, et qui plerumcrae sunt innoxii? (Vatan, ürkek ve çok kere masum olan âciz kimseleri ezmek için küçük tiranların birleşmelerinden başka nedir ki?).

rimizin hepsinde kendi istekleri ile yurtlarını bırakıp giden birçok insanlar görüyoruz. Fakat insan, nereye giderse gitsin, iyi huylarını da beraberinde götürür». Gerçekten bunların çoğu yalnız resmen sürgüne gönderilmiş olanlar değildi, fakat aynı zamanda binlercesi doğup büyüdükleri şehirleri, siyasî veya iktisadî durumun artık katlanılamaz bir hal alması yüzünden, kendi istekleriyle bırakıp gitmişlerdi. Floransa'dan göç edenler Ferrara'da, Luccha'dan çıkanlar Venedik'te ve ilâh... büyük koloniler halinde yerleşmişlerdi.

Sürgünler arasında en kabiliyetli insanlarda geliştiği görülen kozmopolitizma, bireyciliğin en yüksek basamağını teşkil etmektedir. Yukarıda söylediğimiz gibi (S. 119 vd.) Dante, İtalyanın dil ve kültüründe yeni bir yurt bulmaktadır. Fakat bunun da üstüne çıkarak «benim vatanım bütün dünyadır»[8] demektedir. — Kendisine lâyık olmıyan şartlarla Floransa'ya dönmeye davet edildiği zaman şöyle cevap veriyor: «Güneşin ve yıldızların ışığını her yerden göremez miyim? Her yerde, halkın ve şehrin önüne şerefsizce, hattâ alçalarak çıkmaksızın, en yüce gerçekleri düşünemez miyim? Ekmeğimi nerede ol-

8 De vulgari eloquio, Lib, I, cap. 6. — İdeal İtalyan dili hakkında bak Cap. 17. Kültür sahibi insanların fikrî birliği: Cap. 18. — Fakat aynı zamanda Purg. VIII. I vd. ve Parad. XXV, I deki meşhur pasajlarda o derin vatan hasreti.

9 Dantis Alighierii Epistolae, ed. Carolus Witte, p. 65.

sa bulurum!» Sonra, sanatkârlar da övünerek istedikleri yerde yaşayabilecekleri, mekân hürriyetine sahip bulundukları noktası üzerinde büyük bir önemle durmaktadırlar. Ghiberti[10] diyor ki: «Ancak her şeyi öğrenmiş olan bir kimse dışarda hiçbir yerde yabancı değildir. Varlığı elinden alınmış ve dostsuz bulunsa bile yine de o, her şehrin hemşehrisidir ve talih değişikliklerini hiç korkmaksızın küçümseyebilir». Yurdundan kaçak olarak ayrılıp gitmiş olan bir hümanist de buna çok benzer bir ifadede bulunuyor; «Bilgin bir insan nerede oturursa, onun için orası iyi bir vatandır»[11].

Kültür tarihi bakımından çok keskin bir bakışla, XV. yüzyılda kemâl derecesine yetişmiş insanların artmış olduğunu adım adım izlemek

10 Ghiberti, secondo commentario, cap. XV. (Vasari, ed. Lemonnier, I, p. XXIX).

11 Codri Urcei vita (eserleri külliyatının başında).— Şüphesiz ki bu, «Ubi bene, ibi patria» (Neresi iyi ise orası vatandır) sözüne çok yakındır. Hiçbir yere bağlı bulunmıyan ve kültürlü İtalyan'ların günden güne benimsedikleri soyut fikrî zevkler o kadar çoktu ki bu sayede sürgün hayatı fazla acı bir şey olmaktan çıkıyordu. Bundan başka da kozmopolitizma, insanın yeni dünyalar keşf ettiği ve eski dünyasında kendini artık yabancı hissettiği yeni bir kültür devrinin belirtisidir. Grek'lerde bu hale, Peloponnesos Harbinin sonunda rastlamaktayız. Niebuhr'un dediği gibi, Eflatun iyi bir vatandaş değildi, ve Xenophon da fena bir vatandaştı. Diogenes vatansız olduğunu açıktan açığa ilân etmekten gerçek bir zevk duyuyor ve kendisini, Laertius'un dediği gibi (vatansız) diye adlandırıyordu.

mümkün olur. Bu insanların, mânevi ve maddî varlıklarını uyumlu bir şekilde tamamlamayı bilinçli ve açık olarak kendilerine amaç edinip edinmedikleri hakkında bir hüküm vermek güçtür. Fakat birçokları, dünyevî olan herşeydeki kemâlsizliğinin imkân verdiği nisbette bunu elde etmişlerdir. Meselâ Lorenzo Magnifico'nın hayatının alınyazısı, yetenek ve karakter bakımlarından genel bir bilançosunu yapmayı bir yana bıraksak bile Ariosto gibi bir şahsiyette ve bunun özellikle yergilerinde bir bireylik görülmektedir. Burada insan ve şairin gururu, kendi zevkleriyle alay edişi, gayet ince bir mizah ve gayet derin bir iyi-niyet son derece büyük bir uyum içinde ifade edilmektedir.

Şahsiyetin en yüksek derecesine kadar gelişmesi yolundaki bu güdü, aynı zamanda o devir kültürünün bütün unsurlarına hâkim bulunan gerçekten kuvvetli ve üstelik de çok-taraflı bir yaradılışla birleşince, «çok-taraflı insan», l'uomo universale meydana gelmiştir ki bu yalnız İtalya'ya özgü bir nesnedir. Ansiklopedik bilgiye sahip insanlar bütün ortaçağ boyunca birçok memleketlerde vardı; çünkü bu bilgi dar sınırlar içinde toplanmış bulunuyordu. Aynı surette XII. asra kadar «çok-taraflı» sanatkârlar da yetişmişti; çünkü mimarî problemler nisbeten basit ve hep aynı nitelikte idi ve heykeltraşlık ile resimde tasvir edilmesi istenen şeyin kendisi, şeklin üstünde bir önem taşıyordu. Buna mukabil Renaissan-

ce devrinin İtalya'sında her alanda hem bilgin ve hem de kendi türünde mükemmel eserler yaratan, aynı zamanda insan olarak da çok kuvvetli etkiler bırakan tek tük sanatkârlara rastlanmaktadır. Bazıları, icra etmekte oldukları sanatlarının dışında, aynı zamanda fikir faaliyetinin diğer alanlarında da çok-taraflıdırlar.

Daha hayatta iken bazı kimselerin şair, bazılarının filozof ve kimilerinin de teolog[12] diye vasıflandırdıkları Dante, bütün yazılarında ezici bir bireysel kuvvet fışkırtmaktadır; öyle ki okuyucu, konunun ilginçliği bir yana bırakılsa bile, bu kuvvetin önünde kendini mahkûm hissetmektedir. Yalnız Divina Commedia'nın hiç sarsılmaksızın baştan sonuna kadar aynı tarzda işlenmesi bile ne kadar muazzam bir irade kuvvetinin varlığını şart kılmaktadır. Fakat bu eserin içeriğine bakılacak olursa görülecektir ki şairin, madde ve fikir dünyasında aslını araştırmadığı hiçbir önemli konu yoktur; bunlar hakkında çok kere kısa sözlerle söylediklerinin hepsi de zamanın başat kanılarını yansıtmaktadır. Güzel sanatlar için ise Dante, kaynak değerinde bir belgedir. Bunun sebebi, o zamanlar sanatkârlar hakkında yazdığı birkaç yergiden ziyade gerçekten çok daha önemli sorunlara değinmiş olmasındandır. Fakat

12 Boccaccio, Vita di Dante, p. 16,

Dante, çok geçmeden ilhamın da kaynağı olmuştur'[3].

XV. yüzyıl herşeyden önce ve özellikle çoktaraflı insanlar dönemidir. Hiçbir biyografi eseri yoktur ki söz konusu edilen şahsın esas mesleğinden başka alelade heveskârlığın üstüne çıkan tâli meşgalelerinin de sözü edilmesin. Floransa'lı tüccar ve devlet adamı, çok kere aynı zamanda her iki klâsik dilde, yani eski Yunanca ile Lâtincede de bilgindir. Hem kendisine ve hem de oğullarına en tanınmış hümanistler, Aristo'nun «Politik» ve «Ahlâk» kitaplarını okutmak zorundadırlar[14]. Ailenin kızlarına da esaslı bir eğitim verilmektedir. Yüksek anlamda özel eğitimin ilk başlangıçları da ilkin yine bu çevrelerde aranmalıdır. Bir hümanistten geniş anlamda çok-taraflı bilgi istenmektedir. Çünkü felsefî bilgiyi, bugün olduğu gibi sadece klâsik çağların objektif olarak bilinmesi için değil, fakat gerçek hayatın günlük uygulanmalarında değerlendirmek ve kullanmak için öğrenmek zorunda-

13 Beatrice'nin ölüm yıldönümünde Dante'nin resmettiği melek figürleri (Vita Nuova, p. 61), meslekten olmıyan bir heveskârın başarabileceği bir işi aşan bir eser olarak sayılabilir. Aretino, Dante'nin egregiamente'ler çizdiğini ve musikiye çok meraklı **olduğunu söyliyor.**

14 Bu ve bundan sonrakiler için bak: özellikle Vespasiano Fiorentino; bu eser XV. asır Floransa kültürü **için** birinci derecede önemli bir kaynaktır, p. 467, 492, 521 ve ilaah... Bundan başka yine bak: **Murat. XX** deki güzel ve faydalı Vita **Jannoctii Manetti (doğ. 1396).**

dır. Bir yandan Plinius üzerinde etütlerini yaparken[15] öte yandan meselâ tabiat tarihine ait malzemenin bir kolleksiyonunu toplamaktadır. Eskilerin coğrafyasını kılavuz edinerek modern bir kozmograf olmaktadır. Yine eskilerin yazdıkları tarih eserlerini örnek tutarak kendi zamanının tarihini yazmaktadır. Plautus komedyalarının çevirmeni sıfatiyle, bunların temsillerinde de rejisör olmaktadır. Lucian'm diyaloglarına varıncaya kadar klâsik ilkçağ edebiyatının bütün şekillerini mümkün olduğu kadar taklit etmektedir. Bütün bunlara ek olarak da o, devlet işlerinde sekreterlik ve diploması görevleri görmektedir ki bu, her zaman hayırlı sonuçlar vermemiştir.

Fakat bu çok-taraflı adamlar arasında bazıları, sözün gerçek anlamı ile «her-taraflı» insanlar olarak sivrilmişlerdir. O devrin hayat ve kültürünün genel çizgileri ile incelenmesine geçmeden önce burada, XV. asrın eşiğinde bu dev adamlardan biri olan Leon Battista Albertı"-nin (1404 7-1472) bir portresini çizelim. Yalnız

15 Aşağıda söyliyeceklerimiz, Roscoe, Leone X., ed. Bossi, **III,** p. 197 vd.ında mevcut bulunan ev Perticari tarafından Pandolfo Collenuccio hakkında yazılan parçadan ve bir de Öpere del Conte Perticari, Mil. 1823, vol. II den alınmıştır.

bir parçası intikal etmiş olan biyografisi[16] ondan bir sanatkâr olarak pek az bahsetmektedir. Fakat onun, böyle bir özel şöhrete sahip olmaksızın da, nasıl bir insan olduğunu şimdi göreceğiz.

Leon Battista, takdir kazandıran her işte çocukluğundan beri birinci gelmekte idi. Çeşitli beden hareketlerinde ve jimnastik sanatındaki mehareti hakkında inanılmıyacak şeyler okumaktayız: ayakları birbirine bitişik olduğu halde insanların kafaları üzerinden atlıyabiliyordu; katedralde mâdeni bir parayı tepeye çarpıp ses verecek kadar yukarı fırlatabiliyordu; en vahşi atlar onun altında korkudan titrerdi. İnsanlara üç şeyde kusursuz görünmek istiyordu: yürüyüşte, ata binişte ve söz söylemekte. Musikiyi öğretmensiz öğrenmişti; fakat buna rağmen kompozisyonlarına bu mesleğin ustaları tarafından hayranlık duyuluyordu. Yoksulluğun ağır baskısı altında bulunmasına rağmen sivil ve kilise hukukunun her ikisini de öğrenmeğe başlamış ve bitkinlikten doğan ağır bir hastalığa yakalanıncaya kadar öğrenimine yıllarca devam etmişti. Yirmi dört yaşında iken sözcük belleğinin zayıfladığını, fakat eşyayı kavrama gücünün eski halinde

16 Muratori XXV, Col. 295. Tamamlayıcı nitelikte: Vasari, IV, 52 vd. — Her alanda en aşağa bir heveskâr, fakat aynı zamanda birçok dallarda üstad olarak meselâ, eğer Aeneas Sylvius'un (Opera, p. 622, Epist. 112) da söylediklerine inanmak gerekirse, Mariano Socini **vardı.**

kaldığını anlayınca, kendini fizik ile matematiğe verdi. Bunların yanında, sanatkârlardan, bilginlerden ve ayakkabıcıya varıncaya kadar her çeşit zanaat sahibinden mesleklerinin sırlarını ve tecrübelerini sormak suretiyle dünyanın bütün hünerlerini öğrendi. Aynı zamanda resim ve modelcilik de yapıyordu; özellikle resimleri, sırf belleğinden çıkararak yaptığı zamanlardan da, aslına son derece benzetmekle sivrilmişti. İcat ettiği karanlık kutu, Camera obscura[17], özellikle hayret uyandırmıştı. Bunun içinde bazen yıldızları ve geceleyin kayalık dağlar üzerinden ayın doğuşunu, bazen dağları, körfezleri ve yanaşmakta olan gemi filoları ile, güneş ışığı veya bulut gölgeleri altında olarak ta sisli uzaklıklara kadar manzaralar gösteriyordu. Fakat başkalarının yarattıklarını da büyük bir sevinçle karşılıyor ve insan oğlunun güzellik yasalarına uyarak vücuda getirdiği her çeşit eseri nerdeyse tanrısal nitelikte sayıyordu[18]. Bütün bunlara Battista'nın edebî faaliyetini de ilâve etmek gerekir. Herşeyden önce doğrudan doğruya sanat üzerinde yazdığı eserleri özellikle mimarîde şekil rönesansı için bel-

17 Kars. İbn Fimas: Hammer, Literaturgesehichte der Araber (Arap Edebiyatı Tarihi) I, giriş bölümü, sayfa 51. Buna benzer bir deney aşağı yukarı 880 tarihinde Endülüslü Abul Abbas Kasım İbn Fimas tarafından yapılmıştı. Kars. Gyangos, The History of the Mohammedan Dynasties in Spain (İspanya'da müslüman hanedanlar tarihi).

18 Quidquid ingenio esset hominum cum quadam efectum elegantia, id prope divinum ducebat.

li başlı köşe taşları ve otorite olarak sayılmaktadır. Sonra Lâtince olarak hikâyeler ve buna benzer nesirler yazmıştır ki bunlardan bazıları klâsik ilkçağda meydana getirilmiş eserler sanılmıştır. Mizahlı sofra konuşmaları, elegileri ve pastoral şiirleri vardır. Yine İtalyanca olarak ev hayatı hakkında dört kitaptan oluşan bir eserden[19] başka birçok ahlâk, felsefe ve tarih üzerindeki yazıları ile şiirleri, hatta ölen köpeğine söylediği bir mezar başı seslenişi de vardır. Onun ciddî ve şaka olarak söylediği sözler, toplanmağa değecek derecede önemli idi. Bunun örnekleri, adı geçen biyografisinde sütunlar dolusu yer tutmaktadır. Nesi vardı ve ne biliyordu ise hepsini, tıpkı gerçekten büyük çapta yaratılmış olan insanların daima yaptıkları gibi, en ufak bir çekingenlik bile göstermeksizin açıklıyor ve en büyük icatlarını bedava bağışlıyordu. Son olarak da, yaradılışının en derin kaynağını teşkil eden özelliği söyliyelim: bu, hemen hemen asabî denebilecek bir tarzda ve son derece büyük bir sevgi ile çevresindeki herşeye bütün varlığı ile kendini verebilme gücüdür. Muhteşem ağaçlara ve ekin tarlalarına bakınca ağlaması gelirdi. Güzel ve vakarlı ihtiyar insanları tabiatın şaheseri olarak ulular, onları seyretmekten duyamazdı. Vücutça tam gelişmiş bulunan hayvan-

]9 Uzun zaman Pandolfini'nin Trattato başlıklı eseri olarak sayılan yapıt, bu kayb olan kitaptır (karş. sayfa 193, **not** 5).

lara, tabiatın özel lutfuna nail olmuşlardır diye, büyük bir iyi-niyet beslerdi. Hasta olduğu zaman güzel bir manzarayı seyretmekle bir çok defalar şifa bulmuştur[20]. Dış dünya ile bu kadar anlaşılmaz bir şekilde derin ilişkiler halinde onu görenlerin, kendisine kehanet kudreti atfetmiş olmalarına hayret etmemek gerekir. Söylendiğine göre Battista, Este ailesinin uğradığı kanlı âkibeti, Floransa'nın ve papaların âkibetini, vukuundan yıllarca önce görüp açıklamıştı; her an için insanların içlerini okuyabilmek gücüne sahiptir. Kendiliğinden anlaşılıyor ki müthiş bir irade kuvveti onun kişiliğini baştan başa kaplamıştır ve bir arada tutmaktadır. Renaissance'in en büyük simaları gibi o da şöyle diyor: «İnsanlar isterlerse her şeyi yapabilirler».

Halbuki Alberti'nin Lionardo da Vinci'ye göre durumu, yeni başlıyan bir adamın bitirmiş olan bir kimseye, heveskârın ustaya göre olan durumundan farklı değildir. Ah ne olurdu, Vasari'nin eseri, Leon Battista hakkında olduğu gibi Lionardo'ya dair da bir tasvir ile tamamlanmış olsaydı! Lionardo'nun karakterini belirtecek olan

20 De re aedificatoria adlı eserinde (L. VIII., cap. 1) hangisine güzel yol denebileceğinin bir tanımı bulunmaktadır: si modo mare, modo montes, modo lacum fluentem fontesque, modo aridam rupem aut planitiem, modo nemus vallemque exhibebit (Eğer kâh deniz, kâh dağ, kâh akar su ve pınarlar, kâh çıplak kaya veya bir düzlük, kâh bir orman veya bir vadi oradan görünürse).

ana çizgiler, sisler içinde ancak uzaktan sezilebilmesi mümkün bir ihtişam niteliğini ebediyen muhafaza edecektir.

Şimdiye kadar bireyin gelişmesini iç hayat bakımından tasvir ettik. Buna uygun olarak bireyde dışarıya karşı sivrilmenin yeni bîr türünü görmekteyiz ki bu da modern şöhrettir.[1]

İtalya'nın dışında kalan Avrupa ülkelerinde bütün sosyal sınıflar, her biri ayrı ayrı olarak kendi sınıflarının ortaçağa özgü şerefi ile yaşıyorlardı. Meselâ Troubadours ve Minnesânger (ozan ve âşıklar)'lerde şairlik şöhreti, yalnız şövalye sınıfı için mümkündü. Buna karşılık İtalya'da sosyal sınıfların eşitliği, tiranlardan veya demokrasilerden daha önce kendini göstermiştir. Temeli İtalya ve Lâtin edebiyatına dayanan genel bir toplumun ilk izlerine de daha o zamanlarda rastlanmaktadır ki bunun hakkında ilerde daha ayrıntılı olarak bahsedeceğiz. İşte hayattaki bu yeni unsurun filizlenebilmesi için böyle bir zemine ihtiyaç vardı. Buna ilâve olarak bir noktayı daha

1 Birçok yazarlar arasında örnek olarak yalnız bir tanesi: Blondus, Roma triumphans, L. V, p. 117 vd.; burada gloria (şöhret)'nm tanımları, eski yazarlardan toplanarak bir araya getirilmiştir ve Hıristiyanlara açıktan açığa şöhret peşinde koşmak müsadesi verilmiştir. Petrarca'nın elinde bulunan Cicero'ıuın «Gloria» adlı eseri, bilindiği üzere, o zamandanberi kayıptır.

belirtmek gerekir. Şimdi büyük bir istekle okunup incelenmeye başlanan eski Roma yazarları, baştan başa şöhret kavramı ile dolu ve doygun bir halde idiler; bunların durmadan üzerine eğildikleri konu, esas muhtevayı teşkil eden mesele, yani Roma'nın dünya hâkimiyeti dâvası da, İtalyan hayatının hiç ara vermeksizin paralel yürüyen ve ayrılmaz bir unsuru olarak yaşıyordu. Bundan böyle İtalyanların bütün istek ve başarıları, Avrupa'nın başka ülkelerinde henüz tanınmıyan ahlâkî bir hüküm ve nüfuzu altında idi.

Bütün önemli sorunlarda olduğu gibi burada da ilk tanık olarak Dante'yi dinlemek zorunluğu vardır. Dante, ruhunun var gücüyle defne dalından örülmüş şairlik tacını[2] elde etmeye uğraşmıştır. Bir püblisist ve edip olarak da gördüğü işlerin yeni olduğunu göstermek ve tuttuğu yolda yalnız ilk olmak değil, fakat aynı zamanda ilk sayılmak da istediğini özellikle belirtmektedir[3].

2 Paradiso XXV, başlangıç: Se mai contigna ete, — Kars. Boccacio, Vita di Dante, p. 49. Vaghissimo fu e d'onore e di pompa, e per avventura piû che alla sua inclita virtû non si sarebbe richiesto (Şan ve şerefe, yüksek erdemlerin gerektirdiğinden daha da düşkündü).

3 De vulgari eloquio, L. 1. Cap. 1. Özellikle: de Mcnarehia, L. 1. Cap. I: burada o, yalnız dünyaya faydalı olmak amacı ile değil, fakat aynı zamanda: ut palmam tanti bravii primus in meam gloriam adipiscar (Aynı zamanda ilk olarak bu kadar büyük bir bravi'nin zafer belirtisini kendi şanıma katmak için) de monarehia (mutlak hükümdar) kavramını anlatmak istemektedir.

Bununla beraber Dante, nesirlerinde yüksek bir şöhretin hoş olmıyan yanlarına da temas etmektedir. Bazı kimselerin meşhur adamı şahsen tanımakla tatmin edilmediklerini bilmektedir ve bunda suçun kısmen insanların 'çocukça hayallere kapılmalarına, kısmen kıskançlığa ve kısmen de söz konusu olan ünlü adamın hamlığına ait bulunduğunu izah etmektedir[4]. Fakat büyük şiirinde şöhretin boş bir nesne olduğu görüşünde ısrar etmektedir; bununla beraber bu görüşünü öyle bir tarzda açıklamaktadır ki kendi kalbinin şöhret özleminden henüz tamamiyle kurtulmuş bulunmadığını açığa vurmaktadır. «Cennet» te Mercurius'-un feleği, dünyada şöhret peşinde koşan ve bu yüzden «gerçek sevginin ışıklarını» bulandırmış olan rahmetlilerin[5] oturdukları yerdir. Fakat son derece karakteristiktir ki «Cehennem»de zavallı ruhlar, dünyada yaşadıkları zamanki anılarını, şöhretlerini yenileyip canlandırmasını Dante'den istiyorlar[6]. «A'raf»da ise aynı ruhlar sadece şefaat dilemektedirler[7]. Hattâ «A'raf»ın çok tanınmış bir pasajında[8] şöhret düşkünlüğü reddedilmektedir; çünkü entellektüel şöhret salt değil,

4 Convito, ed, Venezia 1529, fol. 5. ve 6.

5 Paradiso VI, 112 vd.

6 Meselâ: Inferno VI, 89 XIII, 53. XVI, 85. XXXI, 127.

7 Purgatorio, V, 70, 87, 133, VI, 26. VIII. 71. XI, 31. XII, 147.

8 Purgatorio XI, 79 — 117, Burada «gloriasdan başka Grido, fama, rumore, nominanza, onore» sözcükleri de geçmek-

zamana göre nisbîdir ve mevcut hallere tâbi olarak daha büyük ardıllar tarafından alt edilir, gölgede bırakılır.

Dante'nin hemen arkasından yetişen yeni şair ve filologlar kuşağı, şöhreti iki anlamda kendilerine maletmişlerdir; kendileri bir yandan İtalya'nın en fazla takdir gören şöhretleri oluyorlar, aynı zamanda da şair ve tarih yazarları sıfatiyle bilinçli olarak başkalarının şöhretlerinden istedikleri gibi faydalanıyorlar. Özellikle şairlere taç giydirilme — ki bundan ilerde ayrıca söz edeceğiz—, bu tür ünün bir dış simgesi olarak sayılmaktadır.

Dante'nin bir çağdaşı olan Albertinus Musattus veya Mussatus'a, Padua'da piskopos ve rektör tarafından şairlik tacı giydirilmiştir. Bu zatın ünü nerdeyse tanrılaştırılmak derecesine varmıştı. Her yıl noel günü üniversitenin her iki kollejinden de doktorlarla öğrenciler, ellerine borazanlar ve, anlaşıldığına göre, yanmakta olan mumlar bulunduğu halde, onu selâmlamak[9] ve kendisine bağışlar sunmak üzere törenle evinin

mektedir ki bunlar aynı anlamı ifade eden başka başka deyimlerdir. Boccoccio, Pizigna'ya yazdığı mektupta (.Öpere volgari, Vol. XVI) itiraf ettiği gibi eserini, **perpetuandi moninîs desiderio** (kendi adını edebileştirmek arzusu ile) yazıyordu.

9 Scardeonius, de urb. Patav. antiq. (Graev. Thesaur. VI **III,** Col. 2260). Acaba «cereis numeribus» diye mi, yoksa «certis numeribus» diye mi merasime bağlı şahsiyeti, onun **VII.** Heinrich adlı eserindeki edadan bile anlaşılmaktadır.

önüne geliyorlardı. Bu şöhret ve debdebe, Mussatus'un 1318 de Carrara hanedanından o zamanki hükümdarın gözünden düşmesine kadar devam ediyordu.

Pettarca'ya da daha önce yalnız kahramanlara ve azizlere özgü olan bu yeni günlükten bol bol sunulmaktadır. Hattâ son yıllarda o, bunun kendisi için saçma ve rahatsız edici bir şey olduğu kanısına varmıştır. Onun «gelecek kuşaklara»[10] mektubu, yaşlı ve çok ünlü bir adamın, kamudaki öğrenme merakını tatmin etmek için, bir çeşit hesap vermesinden ibarettir. Gelecek kuşaklarca ünlü bir adam olmak istemekte, fakat çağdaşlarınca ünsüz kalmayı tercih etmektedir[11]. Talih ve talihsizlik hakkındaki diyalogunda[12] şöhretin boş bir şey olduğunu ispat eden karşı sözcü tartışmada daha kuvvetli kanıtlar ileri sürmektedir. Fakat bunun pek öyle ciddiye alınması doğru olmasa gerektir. Çünkü Petrarca, Paleolog hanedanından Bizans hükümdarının[13], kendisini

10 Epistola de origine et vita ete., «eserleri külliyat» (Opera) nın giriş kısmında: «Franc. Petrarca Posteritati salutem» (Francesco Petruca gelecek kuşaklara selâm eder). Petrarca'yı gururundan dolayı kmayan belli kimseler, eğer onun yerinde kendileri olsalardı her halde onun kadar açık kalplilik gösteremezlerdi.

11 Opera, p. 177: de celebritate namninis importuna.

12 De remediis utriusque fortunae, passim.

13 Epist, seniles III, 5. Meselâ Blondus (Italia illustrata, p. 46) yüz yıl sonra Petrarca'nm şöhreti hakkında bir ölçü vermektedir; Blondus şöyle diyor: Eğer Petrarca tara-

yazıları sayesinde İmparator IV. Kari kadar iyi tanımasından ancak kıvanç duymaktadır. Gerçekten de onun şöhreti, daha hayatta iken İtalya'nın dışına taşmıştı. Öte yandan doğum kenti olan Arezzo'yu ziyareti sırasında (1350) dostları tarafından dünyaya geldiği eve götürüldüğü ve belediyenin, bu evde hiçbir değişiklik yapılmaması için gerekli tedbirleri aldığı kendisine söylendiği zaman, Petrarca'nın duyduğu sevinç ve heyecanı haklı görmek gerekir[14]. Eskiden yalnız içine büyük azizlerin oturdukları yerler kutsal tutulur ve aslında oldukları biçimde muhafaza edilirdi. Meselâ Napoli'de Dominiken'lerce Aquino'lu Aziz Thomas'm kulübesi ve Assisi yakınlarındaki Aziz Franciscus kilisesi (Portiuncula), bu çeşit yerlerdendi. Bunlardan başka ancak bir iki hukuk bilgini vardı ki bu derece büyük bir şeref kazandıran yarı mitolojik bir şöhret ve itibara erişmişlerdi. Örneğin daha XIV. yüzyılın sonlarına doğru halk, Floransa yakınlarındaki Bagnolo'da bulunan eski bir binayı Accurius'un (doğumu 1150 sıraları) «Studio» su olarak tanıyordu. Fakat bu binanın da tahrip edilmesi karşısında seyirci kalmıştı[15]. Çok muhtemeldir ki bazı hukukçuların danışmanlık etmek ve lâyihalar yazmak yoluyla

fından böyle sık sık ve dostça anılmamış olsaydı Kıral İyi Robert hakkında hemen hemen hiçbir bilgin bilgi sahabi olamazdı.

14 Epist. seniles XIII, 3. p. 918.

15 Filippo Villanı, Vite, p. 19.

sağladıkları yüksek kazanç ve siyasî nüfuzları, halkın imgeleminde uzun zaman derin izler bırakıyordu.

Büyük adamların doğdukları evlerde yapıldığı gibi mezarlarında da aynı kült uygulanırdı[16]. Petrarca'nın ise doğduğu yerle mezarından başka öldüğü yere de böyle bir saygı besleniyordu. Gerçekten Arquato, Petrarca'nın anısına bir saygı olarak, Padualılarm en çok sevdikleri bir ziyafet yeri haline gelmiş ve süslü konaklarla güzelleştirilmişti[17]. O zamanlar kuzey Avrupa ülkelerinde ziyaret yeri olarak «klasik mevkiler» henüz yoktu ve sadece azizlerin resimleriyle kalıntıları ziyaret olunurdu. Yerli veya yabancı ünlü bir insanın kemiklerine sahip bulunmak, şehirler için bir onur sorunu oluyordu. Son derece dikkate değer bir haldir ki Floransa'lılar, daha XIV. yüzyılda, Santa Croce'nin yapılışından çok önce katedrallerini bir Pantheon haline getirmek için ciddî çabalar gösteriyorlardı. Accorso, Dante, Petrarca, Boccaccio ve hukukçu Zanobi della Strada, bu Pantheon'da muhteşem mezarlar içine gömü-

16 Her ikisi birden Boccaccio'nın mezar taşı yazıtında: Nacqui in Firenze al Pozzo Toscanelli; Di fuor sepolto a Cerlaldo giaccio, ete. (Floransa ve Pozzo Toscanelli'de doğdum; dışarda Certoldo'da gömülüyüm, ve ilaah.) karş. Ópere volgari di Boccaccio, Vol. XVI. p. 44.

17 Mich. Savonarola, de audibus Patavii: **Murat, XXIV, Col. 1157.**

leceklerdi. XV. yüzylda Lorenzo Magnifico şahsen Spoleto'lulara baş vurarak ünlü ressam Fra Filippo Lippi'nin cesedini, katedrale konmak üzere onlardan istedi. Fakat cevaplarında Spoieto'lular, kendi şehirlerine, özellikle meşhur adamlar bakımından, fazla gelecek süslere sahip bulunmadıklarını belirtiyor ve bu nedenle dukanın, kendilerini buna zorlamamasını rica ediyorlardı. Gerçekten de Lorenzo, cesedi almamış ve bu ressam için içi boş bir mezar (Kenotaphium) yaptırmakla yetinmek zorunda kalmıştır. Fakat Dante de, Boccaccio tarafından acı sözleriyle özendirilen ve kışkırtılan Floransa'lıların bütün girişimlerine rağmen[19], Ravenna'daki San Francesco yanında, «Çok eski kıral mezarları ve aziz mağaraları arasında, ey anayurt senin ona sunabileceğinden çok daha şerefli bir toplum içinde» sessizce uyuyordu. Daha o vakitlerde garip bir adamın, çarmıha gerilmiş İsa resminin asılı bulunduğu mihraptan mumları alarak: bunları sen al, sen ondan (çarmıha gerilmiş olandan) daha lâyıksın! sözleriyle Dante'nin mezarına koyduğu görülüyordu[20].

Artık İtalyan kentleri de yeniden klâsik çağda yaşamış bulunan hemşehrilerini hatırlamakladırlar. Napoli, sahip bulunduğu Vergilius'un me-

18 1396 tarihini taşıyan gerekçeli devlet karanamesi: Gaye Carteggio, I. 123.

19 Boccaccio Vita di Dante, p. 39.

20 Franco Sacchetti, Nov. 121.

zarını belki de hiçbir zaman unutmamıştı; yarı mitolojik bir alaya bürünmesi, bu ismin anılarda yaşamasına kâfi gelmişti. Şimdi Petrarca ile Boccaccio, her ikisi de Napoli'de bulunmuşlar ve klâsik şairin anısını canlandırmışlardı. XVI. yüzyılda bile Padua, yalnız bu şehrin Troia'lı kurucusu Antenor'un değil, bundan başka ünlü tarihçi Titus Liviusun da gerçek kemik kalıntılarına sahip bulunduğuna hâlâ kuvvetle inanıyordu[21]. Boccaccio diyor ki[2!]: «Sulmona, Ovidius'un uzak sürgün yerinde gömülü bulunmasından şikâyetçidir; Parma, Cassius'un kendi surları içinde yatmasından sevinç içindedir». Daha 1257 de Mantua'lılar, üzerinde Virgilius'un büstü bulunan bir para bastırmışlar ve onu temsil etmek üzere bir de heykel dikmişlerdi. O zamanki genç Gonzaga hükümdarının vasîsi bulunan Carlo Malatesta, ortaçağa özgü bir soylunun gururuyla[28], bu heykeli 1392 de yıktırmış, fakat klâsik bir ilkçağ şairinin şöhretinin kuvveti önünde eğilerek

21 Birincisi S. Lorenzo'daki tanınmış sandıktaşta sonuncusu ise Palazzo della ragione'de bir kapının üzerinde bulunmaktadır. Bunların 1413 de meydana çıkarılması hakkında ayrıntılı bilgi için bak: Misson, Voyage en Italie, vol. I.

22 Vita die Dante, 1. bölüm Cassius'un cesedi Philippi meydana muharebesinden sonra Parma'ya acaba ne suretle gelmiş olmalıdır?

23 Nobilitatis fastu, ve hem de sub obtentu religionis: II. Pius böyle diyor (Comment. X, p. 473) Başka türlü alışmış bulunan insanlardan birçoklarına yeni anlamda şöhret, her halde pek hoş gelmemiş olsa gerektir.

yeniden diktirmek zorunda kalmıştır. Belki de daha o zamanlar, şehirden iki mil uzakta bulunan ve Virgilius'un rahatça düşünceye dalmak için içine çekildiği söylenen bir mağara[24] ile Napoli yakınındaki Scuola di Virgilio, yabancılara gezdirilmekte idi. Como kenti, her iki Plinius'u da kendine mal ediyor[25] ve XV. yüzyılın sonlarına doğru katedralinin ön cephesindeki süslü kemerlet altında şereflerine heykeller diktiriyordu.

Tarih yazıcılığı ve yeni doğan topografya da, bundan böyle hiçbir yerli şöhreti kaydetmeden geçmiyorlardı. Buna karşılık o tarihlerde kuzey Avrupa ülkelerinde yazılan kroniklerde, ancak aıaşıra papalarla imparatorların, yer depremleri ve kuyruklu yıldızların listeleri arasında, filan veyc< falan ünlü adam da o vakit yaşıyordu diye işaret etmekle yetinilirdi. Parlak bir biyografi edebiyatının, daha çok şöhret kavramının etkisi altında, nasıl geliştiğinden ilerde ayrıca söz edeceğiz. Burada sadece, doğduğu kentin şöhret iddialarını sıralayan topoğrafın yerel yurtseverliğini belirtmekle yetineceğiz.

Ortaçağda kentler, azizlere, kiliselerinde bunların kemik ve daha başka kalıntılarına ma-

24 Kars. Keyssler'in Son Seyahatlar'ı, p. 1016.

25 Bilindiği gibi büyüğü, Verona'h idi.

1 île bulunmaktan gurur duyarlardı[26]. 1450 tarihlerine doğru Padua hakkında bir övgü yazan Michele Savonarola[27] da listesine, bunları saymakla başlamaktadır. Bunlardan sonra, «aziz olmıyan, fakat müstesna fikir yeteneği ve yüksek kudretleri (Vitrus) ile azizlere eklenmeyi (adneeti) hakeden meşhur adamlar»a geçmektedir. Bu, tıpkı klâsik ilkçağda meşhur bir insana, kahramanın hemen arkasında yer verilmesi gibi bir şeydir[28]. Bunlardan sonra sıralanan adlar, o zaman için son derece karakteristiktir. İlkin Priamus'un, bir avuç kaçak Troia'lı ile gelerek Padua'yı kuran kardeşi Antenor; Eugane dağlarında Attilâyı yenen ve sonra onu izleyerek Rimini'de sıkıştırıp öldüren Kıral Dardanus; katedrali inşa ettiren İmparator IV. Heinrich; başı Monselice'de saklanmakta olan bir Kıral Marcus; sonra hayır kurumları, okullar ve kiliseler vakfeden birkaç kardinal ve yüksek rütbeli rahip; meşhur Augustin

26 XIV. yüzyılda vücuda getirilmiş çok dikkate değer bir yazı olan «De laudibus Papiae» (Murat. X)'de de durum aynıdır; yüksek derecede bir şehir gururu vardır, fakat kişisel bir şöhret henüz yoktur.

27 De laudibus Patavii (Murat. XXIV, Col. 1151 vd).

28 Nam et veteres nostri tales aut divos aut aeterna memoria dignos non immerito praedicabant. Quum virlus summa sanetitatis sit consocia et pari emantur pretio (Zira atalarımız da böyle insanları haklı olarak ya ilahî ya da ebedî kimseler diye anılmağa lâyık görüyorlardı. Çünkü en yüksek fazilet [virtu] kutsallıkla omuz omuza yürür ve değerleri birbirine eşittir.)

teologu Fra Alberto; Paolo Veneto ve dünyaca tanınmış Pietro d'Abano ile başlıyan birçok filozof adları; hukukçu Paolo Padovano; bunlardan sonra Livius ve şair Petrarca, Mussato ve Lovato gelmektedirler. Gerçi listede, kendilerine savaşmada şöhret sağlamış olan isimler oldukça azdır, fakat şair, bunların yerine fikir alanında şöhret kazananların fazlalığı ile kendini teselli etmektedir. Ona göre fikir alanında kazanılan şöhret çok daha süreklidir; buna karşılık savaş şöhreti çok kez şöhret sahibinin vücudu ile birlikte toprağa gömülüp gider; eğer böyle şöhretler devam ediyorsa bu, ancak bilginler sayesinde mümkün olmaktadır. Bununla beraber hiç olmazsa meşhur yabancı savaş kahramanlarının kendi vasiyetleriyle toprağına gömülmüş olanları, Padua şehri için bir şeref teşkil eder. Bunlar arasında Parma'lı Pietro de Rossi, Piacenza'lı Filippo Arcelli, özellikle Narni'li Gattamelata (ölümü 1442) gibi önemli kişiler vardır. Gattamelata'nın tunçtan dökülmüş atlı heykeli, «tıpkı muzaffer bir Caesar gibi» daha o zaman Santo kilisesinin önüne dikilmiş bulunuyordu. Bundan sonra yazar, listesine devam ederek, hukukçularla tabiplerin, birçokları gibi «şövalyelik şanını almış olan değil, fakat aynı zamanda bunu hakeden» soyluların ve son olarak da fizikçilerin, ressamların ve müzisyenlerin adlarını sıralamaktadır. Liste, Michele Rosso diye bir meç ustasının adı ile kapanmaktadır. Kendi alanının en

ünlü kişisi olan bu Rosso'nın portresi birçok yerlerde duvarlara resm ediliyordu.

Mitoloji, efsane, edebiyat alanında kazanılan şöhret ve halkın hayranlığı gibi öğelerin el ele vermesiyle süslenerek yaratılan bu gibi yerel şeref tapınaklarının yanında, şair-filologlar, dünya ölçüsünde şöhretin genel bir Pantehon'u binasına önemli katkılarda bulunuyorlardı. Onlar ünlü erkek ve kadınlar hakkında «mecmua»lar kaleme alıyorlar ve bunlar da çok kez Corn. Nepos, düzmece-Sueton, Valerius Masximus, Plutarch [Mulierum virtutes), Hieronymus (de viris illusribus) ve daha başka yazarları doğrudan doğruya taklit ediyorlardı. Ya da, Petrarca'nın Trionfo della fama'sında ve Boccacio'nun Amorosa Visione'sinde yaptıkları gibi, hayali zafer alayları ve olimpiyat toplantılarını terennüm eden şiirler yazıyorlardı. Bunların içinde yer alan yüzlerce isimlerin en az dörtte üçü eski klâsik çağa ve geri kalanları da ortaçağa ait bulunmaktadır.[29]

29 Boccaccio'nun Casus virorum illustrium adlı eserinde yalnız sonuncu bölüm olan dokuzuncu kitap klâsik çağdan sonraki zamana aittir. Aynı şekilde çok daha geç bir zamanda yazılan Raph. Volaterranus'un Commentarii urbani'sinin de yalnız 21. kitabı böyledir; dokuzuncu kitabı ise Antropolojiye dairdir; papalarla imparatorlardan 22. ve 23. kitaplarda ayrıca bahs edilmektedir. — Augustin rahibi Jacobus Bergomensis'in (1500 tarihleri) «de claris mulieribus» adlı eserinde (Kars. S. 188 not 3) de klâsik çağa ve daha çok efsanelere yer verilmiştir; fakat sonra italyan kadınları hakkında bir kaç değerli biyografi gelmektedir. Scardenius (deurbe. Patav. antiq., Graev.

Günden güne bu yeni ve nisbeten modern öğe daha büyük bir dikkatle üzerinde durularak işlenmektedir. Tarih yazıcıları, yapıtlarında karakter tasvirlerine yer vermeye başlıyorlar ve aynı zamanda yaşayan ünlü kişilerin biyografilerinden oluşan bir kolleksiyon meydana gelmektedir: Filippo Villanı, Vespasiano Fiorentino ve Bartolommeo Fazio[30] 'nun, son olarak da Paulo Giovi'nun biyografileri bu dönemin ürünleridir.

Fakat kuzey Avrupa ülkelerinde buralardaki yazarlar üzerinde (meselâ meşhur adamların biyografilerini yazmış ilk Alman olan Trithemius üzerinde) İtalya'nın etkisi görüldüğü zamana kadar, yalnız azizlerin menkibeleri ve bir de hükümdarlarla kilise adamlarına dair tek tük hikâyeler ve tasvirler vardı. Henüz gayet açık olarak hurafelere dayanmakta olup bunların esasta şöhret, yani kişisel yetenek ve çaba ile elde edilen sivrilme ile fazla bir ilgisi yoktur. Şairlik şöhreti, henüz belli bazı sosyal sınıflarda sınırlanmış

thesaur. VI, III, Col. 405 vd.) da hep Padua'lı ünlü kadınların adları verilmektedir; ilk önce göçler devrine ait bir efsane veya masal, sonra XIII. ve XIV. yüzyıllara ait parti kavgalarından doğmuş facialar, arkasmdan başka cesur kadın kahramanlar anlatılmaktadır; manastır vakf eden. siyasî yetenekte oğulların anası olan bilgin kadınlardan, iffeti uğrunda ölen köylü kızlarından, nihayet XVI. yüzyılın haklarında şiirler yazılan kültürlü güzel hanımlarından, en sonunda da şair ve hikâye yazarı kadınlardan bahsedilmektedir. Bir asır daha sonra bu Padua'lı kadınlara bir de kadın profesör ilâve edilmiştir. — Este hanedanından meşhur kadınlar için bak; Ariosto, Orl. XIII.

kalmaktadır. Kuzey ülkelerindeki sanatkârların adlarını ise, bu devirde hemen hemen istisnasız olarak, esnaf ya da bir lonca'nın adamı olarak ortaya çıktıkları zaman işitebilmekteyiz.

Halbuki İtalya'da şair-filolog, daha önce işaret ettiğimiz gibi, kendisinin, şöhreti ve hattâ ölümsüzlüğü başkalarına dağıtan, ya da bunları unutulmaya mahkûm eden adam olduğu bilincine sahiptir[31]. Daha Boccaccio, şiirleriyle yücelttiği, fakat şair tarafından terennüm olunmaya devam edilmek suretiyle meşhur olmak amacını güttüğü için hâlâ nazlanarak katı kalpli kalan bir sevgiliden şikâyet etmekte ve bundan böyle onu sitem yoluyla yumuşatmaya çalışacağını imâ etmektedir[32]. Sannazaro, VIII. Charles'in önünden tabansızca kaçan Napoli Kiralı Alfonso'yu, olağanüstü güzel bir sonet'inde ebedî karanlıkla[33] tehdit etmektedir. Angelo Poliziano, Portekiz Kiralı Johannes'e[34] Afrikada'ki keşifleri dolayısiyle

30 Bu çeşit kitaplardan XV. yüzyda ait olanlarının en önemlilerinden biri sayılan ve Mehus tarafından yayınlanan B. Facius'un Viri illustres adlı eserini neyazık ki hiçbir zaman görmek nesip olmadı.

31 Daha XII. yüzyılda Lâtince söyliyen bir şarkıcı, şarkısı ile giysi dilenen gezginci bir öğrenci, aynı tehdidi yapmaktadır. Bak Carmina Burana, p. 76.

32 Boccaccio, Öpere volgari, vol. XVI, 13. sonet: Pallido, yinto ete.

33 Başka yerlerde ve özellikle Roscoe, Leone X., ed. Bossi, p. 203 de.

34 Angeli Politiani ep. **Lib.** X

meşhur olmak ve ebedileşmek için gerekli tedbirleri zamanında almasını ihtar etmekte (149i) ve sanatkârane bir tasvirinin yapılabilmesi (operosius excolenda) için gerekli gereçleri Floransa'ya kendisine göndermesini ondan istemektedir. Aksi takdirde o da, gördükleri işlerde bilginlerin yardımından yoksun kalmış herkesin başına gelen akibete uğrayacak ve «insan zaafının muazzam yıkıntısı altında gömülüp kalacaktır». Kıral (veya onun hümanist zihniyetli şansölyesi) buna muvafakat ediyor ve hiç olmazsa Afrika işleri hakkında Portekizce yazılmış bulunan kroniklerin İtalyanca'ya çevirilerini, Lâtince'ye çevrilmeleri için Floransa'ya göndereceğini vâdediyor. Bu vadin gerçekten yerine getirilip getirilmediği bilinmemektedir. Bu gibi iddialar, öyle ilk bakışta sanıldığı gibi pek boş şeyler değildir. Olayların, hattâ en önemlilerinin bile, çağdaşlara ve daha sonraki kuşaklara anlatılış tarz ve şekilleri öyle azımsanacak bir iş olmaktan uzaktır. İtalyan hümanistleri, tasvir tarzları ve Lâtinceleri ile yeter ölçüde uzun bir zaman Batı dünyası okuyucularını gerçekten etkileri altında bırakmışlardır. Geçen yüzyıla kadar İtalyan şairlerinin eserleri de her milletinkinden çok daha fazla derecede rağbet görmüş ve elden ele dolaşmıştır. Floransa'lı Amerigo Vespucci'nin vaftiz adı, yazdığı bir seyahatname dolayısiyle dünyanın dördüncü kıtasının ismi olmuştur. Eğer Paolo Giovio, bütün üstünkörülüğü ve zarif kap-

risleri ile yine de kendi kendine ölümsüzlük vâdediyordu ise[35] bunda o, büsbütün yanılmış değildir.

Şöhreti görünüşte garanti etmek için yapılan bu gibi girişimlerin yanında arasıra bir perde açılıyor; buradan, konu ve sonuç ile bağlı olmaksızın, büyüklüğe karşı korkunç derecede gerçek bir çıplaklıkla sınırsız bir ihtiras ve susamışlık görüyoruz. Machiavelli'nin Floransa Tarihi giriş bölümünde hâl böyledir. Burada Machiavelli, kendisinden önce aynı konu üzerinde eser veren tarihçi Lionardo Aretino ile Poggio'ytı. şehirdeki siyasî partileşmeler hakkında gereğinden fazla susmuş oldukları için kınamaktadır. «Onlar çok yanılmışlardır ve insanların ihtirasını, şöhrete karşı besledikleri şiddetli arzuyu pek az tanıdıklarını ispat etmişlerdir. Öğürıülecek işler görerek sivrilmeyi beceremeyen bazı insanlar gibi şöhreti aşağılık davranışlar yaparak sağlamak istemişlerdi! O yazarlar düşünmemişlerdir ki hükümdarlarla devletlerin yaptıkları işler gibi aslında büyük olan eylemler, hangi türden olursa olsun ve ne sonuç verirse versin, daima ayıptan çok şöhret sağlarlar»[36]. Çok

35 Paul, Jov. de romanis piscibus, Proefacio (1525). Tarih'inin ilk decad'ı non sine aliqua spe immortalitatis (ölümsüzlüğe erişmek ümidiyle) yakında ortaya konacaktır.

36 Bu hususta karş. Discorsi I, 27. Tristizia (cinayet)'da granc'ezza (büyüklük) olabilir ve alcuna parte generosa (ve kısmen soyluca) olabilir; grandezza (büyüklük) her türlü fena şöhreti yok edebilir; insan, tamamen iyi'nin **aksine olarak,** şerefle suçlu olabilir.

defa ciddî tarihçiler, büyük ve anlatılmaya değer işler görmek için beslenen ihtirası, göze çarpan ve korkunç girişimlerin dürtücü gücü olarak göstermişlerdir. Burada kendini açığa vuran şey, sadece bayağı gururun soysuzlaşmış bir şekli değildir; tersine olarak, gerçekten şeytanca olan birşeydir, yâni başarının kendisine karşı tam bir kayıtsızlıkla en aşırı araçları pervasızca kullanan bir karar hürriyetsizliğidir. Machiavellinin kendisi, meselâ Stefano Porcari'nin karakterini (sahife 150) bu şekilde anlamaktadır[37]. Galeazzo Maria Sforza (sahife 90)'yı öldürenler hakkında resmî belgeler de aşağı yukarı aynı şeyi ifade etmektedir. Varchi ise beşinci kitabında Floransa Dukası Alessandro'nın öldürülmesini bu işin faili olan (1537) Lorenzino Medici (sahife 94) nin şöhret ihtirasına bağlamaktadır. Fakat Paolo Giovio, bu etkeni çok daha keskin bir biçimde belirtmektedir. Roma'da klâsik ilkçağa ait bazı heykelleri kırmakla suçlandırılarak Molza'nın bir yergisi ile âleme maskara edilen Lorenzino, «yeniliği» ile bu alçalmayı unutturacak bir iş yapmak için düşünüp taşınıyor ve sonra kendi akrabası olan hükümdarı öldürüyor. — Bunlar tıpkı çok eskiden Makedonya Kiralı Filip zamanında Efes Tapınağına ateş verilmesi gibi, son derece gerilmiş ve fakat daha şimdiden ümitsiz-

37 Storie fiorentine, L. VI.

38 Paul. Jov. Elogia, Mario Molsa vesilesiyle.

lige düşmüş tutku ve kuvvetlerin kaynaştığı bu çağın karakteristik özelliklerindendir.

Yalnız şöhreti ve şöhret hırsını değil, fakat aynı zamanda yüksek bir düzeye erişmiş bireyliği de gemleyen etken mümkün olduğu kadar parlak bir nükte biçim ve üslûbu içinde ifadesini bulan modern istihza, ince alay olmuştur.[1] Ortaçağda düşman orduların, düşman hükümdar ve büyüklerin birbirlerini simgesel alayla son dereceye kadar nasıl kışkırttıklarını veya yenilgiye uğrayan tarafa nekadar ağır şekilde simgesel hakaretler yapıldığını, kaynaklardan öğreniyoruz. Bunun yanında, klâsik ilkçağ belagatının ve epistolographie (inşa)'sının etkisiyle bazı yerlerde istihzanın teolojik tartışmalarda kullanılan bir silâh haline geldiğini görüyoruz. Taşralarda ise, inadına ve alay için vücuda getirilmiş şarkılar biçiminde bir şiir türü gelişmekte-

1 Sadece küfür çok daha eskiden, XI. yüzyılda, aldatılan Benzo d'Alba'da görülmektedir. (Partz, Scriptt. XI.).

1 a Bundan başka ortaçağ, satirik şiir denen edebi tür bakımından da zengindir. Ancak bu, bireysel olmayıp sosyal sınıflara, kategorilere, halka ve ilaah.. ilişkindir ve kolayca didaktik edaya kaçmaktadır. Bu edebiyatın özelliği, tipik olarak, Reineke Fuchs'un masallarının bütün Batı Avrupa milletlerindeki biçimlerinde görülmektedir. Fransız edebiyatında bu tür üzerinde yazılmış çok mükemmel bir eser vardır; Lenient, La satire en France au moyen-âge, Paris 1860-

dir. Minnesaenger (âşıklar)'lerde de, siyasî şiirlerinde görüldüğü gibi, böyle bir eda eksik değildir[13]. Fakat, ancak kendine hedef teşkil eden kurban, kişisel iddialara sahip gelişmiş birey olarak ortaya çıktığı andan itibarendir ki, nükte, hayatın başlıbaşına bir unsuru niteliğini kazanmıştır. Burada nükte artık söz ve yazı sınırları içinde kalmıyor, fakat eylem haline geliyor; burle ve beffe diye adlandırılan düzenler ve muziplikler biçimine dökülüyor ki, bunlar birçok hikâye mecmualarının başlıca muhtevasını teşkil etmektedir.

XIII. yüzyıl sonlarına doğru meydana gelmiş olması gereken «Yüz Eski Hikâye» de, karşıtlıklardan doğan nükte ile yergili gülünç şaka henüz yoktur[2]. Bunlarda amaç, yalnız bilgece sözleri ve masalları sade ve güzel bir üslûpla ifade etmekten ibarettir. Fakat bu hikâyeler dergisinin çok eski olduğunu ispat eden birşey varsa, o da işte bu alay noksanlığıdır. Çünkü XIV. yüzyılla birlikte, küçümsemeyi ifade etmekte bütün dünya şairlerini geride bırakan Dante geliyor. Dante, sadece yarattığı cehennemi dolandırıcı[3] tipleriyle bile, müthiş abartmalı komiğin en yüksek ustası sayılabilir. Petrarca ile beraber artık Plutarchus örneğine göre (Apophtegmata vesaire) yazılmış

2 İstisna kabilinden olarak cüretkârane bir niikte'ye de rastlanmaktadır. (Nov. 37).
olabilir.

3 Inferno XXI. XXII. Biricik paralel, Aristopbanes

nükte dergileri başlıyor*. Sonra, aynı yüzylıda Floransa'da yapılan istihza ve nüktelerin bolluğu ve karakteristik vasıfları hakkında bize en iyi fikir veren, Franco Sacchetti'nin hikâyelerindeki seçme parçalardır. Bunların çoğu aslında hikâye değil, belli koşullar içinde verilen cevaplardır; zevzeklerin, saray maskaralarının, soytarıların ve sürtük karıların ifadelerinde görülen korkunç safderûnluklardır. Komik taraf, bu gerçek veya yapmacık safderûnluklarla dünyanın diğer işleri ve alelade ahlâk telâkkileri arasındaki açık ve keskin karşıtlıkta görülmektedir. Bu komiklerde herşey tersyüz olmuştur. Tasvir sanatı için gerekli bütün araçlardan faydalanılmaktadır. Örneğin bazı Yukarı-İtalya diyelekleri de taklit edilmektedir. Nüktenin yerini çok kere yalın küstahlık, kaba hilebazlık, küfür ve edepsizlik almaktadır. Condottiere'ler[5] hakkında anlatılan birkaç fıkra, yazılmış olanların en kaba ve en ağırlarındandır. Bazı şakalar yüksek komik, bazıları ise sadece kişisel üstünlüğün ve başka bir kimseye karşı kazanılan zaferin sözde birer kanıtıdır. İnsanların birbirlerini ne dereceye kadar mazur gördüklerini, alaya hedef olanın karşı bir oyunla gülenleri tekrar kendi tarafına ne derecede

4 Mütevazi bir başlangıç Rerum memorandarum librî IV deki Opera; p. 421 vd. dadır. Ayrıca meselâ Epp. senil. X. 2. de p 868. Sözcük oyunları, bâzan, ortaçağdaki sığmağını yâni manastırı hatırlatmaktadır.

5 Nov. 40, 41. Ridolfo da Camerino.

çekmeye muvaffak olduğunu ve bununla ne dereceye kadar tatmin edilmiş bulunduğunu bilmiyoruz. Muhakkak ki, bu arada çok kez duygusuz ve budalacasına habislikler de mevcuttur. Floransa'da bu nedenle çok kez hayatın tadı kaçmış olsa gerektir[6]. Çok geçmeden şaka yaratan ve anlatan adamlar gerekli birer kişi haline gelmişlerdir. Bunlar arasında bazıları şakacılıkta klâsik birer kimlik kazanmışlar, sırf saray maskaralığı mesleğini tutmuş olanlarla, hepsinden kat kat üstün olarak, rekabet etmişler ve seyirci yığınlarını kendilerine çekmişlerdir. Bu nedenle bazı Floransa'lılar Lombardia ile Romagna'daki tiran saraylarında konuk olarak dolaşıyorlar[7] ve, Floransa'da her sokak başında bol bol icra ettikleri kazanç getirici sanatları sayesinde bu saraylarda bol kazançlar sağlıyorlardı. Bu tip insanlar arasında yüksek seviyeli olanı, eğlendirici insan (l'uomo piacevole) tipidir; en aşağısı ise soytarı ve, düğünlerle şölenlerde «eğer ben davet edilmemiş isem kabahat bende değildir» sözleriyle ortaya çıkan asalak insan tipidir. Arasıra bunlardan, genç bir mirasyediyi sömürmek

6 Brunellesco ve şişman ağaç oymacısı hakkındaki tanınmış nükte, dâhiyane bir imgelemin ürünü olmakla beraber zâlimcedir denebilir.

7 Aynı eser, Nov. 49. Bununla beraber, Nov. 67 ye göre bir Romangnlının en baskın Floransa'lıya üstün olduğu duygusu uyanmaktadır.

için de faydalanılır[8]; fakat genel olarak asalak muamelesi görürler ve alay edilirler. Buna karşılık yüksek seviyeli nüktecilere hükümdarlar gibi itibar gösterilir ve nüktelerinde bir çeşit gerçek egemenlik gücü görülür. İmparator IV. Kari tarafından «İtalyan nüktecilerinin kiralı» olarak ilân edilmiş olan Dolcibene, Ferrara'da bu hükümdara: «siz dünyaya galebe çalacaksınız; çünkü benim ve papanın dostusunuz; siz kılıçla savaşırsanız, papa mühürü ile, ben de dille döğüşürüz»[9] demiştir. Bu, sadece bir lâtife değil, fakat ileride Pietro Aretino gibi bir adamın yetişeceğini daha önceden seziştir.

XV. yüzyıl ortalarında en çok ün kazanmış iki nükteci vardı; bunlardan biri, Floransa yakınlarında yaşayıp ince nükteleriyle tanınmış olan Arlotto adında bir papazdı. Ötekisi ise Ferrara saray maskarası Gonnella olup bu daha çok soytarılıkta maharet sahibi idi. Bunların hikâyelerini, Kalenberg Rahibinin veya Till Eulenspiegel'in hikâyeleri ile karşılaştrmak doğru olmaz. Çünkü bu mizahçıların ikâyeleri, bambaşka bir türdedir. Gerçekte bunlar yarı mistik bir niteliktedir;

8 Ang. Pandolfini, del governo della famiglia, p. 48.

9 Franko Sacchetti, Nov. 156; karş. Nov. 24. — Poggio'nun Facetiae'leri içerik bakımından Sacchetti ile yakından akrabadır. Şakalar, mûziplikeler, edepsizce sözlerin basit insanlar tarafından yanlış anlaşılması ve fakat sonra yazarın bir filolog olduğunu açığa vuran sözcük oyunları. L. B, Alberti hakkında karş. sayfa 221.

öyle ki bütün milletin imgelemi bunlarla beraber çalışmıştır ve daha çok her yerde geçerli herkesçe anlaşılabilir konuları ele almaktadır. Buna karşılık Arlotto ile Gonnella bölgesel olarak tanınan ve sınırlanmış bulunan tarihî kişilerdir. Bununla beraber, eğer bir karşılaştırma yerinde ise ve bu karşılaştırmanın içine başka milletlerin mizah edebiyatları da alınırsa genel olarak göstereceğiz ki, Fransız Fabliauxsında[10] olduğu gibi, Alman şakasında da, birinci derecede çıkar ya da zevk amaç tutulmaktadır; halbuki Arlotto ile Gonnella'da güdülen amaç, şakanın doğrudan doğruya kendisidir ve zafer veya tatmin uğrunda yapılmaktadır. (Till Eulenspiegel, bazı toplumsal sınıf ve sanatlara karşı yönetilmiş ve çoğu ince bir esprinin ürünü olmaktan uzak olaylar olarak yine kendine özgü ayrı bir tarz teşkil etmektedir). Este hanedanın saray maskarası, acı alay ve seçkin intikam tarzı sayesinde birçok defalar dokunulmazlığını korumuştur[11].

«Uomo piacevole» (eğlendirdi adam) ve «buffone» [soytarı) tipleri, Floransa'da hürriyetin kaybedilmesinden sonra da uzun zaman yaşamışlardır. Duka Cosimo zamanında Barlacchia ve XVII. yüzyıl başında Francesco Ruspoli ile

10 Konularını bunlardan alan İtalyan hikâyelerinde de aynı şey görülmektedir.

11 Bandello IV, Nov. 2 ye göre Gonnella, yüz çizgilerini değiştirerek başkalarına benzeyebiliyor ve bütün İtalyan diyeleklerini taklit edebiliyordu.

Curzio Marignoli, bu sanatın parlak temsiclileri olarak görünmektedirler. Son derece dikkate değer bir noktadır ki tamamile kendilerine özgü olmak üzere Floransa'lıların şakacılara besledikleri büyük sevgi, Papa X. Leo'da da kendini göstermektedir. «Gayet ince entellektüel zevklere düşkün ve bu yolda doymak bilmiyen» bu hükümdar, sofrasında birçok şakacı ve soytarılara tahammül etmekte, hattâ bunların hazır bulunmasını doğrudan doğruya kendisi arzu etmektedir. Bunlar arasında iki rahip ile bir de kötürüm vardı[12]. Şenlik zamanlarında, önlerine mükemmel kızartma yemekler halinde maymun ve kargalar koyduruyor ve böylece onlara, tamamiyle klâsik çağ tarzında istihza ile asalak muamelesi yapıyordu. Gerçekten X. Leo, alaya çok düşkündü ve alayı kendi de yapardı. En çok sevdiği ve uğraştığı iki şey olan şiir ve musiki ile bazen alay etmek, onun mizacı gereği idi. Bu maksatla gerek kendisi ve gerekse sağ eli yerinde olan Kardinal Bibiena, bu sanatlarda usta geçinen birtakım safdil İnsanlara yüksek payeler verirlerdi[13]. Her ikisi de, dürüst bir ihtiyar kâtibi, kendisinin

12 Paul. Jovius, Vita Leonis X.

13 Erat enim Bibiena miras arti£ex hominibus aetale vel professione gravibus ad insaniam impellendis (Zira Bibiena, yaşları veya meslekleri bakımından saygıya lâyık insaflar ı gülünç durumlara düşürmekte hayret edilecek derecede mahirdi). Bu, İsveç Kıraliçesi Christine'nin, yanındaki filologlarla yaptığı şakaları hatırlatıyor.

büyük bir musiki teorileri ustası olduğuna inanacak hale getirinceye kadar pohpohlamakta bir sakınca görmüyorlardı. X Leo, tuluatçı şair Baraballo da Gaeta'yı süredeki kompliman ve okşamalarla o hale getirdi ki günün birinde zavallı Kapitol'da şairlik tacı giydirilmeye istekli çıktı. Medici hanedanının koruyucu azizleri olan San Cosmas ile San Damian'ın yıldönümü gününde tuluatçı şair, evvelâ defne dalları ve erguvanlarla süslenmiş olduğu halde şiirleri ile papanın sofrasını neşelendirmek ve sonra, herkes gülmekten kırılırken, Vatikan'ın avlusunda, Portekiz Kiralı Büyük Emanuel'in Roma'ya hediye etmiş olduğu altın takımlarla donatılmış file binmek zorunda kaldı. Bu manzarayı papa yukarıdan tek gözlüğü ile seyrediyordu[14] Fakat hayvan, davul, boru ve bravo diye bağıranların seslerinden ürktü ve San Angelo köprüsünden geçirilmesi mümkün olmadı.

14 Lorgnon (tekgözlük)'u yalnız Rafael'in portresinden almıyorum; burada lognon, daha çok dua kitabındaki minyatürleri seyr etmeğe mahsus bir büyüteç diye izah edilebilir. Bunu, Pellicanus'un bir notundan alıyorum; buna göre Leo, rahiplerin bir dinî geçit alayını bir «specillum» ile (karş. Zürcher Taschenbuolı 1858, sayfa 177) ve, Giovio'ya göre ava çıktığı zaman kullandığı bir «cristallus concava» ili; seyr etmiştir. Attiliıis Alexius (Baluz. Miscell. IV, 518)'da şunları okuyoruz: oculari cx gemina (gemma?) utebatur, quam manu gestans, si quando aliquid videndum esset, oculis admovebat (Taş gözlük kullanıyordu; bunu elinde taşıyarak, görülecek bir şey olduğu vakit gözüne yaklaştırıyordu).

Burada bir alay geçidi biçiminde karşılaştığımız ağırbaşlı ve yüce şeylerin taklit suretiyle gülünç kılınması, o zamanın şiirinde geniş bir yer tutmaktadır[15]. Şüphesiz ki bu, Aristophanes'-inkinden farklı kurbanlıklar bulmak zorunda idi. Çünkü Aristophanes, komedilerinde büyük trajedi oyuncularını sahneye çıkarıyordu. Fakat belli bir zamanda parodi'nin (alaya alma = tehzil) eski Grek'lerde vücuda getirdiği kültür olgunluğu, ayniyle İtalya'da da kendini göstermiştir. Daha XIV. yüzyl sonlarında Petrarca'nın sonet'lerindeki aşk öyküleri ve buna benzer şeyler taklit edilerek alay konusu yapılyordu. Hattâ birtakım sonet biçimindeki resmîliğin bizzat kendisiyle de alay ediliyordu. Bundan başka İlâhi Komedi, tehzil için çok çekici bir örnek olarak görünüyordu. Lorenzo Magnifico, İnferno üslûbunu taklit ederek gayet mükemmel komediler yazmıştır. (Simposio veya i Beoni). «Morgante» sinde Luigi Pulci, açıktan açığa tulûatçıları taklit etmektedir; gerek bunun ve gerekse Bojardo'nun şiirleri, konunun etrafında dolaştığı sürece, yer yer ortaçağ şö-

15 Plasik sanatlarda da bu eksik değildir. Meselâ Laocoon topluluğunun üç maymun halinde tasvir edilişi hatırlansın. Ancak, bu gibi tasvirler çok nadir olarak alelacele çiziverilen bir resim olmaktan daha ilerisine gidebilmektedir. Bir kısmı da tahrip edilmiş olabilir. Karikatür ise esasta tamamiyle başka niteliktedir. Lionardo «Mimiklerinde (Ambrosiana), eğer komik ise veya komik olduğu için, çirkinliği tasvir etmektedir ve bunu yaparken komik karakteri istediği ks'dar büyütmektedir.

valye şiirinin hiç değilse yarı bilinçli tehzilinden başka birşey değildir. Sonradan büyük parodist Teofilo Folengo (en parlak devri 1520 tarihleri), bu edebiyat türünde pervasızca kalem oynatmıştır. Limerno Pitocco adını takınarak «Orlandino» adındaki yapıtı yaratmıştır. Bu yapıtta şövalyelik, sadece birçok modern imaj ve hayat sahneleri için gülünç bir rokoko çerçevesi olarak görülmektedir. Merlinus Coccajus adı altnda da, hayalinde yarattığı serseri seyyahların yaptıkları işleri ve gezilerini, aynı parodi epsrisi içinde yarı lâtince hexametr vezni ile ve zamanın bilgince destan yazıcılığının bütün gülünç ve yapmacık aödasiyle tasvir etmektedir (Opus Macaronicorum). Bundan böyle İtalyan şiirinde parodi, daima, arasıra da gerçekten parlak temsilciler bulmuştur.

Renaissance çağınca ortalarına doğru nüktenin de teorik analizi yapılmış ve kibar cemiyetlerde nasıl kullanılacağı inceden inceye tesbit edilmiştir. Bu teoriyi ortaya atan Gioviano Pontano'dır[16]. Söz söylemek hakkında yazdığı eserin özellikle dördüncü kitabında birçok nükteleri veya facetiae'leri ayrı ayrı ele alarak analiz etmekte ve bunlardan genel bir ilke çıkarmak deneyine girişmektedir. Baldassar Castiglione,

16 Jovian. Pontan. de Sermone. Floransa'klardan başka Sicna'lılarla Perugia'hlarda da özel bir nükte yapmak yeteneğinin mevcut bulunduğunu saptamaktadır. İspanya sarayını da nezaket gereği olarak bunlara katmaktadır.

mevki sahibi kimselerin nükteden nasıl faydalanacaklarnı «Cortigiano» adlı yapıtında öğretmektedir[17]. Şüphesiz ki burada, esas itibariyle, komik ve zarif hikâye ve sözlerin tekrar anlatılması suretiyle yalnız üçüncü şahısların nasıl neşelendirileceği söz konusu edilmektedir. Doğrudan doğruya nükte yapmaktan, daha çok sakınmak tavsiye olunmaktadır. Çünkü bununla insan mutsuz kimseleri incitir; canilere gereğinden fazia şeref kazandırır; kuvvetli ve gözde bulunmaları dolayısiyle şımarmış olanları öc almaya kışkırtır. Mevcut nükteleri tekrarlamak hususunda da mevki sahibi bir adama, taklit dramında, yani mimikte makul bir ölçü içinde kalması tavsiye olunmaktadır. Bunlardan sonra yalnız tekrarlanmak için değil, fakat ileride yetişecek nükteciler için örnek misaller olmak üzere zengin bir nükteler kolleksiyonu verilmektedir. Bunlar metotlu bir biçimde düzene konmuş halde olup içlerinden birçoğu gerçekten pek güzeldir. Aşağı yukarı yirmi yıl daha sonra Giovanni della Casa'nın «iyi bir hayat tarzı için rehber» adlı eserinde ortaya attığı öğretide çok daha sıkı ve ölçülü kurallar bulunmaktadır[18]. Giovanni, sonuçlarını göz önünde tutarak, nükte ve mizahtan, muzaffer olmak amacının büsbütün çıkarılmasını istemektedir. O,

17 İl Cortigiano, Lib. II. fol. 74 vd, — Tamamiyle açık olmamakla beraber nükte'nin, karşıtlıklardan doğan bir ürün olarak açıklanışı: fol. 76.

18 Galateo del Casa, ed. Venez. 1789. p. 26. -vd., 48.

ergeç kendini göstermesi mukadder olan bir tepkinin müjdecisi olmuştur.

Gerçekte İtalya, Voltaire zamanındaki Fransa da dahil olmak üzere, bütün dünyann o zamandan beri hiç tanık olmadığı bir aşağısama (tezyif) okulu haline gelmişti. Voltaire ile arkadaşlarında yadsıma esprisi eksik değildi. Fakat XVIII. yüzylda bunca müstahak istihza kurbanlıkları nereden bulunabilirdi? Bu yüzyılın yüksek ve orijinal bir biçimde gelişmiş sayısız insanları, her türden şöhretler, devlet adamları, icatçılar ve keşifçiler, edipler, şair ve sanatçılar olarak çeşitli mesleklerin, üstelik kişilikleriyle cihana hükmeden, otoriteleri değiller miydi? XV. ve XVI. yüzyllarda ise öyle kurbanlığa gelecek insanlar bol sayıda mevcut bulunuyordu; bunun yanında zamanın genel kültür düzeyi, yetenekli âcizlerden, doğuştan ukalâ ve arabozanlardan oluşan korkunç bir kuşak yetiştirmişti ve bunlardaki kıskançlık kendine sürü, sürü büyük kurbanlıklar istiyordu. Bütün bunlara ek olarak bir de ünlü adamların kendi aralarındaki kıskançlıkları katılıyordu. Bu çeşit çekememezlik, açıktan açığa olarak ilk kez Filelfo, Poggio, Lorenzo Valla vesaire gibi filologlarda görülmüştür. Buna karşılık XV. asrın meselâ sanatkârları, henüz hemen hemen tam bir barış halinde birbirleriyle rekabet ederek yanyana yaşamaktadırlar. Sanat tarihi bu gerçeği kaydedebilir.

Şöhretin büyük pazar yerini teşkil eden Floransa, yukarıda söylediğimiz gibi, bu hususta da bir süre için öteki kentlerden hepsinin önünde gitmiştir. «Keskin göz ve acı dil» Floransa'lIarın belirli vasfıdır[19]. Herşeyle ve herkesle hafifçe alay etmek, Floransa'lılara hâkim olan günlük tutum ve davranışlardan olsa gerektir. Machiavelli. «Mandragola»sının son derece dikkate değer bir nitelikte olan giriş bölümünde, haklı veya haksız olarak, ahlâk kuvvetinin göze görünür bir surette gerileyişinin nedenini genel olarak milletin fena lâflar söylemeye alışkanlığında bulmaktadır; üstelik iftira ile kendisini küçük düşürmek istiyecekleri, kendisinin de fena lâflar etmesini bildiğini söyliyerek tehdit etmektedir. Floransa'dan sonra, uzun zamandan beri en acı fakat aynı zamanda en nükteli dillerin bir buluşma yeri halini almış olan Papalık sarayı gelir. Poggio'nın «Facetiae»leri, Papalık kâtiplerinin yalanlar hücresi (bugiale) ile aynı çağa rastlar. Ne kadar çok sayıda hayal kırıklığına uğramış mevki avcılarının, gözde olanların ümitli düşman-

19 Lettere pittoriche I, 71, Vinç. Borghini'nin 1577 tarihli bir mektubunda. •— Macchiavelli, Stor. Fior. L. VII de XV. yüzyıl ortalarından sonra Floransa'lı kibar bir genç hakkında şunları söyliyor: Gli studi loro erano apparire col vestire splendidi, e col parlare sagaci ed astuti, e cruello ebe piû destramente mordeva gli altri, era piû savio o da piû stimato (Onların amacı güzel giysiler giyerek görünmek ince ve kurnazca sözler söylemek idi; başkalarını en ustaca iğneleyeuler, en akıllı ve en fazla itibar gören kimseler sayılırdı).

lan ile rakiplerinin ve zaman öldüren ahlâksız papazların bir araya toplanmış bulundukları düşünülecek olursa, Roma'nın, vahşice yermeıer ile daha çok felsefî mizah edebiyatının gerçek bir yurdu haline geldiğine hayret etmemek gerekir. Bütün bunlara ek olarak bir de ruhban zorbalığının uyandırdığı genel tiksinti ve halkın en kuvvetli olanlara en kötü şeyler yakıştırmak güdüsünü hesaba katacak olursak, rezaletin ne derecede ileri götürüldüğü anlaşılır[20]. Elinden gelenler, gerek gerçek ve gerekse uydurma suçlamalara karşı, tenezzül etmemek veya parlak ve neşeli gösterilerde bulunmak suretiyle kendilerini en iyi bir şekilde korurlardı[21]. Fakat duygulu yaradılışta olan kimseler, kendilerini ağır suçlar ve daha ağır iftiralar içine batırılmış olarak buldukları zaman, son derece derin bir karamsarlığa kapılırlardı[22]. Zamanla en çirkin iftiralar genelle-

20 Bak: Fedra Inghirami tarafından Lodovico Podocataro'nm cenazesi başında söylenen sesleniş (1505): Anecd. litt., I. p. 319. — İskandalları toplayarak bunları bir dergi haline getiren Massino, Paul. Jov., Dialogus de viris litt. illustr. (Tiraboschi, Tom VII, parte IV, p. 1631) de zikr edilmiştir.

21 X. Leo, genel olarak bu şekilde hareket ederdi ve hesaplarında genellikle yanılmıyordu. Özellikle bu papanın ölümünden sonra hakkında kaleme alınan iftira ve alay yazıları ne kadar kötüleyici olursa olsun, Lco'nun kişiliği hakkındaki yargıya temel teşkil edememişlerdir.

22 Bu duruma düşenlerden biri, muhakkak ki Kardinal Ardicino della Porta idi. Bu zat 1491 tarihinde paye ve rütbesini atarak uzak bir manastıra kaçmak istemişti. Kars. Infessura, Eccard II, Col. 200.

şerek herkese sıçratılıyor ve en sağlam erdemlik, fena niyeti kendi aleyhine kışkırtan en güven verici bir etken haline geliyordu. Giovio, ünlü minber hatibi Fra Egidio de Viterbo (Papa Leo tarafından yararlılıklarından dolayı kardinalliğe yükseltilmiş olan bu zat, 1527 felâketi sırasında kendisini gayretli ve halkın sevgisini kazanmış bir papaz olarak tanıtmıştı[y])'nın, yüzündeki estetik solgunluğu yaş saman ve buna benzer şeylerin dumanı ile muhafaza ettiğini anlatıyor. Giovio, bu gibi işlerde kançlarya üslûbunun her türlü resmî kalıplarına sıkıdan sıkıya bağlıdır[24]. Genel olarak hikâyeciklerini anlatır; sonra buna inanmadığını ilâve eder ve en sonunda genel bir notta bunda bir gerçek payı bulunması gerektiğine işaret eder. Fakat Roma'daki istihza hengâmesinin asıl kurbanı, iyi yürekli Papa VI. Hadrian olmuştur. Onu komik taraftan ele almak hususunda sanki genel bir anlaşma yapılmış gibiydi. Bu papa, söylendiği gibi[25] yanlız Pasguino'nın

23 Bak onun cenaze hitabesi: Anecd. Iitt. IV, p. 315. Fra Egidio da Citerbo Ancoona'da köylülerden oluşan bir ordu topladı; ancak Urbino dukasının ihaneti yüzündendir ki bu ordu iş görmekten ahkonmuştur. — Onun güzel ve ümitsiz aşk şiirleri: Trucchi, Poesie ined. III, p. 123.

24 VII. Clemens'in sofrasında dilini ne tarzda kullandığı hakkında: Giraldi, Hecatommithi, VII, Nov. 5.

25 Pascpıino heykelinin suya atılması hakkında sözde yapılmış olan danışmalar, Paul. Jov., Vita Hadriani'de, IV. Sixtus'tan alınarak Hadrian'a yükletilmiştir. — Kars. Letteıe de' principi, I, Negro'nun 7 Nisan 1523 tarihli mektubu.

heykelini değil, fakat doğrudan doğruya hicivcilerin kendilerini Tiber ırmağına atmak tehdidi ile ortaya çıktığından, korkunç kalem sahibi yergici Francesco Berni ile daha baştan beri bozuşmuştu. Bunun öcü, «Papa Adriano'ya karşı» yazılan meşhur Capitolo olmuştur. Aslında garez değil, fakat bu gülünç Hollandalı barbarı aşağımsama duygusudur ki bu yazarın esin kaynağını teşkil etmiştir. Vahşîce tehditler, daha ziyade onu papalığa seçmiş olan kardinallere yönelmektedir. Berni ve daha başka sanatçılar, tıpkı bugünkü büyük kentlerde gazete fıkracılarının düzme hüneriyle karayı beyaz ve hiçi hep gösterdikleri gibi, papanın çevresinde bulunanları da son derece çirkin ve dokunaklı bir tarzda tasvir ediyorlardı. Tortosa kardinalinin emri üzerine Paolo Giovo'nun yazdığı biyografya, aslında bir övgü olmak gerekirken, satırlar arasını okumayı bilen herkes için gerçek bir yergiden başka bir şey değildir. Özellikle o zamanki İtalyan anlayışına göre son derece komik olarak, Papa Hadrian'ın: Saragossa katedrali baş papazından San Lambert'e ait çene kemiğini nasıl istediği, dindar İspanyollar tarafından «iyice giyinmiş kuşanmış bir papaya tam mânasiyle benzeyinceye kadar» süslerle nasıl donatıldığı, karmakarışık ve zevksiz bir şekil-

St. Marcus gününe rastlamak üzere bir Pascfuino bayramı vardı ki bunu papa yasak etmişti.

26 Meselâ: Firenzuola, Öpere, vol. I, p. 116, Discorso degli animali'de.

de tertiplenmiş bir alayla Ostia'dan Roma'ya nasıl geldiği, Pasquino'nun heykelinin suya batırılması mı yoksa yakılması mı gerektiği hakkında nasıl danışmalarda bulunduğu, sofranın hazır olduğu kendisine haber verilir verilmez en önemli müzakereleri birdenbire nasıl kestiği, en sonunda talihsizce bir hükümdarlıktan sonra fazla bira içmek yüzünden nasıl öldüğü ve bunun üzerine hekimine ait evin sabah erkenden geienler tarafından çelenklerle ve «Liberatori Patriae S. P. O. R.» (Roma vatanının kurtarıcıları) yazıtı ile ne şekilde süslendiği bu biyografyada tasvir olunmaktadır. Şüphesiz ki Giovio, kamuya ait paraların genel olarak devlet hazinesine mal edilmesi sırasında kendi gelirini de kaybetmişti ve bunun yerine kendisine, «şair» yâni pagan olmadığı göz önünde tutularak bir miktar tazminat verilmişti. Ancak Hadrian'ın, bu çeşit kurbanların sonuncusu olması mukadderdi. 1527 tarihinde Roma'nın başına gelen büyük felâketten beri kepazece hayatla birlikte edepsizce sözlerin de ölmeye yüz tuttuğu açıkça görülmektedir.

Fakat bu hal Roma'da en gelişmiş devrini yaşarken yeni çağın en büyük aşağısamacısı olan Pietro Aretino yetişmiştir. Bunun hayat ve karakterini kısaca gözden geçirirsek, aynı alanda sivrilmis olan bazı kimseler üzerinde durmak gereğinden kendimizi kurtarmış oluruz.

Pietro Aretino'yu biz, belli başlı olarak, ömrünün aşağı yukarı otuz yıllık yaşamından (1527-

1556) tanımaktayız. Bu yıllarını, kendisi için mümkün olan biricik sığınak olarak bulabildiği Venedik'te geçirmiştir. Bu kentten o, bütün İtalya'yı bir çeşit sıkı yönetim altında tutuyordu. Kaleminden faydalanmak istiyen veya korkan yabancı hükümdarların bağışları da buraya akıyordu. İmparator V. Kari ile Fransa Kiralı I. François, Aretino'ya aynı zamanda aylık bağlıyorlardı. Böylece her iki hükümdar da Aretino'nun ötekisini diline dolayacağını ümit ediyordu. Aretino ise her ikisine de yaltaklanıyor, fakat doğal olarak Karl'a daha sıkı bir surette bağlanıyordu. Çünkü İmparator İtalya'da egemen durumunu muhafaza ediyordu. İmparatorun 1535 de Tunus zaferinden sonra Aretino'nun davranışı, tanrılaştırdığı imparatora son derecede gülünç bir tapınma halini almıştır. Burada unutulmamalıdır ki Aretino, Karl'ın yardımı ile kardinal olmak ümidini hiçbir zaman kaybetmemiştir. İhtimal ki o, sözleri veya susuşu ile İtalya'nın ufak hükümdarları ve kamu oyu üzerinde baskı yapılması mümkün olan bir İspanyol ajanı sıfatiyle, özel bir himayeye mazhar oluyordu. Yakından tanıdığını ileri sürerek, Papalığı son derece aşağı gören bir tavır takınıyordu. Oysa ki bunun asıl nedeni Roma'nın bundan böyle ona para vermek gücünde ve isteğinde olmayışıdır[27]. Kendisini barındıran Venedik

27 Ferrara dukasına, 1 Ocak 1536 (Lettere, ed. 1539, **fol.** 39): Şimdi siz Roma'dan Napoli'ye seyahat edeceksiniz, ricreando **la** vista avilita **nel mimar le miserie pontificali can-**

hakkında dilini tutmak sakıntısını gösterecek kadar akıllı davranıyordu. Büyüklerle olan ilişkilerinin geri kalan tarafları, düpedüz dilencilik ve bayağı tarzda para sızdırmaktan ibarettir.

Aretino'nun şahsında, propogandayı bu gibi amaçlar için geniş ölçüde kötüye kullanan ilk adam kendini göstermektedir. Yüz yıl daha önce Poggio ile kendisine karşı çıkanlar arasında yapılan karşılıklı kalem kavgası, güttükleri amaç ve taşıdıkları eda bakımlarından aynı derecede rezilcedir. Ancak bunlar basın için değil, fakat sadece bir çeşit sınırlı propaganda ve gizli okuyucu kitleleri için düşünülmüştür. Aretino ise kendi çıkarını tam ve sınırsız bir açıklıkla sağlamaktadır. Bir bakıma o, modern gazeteciliğin atasıdır. Mektuplarını ve diğer makalelerini, daha önce geniş çevrelerde elden ele dolaştıktan sonra, periyodik olarak bir arada bastırmaktadır[28].

XVIII. yüzyılın keskin kalem sahipleriyle kıyaslanacak olursa, Aretino'nun lehinde olmak üzere bir durum mevcut bulunduğu görülür. Çün-

la contemplatione delle eccellenze imperiali (Papalığın sefaletini görerek, yorulan gözlerinizi İmparatorluğun ihtişamını seyr ederek dinlendirin).

28 Bu suretle onun özellikle sanatçıları nasd korkuttuğundan ilerde söz edeceğiz. Alman Reformu'nun kullandığı yayım aracı, esas itibariyle broşürlerdir; bunlarda aktüel sorunlar üzerinde fikir yürütülürdü. Buna karşılık Aretino, sürekli olarak yayın yapmak fırsatına sahip bulunması dolayısiyle, bu anlamda bir gazetecidir.

kü o, ne prensiplerle, ne Aydınlanma çağının düşünüş ve görüşleriyle, ne Philanthropie (insan dostluğu} veya başka erdemlerle, ne de bilimle uğraşmaktadır. Onun bütün sermayesi çok tanınmış olan «Veritas od i um parit» (= gerçek kin doğurur) sözünden ibarettir. Bu nedenledir ki onun için, örneğin bakire Jeanne d'Arc'ı yadsımak ve başka bazı yapıtlarında adını ömrü boyunca saklamak zorunda kalmış olan Voltaire'de olduğu gibi, sahte bir mevkide bulunmak külfeti yoktur. Aretino, bütün yazılarının altına adını koymaktadır ve sonra da kötü şöhretiyle dillere düşmüş Ragionamenti'si ile açıktan açığa övünmektedir. Edebî yeteneği, açık ve acı üslubu, insan ve eşyayı gözlemedeki derinliğine ve genişliğine nüfuzu, onun her halükârda önemli bir yazar olarak sayılması için kâfi özelliklerdir; kaldı ki, üstelik de gerçek bir sanat eseri, sözgelişi dramatik bir komedi yaratabilmek yeteneğindedir. Bu özellikten büsbütün yoksun bulunsa bile, öteki vasıfları ile Aretino, yine de üzerinde durulmaya değer edebî bir şahsiyet olurdu. Bütün bunlara, son derece kaba ya da gayet ince bir huysuzluktan başka, bir de zevzekçe nükte yeteneği katılmaktadr ki bu hususta bazan hiç de Rabelais'den aşağı kalır yanı yoktur[29].

29 Meselâ: parlak bir şair olmıyan Albîcanti'ye hitab eden Capitolo'daki ilgili pasajları burada vermek maalesef mümkün değildir.

Böyle koşullar altında, bu gibi amaç ve araçlarla Aretino, gözüne kestirdiği avına hücum etmekte veya gözdağı vererek çıkarını elde etmektedir. Harabeye dönmüş bulunan Roma'nın sızlanma çığlıkları papanın zindanı olan St. Angelo burcuna kadar yükseldiği bir sırada, VII. Clemens'i şikâyet etmeye veya intikam düşüncesiyle uğraşmaya değil, fakat affetmeye[30] davet ediş tarzı, baştan başa bir şeytanın veya bir maymunun istihzasından başka bir şey değildir. Kimi kez, bağış almak ümidini büsbütün kaybetmek zorunda kaldığı zamanlarda, öfkesi vahşi bir uluma halinde patlak veriyor. Örneğin, Salerno hükümdarına seslenen Capitolo'sunda bu hal görülmektedir. Salerno hükümdarı ona bir süre para vermişti, fakat artık buna devam etmek istemiyordu. Öte yandan, öyle anlaşılıyor ki Parma Dukası korkunç Pieriuigi Farnese, Aretino'ya hiçbir zaman aldırış etmemiştir. Hakkında iyi bahsedilmekten büsbütün vazgeçmiş olan bu hükümdarın canını sıkmak, artık öyle kolay yapılır bir iş olmaktan çıkmıştı. Bunun üzerine Aretino, zaptiye memuruna, değirmenciye ve fırıncıya benzetmek suretiyle dukayı kızdırmak deneylerinde bulundu. Aretino'nun en komik yanı, sırf acındırıcı dilencilik ifadelerinde görülmektedir. Meselâ I. François'ya seslenen «Capitolo»sında kullan-

30 Lettere, ed. Venez. 1539. Fol. 12. 31 Mart 1527 tarihli.

31 Cosimo'ya hitab eden birinci Capitolo'da.

dığı ifadeler böyledir. Buna karşılık tehdit ve yaltaklanma ile karışık ifadeli mektupları ve şiirleri, içlerindeki bütün komikliklere rağmen can sıkılmadan kolay kolay okunamaz. Michelangelo'ya yazdığı Kasım 1545 tarihli mektubun[32] bir eşine daha rastlamak belki de mümkün değildir. Bütün hayranlıkları (Kıyamet adlı eserden ötürü) arasında onu dinsizlikle, arsızlık ve hırsızlıkla (II. Julius'un mirasında) suçlamakta ve okşayıcı bir notta «ben size sadece siz divino iseniz, ben de d'acqua* olmadığımı göstermek istedim» cümlesini ilâve etmektedir. Aretino, bilincindeki bozukluk dolayısiyle mi yoksa bütün ünlü adamları karikatürize etmekten duyduğu zevkten mi ileri geldiği bilinmiyen bir nedenle kendisine de aynı şekilde tanrısal denmesine büyük bir önem veriyordu. Gerçekten de kişisel ün yolunda o derecede ilerlemeye muvaffak olmuştur ki Arezzo'da doğduğu ev, kentin görülmeye değer yerlerinden biri olarak sayılmıştır[33]. Öte yandan Aretino, kendisine kızgın olan herhangi bir Floransa'lının, meselâ genç Strozzi'nin eline geçmek korkusiyle, aylarca evinin kapısından dışarı çıka-

32 Gaye, Carteggio II, p. 332.

* Burada bir sözcük oyunu yapılmaktadır: «di vino,» şaraptan demektir. Eğer bu, tek kelime olarak «divino» di-*y-î* okunursa «ilahî» anlamına gelir: *d'aqua* ise sudan anlamına gelir, (çeviren)

33 Bak Lettere pittor. I, Append. 34 te 1536 tarihli küstahça mektup. — Kars. yukarıda sayfa 230 de sözü geçen, Petrarca'nın aynı Arezzo şehrindeki doğduğu ev.

mamıştır. Buna rağmen o, birçok defa düşmanlarından kama ve ağırca dayak[34] yemekten kurtulamamıştır. Lâkin o, meşhur sonet'inde Berni'nin kehanette bulunduğu gibi, düşmanlarının elinde değil, evinde felçten ölmüştür.

Aretino, yaltaklanmalarında birtakım ayrılıklar gözetmiştir ki bunlar üzerinde durulmaya değer: İtalyan olmıyanlara karşı kaba ve damdan düşer gibi patavatsız davranmaktadır[35]. Fakat Floransa Dukası Cosimo gibi şahsiyetlere karşı daha başka bir tavır takınmasını biliyor. O zaman henüz genç olan bu hükümdarın güzelliğini övmektedir. Gerçekten de Cosimo, bu bakımdan Augustus'a çok benzemektedir. Sonra Cosimo'nun annesi Maria Salviati'nin para işlerine şöyle yandan bir göz atarak hükümdarı ahlâk bakımından takdir etmekte ve en sonunda zamanının pahalılığı vesaire yüzünden kendisini açındırarak dilenmektedir. Cosinio ona ödenek bağlarken[36],

34 L'^retin, per Dio grazia, e vivo e şano,
Ma'l mostaccio ha fregiato nobilrnente,
E piû colpi ha, che dita in una mano.
(Mauro, capitolo in lode delle bugie.)
(Aretino'Iu, Tanrının lütfü ile sağ salimdir,
Ancak dudağına asil bir nişan kondu.
Kendisinin parmaklarından çok vuracak darbesi var)
(Mauro, Yalanların medhiyesi bölümünde)

35 Meselâ Lorrain kardinalma yazılan mektuba bakın. Lettere, ed. Venez 1539, 21 Kasım 1534 tarihli ve yine V. Karl'a yazılan mektuplara bakın.

36 Aşağıdaki bilgi için bak: Gaye, Carteggio, II. 336. 337. **345.**

hem de başka yerlerdeki tutumluluğu ile karşılaştırılınca bunda hayli cömert davranırken (son zamanlarda her yıl 160 Dukat'lık bir toplama yükselmiştir), şüphesiz ki bir İspanyol ajanı sıfatiyle Aretino'nın tehlikeli bir adam olduğunu bir dereceye kadar göz önünde tutmuştu. Aretino bir anda Cosimo'yu acı acı alay edip gülünç bir hale sokuyor, fakat aynı zamanda da Floransa işgüderini, yakında dukanın seni azletmesini sağlıyacağım diye tehdit edebiliyordu. Gerçi bu Medici prensi, sonunda, İmparator V. Kari tarafından kendi niteliğinin artık öğrenildiğini anlamış bulunuyordu. Fakat yine de, kendisi hakkında Aretino tarafından söylenmiş olan nükte ve yergilerin imparatorluk sarayında dilden dile dolaşmasını istiyemezdi. Güzel bir yaltaklanma örneği de Aretino'nun Marignano Markisine seslenerek yazdığı yazıdır. Fenalığı ile adı çıkmış olan bu adam, Mıısso kaTasının beyi sıfatiyle kendi başına bir devlet kurmak girişiminde bulunmuştu. Aretino, kendisine bağış olarak gönderdiği yüz Scudi (kron) için müteşekkir olarak markiye şunları yazıyor: «bir hükümdarda bulunması gereken bütün iyi huylar sizde mevcuttur; eğer her başlangıçta kaçınılması mümkün olmıyan zorbacı hareketleriniz sizi biraz haşin gösterse, bu huylarınızı herkesin takdir edeceğine şüphe yoktur»[37].

37 Lettere, ed. Venez. 1539, Fol. 15. 16 Haziran 1529 tarihli.

Aretino'nun Tanrıyı değil, sadece dünyayı aşağısadığı noktası üzerinde, onun bir özelliği olarak, çok durulmuştur. Aretino tarzında hayat sürmüş olan bir adamın dinî inancı ne olursa olsun, hiçbir anlam ifade etmez. Sırf dışarıya karşı sakıngan[38] bulunmak kaygusiyle kaleme almış olduğu ahlâkî yazılarda da durum aynıdır. Bunun dışında, onun Tanrıyı aşağısama yoluna hangi nedenle sapabileceğini söylemek gerçekten çok güçtür. O, ne profesördü, ne de teorilerle uğraşan bir düşünür ve yazardı. Tanrıdan tehdit veya yaltaklanma suretiyle de para sızdırması mümkün değildi; o halde yüz bulamadığı zaman aşağımsamaya kışkırtılması olanaksızdı. Böyle bir insan, yarar sağlamayacak zahmete herhalde katlanmaz.

Bugünkü İtalyan ruhu için iyiye bir işarettir ki böyle bir davranışın ve böyle bir mesleğin asla yeri kalmamıştır. Bununla beraber, tarihî görüş bakımından Aretino, her zaman önemli bir yer işgal edecektir.

38 Böyle hareket etmesinin sebebi, kardinallik tacını kazanmak için beslediği ümit kadar Engizisyon mahkemelerinden duyduğu korku da olabilir. Daha 1535 de Engizisyonculara karşı şiddetle hücum etmek cesaretini göstermişti (Aynı eser, Fol 37); fakat engizisyon müessesesi, 1542 de yeniden düzenlenmesinden sonra, birden bire şiddetle faaliyete geçmiş ve herkesi susturmuştur.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

KLÂSİK KÜLTÜRÜN YENİDEN UYANDIRILIŞI

İtalyan kültür tarihini incelerken öyle bir noktaya gelmiş bulunuyoruz ki burada klâsik ilkçağ kültürünü hatırlamamız gerekmektedir. Bunun yeniden doğuşu, tek yanlı kalmakla beraber, bütün çağın adı olarak yerleşen terim (Renaissance) olmuştur. Buraya kadar tasvir ettiğimiz şeyler, ilkçağ kültürünün etkisi olmasa da, İtalyan ulusunu sarsmaya ve olgunlaştırmaya yeterli olabilirdi. Hattâ daha sonra sözünü edeceğimiz yeni düşünme yönlerinin çoğu bile, ilkçağın etkisi olmaksızın da mümkün olabilirdi. Ancak, şimdiye kadar anlatılan gibi bundan sonra anlatılacak olan şeyler de, birçok bakımlardan ilkçağ âleminin rengini taşımaktadır; özleri bu âlemsiz de anlaşılabilen ve varlıkları mümkün olan şeyler de, bu hayatta belirli tarzları itibariyle, ancak onunla ve onun sayesinde imkân içine girmiştir. Eğer Renaissance, şöyle kolaycacık ilkçağ âleminden çıkarılabilen bir akım olsaydı, dünya tarihinin akışından doğan yüce bir zorunluk olmaktan çıkardı. Biz, bu kitabın asıl tezi olarak özellikle bir nokta üzerinde ısrarla duracağız: Batı dünyasına diz çöktüren, yalnız başına klâsik ilkçağ âlemi değil, fakat bunun, kendi yanında

bulduğu İtalyan halk dehası ile sıkıdan sıkıya bağdaşması keyfiyeti olmuştur. İtalyan halk dehası bu bağdaşmada duruma göre kendi özgürlüğünü az veya çok derecede koruyabilmiştir. Meselâ devrin yalnız yeni Lâtince edebiyatına bakılacak olursa bu özgürlüğün çok kez gayet silik, buna karşılık plâstik sanatlarda ve daha başka birçok alanlarda göze çarpacak kadar parlak kaldığı görülür. Aynı milletin birbirinden çok uzak iki kültür dönemi arasındaki bu bağdaşma, tamamiyle eşit koşullarla yapılmıştır; bu yüzden de haklı ve çok verimli bir birleşme olduğu sabit olmuştur. Avrupa'nın öteki ülkeleri, İtalya'dan gelen bu müthiş atılıma karşı da korunmak, ya da onu yarım veya tam olarak kendilerine maletmek seçeneklerinden birini yeğ tutmak durumunda kalıyorlardı. Benimsenen ülkelerde ortaçağ kültür şekilleri ve telâkkilerimizin çok erkenden sönmüş bulunduğuna dair yakınmalara yer kalmamıştır. Eğer bunlar kendilerini koruyabilecek gücü gösterebilselerdi, hâlâ yaşamakta devam ederlerdi. Böyle bir özleyişin acısını çeken şikâyetçi ruhlar, bir tek saati o devirde geçirmek zorunda bırakılsalar, muhakak ki modern havaya kavuşmaya can atacaklardır. Bu çeşit büyük tarihî süreçlerde tek tük büyük değerlerin, gelenek veya şiirde ölümsüzlükleri sağlamaksızın kaybolup gittikleri inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak, bundan dolayı büyük ve kaplamlı bir olayın meydana gelmesini dilemek doğru olmaz. Bu büyük

ve kaplamlı olay, o zamana kadar Batı dünyasını bir arada tutan kilisenin yanında yeni bir düşün çevresinin doğmasından ibarettir: o çevre ki İtalya'dan yayılarak bütün kültürlü Avrupalıların yaşamak için solundukları bir havayı oluşturmuştur. Aleyhinde ileri sürülebilecek en sert eleştiri, bu hareketin halkın malı olmayışıdır. Bunun sonucu olarak bütün Avrupa'da şimdi kültürlü ve kültürsüz sınıflar arasında bir ayrılık baş göstermeye başlamıştır. Fakat, bugün açık olarak kavranmış olmasına rağmen bu halin önüne geçmek olanağı bulunamadığını itiraf etmek gerektiğine göre, böyle bir kınama tamamiyle değersiz olur. Kaldı ki, halkın iki sınıfa ayrılması keyfiyeti, öteki Avrupa ülkelerine göre İtalya'da çok daha yüzeyseldir. Gerçekten de İtalya'nın en sanatçı şâiri Tasso'nun yapıtları en fakirlerin bile elinden düşmemektedir.

Eski Roma ve Yunan âlemi, XIV. yüzyıldan beri kültürün temel ve kaynağı olarak, varlığın amaç ve ülküsü olarak ve kısmen de ortaçağ eğilimlerine karşı bilinçli bir tepki olarak İtalyan hayatını kuvvetle etkisi altında tutmuştur. Aynı klâsik kültür, çok daha önce, İtalya dışı kalan Avrupa ülkelerini de bütün ortaçağ boyunca yer yer etkilemiş bulunuyordu. Büyük Kari (Şarlman) 'in temsil ettiği kültür, yedinci ve sekizinci yüzyılların barbarlıklarına göre esas itibariyle bir Renaissance idi ve bunun dışında birşey olamazdı. Nasıl ki bundan sonra kuzey ülkelerinin ro-

men tarzındaki mimarisine, klâsik çağın mirası olarak kalagelen ana çizgilerden başka doğrudan doğruya klâsik biçimlerin de sokulduğu göze çarpmaktadır, tıpkı bunun gibi, manastırlarda öğretilen de, zamanla, kendi bünyesine klâsik Roma yazarlarının yapıtlarından epeyice gereç almıştı. Einhard zamanından beri üslupta da klâsikler taklit edilmişti.

Fakat, İtalya'da klâsik çağ kültürünün yeniden uyanışı, kuzey Avrupa ülkelerininkine benzemez. Klâsik çağ hayatını hâlâ yarı yarıya muhafaza etmekte olan İtalyan halkında, üzerinden barbarlık dalgası geçer geçmez, eski devir bilinci uyanıyor. Halk bunu sevinçle karşılıyor ve yeniden canlandırmak istiyor. İtalya dışında söz konusu olan sorun, klâsik kültürünün kimi öğelerinden bilgince ve düşünülerek yararlanılmasından ibarettir. İtalya'da ise aynı zamanda hem bilginler ve hem de halk, fiilen klâsik kültürü tutu yor; çünkü bu kültür doğrudan doğruya kendi eski büyüklüğünün bir hatırasıdır. Lâtincenin kolaylıkla anlaşılabilmesi, hâlâ ayakta duran anı ve anıtların çokluğu, bu gelişmeyi son derece hızlandırıyor, geçmişe dönüşü kolaylaştırıyor. Bu gelişme, bu arada muhakkak ki, değişmiş bulunan halk karakteri, Langobard'-lar tarafından memlekete sokulmuş olan Germen kökenli siyasal kurumlar, Avrupa şövalyeliği, kuzey kültürünün, din ve kilisenin etkileri, bütün bunlar bir araya gelerek ve karşılıklı etkide bu-

lunarak yeni olan bütünü, yani modern İtalyan ruhunu meydana getirmişlerdir ki bunun tüm Batı dünyası için en esaslı örnek teşkil etmesi mukadder olmuştur.

Barbarlık sona erer ermez klâsik ilkçağ öğelerinin plâstik sanatlarda ne surette canlandığı, meselâ XII. yüzyıl Toskana binalarında ve XIII. yüzyıl heykeltraşlığında açık olarak görülmektedir. XII. yüzyılın Lâtince yazan en büyük şairinin, hattâ o zamanki Lâtince şiirin bütün bir türüne önderlik eden sanatçının bir İtalyan olduğunu kabul edebilirsek, şiirde de buna benzer gözlemleri yapmakta güçlük çekmeyiz. Şiirde yön verici bu kişi, «Carmina Burana» denilen şiirlerin en iyi parçalarını meydana getirmiş olan şairdir. Dünya hayatından ve zevklerinden - bunların koruyucu melekleri olarak eski putperestlik devrinin Tanrıları yeniden ortaya çıkmaktadırlar - herhangi bir çekingenlik gösterilmeksizin duyulan derin zevk ve büyük sevinç, bu kafiyeli beyitlerden görkemle fışkırmaktadır. Bu şiirleri bir çırpıda okuyanlar, burada bir İtalyan'ın hem de büyük bir olasılıkla bir Lombardyalı'nın konuşmakta olduğu duygusunu kolay kolay reddedemiyeceklerdir. Fakat ayrıca, bunu böyle kabul etmek için kimi olumlu kanıtlar da vardır[1]. Gerçi XII. yüzyıl-

1 Carmina Burana : Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart, XVI. cilt (Stuttgart 1847). — Pavia'da kalış (sayfa 68, 69), genel olarak italyan mevkileri, zeytin ağacı altında pastoral manzaralı sahne (sayfa 145), çamın bol göl-

da meydana gelmiş olan bu Lâtince «Cleriri vagantes» şiirleri, açık olarak göze çarpan bütün hafif mizaçlılığı ile birlikte, Avrupa ülkelerinin ortak bir ürünüdür; ancak, de Phyllide et Flora şarkısını ve Aestuanas interius ve ilah. gibi şiirleri yaratan ozan, kuzey Avrupa ülkelerinin birinden olmasa gerektir. Aynı şekilde, «Dum Dianae vitrea sero Sampas oritur» (s. 137) yazarı olan ince görüşlü epiküristin de bir kuzeyli olması olanağı yoktur. Burada klâsik ilkçağ dünya görüşünün bir yeniden-uyanışı görülmektedir ve bu keyfiyet ortaçağ şiir şekli yanında daha da kuvvetle göze çarpmaktadır. Gerek bu ve gerekse bundan sonraki yüzyıllarda meydana gelen ve Pentameter ile Hexameter ölçeklerinde yazılmış olan bazı yapıtlar vardır ki bunlarda klâsik ilkçağ kültürü gayret özenli bir biçimde taklit edilmiştir, hattâ eski mitolojiden konular alınmıştır; fakat buna rağmen uzaktan bile klâsik çağ kültü-

geli bir çayır ağacı olarak gösterilmesi (sayfa 156), «bravium» kelimesinin sık sık kullanılması (sayfa 137, 144). özellikle «Maji» yerine «Maddii» şeklinin kullanılması (sayfa 141), bizim görüşümüzü teyid eder görünmektedir. — Şairin kendini Valter olarak adlandırması onun kökeni hakkında herhangi bir ip ucu vermemektedir. Genel olarak ve ingiliz kırallarının maiyetinde yüksek rütbeli bir papaz bu ismin, XII. asır sonlarına doğru Salisbury katedralinde olan Gualterus de Lille veya de Chatillon'a ait olduğu sanılmaktadır; karş. Giesebrecht, Wattenbach: Deutschlands Geschichtsguellen im Mittelalter, sayfa 431 vd.

rünün ruhunu taşımamaktadır. Guilielmus Appulus'un Hexametre vezniyle yazılmış kroniklerinden ve daha başka yapıtlarından beri çok kez Vergilius'un, Ovidius'un Lucanus'un, Statius ve Claudianus'un iyice etüd edilmesine başlanmış bulunduğu görülmektedir. Ancak bütün bunlarda klâsik çağa özgü olan biçim tıpkı antik konuların Vincent de Beauvais tarzındaki yazarlarda veya mitolojik ve allegorik yazılariyle tanınan Alanus ab Insulis'de olduğu gibi, sadece bilginlere özgü bir iş olarak kalmaktadır. Halbuki Renaissance, parça parça taklit ve toplama değil, tam tersine, bir bütün olarak bir yeniden doğuştur. Böyle bir yeniden-doğuş ise gerçekte XII. yüzyılın adı bilinmiyen bir «rahibinin» (Clericus) şiirlerinde kendini göstermektedir.

Bununla beraber, İtalyanların geniş ölçüde ve genel olarak ilkçağ klâsik kültürünü benimsemeleri, ancak XIV. yüzyılda başlamıştır. Bunun için kent yaşamının gelişmesi ve bunun da ancak İtalya'da ve ancak şimdi görüldüğü biçimde gelişmesi, yani şehirde soylular ile halkın gerçekten eşit koşullar altında yanyana yaşaması zorunlu idi; kültür ihtiyacını şiddetle duyan ve bunu edinmek için elverişli zaman ve araçlara sahip bulunan ve bütünü kapsayan bir toplumun [s. 224) doğması gerekiyordu. Fakat kültür, ortaçağın hayal dünyasından kendini kurtarmak isterken, birdenbire ve yardımsız olarak deney ile maddî ve entellektüel dünyaya nüfuz edemezdi; bir ki-

lavuza muhtaçtı ve işte klâsik kültür, entellektüel alanların her birinde erişmiş bulunduğu birçok objektif gerçekleriyle, böyle bir kılavuz olarak hizmetini arzediyordu. Şükran ve hayranlıkla ondan biçim ve madde alınıyordu; klâsik ilkçağ kültürü yeni devir kültürünün başlıca içeriği haline geliyordu.[2] İtalya'da hüküm süren genel koşullar da böyle bir biçim değiştirme için çok elverişli bulunuyordu. Ortaçağ imparatorluğu, Hohenstaufen hanedanının ortadan kalkmasından beri ne İtalya'dan vazgeçmişti ve ne de burada tutunmaya muvaffak oluyordu. Papalık Avignon'a göç etmişti. Hâlâ hüküm sürmekte olan siyasî kuvvetlerin çoğu, zorla ve yasa dışı bir surette erke gelmişlerdi. Fakat bilinci uyanmış bulunan zekâ, yeni ve sağlam bir ülkü aramaya koyulmuştu. Böylece bir Roma-İtalya dünya egemenliği hülyası ve postulası halkın ruh ve fikrine o kadar işlemişti ki Cola di Rienzi bunu bir gerçek haline sokmaya teşebbüs bile ediyordu. Özellikle ilk Tribün'lüğü (halkın haklarını savunmakla görevli yargıç] zamanında görevini kavrayış tarzı ile Cola di Rienzi'nin bu girişimi şüphesiz garip bir komedi haline düşmeye mahkûmdu. Ancak eski Roma'nın büyüklüğünü hatırlamak, ulusal duygu için hiç de küçümsenecek bir değer değil-

2 Hayatın bütün alanlarında öğretmen ve kılavuz olarak klâsik çağ kültürünün ne derecede iş görebileceği, kısa bir şekilde meselâ Aeneas Sylvius (Opera P. 603, Epist. 105. Arşidük Sigismund'a seslenerek) tarafından tasvir edilmiştir.

di. Kendilerini eski Roma'nın kültürü ile yeniden donatılmış gören İtalyanlar, çok geçmeden, dünyanın en ilerlemiş ulusu olmak duygusunu taşıyorlardı.

Şimdi, zekâların bu hareketini bütün kaplam ve kapsamı ile değil, fakat sadece ana çizgileri ile çizmek ve esas itibariyle başlangıçtaki halini tasvir etmek işine geçiyoruz.[3]

3 Daha ayrıntılı bilgi için bak Roscoe, Lorenzo Magnifico ve ayrıca X. Leo; yine bak Voigt, Enea Silvio ve Papencordt: Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter (Ortaçağda Roma şehrinin tarihi). — XVI. yüzyıl başlarken kültürlü kimselerin bilmeleri gereken şeylerin ne kadar çoğaldığı hakkında bir fikir edinmek isteyenler baksınlar: Raphael Volateranus, Commentarii urbani. Burada görülmektedir ki klâsik çağ kültürü, her bilgi dalı için anahtar ve esas içerik olarak sayılmaktadır: iktidar sahipleri ve meşhur şahsiyetlerin biyografileri sayesinde coğrafya ve mahalli tarihler için, popüler felsefe, ahlâk ve Aristo'nın tüm eserlerinin tahliline varmcaya kadar bütün bilimler için aynı hâl mevcuttur; Aristo felsefesi bölümü ile yapıt sona ermektedir. Bunun kültür kaynağı olarak önemini anlayabilmek için bütün eski ansiklopedilerle karşılaştırılması gerekir. Aynı konu, Voigt tarafından ele alınıp çok ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir: Die Wiederbelebung des klassischen Altertums (Klâsik ilkçağ kültürünün yeniden canlandırılması).

Herşeyden önce örenler kenti Roma'ya[1], şimdi, Mirabilia Romzae'nin ve William of Malmesbury'nin tarihî yapıtlarının yazılmış bulundukları zamanlarda olduğundan çok daha ayrı bir saygı duyulmaktadır. Dindar ziyaretçiler kadar büyüye inananların ve define arayıcıların[2] imgelemleri, tarihçilerle yurtseverlerin yazılarında görülen imgelem yanında sönük kalmaktadır. Dante'nin aşağıdaki sözleri[3] bu anlamda anlaşılmalıdır: Roma'nın taşları ve duvarları saygıya değer; üzerinde kentin kurulmuş bulunduğu toprak ise insanların dediklerinden daha da değerlidir. — Hiç durmadan tekrarlanan yıldönümü şenlikleri, asıl edebiyatta hemen hemen anmaya değer bir

1 Burada yüzeysel olarak değinilen problem, bu arada en geniş bir ölçü ile Gregorovius tarafından çözülmüştür : Geschiche der Stadt Rom im Mittelalter. (Ortaçoğlarda Roma'nın Tarihi). Bir daha terkarlanmamak üzere bu eseri burada salık vereceğiz.

2 Guil Malmesb., Gesta rerum Anglor., L. II, paragraf 169, 170, 205, 206. (ed. London 1840, Vol. I, p. 277 vd., p. 354 vd). Çeşitli define arayıcıları hülyaları, sonra hayalet aşkı olarak Venüs, ve nihayet XI. yüzyıl ortalarına doğru Evander'in oğlu olan Pallas'ın dev vücudunun bulunması. — Kars. Iac. ab Aquis, Imago mundi (Hist. patr. monum. Script., Tom III, Col. 1603)., gizli definelerle ilgili olarak Colonna ailesinin kökeni hakkında. — Malmesbury, define kazıcıları hikâyelerinden başka Tours Piskoposu Hildebert de Mans'ın mersiyesini vermektedir. Bu, XII. asrın ilk yarısında humanizmaya karşı duyulan heyecanın en fazla göze çarpan örneklerinden biridir.

3 Dante, Convito, Tratt. IV. Cap. 5.

anı bırakmış değildir. 1300 tarihinde yapılan yıldönümü şenliklerinin en zengin kazancı, Giovanni Villani'nin (Sahife 117) bir tarih yazmak karariyie memleketine dönmesidir. Roma şehrinde gördüğü örenlerin görüntüsü onu böyle bir karar vermeye sevketmişti. Petrarca, klâsik ilkçağ ve Hıristiyan kültürleri arasında bölünmüş bir ruh haletinden bize haber vermektedir. Çok kez Giovanni Colonna ile beraber Diocletian sütunlarının o büyük kemerlerine nasıl tırmandığını anlatmaktadır[4].' Burada, temiz hava ve derin sessizlik içinde, dört yana yayılmış olan geniş manzaraların ortasında ikisi birbiriyle konuşmaktadırlar. Konuşmalar, ticaret ve siyaset işleri hakkında değil, fakat dört yanı çevreleyen örenler, ve yukarıdan seyrettikleri manzaradan esinlenerek tarihî konular üzerinde cereyan etmektedir. Bu sırada Petrarca daha çok klâsik kültürü, Giovanni ise daha ziyade hıristiyanlık çağını temsil etmektedir. Sonra felsefeden ve sanatları icad edenlerden söz ediliyor. O zamandan beri tâ Gibbon ve Niebuhr'a kadar kaç kez bu örenler kenti, aynı tarihî düşünceler uyandırmıştır.

Aynı şekilde böyle ikiye bölünmüş bir duyuş, Fazio degli Uberti'nin 1360 tarihlerine doğru yazmış olduğu Dittamondo adlı yapıtında da kendini göstermektedir. Tamamiyle hayal ürünü bir

4 Epp. familiaries IV, 2. (p. 657): henüz görmeden Roma hakkındaki sözleri, aynı eser, II, 9 (p. 600); karş. II, 14.

seyahatnameden ibaret olan bu kitapta yazara, tıpkı «İlâhî Komedi» de Vergilius'un Dante'ye yaptığı gibi, eski coğrafyacı Solinus arkadaşlık etmektedir. İkisi birlikte San Nicolaus'un anısına saygı olarak Bari kentini ve büyük melâike Mikâil'in hatırı için de Monte Gargano'yı ziyaret ediyorlar. Roma'ya geldikleri zaman Araclive Trastevere'de Santa Maria efsanelerinden söz ediliyor. Eski Roma'nın putperestlik devrine ait ihtişamı daha şimdiden hissedilir derecede ağır basmaktadır. Yırtık giysiler içinde saygı değer bir ihtiyar kadın (bu Roma'nın kendisidir) onlara şanlı tarihi anlatıyor ve eski zaferleri[5] uzun uzun tasvir ediyor. Sonra, bu iki yabancıyı kentin içinde gezdiriyor ve onlara yedi tepe ile birçok örenler üzerinde açıklamalar yapıyor. — «Che comprender potrai, quanto fui bella!» (Ne kadar güzel olduğunu anlayacaksın!) —.

Neyazık ki Şizma ve Avignon papaları zamanındaki Roma, klâsik kültür kalıntıları bakımından birkaç kuşak önceki Roma olmaktan çok uzaktı. 1258 tarihlerinde senatör Brancaleone

5 Ditamondo, II, cap. 3. Alay, kısmen ilkel resimlerdeki Üç Kutsal Kıral ve maiyetini hatırlatmaktadır. — Şehrin tasviri, (II, cap. 31) arkeoloji bakımından büsbütün değersiz değildir. — Polistore (Murat, XXIV, col. 845) 'ye göre 1366 tarihinde Nicolö ve Ugo d'Este Roma'ya seyahat etmişlerdir: Per vedere quelle magniflcenze antiche, che al presente si possono vedere in Roma (Şimdi Roma'da **görülebilen o klâsik ihtişamı).**

tarafından Roma ileri gelenlerine ait 140 berkitilmiş konağın yıktırılması, herhalde hâlâ ayakta duranların karakterini kökünden değiştiren korkunç bir yıkım olayı olsa gerektir. Hiç şüphe yok ki soylular, en az yıkılmış ve en yüksek örenlerde oturmayı yeğ tutarlardı[6]. Bununla beraber o vakit, bugün meydanda olanlardan çok daha fazla örenler vardı ve şimdi sadece tuğladan iskelet kısımlarını gördüğümüz birçok bina kalıntılarının o zamanlar mermer kaplamaları, sütunlu kapıları ve daha başka süsleri hâlâ ayakta duruyordu. Bu durum içinde eski şehrin topografisi ciddi olarak etüd edilmeye başlandı. Poggio'nun Roma gezisinde[7], klâsik kültür kalıntıları ile eski yazarların ve yazıtların (kitabeleri örtülmüş bulundukları bitkilerin altında bulup çıkarıyordu[8]) ilk kez olarak etüd edilmesi işleri, birbirle-

6 Sırası gelmişken burada ortaçağda Roma'nın yabancılar tarafından bir taş ocağı sayıldığına dair bir belge verelim: 1140 tarihlerinde St. Deniş kilisesini yeniden inşa etmek için büyük sütunlar arayan meşhur papaz Sugerhi6, Diocletian hamamlarındaki granit sütunları alıp götürmeği düşünüyordu; fakat sonra fikrini değiştirdi: Sugerii libellus altes, Duchense, Scriptores IV, p. 352. — Hiç şüphe yok ki Büyük Kari daha ölçülü hareket etmişti.

7 Pogii opera, fol. 50 vd. *Ruinarum urbis Romae descriptio.* 1430 tarihine doğru, yani V. Martin'in ölümünden az önce. — Caracalla ve Diocletian hamamlarının iskelet ve sütunları henüz yerlerinde duruyordu.

8 ilk kez yazıtları toplayan insan olarak Poggio, Vita Pogii'deki mektubunda: Murat. XX, Col 177. Büst tophyan adam olarak: Col. 183.

rine daha içten bağlı bulunmaktadır; fantezi arka plâna atılmıştır; Hıristiyanlık devrinin Roma'sı fikri, kasdî olarak bertaraf edilmiştir. Maalesef Poggio'nun eseri fazla ayrıntılı olmadığı gibi resimli de değildir! Poggio, seksen yıl sonra Rafael'in gördüğünden çok daha fazla sayıda kalıntıların ayakta durduklarına tanık olmuştur. Caecilia Metella'nın mezar anıtını ve Capitol eteğindeki bir tapınağın sütunlu cephesini görmüştür. İlk görüşünde hiç dokunulmamış olduğu halde yerinde duran bu tapınak, ikinci defasında, mermerin yakılarak kolaylıkla kireç haline getirilmek özelliği yüzünden, yarı yıkılmış bir örene dönmüş bulunuyordu. Minerva tapınağının yanındaki büyük bir sütunlu yol da, yer yer aynı âkibete uğramıştı. 1443 tarihinde bir gözlemci, bu kireç yakma alışkınlığının hâlâ devam etmekte olduğunu yazıyor. «Bu utanılacak bir şeydir; çünkü yeni binalar acınacak bir haldedir; Roma'da güzel olan, harabelerdir»[9]. O zamanki şehir halkı, köylülere özgü palto ve çizmeleriyle, yabancıların gözüne sığır çobanları gibi görünürlerdi; gerçekten de kent içinde tâ Banchi'lere kadar uzanan alanda hayvan otlatılırdı. Belli bazı vesileler, kilisede yapılan âyinler, sosyal toplantılar için bi-

9 Fabroni, Cosmua, Adnot 86, Alberto degli Alberti'nin Giovanni Medici'ye bir mektubundan. — V. Martin devrinde Roma'nm durumu hakkında bak: Platina, p. 277: IV. Eugcn'in bulunmadığı zamana ait Roma'nm durumu hakkında bak: Vespasiano Fiorent., p, 21.

ricik fırsat teşkil ederdi. Bu vesile ile güzel kadınlar görmek olanağı ele geçerdi.

Papa IV. Eugen'in (ölümü 1442) son yıllarında Blondus de Forli, Roma Instaurata adlı kitabını yazmış ve bunu yaparken Frontinus ile eski Libri regionali (= bölgeler hakkında kitaplar) 'den ve anlaşıldığına göre Anastasius'dan faydalanmıştır. Amacı, Roma şehrinde sadece o zaman mevcut olan binaları tasvir etmek değil, fakat daha çok kaybolmuş bulunanları meydana çıkarmaktır. Yapıtın papa'ya sunuluşu ile uyumlu olarak yazar, kentin genel olarak bir ören alanına dönmüş bulunması karşısında, Romanın sahip olduğu çok değerli aziz kalıntıları ile kendini avutmaktadır.

V. Nicolaus (1447-1455) ile, Renaissance'a özgü olan yeni anıtsal anlayış (ihtişam zihniyeti) papalık tahtına geçmiştir. Roma'nın bir kent olarak itibarını arttırmak ve onu güzelleştirmek çabası, eski yapı kalıntıları için bir yandan tehlikeyi artırmış, fakat öte yandan kentin ününü sağlıyan eski yadigârları daha büyük bir özenle korumak fikrini kuvvetlendirmiştir. II. Pius, eski eserlere karşı büyük bir ilgi ve heyecan duymaktadır. Gerçi bu papa Roma'daki eski eserlerden pek az sözetmiştir. Fakat buna karşılık dikkatini İtalya'nın başka taraflarındaki eski eserlere yöneltmiş, Roma çevresinde bulunan eski eserleri ilk defa olarak ayrıntılı bir surette inceleyip tasvir

etmiştir[10]. Bununla beraber, bir din adamı ve kozmografyacı olarak onu, klâsik ilkçağ ve Hıristiyanlık dönemlerinden kalma anıtlar ile doğanın harikaları da aynı derecede ilgilendirmektedir. Yoksa o, meselâ «Nola, klâsik çağın anıları ve Marcellus'un kahramanca savaşından çok daha fazla derecede St. Paulinus'un anısı ile şeref kazanmıştır» diye yazarken, acaba kendini zorluyor muydu? II. Pius'un, aziz kalıntılılarına inandığı noktası üzerinde herhangi bir şekilde şüphe edilemez. Ancak, onun kafası, anlaşılan daha çok doğayı ve klâsik ilkçağı araştırmaya, anıtsal eserlere karşı hamiyetli davranmaya ve insan hayatını inceden inceye gözlemeye yatkındı. Papalığının son yıllarında nekrisli olmasına karşın büyük bir neşe içinde, sedye ile kendini dağ taş demeden taşıtarak Tusculum, Alba, Tibur, Ostia, Falerii ve Ocriculum'u ziyaret ediyor ve bütün gördüklerini kaydediyor. Eski Roma şoselerini ve su kemerlerini izliyor ve Roma çevresinde ilkçağ budunlarının oturdukları yerleri sınırlandırmaya çalışıyor. Urbino Dukası Büyük Federigo ile birlikte Tibur'a yaptığı bir gezintide her ikisi de, klâsik ilkçağ ve bu çağın savaş sanatı üzerinde, özellikle Truva savaşı hakkında konuşmalarla gayet hoş vakit geçiriyorlar. 1459 tarihinde Mantua

10 Aşağıdaki bilgi şu eserlerden aktarılmıştır: Jo. Ant. Campanus, Vita Pii II.,: Muratori III, II. Col. 980. — Pi< II. Commentarii, p. 48, 72 vd. 206, 248 vd. 501 ve daha başka sayfalarda.

Kongresine katılmak üzere seyahate çıktığı zaman yolda, Plinius tarafından sözü edilen Clusium lâbirentini boş yere arıyor ve Mincio'da Vergilius'un villası (Villa Virgilis) diye tanınan binayı ziyaret ediyor. Aynı papanın, telhiscilerden de klâsik lâtince üslubu istemesini doğal görmek gerekir. Gerçekten de bir zamanlar, Napoli ile savaş sırasında, birçok Arpinum'lılar hakkında, M. T. Cicero veya C. Marius'un hemşerileridir diye (gerçekten bunların birçokları aynı adları taşıyorlardı) bir genel af çıkaran o olmuştur. Blondus, «Roma Triumphans» adlı kitabını, anlıyan ve koruyan kişi olarak yalnız ona ithaf edebilirdi ve böyle de yaptı. Blondus'un Roma Triumphans'ı, Roma ilkçağını bir bütün olarak ele alıp tasvir etmek girişiminde bulunan ilk yapıt sayılmaktadır.

O dönemde İtalya'nın başka yerlerinde de Roma ilkçağına karşı derin bir ilgi uyanmış bulunuyordu. Daha Boccaccio[11], geniş Bajae örenlerini «eski fakat yine de modern ruhlar için yepyeni duvarlar» diye vasıflandırmıştır. O zamandan beri bu örenler Napoli çevresinin görülmeye değer en önemli yerleri olarak sayılıyordu. Artık çeşitli eski yapıtları toplıyarak kolleksiyonlar vücuda getiren insanlar görülüyordu. Ancona'lı Ciriaco (ölümü 1457), yalnız İtalya'yı değil, fakat aynı zamanda eski dünyanın başka ülkelerini de geziyor ve çok sayıda yazıt ve resimlerle yur-

11 Boccaccio, Fiammetta, cap. S,

duna dönüyordu. Bütün bu zorluklara katlanmakla ne elde etmek istediği sorusuna, «ölüleri diriltmek»[12] diye cevap veriyordu. Tarihlerde, kimi kentlerin, öteden beri Roma ile gerçek veya imgesel nitelikte olmak üzere bağları bulunduğuna, doğrudan doğruya Roma'lı göçmenler tarafından kurulduklarına veya bayındırlaştırıldıklarına işaret edilmiştir[13]. Hoşa gitmeye hazır genealogların, bazı aileleri soyca eski Roma'nın ünlü ailelerine bağladıkları çoktandır görülen bir davranıştı. Bu okadar hoşa giden bir şeydi ki XV. yüzyılda başlamak üzere bulunan eleştirinin ışığı aV tında bile bırakılmıyordu. Papa II. Pius, Viterbo'-da bulunduğu sırada[14], acele Roma'ya dönmesini kendisinden rica eden Roma elçilerine hiç çekinmeden şunları söylüyordu: «Roma Siena kadar benim vatanımdır. Çünkü mensubu bulunduğum Piccolomini ailesi, çok eskiden Roma'dan göç ederek Siena'da yerleşmiştir. Ailemiz bireyleri

12 Leonardo Alberti, Deşeriz, di tutta ITtalia, fol. 285. — Lionardo Aretino'ya göre (Baluz. Miscell. III, p. III) Gicero, Aetolia, Acaınania, Boetia ve Peoponnessos'u dolaşmıştı ve İsparta, Argos ve Atina'yı tanıyordu.

13 Birçok örneklerden yalnız iki tanesini vereceğiz: Milano'nın efsanevî menşei, Manipulus'de: (Murat. XI, Col. 522) ve Floransa'nın efsanevî menşei, Ricordano Malaspini'nin vekayinamesinin başında ve bir de Gio. Villani'nin tarihinde anlatılır. Villani'ye göre Floransa, Roma'ya karşı iyi duygular beslediğinden, Roma aleyhtarı ve âsi Fiesole'ye karşı tâ eskiden beri haklı durumda kalmıştır (I, 9.38,41,11, 2). — Dante, Inferno XV. 76.

14 Commentari, p. 206, IV. kitapta.

arasında sık sık kullanılan Aeneas ve Sylvius adları da bunu ispat etmektedir». Çok olasılıdır ki o, Julü ailesi soyundan gelmiş olmayı isterdi. Venedik'li Barbo ailesinden olan Papa II. Paul'un da aynı şekilde gururu okşanmıştı: Bu ailenin kökeni-, tamamiyle aksi bir yönden, yâni Almanya'dan gelmiş bulunmasına rağmen, Roma'lı Ahenobarbus'lara bağlanıyordu. Güya bunlar vaktiyle Roma'dan bir kafile ile birlikte Parma'ya gitmişler, sonra da torunları parti kavgaları sonucunda Venedik'e göçmüşlerdi[15] Massimi ailesinin, Q. Fabius Maximus'un ve Cornaro ailesinin de, Cornelius'un soylarından gelmiş oldukları iddiasiyle ortaya çıkmalarını doğal görmek gerekir. Buna karşılık hikayeci Bandello'nun, en eski atasını kibar Ostrogot ailelerinden birinde araması (I. Nov. 23). XVI. yüzyıl için gerçekten göze çarpan bir ayrılık oluşturmaktadır.

15 Mich. Cannerius, Vita Pauli II.: Murat. III, II. Col. 993. Yazar, Domitius Ahenobarbus'un oğlu Nero'ya karşı bile, papa ile akrabalığı dolayısiyle, nezaketsiz davranmak istememiştir; onun hakkında şöyle diyor: de quo rerum soriptores multa ac diversa commemorant (ki bunun hakkında tarihçiler birçok değişik şeyler söylerler...) — Milano'daki Plato ailesi, daha da ileri giderek büyük Eflatun'un soyundan gelmiş olmakla övünüyordu. Filelfo bir düğün söylevinde ve bir de hukukçu Teodoro Plato için söylediği bir övgüde, bu iddiayı doğrulamak cesaretini gösteriyordu. Giovanantonio Plato ise 1478 de vücuda getirdiği büyük filozofun bir rölyef figürüne (Milano'da Mazenta sarayının avlusunda) şu yazıtı koyuyordu: Platonem suum. a quo originem et ingenium refert... (onun kaynağa ve ustası olan Eflatun'u).

Yine Roma'ya dönelim. «O zaman kendisine Roma'lı adını veren» ahâli, İtalya'nın geri kalan yerleri ahalisinden gördüğü saygıyı büyük bir sevinçle karşılıyor ve bununla övünüyordu. Papa II. Paul, IV. Sixtus ve VI. Alexandr dönemlerinde bir takım debdebeli karnaval alayları göreceğiz ki bunlar, o zamanda en çok sevilen imgesel tabloyu, yani eski Roma imparatorlarının zafer alaylarını temsil etmektedir. Halk duygusu coştuğu zaman kendini ancak böyle bir şekil içinde ifade edebilirdi. Tam böyle bir ruh haleti içinde idi ki 18 Nisan 1485 de bir söylenti etrafa yayıldı: Güya eski Roma'lı genç bir bayanın klâsik çağdan kalma, göz kamaştıracak derecede güzel ve asıl biçimini kaybetmemiş bir cesedi bulunmuştu[16]. Lombardia'lı birkaç duvarcı ustası, Via Appia'daki S. Maria Nuova manastırının arsasında eski bir mezar açmışlar ve mermer bir sandıktaş bulmuşlardı. Sandıktasın üzerinde sözde şu yazıt vardı: Julia, Claudius'un kızı. Hikâyenin bundan sonraki kısmı, işte bu temel üzerine kurulan bir imge ürünüdür: Güya Lombardia'lı ustalar, bir mezarı açmışlar ve mermer bir sandıktaş içinde buldukları değerli hazineleri ve süs eşyalarını alarak hemen ortadan kaybolmuşlardı; ceset koruyucu bir esans ile sıvanmış olup tıpkı yeni ölmüş 15 yaşında bir kızın vücudu gibi taze,

16 Bu hususta bak; Nantiporto: **Murat. III. Col. 1049;** Infessura: Eccard Scriptores. **II, Col. 1951: Matarazzo: Arc hiv, Stor. XVI, II. p. 180.**

hattâ canlı gibi idi; onda hâlâ yaşıyan bir insanın rengi vardı; gözleri ve ağzı yarı açıktı. Bu ceset Capitol'daki Conservatori sarayına götürüldü ve onu görmek üzere buraya gerçek anlamda bir ziyaretçi akını başladı. Birçok kimseler cesedin resmini yapmak için geliyorlardı; «Çünkü o, söylenmesi veya yazılması mümkün olmıyacak kadar güzeldi; söylense ve yazılsa bile, onu görmiyenler inanmıyacaklardı». Fakat cesedi, Papa VIII. İnnocent'in buyruğu ile, gecenin birinde Porta Pi.rıciana önünde gizli bir yere gömmek zorundu kalındı. Boş lahit ise, Conservatori sarayında alıkondu. Çok olasılıdır ki bal mumu veya başka bir maddeden ideal sayılan tarzda bir maske yapılarak cesedin başına konmuştu; gerçekten sözü edilen altın saçlar, buna pek de uyar. Burada duyguları harekete getiren nokta, hikâyedeki gerçeğin kendisi değil, fakat nihayet gerçek olarak gözle görüldüğüne inanılan klâsik ilkçağ insanı vücudunun, şimdi yaşıyanların hepsinden zorunlu olarak her bakımdan çok daha üstün ve güzel olması gerektiği hakkında beslenen kuvvetli inançtır.

Bu arada yapılan kazılar sayesinde Roma'nın maddî varlığı daha iyi tanınıyordu. Daha VI. Alexandr zamanında «Grotesques» adı verilen eskilerin duvar ve kemer dekorasyonları keşfedilmiş ve Porto d'Anzo'da Belvedere Apollo'su bulunmuştu. II. Julius döneminde ise Laocon, Vatican Venüs'ü, Torso, Cleopatra ve daha birtakım par-

lak buluntular elde edilmişti[17]. Büyüklerin ve kardinallerin sarayları da klâsik ilkçağ'dan kalma heykel veya parçalar halinde başka eserlerle dolmaya başlamıştı. Rafael, Papa X. Leo hesabına olarak eski şehrin bütününü ideal şekilde restore etmek teşebbüsüne girişmişti ki, kendisinin (veya Castiglione'nin) meşhur mektubunda bundan bahsedilmektedir[18]. II. Julius zamanında bile hâlâ devam etmekte olan tahriplerden dolay acı acı şikâyet ettikten sonra papayı, sayısı çok azalmış klâsik eser kalıntılarını korumağa davet etmektedir; ilkçağın tanrısal ruhunun azamet ve kudretine tanıklık eden bu kalıntıların anılarıdır ki bugün yüce işler görmeye yetenekleri olan insanların ruhunu ateşlemektedir. Sonra Rafael, dikkate değer şekilde derin görüşlerle karşılaştırmalı bir sanat tarihinin temellerini atmaktadır. Sonunda ortaya koyduğu arkeoloji kuralları bugün de değerlerini korumaktadır. Kâğıda alınırken her eser için ayrı ayrı olmak üzere yapılmış cephe resmî ve kesit istemektedir. O zamandan beri arkeolojinin, özellikle dünyanın bu kutsal kentini ve topografisini incelemeye kendini verdiği, böylece gelişerek özel bir bilim haline nasıl geldiği ve hattâ Virtuvian Akademisinin arkeolo-

17 Daha II. Julius zamanında, heykeller bulmak amacı ile, kazılar yapılıyordu. Vasari XI, p. 302, V. di Gio. da Udine.

18 Quatremere, Stor. della vita ete. di Rafaello, ed. Longhena ,p. 531.

jiye ne kadar geniş hedefler çizdiği[19] hakkında bile burada daha ayrıntılı bilgi veremiyeceğiz. Burada X. Leo dönemi üzerinde biraz daha durabiliriz. Bu papa zamanındadır ki klâsik ilkçağdan duyulan zevk, diğer bütün zevklerle içice geçerek, Roma'daki hayata müstesna bir nitelik, bir kutsallık vermiştir. Vatican, şarkı ve musiki sesleriyle çınlıyordu. Tıpkı hayatın zevklerini tatmağa davet eden bir ses gibi bu nağmeler, bütün Roma'yı dolaşıyordu. Bununla beraber X. Leo, bütün bu cünbüşler sayesinde kendi dert ve acılarını uzaklaştırmaya muvaffak olamamış, neşe ile ömrünü uzatmak için bilinçli olarak yaptığı hesaplar[20] da yanlış çıkarak çok erken ölmüştür. Paolo Giovio'nın tasvir ettiği şekilde Leo zamanındaki Roma'nın parlak tablosu etkisinden kurtulmak hiçbir zaman mümkün olmıyacaktır. Yükselmeye uğraşanların köle durumları, borçlarına rağmen mevkilerinin gerektirdiği şekilde yaşamak zorunda olan[21] ruhbanın sefaleti, Leo'nun edebî mesenliğinin tıpkı bir piyango gibi tamamiyle tesadüfe bağlı bulunuşu ve nihayet papanın

19 Lettere pitoriehe II, I. Tolomie'den Landi'ye, 14 Kasım 1542.

20 O, euris animicnıe doloribus quacumque ratione aditum intercludere (endişe ve acının, ne şekilde olursa olsun yolunu kapamak) istiyordu; neşeli şaka ve müzikten hoşlanırdı ve l)u tarzda hareketle ömrünü uzatacağını umuyordu. Leonis X. Vila anonnyma, Roccoe, ed. Bossi XII. p. 169.

21 Ariosto'nın yergilerinden I. (Perc'ho molto ete.) ve IV. (Poiche, Annibale ete.) bunun hakkındadır.

skandal derecesine varan berbat maliye yönetimi[22] gibi fena taraflar da ayni tabloda görünmektedir. Fakat tablonun parlaklığı o derecede keskindir ki bütün bu gölgeler onu bulandırmaya yeterli gelmemektedir. Bu şeyleri iyi tanıyan ve alaya alan Ariosto, altıncı yergisinde, örenler kentini gezerken kendisine arkadaşlık edecek olan yüksek kültürlü şairlerle bir arada bulunmaya, yapacağı edebî faaliyetler için orada bulabileceği tavsiyelere, en sonunda da Vatican kitaplığında bulunan hazinelere özlem duyguduğunu ifade etmektedir. Çoktandır artık ümidini kestiği Medici'lerin desteği değil, fakat bunlardır ki kendisini Ferrara elçisi olarak yeniden Roma'ya gitmeye çekecektir.

Fakat örenler, gerek Roma'nın içinde ve gerekse dışında yalnız arkeolojik çabayı ve yurtseverlik heyecanını uyandırmakla kalmıyor, aynı zamanda üzüntüyü ve duygulu bir ruh haletini meydana getiriyordu. Daha Petrarca ile Boccaccio'da böyle bir ağıt duygusunun varlığını görüyoruz (bak sahife 275, 282). Poggio, çok kez Venüs ve Roma tapınağını ziyaret ediyordu. Bunu yaparken bir vakitler senato'nun çok kez toplantı yeri olan tapınağın Castor ve Pollux'a ait bulunduğuna inanıyor ve Crassus, Hortensius

22 Ranke, Paepste, T, 408 vd. — Lettere de' principi I, Negri'nin mektubu, I Eylül 1522;... tutti cjuesti cortigiani esausti da Papa Leone e falliti... (Papa Leone'nin bitkin hale düşürdüğü ve iflâs ettirdiği bütün bu saray adamları).

ve Cicero gibi büyük hatiplerin anıları içine dalıyordu. Sonra II. Pius, özellikle Tibur'u tasvir ederken", tamamiyle duygusal anlatım kullanmaktadır. Çok geçmeden de, Polifilio tarafından eklenen açıklamaları ile birlikte ören resimleri, ilk kez olarak ortaya çıkıyor[24]. Sahifelerinde muhteşem kemerleri ve sıra sütunları (Colonnades), ihtiyar çınar ağaçları, defne, servi ve fundalıklar içine yarı gömülmüş halde görülmektedir. Kutsal hikâyelerde İsa'nın doğuş yerini mümkün olduğu kadar muhteşem bir saray kalıntısı içine nakletmek âdet olmuştur[25]; bunun nasıl yapılabildiğini açıklamak olanağı yoktur. Eninde sonunda, sun'î örenlerin, geniş parkların manzarası için eksik kalması caiz olmıyan bir unsur halini alması, bu duygunun sâdece maddî görüntüsünden başka birşey değildir.

Fakat, klâsik ilkçağ kültürünün kalıntıları arasında, mimariye ve diğer sanatlara ait eserlerden çok daha önemli olanları, tabiatıyle Yunan ve Lâtin dillerinde yazılı yapıtlardı. Bunlar, salt anlamda tüm bilginin kaynağı sayılıyordu. Büyük

23 Pii II. Commentari, p. 251, kitap V de. — Kar* aynı zamanda Sannazaro'nm ağıtı: «ruinas Cumarum», II. Kitapta.

24 Polifilo, Hypnerotomachia, sayfalar numaralanmamış. Özet olarak bak: Temanza, 12.

25 Halbuki bütün kilise babaları ve bütün hacılar bir mağaradan söz ederler. Şairler de bir sarayın sözünü etmemişlerdir. Kars. Sannazaro, de partu Virgini», L. II.

buluntular dönemi olan bu zamanda kitapların durumu birçok defalar tasvir olunmuştur. Biz, bunlarda az dikkat edilmiş olan bazı tarafları ancak belirtebileceğiz[26].

Uzun zamandan beri ve özellikle XIV. yüzyıl boyunca ilkçağ yazarlarının İtalya'da yaptıkları etki büyüktü. Yeni yapılan keşiflerden çok daha ziyade eskiden beri bilinenler, geniş çevrelere yayılmış bulunuyordu. Boccaccio ve Petrarca ile aynı çağda yaşamış olan aydınların başlıca esin kaynağı, en çok bilinen Lâtin şâirleri, tarih yazarları, hatipleri ve epistolograph (mektup üslûbunda yapıt yazan yazar) 'lar ile bir de Aristoteles'in, Plutarchus'un ve daha birkaç Yunan büyüğünün Lâtinceye çevirilmiş bâzı yapıtlarından ibaret bulunuyordu. Petrarca, Homeros'un Yunanca bir nüshasına sahipti ve okumasını bilmediği halde derin bir sevgi ve saygı ile bu kitabı saklıyordu. İllias ve Odyssee'nin Lâtinceye ilk çevirisini Calabria'lı birGrek'in yardımı ile mümkün olduğu ölçüde meydana getiren.Boccaccio olmuştur. Ancak XVI yüzyılla birliktedir ki bol sayıda yeni keşifler, nüshalar kopya etmek suretiyle siste-

26 Başlıca Vespasiano Fiorentino'dan, Spicileg. Romanum cilt X. Mai tarafından çıkarılmıştır. Yazar, XV. yüzyıllın ortalarına doğru Floransa'da bir kitapçı idi.

matik bir şekilde kitaplık edinmeler, büyük bir çaba ve hızla Yunanca'dan çeviriler başlamıştır[27].

Eğer o devirde yoksuzluğun son derecesini göze alan birkaç kitap heveslisi çıkıp ta derin bir heyecanla kitap toplamaya sarılmış olmasaydı, muhakkak ki zamanımıza kadar gelen klâsik yapıtların bir çoğu kaybolur gider, özellikle Yunanca olanlardan ancak pek azı kalırdı. Papa V. Nicolaus, henüz sade bir rahip iken yazma kitaplar satın almak veya bunların birer kopyasını çıkartmak için, ağır borçlara girmişti. Renaissance'in iki büyük tutkusu olan kitaplara ve binaya düşkünlük, bu insanda daha o zaman kendini açıkça göstermiştir[28]. Papa olunca da aynı yoldan ayrılmadı; müstensihler onun için yazmaları kopya ediyorlar, birçok arayıcılar dört bucakta onun hesabına kitap topluyorlardı. Perotto, Polybious'u Yunancadan Lâtinceye çevirmesi karşılığı olarak, ondan 500 Gulden aldı. Guarino'ya da, Strabe tercümesi için 1000 altın Gulden verildi; daha

27 Bilindiği gibi klâsik ilkçağ kültürüne gösterilen düşkünlük karşısında birtakım sahte eserler de uydurulmuştur. Bu hususta tipik olarak edebiyat tarihlerinde Annius ve Viterbo hakkındaki yazılara bakınız.

28 Vespas, Fiorent., p. 31. Tommaso da Sonnazzoro ussva dire, ehe dua cosa farebbe, s'egli potesse mai spendere, ch'era in libri e murare. E I'una e I'altra fece nel suo pontificato (Tommaso da Sannazzaro, parası olsa iki şeye harcamak istediğini söylemiş: kitaba ve binaya. (Onun çevirmenleri için bak: Acncas Sylvius, de Europa, 58. p. 459 ve Papencordt, Geschichte der Stadt Rom, sayfa 502.

500 altın Gulden alacaktı, fakat papa birdenbire öldü. Nicolaus, 9000 cilt[29] kitap bıraktı. Papa sarayına mensup olan herkesin faydalanmasına açık olan bu kitaplık, büyük Vatican kitaplığının ilk çekirdeğini oluşturmuştur. Tıpkı bir zamanlar Kıral Ptolemâus Philadelphus tarafından İskenderiye'de yapıldığı gibi, Vatican'da bu kitaplar, sarayın en soylu süsü olarak muhafaza edilecekti. Veba salgını dolayısiyle papa, bütün sarayı'le birlikte Fabriano'ya göçettiği zaman, çevirmenlerle yazıcılarını da, ölüm tehlikesinden kaçırmak amaciyle, beraberinde götürmüştü.

Büyük Cosimo Medici'nin yanında toplanmış dostlar çevresinden bir kişi olan Floransa'lı Niccolö Niccoli[30], bütün servetini kitap satın almaya harcamıştı. En sonunda, artık hiçbir şeyi kalmadığı vakit, Medici'ler ona kasalarını açtılar; bu amaç için istediği paraları, tutarı ne kadar yüksek olursa olsun, onlar veriyorlardı. Ammianus Marcellinus'un, Cicero'nun «de Oratore» sinin ve daha birçok önemli yapıt metinlerinin tamamlanmasını ona borçluyuz. O, Cosimo'yu ikna ederek Plinius'un Lübeck manastırında bulunan en iyi metinini satın aldırmıştır. Niccolö Niccoli büyük bir gönlü yücelikle kitaplarını okumak için

29 Vespas. Fiorenrino, p. 43 ve 658, 665, Kars. J. Manetti. Vita Nicolai V.: Murat ITI. II. Col. 925. — Calixtus'un bu kolleksiyonu dağıtıp dağıtmadığı hakkında bak: Veso. Fior, p. 284. Mai"nin notu ile beraber.

30 Vespasiano Fiorentino, p. 617 vd.

dışarıya veriyor, aynı şekilde istiyenlere de kendi evinde okumaya müsaade ediyor ve bunlarla, okudukları kitaplar üzerinde konuşuyordu. Niccolö Niccoli'nin 800 ciltlik kitaplığına 6000 altın Gulden değer biçilmiş ve ölümünden sonra Cosimo'nun aracılığı ile ve herkesin yararlanması şartiyle San Marco manastırına taşınmıştır.

Bu dönemin iki büyük kitap arayıcısı, Guarino ile Poggio'dur. Bilindiği gibi Poggio[31], kısmen Niccoli'nin ajanı olarak, Konstans Konsili vesilesiyle güney Almanya'da da kitap toplamak faaliyetinde bulunmuştur. Burada, Cicero'nun altı söylevini ve Ouintilian'nın ilk tam metnini, St. Gali, yani şimdiki Zürich nüshasını bulmuştur. Anlatıldığına göre o, güya 33 gün içinde bunları baştan başa, eksiksiz ve çok güzel bir şekilde kopya etmiştir. Silius İtalicus, Manilius, Lucretius, Val, Flaccus, Ascon. Pedianus, Columella, Celsus, A Gellius, Statius ve daha birçok ilkçağ yazarlarınn yapıtlarını başlıca burda tamamlamaya muvaffak olmuştur. Lionardo Aretino ile işbirliği ederek Plautus'un son on iki komedyasını ve Cicero'nun Verrinae'sini meydana çıkarmıştır.

Tanınmış bir Grek olan Kardinal Bessarion[32], klâsik ilkçağa beslediği derin sevgi ve hayranlık ile son derece büyük fedakârlıklara katlanarak

31 Vesp. Fior, p. 547 vd.

32 Vespas. Fior., p. 193 Kars. Marin Sanudo: **Murat XXII. col. 1185 vd.**

600 cilt yazma kitap toplamıştı. Bunlar, Hıristiyan olan ve olmıyan eski yazarların yapıtları idi. Şimdi, umutsuz vatanının, günün birinde tekrar kurtulursa, kaybolmuş edebiyatını yeniden bulabilmesi için, bu kitapları vakfedecek bir yer arıyordu. Venedik hükümeti bunun için elverişli bir bina yapmaya hazır olduğunu bildirdi ve bugüne kadar San Marcus kitaplığı o hazinenin bir bölümünü muhafaza etmektedir[33].

Meşhur Medici kitaplığının meydana gelişinin özel bir tarihçesi vardır. Fakat biz burada ondan sözedemiyeceğiz. Lorenzo Magnifico için kitap toplıyanların en başında Johannes Lascaris geliyordu. Bilindiği gibi Kardinal Giovanni Medici (X. Leo), bu kitaplığın malı olan kolleksiyonları 1494 yağmasından sonra bir kez daha parça parça toplıyarak bir araya getirmek zorunda kalmıştır.

Şimdi Vaticana'da bulunan Urbino Kitaplığı[34], tamamiyle büyük Federigo de Montefeltro (Sahife 71) tarafından meydana getirilmiş bir kuruluştur. Federigo, henüz çocuk iken kitap toplamaya başlamış, sonraları sürekli olarak 30-40 yazıcıyı ayrı ayrı yerlerde kitap kopya etmek için çalıştırmış ve zamanla bu yolda 300.000 Dukat harcamıştır. Bu kitaplık başlıca Vespasiano'nun

33 Bunun hakkında bak: Malipiero, Ann. Veneti: Arch. **Stor. VII, II,** p. 653, 655.

34 Vespas. Fior., p. 124 vd.

yardımı sayesinde gayet sistematik bir tarzda devam ettirilmiş ve tamamlanmıştır. Vespasiano'nun bu hususta verdiği bilgi, o zamanki bir kitaplığın ideal bir tablosunu çizmesi bakımından özellikle dikkate değer. Meselâ bu Urbino Kitaplığında, Vaticana kolleksiyonunun Floransa'daki S. Marco, Pavia'daki Visconti, hatta Oxford kitaplıklarının katalogları mevcut bulunmaktadır; Urbino kitaplığının, çeşitli yazma metinlerinin tamamlığı bakımından ötekilere kat kat üstün olması dolayısiyle gurur duyulmaktadır. Sayıca belki de henüz ortaçağ'a ve teoloji'ye ait yapıtlar daha fazla idi. Tam külliyat halinde Thomas d'Aquino, Albertus Magnus, Bonaventura ve ilah., mevcut bulunuyordu. Fakat başka hususlarda da çok zengindi; meselâ elde edilmesi olanağı bulunan bütün tıp kitapları tedarik olunmuştu. «Modemi»ler arasında XIV. yüzyılın büyük yazarları, meselâ Dante ve Boccaccio, bütün yapıtları ile en başta geliyorlardı. Bunları, Lâtince ve İtalyanca yazıları ve tüm çevirileri ile beraber 25 seçkin hümanistin yapıtları izliyordu. Yunanca yazmalar arasında kilise babalarına ait olanlar fazla idi. Bununla beraber «Klâsikler» listesinde Sophokles'in, Pindar'ın, Menander'in bütün eserlerini buluyoruz. Menander kolleksiyonu, anlaşıldığına göre çok erkenden[33] Urbino'dan uzaklaştı-

35 Aşağı yukarı Urbino'nun, Cesare Borgia'nın ordusu tarafından alınması sırasmda? -*• Mai, bu yazmanın varlığından şüphelenmektedir; fakat ben olasılık vermiyorum

rılmış olmalıdır. Eğer böyle olmasaydı filologlar, bunu çok geçmeden yayınlarlardı.

O vakitler yazmaların ve kitaplıkların hangi yollardan meydana geldikleri hakkında daha başka bazı bilgilerimiz de vardır. Nâdir, tek veya biricik tam nüsha olan eski bir yazmayı doğrudan doğruya satın almak, şüphesiz büyük bir talih işi idi ve bu, hesaba katılamazdı. Kitap kopya etmeyi meslek edinenler arasında Yunanca bilenler en yüksek mevkii işgal ederlerdi ve bir şeref ifade eden «Scrittori» adı tercihen bunlara verilirdi. Sayıları esasen az olan ve böyle de kalan bu gibilere yüksek ücret verilirdi[36]. Geri kalan müstensihlere «Copisti» denilirdi. Bunlar, kısmen sırf bu sayede geçinen işçiler, kısmen de bir yan kazanca muhtaç bulunan fakir bilginlerdi. Çok dikkate değer bir noktadır ki V. Nicolaus zamanında-

ki Vespanao, hikmetli sözleri, bilindiği gibi sadece birkaç yüz beyitten ibaret olan Menander'den ve Sohhokles veya Pindar gibi büyük yazarlardan alıp kendi yapıtına koymuş olsun. Bu Menander'in, günün birinde yeniden meydanı çıkması hiç de olasılıktan uzak değildir.

36 Piero de' Medici, kitap meraklısı Macar Kiralı Matthias Corvinus ölünce, bundan böyle scittori (müstensih)lerin artık iş bulamıyacaklarmdan, fiyat düşürmek zorunda kalacaklarını söylemiştir. Fakat bu, yalnız Grek'ler için söz konusu olabilir. Çünkü öteki kitap kopyacıları, bundan sonra da bütün italya'da bol bol iş bulmuşlar ve mesleklerini icra etmişlerdir. — Fabroni, Laurent. Magn. Adnot. 156. Karşı Adnot. 154.

ki kopyacıların çoğu Alman ve Fransız'lardı[37]. Olaki bunlar, papa sarayında herhangi bir işi olup bunu görmeğe uğraşırken günlük yaşama gereksinmeklerini bu suretle kazanmak zorunda kalan kimselerdi. Meselâ Cosimo Medicci, Hiesole güneyinde kurduğu Badia tesisinde kısa bir zaman içinde bir kitaplık meydana getirmek istediği zaman, Vespasiano'yıı çağırdı. Vespasiano, depolarda mevcut yazmalar arasında istenilenin bulunması mümkün olmadığından, bunların satın alınmasından vazgeçilerek yeniden yazdırmasını hükümdara salık verdi. Bunun üzerine Vespasiano, Cosimo ile bir anlaşma yaptı ve gündelik ödemek suretiyle 45 yazıcı çalıştırarak 22 ay içinde 200 cilt yapıtı tamamlanmış bir halde teslim etti[38]. İstinsah edilecek kitapların listesini, doğrudan doğruya V. Nicolaus[39] kendi eliyle Cosimo'ya vermişti. (Tabiî kiliseye ve dinî hizmetlere dair kitaplar, başka konulara ait olanlardan çok daha fazla idi.)

Yazı türü, XIV. yüzyıldan beri kullanılan gayet güzel modern İtalyan yazısı idi. Bu yazı ile yazılmış bir kitabı seyretmek, başlı başında bir zevk-

37 Gaye, Carteggio, I, p. 164; III. Calixtus devrinde 1455 tarihli bir mektup. Urbino'daki minyatürlü kutsal - kitabı da, Vespasiano tarafından çalıştırılan bir Fransız istinsah etmiştir. Bak: S. D'Agincourt, La **Peinture, tablo 78.**

38 Vespas. Fior., p. 335.

39 Urbino ve Pesaro (Aless, Sforza katalogu sayfa 38) Kitaplıkları için de papa böyle **bir lütufta bulunmuştu.**

ti Papa V. Nicolaus Poggio, Giannozzo Manetti, Niccolö Niccoli ve daha birçok ünlü bilginler aynı zamanda hattat da idiler ve bu nedenle ancak güzel yazı istiyorlar, başka türlüsüne hoşgörü göstermiyorlardı. Yazmalar, içlerine ek olarak konan süsler, minyatürler olmasa da son derece ince bir zevkin ürünü idiler. Özellikle Laurenziana kitaplığındaki yazmaların baş ve sonlarındaki zarif süsler bunu ispat etmektedir. Büyük ve zengin adamlar tarafından ısmarlanan kitaplar, istisnasız parşömen üzerine yazılırdı. Gerek Vaticana ve gerekse Urbino'da kitap ciltleri, hep aynı şekilde kırmızı kadife kaplı ve gümüş kakmalı idi. Eserin içeriğine duyulan saygıyı mümkün olduğu kadar soyluca süslemelerle ifade etmek anlayışının hâkim bulunduğu bu sırada, birdenbire ortaya çıkan"basılmış kitaplara karşı başlangıçta gösterilen çekingenlik ve direnişi doğal görmek gerekir. Urbino hükümdarı Federigo, basılmış bir kitap sahibi olmaktan «utanç duyardı»[40].

Fakat, kitap kopya etmeği kendilerine meslek edinip bu sayede geçinen kimseler değil, bir kitaba sahip bulunmak için onu kopya etmek zorunda bulunan ve bundan bezmiş olan kimseler, bu Alman icadını büyük bir sevinçle karşıladı-

40 Vesp. Fior., p. 129.

lar[41]. Çok geçmeden matbaa, İtalya'ya da girerek ilkin eski Lâtince ve daha sonra da Yunanca metinlerin çoğaltılması için kullanıldı; klâsik yapıtların basılması işi uzun zaman yalnız İtalya'ya özgü kaldı. Fakat bu iş, klâsik eserler karşısında duyulan heyecandan beklendiği derecede hızlı olmadı. Bir süre sonra yazar ile yayan arasındaki ilişkiler modern anlamı ile kendini göstermeye başladı[42]. Papa V. Alexandr zamanında da önleyici sansür ortaya çıktı; şimdi artık, kısa süre önce Cosimo'nun Filefo'yı vadetmeğe zorlamış olduğu gibi, bir kitabı yoketmek öyle kolay mümkün olmuyordu[43].

Filoloji ve klâsik ilkçağ kültürü araştırmalarının ilerlemesi ile ilgili olarak metin eleştirisinin zamanla nasıl gelişiği sorununu incelemek, bu kitabın konusu dışında kalır. Bunun gibi, bil-

41 Artes — Quîs labor est fessis demptus ab articulis (onların yorgun parmakları bu zahmetten kurtarılmıştır). Robertus Ursus'un 1470 de yazdığı bir şiirde böyle deniliyor: Rerum ital. script. ex codd. Florent. Tom II, Col. 693. Klâsik eserlerin süratle yayılacakları ümidiyle biraz erken sevinmektedir. Kars. Libri, Histoire des sciences mathematiques II, 278 vd. Roma'da baskıcılar hakkında bak: Gaspar. Veron., Vita Pauli II.: Murat. III. Col. 1046. Venedik'te ilk ayrıcalık için bak : Marin Sanudo, Murat XXII. Col. 1189.

42 Elle yazıldığı sıralarda da buna benzer bir şey mevcuttu, bak: Vespas, Fior., 656 vd., Zembino de Pistoja'nın Dünya Kronik'i hakkında.

43 Fabroni, Laurent. magn., Adnot 212 — Bu, «de exilio» adlı tehzil yazısına dairdi.

ginlik tarihine de değinecek değiliz. Bizi ilgilendiren ve üzerinde duracağımız konu, İtalyan'ların bilgileri değil, fakat edebiyat ve hayatta klâsik ilkçağ kültürünün yeniden doğuşudur. Bununla beraber incelemenin doğrudan doğruya kendisi üzerinde birkaç söz söylememize müsaade buyurulsun.

Eski Yunan kültürü üzerinde yapılan etütler, XV. asırla XVI. yüzyılın başlarında olmak üzere, başlıca Floransa'da toplanmıştı. Petrarca ile Boccaccio'nun özendirilen[44], görünüşe göre, sadece heveskârın Yunan etütlerine katılması sonucunu vermekten daha ilerisine gidememişti. Öte yandan, bilgin Grek mültecileri kolonisi ile birlikte Yunan etütleri de, 1520 tarihlerinde artık sönmüştü[45]. Agricola, Erasmus, Estienne ve Budeus gibi bir takım kuzey Avrupa'lıların bu arada Yunancayı öğrenmiş olmaları, büyük bir talih eseri olmuştur. Yunan mültecileri kolonisi, Manuel Chrysoloras ve bunun akrabası Johannes, bir de

44 Kars. Sismondi VI, p. 149 vd.

45 Bu Grek'lerin nesillerinin sönmesini, Pierius Valeriau, «de înfelicitate Literat.» da Lascaris'den söz ederken tebbit etmektedir. Paulus Jovius da «Elogia Literaria»sında Almanlar hakkında şöyle diyor., eruum literae non latinae modo cum pudore nostro. sed graecae et hebraicae in eorum terras fatali commigratione transierint (Utanç duymamız gerek, yalnız Lâtince eserler değil aynı zamanda Yunanca ve Ibıaniee eserler de sanki mukadder imiş gibi onların memleketine göçmüştür). 1450 tarihlerine doğru.

Trabzon'lu George ile başlamıştı. Sonra İstanbul'-un Türkler tarafından fethi sıralarında ve bundan sonra Johannes Argyropulos, Theodor Gaza, oğulları Theophilos ile Basilios'u iyi bir Grek olarak yetiştiren Demetrios Chalcondylas, Andronikos Kallistos, Marcos Musuros, Lascaris ailesi ve daha bazı kimseler gelerek onlara katılmışlardı. Fakat Yunanistan'ın Türkler tarafından fethi tamamlandıktan sonra, Rumlar arasında, mültecilerin oğulları ve belki birkaç Girit'li ile Kıbrıslı hesaba katılmazsa, yeni bir bilginler kuşağı yetişmiyordu. Aşağı yukarı Papa X. Leo'nun ölümü ile genel olarak Yunan etütlerinin gerilemesi de başlamıştır ki bunun nedenini, kısmen, entellektüel ilgi yönünün değişmesinde[46] ve klâsik edebiyattan göreli olarak doymuş bulunmak belirtilerinin baş göstermesinde aramak gerekir. Fakat muhakkak ki, Grek bilginleri kuşağının sönmesinin de aynı zamana rastlaması, tamamiyle bir tesadüf eseri değildir. 1500 tarihi ölçek olarak alınırsa, İtalyan'ların kendileri arasında Yunan etütleri alanında büyük çabalar harcandığı görülmektedir. Örneğin Papa III. Paul ve IV. Paul[47] gibi ihtiyarlıklarında hâlâ Yunanca konuşmaya muktedir olan kimseler, bu dili p zaman öğrenmişlerdi. Fakat bu dereceye erişebilmek için doğuştan

46 Ranke, Paepste I, 486. — Bu bölümün sonu ile karşılaştır.

47 Tommaso Gar, Relazioni della corte di Roma I. 338, 379

Grek olanlarla doğrudan doğruya düşüp kalkmak şarttı.

Floransa'mn dışında Roma ile Padua hemen hemen sürekli olarak ve Bologna, Ferrara, Venedik, Perugia, Pavia ve daha başka kentler de hiç değilse zaman zaman, ücretli Yunanca öğretmenleri çalıştırıyorlardı[48]. Yunanca araştırmaları, Venedik'teki Aldo Manucci basımevine çok şeyler borçludur. En önemli ve en uzun yazan Yunan yazarları, ilk defa olarak burada Grek dilinde basılmıştır. Aldo, bütün varını yoğunu bu işe koymuştur. O, dünyada eşine pek az rastlanabilen bir yayımlayıcı ve basıcıdır.

Klâsik etütlerin yanında Doğu etütlerinin de oldukça önemli bir kaplam kazandığına burada hiç olmazsa birkaç sözcük ile değinelim. Yahudilere karşı yapılan dogmatik polemikle ilgili olarak ilk kez Floransa'lı büyük bir bilgin ve devlet adamı[49] olan Giannozzo Manetti (ölümü 1450), İbranî dilini ve tüm Yahudi ilmini öğrenmişti. Onun oğlu Agnolo, çocukluğundan beri Lâtince, Yunanca ve İbranice öğrenmek zorunda bırakılmıştı.

48 Trabzonlu Yorgi, 1459 tarihinde 150 Dukat yıllık ücretle Venedik'te belagat öğretmenliğine atanmış idi: Hak: Malipiero, Arch. stor. XVI. II. P. 653, — Perugia'da Yunanca öğretim kürsüsü hakkında bak: Arch. stor. XV. II. p. 19 da giriş bölümü. — Rimini'de Yunanca öğretilip öğretilmediği tesbit edilememektedir; karş. Aneed. litt. II, p. 300.

49 Vespas. Fior., p. 43, 476, 578. 614. — Fra Ambrogio Comaldolose de ibranice biliyordu: aynı eser, p. 320,

Hattâ Papa V. Nicolaus, kutsal kitabın tamamını, genel olarak kullanılan halk Lâtincesini (vulgata) bir tarafa bırakmak eğilimi gösteren devrin filoloji akımı karşısında, Giannozzo'ya yeniden tercüme ettirmiştir[50]. Reuchlin'den çok daha önce de birçok hümanistler İbraniceyi öğrenmişlerdir. Pico della Mirandola ise, bilgin bir haham için gerekli derecede Talmud ve felsefe bilgisine sahip bulunuyordu. Arapça öğrenmek için en elverişli olanağı, büyük Arap hekimlerinin eski Lâtince tercümeleriyle artık yetinmek istemiyen tıp ilmi veriyordu. En iyi fırsatı da, İtalyan hekimlerine görev yaptıran Yakın Doğu ülkelerindeki Venedik konsoloslukları sağlıyordu. Hieronimo Ramusio adında bir Venedikli hekim, Arapça'dan çeviriler yapıyordu ve Şam'da ölmüştü. Andrea Mongajo de Belluno[51], Avicenna (İbn-i Sina) nın yapıtlarını okuyabilmek için Şam'da oturuyor, Arapça öğreniyor ve onun eserlerini yayınlıyordu. Sonra Venedik hükümeti onu bu özel bilim dalı için Padua'da görevlendirdi.

Burada humanizmanın geniş ölçüde etkisi sorununa geçmeden önce Pico üzerinde biraz dur-

50 Vaticana Kitaplığı için bir bina yaptıran ve bunu satın aldığı birçok kitaplarla zenginleştiren Papa IV. Sixtus, Lâtince Yunanca ve Ibranice müstensihlere (librarios) bol **bol** para vermekteydi: Platina, Vita Sixti II, p. 332.

51 Pierius Valerian., infelic. Üt., Mongajo'dan hahs etmesi münasebetiyle. — Ramusio hakkında karş. Sansovino, **Venezia, Fol. 250.**

mak zorundayz. Pico, bilimi ve her zaman için geçerli olan gerçeği, klâsik ilkçağ kültürüne tek yanlı olarak sarılmış bulunanlara karşı şiddetle ve yüksek sesle savunmuş olan tek adam olmuştur[52]. O, yalnız İbnü'r-Rüşd'e ve Yahudi araştırıcılarına değil, aynı zamanda ortaçağın iskolastikçilerine de değer vermiştir. Bunların seslerini duymakta olduğuna inanıyor: «Biz sonsuzluğa dek yaşayacağız; sözcük oyuncularının okullarında değil, fakat akıllıların çevresinde; Andromache'nin annesi veya Niobe'nin oğulları üzerinde tartışılan yerde değil, fakat ilâhi ve insanî şeylerin derin nedenleri üzerinde konuşulan yerde yaşıyacağız. Yakından bakacak olan görecektir ki barbarların da aklı (Mercurium) vardı ve bu, dillerinde değil kalplerinde idi». Kuvvetli, oldukça zarif Lâtincesi ve açık bir tasvir gücü ile Pico, bilgiçlerin dili temizleme çabalarına ve iğreti alınmış kalıplara, hele bunlar tek yanlı ve büyük gerçeğin inkârı bahasına olursa, gereğinden fazla değer vermeyi aşağı görüyordu. Eğer Katolik Reformu yüksek fikir hayatını tümüyle engellemeseydi, İtalyan felsefesinin ne kadar yüce bir yöne doğru çevrilmiş bulunacağını Pico'da tahmin etmek mümkündür.

Şimdi, çok saygı gören klâsik ilkçağ kültürünü, yaşadıkları çağa nakledenler ve yükselterek

52 Özellikle Ermolao Barbaro'ya 1485 tarihinde yazılan önemli mektup; Ang. Politian. epistolae, L., IX. — Kars. Jo Piçi oratio de hominis dignitate.

çağdaş kültürün temel öğesi haline getirenler acaba kimlerdi?

Bunlar, hergün bir başka görüntü gösteren, çok çeşitli insanlardan meydana gelmiş kalabalık bir yığın insan idi. Fakat çağdaşları ve bizzat kendileri şu kadarını idrak etmişlerdi ki onlar, cemiyetin yepyeni bir öğesi idiler. Şiirlerinden yukarıda (S 271 vd.) bahsetmiş bulunduğumuz XII. yüzyılın gezginci rahipleri, bunların en yakın bir ihtimalle ilk müjdecileri olarak sayılabilirler. O durulmayan varlık, o özgür, hattâ özgürlükten daha da ileriye giden hayat anlayışı, şiire klâsik çağ çeşnisi getirilmesinin hiç değilse başlangıcı, bu rahiplerde görülmektedir. Fakat şimdi, temelde hâlâ ruhanî olan ve ruhanilerin tekelinde bulunan ortaçağ kültürüne karşı, yepyeni ve ortaçağın ötesinde kalan değerler üzerine bina eden bir kültür ortaya çıkıyor. Bu kültürün faal temsilcileri önemli kişiler[53] oluyorlar; çünkü eskilerin bildiklerini biliyorlar, çünkü eskiler gibi yazmaya çalışıyorlar, eskiler gibi düşünüyor ve çok geçmeden de eskiler gibi duyuyorlar. Kendilerini adadıkları gelenek, birçok yerlerde aktarma haline giriyor.

Bir takım yeni yazarlar, 1300 tarihlerinde Floransa'da görüldüğü şekilde tamamiyle bağım-

53 Bunların kendi kendilerine verdikleri değeri, meselâ Poggio açığa vurmaktadır, (de avaritia fol. 2). Poggîo'nın görüşüne göre ancak bilgince ve belgatlı Lâtince kitap yazmış veya Yunancadan Lâtinceye çevirmiş olanlardır ki yaşamış-olduklarını (se vixisse) söyliyebilirler.

sız, anlaşılan temelinde millî olan bir kültürün, sonradan humanizma hareketi tarafından bir su baskını gibi süpürülüp götürüldüğünden şikâyet etmişlerdir[54]. Yine onların iddialarına göre: Floransa'da okumak bilmiyen kimse yoktu; hattâ merkep sürenler bile Dante'nin şarkılarını (canzonel yılıyorlardı; hâlâ elde, mevcut en iyi yazma kitaplar, aslında Floransa'lı hattatların elinden çıkmıştır; Brunetto Latini'nin «Tesoro»su gibi bir halk ansiklopedisinin meydaan gelmesi de o zaman mümkün olmuştur; bütün bunlar, genel bir kerakter sağlamlığı temeline dayanıyordu; böyle bir karakter ise, bireylerin devlet işlerine iştirak etmeleri, ticaret ve seyahat, özellikle başı beş dolaşmanın sistemli olarak ortadan kaldırılması sayesinde Floransa'da en mükemmel şekilde geliştirilmiştir; o zaman Floransa'lılar da bütün dünyada itibar gören ve işe yarar insanlardı; Papa VIII. Boniface'in onları aynı yılda «beşinci öğe» diye adlandırması her halde sebepsiz değildir; 1400 tarihinden beri humanizmanın hızla ilerlemesi, bu yerli hamleyi dumura uğratmıştır; bundan böyle her problemin çözülmesi, yalnız klâsik ilkçağ kültüründen beklenmiştir ve dolayısıyle edebiyat, sırf bir aktarmadan ibaret olmak seviyesine düşürülmüştür; hattâ hürriyetin yitirilmesi de bununla ilgilidir; çünkü yeni öğretim, otoritelere köle gibi itaat esasına dayanmak-

54 Özellikle Lihri, Histoire des sciences mathematiçpıes II, 159 vd., 258 vd.

tadır; şehir hukuku Roma hukukuna feda edilmiştir ve sırf bu yüzden bile tiranların gözüne girmek yolu aranmış ve bulunmuştur.

Bu yakınmalar, gerçek değerleri ölçüsünde tutulduğu ve uğranılan kayıpların bu yeni hareketle ne dereceye kadar telâfi edildikleri söz konusu olduğu hallerde, yer yer bizi meşgul edecektir. Burada herşeyden önce şu noktayı saptamak gerektir ki, kuvvetli XIV. yüzyıl kültürünün doğrudan doğruya kendisi, zorunlu olarak humanizmanın zaferini sağlamıştır ve millî İtalyan dehasının bizzat en büyük temsilcileridir ki XV. yüzyılda görülen sınırsız ölçüdeki klâsik düşkünlüğüne yol açmışlardır.

Herkesten önce Dante'yi ele alalım. Eğer Dante'den sonra aynı çapta bir sıra dâhiler İtalyan kültürüne kılavuzluk etmiş olsalardı, bu kültür, klâsik ilkçağ'dan alacağı öğeler ne kadar kuvvetli olursa olsun, yine de tamamiyle özgün ve millî karakterini muhafaza ederdi. Ancak ne var ki İtalya ve bütün Batı dünyası, ikinci bir Dante çıkaramamıştır; böylece o, kültür hayatına ilk defa olarak klâsik ilkçağ öğelerini sokup bunlara ısrarla Ön safta yer veren adam olmuş ve böyle kalmıştır. Gerçi Dante «İlâhi Komedi» sinde ilkçağ ile Hıristiyan dünyasına eşit haklar vermektedir; bununla beraber ikisini daima paralel yürütmektedir. Tıpk ortaçağın ilk zamanlarında Tevrat ve İncil'deki öykü ve kişilerden zi-

hinlerde tipler ve örnekler yaratılmış olduğu gibi, Dante de genel olarak aynı bir olayın bir hıristiyan örneğini bir pagan örneği ile birleştiriyordu[55]. Yalnız, unutulmamalıdır ki hıristiyan imgelemi ve tarihi, iyice biliniyordu; buna karşılık ilkçağ, daha az bilinen, çok şeyler vadeden ve heyecan veren bir dünya idi; bu nedenle kamunun ilgisi bakımından klâsik ilkçağ, ikisi arasında bir dengenin muhafaza edilmesini zorlayan bir Dante artık mevcut bulunmayınca, zorunlu olarak ağır basıyordu.

Petrarca, birçok kimselerin hatıralarında şimdi büyük İtalyan şairi olarak yaşamaktadır. Fskat yaşadığı çağdaki şöhreti daha çok ilkçağ kültürünü kendi şahsında temsil etmesinden, Lâtin şiirinin her türünü taklit etmesinden ve klâsik çağ konuları üzerinde mektup tarzında eserler yazmasından ileri geliyordu. Bizim için ilkel görünen bu mektupların, el kitapları mevcut bulunmayan o zamanlar için büyük bir değeri olduğuna şüphe yoktur

Boccaccio için de durum aşağı yukar aynıdır. Alplerin kuzeyindeki ülkelerde, Decamerone'sinin tanınmasından önce, 200 yıl süre ile sırf

55 Örneğin Purgatorio XVIII. de çok kuvvetli örnekler vardır: Meryem Ana dağların ötesine, Caesar ise ispanya'ya koşuyor: Meryem Ana fakirdi. Fabricius bencil değildir. — Bu vesileyle işaret edelim ki Sibylle'ler kronolojik **bir tanda** cismanî ilkçağ tarihi içine sokulmaktadırlar; aynı şey Uberti **taralından Dittamondo'da (1. Cap., 14, 15) denenmiştir.**

Lâtince olarak mitoloji, coğrafya ve biyografi'ye ait eserleriyle bütün Avrupa'da şöhreti dolaşmıştı. Bunlardan biri olan «De Geneologia Deorum» adlı yapıtının XIV. ve XV. kitaplarına koyduğu eklerde o, genç humanizmanın kendi çağı karşındaki durumunu tartışmaktadır. Onun daima «şiir» den söz edişine aldanmamak gerekir. Çünkü yakından bakılacak olursa görülecektir ki Boccaccio, burada şair-filolugun fikrî faaliyetinin tümünü kasdetmektedir[56]. Amansız mücadelesi de işte bu anlamdaki şair-filologların düşmanlarına karşıdır: yalnız tıkabasa yiyip içmek ve zevk u safa sürmekten anlıyan hafif meşrepli kimselere; Helikon'u, Castalia kaynağını ve Phöbus korusunu sırf çılgınlık olarak gören yanıltmacacı teologlara; para kazandırmadıkça şiiri gereksiz birşey sayan altın düşkünü hukukçulara; ve en son olarak da dinsizlik ve ahlâksızlık hakkında şikâyet etmekten hoşlanan[57] dilenci rahiplere (bunlar doğrudan doğruya söylenmemiş olmakla beraber vasıfları gayet açık olarak belirilmiştir)

56 Paeta sözcüğü Dante'de (Vita Nuova, p. 47) yalnız Lâtince şiir yazan anlamına gelmektedir, italyanca şiir yazanlar için de Rimatore, Dicitore per rima deyimleri kullanılmaktadır. Bununla beraber zamanla deyimler ve anlamlar birbirine karışmıştır.

57 Şöhretinin en yüksek doruğunda bulunan Petrarca da melankolik anlarda şikâyet etmektedir: Uğursuz yıldızı, son zamanlarda kendisinin rezil insanlar - extremi fures - arasında yaşamak zorunda kalmasını istemiştir; Livius'a yazdığı imgesel mektup, Opera, p. 704 vd.

karşıdır. Bundan sonra şiir olumlu bir şekilde savunuluyor ve övülüyor; özellikle şiirin daima içinde bulunduğunu kabul etmemiz gereken derin allegorik anlamı, cahillerin kör zihinlerini ürkütmek için haklı olarak yaratılan karanlık övülüyor. En sonunda yazar, bilgince eserinin ışığı altında, yaşadığı zamanın paganizma devri ile olan yeni ilişkilerini müdafaa etmektedir[58]. İlk hıristiyan kilisesinin henüz kendini imansızlara karşı savunmak zorunda olduğu zamanlarda durum, bugünkünden büsbütün başka idi. Şimdi ise-İsa'ya hamdolsun!- gerçek din kuvvetlenmiştir; dinsizlik tamamiyle ortadan kaldırılmış ve muzaffer kilise, düşman karagâhını eline geçirmiştir. Şimdi paganizma, hemen hemen hiçbir tehlike söz konusu olmadan, ele alınıp üzerinde düşünceler yürütülebilir. Bu, sonradan bütün Renaissance'in kendini savunmakta kullandığı kanıtın tıpkısıdır.

Demek oluyor ki bu, dünyada yeni bir şey idi ve bunu temsil eden de, yeni bir insan sınıfı idi. Zafer yolunun ortasında bu şeyin durdurulup sezgili olarak sınırlandırılması ve millî kültür unsurlarına belli bir tercih hakkı verilmesi gerekip gerekmediği sorunu üzerine tartışmak faydasızdır. Hiç bir inanç yoktur ki o devir insanlarının

58 Jacobus Pizinga (Opera volgari, vol. XVI)'ya yazdığı bir mektupta Boccoccio, asıl şiire daha sıkı bir suretle bağlanmaktadır. Fakat buna rağmen o, burada da yalnız klâsik ilkçağ şiirinin etkisi altında olanı şiir olarak kabul ediyor ve saz şairlerini **(trovatori) tanımıyor.**

ruhunda, klâsik ilkçağ kültürünün İtalyan milleti için yüksek şan ve şeref teşkil ettiği inancı kadar sağlam bir şekilde yer etmiş olsun.

Aslında sembolik nitelikte olan bir tören, gerçekte şair-filologların bu ilk kuşağna özgü idi. XVI. ve XVI. yüzyılarda da devam etmiş, fakat eski heyecanını kaybetmiş olan bu, şairlere defne dalından örülmüş bir taç giydirme törenidir. Bunun başlangıcı ortaçağda bulunmakla beraber kesin surette tarihini saptamak mümkün olmadığı gibi hiçbir zaman yöntçm ve kuralları belli bir tören haline gelmiş de değildir. Herkesin gözü önünde yapılan bir gösteri, edebî şöhretin gözle görülür bir surette anlatımı idi[59] ve bu nedenle doğal olarak şekli her zaman değişirdi. Meselâ Dante, bunu yarı dinî bir takdis olarak anlamış gibi görünmektedir. San Giovanni kilisesinin vaftiz taşı üzerinde, yüz binlerce Floransa'lı çocuklar gibi kendisinin de takdis edilmiş bulunduğu yerde tacı kendi başına koymak istemiştir*[0]. Biyografisini yazan bir yazar diyor ki: Dante, şöh-

59 Boccaecio, Vita di Dante, p. 50: la quale (laurea) non scienza aceresce ma e deli' acquistata certissimo testimonio o orııamento (ki bu-defne çelenk insanın bilgisini artırmaz, fakat insanın edinmiş olduğu bilginin kesin tanığı ve süsüdür.

60 Paradiso XXV, I vd. — Boecaccio, Vita di Dante, p. 50: sopra le fonti di San Giovanni si era disposto di coronare. Kars. Paradiso I; 25. (San Giovanni kilisenin vaftiz kurnasında taç giymeğe niyet ermişti).

retinden dolayı her nerede olursa olsun defne tacı alabilirdi; fakat bunu kendi memleketi olan Floransa'dan başka bir yerde kabul etmek istemedi ve bu yüzden taç giyemeden öldü. Yine aynı kaynaktan öğreniyoruz ki bu âdetten, o zamana kadar faydalanılmamıştı ve bu, Yunanlılardan eski Romalılara miras kalmış sayılıyordu. Gerçekten de böyle bir gösterinin en yakın benzeri, Yunan örneğine göre kurulmuş Kapitol yarışmalarında görülmektedir. Burada gitar çalanlar, şair ve daha başka sanatkârlar yarışmakta idiler. Tören, Domitian'dan beri -her beş yılda bir kutlanmış idi ve ihtimal ki Roma İmparatorluğunun çökmesinden sonra da bir sıra devam etmişti. Başka bir kimse, Dante'nin yapmak istediği şekilde, defne tacını kendi eliyle başına koymağa bir daha kolay kolay cesaret edememiş, fakat giydirme yetkisinin hangi makama ait olduğu sorunu ortaya çıkmıştır. Albertino Mussato (Sayfa 227) 'ya 1310 tarihinde piskopos ve üniversite rektörü tarafından Padua'da taç giydirilmişti. Petrarca'ya taç giydirme (1341) konusunda, o zaman Floransa'lı bir rektörü bulunan Paris Üniversitesi ile Roma şehri makamları birbirleriyle çekişiyorlardı. Hattâ bir tür hakem olarak onun bizzat seçtiği Kıral Robert d'Anjou, taç giydirme törenini Napoli'ye nakletmek isterdi; fakat Petrarca, Roma senatörünün eliyle Kapitol'da taç giymeyi diğer bütün önerilere yeğ tuttu. Gerçekten de bir süre bu, şeref hırsının ulaşmak istediği son

amaç olarak kalmakta devam etti. Meselâ, kibar bir Sicilya memuru olan Jacobus Pizinga da aynı akıma kapılmıştı[61]. Fakat tam bu sırada İmparator IV. Kari İtalya'ya girdi ve gururlu insanlarla düşüncesiz kitlenin törenlerle gözlerini boyamayı kendisine gerçek bir zevk edindi. Şairlere taç giydirmek yetkisinin bir zamanlar Roma imparatorlarına ait bulunduğu masalını hareket noktası edinorek şimdi bunun kendisine intikal etmiş bulunduğunu ileri sürüyor ve Floransa'lı bilgin Zanobi defla Strada'ya Pisa'da şairlik tacı giydiriyordu (15 Mayıs 1355)[62]. Boccaccio'nun bundan çok canı sıkılmış ve bu laurea Pisana'yı (Piza defnesini) meşru olarak tanımak istememiştir. Gerçekte yarım kan İslav olan bu yabancının ne hakla İtalyan şairleri hakkında hüküm verdiği sorulabilirdi. Ancak, bundan böyle İtalya'ya seyahat etmek için gelmiş bulunan imparatorlar da bir defa şurada, bir defa burada şairlere taç giydirmişlerdir. Bunun üzerine XV. yüzyılda papalar ve daha başka hükümdarlar aynı haktan faydalanmaktan geri kalmamışlardır ve en sonunda artık taç giydirme yerinin ve koşullarının hiç-

61 Boccaccio'nın Jacobus Pizigna'ya mektubu: Öpere volgari, vol. XVI. Si praestet Deus, concedente senatu Romuleo.. (Tamının inayeti ile, Roma Senatosunun kararı ile).

62 Matt. Villani, V, 26. Şehir içinde bir tören tertip edilerek at üstünde dolaşıldı ve bunda imparatorun maiyeti, yani Baron'ları, şairin yanında bulundular. — Faizio degli Uberti'ye de taç giydirildi. Fakat nerede ve kim tarafından giyririldiği bilinmiyor.

bir önemi kalmamıştır. VI. Sixtus zamanında Roma'da Pomponius Laetus Akademisi[63] kendi başına defne çelenkleri dağıtıyordu. Floransa'lıların güzel bir âdetleri vardı: meşhur hümanistlerine taç giydirirlerdi; fakat bunu ancak öldükleri zaman yaparlardı. Carlo Aretino ve Lionardo Aretino'nun ölü başlarına bu şekilde taç konmuştu. Carlo Aretino'nun cenazesi başında Matteo Palmieri ve Lionardo Aretino'nun naaşı başında da Giannozzo Manetti, bütün halkın ve konsil üyelerinin önünde övgüler söylemişlerdi. Hatip de ipek elbiseler giydirilmiş cesedin konmuş bulunduğu[64] teskerenin başında duruyordu. Bundan başka Carlo Aretino'nun onuruna bir mezar anıtı (S. Croce'de) yapılmıştır ki bu, Renaissance devrinin en muhteşem anıtlarından biridir.

Şimdi klâsik ilkçağ'ın eğitim ve öğretim üzerine etkisi konusuna gelmiş bulunuyoruz. Böyle bir etki için ilk şart, humanızma'nın üniversiteleri nüfuzu altına alması olabilirdi. Gerçi bu olmuştur, fakat hiçbir zaman sanıldığı kadar geniş ölçüde ve etkili bir şekilde vukubulmuş değildir.

63 Jae. Volaterran: Murat XXIII, Col. 185.

64 Vespas. Fior., p. 575, 589. — Vita Jan. Manetti: Murat. XX, Col. 543. — Lion. Aretino'nun şöhreti, yaşadığı zamanlarda da o kadar büyüktü ki her yönden birçok insanlar sırf onu görmek için geliyorlardı; hattâ bir ispanyol, onun ayaklarına kapanmıştı. Vesp. p. 568. — 1461 tarihinde Ferrara belediyesi, Guarino anıtı için o zamanlarda büyük bir para sayılan 100 Dukat ödenek koymuştu.

İtalya'daki üniversitelerin[65] çoğu, ancak XIII. ve XIV. yüzyıllar boyunca, hayatın günden güne artan zenginliği karşısında kültür için daha sistematik bir özenti gereksinmesi kendini gösterdiği zaman, meydana gelmişlerdir. Başlangıçta bu üniversitelerin her birinde genel olarak üç öğretim kürsüsü bulunuyordu. Bunlar, dinî hukuk, dünyevî hukuk ve tıp kürsülerinden ibaretti. Zamanla bunlara belagat, felsefe ve astronomi kürsüleri de katıldı. Astronomi, her zaman olmasa bile genel olarak, astroloji ile bir tutuluyordu. Profesörlere ayrılan ödenekler birbirinden çok farklı olurdu. Bâzan bir profesöre, büyük bir servetin bağışlandığı da görülürdü. Kültürün yükselmesi ile rekabet de başladı, öyle ki kurullar ünlü profesörleri ayartarak birbirlerinden çelmek girişiminde bile bulunuyorlardı. Anlatıldığına göre

65 Karş. Libri, Histoire des sciences mathematiaues II. p. 92 vd. Bologna Üniversitesi bilindiği gibi eski idi: buna karşılık Pisa Üniversitesi daha sonra Lorenzo Magnifieo tarafından, Giovo'nın Vira Leonis X. L. I de söylediği gibi «ad solatium veteris amissae libertatis» kurulmuştu. — Floransa Üniversitesi (karş. Gaye, Carteggio I, p. 461-560; Matteo Villani I, 8; VII, 90) de 1321 de mevcuttu ve memleket çocuklarının burada öğrenim görmeleri mecburi idi: veba salgınından sonra 1348 de yeniden canlandırıldı ve 1500 altın Duka tlık bir bütçe ile yönetilmeğe başlandı; fakat tekrar söndü ama 1357 de yeniden kuruldu. Birçok vatandaşların isteği üzerine Dante'nin yorumlanıp anlatılması amacı ile 1373 te kurulan öğretim kürsüsü, çoğu kez filoloji ve balâgat profesörlüğüne bağlı olarak yönetilmiştir. Nitekim Filelfo zamanında **da aynı** durum **görülmektedir.**

Bologna, bu koşullar altında zaman zaman devlet gelirinin (20.000 Dukat) yarısını üniversiteye ayırmıştır. Öğretim üyeleri genel olarak belli zamanlar süresince[66], hattâ tek bir sömestre için görevlendirilirlerdi. Bu yüzden hocalar da tıpkı sahne artistleri gibi gezginci bir yaşam sürmek zorunda idiler. Bununla beraber yaşadıkça kaydiyle atanmalar da yapılmıyor değildi. Kimi kez bir yerde okutulan dersin başka bir yerde tekrarlanmıyacağına dair ilgili profesörden güvence alınırdı. Bunlardan başka, herhangi bir ücret almadan, gönüllü olarak ders okutan öğretmenler de vardı.

Adı geçen öğretim kürsülerinden şüphesiz ki belagat profesörlüğü, bir hümanistin hepsine yeğ tutarak elde etmek istediği amaçtı. Bununla beraber bir kimsenin hukuk, tıp, felsefe veya antronomi kürsüsüne geçmesi ya da geçmek ümidini taşıması da klâsik ilkçağ kültürü üzerindeki bilgisinin derecesine bağlı idi. Zamanın bilim düzeyi, profesörün maddî durumu gibi, yerine göre çok değişikti. Bazı hukukçularla hekimlerin son derece yüksek gelirleri vardı. Hukukçular, özellikle hizmetlerinde bulundukları devletin hak ve dâvalarını savunan danışmanlar olarak, böyle yüksek ücret alırlardı. XV. yüzyılda Padua'-

66 Profesör listelerinde bu nokta göz önünde tutulmalıdır. Örneğin 1400 tarihinde Pavia Üniversitesi profesörlerini gösteren listede (Corio, Storia di Milano, fol. 290) yirmi tane hukukçu görülmektedir.

da yıllık 1000 Dukat[67] ödenen danışman hukukçular vardı. Hattâ ünlü bir hekim, o zamana kadar Pisa'da 700 altın Gulden ile çalıştıktan sonra, şimdi 2000 Dukat ücret ve dışarda doktorluk yapmak hakkı verilmek koşuluyla buraya atanıp getirilmek isteniyordu[68]. Pisa üniversitesinde profesör olan hukukçu Bartolommeo Socini, Padua'da Venedik hükümeti tarafından kendisine önerilen bir görevi kabul etmişti. Oraya giderken Floransa hükümeti kendisini tutuklattı ve ancak 18000 altın Gulden kefaletle serbest bırakmaya razı oldu[69]. Sırf bu bilim kollarına verilen yüksek değer yüzünden birçok seçkin filologların hukukçu ve hekim olarak ortaya çıktıklarını doğal görmek gerekir. Öte yandan herhangi bir bilim dalında sivrilmek istiyen her uzman, gün geçtikçe, kuvvetli bir hümanist olmak zorunda kalıyordu. Hümanistlerin, hayatın başka alanlarında fiili olarak çalışmalarından biraz sonra söz edeceğiz.

Filologlar kimi hallerde ek görevlerle birlikte oldukça bol kazançlı iş bulabiliyorlardı[70]. Fakat genel olarak bunlara, tamamiyle belli olmayan, geçici nitelikte görev verilirdi, öyle ki bir insan

67 Marin Sanudo: Mural. XXII, Col. 990.

68 Fabroni, Laurent, magri. Adnot. 52, 1491 tarihine ait kısım.

69 Allegretto, Liarî sanesi: Murat XXIII, Col. 824.

70 Filelfo, yeni kurulan Pisa Üniversitesinde görev almağa davet edildiği zaman, en az 500 altın Gulden istedi. Kars. Fabroni, **Laurent. mago. Adnot. 41.**

birçok kurullarda aynı zamanda çalışabilirdi. Öyle anlaşılıyor ki adam değiştirmekten hoşlanılıyor ve her yeni gelenden yeni şeyler bekleniyordu. Bu hal, oluş yoluna henüz girmiş ve dolayısiyle geniş ölçüde kişilere bağlı bulunan bilimin bu durumu karşısında kolaylıkla açıklanabilir. Klâsik ilkçağın büyük yazarları üzerinde ders okutanların hepsi de, o kentin üniversitesinde görevli olan kimseler değildi. Gidip gelme olanaklarının bolluğu, çok sayıda elverişli salonların varlığı (manastır vesair yerlerde), özel olarak bir bilginin konferans ve dersler vermek üzere getirilmesini kolaylaştırıyordu. XV. yüzyılın ilk çeyreğinde[71], Floransa üniversitesi en parlak devrine ulaştığı, Papa IV. Eugen'in ve belki V. Martin'in de sarayına mensup olanların ders salonlarına koşuştukları, Carlo Aretino ile Filelfo'nun birbirleine rekabet ederek ders verdikleri zaman, sadece S. Spirito manastırı Augustin'lerinin hemen hemen tam örgütlü ikinci bir üniversitesi ve bir de Angoli'deki Camaldoli Tarikati * mensuplarının bilginler birliği mevcut değildi; bunların dışında ileri gelen özel kişiler bir araya gelerek veya tek

71 Kars. Vespes. Fior. **p. 271, 572,** 580, **625.** — **Vita** Jan. Manetti: Murat. XX, **Col.** 531 **vd.**

* Kamaldoli Tarikatı: Camaldoli'de 1018 tarihinde Aziz Romuald tarafından kurulmuş bir rahip tarikatı **olup** bunlara Romualdin'ler veya, mensuplarının taşıdıkları beyaz giysilere bağlantılı olarak «**Ak Benediktin'ler**» de **denir (çeviren».**

başlarına girişime geçerek kendileri veya başkaları için felsefe ya da filoloji kursları tertip ediyorlardı. Roma'da filoloji ve klâsik ilkçağ etütlerinin uzun zaman üniversite (Sapienza) ile hemen hemen hiçbir ilgisi yoktu; bunlar, istisnasız olarak kısmen bazı papa ve yüksek din adamlarının kişisel desteklerine, kısmen de papalık kançlaryasındaki mevkilere dayanıyorlardı. Ancak Papa X. Leo zamanında üniversitenin (Sapienza) geniş ölçüde İslahına girişildi (1513). Yeni üniversite örgütünde de yer alan 88 profesör, İtalya'nın en tanınmış bilim otoriteleri idi ve bunlar arasında klâsik ilkçağ bilgisi alanında en çok ün kazanmış kişiler de vardı. Fakat bu yeni parlaklık ancak kısa bir zaman sürdü. — İtalya'da Yunanca öğretim kürsüleri hakkında ise yukarıda (S. 302 vd) kısaca bilgi vermiş bulunuyoruz.

O zamanki bilimsel öğretim yöntemi hakkında bir fikir edinebilmemiz için bugünkü akademik müeseselerimizi mümkün olduğu kadar gözlerimizden uzak tutmamız gerekir. Profesörlerle dinleyiciler arasında kişisel temaslar, açık tartışmalar, bilim dili olarak daima Lâtince'nin ve birçokları tarafından da Yunanca'nın kullanılması, nihayet profesörlüklerin sık sık değişmesi ve kitapların nadir oluşu, bütün bunlar o zamanki öğrenime öyle bir görünüş vermektedir ki biz bunu ancak güçlükle gözlerimizin önüne getirebiliriz.

Azçok bir önemi olan bütün kentlerde Lâtince okulları vardı, hem de bunlar sadece insanı

yüksek öğrenim için hazırlıyan kuruluşlar değildi; ayrıca önemli bir görevi, okuma ve yazmayı, aritmetikten hemen sonra gelen zorunlu bir bilgi olarak sayılan Lâtince'yi ve arkasından da mantık'ı öğretmekti. Özellikle şu noktayı kaydetmek gerekir ki bu okullar, kiliseye değil, kent yönetim örgütüne bağlı bulunuyorlardı. Hattâ birçokları sırf özel teşebbüslerle kurulmuşlardı. Şimdi bu okul sistemi, birkaç seçkin hümanistin önderliği ile sadece örgüt bakımından yüksek bir rasyonel evrime erişmekle kalmamış, bundan başka, sözün modern anlamı ile, yüksek bir eğitim aracı halini almıştır. Kuzey İtalya'lı iki hükümdar hanedanına mensup çocukların eğitimi ile ilgili olarak öyle enstitüler ilâve edilmiştir ki bunlar, kendi türlerinde biricik kuruluşlardır denebilir.

Giovan Francesco Gonzaga'nın (hükümdarlığı 1407-1444) Mantua'daki sarayında ünlü Vittorino da Feltre[72] ortaya çıkmıştı. Bu bilgin, yaratılışlarındaki güç ve yetenekleri ile en verimli olabilecekleri bir alana bütün varlıklarını adayabilen insanlardan biridir. Önce hükümdar hanedanının oğul ve kızlarını eğitimiş, hem de bu kızlardan birini gerçek anlamda bir bilgin düzeyine ulaştırmıştır. Şöhreti bütün İtalya'ya yayılıp ta uzak ve yakından zengin ve büyük aileler, çocuklarını

72 Vespas. Fior., p. 640. — Rosmini tarafından yazılan Vittorino ve Guarino'nın özel biLliyografyalarmı tanımıyorum.

eğitmek için kendisine baş vurdukları zaman Gonzaga, sadece bu çocukların da o ünlü öğretmenden ders görmelerine müsaade etmekle yetinmemiştir; üstelik de, öyle anlaşılıyor ki, kibar dünyanın bir eğitim merkezi olmasını Mantua için bir şeref saymıştır. İlk kez olarak buradadır ki bilimsel öğretim faaliyetinin yanı sıra jimnastik ve her türlü ince beden hareketlerine okul ölçüsünde aynı önem verilmiştir. Ayrıca yanında başka bir gurup gençler de vardı ki Vittorino, bunları yetiştirmeyi belki de hayatının en yüce amacı olarak kabul ediyordu; fakir fakat yetenekli olan gençleri evinde besler ve «Per l'amore di Dio» (Allah aşkına) okutup eğitirdi. Bunların yanı başında öğrenim ve eğitim gören kibar aile çocukları, yetenekten başka hiçbir varlığı bulunmıyan o çocuklarla aynı yerde yaşamaya burada alışıyorlardı. Gonzaga Vittorino'ya her yıl 300 altın Gulden ödemekle yükümlü bulunuyordu. Fakat bütün giderlerini karşılıyor ve bir o kadar daha tutan açığını da kapatıyordu. Hükümdar, Vittorino'nun tek bir meteliği bile kendi başı için bir kenara koymadığı kanısında idi. Aynı zamanda hiç şüphesiz hissediliyordu ki fakir çocukların da birlikte eğitim görmeleri, bu olağanüstü adamın, kendi hizmetinde çalışması için sükûtla kabul olunmuş bir şarttı. Bu müessesede bütün hayat, son derece, hattâ bir manastırınkinden de daha sıkı surette dindarca geçerdi.

Guarino de Verona[73]nın öğretim sisteminde ise, daha çok bilimselliğe önem verildiği'görülmektedir. Guarino, 1429 tarihinde Niccolö d'Este tarafından oğlu Lionello'nun eğitimi için Ferrara'ya davet olunmuştu. Guarino, Lionello epeyce büyüdükten sonra, 1436 dan itibaren de, belagat ve Yunanca ile Lâtince profesörü olarak üniversitede çalşıyordu. Daha Lionello'nun öğretim ve eğitimi ile meşgul bulunduğu sıralarda, çeşitli bölgelerden gelmiş birçok öğrencileri de vardı; ayrıca evinde de yetenekli fakir çocuklar arasından seçtiği bir öğrenci gurubunu kısmen veya tamamiyle kendisi besliyordu. Geç vakte kadar devam eden akşam saatlerini bunları çalıştırmaya ayırmıştı. Burada da sıkı bir dindarlık ve ahlâk kuralları hüküm sürüyordu. Çağdaş hümanistlerden çoğunun din ve ahlâk bakımlarından övülecek yanlarının bulunmayışında, Guarino kadar Vittorino'nun da hiçbir suçu yoktur. Guarino'nun bu kadar çok faaliyet gerektiren işleri arasında daima Yunanca'dan çeviriler yapmaya ve ayrıca da büyük telif eserler meydana getirmeye nasıl olanak bulunduğunu anlamak gerçekten güçtür.

Yalnız bu iki sarayda değil, İtalya'nın öteki saraylarının çoğunda da hükümdar çocuklarının eğitimi, hiç değilse kısmen ve belli yıllar süresince, hümanistlerin eline geçti. Böylece hümanistler, saray hayatına bir adım daha fazla girmiş

73 Vespas. Fiorent., p. 646.

oluyorlardı. Hükümdarların eğitilmesi üzerinde eserler yazmak eskiden teologlara özgü bir işken şimdi doğal olarak hümanistlere düşüyordu. Meselâ, Aeneas Sylvius, Habsburg hanedanından iki genç prensin[74] eğitimi üzerinde ayrntılı bir yazı kaleme aldı. Tabiî olarak bu eserde, her iki prensin de İtalyan anlamında humanizmaya özenti göstermeleri tasviye olunmaktadır. Belki de Aeneas bu genç prenslere hitap etmeden bir sonuç çıkmıyacağını biliyordu ve bu nedenle yazılarının geniş çevrelere dağılmasını sağlıyacak birtakım tertibat almıştı. Hümanistlerin hükümdarlarla ilişkilerinden ilerde ayrıca söz edeceğiz.

Çoğu Floransa'lı olup klâsik ilkçağ kültürü i!e uğraşmayı hayatlarının belli başlı amacı haline getiren, kısmen bizzat büyük bilgin, kısmen de bilginleri koruyan heveskârlar olan birtakım kişiler, herkesten önce üzerinde durulmaya lâyıktırlar (karş. S. 290 vd.). Özellikle bunlar XV. yüzyıl başlarındaki geçiş dönemi için çok önemlidirler. Çünkü humanizma, günlük hayatın zorunlu bir öğesi olarak ilk önce bu insanlarda fiilen etkisini göstermiştir. Ancak bunlardan sonradır ki papalarla hükümdarlar ciddî olarak humanizma ile meşgul olmuşlardır.

74 Arşidük Sigismund'a, (Epist. 105, p. 600) ve Kıral Ladislas Postumus (som-adan-doğmuş)a (p. 695) mektuplar: sonuncusu. Tractatus de liberorum educatione» olarak kaleme alınmıştır.

Niccolö Niccoli ile Giannozzo Manetti'nin yukarıda çok kez sözünü etmiş bulunuyoruz. Vespasiano (S. 294) bize Niccoli'yi. çevresinde klâsik ilkçağ kültürü havasını bozabilecek herhangi bir şeye bile tahammül edemeyen bir adam olarak tasvir etmektedir. Uzun giysisi içinde güzel bir endam, okşayıcı sözleriyle, klâsik çağ kültürü kalıntılarının en değerli parçalariyle süslenmiş bir evde, son derece özel bir izlenim bırakmaktadır. Herşeyde, özellikle yemekte temizliğe büyük bir titizlik göstermektedir. Bembeyaz ketenle örtülü sofrası üzerinde klâsik vazolar ve kıristal bardaklar durmaktadır[75]. Eğlenceye düşkün bir Floransalı'yı entellektüel faaliyetle ilgilenmeye kazanmak için kullandığı yöntem[76] o kadar çekicidir ki burada öyküsünü anlatmadan geçemiyeceğiz.

Piero de' Pazzi, kibar bir tüccarın oğlu idi ve kendisi de tüccar olmak için yetiştiriliyordu. Vücutça güzel bîr adam olup dünya zevklerine biraz fazlaca düşkündü ve bilimle uğraşmayı aklından bile geçirmezdi. Bir gün Palazzo del Podesta^nın önünden geçtiği sırada Niccoli onu yanına çağırdı. Piero, o zamana kadar hiç görüşmemiş olmasına rağmen bu itibarlı adamın bir işareti üzerine

75 Vespasian'mn aşağıdaki sözlerini başka bir dile çevirmek olanaksızdır: a vederlo in tavola cosi antico come era, era una gentilezza.

76 Ayni eser, sayfa 485.

77 Vespasiano, sayfa 271 e göre burada bilgin insanlar toplanıp birbirleriyle tartışırlardı.

kendisine yaklaştı. Niccoli, babasının kim olduğunu sordu. Genç, Messer Andrea de' Pazzi diye cevap verdi. Ne ile meşgul bulunduğu sorusuna da, genel olarak genç insanların yaptıkları gibi «eğleniyorum» (attendo a darmi buon tempo) diye karşılık verdi. Niccoli ise: öyle bir babanın oğlu ve bu kadar yakışıklı bir insan olarak senin için büyük bir süs teşkil edebilecek olan Lâtince bilimini bilmediğinden utanmalısın, eğer bunu öğrenmezsen birşeye yaramazsın; gençlik çiçeği geçer geçmez hiçbir yararlı değere (vitru) sahip olmıyan bir adam haline geleceksin! dedi. Piero, Niccoli'nin sözlerini dinledikten sonra bunların gerçek olduğunu hemen kavradı ve bir öğretmen bulduğu takdirde Lâtinceyi öğrenmeye seve seve çalışacağını söyledi. Niccoli de: o işi bana bırak! dedi. Gerçekten de o, Lâtince ve Yunanca öğretmeni olarak Pontano adında bilgin bir adam buldu. Piero bu bilgine kendi evinden birisi gibi muamele ederek yılda 100 altın Gulden bağladı. O zamana kadar yaşadığı eğlenceye düşkün hayatı bırakarak gece gündüz öğrenim ile meşgul olmaya başladı; bütün eğitim görmüş insanların dostu ve asil düşünceli bir devlet adamı oldu; başından sonuna kadar Aeneid'i ve Livius'un birçok söylevlerini, çoğunu Floransa ile Trebbio'da bulunan sayfiye evi arasındaki yolda olmak üzere, ezbere öğrendi.

Giannozzo Manetti, klâsik ilkçağ kültürünü daha başka ve daha yüksek bir anlamda temsil

etmektedir[78]. Çok erkenden olgunlaşmış, daha çocuk denecek bir çağda ticareti öğrenmiş ve bir bankacının saymanlığı görevini yapmıştır. Fakat bir süre sonra bu hayat ona anlamsız ve geçici görünmüş ve, insanın kendisine ölümsüzlük sağlıyabilecek biricik araç olarak saydığı ilme özlem duymaya başlamıştır. Sonra, Floransa soyluları arasında kendini kitaplara verenlerin ilki olmuş ve, daha önce de söylediğimiz gibi, zamanın en büyük bilginlerinden biri haline gelmiştir. Fakat hükümet onu işgüder, vergi memuru ve vali (Pescia ve Pistoja'da) olarak kullandığı zaman görevi başında o, sanki içinde hümanist bilgi ile dindarlığn birleşmesinden meydana gelen yüksek bir ülkü uyanmış gibi hareket ediyordu. Hükümetin koyduğu en tiksindirici vergileri başarı ile topluyor ve bu husustaki zahmetlerine karşılık olmak üzere herhangi bir ücret almayı reddediyordu. Bir eyaletin valisi olarak hiçbir hediye kabul etmiyor, zahire ithal edilmesi için gereken tedbirleri alıyor, durmaksızın dâvalar görüyor ve taşkın heyecanları iyilikle yatıştırmak için elinden geleni yapıyordu. Pistoja'lılar, Manetti'nin, memleketteki iki partiden hangisine daha fazla eğilim gösterdiğini hiçbir zaman anlıyamamışlardır. Sanki bütün vatandaşların hukukunu ve ortak kaderlerini simgeleştiriyormuş gibi boş zamanlarını şehrin tarihini yazmaya adadı. Bu yapıt erguvan

78 Bunun hayatı bak: Murat, XX. Col. 532 vd.

bir cilt içinde kutsal bir emanet olarak belediye sarayında muhafaza edildi. Görevinden ayrılırken şehir, ona, üzerinde kentin arması bulunan bir sancak ve bir de çok gösterişli gümüş miğfer armağan etti.

Bu zamanda yaşıyan bilgin Floransa vatandaşları hakkında bir fikir edinmek için, bunların hepsini şahsen tanıyan Vespasiano'yu dinlemek gerekir. Çünkü Vespasiano'nun yazılarındaki eda ve hava, bilgin vatandaşlariyle hangi koşullar altında düşüp kalktığı ve onların doğrudan doğruya başarıları hakkındaki kayıtlardan daha önemli görünmektedir. Sırf bir çevirisi bile yapıtın başlıca değerini kaybetmesine kâfi gelir. Hele, burada yapmak zorunda bulunduğumuz gibi, kitabının kısaca özetini vermekle yetinirsek, değeri büsbütün düşer. Vespasiano büyük bir yazar değildir, fakat üzerinde işlediği konuya tamamiyle hâkimdir ve bunun fikir bakımından önemi hakkında derin bir duyguya sahip bulunmaktadır.

XV. yüzyıl Medici'lerinin özellikle büyük Coslmo (ölümü 1464) ile Lorenzo Magnifico (ölümü 1492-'nun Floransa ve bütün çağdaşları üzerinde etki yapabilmiş olmalarnın sırrı araştırılacak olursa görülecektir ki bu, devirlerinin kültürü alanında yapmış oldukları liderlikte bulunmaktadır. Cosimo, çok müstesna mevkide bulunan bir insandı. O, büyük bir tüccar ve parti lideridir; üstelik de bütün düşünürler, araştırıcılar ve yazarlar tarafından desteklenmektedir; doğuşu bakımından

Floransa soylularının en önünde bulunmaktadır ve, bütün bunlara ek olarak, kültür bakımından da İtalya'nın en başında gelmektedir. İşte bütün bu özellikleri bir araya toplıyabilmiş bir insan, elbette ki gerçekten hükümdardır. Bunlardan başka Cosimo, özel olarak Eflâtun felsefesinde[79] klâsik ilkçağ düşünme dünyasının en parlak çağını görmüş olmakla, çevresinde bulunanları bu bilgi ile doldurmuş olmakla ve böylece humanizma içinde klâsik ilkçağın ikinci kez yeniden doğuşunu sağlamış olmakla ün kazanmıştır. Bu oluşun hikâyesi, bütün ayrıntılarına varıncaya kadar bize anlatılmıştır[80]. Herşey, bilgin Johannes Argyropulos'un davet edilmesine ve son yıllarında Cosi mo'nun kişisel çabalarına bağlı bulunmuştur; o kadar ki büyük Marsillio, Platonizm bakımından kendisini Cosimo'nun fikren oğlu sayabilmekte-

79 Eflâtun hakkında daha önce bilinenler, birbirleriyle bağlı bulunmayan kırıntı halinde bilgiler olsa gerektir. Eflâtun ile Aristo arasında karşıtlık hakkında 1438 de Ferrara'da Siena'lı Hugo ile Konsil'e gelmiş bulunan Grek'ler arasında garip bir tartışma oldu. Kars. Aeneas Sylvius, De Europa, Cap. 52 (Opera, p. 450).

80 Nic. Valori, Lorenzo magnifico'nm hayatında. — Kars. Vespas. Fior., p. 126. Argyropulos'm ilk koruyucuları, Acciajuoli'lerdi. Aynı eser, s. 192; Kardinal Bessarion ve bunun Eflâtun ile Aristo'yu karşılaştırması; aynı eser, s. 223: Cusanus'un Eflâtun'culuğu: ayni eser, s. 308; Cantalonia.lı Narciso ve Argyropulos ile tartışmaları; aynı eser, . 571: Eflâtun'ıın münferit diyalogları daha Lionardo Aretino tarafından tercüme edilmişti; aynı eser, s. 298; Neoplatonizmanın etkisinin başlaması,

dir. Daha Pietro Medici devrinde Ficino, kendini bir okulun başı olarak görüyordu. Pietro'nun oğlu ve Cosimo'nun torunu olan ünlü Lorenzo da Aristo'culardan (Meşşaiyûn) ayrılarak ona geçmiştir. En tanınmış öğrenci arkadaşları olarak Bartolommeo Valori, Donato Acciajuoli ve Pierfiüppo Pandolfini'nin adları geçmektedir. O heyecanlı öğretmen, yazılarının birçok yerlerinde, Lorenzo'nun Eflâtun felsefesinin bütün derinliklerini araştırdığını ve kanaatini ifade ettiğini, Lorenzo olmasaydı iyi bir vatandaş ve Hristiyan olmanın çok güçleşeceğini söylemiştir. Lorenzo'-nun etrafında toplanan bilginler çevresinde böyle yüksek bir idealist felsefe hâkimdi ve bu çeşit toplulukların hepsinden bu özelliği ile ayırd ediliyordu. Pico della Mirandola gibi bir adam, ancak böyle bir çevrede kendini mutlu hissediyordu. Fakat bu hususta söylenebilecek şeylerin en güzeli, klâsik ilkçağ kültürü yanı sıra İtalyan şiirinin de burada kutsal bir sığınak bulmuş olması ve bu şiirin, Lorenzo'nun kişiliğinden fışkıran ışıkların en kuvvetlisi bulunmasıdır. Bir devlet adamı olarak onun hakkında herkes istediği gibi yargı versin (S. 128, 144); bir yabancı, mecbur kalmadıkça, Floransa'nın mukadderatında insan suçunun payı ile durum ve olayların payı arasındaki derece farkının ne olduğu hakkında hüküm vermekten kaçınır. Fakat Lorenzo'nın, fikir alanında da çok orta halli olan kimseleri koruduğu ileri sürülürse; Lionardo da Vinci ile bü

yük matematikçi Fra Luca Pacciolo'nun memleket dışı edilmelerinden ve Toscanella, Vespucci ve daha birçoklarının yükselememelerinden onun suçlu bulunduğu iddia edilirse muhakkak ki büyük bir haksızlık yapılmış olur. Gerçekte o, üniversal deha sahibi bir adam değildi. Fakat fikir faaliyetini korumuş ve özendirmiş olan büyük adamlar içinde en geniş kültürlü olanlardan biri idi; onda bu, belki de hepsinden daha fazla derecede, içinde duyduğu derin bir ihtiyacın sonucu idi.

İçinde yaşadığımız çağda da kültürün, özellikle klâsik ilkçağ kültürünün değeri yeter ölçüde yüksek sesle belirtilmektedir. Fakat, XV. yüzyıl ile XVI. yüzyıl başlarında yaşamış bulunan Floransa'lılar derecesinde bir tutku ile kendini bu işe vermiş olan ve bunun her şeyden önce gelen bir ihtiyaç olduğunu ileri süren bir kimse hiçbir yerde görülmemektedir. Bu hususta, doğrudan doğruya olmasa da, her türlü şüpheyi giderecek nitelikte birçok kanıtlar vardır: Eğer eğitim salt olarak dünya hayatının en değerli serveti diye sayılmasaydı, ev kızları çok kez okutulmazdı; Palla Strozzi'nin yapmış olduğu gibi, sürgün yeri bir mutluluk yeri haline getirilemezdi; herşeyi mubah gören insanlar, Plinius'un tabiat tarihini, Filippo Strozzi[81]'nin yaptığ gibi eleştirici bir tutumla ele alıp işlemek için ne kuvvet ve ne

81 Varchi, Stor. Fiorent., cilt IV. sayfa 321. Son derece derin bir karakter tasviri.

de heves bulabilirlerdi. Burada söz konusu olan şey, övmek veya aşağılamak değildir; tersine olarak bir devrin görüş ve anlayışını enerjili özelliği içinde tanımak ve anlamaktan ibarettir.

İtalya'da Floransa'dan başka daha kimi kentler vardı ki buraların ahalisi, bireyler olarak veya toplumlar halinde, bazen ellerindeki bütün araçları kullanmak suretiyle humanizma için çalışmakta ve mevcut bilginleri himaye etmekte idiler. O dönemin yazışma dergilerinde bu çeşit kişisel ilişkilerle sık sık karşılaşmaktayız[82]. Eğitim görmüş tabakalardaki ağır basan görüş ve anlayış, hemen hemen istisnasız olarak, bu yana yöneltilmiş bulunuyordu.

Şimdi İtalyan hükümdarlarının saraylarındaki humanizmaya bir göz atmanın sırası gelmiştir. Tiranlarla tıpkı bunlar gibi sırf kendi kişiliklerine ve yeteneklerine dayanan filologlar arasındaki iç benzerliğe, yapı ortaklığına yukarıda (S. 12, 213 vd.) işaret olunmuştu. Filologlar, açıktan açığa, hükümdar saraylarında çalışmayı serbest şehirlere gitmeye yeğ tutuyorlardı. Hükümdarların daha yüksek ücret vermeleri bu yeğ için yeter bir neden teşkil ediyordu. Aragon hanedanından Alfons'un bütün İtalya'ya hâkim olacakmış gibi

82 Rosminî'nin yukarda adları geçen biyografilerinde (Vittorino ve Guarino haklunda) ve Shepherd'in Poggio'nun Hayatı» adlı yapıtında bu hususta bir çok bilgi bulunsa gerektir.

göründüğü bir sırada Aeneas Sylvius[83] başka bir Siena'lıya şöyle yazıyordu: «Eğer onun hakimiyeti altında İtalya barışa kavuşacaksa, bunu kent yönetimlerine yeğ tutarım; çünkü bir kiralın cömertliği her türlü yeteneği ödüllendirir[84]. Tıpkı vaktiyle hümanistlerin övmeleri sayesinde hükümdarlar hakkında aşırı derecede olumlu yargılara varıldığı gibi, son zamanlarda da bu ilişkiden lâyık olmıyan taraf üzerinde, yani satın alınmış dalkavukluk üzerinde çok fazla durulmuştur. Sorun bir bütün olarak ele alınacak olursa, durumun daima hükümdarlar lehine ağır basmakta olduğu görülecektir. Gerçekten hükümdarlar, zamanlarının ve ülkelerinin kültüründe-ne kadar tek yanlı olursa olsun - en önde yer almak zorunda bulunduklarına inanmaktadırlar. Özellikle papalardan bazılarının[85] yeni dönem kültürünün doğurduğu sonuçlar karşısında gösterdikleri cesaret, ister istemez insanı duygulandırmaktadır. V. Nicolaus, kilisenin geleceği hakkında hiçbir kaygı duymamakta idi. Çünkü binlerce bilgin in-

83 Epist. 39; Opera, p. 526, Mariano Sociano'ya.

84 Bunların yanında, hükümdarların himayelerinin önemsizliği ve kimi hükümdarların şöhrete kayıtsız kaldıkları hususundaki yakınmalar, bizi aldatmamalıdır. Örneğin daha XV. yüzyılda Bapt. Mantuan., Eklog. V, bu kabildendir. — Herkesi tatmin etmek mümkün değildi.

85 Papaların XV. yüzyıl sonlarına kadar bilimi himaye etmeleri hakkında, kısa olsun diye burada şu yapıtı salık vereceğiz: Papencordt, Geschichte der Stadt Rom (Roma Kentinin Tarihi, son bölümleri).

san kiliseyi destekliyordu. II. Pius'un bilim için yaptığı fedakârlıklar Nicolaus'a oranla çok azdı; sarayına uğrayan şairler sayıca hiç de kalabalık değildi; fakat, doğrudan doğruya kendisi, V. Nicolaus'dan daha ileri derecede bilginler cumhuriyetinin şahsen başı idi ve tam bir güvenle bu şöhreti taşıyordu. İlk kez olarak II. Paul'dır ki sekreterlerinin humanizması karşısında korku ve güvensizlik duymaya başlamıştır. Bunun ardıllarında üçü, yani Sixtus, İnnocent ve Alexandr ise kendi adlarına sunular kabul ediyorlar ve haklarında istendiği kadar şiirler yazılmasına müsaade ediyorlardı. Hattâ, büyük bir ihtimalle, hexameter kalbıda yazılmış bir Borgia destanı (Borgiade) bile vücuda getirilmişti[86]. Fakat bu papalar, başka işlerle o kadar yüklü bulunuyorlar ve iktidarlarına başka destekler aramakla o kadar zihinlerini yoruyorlardı ki, şair filologlarla yakın ilişkiler kurmağa pek fırsat bulamıyorlardı. II. Julius kendini övdürmek için şairler buluyordu. Çünkü bizzet kendisi, şiir için önemli bir konu teşkil ediyordu. (S. 192). Fakat bu papanın şair-

86 Lil. Greg. Gyraldus, de poetis nostri temporis (zamanımız şairleri hakkında), Sphaerulus de Camerino münasebebiyle. Adam yapıtım zamanında tamamlayamadı ve tam kırk yd sonra hâlâ rahlesinde idi, — IV. Sixtus'un ödediği çok düşük ücretler hakkında bak: Piero Valer., De infelic. lit., Theodorus Gaza'dan bahs ederken. — Humaistlerin, Leo'dan önceki papalar zamanında bile bile kardinalikten uzak kalmaları hakkında bak: Lor. Gran'nın Kardinal Egidio için söylediği cenaze başı konuşması, Anecd. litt. VI, p. 307.

lere fazla ilgi göstermediği anlaşılmaktadır. Ondan sonra papalığa X. Leo geçti. Bu, tıpkı «Romulus'tan sonra Numa'nın geçmesi» gibi bir olaydı; başka bir deyimle, bir önceki papanın silâh gürültülerinden sonra, kendini tamamiyle sanata vermiş yeni bir papa ümit ediliyordu. Zarif Lâtince nesirden ve ahenkli mısralardan zevk almak, Leo'nun hayat programına dahildi. Şüphesiz ki onun mesenliği, Lâtince yazan şairlerin sayısız ağıt, övgü, yergi ve öğütler vücuda getirmeleri olanağını yaratmıştır. Bunlarda, Jovius'un biyografisinde baştan başa görüldüğü gibi, parlak ve neşeli Leo devri zihniyeti canlı bir şekilde yansımaktadır[87]. Belki de bütün Avrupa tarihinde hiçbir hükümdar yoktur ki kendisine, zamanında tasvir edilmeye değer olayların azlığına oranla bu papa kadar çok saygı gösterilmiş olsun. Şairler, genel olarak öğleyin, müzisyenler parçalarını bitirdikleri zaman, papanın yanına girebilirlerdi[88]. Fakat bunlar arasında en değerlilerinden birisi[89], şairlerin, bahçede gezinirken veya saraydaki özel odalarına çekildikleri zaman papanın yanına sokulmaya çalıştıklarını ve onu buralarda ele geçirmeyi başaramıyanların, Olym-

87 En iyisini, «Deliciae poetarunı italorum» da ve Roscoe'nin X. Leo adlı yapıtının başka başka baskılarındaki eklerde bulmak mümkündür.

88 Paul Jov. Elogia, Guido Posthumus'dan söz edilirken.

89 Pierio Valeriano, «Simia» sında.

pus'ta oturanların hepsinden yükselen sızlanma çığlığı biçimindeki bir mektupla ondan para dilendiklerini bize anlatmaktadır[90]. Parayı bir yerde yığılı olarak görmeye tahammül edemiyen ve her zaman neşeli yüzler görmek istiyen Leo, öyle bir tarzda bağışlarda bulunmuştur ki, öldükten kısa bir zaman sonra bunların anısı efsaneleşmiştir[91]. Leo'nun üniversiteyi (Sapienza) düzene koymasından yukarıda (s. 319) söz etmiştik, Leo'nun humanizma üzerindeki etkisini küçümsememek için bu arada yapılan birçok oyunlara itibar göstermemek gerekir. Bizzat papa tarafından humanizmaya karşı bazen gösterilen ve dikkate değer nitelikte görünen olaylara (s. 248) aldanmamak gerekir. Verilecek yargı «teşvik» alanı içinde bulunan ve bir bütün halinde ölçülmesi olanağı pek bulunmıyan, fakat ince araştırmalarla bazı münferit hallerde gerçekten ispat edilebilen büyük fikrî olanaklara dayanmalıdır. Aşağı yukarı 1520 tarihinden beri İtalyan hümanistlerinin Avrupa üzerine yaptıkları etkiler, eninde sonunda Leo tarafından yapılan dürtü ve özendirmelere

90 Bak: Joh. Aurelius Mutius'un Elogie'si: Deliciae poet. ital. polt. ital.

91 Leo'nun gelişi güzel elini daldırdığı erguvan renkli ve içinde irili ufaklı altınlar bulunan kadife kese hakkındaki tanınmış hikâye, Giraldi, Hecatomınithi VI, Nov. 8 de anlatılmaktadır. Öte yandan Leo'nm sofrasında Lâtince tuluatçılar, beyitleri biraz kusurlu söyledikleri takdirde, kamçı ile kırbaçlanırlardı. LU. Greg. Gyraldus, De poetis nostri tempori.

dönüp dayanır. Leo, yeni elde edilen Tacitus'u[92] basmak ayrıcalığını verirken: «büyük yazarlar hayatın düsturu, felâket zamanlarında bir tesellidirler; bilginlere yardım etmeği ve değerli kitapları ele geçirmeği kendim için öteden beri yüksek bir amaç olarak görmüşümdür; şimdi de bu kitabın yayılmasına yardım etmekle insan soyunun yararına hizmet edebildiğim için Tanrı'ya şükretmekteyim!» diyebilen papa idi.

1527 de Roma'nın tahribi sanatçıları nasıl dağıttı ise, aynı şekilde edebiyatçıları da öteye beriye savurmuş ve müteveffa büyük haminin şöhretini İtalya'nın en ücra köşelerine kadar yaymıştı.

XV. yüzyıln cismanî hükümdarları arasında Aragon hanedanından Napoli Kiralı Büyük Alfons (s. 55), klâsik ilkçağ kültürüne son derece heyecanlı bir bağlılık göstermiştir. Öyle görünüyor ki kıral bunda tamamiyle samimi idi. İtalya'ya ayak bastığı günden beri klâsik çağ dünyası, anıt ve yazıları ile onun üzerinde o kadar kuvvetli bir etki yapıyordu ki, bütün varlığı ile kendini ona kaptırmak zorunda kalıyordu. Kendini tamamiyle yeni ülkesine adayabilmek için dik başlı Aragon'u, bütün eyaletleriyle birlikte, hayret edilecek şekilde kolayca kardeşine bırakıveriyordu. Kısmen birbiri arkasından ve kısmen bir arada olmak üzere Trabzonlu Georg'u, genç Chrysolo-

92 Roscoe, Leone X., ed. Bossi. IV, 181.

ras'ı, Lorenzo Valla'yı. Bartolommeo Fazio ve Antonio Panormita'yı hizmetinde[93] bulundurmuştur. Son iki zat, onun tarih yazıcıları olmuşlardır. Antonio Panormita, kirala ve saraymdakilere her gün Livius'u anlatmak, sefer sıralarında da karargâhta yine aynı işi yapmakla görevli idi. Bütün bu insanlar, kirala yılda 20000 altın Guldenden daha fazla bir paraya mal oluyordu. Fazio'ya yılda 500 Dukat ücretten başka «Historia Alphonsi» yi bitirdiği zaman ayrıca 1500 altın Gulden bağışladı ve bu ödülü verirken şu sözleri söyledi: «Bu, emeklerinizi ödemek için yapılmıyor, çünkü eserinizi ödemeye olanak yoktur; size en iyi kentlerimden birini bağışlasam yine de ödenemez. Fakat zamanla sizi memnun etmeye çalışacağım». Giannozzo Manetti'yi çok cömertçe koşullarla kendisine sekreter alınca şöyle diyordu: «Son lokmamı sizinle paylaşmak isterim». Prens Ferrante'nin düğününü kutlamak üzere Floransa elçisi olarak gelen Giannozzo, huzura kabul olununca kıral ondan öyle bir etkilendi ki «mâdenden bir heykel gibi» hiç kıpırdamadan tahtı üstünde oturuyor ve yüzüne konan sinekleri kovmaya bile davranmıyordu. Anlaşıldığına göre kiralın en çok sevdiği yer Napoli'deki saray kitaplığı olmuştur. Burada denize karşı son derece gü-

93 Vespas. Fior., p. 68 ve sonrası. Alfons'ın Yunancadan yaptırdığı çeviriler, p. 93. — Vita Jan. Manetti: Murat. XX, Col. 541, s. 550, vd., 595. — Panormita: Dicta et faeta Alphonsi, Aeneas Syelvius'un notları **ile** birlikte.

zel manzaralı bir pencerede oturur ve örneğin «Teslis» üzerinde yapılan bilimsel tartışmaları dinlerdi. Çünkü o, aynı zamanda çok dindardı ve Livius ile Seneca'dan başka, hemen hemen tamamiyle ezbere bildiği Tevrat ve İncili de okutturudu. Padua'da sözde Livius'un kemikleri diye muhafaza edilen (S. 232) kalıntılara beslediği duyguyu tamamiyle anlamak ne mümkün? Israrlı ricaları üzerine Venedikliler kendisine bunlardan bir kol kemiği verdikleri ve bunu Napoli'de törenle kabul ettiği zaman, kalbinde Hıristiyanlık ve müşriklik duyguları ne kadar garib bir şekilde birbirine karışmış olmalıdır. Abruzzi bölgesine yapılan bir sefer sırasında kirala, Ovid'in doğum yeri olan Sulmona uzaktan gösterildi. Alfons kenti selâmladı ve koruyucusu olan meleğe şükranlarını sundu. Anlaşıldığına göre, istikbaldeki şöhreti[94] hakkında büyük şairin kehanetini gerçekleştirmekten hoşlanıyordu. Bir defa da, en sonunda kesin olarak fethettiği Napoli'ye meşhur girişi (1443) sırasında şahsen klâsik ilkçağ tarzında hareket etmeyi yeğ tuttu. Pazar meydanına (Mercato) yakın bir yerde kentin surlarında 40 endaze (1 endaze = 75 cm.) genişliğinde bir gedik açıldı. Kıral, altın yaldızlı bir araba içinde muzaffer bir Roma komutanı gibi bu gedikten kente girdi[95]. Bu olayın anısı, Castello Nuovo'da

94 Ovid. Amores III. İS, beyit 11. — Jovian. Pontaıı., de principe.

95 Giomş. napolet.: Murat. XXI, Col 1127.

dikilen mermerden görkemli bir zafer anıtı ile ebedilestirildi. Napoli Kırailığmdaki ardıllarına (S. 56), Büyük Alfonso'nun klâsik kültüre duyduğu bu heyecanından ve daha başka iyi huylarından hemen hemen hiç bir şey miras olarak geçmiş değildir.

Urbino Dukası Federigo, bilgi bakımından Alfonso ile karşılaştırma kabul etmiyecek kadar üstündü'[6]. Federigo, sarayında pek az kimse tutar, asla israfa kaçmaz ve her şeyde olduğu gibi klâsik ilkçağ kültürünü elde etmekte de plânlı olarak hareket ederdi. Yunanca'dan yapılan çevirilerin çoğu, en önemli yorum ve benzeri yapıtların oldukça büyük bir bölüğü, Federigo ile Papa V. Nicolaus için hazırlanmışlardır. Duka, bilginler için oldukça çok para harcıyordu, fakat bu paraları yerinde ve hizmetlerine muhtaç bulunduğu kimselere veriyordu. Urbino sarayında resmî olarak görevlendirilmiş şairler yoktu. Burada en bilgin adam, dukanın kendisi idi. Bununla beraber klâsik ilkçağ bilgisi, dukanın kültürünün sadece bir yanını teşkil ediyordu. Mükemmel bir hükümdar-^askerî komutan ve insan olarak o devir ilminin büyük bir kısmına hakimdi ve bunda sırf pratik ihtiyaçları göz önünde bulundurmuştu. Bir teolog olarak örneği Thomas ile

96 Vespas, Fiorent., p. 3, 119 vd. — Volle aver piena notizia d'ogni cosa, cosi casra conıe gentile. — Kars. Yukarda sayfa 70.

Scotus'u birbiriyle karşılaştırabiliyor ,aynı zamanda hem Doğulu ve hem de Batılı kilise babalarını tanıyordu (Doğulu eski kilise babalarını Lâtince çevirilerden tanıyordu). Felsefede, anlaşıldığına göre, Platon'u tamamiyle çağdaşı Cosimo'ya bırakmıştı. Fakat Aristo'nun yalnız «Ahlâk» ve «Politik»! değil, bunlardan başka «Physik» ve daha birçok başka konular üzerindeki yazılarını da, esaslı surette biliyordu. Okuduğu başka kitaplar arasında eskiçağ tarihçilerinin yapıtları en başta geliyordu. Bu kitapların hepsi de kitaplığında mevcut bulunuyordu. «Kendisinin de her zaman okuduğu ve başkalarına okutup dinlediği» kitaplar, şairlerin değil, işte bu tarihçilerin yapıtları idi.

Sforza'ların[97] da hepsi az veya çok derecede bilgin idiler ve kendilerini meşen olarak göstermişlerdir (s. 44 vd, 61 vd.) Bu hususta fırsat düştükçe bilgi vermiştik. Duka Francesco, çocuklarının yetiştirilmesinde hümanist kültürü, belki de sırf siyasî nedenler dolayısiyle, pek doğal birşey olarak görüyordu. En kültürlü bilginlerle eşit koşullar altında düşüp kalkabilmesi, genel olarak dukanın lehinde bir husus diye kabul olunmuş-

97 Dante ve Petrarea'nın yanısıra Livius ve Fransız şövalye romanları da son Viscoti hükümdarını aynı derecede ilgilendirmektedir. Bu hükümdar, kendisine başvuran ve onu «meşhur etmek» isteyen hümanistlere, genel olarak birkaç gün sonra yol verirdi. Kars. Decembrio: **Murat. XX, Col. 1014.**

tur. Doğrudan doğruya kendisi parlak bir Lâtince bilgini olan Lodovico Moro ise, klâsik çağ kültürünü çok aşan fikir faaliyetlerine de büyük bir ilgi göstermiştir (s. 64).

Küçük hükümdarlar da bu gibi seçkin niteliklerle sivrilmeye uğraşıyorlardı. Saraylarındaki edebiyatçıları sırf kendilerini övdürmek için beslemiş olduklarını kabul etmekle, onlara karşı bir haksızlık yapılmış olur. Ferrara hükümdarı Borso gibi son derece kibirli bir adamın bile, ölümsüzlüğü, Borseis ve buna benzer övgülerle hulûs çakmakta birbirleriyle yarışmalarına rağmen, artık şairlerden beklemediği görülmektedir. Onun hükümdarlık duygusu o derecede gelişmiştir ki, böyle bir duruma düşmekten kat kat üstün bir düzeye erişmiş bulunmaktadır. Ancak, bilginlerle düşüp kalkma, klâsik ilkçağ'la ilgilenme ve zarif Lâtince ile mektuplaşma ihtiyacı, o devrin hükümdarlığı ile sıkıdan sıkıya bağlı bulunan şeylerdi. Pratik hayat bilgisi bakımından yüksek bir seviyeye ulaşmış bulunan Duka Alfonso (s. 77) gençliğindeki hastalıklı halinin kendisini tek yanlı olarak el işlerinde şifa aramaya zorladığından acı acı şikâyet etmektedir[98]! Acaba bunu daha ziyade hümanistleri kendinden uzak tutmak için bir bahane olarak mı ileri sürüyordu? Çağdaşları bile onun ruhuna tamamiyle nüfuz etmekten âciz edilir.

98 Paul, Jov. Vita Alfensi ducis.

Romagna'nın en ufak tiranları bile saraylarında bir veya birkaç hümanist bulundurmadan kendilerini alıkoyamıyorlardı. Çok kez bunlarda aile öğretmenliği ile sekreterlik görevleri bir kişide toplanmaktadır ve bu kişi bazen sarayın vekilharcı da olmaktadır". En yüksek fikrî başarıların bir ölçeğe bağlı bulunmadığı kuralı unutularak bu sarayların, ellerindeki olanakların sınırlı bulunmaları yüzünden, genellikle küçümsenmesi hiç de doğru birşey değildir.

Her ne olursa olsun Rimini sarayı, küstah bir pagan ve Condottiere olan Sigismondo Malatesta zamanında garip birtakım olaylara ve hayat tarzına sahne olmuş bulunsa gerektir. Sigismondo Malatesta, çevresinde birçok filolog bulunduruyor, bunlardan kimilerini örneğin bir çiftlik vermek suretiyle bol bol tatmin ediyor, kimilerine ise subay olarak hiç değilse hayatlarını kazanmak olanağını sağlıyordu[100]. «Arx Sismundea»

99 Pesaro hükümdarı Giovanni Sforza (Alessandro'nın oğlu, bak sayfa 44)'nın sarayında bulunan ve sonunda bu hükümdar tarafından öldürülmekle ödüllendirilen Collenuecio hakkında bak sayfa 219, not 13. — Forli'de Ordelaffo benadanmdan son hükümdar zamanında bu mevkii Cordrus Urceus işgal ediliyordu. — Kültürlü tiran'lar arasında, 1488 de eşi tarafından öldürülmüş olan Faenza hükümdarı Galeatto Manfreddi'yi de saymak gerekir. Aynı şekilde, Bologna'da hüküm süren Bentivogli'lerle de söz konusu etmek gerekir.

100 Anecdota literar. II, p. 305 ve sonrası, 405. Parma'lı Basinius, Porcellio ve Tommaso Seneca ile alay etmektedir; onlar, aç parazitler olarak asker rolünü oynamak zorundadır-

diye anılan şatosunda bu bilgin insanlar «rex» (kıral) adını verdikleri efendilerinin huzurunda çok kez gayet hararetli geçen tartışmalarını yaparlardı. Lâtince olarak yazdıkları şiirlerinde doğal olarak onu övmekte ve güzel İsotta ile sevişmelerini yırlamakta idiler. Rimini'deki San Francesco kilisesinin yeniden yapılan meşhur binası, aslında o kadının şerefine ve onun mezar anıtı olarak, «Divae jsottae Sacrum», meydana getirilmiştir. Filologlar öldükleri zaman, bu ünlü kilisenin her iki dış duvarında açılmış hücreleri süsliyen lâhidlerin içine veya altlarına konulurlardı. Üzerlerindeki yazıtta denilirdi ki adı geçen falanca, Pandulfus'un oğlu Sigismundııs'un hükümdarlık döneminde buraya gömülmüştür[101]. Sigismondo gibi korkunç ve iğrenç bir yaratık için kültürün ve bilgin insanlarla düşüp kalkmanın bir ihtiyaç olduğuna inanmak, bugün o kadar kolay bir iş değildir. Bununla beraber onu afaroz eden, silâh kuvvetiyle başını ezen ve temsilî olarak yakan - adamın kendisini yakalamayınca tasvirini yakmak; kilisece bu fiil ile adam manen yakılmış sayılır - adam, yani Papa II. Pius, şöyle diyor: «Sigismondo tarihi biliyor ve felse-

lar; halbuki kendisinin bir çiftliği ve bir villası vardır. (1460 tarihine doğru; çok dikkate değer olan bu vesikadan anlaşıldığına göre Porcellio ve Tommaso Seneca gibi Yunanea'mn ihya edilmesine engel olmak isteyen hümanistler hâlâ mevcut bulunmaktadırlar).

101 Bu mezarlar hakkında daha fazla bilgi için bak: Keyssler, Neueste Reisen ,sayfa 924,

fede geniş bilgiye sahip bulunuyordu; ele aldığı her işte büyük bir uzluk gösteriyordu»[102].

Gerek cumhuriyetler, gerekse hükümdarlar ve papalar, iki nedenle hümanistlerin hizmetlerine muhtaç oldukları kanısında idiler: mektuplar kaleme aldırmak ve çeşitli törenler vesilesiyle söylevler verdirmek.

Sekreterin sadece üslup bakımından iyi bir Lâtinceci olması yeterli değildir; tersine olarak, bir sekreter için gerekli olan kültür-ve yeteneğin ancak hümanistlerde bulunabileceğine inanılmaktadır. Böylece XV. yüzyılda en büyük bilim adamlarının çoğu, ömürlerinin önemli bir bölümünü devlete bu yolda hizmet etmeye harcamışlardır. Bu hususta bir insanın memleketine ve soyuna bakılmamaktadır. 1429-1465 tarihleri arasında Floransa'da hizmet gören[1] dört büyük sekreterden üçü, Floransa'ya bağlı bir kent olarak yönetilen Arezzo'lu idiler. Bunlar Lionardo (Bruni), Carlo (Marzuppini) ve Benedetto Accolti idiler. Poggio, aynı surette Floransa'ya bağlı bir

102 Pii II. Comnıent. L. II, p. 92. Buradaki «historiae» deyimi, klâsik ilkçağla ilgili bulunan şeylerin tümü anlamınadır.

1 Fabroni, Cosmus, Adnot 117. — Vespas, Fior., birçok yerlerinde .— Floransa'lılarm kendi sekreterlerinden istedikleri şartlar hakkında önemli bilgi için bak: Aeneas Sylvius. De Europa, cap. 54 (Opera p. 454).

bölge olan Terra Nuova'lı idi. Gerçekten de çoktan beri en yüksek şehir makamlarının birçoğu, prensip olarak yabancılara verilmişti. Lionardo, Poggio ve Giannozzo Manetti, zaman zaman papaların da özel sekreterliklerini yapmışlardı; Carlo Aretino da bu hizmetin kendisine verilmesini istiyordu - Blondus de Forli ve her şeye rağmen sonunda Lorenzo Valla da aynı mevkie yükselmişlerdi. V. Nicolaus ve II. Pius[2] devirlerinden beri papalık sarayı, günden güne en önemli şahsiyetleri kanclaryasına çekmişti; hattâ XV. yüzyılın edebiyatla başı hoş olmıyan papaları zamanlarında da bu hususta geri kalınmamıştı. Platina'nın Papalar Tarihi'nde tasvir olunan şekli ile II. Paulus'un hayatı, eğlenceli bir intikam sahnesinden başka bir şey değildir. Burada hümanist, kanclaryasına - «şair ve hatiplerden oluşup papalıktan aldıkları ışık kadar ona parlaklık da sağlıyan» topluluğa- nasıl muamele edilmesi gerektiğini bilemiyen biricik papadan öç almaktadır. Meselâ Advocati consistoriales (yüksek ruhanî makam avukatları)'lerin hümanistlerle aynı dereceyi almaya, hattâ üstün bir mevki kazanmaya kalkışmaları gibi derece ve payede öncelik kavgaları çıktığı zaman, bu mağrur insanların nasıl bir öfke ile geldiklerini görmek ga-

2 Kars. sayfa 224 ve Papenucordt, Geshichte der Stadt Rom, sayfa 512, Pius'un kurmuş olduğu tedhişçiler örgütü hakkında.

yet eğlenceli bir manzaradır[3]. Bir hamlede, Secreta colsstia (semavî sırlar)'yı bilen İncilci Havari Johannes'e, Mucius Scaevola'nın asıl kıral yerine tuttuğu Porsenna'nın kâtibine, Augustus'un özel sekreterliğini yapan Maecenas'a, Almanya'da kanzler adını taşıyan baş piskoposlara ve ilah. davalarının kanıtı olmak üzere baş vurulmaktadır[4]. «Papalık sekreterleri dünyanın en önemli işlerini ellerinde bulundurmaktadırlar. Zira katolik inancı ile ilgili işlerde, dinsizlikle mücadelede, barışın kurulmasında, en büyük hükümdarlar arasında aracılık etmekte yazan ve söz sahibi olan yalnız onlar değil midir? Bütün Hıristiyanlık hakkında istatistiklere dayanarak raporlar düzenleyen yine onlar değil midir? Papalardan çıkan herşey karşısında kıralları, prensleri ve milletleri hayran bırakan onlardır. Papa elçileri için talimat ve buyruklar yazan yine onlardır. Fakat kendileri yalnız papalardan emir alırlar ve gece gündüz her saatte papaların yanı başında bulunurlar». Bununla beraber ancak X. Leo'nun sekreterleri olan iki edip, Pietro Bembo ile Jacopo

3 Anecdota lit. I, p. 119 vd. Jacobus Volateranus'un sekreterler adına yaptığı müdafaanâıne, hiç şüphesiz, IV. Sixtus zamanındadır. — Yüksek ruhanî makam avukatlarının hümanist olmak iddiaları, kendilerinin söz söylemek sanatına dayanmaktadır; tıpkı sekreterlerinkinin, kendi yazmak sanatına dayandığı gibi.

4 III. Friedrich zamanında imparatorluk kançlaryasmın içyüzünü en iyi tanıyan Aeneas Sylvius idi; karş. Epp. 23 ve 105; Opera, p. 516 ve 607.

Sadoleto, şöhretin en yüksek noktasına ulaşabilmişlerdir.

Her kançla/yada güzel ve zarif Lâtince yazılamamaktadır. Son derece bozuk bir Lâtince ile kaleme alınan can sıkıcı bir resmî üslup mevcuttur ve çoğunluk böyle bir üslupla yazmaktadır. Çok dikkate değer bir haldir ki Corio'nun bize bildirdiği Milano belgeleri arasında böyle bozuk Lâtince ile yazılmış olanların yanında çok mükemmel üsluplu birkaç mektup göze çarpmaktadır. Bu mektuplar hükümdar hanedanına mensup şahıslar tarafından kaleme alınmıştır ve hem de en tehlikeli zamanlarda yazılmış olmaları gerekir[5] ve tertemiz bir Lâtincenin örneklerini vermektedirler. Hangi koşullar altında olursa olsun kusursuz üslubu muhafaza etmek, iyi hayat tarzının emrettiği bir kural, alışkanlığın doğurduğu bir sonuç olarak görünmektedir.

O zamanlarda Cicero, Plinius ve daha başka ilkçağ klâsik yazarlarından kalma mektup koleksiyonlarının ne kadar büyük bir çaba ile irdelenmekte olduğu kolayca tasavvur olunabilir. Daha XV. yüzyılda, Lâtince mektup yazmak için bir-

5 Corio, Storia di Milano, fol. 449, İsabella d'Aragon'un, babası Napoli kiralına mektubu; fol. 451 ve 464 te Moro'nın, VIII. Cbarles'a iki mektubu. — Lettere pitoriche III, 86 daki küçük hikâye bunlarla karşılaştırılmalıdır (Sebast. del Piombo'dan Aretino'ya); burada VI. Clement'in, Roma'nın tahribi sırasında kalede bilginlerini seferber ederek V. Karl'a nasd bir mektup yazdırdığı anlaştılmaktadır.

çok kurallar ve örnek kalıplar kaleme alınarak yayınlanmıştır. Bu yazılar, gramer ve sözlük alanlarında vücuda getirilen büyük yapıtlardan olup kitaplıklarda sayıları ve oylumları ile bugün bile hayretler uyandırmaktadır. Fakat bu gibi yardımcı araçlarla ehil olmıyan kimselerin Lâtince mektup yazmak girişimleri çoğaldığı oranda, gerçekten yüksek yetenekli insanlar kendilerini toparlamışlar ve bu alanda en olgun meyvalar vermişlerdir. Poliziano'nun ve XVI. yüzyıl başlarında Pietro Bembo'nun mektupları, yalnız Lâtince üslup bakımından değil, fakat aynı zamanda bizzat mektup yazma sanatının, ulaşılması mümkün olan en yüksek basamağındaki şaheserlerdir.

Bu tarzın yanında XVI. yüzyıl ile beraber klâsik bir İtalyanca mektup üslubu da kendini göstermeye baslamışdır ki bunda da yine Bembo en başta gelmektedir. Bu, tamamiyle modern, Lâtinceden bile bile uzak tutulmuş bir yazış tarzı olmakla beraber, fikir ve ruh bakımından yine de baştan başa klâsik ilk çağın etkisi altında bulunmaktadır. Aynı mektupların bir kısmı mahrem olarak yazılmakla beraber çoğu, ileride yayınlanmak olasılığı göz önünde tutularak ve belki de hepsi başkalarına gösterilmeye lâyık olmak düşüncesiyle zarif bir tarzda kaleme alınmıştır. 1530 tarihinden sonra, basılmış mektup derlemeleri çıkmaya başlamıştır. Bunların bir kısmı ayrı ayrı kimseler tarafından ve hiçbir sıra gözetilmeksizin arka arkaya dizilmiş mektuplardan,

bir kısmı da ayrı ayrı yazarların bir araya toplanmış mektuplarından oluşmaktadır. Aynı Pietro Bembo, Lâtincede olduğu kadar İtalyanca mektup yazma sanatında da ün kazanmıştır[53].

Fakat, dinlemenin en yüksek hayat zevklerinden biri diye sayıldığı, bütün milletin imgeleminde Roma senatosu ve buradaki büyük hatiplerin anıları son derece canlı olarak yaşadığı bir dönemde hatipler[6], mektup yazıcılarından çok daha parlak bir yer tutmaktadırlar. Güzel konuşmak sanatı (hitabet), ortaçağda bir sığınak olarak barındığı kilisenin etkisini silkip atıyor, yükselmiş bir varlığın zorunlu bir öğesi ve süsü haline geliyor. İçinde yaşadığımız çağda müziğe ayrılan tören saatlerinin birçoğu, o vakitler Lâtince veya İtalyanca söylevlerle doldurulmaktaydı. Her okuyucumuz bu söylevler hakkında istediği gibi düşünebilir.

Konuşmacının toplum içindeki yeri ne olursa olsun, bunun hiçbir önemi yoktu. Aranan tek vasıf, son derece kültürlü bir hümanist olarak yetişmiş olan yüksek bir yetenekten ibaretti. Ferrara Dukası Borso'nın yanında saray hekimi Jeronimo da Castello, hem İmparator III. Fried-

S[a] Aretino'nm mektup dergileri hakkında karş yukarda sayfa 233 ve not. Lâtince mektup dergileri, daha XV. yüzyrida basılmıştı.

6 Karş. Philelphus, Sabellicus, Beroaldus ve daha başkalarının «Opera» (eserler külliyatı)'larındaki mektupları ve aynı şekilde Jan. Menetti, Aeneas Sylvius ve ilaah.. nin yazıları ve biyografileri.

rich'e ve hem de Papa II. Pius'a hoş geldiniz seslenişinde bulunmak zorunda bırakılmıştır[7]. Ruhbanla ilgisi olmıyan evli kimseler, her tören veya matem gününde hattâ aziz bayramlarında, kilise minberlerine çıkarlardı. Henüz papaz olarak takdis edilmemiş bulunan Aeneas Sylvius'un, İtalya dışı ülkelerden gelerek Aziz Abrosius bayramında kilisede kürsüye çıkmasına Milano başpiskoposunun müsaade etmesi, Basel Konsiline katılan üyeler için yepyeni birşeydi. Hazır bulunanlar, teologların bütün mırıldanmalarına karşın buna katlandılar ve büyük bir istekle konuşmacıyı dinlediler[8].

Önce konuşmacılara kalabalık topluluk önünde söz söylemek fırsatını veren en önemli ve sık sık tekrarlanan vesileleri kısaca gözden geçirelim.

Herşeyden önce bir devletten öteki devlete gönderilen elçilere «hatip» (orator) sanı verilmesi bir anlam taşımaktadır. Gizli müzakerelerden başka bu elçiler muhakkak surette bir çeşit geçit resmî yapmak, kalabalık önünde ve mümkün olduğu kadar debdebeli koşullar altında bir «nutuk»

7 Diario Ferrarese: Murat. XXIV. Col. 198, 205.
8 Nü II. Comment. L. I, p. 10.

söylemek zorunda idiler[9]. Çok kez kalabalık olan elçilik heyetinden, kural olarak yalnız bir kişi, müsaade ile, hükümdar önünde söz söylerdi. Fakat Papa II. Pius'un, huzurunda bir çeşit imtihandan geçmiş olmak isteği gösteren birçok elçilerin söylevlerini arka arkaya dinlemek zorunda kaldığı da görülmüştür[10]. Bundan başka güzel konuşma yetenekleri olan bilgin hükümdarlar da bizzat İtalyanca veya Lâtince söylev vermekten zevk duyarlardı. Sforza hanedanının çocukları bu şekilde yetiştirilirdi. Henüz pek genç olan Galeazzo Maria, 1455 de büyük Venedik Meclisinin önünde çok belagatli bir nutuk söyledi[11]. Maria'nın kız kardeşi İppolita, 1459 Mantua Kongresinde Papa II.

9 Nutkunu güzelce söyliyebilen mutlu bir hatibin başarısı büyük takdir kazanıyordu: buna karşılık yüksek kişilerden oluşan büyük meclis önünde şaşıran ve duraklayan hatip de, aynı oranda güç bir duruma düşerdi. Böyle bir hale uğrayanların birçok örnekleri Petrus Crintus, de honesta disciplina V, cap. 3. de toplanmıştır. Kars. Vespas. Fior p. 319, 340.

10 Pii II. Comment, L IV, p. 205. Bunlara ek olarak onu Viterbo'da bekliyen Boma'klar da vardır. Singuli per se veıba fecere, ne abus alio melior videretur, cum essent eloquentia ferme pares (Belagatta eşit değerde olduklarından, biri ötekisinden daha üstün görünmesin diye her biri ayrı ayrı konuştu). — Guicciardini, yeni seçilen Papa VI. Alexandr nezdine italyan devletlerinin ortaklaşa göndermiş oldukları elçiler heyeti adına Arezzo piskoposuna konuşmak fırsatı verilmeyişini, 1494 te İtalya'nın başına gelecek olan felâketin ciddî nedenleri arasmda saymaktadır (1. cildin başında).

11 Marin Sanudo tarafından bildirilmişti: Murat XXII, col. 1160.

Pius'u zarif bir söylev ile selâmladı[12]. II. Pius'un kendisi de, anlaşıldığına göre, papalığa yükselmesi için bütün hayatı boyunca konuşmacılık sanatı ile kendine zemin hazırlamıştır. Kilise devletinde en yüksek diplomat ve bilgin olmasına rağmen o, eğer hatipliğinin şöhreti ve sihiri olmasaydı, belki de papalığa seçilmezdi. «Zira hiçbir şey, onun hatipliğindeki tumturak kadar yüce değildi»[13] Muhakkak ki birçok kimseler, daha seçimden önce, onu yalnız bu nedenle bile papalığa en lâyık adam olarak sayıyorlardı.

Her çeşit açık toplantılarda ve törenlerde hükümdarlar söylevlerle karşılanır, hem de bu konuşmalar saatlerce sürerdi. Şüphesiz ki, ancak hükümdarın hitabet meraklısı olarak tanınması veya böyle tanınmak istemesi halinde[14] ve el-

12 Pii II. Comment., L. II, p. 107. Kars. p. 87. — Hükümdar hanedanına mensup ve Lâtince söyliyebilen başka bir kadın hatip de Madonna Battista Montefeltro (evlendikten sonra Malatesta)'dır. Bu bayan, Sigismund ve Martin'e seslenerek onları selâmlamıştır. Kars. Archiv. stor. IV, I. p. 442, Nota.

13 De expeditione in Turcas: Murat. XXIII. Col. 68. Nilıil enim Pii concionantis majestate sublimus. — Pius'un kendi başarılarını tasvir ederken duyduğu ilkel zevkten başka karş. Campanus, Vita Pii II: Murat. III, II, passim.

14 Bir defasında V. Kari, Genova'da Lâtince konuşan bir hatibin sözlerini izleyemediği zaman, Giovius'un kulağı dibinde içini çekti ve «ah, çocukken Lâtince öğrenmek hususunda gösterdiğim gevşeklik üzerine, bunun cezasını çok acı bir şekilde çekeceksin diye kehanette bulunan öğretmenim Hadrian ne kadar haklı imiş» dedi. Paul, Jov., Vita Hadriani VI.

de ünlü bir konuşmacı bulunduğu takdirde böyle yapılırdı. Böyle bir konuşmacı, ister bir saray edibi olsun, ister bir üniversite profesörü, bir memur, hekim yada rahip olsun, hiçbir ayırım gözetilmeksizin kürsiye çıkarılırdı.

Başka her siyasi vesileden de bu yolda büyük bir istekle faydalanılır ve hatibin şöhretine göre, kültürü seven herkes onu dinlemeye koşardı. Her yıl yapılan memur yenilemelerinde, hattâ yeni piskoposların işe başlamalarında bir hümanistin kürsüye çıkması muhakkaktı. Bu hatip, bazen[15] hexameter veya Sappho kalıplarında beyitlerle konuşurdu. İşe başlıyan bâzı yeni görevliler de kendi mesleklerinde, meselâ «adalet hakkında» bir nutuk söylemek zorunda bırakılırlardı. Buna hazırlıklı olanlar, işin içinden yüzlerinin akı ile çıkarlardı. Floransa'da Condottiere'ler de, kim ve yetişme tarzı ne olursa olsun, memlekette alışılmış olduğu veçhile hitabet kürsüsüne davet edilir ve, en bilgin devlet sekreterleri tarafından komutanlık asasının sunuluşu sırasında, bütün halkın önünde ona bir nutuk çektirilirdi[16]. Anlaşıldığına göre hükümet üyelerinin geleneksel vesilelerle halka göründükleri Loggia de' Lanze'ye.yani tören salonuna veya bunun bitişiğine bir

15 Lil. Greg. Gyraldus, de poetis nostri temp. Collenuccio'dan bahsederken. — Evli olup ruhban sınıfı dışında kalmış bulunan Filelfo, Coma katedralinde piskopos Scarampi'nin işe başlama söylevini vermiştir (1460).

16 Babroni, Cosmus, Adnot. 52.

hitabet kürsüsü (rostra, ringhiera) yerleştirilmişti.

Yıldönümlerinden özellikle hükümdarların ölüm günleri törenle kutlanır ve ölünün anısına nutuklar söylenmesine vesile teşkil ederdi. Tanınmış bir insan öldüğü zaman onun naaşı başında söylenecek nutuklar da genel olarak hümanistlere düşen bir işti. Bu takdirde hümanistler, sivil giysi ile kilisede kürsiye çıkarlar, yalnız hükümdarların değil, memur ve başka tanınmış kimselerin[17] tabutları başında da güzel konuşma güçlerini gösterirlerdi. Nişan ve evlenme törenlerinde de çok kere aynı şekilde hümanistler sahneye çıkarlardı. Ancak bu söylevler, anlaşıldığına göre, kiliselerde değil, saraylarda söylenirdi. Örneğin Filelfo, Anna Sforza ile Alfonso d'Este'nin nişanında Milano şatosunda böyle bir seslenište bulunmuştu (Bununla beraber nutukların saray kilisesinde söylenmiş olması da olasılık içindedir). İtibar sahibi özel kişilerde böyle bir düğün hatibinden kibarlara özgü bir lüks olarak yararlanırlardı. Ferra'da bu gibi vesileler ortaya çıktıkça Guarino[18]'ya baş vurulur ve ondan, öğrencilerinden birini göndermesi rica olunurdu. Kilise, nikâh ve ölüm olaylarında sadece dinî törenin yapılmasını sağlardı.

17 Murat. XXIII, Col. 171. Jac. Volateranus'un tabutu başında söylediği sesleniş.

18 Anecdota lit. I, p. 299, Lod. Podocatoro'nun cenazesi başında Fedra'nın seslenişi. Bu gibi hallerde Guarino, Fedra'yı görevlendirirdi.

Akademik nutuklar, bir profesörün işe başlaması veya yeni bir kursun açılması" münasebetiyle bizzat profesörler tarafından söylenir ve bunların güzel ve belâgatlı olmalarına son derece özen gösterilirdi. Sıra işi üniversite dersleri de çok kez belâgatli nutuklar karakterini taşırdı[20].

Avukatlar, her defasında dinleyicilerinin seviyesini göz önünde tutarlar ve buna göre seslenişlerinde ölçü kullanırlardı. Bu nutuklar duruma göre tamamiyle felsefî ve klâsik ilkçağ fikirleriyle süslenirdi.

Savaştan önce veya sonra asker önünde İtalyanca olarak yapılan seslenişler tamamiyle ayrı bir tür teşkil eder. Urbino Dukası Federigo bu hususta klâsik denebilecek bir erginliğe ulaşmıştı[21]. Savaşa hazır olan birliklerini birer birer dolaşarak askerlerine gurur ve heyecan verici ateşli sözler söylerdi. XV. yüzyılın harp tarihi yazarlarındaki söylevlerin bâzıları, meselâ Porcellius'-un eserinde (s. 158) görüldüğü gibi, kısmen imge ürünü olabilir; fakat bunlar kısmen de gerçekten söylenmiş olan sözlere dayanmaktadır. Esas itibariyle Macchiavellinin çabalarıyla 1506 da vücu-

19 Elimizde bu gibi işe başlama derslerinin pek çok örnekteki vardır: Sabellicus, Beroaldus maior, Codrus Urceüs ve ilaah.. gibi eserlerde bunlar mevcuttur.

20 Pomponazzo'nun konferansının parlak şöhreti hakkında bak: Paul Jov. Elogia.

21 Vespas. Fior.. p. 103. Kars. p. 598: burada Giannozzo Manetti'nin, onun karargâhına nasıl gittiği tavsir olunmaktadır.

da getirilen Floransa milis askerine[22] seslenilerek önceleri teftiş sıralarında ve sonradan özel yıldönümü törenlerinde söylenen nutuklar, yine başka bir tür teşkil eder. Bunlar, genel olarak dinleyenlerin yurt-severlik duygularına seslenir ve her karargâhın kilisesinde toplanmış olan asker önünde göğsünde zırh, elinde kılıç bulunan bir vatandaş tarafından söylenirdi.

Ve en son olarak XV. yüzyılda vaızlar, bazan nutuklardan ayırt edilemez bir hale gelmiştir. Bunun nedeni, rahiplerin klâsik ilkçağ kültürü içine girmiş olmalarında ve bu alanda bir değer ifade etmek arzusunu beslemelerinde bulunmaktadır. Hattâ henüz hayatta iken aziz sayılan ve halk tarafından tapınılan sokak vaizi Bernardino da Siena bile, yalnız İtalyanca vaiz etmek zorunda bulunduğu halde, ünlü Guarino'nun belagat derslerini küçümsememeyi kendine bir ödev saymıştı. Gerçekten de o vakitler, özellikle büyük perhiz zamanlarında kürsüye çıkan vaizlerden her zamandan daha fazla derecede yüksek bir kültür düzeyi istenmektedir. Bazı yerlerde, derin felsefî konuşmaları anlıyabilen, hattâ, öyle görünüyor ki, kültürleri gereği böylesini isteyen dinleyici

22 Archiv. stor. XV, p. 113, 121, Camestrini tarafından yazılan giriş: p. 342 vd., askere yapılan bu çeşit sesleniş-lerden ikisi; Alamanni tarafından söylenmiş olan birincisi özellikle güzel ve o âna (1528) lâyıktır.

topluluğuna rastlanıyordu[23]. Bununla beraber biz, burada sadece fırsat düştükçe çıkan ve Lâtince konuşan seçkin vaizlerden söz edeceğiz. Yukarıda da söylediğimiz gibi ruhban sınıfından olmıyan bilgin kimseler, bâzan rahiplerin elinden fırsatları kapıyorlardı. Azizlere özgü belli günlerde söylenecek nutuklar, cenaze ve düğün söylevleri, piskoposların ve ilâh., gibi yüksek orunluların işe başlamaları münasebetiyle yapılan törenlerde söylenecek nutuklar, hattâ dost bir ruhaninin ilk dinî tören konuşması ve tarikat bayramlarındaki söylevler, ruhbandan olmayanlara bırakılırdı[24]. Fakat XV. yüzyılda hangi vesile ile tören yapılırsa yapılsın, hiç olmazsa papanın sarayında yalnız rahipler vaiz ederlerdi. Papa IV. Sixtus devrinde Ciacomo da Volterra, bütün vaizlerin düzenli olarak kayıtlarını tutmakta ve sanat kurallarına göre onları eleştirmektedir[25]. Papa II. Julius zamanında tören hatibi olarak ün kazanan Fedra İnghirami,

23 Bu hususta bak: Faustinus Terdoceus, De triumpho stultitiae adlı satir'inde, lib. II.

24 Hayret edilecek bu her iki hâl de Sabellicus'da görülmektedir (Opera, fol. 61-82. De origine et auctu religionis, Verona'da «Yalm-Ayaklılar Tarikatı» kilisesinin vaiz kürsüsünden söylenmiştir; ve: De sacerdotii laudibus, Venedikte söylenmiştir). Kars. sayfa 355, not 15.

25 Jac. Volaterani Diar. rom: Murat. XXIII passim — Col. 173 de Papa IV. Sbctus'un bir raslantı sonucu hazır bulunmadığı bir sırada sarayda söylenmiş çok dikkate değer bir vaiz görülmektedir: papaz Paolo Toscanella papaya, ailesine ve kardinallerine ateş püskürüyordu; Sixtus bunu öğrendi ve gülümsedi.

hiç olmazsa ruhban sınıfına mensup ve Lateran Kilisesinde başrahip olarak görevli bulunuyordu. Rahipler arasında ondan başka da Lâtinceyi zarif bir şekilde konuşabilen yeter sayıda insanlar bulunmakta idi. XVI. asırda, ileride sözünü edeceğimiz başka şeylerde olduğu gibi bu alanda da ruhban sınıfına mensup bulunmıyan hümanistlerin aşırı derecedeki ayrıcalıkları kaybolmuşa benzemektedir.

Şimdi, genel çizgileri ile bütün bu söylevlerin tarz ve konu bakımından nitelikleri acaba nedir? sorusuna gelelim: İtalyanlarda söz söyliyebilrnek yeteneği doğuştandır ve bu, bütün ortaçağ boyunca da eksik olmasa gerektir. Öteden beri belagat, yedi serbest sanattan biridir. Fakat klâsik ilkçağ yönteminin uyandırılması söz konusu olunca, bu, Filippo Villani[26] nin anlatışına göre, 1348 tarihinde henüz genç iken vebadan ölen Bruno Casini adında bir Floransa'lının eseridir. Floransa'lılara meclislerde ve açık toplantılarda serbestçe ve maharetle ortaya çıkabilmek yeteneğini kazandırmak gibi yalnız pratik amaçlarla Bruno Casini, icat, söyleyiş, jest ve tavırları hep bir arada olmak üzere eskilerin ölçüsü ile görüp anlıyordu. Başka yerlerde de yine çok erken zamanlarda tamamiyle pratik ihtiyaçlar için hitabet tâlimleri yaptırıldığını okumaktayız. Zarif bir Lâtince ile her defasında duruma en yakışacak bir tarzda

26 Fil, Villanı, Vite, p. 33,

doğaçtan söz söyliyebilmekten daha üstün bir yetenek yoktu. Cicero'nun nutukları ve kuramsal yazıları ile Ouintilian ve imparatorluk meddahları üzerinde yapılan araştırmaların günden güne ilerlemesi, yeni ders kitaplarının ortaya çıkması[27], filoloji alanındaki ilerlemelerden genel olarak yararlanılması ve fikirlerini zenginleştirmeye insanı adetâ zorlıyan klâsik ilkçağ kültür ürünleri, bütün bunlar bir araya gelerek yeni söz söyleme sanatının (belâgat'ın) karakterini tamamlıyordu.

Bu karakter kişiye göre çok değişiktir. Bâzı söylevler, özellikle konu dışına çıkılmadan verilenler, gerçek anlamda belagat örnekleri teşkil etmektedirler. Papa II. Pius'un bize intikal eden nutukları, genel olarak bu niteliktedir. Giannozzo Manetti[78] nin sesleništeki sihirli etkileme gücü, kendisinin bütün tarih boyunca eşine az rastlanır bir hatip katına eriştiğini göstermektedir. Manetti nin Papa V. Nicolaus, Venedik Docu ve Meclisi önünde yaptığı konuşmalar, anıları uzun

27 Georg. Trapezunt. Rhetorica, ilk yetkin öğretim sistemidir. — Aen. Sylvius: Artis rhetoricae praecepta: Opera p. 992, kasdî olarak yalnız cümle yapısına ve sözcüklerin cümleye nasıl yerleştirileceğini ele almaktadır; üstelik de, bu konudaki ustalığı için tipik bir yapıttır. Başka birçok kuramcılaların da adlarını vermektedir.

28 Onun «Vitassı (Hayat'ı) (Murat. XX). baştan başa hitabetinin yapmış olduğu tesirlerle doludur. — Kars. Vesp. Fior. 592 vd,

zaman zihinlerde yaşıyan olaylardı. Buna karşılık birçok hatipler de, fırsattan faydalanarak kibar dinleyicilere birtakım yaltaklanmalar yanında, klâsik ilkçağ'dan aktardıkları bir sürü boş lâkırdılarla nutuklarını dolduruyorlardı. İki, hattâ üç saat süre ile bu çeşit nutukları dinlemeye nasıl katlanılabildiğini anlıyabilmek, o dönemde klâsik ilkçağ kültürüne beslenen derin ilgiyi, bir de basımın henüz yayılmamış bulunduğu o sıralarda bu konular üzerinde okunacak eserlerin pek az oluşunu göz önüne getirmekle ancak kabil olur. Hâlâ bu çeşit nutukların, Petrarca'nın bazı mektuplarında (s.308) işaret etmiş olduğumuz nitelikte bir değeri vardı. Fakat bazı kimseler bu hususta fazla ileri gidiyorlardı. Filelfo'nun söylediği nutukların çoğunda klâsik eserler ve kutsal kitaplardan alınma parçalar karmakarışık ve hiç de güzel olmıyan bir şekilde üst üste yığılmış durumdadır. Bu arada övülmesi gereken büyüklerin kişilikleri her hangi bir şemaya, meselâ kardinalin erdemlikleri şemasına göra methedilmektedir. Filelfo ve daha başka bazı hatiplerde o devir tarihinin değerli sayılabilecek öğeleri, ancak büyük güçlükle keşfolunabilmektedir. Meselâ Piacenza'lı bir profesör ve edibin 1467 de Duka Galeazzo Maria'yı karşılama vesilesiyle hazırladığı söylev, C. Julius Caesar ile başlıyor, ilkçağdan aktarma birçok sözlerle bizzat hatibin allegorik bir eserinden alınma parçalar birbirine karışıyor ve hükümdara hayli cür'etli öğütlerle sonu eri-

yor[29]. Bereket versin ki vakit çok ilerlemişti ve karanlık bastığından hatip övgüsünü yazılı olarak takdim etmekle yetinmek zorunda kalmıştı. Filelfo da bir nişanlanma vesilesile söylediği nutka şu sözlerle başlıyor: o gezginci Aristo ilah. Bazı hatipler, ne kendilerinin ve ne de dinleyicilerinin beklemedikleri bir şekilde Publius Cornelius Scipio veya buna benzer klâsik çağın tanınmış bilginlerinin adlariyle nutuklarına başlıyorlar. XV. yüzyıl sonlarında birdenbire zevk değişiyor. Bunda esas itibariyle Floransa'lıların etkisi olmuştur. Artık başkalarının sözlerini tekrarlamakta çok temkinli bir ölçü tutulduğu görülmektedir. Çünkü bu arada müracaat kitapları çoğalmıştır. Ve bunlardan herhangi biri açılıp da bakılsa, o zamana kadar hükümdarları ve halkı hayran bırakmış olan sözlerin yazılı bulunduğu görülmektedir.

Nutukların çoğu çalışma masası başında hazırlanmış olduğundan yazılmış metinler doğrudan doğruya bunların yayılmasını ve yayınlanmasını kolaylaştırıyordu. Buna karşılık doğaçtan söyliyen büyük hatiplerin sözleri stenografi ile zaptolunurdu[30]. Bundan başka elimizde bulunan nutukların hepsi, sırf gerçekten söylenmek için hazırlanmış değillerdi. Meselâ Beroaldus'un Ludovico Moro hakkındaki övgüsü sâdace yazılı olarak gönderil-

29 Annales Placentini, Murat. XX, Col. 918.

30 Örneğin Savonarola, karş. Perrens, Vie de Savonarola I, p. 163. Bununla beraber stenograflar, onu ve örneğin vecd içinde söze başlıyan başka vaizleri izleyemiyorlardı.

miş olan bir eserdir[31]. Hattâ, tıpkı hayalî adreslerle dünyanın dört bucağına gönderilmek üzere temrin, formüler veya belli bir maksat için kaleme alınmış yazılar olarak tertip olunmuş mektuplar gibi, varsayımlı vesileler[32] için hazırlanmış ve büyük memur, hükümdar, piskopos vesaire gibi kişilerin selâmlanmasına yarıyacak formüler olarak kullanılan nutuklar da mevcuttu.

X. Leo'nun ölümü (1521) ve Roma'nın yağma ve tahrip edilmesi (1527) olayları, başka sanatlar için olduğu gibi söz söyleme sanatı için de çöküş döneminin başlangıcı sayılmaktadır. Giovio[33], Ebedî Şehrin perişanlığından kaçar kaçmaz, tek taraflı olmakla beraber çok kere gerçeğin ifadesi olarak bu çöküşün nedenlerini yazıyor:

31 Hem de bu, aynı çeşit eserlerin en güzellerinden biri değildir. Bunun en dikkate değer tarafı, sonundaki şu sözdür: Esto tibi ipsi archetypon et exemplar, te ipsum imitare ete.. (Sen kendine örnek ve model ol, kendini taklid et, ilaah).

32 Bu çeşit mektuplar gibi nutuklar da hazırlayanlardan biri, Alberto di Ripalta idi, karş. onun tarafından kaleme alınmış olan «Annales Placentini»: Murat. XX. Col-914 vd.; burada bilgiç, kendi edebi hayatını tasvir ederken bize birçok şeyler öğretmektedir.

33 Pauli Jovii Dialogus de viris litteris illustribus: Tiraboselıi, Tom VII, Parte IV. — Bununla beraber aynı adam 10 yıl sonra «Elogia literaria'sının sonunda şu fikri ileri sürüyor: filolojide liderlik Almanya'ya geçtikten sonra, sincerae constantis elocmentiae munitam arcem ete... (halis ve sağlam belagatın berkitilmiş kalesini) «tenemus adhuc» (henüz elinizde tutuyoruz).

«Plautus ve Terence'nin bir zamanlar kibar Roma'lıların Lâtince konuşma eksersizleri yapmaları için bir okul niteliğinde olan sahne oyunları, yerlerini İtalyan komedisine bıraktılar. Zarif hatipler, artık eskisi gibi ödül ve takdir görmemektedirler. Bu nedenledir ki, meselâ yüksek kilise avukatları nutuklarının sâdece giriş bölümünü hazırlamakla yetinmekte, geri kalan kısımlarını karmakarışık biçimde o anda akıllarına gelen birtakım lâflarla doldurmaktadırlar. Fırsat düştükçe söylenen nutuklar ve vaızlar da aynı şekilde düşük bir seviyeye inmiştir. Bir kardinalin ya da yüksek bir cismanî kişinin ölümü münasebetiyle cenazesi başında söz söyliyecek bir adama ihtiyaç duyulunca, vasiyetname hükümlerini yerine getirmekle yükümlü kimseler, yüz altn ücret vermekten kaçındıkları için kentin en iyi hatibini tutmazlar: daha az bir para ile önlerine gelen ve en ağır azarlama ile de olsa, sadece kendisinden söz edilmesini istiyen birini bularak cenaze nutkunu buna söyletirler. Deniliyor ki hitabet kürsüsünde matem elbisesi giydirilmiş bir maymun dursa ve ağlar gibi boğuk sesle başlıyarak yavaş yavaş bağırmaya geçse bile, ölü, bütün bunlardan hiç birşey duymaz. Papaların büyük dinî törenlerinde yapılan vaızlar da artık kazanç getirmemektedir. Çeşitli tarikatlara mensup rahipler bu işi yeniden ellerine geçirmişlerdir ve tıpkı son derecede câhil dinleyicilere sesleniyorlarmış gibi konuşmaktadırlar. Daha birkaç yıl ön-

ce bir âyin sırasında papanın önünde yapılan böyle bir vaiz, kolayca, psikoposluğa giden yolu açabilirdi.»

Hümanistlerin mektup ve hitabet sanatlarını gözden geçirdikten sonra yine onların vücuda getirmiş oldukları başka yapıtlara geçiyoruz ki bunlar da klâsik ilkçağ yapıtlarının dar veya geniş ölçüde birer aktarılışından başka birşey değillerdir.

Çok kez diyalog biçiminde[34] kaleme alınan treteler bunlara dahildir. Diyalog biçiminde olanlar doğrudan doğruya Cicero'dan alınmışlardır. Bu edebî türe bir dereceye kadar hakkını vermek, bir can sıkıntısı kaynağı sayarak daha baştan red etmemek için iki noktanın gözönünde tutulması gerekir. Ortaçağ etkilerinden kurtulan yüzyıl, ahlâkî ve felsefî nitelikteki birçok problemlerde, kendisiyle klâsik ilkçağ arasında aracılık yapacak özel bir öğeye muhtaçtı; işte bu aracılık rolünü, trete ve diyalog yazıcıları üzerlerine almışlardır. Onların yazılarında bugün bize alelade kabilinden imiş gibi görünen birçok şeyler, kendileri ve çağdaşları için büyük güçlüklerle elde edilebilen yepyeni bilgiler, taptaze görüşlerdi ve

34 Collenuccio ve özellikle Pontano tarafından Lucian taklid edilmek suretiyle meydana getirilen yeni yarı yergili diyalog, doğal olarak özel bir tür teşkil eder. Erasmus ile Hutlen, bunlardan esinlenmişlerdir. — Plutarchus'un ahlâk üzerindeki yazıları, tretelerin kendileri için örnek vazifesi görmüş olabilirler.

bu sorunlar üzerinde klâsik ilkçağdan beri hiç kimse birşey söylemiş değildi. Bundan başka dilin kendisi de, ister Lâtince ister İtalyanca olsun, bu edebî türde kulağa daha hoş gelir; burada cümleler, tarihî hikâyede ya da söylev ve mektuplarda olduğundan daha büyük bir serbestlikle kıvrak ve çeşitli biçimlere girmek olanağına sahip bulunduğundan, daha zevkle dinlenir. Gerçekten de İtalyan edebiyatında bu tür yazılar tâ bugüne dek nesir örnekleri olarak yerlerini muhafaza etmişlerdir. Bu yazılardan bir kısmının daha önce sözünü ettik; bir kısmından da kapsamlarının önemi dolayısiyle ileride bahsedeceğiz. Burada sadece edebî bir tür olarak aynı çeşit yazılar üzerinde biraz durmak gerekmektedir. Petrarca'nın mektup ve tretelerinin yazılmış olduğu zamandan başlıyarak XV. yüzyıl sonlarına kadar, tıpkı hatiplerde olduğu gibi bunların da çoğunda, klâsik ilkçağ eserlerinden bol bol aktarmalar ağır basmaktadır. Sonraları bütün olarak bu tür özellikle İtalyanca yazılarda durulaşmakta, Bembo'nun «Asolani»'si ve Luigi Cornaro'nun «Vita Sobria»'si ile klâsik bir olgunluğa erişmektedir. Burada da esas etken, bu arada klâsik ilkçağ gereçlerinin ansiklopedilerde — hattâ basılmış olarak — bir araya toplanmış bulunması ve trete yazıcılarına artık engel teşkil etmemesi keyfiyeti olmuştur.

Humanizmanın tarih yazıcılığı üzerine de el koyması kaçınılmaz bir zorunluk haline gel-

misti. Hümanistler tarafından yazılmış olan tarihler eski Kroniklerle, özellikle Villani'ninki gibi güzel, renkli ve canlı eserlerle şöyle yüzeyden bir karşılaştırılacak olursa, böyle bir değişiklik vukubulduğuna acınmak gerekecektir. Hümanistlerin bu alanda kaleme almış oldukları bütün yazılar, o yapıtların yanında ne kadar silik, ne kadar basma kalıp görünmektedir. Hattâ, örneğin Floransa tarihi yazıcılığında en sivrilmiş ve ün kazanmış olan Lionardo Aretino ve Poppio da aynı seviyeyi aşamamaktadırlar. Facius, Sabellicus, Folieta, Senarega, Platina (Mantua tarihinde), Bembo (Venedik anallerinde] ve hattâ bizzat Giovio (Historiae'sinde) gibi hümanist tarih yazarlarının Livius ve Caesar'ınkine benzer parlak klâsik sözleri arasında en öz bireysel ve yerel rengin, gerçeğe karşı ilginin yittiğini görmek, okuyucuyu sürekli bir ezinç içinde bırakmaktadır. Bu çeşit yazıcıların piri sayılan Livius'un, en az lâyık olan yerlerine en fazla değer verilmiş olduğunu görünce güvenimiz büsbütün azalmaktadır. Gerçekten de bunlar, Livius'un «kulaktan kulağa söylenegelmiş kuru ve kansız sözleri zerafete ve berekete dönüştürmesine» hayran kalmışlardır[35]. Hattâ aynı yerde biz, çok şüpheli bir itirafa da rastlıyoruz. Buna göre tarih yazıcılığında, şiirin yerini tutacak bir üslup kullanmak

35 Benedictus: Caroli **VIII.** hist.: **Eccard, Script. II. Col. 1577.**

ve böyle bir üslup yoluyla okuyucu heyecana, harekete getirmek ve sarsmak zorunluluğu vardır. En sonunda şöyle bir soru karşısında kalıyoruz: hümanist tarih yazıcıları, bazen[36] açıktan açığa itiraf ettikleri gibi, modern şeyleri küçümsemektedir; o halde acaba bu küçümseme duygusu aynı modern şeylerin tarihi yazılırken ister istemez uğursuz bir etki yapmış değil midir? Kendi elinde olmaksızın okuyucu, eski tarza bağlı kalmış iddiasız Lâtince ve İtalyanca yazan analistlere, örneğin Bologna ve Ferrara vekayinâmecilerine daha yakın bir ilgi ve güven gösteriyor; İtalyanca yazan asıl kronistler arasında Marin Sanudo, Corio, Inferssura gibi en iyilerine daha büyük bir şükran duygusu beslemektedir. Bu kronistlerden sonra da, XVI. yüzyılın başlaması ile birlikte, ana dille yazan büyük İtalyan tarihçilerinden bir dizi parlak kişiler yetişmişlerdir.

Hiç şüphe yok ki çağdaş tarih, Lâtinceye zorlanmaktansa o gün yaşıyan diide çok daha güzel yazılabiliyordu. Acaba çoktan geçmiş olayların anlatılması, yani tarihî araştırmalar için de İtalyanca daha mı uygun bir dil olurdu? O zaman için bu soruya verilecek cevaplar birbirinden ay-

36 Petrus Crinitus bu küçümsemeden yakınmaktadır: De honesta disciplina, L. XVIII, cap. 9. Bu hususta hümanistler, ilkçağın sonlarına doğru yetişmiş olan yazarlara benzemektedirler. Bunlar da kendi zamanları hakkında yazmaktan kaçınmışlardı. — Kars. Burckhardt, Die Zeit Constantin des Grossen, sayfa 285 vd.

rı olabilir. O vakitler Lâtince, eğitim görmüş kimseler için sadece uluslararası anlamda — meselâ İngilizlerle Fransızlar ve İtalyanlar arasında — değil, aynı zamanda eyaletler arası anlamda da bir dil, «Lingua franca» idi; yani Lombardyalıların, Venediklilerin ve Napolilerin yazdıkları tarzda İtalyanca, çoktan beri Toscana lehçesine uydurulmuş olmasına ve çok zayıf bir ağız ayrılığı bulunmasına rağmen, Floransah'lar tarafından tanınmış değildi. Okuyucuları hemen yerinde sağlanabilen bölgesel çağdaş tarih için İtalyancaya katlanılabilirdi; fakat geniş bir okuyucu kitlesi aranmaya muhtaç olan eski zamanların tarihi için iş öyle kolay değildi. Burada halkın genel çıkarları, bilginlerin kendi çıkarları uğruna feda edilmek zorunda idi. Meselâ Forli'li Blondus, bilimsel büyük yapıtlarını Langobard diyeleği ile yazmış olsaydı acaba etkileri nereye kadar uzanabilirdi? Sadece Floransalılarm küçümsemeleri bile bu yapıtların muhakkak surette unutulmalarına kâfi gelebilirdi. Halbuki bunlar, Lâtince yazılmış olmaları sayesinde bütün Batı dünyasının bilgin çevreleri üzerinde son derece derin etkiler yapmışlardır. Floransalılar'ın kendileri de XV. yüzyılda Lâtince yazarlardı. Bunun nedeni yalnız hümanist anlayışı ile düşünmeleri değil, aynı zamanda yazılarını kolayca yaymak olanağını da göz önünde bulundurmalarıdır.

Nihayet, Lâtince yazılmış olmakla beraber en yetkin İtalyanca derecesinde değerli olan çağdaş

tarihler de vardır. Livius taklit edilmek suretiyle yapılan sürekli anlatma tarzına — ki bu bazı yazarlar için âdeta bir işkence cenderesi olmuştur — son verilir verilmez, bunlar hayret edilecek surette değişmiş görünmektedirler. Büyük tarih kitaplarını sırf mecbur olduğumuz için ve ancak bize lâzım olduğu kadarını okuduğumuz aynı Platina, aynı Giovio, birdenbire biyografi üslubunun ustaları olarak kendilerini görmektedirler. Tristan Caracciolo'dan Facius'un biyografi eserlerinden, Sabellico'nun Venedik topografyasından ve ilah. den evvelce söz etmiştik ve ileride sırası düştükçe daha başkalarının da sözünü edeceğiz.

Eski zamanlar üzerinde Lâtince olarak kaleme alınan yapıtların konuları, doğal olarak birinci derecede klâsik ilkçağdan alınıyordu. Fakat aynı hümanistlerin, ortaçağ genel tarihi alanında bazı önemli eserler de meydana getirmiş olduklarını hayretle görmekteyiz. Bu çeşit önemli eserlerden iiki Matteo Palmieri'nin kroniğidir. Bu yapıt Prospes Aquitanus'un bittiği yerden başlar. Sonra rastlantı olarak Forli'li Blondus'un «Decades»leri açılırsa, tıpkı Gibbon'da olduğu gibi, burada da hayretle görülür ki «Roma İmparatorluğunun batmasından bu yana (ab inclinatione Romanorum imperii) bir dünya tarihi yazılmıştır. Her yüzyıl esaslı olarak incelenmek suretiyle medana getirilen bu yapıtın ilk 300 sayfası İmparator II. Friedrich'in ölümüne kadar ortaçağ tarihinin ilk dönemi üzerinedir. Bu iş, kuzey ülkelerin-

de henüz papa ve imparator kroniklerinin ve «Fasciculus temporum»un en çok geçerli bulunduğu bir sırada yapılıyordu. Blondus'un hangi eserlerden ayrı ayrı faydalandığını ve bunları bir inceleme yapılmak suretiyle Blondus'a bir şekilde açıklamak bizim burada yapacağımız iş değildir. Fakat yeniçağ tarih yazıcılığında böyle bir inceleme yapılmak suretiyle Blondus'a bir şeref verilmek gerekir. Sadece bu bir tek kitap bile, bize: «ancak ilkçağın incelenmesi sayesindedir ki ortaçağın etüd edilmesi mümkün kılınmıştır; ilkçağın etüdü, insan kafasını ilk kez olarak objektif bir surette tarihe eğilmeye alıştırmıştır» demeğe hak kazandırır. Gerçi buna bir nokta daha eklemek gerekiyor: o zamanki İtalya için ortaçağ artık geride kalmış bulunuyordu ve İtalyalının kafası, ortaçağın dışına çıkmış olması dolayısiyle, şimdi bu çağı değerlendirecek bir durumda idi. Bununla beraber ortaçağ hakkında adaletle, hattâ insafla bir yargıya varmış olduğu da hemen söylenemez. Sanat alanında yaratılmış olan yapıtlar için keskin bir peşin yargı yerleşmiştir; hümanistler de, yeni bir çağın başlangıcını, kendilerinin ortaya çıkmaları ile tarihlendirmektedirler. Boccaccio[37] şöyle diyor: «tıpkı eskilere yapmış olduğu

37 Pizinga'ya mektupta.: Öpere Volgari, vol. XVI. — Raph. Volaterranus'da, L. XXI, entellektüel dünya, XIV. asırla birlikte başlamaktadır. Aynı yazarın ilk kitaplarında birçok memleketlerin tarihleri hakkında o zaman için çok mükemmel olan gayet esaslı görüşler vardır.

gibi İtalyanların da göğüslerine sonsuz lütuf ve inayetiyle yeniden ruh soktuğunu göreliden beridir ki Tanrının, İtalyan adına acıdığını ümit etmeğe ve buna inanmağa başlıyorum; bu ruh sayesindedir ki İtalyanlar, şöhreti, çapulculuk ve zorbalıktan daha başka yollardan elde etmeğe, yani insanı ebedileştiren şiir yoluyla kazanmaya çalışmaktadırlar». Fakat bu tek taraflı görüş ve doğru olmıyan anlayış, yüksek yetenek sahibi olanları bilimsel araştırmalar yapmaktan alıkoymuyordu; halbuki aynı sıralarda Avrupa'nın öteki ülkelerinde bu çeşit araştırmalar asla söz konusu değildi. Bilimsel araştırmalar sayesinde ortaçağ üzerine tarihî bir eleştiri meydana geliyordu; çünkü birinci derecede hümanistlerin tüm gereçleri rasyonel bir şekilde işlemeleri yöntemi bu tarihî gereçlerde de kendini değerlendirmek zorunda idi. XV. yüzyılda bu tarihî eleştiri ayrı ayrı şehirlerin tarihlerine o derece nüfuz etmiştir ki Floransa, Venedik, Milano ve ilah..nin kökenleri hakkında sonradan uydurulmuş saçmasapan efsaneler ortadan kalkmıştır. Buna karşılık kuzey ülkelerindeki kronikler, daha uzun zaman, şiir bakımından çoğu değersiz olan ve XIII. yüzyıldan beri uydurulmuş imge ürünü bir takım safsatalar içinde bocalamış durmuştur.

Bölgesel tarihin şöhret ile yakın ilgisine, yukarıda, Floransa vesilesiyle (s. 116) değinmiştik. Venedik de bu hususta geri kalmazdı. Nasıl ki bir Venedik elçisi, Floransanın büyük bir hitabet

zaferinden[38] sonra acele olarak memleketine yazıp aynı çapta bir hatip istemek gereğini duymuştu, tıpkı bunun gibi Venediklilerin, Lionardo Aretino ve Poggio'nun yapıtları ile kıyaslanabilecek bir tarihe ihtiyaçları vardı. İşte bu koşullar altında XV. yüzyılda Sabellico'nun «Decades» ve XVI. yüzyılda Pietro Bembo'nun «Historia rerum venetarum» adlı kitapları vücuda gelmiştir. Her ikisi de cumhuriyet hükümetinin açık buyruğu ile ve ikincisi birincisinin devamı olarak yazılmıştır.

XVI. yüzyıl başında yetişen Floransa'lı büyük tarih yazıcıları (s. 125 vd.). Lâtinceci Giovio ile Bembo'dan büsbütün başka insanlardı. Bunlar İtalyanca yazarlardı. Bunun nedeni sadece o zamanki Cicero taklitçilerinin son derece ince zerafetleri ile artık rekabet edecek durumda olmamaları değildi; aynı zamanda, Machiavelli gibi, kişisel gözlemleri[39] ile kazanmış bulundukları canlı görüşleri ancak yaşıyan dille ifade edebilmeleri idi; Guicciardini, Varchi ve daha birçok başkaları gibi tarihçiler de, olayların akışı üzerine görüşlerinin mümkün olduğu kadar geniş ve derin etki yapmaları emelini beslemektedirler. Meselâ Francesco Vettori gibi yalnız belli

38 Giannozzo Manetti'nin, Papa V. Nicolaus ve bütün papalık ileri gelenleri ile uzak illerden gelmiş olan kalabalık yabancılar önünde kazandığı zafer; karş. Vespas. Fior., p. 592 ve Vita Jan' Man.

39 Macchiavelli'de, geçmiş olaylar da denebilir.

sayıda dostlar için yazsalar bile, içlerinde duydukları bir ihtiyaçla insanlar ve olaylar hakkında tanıklıkta bulunmak zorundadırlar ve bu olaylara karışmalarının nedenlerini açıklamak, kendilerini haklı çıkarmak zorunluğunu duymaktadırlar.

Burada onlar, dilde ve üsluptaki bütün özelliklerine rağmen, tamamiyle klâsik ilkçağ kültürünün çekimine kapılmış görünmektedirler; onları bu kültürün etkisi altında olmaksızın düşünmek bile mümkün değildir. Onlar artık hümanist değillerdir; yalnız humanizma okulundan geçmişler ve klâsik çağ tarih yazıcılığındaki ruhu, Livius'un taklitçileri olan Lâtincecilerin çoğundan daha ileri bir ölçüde benimsemişlerdir: tıpkı eskiler gibi onlar da, vatandaşlar için yazan vatandaşlırlar.

Öteki özel bilimler üzerinde humanizmanın yaptığı etkilerden söz edecek değiliz. Bu bilimlerden her birinin ayrı bir tarihi vardır ve bu tarih içinde o çağ İtalyan bilim adamları, esas itibariyle kendileri tarafından yeniden keşfolunan klâsik çağ bilgileri[40] dolayısiyle, büyük bir ayrı bölüm teşkil ederler. Söz konusu olan bilim dalı için her defasında bu bölüm ile bazen tamamiyle kesin ve bazen de çok derecede olmak üzere, modern çağ başlamıştır. Felsefe

40 Gerçekten o zamanlar, bütün sanat ve ilimleri yalnız Homeros'un kapsadığı, onun bir ansiklopedi olduğu söylenmekte idi. Kars. Codri Ureei opera, Serino XIII, son kısımları şüphesiz aynı görüşe, daha ilkçağda rastlanmaktadır.

için de, özel tarih yapıtlarına, baş vurulmasını salık vermek zorundayız. Eski filozofların İtalyan kültürü üzerindeki etkileri, bazen çok büyük, bazen de oldukça hafif kalmış bir durumda görünür. Birinci hal için özellikle Aristoteles'i ele alalım. Gerçekten bu filozofun, esas itibariyle, çok erkenyaytlan Ethika[41] ve Politika adlı eserlerinde geçen kavramlar, bütün İtalyan aydınlarının ortak malı olmuş, genellikle soyut düşünme yöntemine Aristoteles hükmetmiştir[42]. Buna karşılık eski filozofların, hattâ bizzat Floransa'lı Eflatun hayranlarının, zihinler üzerindeki dogmatik etkileri gayet hafif olmuştur. Böyle bir etki gibi görünen şey, genel olarak yeni kültürün bir sonucundan, özbeöz İtalyan dehasının gelişmesi sonucundan ibarettir. Din konusuna sıra gelince, bu sorun hakkında daha bazı şeyler söyliyeceğiz. Fakat çoğu hallerde, genel kültür ile değil, sadece kimi kişilerin veya bilgin çevrelerin ifadeleri ile karşılaşmaktayz; burada da klâsik öğretilerin gerçekten benimsenmiş olmak hali ile sadece modaya uyularak benimsenmiş gibi görünmek hali arasında bir ayırma yapmak zorunluğu vardır. Çünkü birçokları için klâsik çağ kültürü, hat-

41 Papa II. Paul zamanında bir kardinal, aşçısına bile Aristo'nun Ethika'sını öğretmekte idi. Kars. Gasp. Veron.. Vita Pauli II.: Muratori III, II, Col. 1034.

42 Genel olarak Aristo'yu etüt etmek için özellikle Hermolauş Barbarus'un bir söylevi çok faydalıdır.

tâ bu alanda çok bilgin olanlar için de, sadece bir modadan başka birşey değildir.

Bununla beraber, bugün bize gösteriş gibi görünen bütün şeylerin o dönem için de gerçekten gösteriş olması gerekmez. Örneğin, çocuklara küçük ad olarak Yunan ve Romalı kişi adlarının verilmesi, herhalde, zamanımızda özellikle kız çocuklar için çok geçerli olduğu gibi, romanlardan alınma isimlerin takılmasından çok daha saygıya değer bir davranıştır. Klâsik dünyaya hayranlık, azizlere duyulandan daha büyük olduğu bir zamanda, gayet doğaldır ki bir soylu ailesi, oğullarını Agamemnon, Achill ve Tydeus diye çağıracaktır[43]; ressam da oğluna, Apelles ve kızına Minerva ilaah.[44] gibi adlar takacaktır. Hiç değilse, baştan atılmak istenen aile adları yerine klâsik çağda kullanılmış ve kulağa hoş gelen aile isimlerinin alınması, her halde müdafaa edilebilir bir tutumdur. Hemşerilerin tümünü vasıflandıran ve fakat henüz bir soyadı halini almamış bulunan yer isimleri, aynı zamanda bir aziz ismi

43 Bursellis, Ann. Bonon.: Murat. XXIII, Col. 898.

44 Vasari XI, p. 189, 257, Vite di Sodoma e di Garofalo. — Anlaşılması kolay sebeplerle o zaman Roma'da eu bayağı kadınlar, Ginlia, Lucrezia, Cassandra, Porzia, Virginia, Pentesilea ve ilaah.. gibi en ahenkli klâsik adlar almışlardır. Aretino'da bu kadınlar, bu adlarla geçmektedirler. Yahudiler de belki o vakitler, Amilcare, Annibale, Asdnıbale gibi en büyük Roma düşmanlarının adlarını almışlardır.

olarak insan için bir sıkıntı kaynağı olduğu hallerde, yeğlenerek atılıyordu. Böylece Filippo da S. Gemignano, bu adı bırakarak Cailimachus adını alıyordu. Ailesi tarafından red ve tahkir edilip bir bilgin olarak gurbet ellerde talihini ariyan ve sivrilen insan, bir Sanseverino olsa bile, övünçle ad değiştirerek Julius Pomponius Laetus olabiliyordu. Lâtince konuşan ve yazan, yalnız çekimi yapılmağa elverişli olmakla kalmayarak aynı zamanda nesir ve nazımda kullanılması kolay olan adlara ihtiyaç duyan bir kuşak çocuklarının adlarını doğrudan doğruya Lâtince veya Yunancaya tercüme edişleri, (sonra bu Almanya'da hemen hemen istisnasız uyulan bir töre olmuştur) çok görülmemelidir. Asıl yakışıksız olan ve çok kez gülünç düşen şey, gerek bir soy adının ve gerekse bir küçük adın, klâsik bir ahenk ve yeni bir anlam verecek biçim alıncaya kadar, yarım yamalak değiştirilerek garip bir kalıba sokulması idi. Böylece Giovanni'den Jovianus ya da Janus, Pietro'dan Pierius ya da Petreius, Antonio'dan Aonias ve benzeri; sonra yine Sannazaro'dan Syncerus, Luca Grasso'dan Lucius Crassus ve ilâah.. yapılıyordu. Bu gibi işler hakkında son derece alaylı sözler söylemiş olan[45] Ariosto, kendi yapıt-

45 Quasi che'l nome i buon giudicî inganni,
E che cpıel meglio t'abbia a far poeta,
Che non fara lo studio di malt' anni!
(Sanki uzun yıllar çalışmayan şair
daha büyük başarı göstermiş gibi) — Bahtın, ken-

larında tasvir etmiş olduğu erkek ve kadın kahramanların adlarının yeni doğan çocuklara konduğuna bizzat kendisi tanık olmuştur.[46]

Aynı devrin Lâtin dilini kullanan yazarlarında, toplum yaşantının birçok kuruluşlarında, memurluk adlarının, resmî hizmetlerin, teşrifat ve ilâah.. nın Lâtinceleştirildiğini görüyoruz; bu hususta bir yargıya varırken de pek öyle sert davranmamalıyız. Gerçi bu, sade ve akıcı bir Lâtince ile yetinildiği sürece ki aşağı yukarı Petrarca'dan Aeneas Sylvius'a kadar gelen yazarlarda durum böyledir - o kadar göze çarpacak bir tarzda değildi; fakat tam anlamı ile erişilmesi istenince, kaçınılmaz bir zorunluk haline girdi. Şimdi artık modern şeyler, sun'î olarak adları değiştirilmediği takdirde, üslubun bütününe uygun düşmüyordu.Bilgiçler, her şehir meclisine Patres conscripti, her rahibe manastırına Virgines Vestales, her azize Divus veya Deus sanların vermekten büyük bir kıvanç duyuyorlardı. Buna karşılık, Paolo Giovo gibi ince zevk sahibi kimseler ise, büyük bir olasılıkla yalnız kaçınmak olanağını bulamadıkları hallerde bunu yapıyorlardı. Böyle hareket etmek zorunda kaldığı zamanlarda da tabii kalmasını ve fazla göze batacak aşırılıklardan kaçınmasını bildiği için, Giovio'nun güzel cümleleri

dişine şüphesiz uyumlu bir ad bağışlamış olduğu Ariosto, VII. Satir'in 64 üncü beytinde böyle alay etmektedir.

46 Veya Bojardo'nun kahramanlarına göre, ki bunlar kısmen kendisinin de kahramanlarıdır.

içinde kardinallere Senatores, bunların dekanına Princeps Senatus, aforoza Dirae[47], karnavala Lupercalia ve ilâah.. denmesi, bizi fazla rahatsız etmemektedir. Bu üslup özelliklerine bakarak bütün bu düşünce tarzı hakkında acele bir yargı vermekten ne derecede kaçınılması gerektiği, özellikle bu yazarda açık bir surette görülmektedir.

Doğrudan doğruya Lâtince üslubun tarihçesini burada izleyecek değiliz. Tam iki yüz yıl süre ile hümanistler, sanki Lâtince yazı dili olmaya lâyık biricik lisan imiş ve böyle kalması zorunluluğu varmış gibi davranmışlardır. Poggio[48], Dante'nin büyük şiirini İtalyanca yazdığına yazıklanmaktadır. Gerçekte ise Dante, bilindiği gibi bunu Lâtince olarak denemiş ve İnferno'nun başını Hexameter'lerle yazmıştı. İtalyan şiirinin bütün mukadderatı, Dante'nin bu yolda devam etmemesine bağlı kalıyordu. Fakat Petrarca bile Sonette ve Canzone'lerinden çok Lâtince şiirlerine güven besliyordu; hattâ bizzat Aristo'nun Lâtin-

47 1512 de Fransız askerlerine böyle deniliyor: omnibus diris ad iıııferros devocati (hep aforozlanarak cehenneme çağrıldılar). Daha ciddi düşünen ve yabancı asker birliklerine karşı Macrobius'dan bir aforoz formülü söyliyen başrahip Tizio'yu aşağıda yeniden anacağız.

48 De infelicitate principuın: Poggii Opera, fol. 152; Cuis (Dantis) exstat poema praeclarum, neque, si literis latinis constaret, ulla ex parte poetis superioribus (eskilere) postponendum. Boccaceio, Vita di Dante, p. 73 e göre daha o zaman birçok kimseler «ve bunlar arasmda akıllılar» Dante'nin ne sebeple Lâtince yazmadığı sorununu ortaya atıyorlardı.

ce şiir yazmasını arzu edenler bile vardı. Edebiyat işlerinde bundan daha sıkı bir baskı hiçbir zaman görülmemiştir[49]. Ancak şiir, esas itibariyle bu baskıdan sıyrılmıştır. Şimdi, herhalde fazla büyük bir iyimserliğe kapılmaksızın diyebiliriz ki İtalyan şiirinin iki çeşit ifade aracına sahip bulunuşu, hayırlı olmuştur; çünkü her ikisinde de çok yetkin ve özgün şeyler yaratmıştır, öyle ki biz her ikisinde de neden bazen İtalyanca'nın bazen de Lâtincenin seçilmiş olduğunu anlıyabiliyoruz. Belki nesir için de durum aynidir. İtalyan kültürünün dünyadaki yeri ve ünü, belli konuların Lâtince olarak-içeride ve dışarıda - işlenmesine bağlı idi[50]. Öte yandan İtalyan nesrini en yetkin biçimde yazanlar, Lâtince yazmamak için nefisleriyle büyük bir mücadele yapmak zorunda kalan kimseler olmuştur.

XIV. yüzyılından beri Cicero, genellikle nesirin en arı kaynağı olarak kabul edilmiş bulunuyordu. Bunun nedeni, hiçbir zaman Cicero'nurt sözcüklerine, cümle yapışına ve edebî kompozisyon tarzına duyulan hayranlık yalnız değildi; bunlardan başka, o mektup tarzı ustasının sevimliliği, o hatibin parlaklığı ve o filozof yazarın açık

49 Bu husustaki bağnazlığı öğrenmek isteyen baksın: Lil. Greg. Gyraldus de poetis nostri temporis (zamanımız şairleri üzerine).

50 Şüphesiz onay gören üslûp ekzersizleri de vardır: meselâ büyük Beraldus'un «Orationes»'indeki Boccaccio'dan Lâtinceye tercüme edilen iki hikâyesi, hattâ Petrarca'nın bir «Canzone» si gibi.

anlatımı ile üslubu da, İtalyan düşünüş ve duyuşuna tamamı tamamına cevap veriyordu. Bir insan ve devlet adamı olarak Cicero'nun[51] zaafını daha Petrarca açıkça görmüş bulunuyordu. Fakat klâsik ilkçağın bu parlak simasına beslediği saygı o kadar büyüktü ki bu kusurundan dolayı Cicero, onun gözünde hiçbir şey yitirmiş değildi Petrarca'dan beri önce mektup tarzı hemen hemen baştan başa Cicero'nun örneğine göre gelişmişti ve hikâye müstesna olmak üzere diğer edebî türlerde yine aynı etki altında yürümüştü. Bununla beraber, kaynaklarla- belgelendirilemiyen her terimi reddeden gerçek Ciceronizma, ancak XV. yüzyıl sonlarına doğru, Lorenzo Valla' nın gramer üzerindeki yazıları bütün İtalya'da etkilerini gösterdikten ve Roma edebiyatı tarihçilerinin ifadelerini süzgeçten geçirilip karşılaştırmalar yapıldıktan sonra[52] başlamıştır. Ancak şimdi, eskilerin nesrinde üslup ayrılıkları inceden inceye araştırılmaktadır ve avutucu bir güvenle daima şu sonuca varılmaktadır ki tek başına Cicero ya da, eğer bütün edebî türler kapsanmak istenirse, «o ölümsüz, nerdeyse göksel Cicero devri» salt örnek-

51 Kars. Petrarca'nın yukarı-dünyadan «Fehametli gölgelere» mektupları.: Opera, p. 704 vd. Bundan başka de rep. optime administranda başlıklı yazıda p. 372: «sic esse doleo, sed sic est» (böyle olduğundan acı duyuyorum, ne çare ki böyledir).

52 Roma'da arı dilcilik bağımsızlığının eğlenceli bir tablosunu Jovian. Pontanus, «Antonius»unda vermektedir.

tir[53]. Şimdi Pietro Bembo, Pierio Valeriano vesaire gibi kimseler, bütün güçleriyle bu amaca ulaşmak için çalışmaktadırlar. Uzun zaman bu eğili me karşı ayak diremiş ve en eski yazarları örnek almak suretiyle kendilerine arkaik bir üsTûp sağlamış olanlar[54] da en sonunda direnme güçleri kırılarak Cicero'nun önünde diz çöküyorlardı. Şimdi Longolius, Bembo'nun etkisiyle, beş yıl boyunca Cicero'dan başka bir şey okumamaya karar veriyordu. Hattâ aynı Longolius, Cicero'nun yapıtlarında geçmeyen sözcükleri kullanmamaya yemin bile ediyordu. İşte bu gibi ruh haletleri, en sonunda, bilginler arasında büyük bir tartışmanın patlak vermesine neden olmuştur ki bu mücadelede bir tarafın başında Erasmus, öteki tarafın da büyük Scaliger bulunmuşlardır.

Gerçekte Cicero hayranlarının hepsi de, onu dilin biricik kaynağı olarak sayacak derecede tek taraflı değillerdi. Daha XV. yüzyılda Poliziano ile Ermolao Barbaro, bilinçli olarak kendilerine özgü özel bir Lâtince üslup yaratmak cesaretini göstermişlerdir[55]. Doğal olarak onlar, «taşacak dere-

53 Hadriani (Cornetani) Card. Bak Chrysogoui de sermeme latino liber. Başlıca giriş bölümünde. — O, Cicero ve çağdaşlarında Lâtinceciliğin tâ kendisini görmektedir.

54 Paul. Jov. Elogia, Bapt. Pius'dan söz etmesi vesilesiyle.

55 Paul. Jov. Elogia, Naugerius münasebebiyle. Ona göre ülküleri şu idi: aliquid in stylo proprium, qoud peculiaroni öx certa nota mentis effigiem referret, ex naturae genio effıımsse (Üslûbunda zihniyetin belli bir tarafını özel surette

cede zengin» bir bilginliğe dayanıyorlardı. Bize bunu haber veren Paolo Giovio da aynı amaca doğru yürümüştür. Bu adam, birtakım modern fikirleri ve özellikle estetik düşünceleri ilk kez olarak ve büyük bir çaba harcayarak Lâtince ifade etmiştir. Daima isabetli olmamakla beraber bunlar bazen dikkate değer bir güç ve zerafettedirler. Kendi çağında yaşıyan büyük bir ressam've heykeltıraşların karakterlerini Lâtince tasvir ederken[56] ortaya attığı çok derin görüşler yanında büyük yanlışlıklara da düşmekten kendini kurtaramamıştır. Şöhretini «ut lingua latina nostro ponticifatu dicatur facta auctior».[57] (Lâtin dili bizim papalığımız zamanında daha yükselmiştir) denmesine bağlıyan Papa X. Leo da Lâtincenin kullanılması hususunda liberal bir eğilim göstermiştir. Esasen onun zevk ve sefa düşkünlüğü yanında bunun başka türlü olmasına da imkân yoktu. Dinlediği ve okuduğu şeylerin gerçekten Lâtince, canlı ve za-

yansıtacak kendinden bir öğe katmak). — Daha Poliziano, acele olduğu zamanlarda mektuplarını Lâtince yazmakta güçlük çekiyordu, karş. Raph. Volat. comment. urban. L. XXI.

56 Paul. Jov. Dialogus de viris literis illustribus; Tiraboschi, ed. Venez. 1796, Tom. VII, parte IV. Bilindiği gibi Giovio, bir zamanlar, sonradan Vasari'nin meydana getirdiği büyük işi üzerine almak niyetinde idi. O diyalog'da Lâtince'nin çok geçmeden üstünlüğü büsbütün kayb edeceğini hissetmekte ve bundan şikâyette bulunmaktadır.

57 1517 de Franc. de' Rosi'ye yazılan «Breve» (papa yazısı)'de Sadoleto tarafından kaleme alınmıştır.: Roscoe, Leo X., ed. Bossi IV, p. 172.

rif bir üslupta olması onun için kâfi geliyordu. Nihayet Cicero, Lâtince karşılıklı konuşma için örnek vermiş değildi ve bu alanda onun yanısıra başka tanrılara da tapınmak zorunlu oluyordu. Roma'da ve taşrada oldukça sık sık sahnelerde oynanan Plautus'un ve Terenz'in komedyaları karşılıklı konuşma ihtiyacını karşılıyordu. Bu komedyalar, oyuna iştirak edenlere Lâtince konuşmak için eşsiz bir ekzersiz teşkil ediyordu. Daha Papa II. Paul[58] zamanında bilgin Theanum kardinali (ki büyük bir ihtimalle Pistoja'lı Niccolo Fortiguerra'dır), çok yıpratılmış ve isim indeksleri aşırılmış Plautus nüshaları ile meşgul olmak cesaretini göstermesi ve ayni müellife dil bakımından büyük bir önem vermesi dolayısiyle övülmektedir. Belki de bu eserlerin sahnede oynanması teşebbüsü ilk defa ondan gelmiştir. Sonra Pomponius Laetus işi üzerine almış ve yüksek rütbeli kilise adamlarının evlerinde Plautus'un sahneye konulmasında rejisörlük etmiştir[59]. Aşağı yukarı 1520 den beri bundan vazgeçilmesini, Giovio, yukarıda gördüğümüz gibi (s. 278), belagatın gerilemesi nedenleri arasında sayıyordu.

58 Gasp. Veronens, Vita Pauli. II.: Murat. III, II, Col. 103 I. Bunlardan başka Seneca'nın piyesleri ve Yunanca dramların Lâtinceye çevirileri sahnelerde oynanıyordu.

59 Ferrara'da Platus'un, çoğu kere Collenuceio, Guarino v.s. tarafından kaleme alınmış İtalyancaları oynanırdı. Isabella Gonzaga bunları çok sıkıcı buluyordu. — Pomp. Laetus hakkında karş. Sabellici opera, Episl. L., XI, fol. 56 ve sonrası.

En son olarak burada, edebiyattaki Ciceronizma'nın sanatta bir paralelinden söz etmemiz yerinde olur. Bu, mimarların Vitruvianizma'sıdır*. Bütün Renaissance için yürürlükte kalan bir yasa burada bir kez daha kendini açığa vurmaktadır: Kültürde hareket, daima sanatta hareketin önünden gider. Burada zaman farkı, Corneto Kardinali Hadrian (1505) ile salt anlamda Vitruvianist'ler arasını hesaplarsak, aşağı yukarı yirmi yıl kadardır.

Nihayet, yeni Lâtince ile meydana getirdikleri şiirdir ki, hümanistlerin en büyük gururunu teşkil etmektedir. Burada, humanizmanın karakterini belirtmeye yardım ettiği ölçüde bu şiirin üzerinde durmak zorunluğu vardır.

Yeni Lâtince şiirin kamu oyu tarafından ne kadar tutulduğunu, kesin zaferi kazanmaya ne kadar yaklaştığını yukarıda anlatmıştık, (s. 377). Peşin olarak şuna tamamiyle emin olmak gerek ki, o zamanki dünyanın en yetenekli ve en ileri derecede gelişmiş bir ulusu, sırf çılgınlık yüzünden ve önemli bir iş yapmak kastı olmaksızın, şiirde italyanca gibi bir dilden vazgeçmiş olamaz. Çok kuvvetli bir etkenin italyanları böyle bir yola götürmüş olması gerekir.

* Vitruvius Pollio, İmparator Augustus zamanında yaşamış Romalı bir mimar ve yazardır. Onu kendilerine örnek alan Rönesans çağı sanatçılarına vitruvianist, izledikleri yola da vitruianisme denilmektedir (Çevirmen).

işte bu etken, klâsik ilkçağ kültürüne duyulan hayranlık idi. Her gerçek ve içten hayranlık gibi bu hayranlık da zorunlu olarak taklitçiliği doğuruyordu. Başka zamanlarda ve başka uluslarda da ayni amaca doğru yapılmış tek tük girişimlere sık sık rastlanmaktadır. Fakat yeni - Lâtince şiirin devamı ve gelişebilmesi için gerekli olan şu iki ana koşul yalnız İtalya'da mevcut bulunuyordu: Milletin eğitim görmüş çevrelerinde genel bir ilgi; bizzat şairlerde klâsik çağ İtalyan yaratıcılık kudretinin kısmî olarak yeniden uyanması - ki bu çok eski bir musikinin kuşaktan kuşağa hârika kabilinden süregelen nağmesinden başka bir şey değildir. Bu koşullar altında vücuda getirilen eserler arasında en seçkin olanlar, artık birer taklitten ibaret değil, fakat bağımsız olarak yaratılmış özgün ürünlerdir. Sanatta aktarılmış kalıplara tahammül edemiyenler; klâsik kültürü ya bizzat takdir etmeyenler veya, tam tersi olarak, bu kültürü, yaklaşılamıyacak derecede sihirli ve taklidi imkânsız sayanlar; ve nihayet birçok hecelerin uzunluk veya ksalık derecesini yeniden keşfetmek veya bulup çıkarmak zorunda kalmış şairlerde görülen aksaklıkları affetmek istemiyen kimseler; bu tür edebiyatı bir yana bıraksınlar. Onların en güzel yapıtları, her hangi bir keskin eleştiri karşısında sarsılmadan değerini koruyabilmek için değil, fakat şairin ve binler-

ce çağdaşının hoşuna gitmek için vücuda getirilmişlerdir[60].

En az başarı, konuları klâsik çağ hikâyeleri ve efsanelerinden alınma epik şiir alanında kazanılabilmişti. Bilindiği gibi canlı bir epik şiir için gerekli olan ana koşulların, değil yalnız şimdi örnek olarak kullanılan Roma'lılarda, hattâ, Homeros biryana bırakılacak olursa, Yunanlılarda bile mevcut bulunmadığı kabul edilmektedir. O halde Renaissance çağı Lâtincecilerinde de bu koşullar aranamaz. Bununla beraber Petrarca'nın «Africa»-sı. genel olarak modern zamanların her hangi bir epik yapıtı derecesinde heyecan uyandırmış, ayni oranda büyük bir okuyucu ve dinleyici topluluğu bulmuş olsa gerektir. Şiirin kökeni ve güttüğü amaç, önemle göz önünde tutulmuştur. XIV. yüzyıl insanları, tamamiyle yerinde bir duygu ile, ikinci Pön savaşı zamanını Roma satvetinin doruğu olarak görmüşlerdir; işte Petrarca bu dönemi yazmak ihtiyacını duyuyodu. Eğer o vakitler Silius İtalicus keşfedilmiş olsaydı, belki de Petrarca, başka bir konu seçerdi. Fakat bu yapıt tanınmadığına göre Scipio Africanus'un yüceltilmesi, XIV. yüzyıl anlayışı için adetâ bir ihtiyaçtı. Nitekim Zanobi di Strade adında başka bir şair de aynı konuyu ele almıştı ve sırf Petrarca'ya beslediği saygı yüzünden, epeyce ilerletmiş bulunduğu bu

60 Aşağıdaki konu için bak: Deliciae poetarum italor.: Paul. Jovius. Elogia: — Lil. Greg. Gyraldus, de poetb nostri tcmporis; — Rosooe, Leone X,, ed. Bossi'nin ekleri.

eserini tamamlamaktan vazgeçiyordu[61]. Africa'nın meydana getirilmesini haklı gösterecek herhangi bir neden bulmak gerekirse bunu, yazıldığı zaman ve daha sonraları herkesin Scipio ile, sanki hâlâ yaşıyormuş gibi ilgilenmiş olmasında, onun İskender, Pompeios ve Caesar'dan daha büyük bir insan sayılmasında arayacağız[62]. Modern epik yapıtlardan kaç tanesi, Africa kadar kendi devrinde popüler, esasında tarihî olmakla beraber yine de zihinlerde mitolojik etki yaratan bir konuyu işlemiş olmakla övünebilir? Şüphesiz ki bu kitabı şimdi zevkle okuyabilmemiz mümkün olamaz. Tarihî konuları ele alıp işleyen bu türden başka yapıtlar hakkında bilgi edinmek için okuyucularımıza edebiyat tarihlerini salık vereceğiz.

Yunan ve Roma mitolojisi üzerinde işlemek, buradaki şiir gediklerini doldurmak yolunda yapılan çalışmalar daha zengin ve verimli olmuştur. İtalyan şiiri bu alanda da erkenden davranmış, Boccaccio'nun yapıtları içinde en iyisi olarak sayılan «Teseide» ile işe başlamıştır. Papa V. Martin zamanında Maffeo Vegio, «Aeneide»ye ek olarak Lâtince bir onüçüncü kitap kaleme almıştır. Bun-

61 Filippo Villanı, Vite, p. S.

62 Franc. Aleardi oratio in laudem Franc. Sfortiae.: Murat. XXV, Col. 384. — Scipio ile Caesar'dan hangisinin daha büyük olduğu tartışmasında Guarino Caeser'ın, Poggio ise (Opera, epp. fol. 125, 135 ve sonrası) Scipio'nın lehinde idiler. — Attavente'nin minyatürlerinde Scipio ile Hannibal için bak: Vasari IV, 41, Vita di Fiesole. — ikisinin adlan, Piceinino ve Sforza için kullanılmıştır, sayfa 155

dan başka, özellikle Claudian tarzında ve daha az önemli olmak üzere örneğin Meleagris, Hesperis ve ilah..gibi bir takım denemeler görmekteyiz. Fakat en çok dikkate değer olanı, yeni yaratılan mitolojik menkıbelerdir. Bu menkıbeler, İtalya'nın en şairane bölgelerini, tanrılar, periler, cinler, melekler ve aynı zamanda çobanlardan oluşan otokton bir ahâli ile iskân etmektedirler. Burada epik tarz ile pastoral tarzı birbirinden ayırtetmek esasen olanaksızdır.

Bazen hikâye ve bazen de dialog biçiminde yazılan pastoral şiirlerde çoban hayatı, Petrarca'dan beri artık hemen hemen tamamiyle[63] basma kalıp, gelişi güzel imge ve duygular için bir zarf olarak işlenmiştir ki ilerde başka bir vesile ile bu sorun üzerinde duracağız. Şimdi sadece yeni mitolojik menkıbeleri söz konusu edeceğiz. Eski tanrıların Renaissance insanı için iki türlü anlam ifade ettiği gerçeği, herhangi bir yerden çok daha açık olarak burada kendini göstermektedir. Bir yandan bunlar şiirde soyut kavramların yerini tutmakta, allegorik figürleri gereksiz kılmaktadırlar; aynı zamanda da şiirde serbest ve bağımsız birer öğe, soyut güzellikten birer parçadırlar ve bu sıfatla her şiire katılmaya ve daima yeni yeni sentezlere elverişlidirler. Bunun

63 Köy hayatının gerçekçi bir biçimde işlenmiş hâlde ortaya çıktığı parlak istisnalardan, aynı şekilde aşağıda söz edeceğiz.

ilk örneğini vermek cüretini Boccaccio göstermiş, her ikisini de İtalyanca yazdığı Ninfale d'-Ameto ve Ninfale fiesolano adlı yapıtlarında Floransa çevresinde yaşattığı, kuruntulara dayanan tanrılar ve çobanlar âlemini tasvir etmiştir. Ancak, bu alanda yaratılan şaheser, Pietro Bembo'nun[64] «Sarca»sı olacaktı; burada Sarca adlı ırmak tanrısının Garda adındaki periye nasıl istekli çıktığı; Monte Baldo'daki bir mağarada kutlanan parlak düğün töreni; Tiresias'ın kızı Manto'nun, küçük Mincius'un doğacağını; Mantua'nın kurulacağını ve Mincius ile Andes perisi Maia'nın birleşmelerinden doğacak olan Virgilius'un gelecek zamanlarda kazanacağı şöhreti haber veren kehanetler yırlanmaktadır. Bu görkemli humanizma rokokosu için Bembo o kadar güzel beyitler bulmuş ve sonuna Virgilius'a okadar zarif bir sesleniş eklemiştir ki her ozan ona imrense yeridir. Genel olarak bu gibi yapıtlara sadece birer hitabet ekzersizi sayılarak, fazla önem verilmemektedir. Ancak, bu bir zevk sorunudur ki üzerinde herkes istediği gibi serbestçe fikir yürütebilir.

Başkaca, kutsal kitaplardan ve kiliseden konularını alan ve Hexameter kalıpları içine soku-

64 Mai, Scipilegium romanum, vol. VIII de basılmıştır (aşağı yukarı 500 kadar Hexametre). Piero Valeriano bu mitolojik menkıbeyi şiir halinde yazmağa devam etmiştir; Deliciae poet. ital. da «Carpiossu — Verona'daki Murari sarayında Brusasorci'nin freskleri. Sarca'nın sahnelerini tasvir etmektedir.

lan uzun epik şiirlerin de meydana getirilmiş olduğunu görmekteyiz. Bunların yazarları, her zaman kilise hiyerarşisi içinde yükselmek ve papanın gözüne girmek kastiyle hareket etmiş değillerdir. En iyilerinde ve hattâ Parthenice'nin yazarı olan Battista Mantuano gibi en yeteneksiz alanında bile, bilgince Lâtince şiirleri ile dîne hizmet gibi içten ve dürüst bir isteğin mevcut bulunduğunu kabul edebiliriz. Şüphesiz ki bu istekleri, yarı paganlık şeklindeki katolik anlayışlarına çok uygun düşüyordu. Geraldus bu tür şairlerden birçok isimler sıralamaktadır. İçlerinde Christiade adlı yapıt ile Vidave De partu Virginis başlıklı üç şarkısı ile Sannazaro, ön sırada yer almaktadırlar, Sannazaro, paganlık ve Hıristiyanlık elemanlarını hiç çekinmeden iç içe soktuğu beyitlerindeki sürekli ve kuvvetli akıcılık ile, tasvirlerindeki plâstik kudretle ve işçiliğindeki pürüzsüz yetkinlikle son derece derin bir izlenim yaratmaktadır. Bir karşılaştırma yapmaktan korkmaksızın Virgilius'un dördüncü çoban türküsünden bazı beyitleri kendi çoban türküsü içine sokuşturmak cesaretini de göstermiştir. Öteki dünyaya ait konuları işlerken bazan ancak Dante'de görülebilen cesaret örnekleri vermektedir. Meselâ Kıral Davud'u öteki dünyada kilise babalarının ruhlarının temizlenmesine ayrılmış yerde (Limbus patrum) ayağa kaldırarak şarkı söyletmesi ve kehanette bulundurması, ya da Tanrı tahtında oturup bütün il-

kel varlıkların resimleriyle pırıl pırıl yanan mantosu içine bürünmüş olduğu halde göksel ruhlara seslenişte bulundurması gibi sahneler bu kabildendir. Bazı defalar hiç tereddüt göstermeden eski mitolojiyi kendi konusu içine işlemekte ve bunu yaparken de aslında barok görünmemekte, yani bütünün uyumunu bozacak bir duruma düşmemektedir; çünkü şair, paganlık çağının tanrılarını sadece yardımcı figürler olarak kullanmakta ve hiçbirisine baş rolü vermemektedir. O zaman'n sanat gücünü ve yeteneğini bütün kaplamı ile öğrenmek istiyen bir kimse, böyle bir eseri incelemeden uzak kalamaz. Şiirde Hıristiyanlık ve paganlık öğelerinin birbirine karıştırılmasının plâstik sanatlardakinden çok daha fazla derecede aksaklıklar meydana getirmeye elverişli olduğu göz önünde tutulacak olursa, Sannazaro'nun gördüğü iş, bir kat daha büyük görünür. Plâstik sanatlarda göz, biçim ve renk güzelliği ile tatmin edilebilir; esasen da plâstik sanatlar, şiirde olduğundan çok daha az derecede konunun önemine bağlıdırlar. Çünkü imgelem gücü plâstik sanatlarda daha çok biçim üzerinde, şiirde ise daha çok maddenin kendisi üzerinde işler. İyi ahlâklı Battista Mantuano, Bayramlar Takvimi[65] adlı yapıtında başka bir çıkar yol aramıştı: Tanrı ve yarı tanrılara kutsal tarihe hizmet ettirecek yerde, buniarı, tıpkı kilise babalarının yaptıkları gibi, kutsal tarihe karşı faal bir muhalefete geçirmek-

65 De sacris diebus.

tedir. Melaike Cebrail, Nasira'da Meryem'i selâmlarken Mercur, Karmel dağından uçarak melaikenin arkasından gelmiş bulunmakta ve kapıda gizlice onları dinlemektedir; sonra, işittiklerini, toplu bir halde bulunan tanrılara bildirmekte ve böylece onları ümitsizce kararlar vermeğe itmektedir. Diğer yazılarında[66] da şüphesiz bazan Thetis, Ceres Aeolus ve daha başka pagan tanrıları Bakirenin ve saltanatının önünde kendi istekleri ile eğilerek bîat etmek zorunda kalmaktadırlar.

Sannazaro'nun şöhreti, kendisini taklit edenlerin çokluğu, o zaman ileri gelenlerin ona besledikleri derin saygı — bütün bunlar, yaşadığı çağ için onun ne kadar gerekli ve değerli bir kişi olduğunu gösteren kanıtlardır. Bir şairin aynı zamanda hem Hıristiyan, hem de tamamiyle klâsik olabileceğini ispat etmekle o, Reformation'un başlaması sıralarında kilise için çok önemli olan bir problemi çözmüştür. Gerek Papa Leo ve gerekse Clemens, bu büyük başarısı için ona açıktan açığa teşekkürlerini bildirmişlerdir.

Ve nihayet şimdi, Hexameter veya Distichon kalıpları içinde çağdaş tarihler de yazılmakta idî. Bazan daha çok hikâye üslubunda, bazan da daha ziyade övgü tarzında olan bu tür tarihler, genel olarak bir hükümdarı ya da bir hükümdar ailesini yüceltmek için kaleme alınırdı. Sphorcias, Borseis, Borgias, Triultias ve ilaah.. gibi yapıtlar

66 Meselâ onun sekzinci EUoge'sinde.

bu suretle meydana gelmişlerdir. Şüphesiz ki bunlarla istenen sonuç elde edilmiş değildir. Çünkü, eğer herhangi bir kimse meşhur ve ölümsüz kalmış ise muhakkak ki bu, hatta en güçlü şairlerin kalemlerinden çıkmış olsalar bile, herkesin bükülmez bir isteksizlikle karşıladığı bu tarz şiirler sayesinde olmuş değildir. Fakat, Meselâ Papa X. Leo'nun Palo'da avlanması konulu güzel şiir[67] ya da Kardinal Adriano da Corneto (s. 192) tarafından yaratılmış olan «II. Julius'un seyahati» gibi meşhur insanların hayatlarından alınmış sahneleri canlandıran sade ve hiç bir amaç gütmiyen küçük yazılar, büsbütün başka bir etki yapmaktadr. Ercole Strozza'nın, şimdi adını andığımız Hadrian'ın ve daha başkalarının da avlanmalarını tasvir eden parlak yazıları vardır ve modern bir okuyucunun, bu eserlerde muhakkak ki sık sık rastlıyacağı yaltaklanmalardan ürkmesi ya da alınması, ancak yazıklanma ile karşılanır. Konuların ustaca işlenmiş olması ve bâzan hiç de az olmıyan tarih değerleri, bu mütevazf şiirlere, çağımızın şu anda meşhur olan birçok şiirlerine göre daha uzun bir ömür sağlamaktadır.

Bütünü göz önünde tutulursa bu şiirler, içine karıştırılan duygusal ve genel öğelerde gösterilmiş olan ölçülülük oranında iyidirler.

67 Roscoe, Leone X-, ed. Bossi **VIII,** 184; yine buna benzer üslûpta hoş bir şiir daha: **XII,** 130. — Angilberti'nin, Büyük Karl'm sarayı hakkındaki şiiri, bu Renaissance'a ne kadar yakındır. Kars. Petrz, **monum. II.**

Meşur ustadlar tarafından meydana getirilmiş bâzı küçük epik şiirler vardır ki bunlar, barok ve mitolojik öğelerin yerli yersiz bir tarzda içlerine sokuşturulmuş olması yüzünden farkına varılmaksızın tasviri imkânsız derecede gülünç bir etki uyandırmaktadırlar. MeselâErcolo Strozza'nm[78] Cesare Borgiafs. 187 vd.) için yazdığı ağıt, bu çeşittendir. Burada bütün ümidini İspanyol soyundan Papa III. Calixtus ile VI. Alexandr'e bağlıyan ve sonra Cesare'yi kendisine vaadolunmuş kurtarıcı olarak gören Roma'nın yakınmalardinüyortız. Cesare'nin tarihi 1503 yılındaki felâkete kadar izleniyor. Sonra şair, o anda[69] tanrıların ne öğüt vermiş olduklarını sanat ve bilim perisinden soruyor ve Erato şöyle anlatıyor: Olympus üzerinde Pallus İspanyolların ve Venüs İtalyanların tarafını tutuyorlardı; her ikisi de Jüpiter'in dizlerine sarılmışlardı; bunun üzerine Jüpiter onları öptü, okşıyarak yatıştırdı ve kendilerine Parcae (dağ tanrıçaları) tarafından tâyin olunmuş bulunan alın yazısını değiştirmek elinde olmadığını açıkladı, fakat tanrıların vaatleri, Este Borgi,? hanedanından doğan bir çocuk™ tarafın-

68 Stozzii Poetae, p. 31 vd. Caesaris Borgiae ducis epicedium.

69 Pontificem addiderat flammis lustralibus omneis Corpoiis ablutum labes Diis Jüpiter ipsis ete.,

70 Bu, sonraki Ferrara hükümdarı II. Ercole'dir, doğ. 4 Nisan 1508, muhtemel olarak bu şiirin yazılmasından bir az önce veya biraz sonra. Şiirin sonlarına doğru: Nascere magne puer matri expectate patrique (ey annenin ve babanın beklediği büyük çocuk, doğuyorsun); denilmektedir.

dan yerine getirilecektir dedi; her iki ailenin de macera dolu eski tarihlerini anlattıktan sonra, tıpkı vaktiyle bütün yalvarmalara rağmen Agememnon'a veya Achilles'e yapamamış olduğu gibi, şimdi Cesare'ye de ebediliği bahşedemiyeceğini beyan etti. Nihayet Cesare'nin ölmeden önce savaşta birçok insan öldüreceği tesellisi ile sözüne son verdi. Sonra Mars Napoli'ye giderek savaş ve karışıklık çıkarıyor; fakat Pallas acele olarak Nepi'ye varıyor ve orada hasta Cesare'ye Papa VI. Alexandr kılığında görünüyor. Talihine katlanması ve kendi adının kazandığı şöhretle yetinmesi için bazı uyarılardan sonra papa şekline girmiş tanriçe «bir kuş gibi» kaybolup gidiyor.

Bununla beraber klâsik çağ mitolojisinin az veya çok derece karıştırılmış olduğu her şeyi reddedersek, bazan büyük olabilecek bir zevkten gereksiz yere kendimizi yoksun etmiş oluruz. Bazan sanat, aslında tamamiyle basma kalıp nitelikte olan bu öğeyi, resim ve heykeltıraşlıkta olduğu derecede asilleştirmiştir. Bu tür edebiyat heveslilerinde hattâ Parodi'nin başlangıçları (s. 250 vd.) bile görülmektedir. Meselâ Macaroneide bunların bir örneğidir ve Giovanni Bellini'nin komik «Tanrılar Bayramı» da, aynı eserin erken vücuda getirilmiş bir paralelini teşkil etmektedir.

Hexametreler kalıbında yazılmış olan şiirlerden bazıları da sırf eleştirmelerden ya da nesir hâlindeki tarihi yazılarn nazma sokulmuş şekille-

rinden ibarettir ki okuyucular, buldukları takdirde bu sonuncusunu yeğ tutacaklardır. Bilindiği gibi sonunda herşey, her kavga ve her tören, terennüm edilmektedir. Reformation devrinin Alman hümanistleri de aynı şeyi yapmışlardır[71]. Fakat bunu sâdece uyuşukluğun ve mısralar düzenlemedeki büyük kolaylığın bir sonucu olarak saymak da haksızlık yapmak demek olur. Hiç değilse İtalyanlarda asla şüphe götürmez surette zengin bir üslup duygusu yaşamaktadır ki bunu, aynı çağın ürünü olan raporlar, tarih eserleri ve bizzat terzarima ' biçimindeki pamfleler ispat etmektedir. Nesil ki Niccolö da Uzzano, yeni bir anayasa tasarısını; Machiavelli, kendi yaşadığı çağın tarihini; bir üçüncü yazar, Savonarola'nın hayatını; bir dördüncüsü piombino'nm Büyük Alfons[72] tarafından muhasara edilişini ve ilâah.. İtalyan şiirinin bu zor türünde kaleme almışlar ve bu sayede daha etkili olmak istemişlerdir; tıpkı bunlar gibi başka birçok yazarlar da okuyucularını kendilerine bağlıyabilmek için hexametre kalıbını yeğ tutmak ihtiyacını duymuş olabilirler. Bu bi-

71 Krş. Schardius, Freher vesaire tarafından toplanan Scriptores kolleksiyonlan.

* Terze rima: Üç mısra'lı şiir biçimi.

72 Uzzano, bak Archiv. IV, I, 296. — Macchiavelli: i Decennali. — Fra Benedetto'nm Cedrus Libani başlıklı Savonarola'nın tarihi. — Assedio di Piombino.: Murat XXV. — Buna paralel olarak Teuerdank (imparator Majrimilian'-nın başından geçenleri tasvir eden allegorik bir şiirin başlığı) ve kuzey ülkelerinde o vakitler meydana getirilen diğer **mantılın** eserleri **gösterebilirle.**

çimde yazılmış şiirlerin ne kadar hoş görüldüğü ve aranıldığını, o devrin didaktik şiiri bize en iyi bir tarzda göstermektedir. Didaktik şiir XVI. yüzyılda hayret edilecek derecede bir ilerleme kaydetmiştir. Altın yapımı, satranç oyunu, ipekböceği yetiştirme, gökbilim, cinsel hastalıklar ve benzeri konular, Lâtince hexametreler kalıbında kaleme alınmaktadır. Ayrıca İtalyanca aynı türden daha birçok uzun şiirler de vardır ki, bunların hiç sözünü etmiyelim. Bu çeşit şiirler, zamanımızda genel olarak okunmadan olumsuz bir yargı ile reddolunmaktadır; bu öğretici şiirlerin ne dereceye kadar gerçekten okunmaya değer bulunduklarını biz de söyliyecek durumda değiliz[73]. Yalnız şu nokta muhakkaktır ki güzellik duygusunun zamanımıza göre kat kat üstün bulunduğu devirler, geç Yunan ile Roma dünyası ve Renaissance çağlan, sözü geçen şiir türünden uzak kalamazlardı. Buna bir itiraz olmak üzere denebilir ki; bugün, güzellik duygusunun eksikliği değil, fakat büyük ciddilik ve bilimsel araştırmalarda çok gelişmiş yöntem şiir şekillerinin kullanılmasını ortadan kaldıran etkenlerdir. Buna da bir diyeceğimiz yoktur.

Son yıllarda didaktik yapıtlardan bir tanesi, bazı yerlerde yeniden yayınlanmaktadır. Bu, Fer-

73 L. Alamanni'nin eseri olup italyanca (versi sciolti» şeklinde yazılmış bulunan «Coltivazione» hakkında diyebiliriz ki şiir olarak zevk alınan bütün parçalan, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak klâsik çağ şairlerinden aktarılmıştır.

rara'lı gizli bir protestan olan Marcellus Palingenius tarafından kaleme alınmış «Hayatın Burçları» adlı yapıttır. Bunda yazar, Tanrı, erdemlik ve ölümsüzlük gibi en yüce fikirlere bağlayarak günlük yaşam görünümlerine ilişkin birçok sorunları tartışma konusu etmektedir; ve bu bakımdan da o, ahlâk tarihinde yabana atılamıyacak bir otorite olarak görünmektedir. Bununla beraber şiiri, esas itibariyle Renaissance'ın sınırları dışına çıkmakta ve aynı zamanda allegori, ciddî surette öğretmek amacına uygun olarak, mitolojinin yerine konulmaktadır.

Fakat, şair-filolog, en çok lirik şiir türünde, özellikle ağıtta ve bir de yergi türünde klâsik çağ şiirine yaklaşmak başarsını göstermiştir.

Hafif şiir türünde Catullus, İtalyanlar üzerinde gerçekten sihirli bir etki yapmıştır. Birtakım zarif Lâtince mâniler, bazı küçük satirler ve dokunaklı mektuplar, baştan başa ondan yapılmış aktarmalardan ibarettir. «Lesbia'nın Serçesi» adlı şiirinden bir tek sözcük alınmaksızın, fakat tamamiyle bu şiirdeki fikirler sırasına bağlı kalınmak suretiyle, ölen köpeklere ve papağanlara ağıt tutulmaktadır. Yine aynı çeşitten birtakım kısa şiirler vardır ki bunların, XV. ya da XVI. yüzyıllara ait olduklarına dair elle tutulur kanıtlar mevcut bulunmasa, ne zaman yazıldıkları konusunda uzmanlar bile aldanabilirler.

Buna karşılık Sapphik ve Alkaik vezinlerinde yazılmış olan Ode (kaside)'ler arasında bir tane bile bulmak hemen hemen olanaksız gibidir ki bunların modern zamanlarda yazılmış bulundukları belli olmasın. Çoğu kez bu, klâsik çağda ancak Statius'a özgü bulunan retorik güzelliğin ve lirik tür için zorunlu olan yoğunluğun eksik oluşları yüzünden belli olur. Ode' nin ayrı ayrı bölümleri, iki veya üç kıt'ası bir araya getirilince bir klâsik çağ şiirinin parçaları gibi görünürler; fakat daha uzun parçaların aynı karakteri koruyabildiklerine çok az rastlanır. Meselâ Andrea Navagero'nun Venüs'a yazdığı güzel bir ode'sinde olduğu gibi bu halin mevcut bulunduğu görülen şiirlerde de klâsik çağ şaheserlerinin[74] yorum ve açıklamalarından başka birşey yapılmadığı kolayca sezilmektedir. Bazı ode şairleri, konu olarak azizleri almakta, yalvarı ve yakarmalarında Horatius ve Catullus'un benzeri ode'lerini ince bir zevkle taklit etmektedirler. Meselâ büyük melâike Cebrail ode'sinde Navagero ve özellikle paganlık duygularına tasarruf etmekte fazla ileri giden Sannazaro, böylelerindendir. Şair herşeyden önce adını taşıdığı azizi[75] kutlamaktadır. Bu azizin küçük kilisesi, şairin Posilippo kıyısında,

74 Burada Lucretius'un giriş'ine ve Horatius'un Ode IV, I ine göre.

75 Yukarda daha ciddi bir vesile ile görmüş olduğumuz gibi (3. 89) bir koruyucu azize yalvarı ve yakarmada bulunulması, aslında bir pagan teresidir.

«deniz dalgalarının kayalıklardaki akıntıyı yuttuğu ve bu kutsal yapının duvarlarına çarptığı yerde» kurulmuş olan şâhâne manzaralı ufak villâsına ait bulunuyodu. Şair, her yıl yapılan St. Nazarius bayramından zevk duymakta idi; aynı günde küçük kiliseyi süsliyen yaprak ve çelenkleri, azize sunulmuş kurban bağışları olarak görüyordu. Federigo d'Aragon ile birlikte kaçak iken uzak gurbetlerde, Loire nehri ağzındaki St. Nazaire'de, derin kalp sızıları içinde patron azizine isim gününde şimşir ve meşe yapraklarından örülmüş çelenkler sunuyordu. Eski yılları, bütün Posilippo gençlerinin çelenklerle süslenmiş kayıklar içinde bayrama geldikleri günleri hatırlıyor ve yurduna dönebilmek için dua ediyordu[76].

Özellikle ağıt ya da hexametre kalıplarında yazılmış olup konuları asıl ağıttan yergiye kadar giden birtakım şiirler, klâsik çağ şiirlerine çok benzerler ve insanı aldatırlar.Hümanistler, tıpkı Roma'lı ağıt şairlerinin metinlerini en büyük bir serbestlikle kullandıkları gibi, onları taklit etmekte de kendilerini çok kudretli buluyorlardı. Navagero'nun geceye seslenişte bulunan ağıtı,

76 Sit satis ventos tolerasse et imbrea
Ac minas fatorum hominiumcrae fraudes,
Da Pater tecto salientem avito
Cernere fumum!

(Rüzgârlara, yağmurlara, kaderin tehditlerine, insanların hiylelerine tahammül artık yeter! Tanrım, nasib et de dedelerden kalma damdan tüten dumanı görelim).

tpkı bu çağın aynı tür şiirlerinde olduğu gibi, klâsik çağ örneklerinin taklidinden hiç de kurtulmuş değildir. Fakat buna karşın şiirde klâsik hava ve uyum son derece canlı bir biçimde kendini göstermektedir. Aslında Navagero[77], daima daha önce gerçekten şairane bir konu bulmakla işe başlar; sonra bu konuyu tutsakça bir bağlılıkla değil, fakat tam ve ustaca bir özgürlükle antoloji üslubuna, Ovidus, Catullus ve Vergilius'un pastoral şiirleri tarzına sokar; mitolojiyi kullanmakta çok çekingen davranır ve ancak, meselâ Ceres vesaire gibi kır tanrılarına yaptığı duada olduğu gibi, kır hayatını canlandırmak için mitolojinden faydalanır. Elçilikle gittiği İspanya'dan dönerken yurdunu selâmlıyan bir şiirinin, sadece başlangıcını yazabilmiştir. Eğer gerisi de başlangıcı gibi gelseydi bu şiir, muhakkak olağan üstü bir bütün teşkil ederdi :

Salve cura Deûm, mundi felicior ora,
Formosae Veneris dulces salvete recessus;
Ut vos post tantos animi mentisque labores
Aspicio lustroque libens, ut munere vestro
Sollicitas toto depello e pectore curas!*

77 Andr. Naugerü crationes duae carminaque aliquot, Venet. 1530, 4. — Az sayıda Carmina (şarkdar), kısmen veya tamam olarak Deliciae'de vardır.

* Selam sana, ey Tanrıların sevgilisi, dünyanın mutlu toprağı,
Selâm size güzel Venüs'ün yaşadığı tatlı yerler;
Sizi ruhumun ve zihnimin bunca sıkıntılarından sonra
Ne kadar sevinçle görüyor ve seyr ediyorum, sizin sayenizde
Bütün gönlümden üzücü düşünceleri nasd atıyorum!

Ağıt ya da hexametre biçimi, her çeşit yüksek duyguları içine alabilen bir kap oluyordu ve en asil yurtseverlik coşkusu (s. 119, II. Julius'a mersiye) kadar, hüküm süren kişilerin en tumturaklı bir şekilde tanrılaştırılması ve aynı zamanda Tibullus gibi bir şâirin kara sevdası da bunda ifadesini buluyordu[78]. Papa VII. Clemens'e ve Farnese hanedanına yaltaklanmak hususunda Statius ve Martial ile adetâ yarışa giren Mario Molsa, hasta yattığı döşekte «yoldaşlarına» seslenerek yazdığı bir ağıtta bize ölüm üzerine her hangi bir klâsik ilkçağ şairi kadar güzel ve arı düşünceler vermektedir; fakat bu fikirlerin hiç birini esas itibariyle klâsiklerden aktarmış değildir. Eski Romalılar'a özgü ağıt türünün nitelik ve kaplamını en derin surette kavrayan ve kendine örnek edinen de, yine Sannazaro'dur. Onun kadar çok sayıda ve nitelikte bu tür şiir veren başka bir şâir yoktur. Bâzı ağıtlarından, ele aldığı konular dolayısiyle sırası geldikçe söz edeceğiz.

En son olarak, Lâtince epigram, o zamanlarda güzel düzenlenmiş birkaç satır halinde, anıta konmuş yazıtlar ya da kahkahalarla ağızdan ağıza dolaşan sözler halinde, bir bilgine şöhret sağ-

78 X. Leo'ya neler sunulduğu hakkında bir fikir edinmek için bak: Guido Postuma Silvestri'nin İsa, Meryem ve bütün azizlere seslenen duası; bu duada onlardan, daha uzun zaman insanlara bu ilahi yaratık'ın yer yüzünde bırakılması istenmektedir; çünkü gökte yeteri kadar denkleri vardır. Roscoe, Leone X, ed. Rossi V, 237 de basılmıştır.

lıyâcak derecede önemli bir şiir türü olmuştur. İtalya'da bu eğilim, daha çok erkenden kendini gösteriyor. Guido della Polenta'nm, Dante'nin mezarını bir anıt ile süslemek istediği duyulunca her yandan, «kendilerini göstermek, ölü şaire saygı sunmak ya da Polenta'nm gözüne girmek istiyen kimselerden» sin taşı yazıtları gelmiştir[79]. Başpiskopos Giovanni Visconti (ölümü 1354)'nin Milano katedralindeki mezar anıtına konmuş 36 Hexametrenin altında şu cümleyi okuyoruz: «Parma'lı Bay Gabrius Zamoreis, hukuk doktoru, bu mısraları yazdı». Zaman geçtikçe başlıca Martial'ip ve kısmen Catullus'un etkisiyle bu, geniş bir edebiyat türü olarak meydana geldi. Bir epigram, klâsik çağdan kalma, eski bir taştan kopya edilmiş[80] sanıldığı ya da meselâ Bembo'nun bazı epigramları gibi, bütün İtalya'da ezberlenecek kadar yetkin görüldüğü zaman, zaferlerin en büyüğü elde edilmiş olurdu. Venedik hükümetinin Sannazaro'ya üç distichon (iki mısralı şiir) den oluşan bir övgüsü karşılığı olarak 600 Dukat ödemesi, asla cömertçe bir israf değildi; bu, o zamanın bütün aydın insanlarınca epigramın ifade ettiği anlamın takdir edilmesinden, şöhretin en yoğun bir şekli olarak kabul olunmasından ileri geliyordu.

79 Boccaccio, Vita di Dante, sayfa 36.

80 Sannazaro, böyle tahriflerle kendisini sinirlendiren birisi ile alay eder: Sint vetera haec aliis mî nova semper erunt (Başkaları varsın bunları eski bilsin; benim için daima yeni olacaklardır).

Öte yandan o zamanlar hiç kimse, alaylı bir epigramdan zarar görmiyecek kadar güçlü değildi. Bizzat büyükler de bir yazıtı her hangi bir yere koymadan önce her defasında dikkatlice ve bilgince danışmalara muhtaç idiler; çünkü meselâ gülünç sin taşı yazıtları, neşelenmek amacı ile düzenlenen dergilere alınmak tehlikesi karşısında idiler[81]. Epigrafi ile epigramcılık el ele yürüyorlardı. Epigrafi, klâsik çağdan kalma taşlar üzerindeki yazıların büyük bir çaba ile etüd edilmesine dayanıyordu.

Roma, epigram ve yazıtların başlıca şehri idi ve böyle kalıyordu. Şöhretin babadan çocuğa geçmediği bu devlette ebedileşmek çarelerini herkesin kendisi araması gerekiyordu. Kısa alaycı şiir, epigram, aynı zamanda rakiplere karşı da etkin bir silâh teşkil ediyordu. Daha Papa II. Pius, baş şairi Campanus'un, kendi hükümdarlığı zamanına ait yazmış olduğu distikhonları memnunlukla karşılamıştır. Bundan sonra gelen papalar devrinde satirik epigram gelişmiş ve VI. Alexandr ile mensuplarına karşı yapılan muhalefet sıralarında iskandal manzarası gösteren direnme hareketinde en yüksek noktasına ulaşmıştır. Gerçi Sannazaro, yergilerini nispeten güven altına alınmış bir durumda yazmıştır; fakat başkaları, papa sarayının yanıbaşmda en büyük tehlikeleri göze almışlardır (s. 182vd). Kitaplığın kapısına bilinme-

si Lettere de principi. I, 88, 91,

yen kimseler tarafından asılmış olan sekiz distikhon'u gören Papa Alexandr, korkudan hemen muhafız kıtasını 800 kişiye çıkarmıştır. Yakalanmasına olanak bulunsaydı bunun şairine papanın yapacağı muamelenin ne şekilde olacağını tasarlayabiliriz. X. Leo zamanında Lâtince epigramlar günlük gereksinmelerdendi. Papayı yüceltmek veya batırmak için; adı söylenen ve söylenmiyen düşmanların ve kurbanlıkların yola getirilmesi için; gerçek veya uydurma olan şaka, muziplik, matem, istiğrak konuları için bundan daha uygun bir kalıp bulunamazdı. O zaman Andrea Sansovino'nun S. Agostino kilisesi için meydana getirdiği Meryem Ana ile Azize Anna ve Çocuk'tan oluşmuş gurubu tasvir eden meşhur yapıta konmak üzere tam yüz yirmi kişi Lâtince mısralar (epigram) yazmıştır, kuşkusuz onlar, duydukları saygı yüzünden değil, eseri ısmarlıyanın hoşuna gitmek için bunu yapmışlardır[83]. Lüksem-

82 Maliplero, Ann. Veneti: Archiv. Stor. VII, I. p. 508. Sonunda, Borgia'ların armaları üzerindeki hayvan olan boğa kasd edilerek şöyle denilmektedir:

Merge Tyber vitulos animosas ulter in undaa;
Bos cadat inferno victima magna Jovi!
(Ey intikam alıcı Tiber, danaları coşkun dalgalarına göm:
Büyük kurban olarak bir boğa, yer altı Jüpiter'i için vurulsun.)

83 Bütün bu işler hakkında bak: Roscoe, Leo X, ed. Bossi VII, 211, VIII, 214 vd. Basılmış, fakat şimdi bulunması güç olan 1524 tarihine ait bu Corycaiana mecmuasının içinde yalnız Lâtince şiirler vardır. Vasari, Augustin rahiplerinin elinde, içinde Sonette ve ilaah.. de bulunan başka bir kitap

burg'lu Johann Goritz adlı ve papanın rica dilekçeleri raportörü olan bu adam, Azize Anna bayramında yalnız âyin yaptırmakla kalmamış, üstelik Kapitol eteğindeki bahçesinde edebiyatçılara büyük bir şölen de çekmiştir. O vakitler Papa Leo'nun sarayında talihlerini arayan bir sürü şaire, Franc. Arsillus'un yaptığı gibi, uzun bir şiirde, «de poetis urbanis», geçit resmi yaptırmak zahmete değer bir işti[84]. Franc. Arsillus, ne papanın, ne de başka bir kimsenin himayesine muhtaç değildi ve meslektaşlarına karşı da fikirlerini açıktan açığa söylemekten kaçınmazdı. Epigram tarzı, Papa III. Paul dönemden sonra nadir olarak görülmektedir. Buna karşılık epigrafi, daha uzun zaman gelişerek yaşamış ve en sonunda XVII. yüzyılda ağdalı ve karmaşık bir üslup halini alarak kaybolmuş gitmiştir.

Ayni şiir türünün Venedikte de kendine özgü bir tarihçesi vardır ki biz bunu Francesco

daha görmüştür. Üzerine şiirler yapıştırmak öyle bir salgın haline gelmiştir ki eseri bir parmaklık içinde muhafaza altına almak, hattâ büsbütün örtmek zorunda kalınmıştır. Goritz'in «Corycius senex» şekline çevrilmesi, Virgilius'dan alınmıştır. Georg. IV, 127. Adamın «Saeco di Roma» da feci bir tarzda hayatını kayb etmesi hakkında bak: Pierio Valeriano, de infelic, literat.

84 Roscoe, Leone X. eklerinde ve Deliciae'de basılmıştır. Kars. Paul. Jov. Elogia, Arsillus vesilesiyle. Ayrıca çok sayıdaki epigram şairleri hakkında bak: Lil. Greg. Gyraldus. En sokucu kalem sahiplerinden biri Marcantonio Casanova idi. — Daha az tanınmış olanlar arasında Jo. Thomas Muscr.nius (bak Deliciane) anılmağa değer.

Sansovino'nun «Venezia» adlı yapıtından izlemek olanağına sahip bulunuyoruz. Doçlar Sarayının büyük salonuna konan Doç resimlerinin altına yerleştirilen yazıtlar (Brievi), epigram yazarları için sürekli bir fırsat teşkil ediyordu. İki ilâ dört Hexametre uzunluğunda olan bu yazılar, ait oldukları Docların iktidar dönemlerinde geçmiş olan en önemli olayların özetini verirdi[85]. Ayrıca XV. yüzyılın Doc mezarlarında sadece olayları anlatan nesir şeklinde kısa yazıtlar ve bunların yanında ağdalı Hexametre'ler veya Leo tarzında* beyitler bulunurdu. XV. yüzyılda üsluba daha fazla bir özen gösterilmiştir; XVI. yüzyılda ise en parlak devrine erişmiştir; çok geçmeden de anlamsız antitezleri, kişilendirme sanatı, yapmacık heyecan, soyut niteliklerin övülmesi, birtek söz ile; ağdalı yergiler görülmekte ve doğrudan doğruya ölüyü överken gizli tarzda başkalarına taş atılmaktadır. Ancak çok daha sonraki bir dönemdedir ki yeniden eski basit üslupta tek tük epigramlara rastlamaktayız.

Mimarlık ve bezeme yapıtları meydana getirilirken bir yerine yazıtlar konacağı göz önünde tutulmakta, hattâ çok kez yazıtlar için birkaç tane

85 Marin Samıdo, Vite de duchi di Venezia'da (Murat. XXII) bunları muntazaman bildirmektedir.

* Leo adında bir ortaçağ şairinin ismine göre adlandırılan bir şiir şekli. Bunlar Hexametre ve Pentametre ölçeklerinde olup orta ve son mısra'ları kafiyelidir (Çeviren).

yer ayrılmaktadır. Buna karşılık örneğin kuzeyin Gotik sanatında, ancak güçlükle tek bir yazıt yeri ayrılabilmekte ve meselâ mezar anıtlarında en fazla tehlike karşısında kalan yerlerin kenar taraflarının yazıt için bırakılması yeğ tutulmaktadır.

Şimdiye kadar söylediklerimizle okuyucularımıza İtalyanlarda bu Lâtince şiirin karakteristik değerleri hakkında tam bir fikir verebildiğimize asla inanmıyoruz. Yaptığımız şey, ancak, Lâtince şiirin kültür tarihi içindeki yerine ve zorunluğuna işaret etmekten ibarettir. Daha o zamanlar bu şiirin bir karikatür şekli ortaya çıkmıştır[86]. Makaroneik şiir, (Lâtince şivesine uydurulmuş âdi ve kaba kelimelerle yazılan şiirler) adı verilen bu üslupta meydana getirilen ana yapıt, «Opus macaronicorum», Merlinus Cocaius (Mantua'lı Teofilo Folengo) tarafından yazılmıştır. Bu eserde ele alınan konuların ileride sırası geldikçe sözünü edeceğiz. Şekle gelince-Hexametre ve daha başka kalıplarda Lâtince ve sonları Lâtince sözcükler gibi biten İtalyanca sözcükler birbirine karıştırılmıştır. Bunda esas itibariyle komik olan taraf, bu karma sözcüklerin, birbirini kovalıyan dil yanlışları olarak ve son derece acele konuşan

86 Scardonius, De urh. Patav. antiq. (Graev, thes. VI, III, Gol. 270), bu tarzı icad eden adam olarak, XV. yüzyıl ortalarında Padua'lı Odaxius adında birini göstermektedir. Fakat Lâtince ve yerel sözcüklerin karıştırılması ile meydana getirilen beyitler, çok daha önceleri her tarafta görülüyordu.

bir Lâtince tulûatçının ağzından fışkırırcasına kulağa gelmesidir. Almanca ve Lâtince sözcükleri karıştrmak suretiyle yapılan taklitleri ise, böyle bir etki yaratmaktan çok uzaktır.

XIV. yüzyl başından beri kuşaklar boyunca parlak şair-filologlar, İtalya'yı ve dünyayı klâsik ilkçağ hayranlığı ile doldurmuşlar, öğretim ve eğitime temel, yönü vermişler, çok kez de devlet işlerinde baş rolü oynamış ve klâsik çağ edebiyatını güçleri yettiği ölçüde yeniden canlandırmışlardı. Fakat sonra, XVI. Yüzyıl ile birlikte, öğretileri ve bilgilerinden büsbütün uzak kalmak istenmediği bir zamanda, bütün bu insan sınıfı genel olarak itibardan düştü. Gerçi sürekli olarak onlar gibi konuşuluyor, yazılıyor, kurallarına uyularak şiir okunuyordu; fakat hiç kimse, kendisi de onlardan biri olmak istemiyordu. Haklarında şikâyete yol açan iki ana kusurlarına, yani kötücü gururları ile iğrenç sefahatlerine bir üçüncüsü katılıyordu ki bu da imansızlıkları idi. İmansızlıklarına karşı yükselen yakınma sesleri, o vakitler henüz başlamak üzere bulunan katolik reform çevrelerinden (mukabil reformation) çıkıyordu.

İlkin, haklı ya da haksız yere olsun, bu kötüleme ve ayıplama seslerinin neden daha önce yükselmediğini sormak gerektir. Gerçekte bunlar, epeyce erkenden beri işitilegelmiştir, fakat etkili "olamamışlardır. Anlaşıldığına göre

nedeni de, ediplere, klâsik kültür bilgileri dolayısiyle, kendileri klâsik kültürü tasarruf etmeleri ve bunun yayıcıları olmaları dolayısiyle, yeteri kadar bağlı bulunulmasıdır. Fakat klâsik yapıtların[1], büyük ve oldukça iyi bir biçimde el ve müracaat kitaplarının basılarak yayılması, halkı sürekli olarak hümanistlerle kişisel ilişki kurmak zorunluğundan geniş ölçüde kurtarmıştır. Kısmen de olsa, onlara muhtaç olmaktan kurtulur kurtulmaz, halkın kafasında biraz önce söylediğimiz değişiklik vukubulmuş ve bunda iyi ile kötü birbirinden ayırd edilmemiştir.

Bu yakınmaları ilk kez yapanlar hümanistlerin doğrudan doğruya kendileri olmuşlardır. Öteden beri bir sınıf teşkil etmiş olan insanlar arasında ortak çıkarlar duygusu en zayıf olan ya da böyle bir duyuguya en az saygı gösteren yine bu hümanistler olmuşlardır. Birisi ötekine üstün gelmek şansını gördüğü anda, her türlü araca başvurmak meşru görülmüştür. Hayret edilecek bir hızla bilimsel temellerden ayrılarak en şiddetli kişisel saldırılara geçiyorlar, durup dururken birbirlerine hakaretler yağdırmaya başlıyorlar. Kendilerine karşı olanları sadece altetmek değil, fakat her bakımdan büsbütün yok etmek istiyorlardı. Bu biraz da onların mevkileri ve çevrelerinin suçu olarak sayılmak

1 Aynı klâsik yapıtların çok erkenden eski ve yeni açıklamalarla basıldıkları gözden kaçmamalıdır.

gerektir. Kendilerinin çığırtkanca sözcülüğünü yaptıkları devrin, şöhret ve alay ihtiraslariyle ne kadar şiddetle çalkalandığını yukarıda görmüştük. Aynı zamanda gerçek hayat içindeki mevkileri de çoğu kez sürekli olarak ölüm ya da kalım mücâdelesini gerektirecek durumda idi. Bu gibi ruh haletleri içinde yazarlar, konuşurlar ve birbirlerini tasvir ederlerdi. Sadece Poggio'nun yapıtlarında bile, bütün bu hümanistler topluluğu hakkında peşin yargı vermeye yetecek kadar kirlilik mevcuttur. Fakat buna rağmen aynı Opera Poggii, gerek Alplerin ötesinde ve gerekse berisinde en çok basılmış olan bir yapıttır. XV. yüzyılda bu hümanistler topluluğu arasında kusursuz görünen bir kişiye rastlarsak hemen sevince kapılmamalıyız. Araştırmalara devam edersek bunda da bir takım kusurlara rastlamak tehlikesi daima vardır ve bunlar, aslında inanmasak bile, söz konusu kişinin tablosunu bulandıracaktır. Terbiyeye aykırı birçok Lâtince şiirler ve meselâ Pontano'-nun «Antonius» diyalogunda olduğu gibi, kendi ailesini gülünç duruma sokmak kabilinden şeyler, bu insanların itibardan düşmelerini engelleyebilecek ne kalmışsa bunları da ortadan kaldırıyordu. XVI. yüzyılda bütün bu olumsuz kanıtlar iyice tanınıyordu ve bu çeşit hümanistlerden artık bıkkınlık gelmişti. Şimdi bu adamlar, yaptıklarının ve o zamana kadar gördükleri aşırı derecedeki itibarın kefaretini ödemek zorunda idiler. Ulusun en büyük şairi, sakin ve üstten bakan bir küçüm-

seme edası ile onların sözünü ediyordu ise, kara bahtları böyle istemişti[2].

Birike birike ancak şimdi genel bir isteksizlik haline gelen kınamsamalardan pek çoğu gerçekten kuvvetli temellere dayanıyordu. Gerçi filologlardan bazılarının din ve ahlâk kurallarına belli bir dereceye kadar bağlı kaldıkları ve bu hususta bazen oldukça sıkı davrandıkları inkâr edilemez; fakat buna dayanarak bir sınıfın bütünü üzerinde bir yargıya varmak, o devri hakkiyle tanımamağa bir kanıt olur. Birçokları ve bunlar arasında özellikle en çok sesi duyulanları gerçekten suçludurlar.

Suçlarını mazur gösteren ve belki de bir dereceye kadar hafifleten üç şey vardır: birincisi, talihleri yaver gittiği zamanlarda gördükleri aşırı derecede iltifattan doğan şımarıklık; ikincisi, maddî bakımdan hayatlarının güvencesiz oluşu, öyle ki bu insanlarda mutluluk ile yoksulluk, kendilerini koruyan büyüklerin keyiflerine ve muarızlarının hareketlerine göre baş döndürücü bir hızla birbirinin yerini almaktadır; ve nihayet üçüncüsü da, klâsik çağ kültürünün yanlış yola götürücü etkisidir. Klâsik ilkçağ kültürü hümanistlerin üzerinde olumsuz etkiler yapıyor, buna karşılık kendi varlığından onlara birşey vermiyordu. Din işlerinde de klâsik kültür, esas itibariyle şüpheci ve olumsuz taraflariyle etkisini gösteri-

2 Ariosto, Satıra VII, tarih 1531.

yordu. Çünkü onlarca eski tanrılara inancın olumlu olarak kabulü söz konusu değildi. Klâsik çağ kültürünü dogmatik bir şekilde, yani bütün düşünüş ve davranışları için örnek olarak kabul etmeleri yüzündendir ki hümanistler bu hususta da zararlı çıkmaya mahkûm idiler. Fakat klâsik dünyayı ve eserlerini tam bir tek-taraflılıkla tanrılaştırmak zihniyetinin hâkim olduğu bir çağın meydana gelmesinde artık bireylerin suçu yoktu; bu ancak yüksek bir tarihsel alın yazısının gereği idi. O zamandan beri geçen yüzyıllarda elde edilmiş ve gelecekte de edilecek olan bütün kültür başarıları, bunun vukubulmuş olmasına, hem de o vakit böyle tamamiyle tek taraflı olarak ve hayatın diğer bütün gayeleri bir tarafa bırakılmak suretiyle vukubulmuş olmasına dayanmaktadır.

Hümanistlerin hayatları genel olarak o tarzda idi ki ancak ahlâk bakımından son derece sağlam karakterli olanlar zarar görmeksizin yaşayabilirlerdi. İlk tehlike bazan ana ve babadan gelirdi. Ana ve babaları, çok kez gayet küçük yaşta gelişen çocuklarını, ileride birşey demek olan hümanistler sınıfındaki mevkilerini göz önünde tutularak ve harika çocuk[3] olarak yetiştirmeye çalı-

3 Harika çocuklara sık sık rastlanmaktadır. Bununla beraber ben, söylediğimi isbat etmek için bir örnek verecek durumda değilim. Harika çocuk Giulio Campagnola, ihtiras yüzünden yükseltilmiş olanlardan biri değildir. Kars. Scardeonius, De urb. Patav. antiq: Graev, Thesaur. VI, III, Col. 276. — Harika Çocuk Cecchino Bracci, 15 yaşındayken 1544 te ölmüştür, karş. Trucch. Poesie Ital. inedite III, p. 299

sırlardı. Fakat harika çocuklar genellikle belli bir düzeye geldikten sonra dururlar veya bundan sonraki gelişmeleri son derece büyük güçlüklerle mümkün olur. Haris bir genç insan için de hümanistlerin şöhret ve toplum içindeki parlak yerleri, çekici fakat tehlikeli idi. Sanırdı ki kendini de «doğuştan gururu dolayısiyle âdi ve aşağılık işlerle artık ilgilenemezdi»[4]. İşte böylece daima değişen, yıpratıcı bir hayat içine atılırdı. Çetin bilimsel incelemeler, aile öğretmenliği, sekreterlik, profesörlük, hükümdarların buyruğu altında hizmet, can düşmanlıkları ve hayat tehlikeleri, hayranlıklar ve alaya alınmalar, zenginlik ve yoksulluk birbirini kovalar dururdu. Bazan gayet üstünkörü bir heveskârlık, en derin bilginin üstüne çıkabilirdi. Fakat işin en kötü yanı, hümanistlerin sahip bulundukları mevkiin, sabit bir yurtta oturmakla hemen hemen hiçbir zaman bağdaşma kabul etmek nitelikte oluşudur. Mevkileri, yer değiştirmeyi ya doğrudan doğruya zorunlu bir hale getirmekte, ya da insanı hiçbir yerde uzun zaman rahat edemiyecek bir ruh haletine sokmaktadır. Bir yandan hümanist, bulunduğu yerdeki insanlardan bezerken ve türlü türlü düşmanlıklar arasında huzuru kaçmış bir duruma düşerken, öte yandan aynı

— Kardano hakkında bak: Cardanus, de propria vita, cap. 34.

4 Philippo Villani'nin ifadesi, Vite, p. böyle bir vasileyle.

insanlar da daima yeniliği istemektedirler (s. 318). Burada da bazı şeyler, Philostratus'un tasvir etmekte olduğu imparatorluk çağı Grek sofistlerini hatırlatmaktadır. Fakat o sofistler, çok daha elverişli hayat şartları içinde bulunmuşlardır; çünkü çoğunda servet vardı, veya parasız dti yapabiliyorlardı; ne bilgin, ne de profesyonel belagat öğretmenleri olduklarından, çok daha kolaylıkla yaşıyabiliyorlardı. Buna karşılık Renaissance çağının hümanisti, çok geniş bir bilgiye sahip bulunmak ve sürekli olarak değişen hayat koşullarına uymasını bilmek zorundadır. Ayrıca, dertlerini unutmak için kendini aralıksız bir şekilde zevk ve sefaya vermesi ve, kendisinden en fena şeyler yapabileceği beklendiğinden, başkaları tarafından kabul edilmiş olan ahlâk kurallarıne karşı tam bir kayıtsızlık göstermesi hususları da buna eklenmelidir. Bu gibi insanların gurur sahibi olmamaları zaten tasavvur olunamaz. Sırf başlarını su yüzünde tutabilmek için gurura muhtaçtırlar ve kendilerine karşı duyulan hayranlıkla tiksinti, her ikisi de, gururlarını artırmaktadır. Onlar, bağlarını silkip atmış olan sübjektifliğin en göze çarpan örnekleri ve kurbanlarıdırlar.

Yakınma ve alaylı tasvirler, yukarıda değinmiş olduğumuz gibi, çok erkenden başlamıştı. Gerçekten de her gelişmiş birey için, her çeşit şöhret için, islâh edici bir alet olarak elde alay denen belli bir araç mevcuttu. Alay, için, ilgili insanların doğrudan doğruya kendileri bol bol

gereç veriyorlardı ve bunlardan ancak yararlanmaktan başka yapılacak bir iş kalmıyordu. Daha XV.yüzyılda Battista Montovano, yedi devden[5] söz ederken hümanistleri «Superbia» başlığı altında başka birçok kimselerle birlikte sıralamaktadır. Kendilerini Apollo'nun oğulları yerine koyan hümanistlerin, yapmacık ağırbaşlılıkları ile küskün ve sert bir tavır takınarak, tıpkı yem ariyan turna kuşları gibi bazan kendi gölgelerini seyrederek ve bazan da övülmek kaygısı ile derin düşüncelere dalmış oldukları halde, nasıl yürüdüklerini tasvir etmektedir. Fakat XVI. yüzyılda hümanistler, birtakım suçlamalarla şeklen yargıya çekilmek durumuna düşmüşlerdir. Ariosto'dan başka edebiyat tarihi yazarı Gyraldus da bu hususta tanıklık etmektedir. Gyraldus'un eseri[6] X. Leo zamanında kaleme alınmış, fakat büyük bir ihtimalle 1540 da yeniden işlenmiştir. Ahlâk bozukluğuna ve edebiyatçıların perişan yaşamları üzerine uyarıcı örnekler, burada hayret edilecek kadar bir bollukla karşımıza çıkmakta ve bu arada genel olarak gayet ağır suçlamalar ileri sürülmektedir. Bunların başlıcaları: tutku, gurur, inatçılık, kendini tanrılaştırma, safahatlı bir özel yaşayışı ,her çeşit ahlâksızlık, sapkınlık, Tanrının varlığını inkâr — sonra yine anlamadan konuşmak alışkanlığı, hükümetler üzerinde uğursuz

5 Bap. Mantuan., de calamitatibus temponun, L. I.

6 Lil. Greg. Gyraldus: Progymnasma adversus literas et litereratos.

nüfuz, dilde bilgiçlik öğretmenlere karşı nankörlük, edebiyatçılara önce teveccüh gösterip sonra açlıktan öldüren hükümdarlara yaltaklanmalar ve benzeri gibi suçlamalardır. Tasvirin sonunda henüz bilim diye bir şeyin mevcut bulunmadığı bir altın çağa işaret olunmaktadır. Bu suçlamalardan bir tanesi, çok geçmeden en tehlikelisi olmuştur ki bu da müşrikliktir. Bu yüzden Gyraldus'ın kendisi gençliğinde yazdığı masumca bir eseri[7] yeniden bastırınca, Ferrara Dukası II. Ercole'ye sığınmak zorunda kalmıştır; çünkü artık kendini mitolojik araştırmalara değil, Hıristiyanlık konuları üzerindeki çalışmalara vermenin daha hayırlı olacağına inanan insanların sözü geçmektedir. Halbuki sözü edilen yapıtında yazar, tam tersine olarak, böyle bir zamanda, objektif etüt konuları verebilecek hemen hemen biricik hazinenin mitoloji olduğu fikrini ileri sürmektedir

Fakat, eğer kültür tarihinin ödevi ahlâk bakımından suçlamalar konusunda ılımlı davranarak insan sevgisi duygusuna daha çok önem veren ifadeler aramak ise, bunun için hiçbir kaynak Pierio Valeriano'nun birçok defa sözü geçen «Bilginlerin Talihsizliği üzerine»[8] adlı yapıtı ile karşılaştırılamaz. Eser, Roma'nın tahrip edilişinin doğurduğu acıların etkisi altında yazılmıştır. Va-

7 Lil Greg. Gyraldus: Hercules. Hercules, ithal kısmı, engizisisyonun ilk defa olarak tehdid edici bir şekilde kıpırdanışınm konuşan bir anıtıdır.

De infelicitate literarum.

leriano, bilginlere de getirdiği sefaletle birlikte bu olayı, uzun zamanlardan beri Roma'nın üzerine çökmüş bulunan uğursuzluğun sonu olarak görmektedir. Yazar burada sade ve tüm olarak alınırsa, doğru bir duygunun etkisiyle hareket etmektedir. O, yüksek yetenekli insanları dehaları yüzünden kovuşturan özel bir gizli kuvvetin varlığı üzerinde durmuyor, fakat çok kez sırf uğursuz bir rastlantının başlıca etkisi olarak rol oynadığı olgusunu saptamaktadır. Bir trajedi yazmak veya herşeyi yüksek kuvvetler arasındaki anlaşmazlıktan çıkarmak isteğinde değildir; işte bu yüzdendir ki günlük yaşamın sahnelerini önümüze seriyor. Burada karışık zamanlarda önce gelirlerini, sonra da mevkilerini kaybeden insanlarla tanışıyoruz: iki mevki elde etmek için çalışan, fakat hiçbirine erişemeyen adamlar görüyoruz; paralarını her zaman giyisilerine dikili olarak yanlarında gezdiren ve soyulduktan sonra çıldırarak ölen cimrilere rastlıyoruz; bol paralı görevler kabul eden ve şimdi kaybettikleri eski özgürlüklerini özlemekten tutuldukları melankoli içinde sönüp giden kimseler buluyoruz. Sonra birçok kimselerin ateşten ya da vebadan pek genç yaşta hayata gözlerini yumduklarından şikâyet edilmekte, bunların yazmış oldukları yapıt müsveddelerinin de yatakları ve giysileri ile birlikte yakıldığı anlatılmaktadır. Meslektaşlarının ölüm tehdikleri altında yaşamakta ve acı çekmekte olan insanlar az değildir. Bazıları bencil hizmetçileri

tarafından öldürülüyor ya da seyahat sırasında caniler tarafından yakalanıyor ve, fidye ödemek için parası olmadığından, zindanlarda çürütülüyor. Birtakımları gizli kalp sızıları, uğradıkları hakaret ve gözden düşme yüzünden hayata veda ediyorlar. Bir Venedikli, bir hârika çocuk olan küçük oğlu öldüğü zaman acısına dayanamıyarak kendisi de bu dünyadan göçüp gidiyor; anne ile kardeşi de, sanki çocuk hepsini kendine çekiyormuş gibi onu izliyorlar. Birçokları, özellikle Floransa'lılar, kendilerini öldürüyorlar[9]; birçokları da bir tiran'ın gizli adaletine kurban gidiyorlar. Bütün bunlardan sonra mutlu olan kimdir? ve ne suretle mutlu kalabiliyor? Meselâ bu gibi sefaletler karşısında duygularını tamamiyle körletmek suretiyle mi? Pierio eserini diyalog biçiminde yazmıştır. Diyaloga katılan sözcülerden biri, bu sorulara cevap vermesini biliyor. Bu sözcü, meşhur Gasparo Contarini'dir. G. Contarini adının sadece sözü edilmesinden bile, o zaman bu sorunlar üzerinde düşünülenlerden hiç değilde birtakım derin ve gerçek şeyler öğrenmemiz beklenebilir. Sözcü mutlu bir bilgin tipi olarak Fra Urbano Valeriano'yu göstermektedir. Uzun zaman Venedik'te Grekçe öğretmeni olarak faaliyette bulunan bu zat, Yunanistan'ı ve Yakındoğu ülkelerini ziyaret etmiş, hayatının sonlarına doğru, tekbir kez bile bir hayvan sırtına binmeksizin, ülkeden ülkeye dolaşmış, hiçbir zaman metelik tutmamış, kendisine

9 Bunun için karş. Dante, Interno XIII.

verilmek istenen bütün şeref ve unvan payelerini reddetmiş, neş'eli uzun bir ömürden sonra, bir iskeleden düşmesi bir tarafa bırakılacak olursa, tek bir saat bile hastalık çekmeden 84 yaşında ölmüştür. Onu hümanistlerden ayıran nedir? Hümanistlerde, başarı ile değerlendirebileceklerinden çok daha fazla ölçüde serbest irade ve başı boş sübjektiflik vardır. Buna karşılık Dilenci Tarikatı rahibi, çocuk yaştan beri manastırda yaşadığından hiçbir zaman kendi keyfine göre yemek bile yememiş ne de uyumuştur; ve bu nedenle o, yükümü artık yüküm olarak duymamaktadır. Bu alışkanlık sayesinde bütün güçlükler karşısında tam anlamiyle huzur içinde bir hayat sürmüş ve dinleyicileri üzerinde Yunanca'smdan daha çok böyle davranışı ile etki yapmıştır. Dinleyicileri ona bakarak artık şu kanıya varıyorlardı ki felâket zamanlarında üzülmek mi yoksa kendi kendini teselli etmek mi gerektiği sorusu, doğrudan doğruya insanın kendisine bağlı bir şeydir. «O, yoksuzluk ve sıkıntılar içinde mutlu idi; çünkü böyle olmak istiyordu; çünkü şımarık, hayal peşinden koşan, gelgeç gönüllü ve açgözlü değildi; tersine olarak daima azla ya da büsbütün hiçle kanaat ederdi». Eğer Contarini'nin kendisini dinleseydik, belki bir de dinsel etkenin rol oynadığını görürdük. Bununla beraber, sadece sandal giymiş pratik filozof bile, yeter ölçüde açık ve anlamlı konuşmaktadır. Hyppokrates'in yorumcu-

su olan Revanna'lı Fabio Calvi[10] de başka bir çevre içinde ona benzer bir karakter göstermektedir. Bu zat çok ilerlemiş bir yaşta ve, «bir zamanlar Pythagoras Okuluna mensup filozofların yaptıkları gibi», yalnız ot yiyerek Roma'da yaşardı ve Diogenes'in fıçısına pek de yeğ tutulacak bir yanı bulunmıyan bir kulübede otururdu. Papa Leo'nun kendisine bağladığı ödenekten ancak en zorunlu gereksinmelerini karşılayacak kadar gayet az bir miktar alır ve geri kalan parayı başkalarına dağıtırdı. Fra Urbano gibi sağlıklı bir insan olarak yaşamadı ve onun gibi gülümser dudaklarla ölmemiş olsa gerektir. Gerçekten de Roma'nın tahribi sırasında hemen hemen doksanlık bir ihtiyar olan o, İspanyollar tarafından fidye koparmak ümidiyle sürüklenip götürülmüş ve en sonunda bir hastahanede açlıktan ölmüştür. Fakat onun adı, ölümsüzlük ülkesine göç etmiştir; çünkü Rafael bu ihtiyarı bir baba gibi sevmiş, bir hoca gibi ona saygı göstermiş ve her işte onun öğütlerine başvurmuştur. İhtimal ki bu danışmalar, başlıca, eski Roma'nın o zaman tasarlanan restorasyonu sorunları üzerinde (s. 286) vd.) belki de çok daha yüksek başka problemler üzerinde olmuştur. Rafael'in Atina Okulu adlı yüce sanat yapıtında ve daha başka önemli büyük kompozisyonlarında Fabio'nun verdiği fikirlerin ne derecede payı bulunduğunu kim söyliyebilir?

10 Coelii Calceagnini opera, ed. Basil. 1544, p. **101** Epistola'nın **VII. kitabında. — Kars. Pieroi Val, de inf. lit.**

Eserimizin bu bölümünü zarif ve cana yakın bir kişiyi, Pomponius Laetus'u tanıtmakla kapamağı ne kadar arzu ederdik. Fakat Laetus hakkında elimizde bilgi olarak yalnız öğrencisi Sabellicus"'un bir mektubundan başka bir şey yoktur. Aynı mektupta Laetus, her halde kasdî olarak bir az aşırı ölçüde klâsik kılığa sokulmuştur. Bununla beraber onun karakterinden bazı çizgiler verebileceğiz. Kendisi (s. 378) Salerno hükümdar hanedan olan Napoli'li Sanseverini ailesinin gayri meşru bir çocuğu idi; fakat bu aileye mensup olmayı kabul etmemiş ve kendileri ile birlikte yaşaması için gönderdikleri davetiyeye cevap olarak meşhur mektubunu yazmıştır: Pomponius Laetus cognatis et propinquis sıiis salutem. Quod petitis fieri non potest. Valete*. Acaip kılığı ile, ve küçük fakat canlı gözleriyle ufak tefek bir adamdı; XV. yüzyılın sonlarına doğru Roma Üniversitesinde profesör olarak bazan Esquilin tepesindeki küçük bahçeli evinde, bazan da Ouirinal'-daki bağında yaşardı. Evciğinde ördek ve başka kümes hayvanları yetiştirir, bağında ise Cato, Varro ve Columella'nın öğütlerine sıkıdan sıkıya bağlı kalarak toprağı işlerdi. Bayram günlerini balık ve kuş avı ile, ya da bir kaynak başındaki gölgelikte veya Tiber ırmağı kıyısında ziyafetler-

11 M. Ant. SabeRici opera. L. XI. fol 56. Ayrıca bak: Paolo Giovo'nm Elogia'sındaki ilgili biyografi.

* P. Laetus hısım ve akrabalarına selâm eder. istediğiniz olamaz .Hoşça kaim (Çeviren).

le geçirirdi. Zenginliği ve lüks hayatı aşığımsardı Kıskançlık ve kötü lâf nedir bilmezdi ve kendi çevresinde de böyle şeylere tahammül edemezdi. Yalnız ruhban sınıfının aleyhinde idi: sadece ruhbana karşı gayet serbest ve ağır dille konuşurdu: son zamanları bir tarafa bırakılırsa, dini küçümseyen bir adam olarak sayılırdı. Papa II. Paul tarafından hümanistlerin kovuşturulması sırasında Laetus da kovuşturmaya uğramış ve Venedik tarafından papaya teslim edilmiştir; fakat, bütün çabalara rağmen, kendisini lekeliyecek ve haysiyetini düşürecek şekilde herhangi bir itirafa zorlanamamıştır. Bundan böyle papalar ve yüksek ruhaniler tarafından davet ve himaye olunmuş. IV. Sixtus zamanındaki karışıklıklar sırasında evi soyulduğu zaman, yitirdiğinden daha fazlası kendisine sağlanmıştır. Profesör olarak gayet dürüst ve görevine son derece bağlı idi. Daha gün doğmadan, elinde feneri ile Esquilin tepesinden aşağı indiği görülür ve dersaneye geldiği zaman salonu daima tıklım tıklım dolu bulurdu. Biraz kekeme olduğundan, kürsüye çıktığı zaman oldukça çekingen fakat büyük bir özenle, güzel ve düzgün konuşurdu. Az sayıda olan yapıtları da aynı şekilde büyük bir özenle yazılmıştır. Eski metinlerin okunmasında herkesten daha fazla bir kat ve tevazu gösterirdi. Aynı şekilde, çılgına dönmüş bir hale girerek ya da göz yaşları boşanarak klâsik kültür kalıntıları önünde gerçek ve içten saygısını açığa vururdu. Başkalarına

yardımda bulunacak durumda olduğu zamanlar kendi işi gücünü bırakarak koşardı ve bu yüzden çevresi kendisine çok bağlı idi. Hattâ öldüğü zaman, Papa VI. Alexandr bile saray büyüklerini cenaze törenine gönderdi; tabutu en ilerigelen dinleyicilerinin omuzları üzerinde taşındı. Araceli'de yapılan âyininde kırk piskopos ve bütün yabancı elçiler hazır bulunmuşlardı.

Laetus, klâsik çağın ve başlıca Plautus'un sahne eserlerinin Roma'da oynamasını icad eden, temsillerin yönetimi ve yürütülmesini üzerine alan insandır (s. 382 vd.) Her yıl Roma kentinin kuruluşunu bir şenlikle kutlar, burada dostları ve öğrencileri, şiirler okurlardı. Esas itibariyle bu iki olay sayesindedir ki, Roma Akademesl denen kurum doğmuş ve sonradan da dağılmaksızın varlığını koruyabilmiştir. Bu akademi, tamamiyle serbest bir dernek idi ve belli her hangi bir enstitü iie ilgisi yoktu. Sözü geçen vesilelerin dışında yüksek bir kişinin daveti üzerine ya da, ölen bir üyenin, meselâ Platina'nın anma töreni yapıldığı zamanlarda toplanırdı[12]. Böyle hallerde öğleden önce dernek üyesi bulunan bir papaz bir dua okur, sonra meselâ Ponponlno kürsiye çıkarak anma konusu ile ilgili bir konuşma yapardı. Peşinden başka bir üye kalkarak yine kürsüden bir ağıt okurdu. Gerek matem ve gerekse sevinç tö-

12 Jac. Volateran. Baîr. Rom.t Murat XXIII. Col. 161, 171, 185. — Anecdota liter. II, p 168 vd

renleri, alışılagelen tartışmalı ve şiirli bir şölen ile son bulurdu. Akademi üyeleri, meselâ ve özellikle Platina, daha erkenden eğlence sever insanlar olarak tanınmışlardı[13] Kimi kez konuklar, Atellan tarzında eğlenceli şakalar yaparlardı. Serbest bir kuruluş olarak faaliyetlerinde çok değişik alanlar kapsayan bu kurum, aslındaki şekliyle Roma'nın tahribine kadar devam etti. Konukları arasında Angelus Coloccius, Joh. Corycius (s. 405) ve benzeri gibi kişiler bulunuyordu. Milletin fikir hayatı için bu akademinin gerçek değeri hakkında kesin bir hüküm vermek, bu çeşit derneklerin her hangi birisi hakkında olduğu gibi, mümkün değildir. Bununla beraber Sadoleto[14] gibi bir kişi, Roma Akademisini gençliğinin en iyi anılarından biri olarak saymaktadır. İtalya'nın başka kentlerinde, mevcut hümanistlerin sayı ve önemlerine ya da zenginlerin ve büyüklerin himaye derecelerine göre daha birçok akademiler doğmuş ve batmışlardır. Meselâ Napoli Akademisi, Jovianus'un çevresinde toplanan insanlardan oluşuyordu. Bu kurumun bir bölümü Lecce'ye göç etmişti[15]. Pordenone Akademisi de Condottiere Alviano'nun sarayını teşkil ediyordu. Lodovicco Moro'nun çev resinde toplanan insanların meydana getirdikleri

13 Paul Jov. de Romanis piscibııs, cap. 17 ve 34.

14 Sadoleti Epist 106, sene 1529.

15 Antoıı. Galatei, epist. 10 ve 12: Mai, Spicileg rom., vol. VIII.

akademi ve bunun hükümdar için özel önemi hakkında yukarıda bilgi vermiştik (s. 66).

XVI. yüzyıl ortalarına doğru bu kurumlarda köklü değişiklikler meydana geldiği anlaşılmaktadır. Hayatın başka alanlarında da liderlik meykiini kaybeden ve başlamakta olan Katolik Reformu gözünde şüpheli görülen hümanistler, akademilerin başkanlığını da elden kaçırmışlardır; burada da Lâtince şiirin yerini İtalyanca şiir almıştır. Çok geçmeden önemli kentlerden hemen hemen her birinin, garip garip adlar[16] taşıyan, iane ve vakıflarla beslenen birer akademisi olmuştur. Buralarda şiirler okunur, eski Romalı'ların bir mirası olarak belli zamanlarda şölenler verilir ve dramlar oynanırdı. Dramları oynıyanlar, kimi akademi üyelerinin kendileri kimi de bunların gözetimi altında genç elemanlardı. Çok geçmeden üccretli artistlere yer verilmiştir. İtalyan tiyatrosunun, sonra da operasının geleceği, uzun zaman bu kurumların elinde kalmıştır.

16 Böyle adlara, daha asrm ortasından önce rastlanmaktadır. Kars. Lil. Greg. Gyraldus, De poetis nostri lemporis. II.

KÜLTÜR BAKANLIĞI
Yayınları : 240
Dünya Edebiyatından Tercümeler: 2

JACOB BURCKHARDT

İTALYA'DA RÖNESANS KÜLTÜRÜ
II

Çeviren
Prof. Bekir Sıtkı BAYKAL

İKİNCİ BASILIŞ

ANKARA — 197S

KÜLTÜR BAKANLIĞI
Yayınlan. 240
Dünya Edebiyatından Tercümeler: 2

JACOB BURCKHARDT

İTALYA'DA RÖNESANS KÜLTÜRÜ
II

Çeviren
Prof. Bekir Sıtkı BAYKAL

İKİNCİ BASILIŞ

ANKARA — 1977

Kültür Bakanlığının 31/7/1975 tarih ve 1180 sayılı
emri ile ikinci kez 7000 adet basılmıştır.

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ — İSTANBUL 1977

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYANIN VE İNSANIN KEŞFİ

Avrupa'nın başka ülkelerinde ilerlemeyi engelleyen sayısız bağlardan kurtulmuş, ferdî gelişmede yüksek bir seviyeye erişmiş ve klâsik ilkçağ kültürü ile eğitilmiş olan İtalyan dehası, şimdi dış dünyanın keşfine yöneliyor, bu dünyayı söz ve biçimler halinde tasvir etmek cesaretini gösteriyor. Sanatın, bu problemi nasıl çözdüğünü başka bir yerde anlatmak gerekir.

Dünyanın uzak bölgelerine İtalyan'ların yapmış oldukları seyahatlara burada kısaca temas etmek yerinde olur. Haçlı Seferleri bütün Avrupalılara uzak ülkelerin yolunu açmış ve her tarafta maceralı seyahatlara girişmek ruhunu uyandırmıştı. Seyahat etmek ihtirasının bilgi edinmek ihtirasiyle birleştiği veya büsbütün bunun hizmetine girdiği noktaları kesin olarak tesbit etmek çok güç bir meseledir; fakat bu hâl, ilk önce ve tam olarak İtalyalılar'da kendini göstermiştir. Daha Haçlı Seferleri'ne İtalyanlar, donanmaları bulunması ve Yakındoğu memleketlerinde ticaret çıkarları olması dolayısiyle, diğer Avrupalılardan büsbütün ayrı bir anlamda katılmışlardı. Öteden ber Akdeniz, bu bölgede yaşıyaîi insanları, Avrupa karasındakinden daha başka *Vır* biçimde ye-

tiştirmişti. Yaratılışları gereği olarak italyanlar'ın, kuzey memleketlerindeki anlamda serüvenci insanlar olmaları hiçbir zaman mümkün değildi. Artık en girişken ruhlu italyanlar'ın, Doğu Akdeniz'in bütün limanlarını iyice tanıdıktan sonra, İslâm dünyasının bu limanlara akan geniş ölçüdeki hareketli hayatına kapılıp sürüklenmeleri gayet kolay olmuştu. Böylece dünyanın büyük bir parçası, keşfedilmiş olarak önlerine serilmiş bulunuyordu. Ya da, Venedikli Marco Polo gibi, Moğol dünyasının dalgalarına kapılıyorlar ve Büyük Han'ın tahtı eşiğine kadar sürükleniyorlardı. Bazı italyanlar'ın çok erkenden Atlas Okyanusu'ndaki keşif seyahatlerine katıldıklarını görüyoruz. Meselâ Cenova'lılar, daha XIII. yüzyılda Kanarya Adaları'm bulmuşlardı[1]. Hıristiyan Doğunun son kalıntısı olan Ptolemais'in kaybedildiği 1291 tarihinde yine Cenova'lılar, Doğu Hindistan'a götürecek bir deniz yolunu bulmak için bilinen ilk denemeyi yapmışlardır[2]. Columbus, Batı uluslarının hizmetinde olarak engin denizlere açılan birçok İtalya'lılar arasında sâdece en büyüğüdür. Ancak gerçek kâşif, rastlantı sonucu olarak her hangi bir yere ilk defa varan değil, fakat aramış olan ve bulan kimsedir. Yalnız böyle bir adamdır ki, kendinden önce aynı işe kalkışmış olan kimselerin fikir ve ilgi dere-

[1] Luigi Bossi, Vlta di Cristoforo Colombo. Bu eserde eskiden ttalya'lıların yapmış oldukları seyahatler ve keşifler anlatılmaktadır.

[2] Bu mesele üzerinde Pertz'in bir yazısı vardır. Yine aynı meseleye dair yetersiz haberler: Aeneas Sylvius, Europe sta-tus sub Friderigo III. Imp., cap. 44: Rreher, Scriptores, 1624 basımı, vol. II. p. 87.

çelerini de tanıyacaktır ve araştırmalarının sonucu hakkında vereceği hesap da buna göre olacaktır. İşte bu nedenledir ki, îtalyalı'lar, §u veya bu memleketin kıyılarına ilk kez ulaşmış olup olmadıkları üzerinde ne kadar tartışılırsa tartışılsın, bütün geç-ortaçağın modern anlamda en başarılı keşifçi ulusu olarak daima yerlerini muhafaza edeceklerdir.

Bu sorunun enine boyuna araştırılması, özel keşifler tarihinin yapacağı bir iştir. Fakat, Atlantiğin ötesinde yeni bir kıtanın var olması gerektiğini anlayan, bunu arayan ve bulan büyük Cenovalı'nın saygıya değer kişiliğine duyulan hayranlık daima taptaze kalmaktadır. "II mondo â poco," dünya öyle sanıldığı kadar büyük değildir diyen de yine aynı Cenovalı'dır. ispanyollar îtalyanlar'a bir VI. Aleksandr'ı gönderirlerken italyanlar da tspanyollar'a Columbus'u veriyorlardı. Bu papanın ölümünden (7 Temmuz 1503) ancak birkaç hafta önce idi ki, Columbus, Jamaica'dan, kadir bilmez katolik krallarına, gelecek kuşakların daima büyük bir heyecanla okuyacakları, o görkemli mektubunu yazıyordu. Valladolid, 4 Mayıs 1508 tarihini taşıyan ek vasiyetnamesinde o, "sevgili vatanına, Cenova Cumhuriyetine, aynı papa tarafından kendisine bağışlanan, zindanda, savaşta ve her türlü güçlükler karşısında en büyük tesellisi olan dua kitabını" bırakmaktadır. Bu sözler, tiksinilen Borgia adı üzerine sanki son bir merhamet ve bağışlama ışığı gibi vurmaktadır.

Tıpkı seyahat tarihine yaptığımız gibi, İtalyah'larda coğrafya eserlerinin gelişmesine ve kozmografya (bugünkü anlamda coğrafya) alanında yapılan çahşmalarda onların paylarına da ancak kısa-

ca temas edebileceğiz. Bu alanlarda elde ettikleri başarıların başka milletlerinki ile şöyle üstün körü bir karşılaştırılması bile İtalyalılar'ın, hepsinden daha eski ve göze batar derecede üstün olduklarını gösterir. Aeneas Sylvius'da gördüğümüz şekilde, coğrafya ile istatistik ve tarih bilgilerinin bir araya toplandığını, XV. yüzyıl ortalarında îtalyadan başka her hangi biç memlekette bulmak mümkün mü? Bu kadar mükemmel tasvir şekli başka hangi ülkede vardır? Aslında o, yalnız kozmografya üzerinde olan ana eserlerinde değil, aynı zamanda mektup ve yorum yazılarında da, şahsî gözlemlerini veya, güvenilir haberleri değerlendirmek imkânını bulduğu zamanlarda, manzaraları, şehirleri, töreleri, zanaat ve ürünleri, siyasî şartları ve anayasaları da aynı ustalıkla tasvir etmektedir. Kitaplardan edindiği bilgiye göre yaptığı tasvirler tabiatiyle daha az değerdedir. İmparator İÜ. Friedrich, Aeneas Sylvius'a Tirol Alplerinin bir vadisinde bir arpalık vermişti. Bu vadinin kısaca tasvirinde[3] yazar, insan faaliyetinin her önemli alanına temas etmekte ve nesnel gözlem ile mukayesede, ancak Columbus'un klasik kültürle yetişmiş bir hemşerisinde bulunması mümkün olabilecek derecede mükemmel bir kabiliyet ve metod göstermektedir. Onun gördüklerini binlerce insan da görüyor ve bildiklerini, hiç değilse parça parça, biliyorlardı; fakat, bunlardan bir tablo vücuda getir-

[!] Pii II. Commet. L. I, p. 14 — Onun her zaman doğru gözlemlerde bulunmadığını ve bazen tabloyu keyfine göre tamamladığını, meselâ Basel şehrinin tasviri bize gayet açık bir şekilde göstermektedir. Bununla beraber bütünü alınırsa yüksek değerde olduğuna şüphe edilemez.

mek ihtiyacını duyan ve dünyanın böyle tabloları arzu ettiği bilincine sahip bulunan hiç kimse yoktu.

Başka alanlarda olduğu gibi coğrafya[4] alanında da ne dereceye kadar klâsik kültürden yararlanıldığını ve bu yoldaki başarıların ne dereceye kadar italyan dehasına mal edilebileceğini tesbit etmeye imkân yoktur. Eskileri henüz yakından tanımadıkları zamanlarda îtalyalı'lar, bu dünyaya ait olan şeyleri objektif bir gözle görüyor ve üzerlerinde işliyorlardı; çünkü onlar hâlâ yarı antik bir millet idiler ve çünkü siyasî şartlar kendilerini böyle hareket etmeye hazırlamıştı. Fakat îtalyalı'lar, eğer eski coğrafyacılar kendilerine yol göstermemiş olsalardı, coğrafyada bu kadar çabuk bir olgunluğa erişemezlerdi. Nihayet, elde mevcut İtalyan kozmografya eserlerinin, seyyah ve kâşiflerin ruh ve eğilimlerine yaptıkları etki de, hesaplanamıyacak kadar fazladır. Sadece bir heveskârlık dolayısiyle bir bilimle uğraşanlar bile, meselâ burada Aeneas Sylvius'u ne kadar az değerli bulursak bulalım, yeni müteşebbisler için zarurî olan hâkim düşünce ve peşin yargılara elverişli zemin hazırlıyacak şeküde kamunun ilgisini çekebilirler. Hangi alanda olursa olsun gerçek keşifçiler, bu gibi heveskârlara neler borçlu olduklarını gayet iyi bilirler.

* XVI. yüzyılda italya, kâşiflerin hemen istisnasız olarak Atlas Okyanusu kıyılarında oturan milletlerden çıkmalarına rağmen, coğrafyaya dair yazılan eserlerin en başta gelen vatanı olmakta devam etmektedir. Asrın ortalarına doğru vatan coğrafyası üzerinde Leonardo Albertl'nin "Descrizione di tutta l'Italia" adlı büyük ve önemli eseri meydana getirilmiştir.

Tabiî ilimler alanında İtalyah'iarın tuttukları mevki için okuyucularımıza, bu konularda yazılmış olan özel eserleri salık vereceğiz. Bu çeşit pek üstünkörü ve az değerli eserlerden biri olan LibrP nin bitabını iyice tanıyoruz. Ayrı a^n^ı keşiflerds kimin daha önce geldiği mesolesi üzerindeki tartışmalar biei o kadar ilgilendirmez. Çünkü kanaatimizce her zaman ve her kültür milletinde öyle bir insan çıkabilir ki, gayet az bir bilgiye dayanarak içkide beslediği sürükleyici bir ihtirasla denemelere girişir ve doğuştan yeteneği sayesinde hayret edilecek derecede ilerlemeler kaydeder. Gerbert von Rheims ile Roger Bacon, bu tip insanlardandır. Bunların üstelik devirlerinin, kendilerini ilgilendiren bilim dallarına ait bütün bilgilerini öğrenmiş olmaları, cinde çalıştıkları ruh haletinin sadece zarurî bir sonucundan başka bir şey değildi. Bir defa her şeyi gizleyen vehim örtüsü yırtıldığı, geleneğe ve kitaplara kölece bağlılık ortadan kalktığı ve tabiat korkusu bir tarafa atıldığı anda, sayısız problemler gözleri önüne serilmiş bulunmaktadır. Fakat bütünüyle bir kavim tabiati gözlem ve araştırmada her kavimden daha önce zevk duyarsa, kâşifleri tehdit ile susturulmak şöyle dursun, tam tersine, kendilerine yakın düşünen kimseler tarafından himaye bekliyebiliıierse, bu takdirde iş değişir. İtalya'da durumun bu şekilde olduğuna şüphe edilemez[0], italyan tabiat araştırıcıları, "îlâhi

[5] Libri, Histoire des Sciences mathematiques en Italie, IV cilt, Paris 1338.

s 3u sorunda kesin bir yargıya varabilmek için gözlemleri toplamak alışkanlığının artışını, matematik bilimlerden ayrı olarak tesbit etmek gerekirdi ki bu, yapılması bize düşen bir iş değildir.

Komedya"sında Dante'nin yapmış olduğu deneysel tabiat araştırmalarının izleri ve delillerini takip etmektedirler[7]. Bâzı buluşlarda veya anlatımlarda Dante'ye mal edilen öncelik üzerinde bir hüküm vermek bize düşmez; fakat Dante'nin tablo ve benzetilerindeki dış dünya gözlemleri, herkesin gözüne batacak kadar çoktur. Tabiattan veya insan hayatından olsun o, herhangi bir modern şairden daha fazla şeyler anlatmaktadır; bunları hiçbir zaman sadece süs olarak değil, fakat söylemek istediği fikirlere mümkün olduğu kadar canlı bir biçim vererek ortaya koymak için kullanmaktadır, özel olarak astronomi alanında gerçek bir bilgin seviyesiyle karşımıza çıkmaktadır. Ancak şu noktayı göz önünde bulundurmak gereklidir ki, büyük şiirinde bugün bize bilgince görünen astronomi ile ilgili yerlerin, o zaman için herkesçe anlaşılır şeyler olması lâzım gelir. Dante, bilgin tarafı bir yana bırakılsın, halka mal olmuş bir seviyedeki gökbilgisine baş vurmaktadır ki, o zamanki italyanlar, sadece denizci bir millet olarak bile, bu hususta klâsik çağ insanları ile aynı seviyede idiler. Yıldızların doğup batması hakkındaki bu bilgiye, modern çağlarda saat ve takvimlerin ortaya çıkması dolayısiyle artık ihtiyaç duyulmamış ve halkın astronomiye beslendiği ilgi kaybolmuş gitmiştir. Zamanımızda her çocuk, Dante'nin bilmediği bir şeyi, yani dünyanın güneş çevresinde döndüğünü el ve okul kitaplarından öğrenmektedir; fakat, özel olarak astronomi ile meşgul olanlar bir tarafa bırakılırsa herkeste, konunun kendisine karşı tam bir kayıtsızlık vardır.

* Libri, II, p. 174 vd.

Yıldızların durum ve hareketlerinden birtakım sonuçlar çıkarmak iddiasında bulunan mevhum bilim de, o zamanki İtalyanlar'ın deneycilik ruhu aleyhine sayılacak herhangi bir belirti olarak gösterilemez. Ampirik zihniyet, ancak istikbali öğrenebilmek için duyulan şiddetli arzu ve tutku ile karışmakta ve bunlar tarafından alt edilmektedir, İtalyan milletinin ahlâkî ve dinî karakter konusuna sıra gelince astrologiye yeniden döneceğiz.

Kilise bu ve daha başka sahte bilimlere karşı hemen her zaman hoşgörü üe davranıyordu. Gerçek tabiat araştırmalarına karşı da, ancak aynı zamanda müşriklik ve nekromancie (cesetlere bakarak fal açmak) suçları ile — doğru veya yanlış — şikâyet vaki olduğu zamanlarda harekete geçerdi. Gerçekten de böyle haller, sık sık görülürdü. Açıklanması gereken önemli nokta şu olsa gerektir: italya'-da Dominiken (aynı surette Fransisketı) engizisiyoncuları, acaba bu şikâyetlerin uydurma olduğuna kani' mi idlier Hangi hallerde bu kamda idiler ve buna rağmen, acaba ilgüi sanığın düşmanlarına bir cemile olarak mı yoksa tabiatı gözlemeye ve özellikle deneye karşı içlerinde besledikleri derin nefret dolayısiyle mi hüküm giydiriyorlardı? Hiç şüphesiz sonuncusu yapılmış olmalıdır; fakat bunun ispatı belki de hiç bir zaman mümkün olmıyacaktır. Bu gibi kovuşturmaların Kuzey ülkelerinde doğuracağı direniş türünden bir şey, yani iskolastikler tarafından resmen kabul olunmuş tabiat bilgisinin yenilikçilere karşı direnişi, italya için pek az düşünülebilir veya hiç söz konusu olamaz. XIV. yüzyıl başında Pietro d'Abano'nun, kendisini engizisyon mahkeme-

sine batıl inanç ve büyücülük suçlan ile şikâyet eden başka bir hekimin meslekî kıskançlığına kurban gittiği, herkesçe bilinen bir olaydır[8]. Padua'lı çağdaşı olan Giovannino Sanguinacci'nin de, bir hekim olarak uygulamadaki yenilikçiliği ile tanınmış olması dolayısiyle, buna benzer bir âkibete uğramış bulunduğu tahmin olunabüir. Ancak, Sanguinacci, sâdece sürgün edilmekle yakayı kurtarabilmiştir. Nihayet şu noktayı unutmamalıdır ki, İtalya'da Dominikenler, engizisiyoncu olarak kuvvetlerini, kuzey memleketlerinkinden daha az bir düzen içinde uygulayabilmişlerdir. Gerek tiranlar ve gerekse serbest devletler, XIV. yüzyılda bazan bütün ruhbanı o kadar aşağı görmüşlerdir ki, tabiat araştırmaları dışında daha birçok şeyler koğuşturmaya uğramaksızm gelişmişlerdir. Fakat XV. yüzyılda da klâsik çağ kültürü bütün görkemiyle ön safı işgal eden bir kuvvet olarak ortaya çıkınca, eski sistemde açılan gedik, çeşitli dünyevî bilim kollarının lehine olmak üzere etkisini göstermiştir[9]. Bu arada engizisiyon ara sıra hamleler yapmakta ve hekimleri küfür ve sihirbazlıkla suçlayarak cezalandırmakta veya yak^ maktadır. Ancak verilen hükümlerin gerçek ve derin nedenlerini kesin surette anlamak hiçbir zaman mümkün olmamaktadır. Buna rağmen XV. yüzyıl

[8] Scardeonius, de urb. Patav. antiq.: Graevii Thesaur. Ital., Tom VI, kısım III.

[9] Libri'nin abartmalı yakınmaları bak: II. p. 258 vd. Yüksek yeteneği halkın, kuvvetlerinin daha büyük bir kısmını tabiat bilimlerine yöneltmemiş olması ne kadar esefle karşılanırsa karşılansın, bu halkın daha önemli amaçları olduğuna ve bunlara da kısmen ulaştığı kanısında bulunuyoruz.

sonlarında İtalyan'lar, Paolo Toscanelli, Luca Paccioli ve Leonardo da Vinci gibi üstün kişileriyle matematikte ve tabiat bilimlerinde hiç biri ile mukayese kabul etmiyecek şekilde Avrupa'nın en ileri halkı olarak karşımıza çıkmaktadırlar; başka memleketlerde yetişen bilginler, Regiomontanus ve Copernicusda dahil olmak üzere, îtalyalılar'ın öğrencileri olduklalaFını itiraf etmektedirler.

Tabiat tarihine duyulan ilginin geniş tabakalara yayılmasında rol oynıyan önemli bir etken de, çok erkenden kendini gösteren toplayıcılık ruhu, bitkileri ve hayvanları mukayeseli bir şekilde araştırıp incelemek zihniyeti olmuştur. Her şeyden evvel İtalya, ilkönce bitki bahçeleri meydana getirmiş olmakla övünür. Bu hususta pratik amaçlar ön safta gelmiş olabilir; hattâ böyle bahçelerin ilk kez meydana getirilmiş olduğu memleketin İtalya olup olmadığı üzerinde de tartışılabilir. Asıl önemli olan nokta, hükümdarların ve zengin kişüerin, eğlence bahçelerini kurarken mümkün olduğu kadar çeşitli familya ve türden bitkiler toplamaya kendiliklerinden girişmiş bulunmalarıdır. Böylece XV. yüzyılda Mediciler'e ait Villa Careggi'nin muhteşem bahçesi, sayısız denebilecek kadar çeşitli cinsten ağaç ve fundalariyle bize bir bitkiler bahçesi olarak tasvir edilmektedir[10]

XVI. yüzyılın başlangıcında Kardinal Triulzio'nın villası da aynı biçimde idi. Roma Campagna'sın-

[10] Alexandri Braccii desriptio horti Laurentii Med.: Roscoe tarafından yazılan Lorenzo'nın Hayatı adlı esere 58 numaralı ek olarak basılmıştır. Fabroni'nin Laurentius adlı eserinin eklerinde de mevcuttur.

•da[11] Tivoli yönünde kurulmuş olan bu villânın bahçesinde çeşitli güllerden çitler, cins cins ağaçlar, bunlar arasında akla gelebilecek her tür meyva bulunuyordu; nihayet yirmi cins üzüm ve geniş bir sebzelikle meyvelik vardı. Burada söz konusu olan bitkilerin, bütün Batı memleketlerindeki şato veya manastır bahçelerinde mevcut olup herkesçe tanınan birkaç tıbbî bitkiden çok daha ayrı şeyler olduğu anlaşılmaktadır. Son derece incelmiş bir sofra meyvesi kültürü yanısıra dikkate değer görünüşleri dolayısiyle de bitkilere ilgi duyulduğu görülmektedir. Ancak çok daha sonraları bahçelerin, böyle koleksiyoncuların heveslerine göre biçimlenmekten kurtulduğunu ve bedîî zevkleri okşıyan büyük tesisler haline geldiğini sanat tarihi bize öğretmektedir.

Yabancı hayvanların beslenmesi de muhakkak ki gözlem için duyulan şiddetli bir ilgi ile ilişkili olarak düşünülmek gerektir. Akdenizin güney ve doğu limanlarından kolaylıkla nakledilebilmeleri ve İtalya'daki iklim şartlarının elverişli bulunması dolayısiyle, güney ülkelerinde yaşayan en büyük hayvanları bile, satın almak veya sultanların bağışı olarak kabul etmek suretiyle, tedarik etmek imkânları sağlanıyordu[12]. Birinci derecede şehirlerle hüküm-

[11] Mondanarii villa, Poemata aliquot insignia illutr. Poetar. recent'de basılmıştır.

[12] VI. Heinrich zamanında Palermo hayvanat bahçesi hakkında bak: Otto de St. Blasia yıl 1194. ingiltere Kiralı I. Henry'nin VVoodstock parkındaki hayvanat bahçesinde (Guil. Malmesbury, p. 638) arslanlar, parslar, şaklar, develer ve kirpiler vardı; bunların hepsi yabancı hükümdarlardan gelen bağışlardı.

darlar, Floransa gibi armalarında yer alan bir hayvan olmasa da, canlı arslan bulundurmaktan hoşlanıyorlardı[13]. Arslan mağaraları, hükümet konakları içinde veya yanında bulunuldu. Perugia ve Ploransa'da böyle idi. Roma'da ise Kapitol'un eteğinde yer almıştı. Bu hayvanlar bazan siyasî hükümleri infaz eden araçlar olarak hizmet görürlerdi[14]; başka zamanlarda da halk arasında belli bir korkunun canlı olarak yaşamasını sağlarlardı. Bunlardan başka arslanların tavır ve hareketlerine birtakım mânalar verilirdi; onların yavru yapmaları halkın genel refahına bir belirti olarak sayılırdı. Giovanni Villani ça-

[13] Bu takdirde, çizilmiş" veya taş içine oyulmuş olduğu hallerde, "marzocco" adı verilirdi. Pisa'da kartal beslenirdi: karş. Dante yorumları, Inferno XXX, 122.

" Bak Papencordt, Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter, sayfa 367 notundaki Aegid. Viterb'den özet, 1328 deki bir olayla bilinmektedir. — Vahşî hayvanların birbirleriyle ve köpeklerle döğüşmeleri, önemli şenliklerde halkı eğlendirmeye yarardı. 1459 tarihinde Papa II. Pius ile Gar leazzo Maria Sforza Floransa'da karşılaştıkları zaman, hükümet meydanında (Piazza della Signora) etrafı çevrilmiş bir alana boğalar, atlar, yabani erkek domuzlar, köpekler, arslanlar ve bir zurafa hepsi birden salıverildi; fakat arslanlar yere yattılar ve öteki hayvanlara saldırmak istemediler. Karş. Ricordi di Firenze, Rer. ital. script. ex Florent.. codd. T. II, Col. 741. Vita Pii II.: Murat. III. II, Col. 976 da bundan farklı bir ifade vardır. Sonradan ikinci bir zurafa, Memlûk Sultanı Kayıtbay tarafından Lorenzo Magnifico'ya hediye edilmiştir. Karş. özellikle Paul Jovian.. Vita'Leonis X, L. I. Lorenzo'nın beslemekte olduğu hayvanlar arasında özellikle gösterişli bir arslan çok meşhurdu. Bu hayvanın başka arslanlar tarafından parçalanması, Lorenzo'nın öleceğine bir alâmet sayılıyordu.

pmda bir adam bile bir dişi aralanın yavrulaması sırasında hazır bulunduğunu söylemekte bir küçüklük görmüyordu[1"]. Yavruların bir kısmını dost şehir ve tiranlara bağışlamak âdet edinilmişti. Kahramanlıklarının mükâfatı olarak Condottiere'lere hediye edildikleri de olurdu[16]. Bundan başka Floransalı'lar, çok eski zamanlarda parslar beslerlerdi; bunun için özel bir bakıcı tutuluyordu[17]. Ferrara hükümdarı Borso[18], aslanlarını boğa, ayı ve yabani domuzlarla dövüştürürdü.

Fakat daha XV. yüzyıl sonlarında vahşî hayvan parkları (Serragli), toplumsal mevkie yakışan lüks eşya olarak birçok hükümdar saraylarında bulunduruluyordu. Matarazzo[19] şöyle diyor: "bir ileri gelenin mevkiine, at, köpek, katır, atmaca ve daha

" Giov. Villanı X, 185; XI, 66. Matteo Villanı in, 90; V, 68. — Arslanların birbirleriyle kavga edişleri veya birbirlerini parçalamaları, kötüye alâmet olarak sayılıyordu. Kars. Varchi, Stor. fiorent. III. p. 143.

16 Cron. di Perugia: Arch. stor. XVI, II, p. 77, yıl 1497. Bir tarihte iki arslan, Perugia'lıların elinden kaçmıştı; aynı eser, XVI, I, p. 382, yıl 1434.

17 Gaye, Carteggio I, p. 422, yıl 1291. — Visconti'ler, avcı hayvan olarak, terbiye edilmiş pars bile kullanmışlardır. Bunlara, küçük köpekler tarafından ürkütülen tavşanları yakalatmışlardır: Kars. Kobell, Wildanger, sayfa 247; burada, daha sonraları parslarla yapılan av partilerinden örnekler verilmektedir.

13 Strozzii Poetae, p. 146: Kars. p. 188 ve vahşi hayvanlar parkı hakkında p. 193.

™ Corn. di Perugia, I. c. XVI, II, p. 199. — Buna benzer şeyler Petrarca'da da görülmektedir; De remed. utriusque fortunae, I, 61; bununla beraber henüz biraz daha kapalı şekilde ifade edilmiştir.

başka kuşlar, maskaralar, şarkıcılar ve yabancı hayvanlar yakışık alır". Ferrante zamanında Napoli'deki vahşî hayvanlar kolleksiyonu içinde bir zürafa ile bir yabanî merkep de bulunmaktadır. Anlaşıldığına göre bu hayvanlar o zamanki Bağdad emirinin hediyeleridir[20]. Filippo Maria Visconti, yalnız 500 ve hattâ 1000 altın değerinde atlarla çok kıymetli İngiliz köpeklerine sahip değildi, üstelik doğu memleketlerinin bir çoğundan toplanarak getirilmiş parsları da vardı. Kuzey ülkelerinden getirttiği avcı kuşlarının bakımı yalnız ayda 300 altını bulmakta idi-[1]. Portekiz Kırah Büyük Emanuel, Papa X. Leo'ya bir fil ile bir gergedan gönderirken şüphesiz ne yaptığını gayet iyi biliyordu[22]. Bu şartlar içinde bitkiler ilmi kadar hayvanlar ilmi (Botanik, Zooloji) için de gerekli temeller atılmış oluyordu.

Hayvanlar üzerinde yapılan çalışmaların pratik bir sonucu olarak haralar kurulmuştur. Francesco Gonzaga devrinde vücuda getirilen Mantua harası, Avrupanın en eskisi olarak sayılmıştır[23]. At ırklan-

[20] Jov. Pont. de magnificentia. — Aquileja piskoposunun Aibano'daki hayvanat bahçesinde 1463 tarihinde tavus kuşları ve Hint tavuklarından başka uzun kulaklı Suriye keçileri de vardı. Pii II. Comment., L. XI, p. 562 vd.

[21] Decembrio: ap. Murat. XX, Col. 1012.

[22] Daha ayrıntılı ve eğlenceli bilgi: Pauî. Jov. Elogia, Tristanus'un sözü edilmesi münasebetiyle. Kirpi ve devekuşları: Floransa'da Paul Strozzi, karş. R.abelais, Pantagruel IV, chap, 11. Lorenzo Magnifico, Mısır'dan tüccarlar vamtasiyle bir zurâfâ getirdi, Baluz. Miscell. IV, 516.

[23] Aynı eser, Franc. Gonzaga'dan söz edilmesi münasebetiyle. At ırkları hususunda Milano'daki lüks: Bandello, Parte II, Nov. 3 ve 8. Manzum hikâyelerde de bazan at tanımakta maharet sahibi kimselerden bahs edilmektedir. Karş. Pulci il Morgante, c. XV, kıt'a 105 vd.

nı mukayeseli olarak değerlendirmek, her halde binicilik kadar eski olan bir istir; melez ırkların sun'î bir yöntemle elde edilmesi de Haçlı Seferinden beri âdet edinilmiş olsa gerektir. İtalya'da ise her önemli şehir tarafından at yarışları için konan ödüller, mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda at yetiştirme gayretlerinin en kuvvetli etkenini teşkil etmektedir. Fakat bu gibi ödülleri muhakkak surette kazanan atlar, Mantua harasında yetiştiriliyordu. Bundan başka, en soylu yarış atları ve ilerigelenlere yapılan bağışlar içinde en değerlisi sayılan savaş atları da yine aynı harada yetiştiriliyordu. Gonzaga, damızlık aygırlarla kısrakları, İrlanda'dan, Afrika, Trakya ve Kilikya'dan getirtmişti. Kilikya'dan gelecek hayvanların hatırı için Osmanlı padişahları ile dostluk ilişkilerinin devamına özen gösteriyordu. En mükemmel vasıfları kendinde toplıyacak bir cins hayvan elde edebilmek amaciyle bu harada her türlü deneylere başvurulmuştu.

İnsanların da, hayvanat bahçelerine benzer biçimde sergilendikleri yerler eksik değildi. Nemours Dükü Giuliano'nun gayrı meşru bir çocuğu olan tanınmış Kardinal İppolito Medici-[1], acaip sarayında Avrupalı olmayan bir sürü insan besliyordu. Bunlar yirmiden fazla ayrı ayrı dil konuşurlardı ve her biri kendi cins ve ırkında sivrilmiş kimselerdi. Aralarında kuzey Afrikalı Berberi kanından mükemmel hafif piyade askerleri, Tatar okçuları, esmer derili güreşçiler, Hint dalgıçları ve Türkler görülmekte idi. Türklerin başlıca işi, ava çıktığı za-

** Paul. Jov. Elogia, Hippol. Medices. münasebetiyle...

man kardinala arkadaşlık etmekti. 1535 te kardinal hiç beklenmedik bir çağda ölünce bu ayrı ayrı renkli insan sürüsü, cenazeyi omuzları üzerinde Itri'den Roma'ya taşıdı ve cömert efendüeri için kentin tuttuğu yasa herkes kendi dilinde ve göreneği üzere iştirak etti[25].

[25] Bu vesileyle Renaissance devri İtalya'sında esirler hakkında birkaç nota yer verelim. Jov. Pontan. Obedientia L. III. te kısa fakat önemli bir parça vardır: Kuzey İtalya'da esir yoktu. İtalya'nın başka taraflarında Osmanlı împaratorluğu'ndan Hıristiyanlar, Ruslar ve Çerkeş'ler satın alınır ve bunlara, satın alınmaları için ödenen parayı karşılaymcaya kadar hizmet ettirilirdi. Buna karşılık zenciler, köle olarak kullanılırdı; fakat bunlar, hiç değilse Napoli bölgesinde, hadım edilmezlerdi. — *Moro* deyimi bütün esmer derili20ler için kullanılmaktadır; *Moro nero,* zenci demektir. Fabroni, Cosmus, Adn. 110: bir Çerkeş kızının köle olarak satılması hakkında belge (1427); — Adnot. 141: Cosimo'nun kadın esirlerinin listesi. — Nantiporto,: Murat. III, II, Col. 1106 da: Papa VIII. Innocent, Katolik Ferdinand'ın hediyesi olarak yüz *Mori* alıyor ve bunları kardinallarla daha başka büyüklere armağan ediyor (1488). — Massuccio Nov. 14: esirlerin satılması hakkında bilgi; — 24 ve 25: ayni zamanda fachini olarak (efendilerinin yararına?) çalışan zenci esirler; 48: Katalonya'lılar, Tunuslu Moî-o'ları yakalıyorlar ve Pisa'da satıyorlar. — Gaye, Carteggio I, 360: bir Floransa'lımn vasiyetnamesinde bir esirinin azad edilmesi ve mükâfatlandırılması 41490). — Paul.. Jov. Elogia, sub Franc. Sfortia. — Porzio, Congiura III, 194. — ve Comines, Charles VIII, chap, 17: Napoli'de Aragon hanedanının zindancıları ve cellâtları olarak kullanılan zenciler. — Paul. Jov. Elogia, sub Galeatio: gezintiye çıktıkları zaman hükümdarların yanında bulunan zenciler. — Aeneae Sylvii Opera, p. 456: müzisyen olarak zenci esiri. — Paul. Jov. de piscibus, cap. 3: Genova'da yüzücülük öğretmeni ve dalgıç olarak faaliyet-

İtalyanlar'ın tabiat bilimleri ile ilişkileri ve tabiat ürünlerinin çeşitliliği ve zenginliği karşısında duydukları ilgi hakkında bu dağınık kayıtlar, ancak büyük bir konunun kırpıntılarından ibarettir, ve sadece, yazarın bu alanda daha ne kadar noksanları olduğunu göstermek amaciyle buraya serpiştirilmiştir. Yazar, bu boşlukları doldurabilecek zengin malzemeyi ihtiva eden özel eserlerin ise henüz adlarını bile doğru dürüst tanımamaktadır.

Ancak, bilimsel araştırma ve bilgi dışında insanı tabiat kucağına götüren, hem de önce özel bir anlamda tabiata yaklaştıran başka bir yol daha vardır. Modern uluslar arasında İtalyanlardır ki, tabiat manzarasının biçimini az veya çok derecede güzel bir nesne olarak ilk kez görmüş ve duymuşlardır[1].

Bu yetenek, daima uzun ve karmaşık kültür vetirelerinin sonucudur ve menşelerine doğru gitmek pek kolay değildir. Çünkü bu çeşit gizli bir duygu, şiir ile resimde kendini açığa vurmadan ve böylece bilinçleşmeden çok önce mevcut bulunmuş olabüir.

te bulunan bir (hür?) zenci. — Alex. Benedictus, De Carolo VIII.: Eccard, scriptores II, Col. 1608: yüksek rütbeli bir Venedik subayı olarak bir Habeşî (Aethiops) ki buna bakılırsa Othello da bir zenci olarak kabul edilebilir. — Bandello, Parte III, Nov. 21: Genova'da bir zenci ceza görmeğe müstahak olunca Balear adlarından biri olan Iviza'ya tuz taşımakta kullanılmak üzere satılır.

[1] Bu konu üzerinde meşhur bir tasvir olan Humbold'ın *Kosmos* adlı eserinin ikinci cildini okuyucularımıza tavsiye etmeğe bile gerek yoktur.

Söz gelişi, klâsik çağda sanat ve şiir, insan hayatının her cephesini bir dereceye kadar baştar başa işlemiş ve ancak bundan sonra manzara tasvirlerine geçmiştir; manzara tasvirlerine daima arka safta *yer* verilmiştir. Fakat Homeros'dan beri tabiatın insanlar, üzerinde kuvvetli izlenimler yarattığı, sayısız sözlerde ve mısralarda görülmektedir. Sonra, Roma İmparatorluğuma bağlı topraklar üzerinde hâkimiyetlerini kuran Germen boyları, özel olarak tabiat manzarasındaki ruhu kavrıyabilmek için son derece mükemmel surette teçhiz edilmiş bulunuyorlardı. Gerçi Hıristiyanlık, bu Germenleri, o vakte kadar saygı gösterdikleri su kaynaklarında ve dağlarda, göl ve ormanlarda birtakım kötü ruhların yaşamakta olduğuna bir süre için daha inanmaya zorlamıştı; fakat bu geçiş dönemi şüphesiz çok geçmeden bertaraf edilmişti. Ortaçağın en parlak döneminde 1200 tarihlerine doğru, büsbütün safdüce bir dış dünyadan zevk duyma hali yeniden ortaya çıkmıştır ve bu, çeşitli milletlerin saz şairlerinde (Minnedichter) kendini göstermektedir[2]. Aşıklar, bahar ve çiçekleri, yeşil çayır ve orman gibi en sade tabiat görünümleri karşısında gayet kuvvetli bir duyuş göstermektedirler. Fakat bütün bunlar, uzağa gidemeyen ve sadece ön plândakileri gösterebilen tablolardan ibarettir. Özellikle bu kadar yer gezmiş ve görmüş olan Haçlılar, şarkılarında bu vasfı bile gösterememektedirler. Meselâ giysi ve silâhları o kadar inceden inceye tanımlayan epik şür bile, yer tasvirleri bakımından sadece bir taslak olmanın üstüne çıkama-

[2] Bu konu hakkında bak: Wilhelm Grimm'in Düşünceleri: Humbold, adı geçen eser.

maktadır. Büyük şair YVoifram von Eschenbach bile, kahramanlarının hareket ettikleri sahne hakkında yeter derecede bir fikir verebilecek durumda değildir. Soylular sınıfından gelen bu ozanların, Avrupa'nın her ülkesinde hâkim yerlere kurulmuş muhteşem manzaralı binlerce şatoda oturmuş olduklarını ya da bu şatoları ziyaret ettiklerini ve tanıdıklarını şiirlerinden çıkarmak, hiç kimse için mümkün değildir. Gezginci rahiplerin (S. 271) Lâtince şiirlerinde de uzaklara bakış, asıl manzaranın kendisi, henüz yoktur; fakat bazen yakın çevre, belki de hiçbir şövalye saz şairinin yapamadığı şekilde parlak ve canlı renklerle tasvir edilmektedir. Veya, XII. yüzyılda yaşamış bir İtalyan şairinin eseri olarak kabul ettiğimiz aşağıdaki şiirde gördüğümüz kadar mükemmel bir tarzda "Aşk Korusu"nun bir tasviri daha acaba bulunabilir mi?

îmmortolis fieret
İbi manens homo;
Arbor ibi quaelibet
Suo gaudet pomo;
Viae myrrha, cinnamo
Fragrant, et amamo
Coniectari poterat
Dominus ex dorno"etc*.

s Carmma Burana, p. 162, de Phyllide et Flora, 66~
*Orada kalan insan
ölümsüz olurdu;
Orada her hangi bir ağaç
Meyvesiyle neşelenir;
Yollar mersafi veya tarçın ile
Ve kakula ile kokar —
O yere bakarak
Efendisinin nasıl olduğu tasavvur olunabilirdi.

Her ne olursa olsun, İtalyan düşüncesine göre tabiat günahlardan çoktan kurtulmuş ve her çeşit fena ruh etküerinden sıyrılmıştır. Assisi'li San Francesco, güneş kasidesinde, gökteki cisimleri ve dört öğeyi yarattığı için, Tanrı'yı tam bir masumlukla övmektedir.

Fakat, seyredilen muhteşem tabiat manzaralarının insan ruhu üzerinde derin etkiler yaratmaya başlamış olduğunun kesin belirtilerini Dante'de buluyoruz. Dante, yalnız hafifçe hareketli denizin uzaklarda titreşen ışıkları ile sabah havasmı, ormandaki fırtına ve saireyi sadece bir kaç kuvvetli satır içinde tasvir etmekle kalmıyor, ayrıca ve sırf uzak manzaraları doya doya seyredebilmek amacı üe yüksek dağlara çıkıyor*. Belki de o, klâsik çağdan ben bu işi ilk kez yapanlardan biridir. Tabiat sahnelerinin Boccaecio üzerinde de etki yaptığını, yazılarındaki tasvirlerden daha çok sezişle anlıyo-

* Reggio bölgesindeki Bismantova dağının doruğunda Dante'nin başka ne aradığını kestirmek güçtür. Purgat. IV, 26. Öbür yanının bütün kısımlarını tanımlamağa çalışırken ifadelerinde gösterdiği kesinlik ve açıklık bile yalnız başına, dikkate değer bir yer ve biçim anlayışını açığa vurmaktadır. — Eskiden dağ doruklarında gizli hazinelerin bulunduğuna inanıldığını ve aynı yerlerde "Vbirtakım korkunç şeylerin varlığına dair dipsiz inançlar beslendiğini açıkça gösteren yapıt: Chron. Novaliciense, II, 5. (Perz, Scriptt. VII ve Monumenta hist. patriae, Scriptt. III).

ruz. Bununla beraber, onun çoban romanlarında[5] hayalî de olsa yaşattığı tabiat sahnelerinin görkemi inkâr edilemez. Sonra, gerçek anlamda modern insanların en eskilerinden biri olan Petrarca, tabiî manzaranın duygulu ruhlar içki önemini tam olarak ve büyük bir kesinlikle ispat ediyor. İlk kez olarak tabiatın güzelliğini anlayışın nerede başladığını ve nasıl geliştiğini, elde mevcut dünya edebiyatı ürünlerinden araştırıp çıkaran ve **"Ansichten der Natur"** adlı kitabında tasvir sanatımn şaheser bir örneğini bizzat yaratmayı başarmış olan aydın kafalı Alexander von Humboldt, Petrarca'ya karşı tam bir haklılıkla davranmamıştır; öyle ki, bu alanda bize, daha epeyce yapılacak iş kalmaktadır.

Petrarca sadece önemli bir coğrafyacı ve kartograf — İtalya'nın ilk haritasının[6] Petrarca tarafından yapıldığı söyleniyor — değildi; yalnız eskilerin söylediklerini' tekrarlamakla da kalmıyordu; aynı zamanda kendisi tabiat güzelliklerinden derin surette etkilenen bir adamdı. Ona göre tabiat safası, fikir çalışmasının her çeşiti için en çok arzu edilir

[5] Bajae'nin *Fiametta'smda.* Ameto konusu hakkındaki tasvirden başka De genealogia Deorum XIV, 11 de de önemli bir pasaj vardır; burada tabiî manzaraya ait birçok güzellikler, ağaçlar, çayırlar, dereler, sürüler, kulübeler ve ilaah.. sayılmakta ve şöyle ilâve edilmektedir: Bu şeyler, animum mulcent (ruhu okşar;); etkileri, mentem in se collegere (ruhu kendinde toplamak) dır.

[e] Libri, Hist. des sciences mathematiques, II, p. 249.

[7] Eskilere referans yapmaktan hoşlanmasına rağmen: meselâ De Vita solitaria., özellikle p. 241; burada o, St. Augustinus'dan bir asmanın tasvirini almaktadır.

:bir arkadaş idi. Bu iki şeyi, yani tabiatın güzelliği ile fikir faaliyetini bir araya getirebilmek amaciyledir ki, o, Vaucluse ve daha başka yerlere çekilerek münzevi bir bilgin hayatı sürmüş, zaman zaman dünya ve çevresindeki insanlardan kaçıp bir yere sığınmıştır[8]. Onun tabiat sahnelerini tasvirdeki henüz zayif ve gelişmemiş yeteneğine bakarak kendisinde •duygu noksanlığı bulunduğu sonucuna varmak, büyük bir haksızlık olur. Gerçi, meselâ olağanüstü güzellikteki Spezzia körfezinin ve Porto Venere'nin "tasviri, sâdece birtakım şeyleri arka arkaya saymaktan ibarettir. Petrarca bu tasviri "Africa" sının -altıncı nağmesi sonuna koymuştur; çünkü şimdiye kadar ne eskiler, ne de yeniler tarafından bu konu terennüm olunmuş değildir[0]. Fakat buna rağmen Petrarca, kayalıkların meydana getirdiği manzaranın güzelliğini görüyor ve bir manzaranın sanat bakımından önemi ile faydalı olmak bakımından değe-

[8] Epist famil. VII, 4, p. G75. Interea utinam scire posses, quanta cum voluptate solivagus ac liber, inter montes et nemora, inter fontes et flumina, inter libros et maximorum hominum ingenia respiro, quamque me in ea, quae ante sunt, cura Apostolo extendes et praeterita oblivisci nitor et praesentia non videre (Bu arada, bilsen, tek başıma ve özgür olarak dağlar ve korular, pınarlar ve ırmaklar arasında, en büyük insanların, kitapları arasında ne kadar büyük bir zevkle yaşıyor ve karşımda olanlara (Havari ile) dalarak geçmişi unutmağa ve hali görmemeğe çalışıyorum). Kars. VI, 3, p. 655.

[9] Jacuit sine carmine sacro (Kutsal şiirden uzak, sö3iük kaldı).

rini birbirinden ayırmasını biliyor[10]. Reggio ormanlarında kaldığı sırada birdenbire karşısına çıkan muhteşem bir manzaradan öyle duygulanıyor ki, uzun zaman önce yarıda bıraktığı bir şiiri yazmaya devam ediyor[11]. Fakat en gerçek ve en derin heyecanı Avignor? yakınlarındaki Mont Ventoux'ya tırmanırken duyuyor[1]-. Alabildiğine geniş bir manzara görmek için tarifi imkânsız derecede şiddetli bir özleyiş onun ruhunda günden güne daha da güçleniyor; sonunda Livius'da, Romalılar'm düşmanı Kıral Philipp'in Balkan'ı (Haemus) tırmanışını anlatan pasajı rastlantı sonucu olarak bulunca kararını veriyor. Şöyle düşünüyor: ağarmış bir kıral için ayıp sayılmıyan bir şey, özel bir kişi olan genç bir insan için de her halde hoş görülür. Gerçekten de o zaman, kendi çevresinde, başka hiçbir amaç gütmeyen ve yalnız manzara görebilmek için dağ tırmanışları, işitilmemiş bir şeydi ve dostların ya da arkadaşların böyle tırmanışlara katılmaları söz konusu olamazdı. Petrarca, yalnız küçük kardeşini ve son mola yerinden de iki köylüyü beraberine aldı. Dağın ayağında rasladığı ihtiyar bir çoban, geri dönmesi için ona üsteledi durdu; kendisinin elli yıl önce aynı şeyi denediğini, pişman olduğunu, eve kırılmış ayakla ve

[10] *Itinerar. syr.,* p. 557 de Riviera di Levante (doğu kıyı bölgesi)'de şöyle bir ayırma yapıyor: colles asperitate gratissima et mira fertilitate conspicuos (Hoş sarplıkları İle ve hayran kalınacak bereketliliği ile göze çarpan tepeler). Gaeta kıyıları hakkında karş. De remediis utriusque fort. I. 54.

[11] De orig. et vita, p. 3: subito loci specie percussus <Birden bire yerin güzelliğine vurularak).

" Epist. iamil. IV, 1, p. 624.

param parça olmuş üstbaş ile döndüğünü gövıe4i; ne daha önce ve ne de o günden beri hiç kiıx höy~ le bir şeye cesaret göstermemiştir dedi. L â ^ ol-cular, son derece büyük güçlüklerle karS^asarak, bulutlar ayaklan altında kalıncaya kadar >0fıarjia devam ettiler ve sonunda dağın doruğuna Hlastıte1'- Oradan görülen manzaranın bir tasvirini arars^k bulamayız. Fakat bunun sebebi şairin bu \anza-ça. karşısında duygusuz kalmış olması değil, tersj}ıe olarak izleıvmlerin şair üzerinde ezici bir e^- p. mış bulunmasıdır: Ölçüsüz çılgınlıklarla doh^ htitiS11 geçmiş hayatı, gözlerinin önünde canlanıyo^,. jjç yaşta iken Bologna'dan çıkalıdan beri bu g|jne ^3,- dar tam on yıl geçmiş olduğunu hatırlıyor ve ^ jjıi yakan özlemle gözlerini italya'ya doğru Ç6vırjV0r; o anda yanında taşıdığı ufak bir kitabı, Aziz A.ugus~ tinus'un "Itiraflar"ını açıyor — işte, bak! &ÖZÜ bi-tabın onuncu bölümünde bir yere takılıyor: «<ve $.- sanlar giderler ve yüksek dağlara ve yaygı^ <jeı,iz dalgalarına ve hızla akıp giden nehirlere ve QJÇ-yanus'a ve yıldızların hareketine hayran hay-ran ^- karlar ve bu esnada kendilerinden geçerler". Bu ga-leri kitaptan okurken dinleyen kardeşi, ağa^eysmjn kitabı neden kapattığını ve sustuğunu anlıjNaml 0r.

Birkaç yıl sonra, 1360 tarihlerine doğm -pj-zio dea'li Uberti, manzum olarak kaleme aldv- j. rafyasında[13] (S. 277) Alverina dağından g^rmmiiş geniş manzarayı tasvir etmektedir. Gerçi bu tasvjr, sadece bir coğrafyacı ve antikacı gözü ile y%plımjŞ-tır; bununla beraber manzarayı doğrudan <^[0ğruya

13 il Dittamonda III, cap. 9.

kendi gözleriyle seyretmiş olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Fakat bu zatın çok daha yüksek dağlara çıkmış olması gerekir; çünkü ancak denizden 10.000 ayaktan daha yüksek yerlerde mümkün olan dağ - tutma olayını ve vücutta bununla ilgili belirtileri, kan hücumunu, göz kapanmasını ve kalp çarpıntısını tanıyor; hastalığa karşı mitolojik arkadaşı Solinus esanslı bir sünger üe tedbir alıyor. Uberti, Parnassus ve Olympus[14] dağlarına tırm anlığını ve bunlara hayran kaldığını da anlatıyor; fakat bu hikâyeler, her halde birer masaldan başka birşey olmasa gerektir.

XV. Yüzyılda Flander Okulu'nun büyük ustaları Hubert ve Johann van Eyck, birdenbire tabiatın peçesini kaldırıp atmışlardır. Bunların vücuda getirdikleri manzara resimleri yalnız gerçeği yansıtmak isteklerinin bir ürünü olmakla kalmamakta, fakat aynı zamanda, biraz çekingen bir tarzda olsa da, kendi basma bir şiir değeri, bir ruh taşımaktadır. Bu resimlerin bütün Batı ülkeleri sanatında etki yaptığı inkâr edilemez; dolayısiyle İtalyan manzara resmi de aynı etkiden uzak kalmış değil-dir. Ancak, bunun yanıbaşmda, kültürlü îtalyanlar'uı manzara karşısında görüş özelliği kendi yolunda yürümüştür.

[14] Dittamondo III, cap. 21. IV, cap. 4. — Papencordt, Geschichte der Stadt Rom, sayfa 426 da İmparator IV. Karl'ın güzel yerleri çok sevdiğini söylemekte ve bu hususta Pelzel, Kari IV., sayfa 465 e referans Sapmaktadır. (Onun verdiği diğer iki parça, bunu ifade etmemektedir). Mümkündür ki, imparator, hümanistlerle dügüp kalkmak suretiyle buna alışmıştır.

param parça olmuş üstbaş ile döndüğünü söyledi; ne daha önce ve ne de o günden beri hiç kimse böyle bir şeye cesaret göstermemiştir dedi. Lâkin yolcular, son derece büyük güçlüklerle karşılaşarak, bulutlar ayaklan altında kalıncaya kadar yollarına devam ettiler ve sonunda dağın doruğuna ulaştüar. Oradan görülen manzaranın bir tasvirini ararsak bulamayız. Fakat bunun sebebi şairin bu manzara karşısında duygusuz kalmış olması değil, tersine olarak izler.'mlerin şair üzerinde ezici bir etki yapmış bulunmasıdır: Ölçüsüz çılgınlıklarla dolu bütün geçmiş hayatı, gözlerinin önünde canlanıyor; genç yaşta iken Bologna'dan çıkahdan beri bu güne kadar tam on yıl geçmiş olduğunu hatırlıyor ve içini yakan özlemle gözlerini italya'ya doğru çeviriyor; o anda yanında taşıdığı ufak bir kitabı, Aziz Augustinus'un "İtiraflar"ını açıyor — işte, bak! gözü kitabın onuncu bölümünde bir yere takılıyor: "ve insanlar giderler ve yüksek dağlara ve yaygın deniz dalgalarına ve hızla akıp giden nehirlere ve Okyanus'a ve yıldızların hareketine hayran hayran bakarlar ve bu esnada kendilerinden geçerler". Bu sözleri kitaptan okurken dinleyen kardeşi, ağabeysinin kitabı neden kapattığını ve sustuğunu anlıyamıyor.

Birkaç yıl sonra, 1360 tarihlerine doğru, Fazio degli Uberti, manzum olarak kaleme aldığı coğrafyasında[13] (S. 277) Alverina dağından görülmüş geniş manzarayı tasvir etmektedir. Gerçi bu tasvir, sadece bir coğrafyacı ve antikacı gözü ile yapılmıştır; bununla beraber manzarayı doğrudan doğruya

[13] II Dittamonda III, cap. 9.

kendi gözleriyle seyretmiş olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Fakat bu zatın çok daha yüksek dağlara çıkmış olması gerekir; çünkü ancak denizden 10.000 ayaktan daha yüksek yerlerde mümkün olan dağ - tutma olayını ve vücutta bununla ilgili belirtileri, kan hücumunu, göz kapanmasını ve kalp çarpıntısını tanıyor; hastalığa karşı mitolojik arkadaşı Solinus esanslı bir sünger üe tedbir alıyor. Uberti, Parnassus ve Olympus[7] * dağlarına tırmanhğını ve bunlara hayran kaldığını da anlatıyor; fakat bu hikâyeler, her halde birer masaldan başka birşey olmasa gerektir.

XV. Yüzyılda Flander Okulu'nun büyük ustaları Hubert ve Johann van Eyck, birdenbire tabiatın peçesini kaldırıp atmışlardır. Bunların vücuda getirdikleri manzara resimleri yalmz gerçeği yansıtmak isteklerinin bir ürünü olmakla kalmamakta, fakat aynı zamanda, biraz çekingen bir tarzda olsa da, kendi başına bir şiir değeri, bir ruh taşımaktadır. Bu resimlerin bütün Batı ülkeleri sanatına etki yaptığı inkâr edilemez; dolayısiyle İtalyan manzara resmi de aynı etkiden uzak kalmış değildir. Ancak, bunun yanıbaşmda, kültürlü îtalyanlar'ın manzara karşısında görüş özelliği kendi yolunda yürümüştür.

[14] Dittamondo III, cap. 21. IV, cap. 4. — Papencordt, Geschichte der Stadt Rom, sayfa 426 da İmparator IV. Karl'ın güzel yerleri çok sevdiğini söylemekte ve bu hususta Pelzel, Kari IV., sayfa 465 e referans yapmaktadır. (Onun verdiği diğer iki parça, bunu ifade etmemektedir). Mümkündür ki, imparator, hümanistlerle düşüp kalkmak suretiyle buna alışmıştır.

Tabiatı ilmî olarak tasvir etmek konusunda olduğu gibi bu alanda da zamanının sesini yansıtan en önemli kişilerden biri, Aeneas Sylvius'dur. Karakteri aleyhine söylenen bütün sözlere hak versek ve onu bir insan olarak feda etsek bile şunu itiraf etmek zorundayız ki, zamanının tablosunu ve kültürünü Aeneas Sylvius kadar mükemmel ve canlı bir surette yansıtabilen ve Renaissance devri başlarının insan tipine onun kadar yaklaşan çok az kimse vardır. Üstelik, sırası gelmişken söyliyelim ki, onun kaypaklığı yüzünden büyük bir ruhanî meclis toplantısı (konsil) yapmaktan ahkonan Alman kilisesi tarafından ileri sürülen şikâyetlerin tek taraflı olduğunu göz önünde tutarsak, ahlâk bakımından da onu kolay kolay mahkûm etmek mümkün olmaz[15].

Burada bizi ilgilendiren nokta, onun İtalyan manzaralarını yalnız hoşlanarak seyretmekle kalan değil, aynı zamanda büyük bir coşku ile en ince ayrıntılarına kadar tasvir eden ilk insan olması keyfiyetidir (Kars. yukarıda S. 282). Özellikle Kilise Devleti ve güney Toscana (doğduğu memleket)'yi gayet iyi tanıyordu. Papa olduğu zaman da dinlenme günlerini en elverişli mevsimde gezintilerle ve köylerde oturmakla geçirirdi. Çoktan beri nikris illetinden acı çeken adam, hiç değilse şimdi kendini

[15] Platina'yı da dinlemek yerinde olur. Vitae Pontiff., p. 310: Homo fuit (II. Pius) verus, integer, apertus; **nil** habuit ficti, nil simulati (II. Pius dosdoğru, tertemiz ve apaçık bir insandı; onda sahte, uydurma hiçbir şey yoktu); yaltaklanma ve batıl inançların düşmanı, cesur ve dürüst idi).

sedye üzerinde dere tepe dolaştırmak imkânını bulmuştu. Eğer daha sonraki papaların eğlencelerini bununki ile karşılaştıracak olursak, en büyük zevkini tabiattan, klâsik çağ eserlerinden ve sade fakat asil mimarî tarzla yapılmış binalardan duyan Plus, neredeyse bir yarı-aziz gibi karşımıza çıkmaktadır. Yorumlarını kaleme alırken kullandığı zarif ve canlı Lâtince üîlubunda o, duyduğu mutluluğun tanığım hiç çekinmeksizin bize vermektedir[16].

Gözleri, modern bir insanmkiler kadar keskin ve yüksek bir görüş seviyesine erişmiş görünmektedir. Alban dağının en yüksek doruğundan yani Monte Cavo'dan görünen geniş manzaranın ihtişamını büyük bir kendinden geçmişlik içinde seyrediyor. Terracina kilisesinden ve Circe dağlarından beri tâ Monte Argentaro'ya kadar uzanan deniz kıyılarını buradan görebiliyor; çok eski zamandan kalma kent örenleri, Orta - İtalya'nın sıradağları, aşağıda dört yanı sarmış olan yeşil ormanları ve dağın yakınlarında imiş gibi görünen gölleri ile o engin manzara, gözleri önüne serilmiştir. Todi mevkiinin güzelliğini duyuyor: bağlık ve zeytinlikler üzerinde bir taç gibi duran bu yer, tâ uzaklardaki ormanlara, yılankavi

[1S] En önemli yerleri aşağıdadır: Pii II. P. M. Commentarii L. IV, p. 183: Memlekette bahar. L. V, p. 251: Ti'our'da geçen yaz günleri. L. VI, p. 306: Vicovaro kaynağında yemek. L. VIII, p. 378: Viterbo çevresi, p. 387: San Martino dağ manastırı, p. 338: Bolsena gölü. L. IX, p. 396: Monte Amiata'nın muhteşem bir tasviri. L. X, p. 483: Monteoliveto'nın mevkii, p. 497: Todi'den manzara. L. XI, p. 554: Ostia ve Porto. p. 562: Alban dağının tasviri. L, XII, p. 609: Frascati ve Grottaferrata.

nehir kıyılarında yan yana yükselen birçok şatoları ve şehircikleriyle Tiber vadisine bakmaktadır. Her tepede köşkleri ve manastırlariyle Siena çevresini kaplayan hafif dalgalı güzel arazi, şüphesiz onun memleketidir ve buranın tasvirinde özel bir özen gösterilmiştir. Fakat, dar anlamda münferit bedîî güzellikler de onu kendinden geçirmektedir. Meselâ Bolsena gölünde içeriye doğru uzanan Capo di Monte burnu gibi: "asma yapraklarının gölgeleri içinde kayalık merdivenlerden dik bir şekilde su kıyısına iner; burada yarlar arasında her zaman yeşil, daima ardıç kuşlarının cıvıltıllan ile neşeli meşe ağaçlan vardır". Nemi gölü çevresini dolaşan yolda, kestane ve daha başka meyva ağaçlarının altında şöyle bir duygu içindedir: eğer bir şair ruhunun uyanması gereken bir yer varsa, işte burası, "Diana'nm gizlendiği bu yer"dir. Aeneas Sylvius, papa iken sık sık ve çok kere yaşlı büyük kestane ve zeytin ağaçları altında, yeşil çayırlarda, akar su başlarında ruhanî meclisler toplamış veya elçiler kabul etmiştir. Üzerinde bir kemer köprü kurulmuş olan derin bir su yarmasını karşısında görünce hemen sanat duygusu harekete geliyor. En ince ayrıntılar bile, güzel veya mükemmel surette gelişmiş, karakteristik şekli ile onu sevindiriyor: mavi dalgalar gibi keten tarlaları, tepeleri kaplayan sarı renkli katır tırnağı çalıları, hattâ her çeşit yabani çalı çırpı ve aynı surette kendisine tabiat harikaları olarak görünen muhteşem ağaç ve su kaynakları gibi şeylerden zevk duyuyor.

Papa, tabiat güzelliklerinin safasını sürmekte en yüksek derecsyi, 1462 yazını Monte Amita'da

geçirdiği sırada bulmuştur. Aym tarihte korkunç bir veba afeti basık bölgeleri kasıp kavurmakta idi. Dağın ortalarına doğru bir yerde, Lombard'lardan kalma eski bir manastır olan San Salvatore'de bütün sarayı halkı ile birlikte karargâhını kurmuştu: Dik yamaçlardaki kestanelikler arasında bütün güney Toscana ayakları altına serilmiştir ve uzaklarda Siena kuleleri görünür. Papa, en yüksek doruğa çıkmak işini yanındakilere bıraktı. Venedik elçisi de doruğa tırmananlara katıldı. Bunlar yukarıda üst üste yaslanmış çok büyük iki kaya buldular. Belki de bu kayalar çok eskiden oralarda yaşamış bir kavmin kullandığı kurban taşları idi. Çok uzaklarda denizin ötesinde Korsika ile Sardunya'yı[17] da gördüklerini sandılar. Yazın çok hoş bir serinliği içinde, ulu meşe ve kestane ağaçları arasında, taze çimenler üstünde, dikenlerin ayağı tırmalamadığı, yılanların insanı rahatsız etmedikleri veya tehlikeli olmadıkları yerlerde papa, en mutlu, en keyifli günlerini araşıyordu. Haftanın belli günlerinde yapılan "Segnatura" için her defasında yeni gölgelikler[18] arıyordu — Novos in convallibus fontes et novas inveniens umbras, quae dubiam facerent elactionem*". Bazen yakınlarda köpeklerin büyük bir geyiği sığınağından çıkarıp kovaladıkları olurdu. Hayvanın, ayakları ve boynuzlan ile kendini nasıl savunduğu

[17] Sicilya yerine her halde böyle denmesi gerekirdi.

[18] O, kendi adına telmih yaparak kendini şöyle adlandırıyor: Silvarum amatör et varia videndi cupidus (Ormanların âşıkı ve değişik şeyler görmek isteklisi).

* Vadilerde, yeylemede insanı tereddüde düşürecek yeni pınarlar ve yeni gölgelikler bulacaksın.

ve yukarıya doğru nasıl kaçtığı seyrolunurdu. Akşamlan papa çoğu kez manastırın önünde, Paglia vadisinin görülebildiği yere oturur ve burada kardinallerle neş'eli sohbetler yapardı. Papanın yanında bulunanlardan avlanmak için aşağıya doğru inmek cesaretini gösterenler, oralarda tahammül edilemez bir sıcakla karşılaşıyorlardı. Her şeyin yanıp kavrulduğunu görüyorlar, gerçek bir cehennemle karşılaşıyorlardı. Bu sırada manastır, yeşil ve serin çevresi ile, mutlu insanlara özgü bir yer gibi görünüyordu.

işte bunlar, temelde klâsik kültürün etkisi değil, modern zevkin tâ kendisidir. Gerçi klâsik çağ insanlarının da aynı tarzda duygular beslediklerine şüphe yoktur; fakat Pius'un tanıması mümkün olan klâsik yazarlarda rastladığımız böyle tek tük ifâdeler, papada gördüğümüz bu kadar coşkun bir hayranlığı uyandırmaya yeterli olamazdı[19].

italyan şiirinin XV. asır sonları ile XVI. yüzyıl başlarına rastlayan ikinci parlak çağı, doğa manzaralarının insan ruhu üzerindeki etkilerini gösteren belirtiler bakımından çok zengindir. Devrin Lâtince şiirinde de durum böyledir. O zamanki lirik şairlere bir göz atmak, bunu anlamamıza kâfi gelir. Fakat doğrudan doğruya büyük doğa sahnelerini tasvir eden parçalara çok az rastlanır. Bunun sebebi hikâye tarzının, lirik ve epik şiirin bu son derece hareketli çağda başka konuları işlemekle meşgul bulunmalarıdır. Bajardo ile Ariosto, tabiat sah-

[19] Leon Battista Alberti'nin manzara ile olan ilişkisi hakkında bak: 219 vd.

nelerini gayet keskin bir biçimde resmetmektedirler; fakat mümkün olduğu kadar kısa tutmakta, tablolarının etki gücüne, uzağa bakışlar ve büyük perspektifler sayesinde bir şeyler ilâve etmek çabasını göstermemektedirler[2]"; çünkü etki gücü, sâdece kişiler ve olaylarda bulunmaktadır. Gerçekten felsefî diyalog yazıcıları[21] ve epistolograflar günden güne artan tabiat sevgisi için kaynak teşkil etmek bakımından şairlerden çok daha önce gelirler. Meselâ hikayeci Bandello, kendi edebî türünün kurallarım dikkate değer bir bilinçle muhafaza etmektedir: Hikâyelerinin asıl kendisinde yakın olayların sahnesini teşkil eden tabiat çevresi hakkında zarurî olandan fazla tek bir kelime dahi vermemekte[22], buna karşılık her defasında başına koyduğu ithaf kısmında konuşma ve buluşma sahneleri olarak aynı tabiat çevresinin tasvirine genişçe bir yer ayırmaktadır. Ne yazık ki, epistolograflar arasında, akşam ışığı ile gölgelerinin ruhlarda bıraktığı ihtişamlı etkiyi belki de ilk defa olarak etraflıca dile getiren insan olarak yalnız Aretino[23]yu gösterebiliyoruz.

[20] Bu türden olmak üzere üzerinde en fazla işlenmiş tabloyu Ariosto'da buluyoruz; or.un altıncı nağmesi baştan başa yakm manzara tasvirleri ile doludur.

[21] Agnolo Pandolfini (Trattato del gov. della famiglia, p. 90); Aeneas ile aynı çağda yaşayan bu zat, kırda "fundalıklarla kaplı tepeler, sevimli vadiler ve çağlayan sulardan" zevk duymaktadır; fakat belki de bu ad altında büyük Alberti gizlenmiş bulunmaktadır; yukarda işaret ettiğimiz gibi, Alberti'nin tabiat ile ilişkisi büsbütün başkadır.

[22] Mimarî çevre hakkındaki fikirleri daha başka türlüdür; modern tezyini sanat, bu hususta ondan hâla birçok şeyler öğrenebilir. O, belli bir lüksü tasvir etmek ister.

Bununla beraber, bazen şairlerde de, duygu hayattan ile sevimli ve aynı zamanda gerçeklere uygun bir surette tasvir edilmiş tabiî çevrelerinin, dikkate değer bir tarzda birbirine karıştığını görüyoruz. 1480 tarihlerinde Tito Strozza, Lâtince bir ağıtında[24] sevgilisinin oturduğu yeri şöyle tasvir etmektedir: Eski, sarmaşıklara bürünmüş, havanın etkisiyle solmuş aziz freskolan ile süslü, ağaçlar içinde gizlenmiş bir ev; yanında, önünden hızla akan Po nehrinin taşkın sularından duvarları yıpranmış küçük bir kilise; biraz ötesinde papaz, yedi dönümden ibaret kıraç toprağını ödünç aldığı bir çift hayvanla sürüyor. Bu, eski Roma ağıt şairlerinden alınmış bir aktarma değil, modern bir duyuştur; buna paralel olmak üzere, kır hayatının yapmacık olmayan gerçek bir tasvirini, eserimizin bu bölümü sonunda bulacağız.

Buna karşı denebilir ki, XVI. yüzyıl başındaki Alman üstatları, insan hayatının böyle gerçek çevrelerini bazen büyük bir ustalıkla canlandırmayı başarmışlardır. Muselâ Albercht Dürer "Kaybolmuş -Oğul" adlı eserinde bunu yapmıştır. Fakat gerçekçi okulda yetişen bir ressamın böyle sahneler vücuda .getirmesi ile ideal veya mitolojik gereçleri işlemeye alışmış olan bir şairin içten gelen bir güçle gerçeğe, realizme inmesi, birbirinden büsbütün ayrı şeylerdir. Üstelik, tıpkı bir hayatının tasvirinde olduğu gibi, bunda da zaman bakımından İtalyan şairleri daha önce gelmektedirler.

23 Lettere pittoriche III, 38. Tizian'a, Mayıs 1544. ruz.

24 Strozzi poetae: Erotica, L. VI, p. 183. vd.

İlk kez olarak insanı cevher ve içeriğ muhteva siyle bir bütün halinde keşfederek meydana çıkarmakla Renaissence kültürü, dünyayı keşfetmekle kazandığı başarıya daha büyük bir yenisini ilâve etmiştir[1].

Yukarıda gördüğümüz gibi bu çağ, bireyciliği son derecesine kadar geliştirmiştir; sonra bunu, hangi çeşit ve biçimlerde olursa olsun endividuel olan her şeyi bütün gayretiyle öğrenmeğe, her yanı ile kavramaya sevketmiştir. Kişiliğin gelişmesi, esas itibariyle, kişiliği doğrudan doğruya kendinde ve başkasında idrak etmeye bağlıdır. Klâsik çağ edebiyatının etkisine bu iki büyük tezahür arasında yer vermek zaruretini duymamızın sebebi de, işte insanî olan bireysel ve genel şeylerin bilgi ve tasvir tarzını renklerle süsleyen ve tâyin eden aracın esasta bu klâsik edebiyat olmasıdır. Fakat, marifet kudreti, çağın ve İtalyan milletinin asıl kendisinde mevcut bulunuyordu.

Bu tezimizi ispat etmek için gösterebileceğimiz kanıtlar sayı bakımından az olacaktır. Bütün bu kitap boyunca yalnız bu noktadadır ki, yazar, tehlikeli olan seziş alanına ayak bastığını hissetmektedir. XIV. ve XV. yüzyılların düşünüş tarihinde ince fakat seçik bir renk değişmesi olarak yazarın gözleri önünde beliren şey, başkalarınca bir vakıa olarak kolay kolay kabul edilemiyecektir. Bir halk ruhunun böylece giderek saydam bir hale gelmesi, öyle bir görünümdür ki, her gözlemciye başka türlü gözüke-

1 Bu isabetli deyimler, Michelet'nin Histoire de France adlı eserinin VII. cildinden (Introd.) alınmıştır.

bilir. Zaman doğrusunu gösterecek ve hükmünü verecektir.

Bereket versin ki, insanın entellektüel özünün bilgisine, nazarî (teorik) bir psikoloji araştırması ile değil — çünki bunun için Aristoteles kâfi idi — fakat gözlem ve tasvir yeteneği ile başlanmıştır. Nazarî psikolojinin en azından verdiği faydasız bilgi yükü, o zaman yapılageldiği üzere yıldızların etkisi inancına bağlı olarak dört mizaç öğretisine inhisar ediyordu. Bu katı unsurlar, hatırlanamayacak kadar eski zamanlardan beri tek tek insanların kafalarında silinmez bir yer edinmişlerse de genel olarak yüzyıllar boyunca insanların ilerlemesine engel teşkil etmemişlerdir. Fakat, sadece açık tanımlarla değil, aynı zamanda ölümsüz sanat ve şiirlerle de insanın bütünü hem en derin niteliği ve hem de karakteristik dış belirtileri ile tasvir edildiği bir zamanda aynı anlayışı görmek, bize pek garip gelir. Başka hususlarda gerçekten yetkili bir gözlemcinin Papa VII. Clemens'i gerçi melankolik bir insan olarak saydığını, fakat kendi Kanaatma değil de papayı birdsnbire köpüren ve öf keçi yaratılışta bir insan diye kabul eden hekimlerin hükmünü makbul ve geçerli tuttuğunu[2] görmek, neredeyse komik bir manzaradır. Aynı surette, Giorgione tarafından tablosu ve Bambaja tarafından da heykeli yapılan, bütün tarihçiler tarafından tasvir olunan Ravenna muzafferi

[2] Tomm. Gar, Relaz. della corte di Roma I, *p.* 278, 279. Sariano'nın 1533 tarihli Relaz.

Gaston de Foix'nın Satürn mizaçlı bir insan[3] olduğunu işitmek de gülünç gelir. Şüphesiz ki, böyle deyimler kullanan kimseler, belli bir şey kastetmektedirler; ancak düşüncelerini anlatmada kullandıkları terimler garip ve modası geçmiş görünmektedir.

Serbest olarak fikrî tasvirler alanında ilk önce XIV. yüzyılın büyük şairleri karşımıza çıkmaktadırlar.

Daha önceki iki yüzyıl boyunca bütün Batı ülkelerinde saray ve şövalye şiirinde yaratılan en olgun eserler bir araya getirilecek olursa iç hayat coşkularını anlatan bir hayli yüksek sayıda derin sezişlerin ve tek tük tabloların ortaya çıktığı görülecektir; o derecede ki, ilk bakışta italyan şiirine rekabet eder gibi bir durum karşısında kalınacaktır. Lirik şiir büsbütün bir yana bırakılsa da sadece Strassburg'lu Gottfried'in *"Tristan und Isolde"si göz* önünde tutulsa bile, ruh coşkularının ölümsüz sahneleri ile karşılaşılır. Ancak bütün bu şaheserler itibarî ve yapmacık bir ulu deniz içinde dağınık damlalar halinde kalmakta ve insanın iç hayatı ile fikrî zenginliğinin tam anlamiyle objektif bir tablosunu vermekten uzaktırlar.

XIII. Yüzyıldaki saray ve şövalye şiirinde, *Trovatore'leri* (saz şairleri) ile İtalya'nın da payı vardı. *Canzone,* esas bakımından bu Trevatori

[3] Prato, Archiv. Stor. III, p. 215 vd. — "saturnico" kelimesi hem "mutsuz", hem de "uğursuz" anlamına gelir. — Yıldızların insan davranışları ile ilişkileri hakkında genel olarak bak: Corn. Agrippa, de occulta philosophia, c. 52. •

tarafından vücuda getirilen bir şiir türüdür. *Cansone*'lerin yapısı, herhangi bir kuzey Avrupa ülkesindeki aşıkların şarkıları ölçüsünde sanatkârane ve çetindir. Hattâ muhteva ve düşüncelerin sıralanış tarzı, şair ister burjuva ister bilginler sınıfından gelmiş olsun, hep basma kalıp saray şiiri gibidir.

Fakat daha şimdiden, italyan şiirine özel bir gelecek vadeden iki yön belirmektedir. Yalnız şekle ait hususlarla ilgili olmakla beraber bu yönler yine de önemsiz sayılmaz.

İlk tanıdığımız *Versi sciölti,* kafiyesiz onıbir heceli mısralar (hendecasyllabus)'m[4] yazarı, Dante'nin hocası olup *Canzone'lerinûe* alışılmış *Trovatori* tarzını benimseyen Brunetto Latini'dir. Görünüşündeki bu şekilsizlik içinde birdenbire gerçek ve yaşanmış bir tutku, işte bunda ifadesini bulmaktadır. Bu, muhtevanın gücüne güvenerek, dıştan etki yaratacak araçlardan bilinçli olarak feragat etmekten başka bir şey değildir. Birkaç yıl sonra *fresco* sanatında ve daha sonra da genellikle resimde aynı hal görülmektedir. Nitekim resimde renkler bir yana bırakılarak sadece ışık veya gölge kullanılmaktadır. Şiirde sun'î şekillere çok önem veren bir çağda Brunetto'nun mısraları, yeni bir yönün başlangıcını teşkil etmektedir[5].

* Bak: Trucchi, Poesie italiane inedite I, p. 165 vd.

» Bu kafiyesiz manzumeler, bilindiği gibi sonradan dramda hâkim yer almışlardır. Trissino, *Sofonisba'sım* X. Leo'ya ithaf ederken, papanın bu şiir şeklini hakkiyle anlayacağını, göründüğünden daha iyi, daha asil ve az kolay olduğunu takdir edeceğini ummaktadır. Roscoe, Leone X, ed. Bossi Vin, 174.

Fakat bunun yanıbaşında, hattâ XIII. yüzyılın ilk yansında, Batı dünyasının o zaman yarattığı şiir şekillerinin en sıkı kurallara ve en ince ölçülere bağlı olanlarından biri, italya'da en geçerli ve normal şekil halini almıştır. Bu, *sonet'dir.* Kafiye şekli ve mısra sayısı, daha yüz yıl süre ile kararsız kalmış[6] ve en sonunda Petrarca tarafından kesin olarak ve kalıcı surette sağlanmıştır. Başta yüksek lirik ve kontamplatif konular, daha sonraları da her çeşit konu, *sonet kalıbına* sokulmaktadır; öyle ki, *Madrigal, Sestine* ve hattâ *Canzone* gibi şiir şekilleri, *sonet'in* yanında ancak ikinci derecede bir yer işgal etmektedirler. Daha sonra bizzat italyan yazarları, bazen şaka olarak, bazen de usanç içinde, bu kaçınılmaz kalıptan, duygu ve düşüncelerini cenderesine sokmak zorunda bulundukları bu ondört satırlık azap yatağından* (prokrustes) şikâyet etmişlerdir. Bazıları ise özellikle bu şiir şeklinden tamamiyle memnun olmuşlardır ve halâ da memnundurlar; ve kişisel anıları ile ağır, monoton şarkılarını, herhangi bir ciddilik veya bağa uymaksızın serbestçe yazmak için bu şekli kullanmaktadrılar.

[8] Kars. meselâ Kante'deki göze gok çarpan şekiller,. Vita nuova, p. 10 ve 12.

* Prokrustes: eski Yunancada çekip uzatan anlamına gelen bu söz, Attika'da haydut Damastes veya Polypemon'ın takma adıdır. Bu haydut, seyyahları bir işkence yatağı içine sıkıştırırdı. Vücûtları çok büyük olanların yatağa sığmayıp fazla gelen organları kırpılır, çok küçük olanların organları ise çekilip uzatılır ve adam ölürdü. En sonunda bu haydudu Theseus öldürmüştür. İşte bu Grek efsanesi bir atasözü haline gelerek çok sıkışık durum hakkında 'Prokrustes yatağı" deyimi kullanılır. (Çevirmen)

Bu sebepledir ki, iyiler yanında çok daha fazla sayıda önemsiz ve fena *sonet'ler* meydana gelmiştir.

Bununla beraber *sonet,* italyan şiiri için değeri biçilmez bir nimet olarak görünmektedir. Yapısının açıklığı ve güzelliği, daha canlı bir şekil alan ikinci yarısında düşünceyi yüceltmek zarureti, sonra da kolayca ezberlenebilecek nitelikte oluşu, en büyük üstatlar tarafından daima sevilmesine ve değerli tutulmasına sebep olmuştur. Gerçekten de *soneVm* yüksek değeri, büyük üstatları büyülememiş olsaydı, bu tarzın çağımıza kadar yaşatılmasına imkân var mıydı? Muhakkak ki, bu birinci sınıf üstatlar, şiirin başka şekillerinde de aynı gücü gösterebilirlerdi. Ancak bunların *sonet'i* lirik şiirin başlıca şekli haline sokmaları sayesindedir ki, yüksek yetenekli olmakla beraber bazı bağ dışına çıkmaya güçleri yetmeyen birçok şairler, geniş bir lirizm içinde kendilerini kaybetmekten korunabilmiş ve duygularını yoğun bir hale getirmeye zorlanmışlardır, italyan şiiri için *sonet,* modern milletlerden hiçbirinin edebiyatında görülmiyen bir şekilde, düşünce ve duyguların genel bir meksifesi rolünü oynamıştır.

Böylece italyan duygu dünyası, son derecede açıklığı, yoğunluk ve kısalığı ile çok etkili bir dizi tablolar halinde karşımıza çıkmaktadır. Eğer başka milletler de bu çeşit bir ifade kalıbına sahip bulunsalardı, belki de onların iç hayatlarını daha yakından öğrenmemiz mümkün olabilirdi; ola ki, onların da dış ve iç durumlarım ya da ruh haletlerini, karakterlerini yansıtan birtakım tablolara sahip bulunur, XIV. ve XV. yüzyılların hemen hiçbir yerde

zevkle okunamayacak kadar perişan olan sözde lirik şiirine kalmazdık. italyanlar'da ise, *sonet'in* hemen hemen doğuşu anından itibaren hiçbir şüpheye yer bırakmıyacak şekilde bir ilerleme görülmektedir. XIII. .yüzyılın ikinci yarısında, son zamanlarda kullanılan deyimi[7] ile *"Trovatori della transizione",* gerçekten Trovaiore'lerden şairlere, yani klâsik çağ kültürünün etkisi altında bulunan şairlere geçiş evresini teşkil etmektedirler. Sade, kuvvetli duyuşları, •durumu keskin çizgilerle resmedişleri, sonet'lerin--de ve başka tür şiiierindeki açık ifade ve sonuçlar bir Dante'nin geleceğini önceden haber vermektedirler. Guelf ve Ghibellin partileri için yazılmış bazı siyasî *sonet'ler* (1260-1270), daha şimdiden Dante'nin tutkularını andırmakta, başka bazıları ise onun lirik şiirindeki en tatlı duyuşları hatırlatmaktadır.

Dante'nin *sonet* hakkındaki nazarî görüşlerini bilmiyoruz. Bunun tek sebebi içinde *ballad* ve *sonet'i* bir konu olarak işlemek istediği *"De Vulgari eloquio"* (halk dili hakkında) adlı eserinin son bölümlerinin yazılmamış ya da kaybolmuş bulunmasıdır. Fakat gerçekte Dante, en yetkin ruh tasvirlerini *sonet* ve cansone'lerinde vermiştir. Hem de bunlar ne kadar parlak bir çerçeve içine konulmuştur! *Vita* MMOua'sındaki her şiirin kökenini açıkladığı nesir parçalan, mısraların kendileri kadar güzeldir ve bunlarla birlikte aynı derin, ateşli coşkuyu taşıyan bir bütün teşkil etmektedir. Hiç sakmmaksı"îin büyük bir içtenlik ve ciddilikle sevinç ve acılarıxun bütün çizgilerini açıkça ortaya koymakta ve

[7] Trucchi I, p. 181 vd.

sonra hepsini birden yoğurarak kuvvetli bir irade ile sanatın en sıkı kalıpları içine dökmektedir. Bu *sonet* ile *canzone'ler* ve arada gençlik zamanında kaleme aldığı günlük anılarından olağanüstü parçalar dikkatle okunacak olursa görülecektir ki, ortaçağ boyunca bütün şairler, sanki kendi kendilerinden kaçmışlardır ve ilk defa olarak Dante kendini aramıştır. Ondan önce sayısız denecek kadar çok sanatkârane beyitler yazılmıştır. Fakat tam anlamiy*le* ilk sanatkâr, Dante'dir; çünkü ölümsüz düşünce ve duyguları ölümsüz bir biçime sokan odur. Burada sübjektif lirik, tamamiyle objektif bir büyüklüğe erişmektedir; çoğu öyle bir tarzda işlenmiştir ki, her millet ve her çağ bunu kendine mal edebilir[8]. Fakat, tamamiyle objektif bir anlayışla yazdığı ve duygusunun gücünü ancak dışarda kalan bir vakıanın kılavuzluğu ile anlayabildiğimiz şiirlerinde — ki *'Tanto gentile ete."* ve *"Vede parfettarnente ete."* gibi olağanüstü sonei'lerde hal böyledir — henüz özür dilemek ihtiyacını duymuş görünmektedir[9]. Bu şiirlerin en güzeli olanı da aslında bu sınıfa dahildir: *Deli peregrini ehe pensosi andate ete.*

. *Divina Commedia* bir yana bırakılsa bile Dante, yalnız bu gençlik şiirleri ile de orta ve yeni çağlar arasında bir sınır taşı olurdu. Burada fikir ile rüh, birdenbire kendi hayatlarının en mahrem ta-

[8] O demircinin ve o merkepçinin yanlış olarak söyledikleri ve teganni ettikleri canzone ve sonet'ler; işte bunlardır ki, duyunca Dante'nin canını sıkmışlardır (Kars.. Franco Sacchetti, Nov. 114, 115). Bu şiir, bu kadar çabuk; halk arasında yayıldı.

[8] Vita nuova, p. 52.

raflarını anlamak yolunda muazzam bir adım atmaktadırlar.

Divina Commedia'da bu türlü açığa vuruşlar ölçülemiyecek kadar çoktur; bu bakımdan değerini tam olarak anlatabilmek için o büyük şiiri, her ezgi üzerinde ayrı ayrı durarak, bastan başa gözden geçirmemiz gerekirdi. Bereket versin ki, buna gerek kalmıyor. Çünkü *ilâhî Komedi* çoktandır bütün Batı uluslarının günlük besini halini almış bulunmaktadır. Eserin plânı ve ana fikri ortaçağa aittir ve bizim bilincimize sadece tarihî bakımdan seslenmektedir. Fakat bu eser, esas itibariyle, her hal ve durumdaki ruh hayatının tasvirinde taşıdığı zenginlik ve plâstik kuvvet dolayısiyle, tüm modern şiirin bir başlangıcı olmuştur[10].

Bundan böyle bu şiir durulmamış, yarım yüzyıl boyunca gerilemiş bir duruma düşmüş olabilir; fakat onun soylu ve yüksek hayat ilkesi ebedî olarak kurtarılmış bulunmaktadır; XIV. ve XV. yüzyıl larla XVI. yüzyılın başlarında keskin ve orijinal zekâların kendilerini şiire verdikleri hallerde İtalyanlar, başka ülkelerde yetişen bütün şairlerden çok daha üstün bir kudret göstermektedirler; şüphesiz ki, burada yeteneğin eşitliği şarttır ve bunu da takdir etmek pek kolay bir iş değildir.

îtalyanlar'ın her işinde olduğu gibi burada da •eğitim — ki, şiir bunun kapsamı içindedir —, plâstik sanatlardan daha önce gelmiş, hattâ bu sanatla-

ıo purgat. IV, baş kısmı, Dante'nin nazarî psikolojisi için en önemli parçalardan biridir. Bundan başka ibak: Convito, ilgili kısımlar.

ra hız veren başlıca etken olmuştur. Heykeltraşlık ve ressamlıkta fikir ve ruh öğelerinin, *ilâhî Komedi'*-ye benzer bir şekilde ifadelerini bulmalarına kadar daha bir asırdan fazla bir zaman geçmiştir. Başka milletlerin[11] sanatlarının gelişmesinde bu kuralın ne-dereceye kadar geçerli olduğu ve bunun bir bütün olarak değeri mes'elesi burada bizi fazla ilgilendirmez. Her halde bunun, italyan kültürü için son derece önemli olduğunu tesbit ediyoruz.

Bu bakımdan Petrarca'ya verilecek yerin takdiri, eserleri çok yayılmış olan bu şairin okurlarına bırakılsın. Bir sorgu yargıcı anlayışı ile ona eğilen ve hakkiyle uğraşarak insan ile şair arasındaki çeilişkileri, aşktaki vefasızlıkları ile karakterinin diğer zayıf taraflarını anlıyabilen bir kimse, bir süre çaba harcadıktan sonra gerçekten şiirindeki zevki büsbütün kaybedebilir. Bu takdirde, şiir zevki yerine bir bütün olarak insanı tanıma işi elde edilmiş olur. Ne yazık ki, Petrarca'nın Avignon mektuplarında şairi bu sıfatla tanımamıza imkân verecek kadar malzeme yoktur ve tanışları ile bunların dostları arasındaki yazışmalar ya kaybolup gitmiştir ya da esasen hiç mevcut bulunmamıştır. Bir şairin nasıl ve ne gibi mücadelelerle kendi çevresi ve fakir hayat şartları içinden ölümsüz olanı çıkarıp güven altına aldığını araştırmaya gerek görülmediği zaman, Tanrıya şükredileceği yerde, Petrarca için pek az bulunan bu çeşit kalıntı kırpıntılarından faydalanarak onu

[11] Van Eyck okuluna mensup sanatkârların portreleri, kuzey memleketler için daha çok aksini isbat ederler. Bunlar, daha uzun zaman sözle tasvirlere üstün kalmışlardır.

.suçlamaya benzer bir biyografi vücuda getirilmiştir. Bununla beraber şair avunma bulabilir; çünkü Almanya ve îngilterede'ki tanınmış insanların yazışmaları daha elli yıl süreyle bu şekilde basılıp yayılmaya devam ederse, suçlu sandalyesinde oturan Petrarca'nın yanına daha birçok ün sahibi arkadaş gelecektir.

Petrarca'nın bizzat kendini taklit ettiği ve kendine özgü tarzda terennüm ettiği şiirlerinde birçok yapmacık ve zorlanmış yerler olduğu inkâr edilemez. Bununla beraber şiirindeki çok sayıda muhteşem iç âlem tablolarına, neşe ve keder anları tasvirlerine hayran oluyoruz. Bunlar sırf ona özgü olan özelliklerdir; çünkü ondan önce hiçbir şairde böyle bir şey görülmemiştir ve gerek İtalyan milleti için, gerekse dünya için özel değeri de bundan ileri gelmektedir. Şiirindeki anlatım her zaman aynı derecede açık ve seçik değildir. En güzel şeylerin yanında bize yabancı olan birtakım allegorik ifade ve sofistik mantık oyunlarının yer aldığı, nadir görülen hallerden değildir. Ancak, şiirinin yetkin yanı ağır basmaktadır.

Boccaccio da, şimdiye kadar pek az dikkati çekmiş olan sönenlerinde[12] bazen duygularını son derece etkili bir şekilde ifade etmeye muvaffak olmuştur. Aşkla takdis edilmiş yerin yeniden ziyareti (sonet 22), bahar melankolisi (sonet 33), ihtiyarlayan şairin gönül üzüntüsü (sonet 65), onun tarafından çok parlak bir tarzda terennüm olunmuştur. Yine *Ameio*'sunda, aşkın soylulaştırıcı ve parlaklaştırıcı gücünü, *Decamerone* yazarından nerdeyse beklenmeyecek

[12] Opera volgari, cilt XVI da basılmıştır.

bir surette tasvir etmiştir[13]. Nihayet onun *Fiammetta'sı,* baştan başa aynı nitelik ve anlatım muhafaza edilmekle, hatta yer yer tumturaklı parlak sözler kullanmak düşkünlüğü ağır basmakla beraber, baştan başa derin gözlemlerle bezenmiş büyük ve zengin muhtevalı bir ruh tablosudur; mitoloji ile klâsik kültür de, yer yer pek isabetli düşmeyen bir şekilde yer almaktadır. Eğer aldanmıyorsak *Fiammetta,* Dante'nin *Vita Nuova'sma,* konusu kadın oları bir naziredir veya kökenini bu yönden gelen bir tahrike borçludur.

Klâsik çağ şairlerinin, özellikle ağıtlarının ve Aeneid'inin dördüncü kitabiyle Virgilius'un bu ve bunlardan sonra gelen italyanlar üzerinde etki[11] yapmış, olmaları gayet tabiîdir. Fakat duygu kaynağı, bizzat kendi içlerinden yeter ölçüde gür bir surette fışkırmaktadır. İtalya dışında kalan çağdaşları ile bu bakımdan mukayese edilecek olurlarsa bunların da modern Avrupa duygu dünyasını tamamiyle ifade eden ilk insanlar oldukları görülür. Burada söz konusu olan mes'ele başka milletlere men-

[13] Çoban Teogape'nin türküsünde, Venüs bayramı Parnasso teatrale'den sonra, Lipsia 1829, p. VIII.

[14] XV. yüzyıl başında humanizmanın başı olarak meşhur Lionardo Aretino gerçi şöyle diyor: che gli antichi Greci d'umanitâ e di gentilezza di cuore abbino avanzato di granlunga i notri Italiani (eski Yunanlılar, zamanımızın İtalyan'larından insanlık ve ruh asaleti bakımından çok üstündürler); ancak bunu hasta Prens Antonichus ile üvey annes? Stratonice'yi anlatan santinantal bir hikâyesinin baş tarafında söylemektedir; şu halde bu belge, aslında çifte anlamlı ve yarı Asyalı karakterdedir (Cento Novelle Antiche'nin ekleri arasında basılmıştır).

sup slvrilmiş insanların da aynı derecede derin ve güzel duygulara sahip olup olmadıklarını öğrenmek değildir; önemli olan nokta, ruh titreşimleri hakkında en zengin bilgilere sahip olduğunu, belgeleriyle ilk önce kimin ispat etmiş bulunduğudur.

Fakat, acaba ne sebepten dolayıdır ki, Renaissance devri italyanlar'ı, trajedi alanında bu kadar başarılı olamamışlar, ancak ikinci derecede kalmışlardır? Karakter, zekâ ve tutkuları çok çeşitli şekillerde, insanların gelişme, uğraşma ve yenilgileri içinde, elle tutulur, gözle görülür bir biçimde göstermenin yeri trajedi idi. Başka bir deyimle: neden İtalya bir Shakespeare yetiştirmemiştir? — Tiyatroda İtalya, İngiltere bir yana bırakılırsa, XVI. ve XVII. asırlarda diğer kuzey Avrupa ülkeleri ile boy ölçüşebilecek bir seviyede idi. Fakat İspanya tiyatrosu ile rekabet edecek durumda değildi. Çünkü çoktan beri İtalyanlarda dinsel bağnazlık duygusundan eser kalmamıştı; onlar şövalye anlamında şeref geleneğine sadece şeklen bağlı bulunuyorlardı ve yasa dışı yollardan erke gelmişi zorba tiranlarına tapınmaktan sakınacak kadar akıllı ve gururlu idiler[15]. O halde bu, ancak ve ancak İngiliz tiyatrosunun kısa süren parlak bir devri mes'elesidir.

Buna karşı cevap olarak denebilir ki, bütün Avrupa, yalnız bir tek Shakespeare çıkarabilmiştir ve böyle bir deha, aslında Tanrı'nın çok nâdir görülen bir lütfudur. Yine denebilir ki, İtalyan tiyatrosu, bel-

[15] Bununla beraber, bazı saray veya hükümdarlara, bazı dram yazarları tarafından dalkavukluk yapıldığı da bir gerçektir.

ki de parlak bir seviyeye yükselmek için gelişme yoluna girmiş bulunuyordu. Fakat tam bu sırada katolik reformu çıkageldi ve bu fırtına, İspanya egemenliği (Napoli ve Milano üzerinde doğrudan doğruya ve dolaylı olarak da hemen hemen bütün İtalya üzerinde) ile ilgili olarak İtalyan zekâsının en canlı çiçeklerini ezip buruşturdu veya soldurdu. Meselâ bir İspanya kıral vekilinin yönetimi altında veya Roma'daki kutsal engizsiyon kurulunun yanında, ya da bir kaç yıl sonra İngiliz ihtilâli zamanında bizzat kendi memleketinde bir Shakespeare tasavvur etmek güç olur. Olgunlaşmış haliyle dram, her kültürün geç gelen bir meyvesidir, ve zamanını, özel surette talihin bahşettiği müstesna şartların gerçekleşmesini beklemek ve bulmak zorundadır.

Bu vesile ile İtalya'da dramın yüksek bir seviyeye ulaşmasını güçleştirmeğe veya iş işten geçtiği zamana kadar geciktirmeye sebep olan bazı etkenleri hatırlamadan geçmiyeceğiz.

Bu etkenlerin en başında, şüphesiz ki, temaşa zevkinin başka yerlere yöneltilmiş olması gelir. Halk, *mysteres* ve daha başka dinî temaşalarla meşguldür. Bütün Batı ülkelerinde dramatik aziz hikâyeleri ve efsaneleri, özellikle tiyatro ile dramın kaynağını ve başlangıcım teşkil etmiştir. Fakat İtalya, aşağıdaki bölümde anlatacağımız gibi, *mystere'lere* öyle bir sanatkârane dekoratif anlayışla kendini vermişti ki, bu arada darmatik öğenin ihmale uğraması zarurî idi. Bu kadar zengin ve bahah temaşa oyunlarından dünyevi drama destek olacak bir marifet veya bir temel doğmak şöyle dursun, Calderon ve başka is-

panyol şairlerinde görülen *Autos sagramentales** türünden bir şiir sanatı bile meydana gelememiştir.

Dram ortaya çıktığı zaman da, hemen *mystef* lerden alışılmış olan zengin dekorasyon içine gömülmüştür. Kuzey ülkelerinde oyunun ceryan ettiği yeri sadece belli etmekle yetinildiği bir zamanda İtalyan sahnesinin dekor zenginliği bizi hayretlerde bırakmaktadır. Ancak, tek başına bu hal, eğer oyunun kendisi kısmen kostüm şatafatı, kısmen ve başlıca çeşitli perde arası oyunları *(intermezzi)* arasında şiir değerinden kaybetmemiş bulunsaydı, belki de o kadar önemli olmazdı.

italya'nın birçok yerlerinde, özellikle Roma ile Ferrara'da Plautus ile Terenz'in ve yine klâsik dram şairleri eserlerinin bazen Lâtince, bazen de italyanca olarak oynanması (S. 365, 385); bütün akademilerin (S. 426) bunu kendilerine sanki vazife edinmeleri; bizzat Renaissance şairlerinin, dramlarında, hoş görülebileceğinden daha fazla derecede bu örneklere bağlı bulunmaları; bütün bunlar italyan dramı için gerçi zararlı olmuştur; fakat bunların ancak ikinci derecede rol oynadıklarına inanıyorum. Eğer Katolik Reformu ve yabancı egemenliği araya girmeseydi bu zararlı unsurlar faydalı bir geçiş evresine dönüşebilirdi. Her ne olursa olsun, 1520 tarihinden biraz sonra trajedi ve komedide ana dilin zaferi, humanislerin bütün direnişlerine rağ-

* Autos sagramentales: Dinsel bayramların, özellikle "lyd-i Hamsîn"in ikinci perşembesine rastlayan kutsal günün kutlanması için oynanan temsiller. Calderon, bu türü en olgun derecesine eriştirmiştir. 1665 tarihinden itibaren, bu tür temsiller yasak edilmiştir.

men[16], hemen hemen tamamiyle sağlanmış bulunuyordu. Bu yandan gelecek bir engel, Avrupa'nın en fazla gelişmiş milletini, sözün en yüksek anlamı ile dramı insan hayatı ve kaderinin gerçek bir aynası seviyesine çıkarmak yolundan artık alıkoyamazdı. Engizisyoncularla tspanyollardır ki, Italyanlar'ı yıldırmışlardır; en büyük ve gerçek davaları, özellikle millî anılar giysisi içinde tasvir etmelerini imkânsız Jkılmışlardır. Fakat bunun yanında *intermezzo'ların* -da drama zarar verici bir rol oynadıklarını göz önünde bulundurmamız gerekir.

Ferrara Prensi Alfonso ile Lucrezia Borgia'nın •düğünleri yapılırken Dük Ercole şahsen ortaya çıkarak 9oylu misafirlere, Plautus'un beş komedisinin oynanmasında kullanılacak 110 tane kostüm gösterdi; bunu yapmaktan kastı, hiçbirisinin iki defa kullanılmıyacağını anlatmaktı[17]. Fakat bu kadar zengin ipek ve sof kuşamlar bile Plautus parçaları oynanırken araya sokulan bale ve pandomimaların şatafatı yanında çok sönük kalıyordu. Renk renk ihtişam göz önüne getirilecek olursa bunların yanında Plautus'un, asıl oyunun, Isabella Gonzaga gibi genç ve hareketli bir hanımefendiye can sıkıcı, azap verici geldiğine ve dram oynanırken herkesin perde aralarına sıkıştırılan oyunları sabırsızlıkla beklediğine

[16] Paul. Jovius, Dialog. de viris lit. illustr.: Tiraboschi, Tom. VII, IV. — Lil. Greg. Gyraldus, De poetis nostri temp.

** Isabella Gonzaga'mn 3 Şubat 1502 tarihli kocasına mektubu: Archiv. stor. Append. II, p. 366 vd. Fransız mystere'lerinde artistler bizzat, önceden alayla geçit yaparlardı ki, buna "la montre" denirdi.

bir dereceye kadar hak vermek gerekir. Eski tarz silâhlarını müziğe uydurarak kullanan Roma savaşçıları, Mağribîler tarafından oynanan meşale raksları, boynuzlarından alevler akan vahşi erkeklerin oynadıkları bir dans vardı; bunlar bir kızın bir ejderhadan kurtarılışını temsil eden bir pandomimanm balelerini teşkil ediyordu. Sonra soytarı kılığına girmiş deliler dans ediyorlar ve domuz mesaneleri ile birbirlerine vuruyorlardı. Ferrara sarayında her komediyse bir bale *(moresca)* ilâve edilmesi gelenek haline gelmişti[18]. 1491 de Alfonso ilk kez Anna Sforza ile evlenirken Ferrara'da Plautus'un *Amphttruo* adlı eserinin ne tarzda oynandığı şüpheli kalmaktadır*[9]. Buna dramdan ziyade müzikli bir pandomima biçimi verilmiş olması mümkündür. Her halde, araya sokulan sahneler, oyunun bizzat kendisini silik bırakmakta idi. Sarmaşık yaprakları ile örtülü genç çocuklar, gürültülü bir orkestra müziği ile karışık figürler halinde dans ettiler. Sonra Apoll sahneye çıktı, değneği ile rübabına vurduktan sonra Este hanedanına bir *övgü* okudu. Arkasından, *intermezzo* içinde *intermezzo* olarak güldürücü bir sahne geldi ve bundan sonra da maiyetleri ile Venüs, Bacchus mitolojisi ve *Paris 1da* dağında (Kazdağı) adlı bir pandomima sahneyi işgal etti. Ancak bunlardan sonra *Amphitruo* masalının ikinci kısmı geldi. Burada Este hanedanından bir Herkules'in doğacağına açıkça işaret ediliyordu. Aynı eserin

ıs Diario Ferrarese: Murat. XXIV, Col. 404. Oradaki tiyatro hakkında başka pasajlar bak: Col. 278, 279, 282-285, 361, 380, 381, 393, 397.

ı» Stozzi Poetae p. 232, Tito Storozza'nm *Aeolosticha'*-sının IV. kitabında.

daha önce saray avlusunda yapılan bir temsilinde (1478) "yıldızları ve diğer çenberleriyle bir cennet" hiç durmadan yanıyordu. Bundan belki de hava fişekleriyle bir donanma kasdedilmektedir. Şüphesiz ki, bu ışıklar bütün dikkati kendine çekiyordu. Sahne oyanlarına eklenen bu gibi şeyler, başka saraylarda yapıldığı gibi, ayrı olarak temsil edildiği zaman, muhakkak daha iyi oluyordu. Bu nedenle Kardinal Pietro Riario, Bologna'da Bentivogli ve ilaah. gibi kişiler tarafından oynatılan temsillerden ilerde, şenliklere sıra gelince sözedeceğiz.

Bir defa alışılmış bulunan kostüm ve dekor ihtişamı, orijinal İtalyan trajedisi için özellikle uğursuz olmuştur. Francesco Sansovino[20] 1570 sıralarında şöyle yazıyor: "eskiden Venedik'te komedilerden başka çok kez klâsik ve modern şairlerin trajedileri de büyük bir ihtişam ile oynanmıştır. Sadece sahne dekorları ihtişamının şöhreti sayesinde uzak ve yakın yerlerden birçok seyirciler oraya akın ederlerdi. Şimdi ise özel kişiler tarafından tertip edilen şenlikler dört duvar arasında cereyan etmektedir; bir süreden beri de karnaval zamanını komediler ve daha başka neş'eli oyunlarla geçirmek geleneği yerleşmiştir". Bunun anlamı şudur ki, sahne dekorlarının şatafatı, trajedinin öldürülmesine yardım etmiştir.

Modern trajedi şairlerinin münferit hamleleri ve denemeleri — ki, bunlar arasında Trissino'nun *Sofonisba'sı* (1515) en çok ün kazananı olmuştur —

[20] Franc. Sansovino: Venezia, fol. 169. "parenti" kelimesi, her halde "pareti" diye okunmak gerekir. Başka bakımlardan da fikri tam anlarniyle açık değildir.

edebiyat tarihine aittir. Plautus ve Terenz örneklerine göre yazılan kibar komediler için de aynı şey söylenebilir. Ariosto çapında bir insan bile bu alanda olağanüstü bir varlık gösterememiştir. Buna karşılık Machiavelli, Bibiena ve Aretino gibi kişilerin vücuda getirdikleri nesir şeklindeki popüler komedi, eğer ele alman konular dolayısiyle ölüme mahkûm olmasalardı, bir istikbâle sahip olabilirdi. Bu çeşit eserlerin bazıları ahlâka son derece aykırı idiler; bazıları da, yaklaşık 1540 dan itibaren artık konunun düşmanlığını üzerine çekmekten kurtulmuş olan bazı toplumsal sınıflara karşı tevcih edilmiş bulunuyorlardı. Eğer *Sofonisba'da* karakter tavsivi parlak bir hitabetin yanında arka plânda kalıyordu ise, bunun sebebi hitabetin, üvey kızkardeşi olan karikatürle birlikte, komedide de çok serbest kullanılmış olmasıdır. Her ne olursa olsun bu İtalyan komedileri, eğer aldanmıyorsak, nesir şeklinde yazılan komedilerin ilki idiler ve tamamiyle gerçek hayatı konu olarak ele alıyorlardı; bu sebeple Avrupa edebiyat tarihinde yer almaya hak kazanmışlardır.

Gerçi trajedi ve komedi yazılmasına hiç ara verilmeden devam edilmiştir; aynı zamanda klâsik ve modern eserler de sürekli olarak oynanmış durulmuştur. Fakat bunlara, sadece şenliklerde ev sahibinin mevkiine bir parlaklık ve görkem gösterisi yapmak için birer fırsat ve vesile olarak başvurulmuştur. Millî deha ise canlı birer edebî tür olarak bunlara ilgi göstermemiş, başka tarafa yönelmiştir. Pastoral oyun ile opera ortaya çıkar çıkmaz komedi ila trajediye artık hiçbir ihtiyaç duyulmayabilirdi.

Komedinin yalnız bir türü millî idi ve bu vasfını muhafaza etmiştir de. Bu, *Commedia deli Arte* denilen ve yazılı metni bulunmayan bir komedi olup eldeki bir senaryoya göre tuluatla oynanır. Commedia deli' Arte, karakterleri canlandırmak için pek elverişli değildir; çünkü kullanılan maskeler çeşit bakımından az ve belli olup herkesçe tanınmaktadır. Fakat milletin istidadı bu türe o kadar yatkındır ki, yazılı komedilerin oynanması sırasında bile durup dururken çok kez tuluata kaçılır[21] ve böylece bazen karma bir tür meydana gelirdi. Venedik'te Burdhiello ve sonra Armoni©, Val. Zuccato, Lod. Dölce ve benzeri gibi kumpanyalar tarafından oynanan komediler de bu tarzda yazılı ile tuluat karması eserler olsa gerektir[22]. Burchiello'nun, Grekçe ve Slovence kelimelerle karıştırılmış bir Venedik lehçesiyle komik etkiyi arttırmakta maharet sahibi olduğu bilinmektedir. 11 Ruzzante adı ile tanınan Angelo Beolco (1502-1542), *Commedia delV Arte'rim* hemen hemen tam anlamiyle olgunlaşmış örneğini vermektedir. Maskelerle yaşattığı tipler, her zaman Padua köylüleri (Menato, Vezzo, Billora ve ilaah...) olmuştur. Bu sanatçı, hamisi Luigi Cornaro'nun Codevico'daki villasında yaz aylarım geçirdiği sıralarda oradaki köylülerin ağızlarını etüt ederdi[23].

[21] Venezia fol. 168 de Sansovino, "recitanti con invenzioni o personaggi troppo ridicolti" (Okuyanlar fazla buluş ve şahıslarla) komediyi berbat ediyorlar diye şikâyet ederken her halde bunu kasdetmiş olsa gerekir.

[22] Sansovino, aynı eserin başka bir yerinde:

[28] Scardonius, de urb. Patav, antiq.: Graevius, Thes. VI, III, Col. 288 vd. Burası, diyalekt edebiyatı için de çok önemli bir parçadır.

Zamanla başka yerlere özgü meşhur maskeler de ortaya çıkmıştır ki, bunların Pantalone, Dottore, Brighella, Pulcinella, Arlecchino ve ilaah.. gibi kalıntıları, hâla Italyanlar'ı eğlendirmektedir. Muhakkak ki, bu maskelerin çoğu pek daha eskidir ve kökenleri belki de tâ eski Romahlar'ın oyunlarda kullandıkları maskelere kadar geri gider. Ancak XVI. yüzyıldadır ki, bunlardan bir kaç tanesi tek bir parçada toplanmıştır. Şimdi de bu, o kadar kolay yapılabilen bir iş değildir; fakat hiç değilse her büyük kent kendine özgü olan mahallî maskeyi muhafaza etmektedir: Napoli'de *Pulcinella,* Floransa'da *8tenterello,* Milano'da bazan çok güzel olan *Menekinçf* gibi[24].

Şüphesiz ki, bu kadarı, en yüce niteliğini dram aynasında objektif olarak etüt edip gösterebilmek yeteneğine belki de her milletten daha fazla derecede sahip bulunan büyük bir ulus için çok cılız bir başarı sayılır. Fakat bu yetenek, vücuda gelmelerinden ttalyanlar'ın ancak kısmen sorumlu bulundukları birtakım düşman kuvvetlerin baskısı altında daha yüzyıllar boyunca kendini gösterebilmekten alıkonmuştur. Geniş kitlelere kadar yayılmış bulunan dramatik tasvirler yapmak yeteneği şüphesiz ki, büsbütün yok edilemezdi. Nitekim müzikte italya, uzun süre bütün Avrupa'da üstünlüğü muhafaza etmiştir, italyanların alıkonulmuş bulundukları dra-

[24] Meneking'in en aşağı XV. asırda mevcut bulunduğu, Diario Ferrarese'den anlaşılmaktadır. Gerçekten de bu eserde, 1501 tarihinde Ferrara'da temsil olunan Plautus'un *Menaeschmen'i,* yanlışlıkla *Menechino* yapılmaktadır. Diar. Ferr.: Murat. XXIV, col. 393.

mm yerine konan bir nesneyi veya dramın gizli bir ifadesini ses sanatında bulmak istiyen herkes, dilediği şekilde bununla kendini avutabilir.

Ancak, dramın elde edemediği başarı, epik şiirden beklenebilir mi? İtalyan kahramanlık şiirinin, yakınmayı gerektiren başlıca zayıf yanı, özellikle karakterlerin tasvirinde kendini göstermektedir.

İtalyan epiğinin başka bakımlardan üstünlüğü inkâr edilemez. Nitekim o, üç bucuk yüzyıldan beri daima okunmuş ve yeni yeni baskıları yapılmıştır. Halbuki başka milletlerin epik şiirleri, sadece edebiyat tarihi bakımından ilgi uyandırabilecek bir hale düşmüş bulunmaktadır. Acaba bunun sebebi kuzey ülkelerindekilerden daha başka şeyler istiyen İtalyan okuyucuların zevki midir? Gerçekten de İtalyan duyuşuna bir dereceye kadar olsun nüfuz etmeden bu şiirin değerini anlamak ve bundan zevk duymak imkânı yoktur. Nitekim birçok sivrilmiş insanlar, bundan hiçbir şey anlamadıklarını gizliyememektedirler. Pulci, Bojardo, Ariosto ve Berni'yi sırf düşünce muhtevaları bakımından tahlil etmeye kalkışan bir kimse, şüphesiz bunları hakkiyle takdir edemiyecektir. Gerçkte bunlar, sanat yanı çok kuvvetli ve belirli bir halk için yazan özel tarzda sanatçılardır.

Ortaçağ efsaneleri, şövalye şiirinin günden güne sönmesinden sonra, kısmen kafiyeli manzumeler ve mecmualar şeklinde, kısmen de nesir romanlar biçiminde de yaşamakta devam etmişti, İtalyada XIV. yüzyıl boyunca nesir halinde romanlar mevcuttu. Bununla beraber yeni uyanan klâsik çağ hatıra-

lan, nesir romanların yanısıra muazzam hamlelerle büyümüşler ve ortaçağ muhayyilesi ürünlerini arka plâna atmışlardır. Meselâ Boccaccio, *Visioue amo*-rosa'sında, sihirli sarayda tasvir ettiği kahramanları arasında gerçi Tristan, Artus, Galeotto ve ilaah..nın adlarını da saymaktadır; fakat, sanki bunlardan sözederken utanıyormuş gibi, lafı gayet kısa kesmektedir. Daha sonraki yazarlar ise, hangi edebî türün temsilcisi olurlarsa olsunlar, aynı isimleri ya hiç anmamakta, ya da sadece latifeler arasında kullanmaktadırlar. Buna karşın halk onları hatıralarında yaşatmış ve XV. yüzyılın şairlerine intikal ettirmiştir. Şimdi XV. yüzyıl şairleri, konularını yepyeni ve serbest bir tarzda duyarak isliyebilirlerdi. Fakat bunlar daha da ileri giderek birtakım yeni unsurlar ilâve etmişler, hattâ baştan başa yeni buluşlarla doldurmuşlardır. Halkın belli bir muhayyile dünyası ile bağlantı kurabilmek gibi bir nimete erişmiş bulunduklarından dolayı bu şairleri, bütün modern Avrupa imrense yeridir. Fakat buna Mythus diye saygı göstermeleri için bu şairlerin ikiyüzlü olmaları gerekirdi[25].

Bunu yapacakları yerde şairler, şiir sanatı için yeni kazanılan alanda tam bir egemenlikle hareket etmişlerdir. Anlaşıldığına göre başlıca amaçları, şiirleri okunduğu zaman mümkün olduğu kadar uyumlu ve neşelendirici bir etki sağlıyabilmekten başka birşey değildir. Gerçekten de bu şiirler, bütün

[25] Pulchi, Margutte adlı devin hikâyesi için çok eski bir efsane uydurmaktadır. (Margante, canto XIX, mısra 153 vd). — Limerno Pitocco'mn yazmış olduğu giriş, daha da acaip gelmektedir (Orlandino, cap. 1, beyit 12-22).

olarak değil, fakat parça parça olarak, hafifçe komiğe kaçan eda ve işaretlerle okunduğu zaman dinlenirse, değerleri çok artar. Eğer daha derin ve daha ayrıntılı bir surette karakterler çizilmiş bulunsaydı, şiirlerdeki bu etkileme gücüne fazla bir şey katılmış olmazdı. Okuyan bir kimse, böyle istiyebilir; fakat dinleyen, daima tek bir parça işittiğinden, böyle bir şeyi aklından bile geçirmez. Hazır olarak önünde bulduğu figürler karşısında şâir, iki çeşit ruh haleti içinde kalmaktadır: Bir yandan şâirin hümanist kültürü, bu figürlerin ortaçağ karakterini protesto etmektedir; öte yandan, o çağın savaş ve beden hareketleri yöntemlerinin gereği olarak, aynı figürlerin mücadeleleri, birçok bilgi ve sanat yeteneğine sahip bulunmak ihtiyacını göstermekte, aynı zamanda şiiri okuyandan yüksek vasıflar istenmektedir. Bu nedenledir ki, Pulci[26] bile, gerçek anlamiyle şövalye parodisine, *Pdladin* (bir hükümdarın maiyetindeki hassa şövalyesi, kahraman)'lerinin kaba komik sözleri ile bazan buna yaklaşmış olmakla beraber, erişmiş değildir. Onların yanına kavgacılık idealini, bir çan tokmağı ile bütün ordulara hükmeden garip ve merhametli *Morgante'yi* çıkarmaktadır; hattâ sonra, münasebetsiz olduğu kadar son derece ilginç olan dev *Margutte'yi* karşısına çıkararak bir karşıtlık yaratmak suretiyle bunu da oldukça belirli b»r hâle getirmeye muvaffak olmaktadır. Fakat Pulci, kaba ve kuvvetli bir surette çizilmiş olan bu iki karaktere asla özel bir önem vermiş değildir; ve hikâyesi, onlar ortadan kaybolduktan çok

[26] Morgante, ilk defa 1488 den önce basılmıştır (1481). — Beden hareketleri hakkında bak aşağıda V. Bölüm.

daha sonra da, garip şekliyle devam etmektedir. Aynı surette Bojardo[27] da tamarniyle bilinçli olarak karakterlerine hâkim kalmakta ve bunları canı istediği gibi ciddî veya komik biçimlere sokarak kullanmaktadır; hattâ tabiat üstü yaratıklarla oynamakta ve bazan bunları kasten ahmak olarak tasvir etmektedir. Fakat onun, Pulci derecesinde ciddî saydığı bir sanat amacı vardır ki, o da, bütün olayların son derece canlı, hattâ denebilir ki, teknik bakımdan inceden inceye tasvir edilmesi keyfiyetidir. — Pulci, şiirinin bir parçasını tamamlar tamamlamaz hemen Lorenzo Magnifico'nun hazır bulunduğu bir toplantıda okur, Bojardo ise Ferrara hükümdarı Ercole'nin sarayında aynı şeyi yapardı. Bu gibi dinleyicilerin şiirde ne gibi unsurları yeğ tuttuklarını ve derin Karakter tasvirlerinden ne kadar az hoşlandıklarını tahmin etmek güç değildir. Tabiidir ki, bu şartlar altında şiirler bir bütün teşkil edecek halde değillerdi ve şimdi olduklarından iki kat uzun veya yarı yarıya daha kısa olabilirlerdi. Kompozisyonlar, bütün bir hikaye tablosu niteliğinde değil, daha çok bir *friz'in* veya çeşitli figürlerle bezenmiş muhteşem bir *freseo'mn* kompozisyonu şeklindedir. Nasıl ki, figürlerde ve bir *friz'in* dolanan filizlerinde tam anlamiyle belirtilmiş bireysel şekiller, derin perspektifler ve çeşitli plânlar aramak doğru değildir; tıpkı bunun gibi bu şiirlerde de böyle bir şey beklenemez.

Özellikle Bajardo'nun her zaman yeniden hayretler uyandıran çeşitli icat bolluğu, epik şiirin niteliği hakkında okullarımızda yapılan bütün tanım-

27 Orlande inamorato, iJiı defa 1496 da basılmıştır.

lamaları gülünç bir hale sokmaktadır. O devir için bu edebî türe sapmak, klâsik kültürle uğraşmaktan ayrılmanın en kolay çâresi, hattâ yeniden bağımsız hikâye edici şiir türüne erişebilmenin mümkün görünen biricik yolu idi. Zira klâsik çağ tarihinin şiirleştirilmesi ancak yanlış yola sürükler. Nitekim Petrarca, Lâtince Hexameter kalıbı ile yazdığı *Africa'sı* ile ve bir buçuk asır sonra da Trissino, *versi sciolti* ile kaleme aldığı *Gotlardan Kurtarılmış İtalya* adlı eseriyle, böyle yanlış bir yola düşmüşlerdir. Dil ve nazım bakımından mükemmel olan bu çok uzun eserde şüpheli kalan tek bir nokta, böyle talihsiz: bir birleşmeden acaba tarihin mi, yoksa şiirin mi daha fazla zararlı çıkmış olduğu mes'elesidir. Fakat Dante, kendisini taklit edenleri ayartarak nereye kadar sürüklemiştir? Petrarca'nın kehânetli *Trionfi'si* bu alanda yazılıp zevkimizi tatmin eden eserlerin sonuncusu olmuştur. Boccaccio'nun *Amorosa Visione'sl* esas itibariyle tarihî ve efsanevî adların sâdece allegorik kategorilere göre sayımından ibaret kalmaktadır, öteki şâirler ise, anlatmak istedikleri şeylere Dante'nin birinci "Canto"sunu beceriksizce taklit ile girmekte ve Virgilius'un yerini tutan gelişigüzel bir allegorik arkadaş bulmaktadırlar. Uberti coğrafî şiirinde *(Dittamondo)* Solinus'u, Giovanni Santi de Urbino hükümdarı Federigo için yazdığı övgüsünde Plutarchus'u seçmişlerdir[28], işte şiiri bu yanlış yollardan kurtaran, ancak Pulci ile Bojardo'nun temsil ettikleri epik tür olmuştur. Epik şiirin, belki de dünyanın sonuna kadar bir daha nasip olmıyacak derecede büyük bir istek ve hayran-

[23] Vasari VIII, 71, Vita di Raffaelle yorumunda.

lıkla karşılanmış olması, bunun derin bir ihtiyaca cevap teşkil ettiğini gayet açık bir şekilde göstermektedir. İçinde yaşadığımız yüzyıldan beri Homeros'tan ve Nibelungen destanından çıkarılmakta olan gerçek kahramanlık şiiri ideallerinin bu eserlerde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği mes'elesi söz konusu hiç değildir. Her halde bunların, kendi devirlerinin bir ülküsünü gerçekleştirdiklerine şüphe edilemez. Üstelik, bu şiirlerin bizim için en yorucu kısımlarını teşkil eden sürekli savaş tasvirleri ile, yukarda söylediğimiz gibi, pratik bir ihtiyaca cevap verilmektedir. Ancak biz, ne bunu ve ne de o anda yaşanılan olayları tasvir etmenin büyük bir rağbet görmesini, kolay kolay anlıyamayız[28] a.

Bunun gibi, Ariosto'nun *Orlando furioso'sunu*[20] karakter tasvirleri bakımından ölçüye vurmak da doğru değildir. Gerçi bazı yerlerinde böyle karakterler mevcuttur ve hattâ özenilerek belirtilmişlerdir de. Ancak, hiçbir zaman şiirin ana unsurunu teşkil edecek bir nitelik almamaktadırlar ve daha fazla üzerlerinde durulmuş olsaydı bunların şiir bakımından faydadan çok zarar vermiş olacağı muhakkaktır. Fakat bu istek, kamunun arzusu ile ilgilidir ve Ariosto bugünkü anlamda o arzuyu tatmin etmiş değildir. Onun gibi çok büyük yetenek ve ün sahibi bir şairden *Roland'm maceraları vs* daha başka eserlerinden daha iyi eserler beklenir-

28 a Bugünün zevki, *Ilias'da* bile aynı türden birçok gereksiz şeyler bulmaktadır. Fakat bizi yoruyor diye bunların yanlış ve sonradan yapılan eklemeler olması gerekmez.

[29] tik baskısı 1516 tarihindedir.

di. Büyük bir eserde inşan ruhunun en derin dâvalarını, zamanının Tanrı ve insan üzerindeki bilgilerin en yücelerini ele alıp işlemesi, kısaca *ilâhî Komedi* ile *Faust*ûa.* olduğu gibi evrensel bir sentez yapması umulurdu. Böyle yapacağı yerde o, tamamiyle o zamanki plâstik sanatçıların yolunu tutmuş ve, bugünkü anlamda orijinalliğe hiç te önem vermeksizin, öteden beri tanılan birtakım figürlerin teşkil ettiği belli bir çemberi genişletmek, hattâ eldeki ayrıntıları bile faydalı gördüğü yerlerde bir defa daha kullanmak suretiyle ölümsüzlüğe erişmiştir. Her şeye rağmen böylece de elde edilmesi mümkün olabilecek güzel sonuçları, başka alanlarda ne kadar bilgin ve yetenekli olursa olsunlar, sanat anlayışları noksan yaratılıştaki insanlara anlatmak pek kabil olmıyacaktır. Ariosto'nun sanat gayesi, şiirde baştan başa aynı güçte yayılmış bulunan parlak ve canlı *"olay"* dır. Bunun için de yalnız derin surette karakter çizimlerinden değil, fakat aynı zamanda hikâyeleri arasında herhangi bir surette sıkı bağlar kurmaktan da bağışık tutulmak ihtiyacındadır. istediği yerde ve zamanda kaybolmuş, unutulmuş ip uçlarını bulup yeniden ele almak ve hür bulunmak zorundadır. Figürleri, ortaya çıkmak ve sahneden çekilmek zaruretindedirler; böyle olmasını gerekli kılan etken figürlerin kigjsel karakterleri değil, şiirde anlatılan olayların niteliğidir. Şüphesiz görünüşte mantıksız ve keyfî olan bu kompozisyon tarzı içinde şair, tamamiyle uyumlu bir güzellik geliştirmektedir. Hiçbir zaman tasvirler içinde kendini kaybetmemekte, tam tersi olarak daima olayların akışı ile uyumlu bir şekilde kayna-

şabilecek ölçüde sahne ve şahıs tasvirleri vermektedir. Aynı surette, konuşmalar ve monologlar[30] içinde boğulmakta, fakat gerçek *Epos'un* her şeyi •canlı olaylar haline sokmaktan ibaret bulunan görkemli ayrıcalığını muhafaza etmektedir. Onun coşkusu hiçbir zaman sözcüklerde[31] değildir; Roland'ın yaptığı çılgınlıkların tasvir edildiği meşhur yirmi üçüncü ve daha sonraki Ccmfa/larda ise *"pathos",* hiç aranmamalıdır. Kahramanlık şiirinde aşk hikâyelerinin herhangi bir lirik yumuşaklığa sahip bulunmayışlarını, her ne kadar ahlâkî bakımdan her zaman hoş görülmezse de, ayrı bir hizmet olarak kabul etmek gerekir. Buna karşılık bazan bunlarda, etrafını saran büyü ve şövalye unsurlarına rağmen, öyle gerçekler vardır ki, insan, şairin özel hayatını görür gibi olmaktadır. Sonra Ariosto, kendi dehasına güvenerek büyük eserine zamanının bazı olaylarını da almaktan çekinmemiş, Este hanedanının şöhretini, birtakım belirti ve kehanet şekilleri içinde yansıtmıştır. Sekiz mısralı şiirlerinin (ottavi) olağan üstü akıcılığı, bütün bunları düzenli hareketlerle ileriye doğru sürüklemektedir.

Teofilo Folengo veya, burada kullandığı adı ile, Limerno Pitocco ile bütün şövalye sisteminin parodisi, çoktan beri özlenen bir sonuca erişmiştir[32]. Fakat burada komik, gerçekçiliğinin gereği olarak,

30 Araya sokulan nutuklar da hikâye niteliğindedir.

31 Her halde Pulei bunu yapardı. Morgante, Canto XIX, kıta 20 vd.

32 Orlandino, ilk basımı 1526. — Kars. yukarda sayfa 251 vd. Ariosto'nun dünyaca tanınan "öfkeli Roland" adlı destanıdır.

daha sıkı bir surette karakter çizimi zaruretini beraberinde getirmiştir. Sutri adında küçük bir Roma kasabasında yarı vahşi sokak çocuklarının her türlü kaba davranışları içinde küçük *Orlando,* gözlerimizin önünde büyüyerek cesur bir kahraman, rahip düşmanı ve itirazcı bir kişi haline geliyor. Pulci'den beri oluşmuş olan ve epik şiir için çerçeve olarak kabul edilen alışılagelmiş hayal âlemi, şüphesiz burada paramparça olmaktadır. *Paladin'*-lerin menşe ve mevkileri ile açıktan açığa alay edilmektedir. Meselâ îkinci *Canto'da* anlatılan merkep turunda şövalyeler, acaip silâh ve teçhizatları ile, gayet gülünç bir duruma düşürülmektedirler. Bazen şair, Mainz'li Gano'nun ailesinde kökleşmiş gibi görünen anlaşılması imkânsız sadakatsizlik, *Durindana* diye anılan kılına elde etmek için çekilen zahmetler ve daha birçok şeyler hakkında alay ederekten teessüflerini bildirmektedir; hattâ gelenek onda sadece gülünç buluşlar için, ara sözler ve zamanın olaylarına telmihler (bunlar arasında özellikle VI. Cap'ın son kısmı çok güzeldir) ve yakışıksız cinaslar yapmak için sanki bir temel zemin teşkil etmektedir. Bütün bunların yanında nihayet Ariosto ile de bir dereceye kadar alay edildiği inkâr kabul etmez. Luther'in katolikliğe aykırı düşüncelerini kapsayan *Orlandino'mın,* çok geçmeden engizisiyoncular tarafından kovuşturulması ve baskı ile unutturulması, *"Orlando Furioso"* için büyük bir talih eseri olmuştur. Hele, Colonna hanedanı Orlando'yu, Orsini hanedanı Rinaldo'yu ve — Ariosto'ya göre — Este hanedanı Ruggiero'yu ilk ataları olarak saymaları dolayısiyle, Gonzaga ha-

nedanının da *pakıdin* Guidone'nin soyundan getirilmesi (VI. cap. 28. kıta.) açıktan açığa parodiden başka bir şey değildir. Şairin koruyucusu olan Ferrante Gonzaga'nın, Este'lerin bu şekilde alay edilmesinde payı vardı.

En son olarak, Torquato Tasso'nun *Gerrusalemms liber ata'smda* (kurtarılmış Kudüs) karakter çizimlerinin, şair için başlıca amaçlardan birini teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Sadece şairin, elli yıl kadar önce hâkim bulunan düşünüş tarzından esaslı surette ayrılmış olması gerçeği bile bunu ispata yeter. Torquato Tasso'nun hayrete değer eseri, esas bakımından, o arada uygulanmış bulunan Katolik Reformu ile bu hareketteki eğilimlerin gerçek bir anıtıdır.

Şiir alanı dışında da italyanlar, tarihe mal olmuş insanı karakteristtik iç ve dış vasıflarına göre inceden inceye tasvir etmek eğilim ve yeteneğini gösteren ilk Avrupa'lı ulus olmuşlardır.

Gerçi ortaçağların daha başlarında aynı yönde önemli atılımlar yapılmamış değildir. Kilise menkibeleri, biyografi türünün sürekli bir ödevi olarak, ferdî. tasvir ilgisini ve yeteneğini hiç değilse bir dereceye kadar ayakta tutmuş olsa gerektr. Manastır ve katedral vakayinamelerinde, meselâ Meinwerk von Paderborn, Godehard von Hildesheim ve ilaah... gibi bazı kilise adamları oldukça canlı bir şekilde tasvir edilmişlerdir. Yine bu gibilerden olmak üzere Alman imparatorlarından bir çoğunun tasvirleri de

mevcuttur; Klâsik çağ yazarları, özellikle Suetonius örnek alınarak vücuda getirilen bu tasvirlerde çok değerli parçalar vardır; hattâ bu ve buna benzer cismanî kişilere dair *Vitae* (hayatlar, biyografiler), gün geçtikçe azizlerin menkıbelerine paralel eserleri teşkil etmektedirler. Bununla beraber ne Einhard ne de Radevicus[1], Joinvilles'in Aziz Louis'yi tasvir eden eseri ile kıyaslanabilir. St. Louis'nin biyografisi, tamamiyle tek başına kalmakla beraber, modern Avrupa'lı insanın fikir ve ruh portresini tam bir mükemmellikle çizen ilk eserdir. St. Louis gibi karakterler aslında çok azdır. Üstelik de, az rastlanan bir talih sonucu olarak, tamamiyle sade ve ciddî bir gözlemci, bütün münferit hareketleriyle olaylardan bir insan hayatının kapsam ve anlamını çıkarıp kavramaya ve canlı bir şekilde ortaya koymaya muvaffak olmuştur. II. Friedrich ve Güzel Philipp'in iç hayatlarını öğrenebilmemiz için ne kadar cılız ve verimsiz kaynaklarla bilmece çözer gibi uğraşmak zorunda olduğumuzu düşünelim. Ortaçağ sonlarına kadar biyografi niteliğinde vücuda getirilen eserlerin çoğu, aslında sadece zamanın tarihinden ibarettir, ve konu olarak ele alınan insanın bireysel yanları için hiçbir anlayış gösterilmeden yazılmışlardır.

İtalyanlar'da ise, önemli kişilerin karakteristik vasıflarını araştırmak, şimdi genellikle benimsenen bir eğilim halini almıştır. İşte, İtalyanlar'ı öteki

[1] Radevicus, de gestis Friderici imp., özellikle II, 76. — Mükemmel bir eser olan Vita Heinrici IV. de özellikle şahıs tasviri çok azdır. VVippo'mn Vita Chuonradi imp. si de aynı niteliktedir.

Avrupalılar'dan ayıran da bu özelliktir. Öteki uluslarda böyle bir şey yalnız rastlantı sonucu ve sırf olağan üstü hallerde görülebilmektedir. Böyle gelişmiş bir endividualizma anlayışı, ancak ırkî hayattan sıyrılmış ve bireylik seviyesine yükselmiş kimselerde bulunabilir.

Geniş çevrelerde benimsenmiş bulunan şöhret kavramı (S. 224 vd.) ile ilgili olarak bir tür toplayıcı ve mukayeseci biyografi meydana gelmiştir. Bu biyografi artık, Anastasius, Angellus ve ardılları, ya da Venedik Doclarının biyografyacıları tarafından yapıldığı gibi, hanedan ve ruhban sıralarına bağlı kalmak zaruretinde değildir. Daha çok, önemli olduğu takdirde ve önemli olması dolayısiyle insanı tasvir edebilmektedir, örnek olarak burada Suetonius'tan başka Nepos *(Viri ülustres)* ve bir de, tanındığı ve tercüme edilmiş bulunduğu oranda, Plutarchus etki yapmaktadırlar. Edebiyat tarihi niteliğindeki deneyler arasında, Suetonius'un ekleri olarak tanıdığımız[2] gramerci, belâgatçı ve şair hayatlarını tasvir eden yazılarda, aynı surette Donatus'un çok okunan *"Virgilius'un hayatı"* adlı kitabının örnek tutulduğu anlaşılmaktadır.

Ün kazanmış erkek ve kadınların hayat hikâyelerini veren biyografik eser dergilerinin XIV. yüz-

[2] Philostratus'un bu 'yolda ne kadar erken kullanıldığını söyliyecek durumda değilim. Şüphesiz ki, Suetonius, çok erken denebilecek bir zamandan beri taklidi kolay bir örnek olmuştu, Einhard'm *Büyük Karl'm Hayatı'ndan* başka, XII. yüzyıl üzerine yararlı bilgiler veren bir yazar olarak Guilielm. Malmesbury'yi tanıyoruz. Bu, Fatih William'ı (sayfa 446 vd.), II. VVilliam'ı (sayfa 404, 405) ve I. Henry'yı (sayfa 460) tasvir etmektedir.

yılda nasıl ortaya çıkmış oldukları yukarıda anlatılmıştı (S. 231 vd.). Bunlardan çağdaş insanlar üzerine olmıyanlar, tabiatiyle daha eski eserlere bağlı kalmışlardır, ilk orijinal başarı, her halde Boccaccio'nun kaleme aldığı *Dante'nin Hayaffîdır.* Hafif ve canlı bir üslûpla yazılmış olan ve içinde birçok keyfi yargılar bulunan bu eser, Dante'nin karakterindeki olağan üstü özellik hakkında canlı bir duyuş ifâde etmektedir. Sonra, XIV. yüzyıl sonlarında Filippo Villani tarafından yazılan sivrilmiş Floransalıların Fite'leri (hayatlar) gelmektedir. Şair, hukukçu, hekim, filolog, sanatçı, devlet adamı ve asker gibi her meslekten insanlar bu eserde yer almaktadırlar; içlerinde hâla hayatta olanlar da vardır. Burada Floransa yetenekli bir aile olarak ele alınmakta ve aileye özgü özellikleri en kuvvetli şekilde temsil eden evlatlarına yer verilmektedir. Karakterler kısa, fakat gerçek bir yetenekle ve büyük bir maharetle belirtilmiştir; özellikle dış fiziyonominin iç fiziyonomi ile bir araya katıştırılarak ifade edilişi dikkate değer. Bundan böyle[3] Toskanalılar, insan tasvirini kendilerine özgü bir yetenek olarak saymaktan hiç bir zaman geri durmamışlardır. Gerçekten de XV. ve XVI. yüzyıllarda yaşayan italyanların en önemli karakter tasvirini bu Toskanalılar'a borçlu bulunmaktayız. Giovanni Cavalcanti, *Floransa Tarihi* adlı eserine koyduğu eklerde (1450'den önce yazılmıştır) bir çok Floransalı'nın erdemlik

[3] Burada yine, yukarıda sayfa 228 vd.'nda parçaları verilen L. B. Alberti'nin biyografisini, aynı zamanda Muratori'de, Archivio storico'da mevcud çok sayıdaki biyografileri okuyuculara salık vereceğiz.

ve fedakârlık, siyasî anlayış ve askerî yetenek örneklerini bir araya toplamaktadır. Papa II. Pius[r] *Commentarii's'mde* ünlü çağdaşlarının hayatlarını değerlendirici bir şekilde anlatmaktadır. Son zamanlarda onun ilk yıllarına ait[4] özel bir yazısı yeniden basılmıştır. Bu, aynı insan portreleri için hazırlık çalışmaları niteliğinde görünmekle beraber kendine özgü birtakım özellikler ve renkler taşımaktadır. EL Pius'dan sonra, papalık sarayına mensup kişilerin karakterlerini veren nükteli tasvirleri, Volterra'lı Jacob[5]'a borçlu bulunmaktayız. Vespasiano Fiorentini'den daha önce sık sık söz etmiştik; tarihî kaynak değeri bakımından ona ayrıcalı bir yer ayırmak gerekir. Fakat karakterleri belirtmek bakımından yeteneği, Machiavelli, Niccolo Valori, Guicciardini, Varchi, Francesco Vettori ve benzeri gibi yazarlar yanında pek silik kalır. Bu kişilerin, Avrupa tarih yazıcılığının böyle bir yola yönelmesinde belki de klâsik çağ ustaları derecesinde etkileri olmuştur. Şu nokta unutulmamalıdır ki, bu yazarların bir çoğu, Lâtinceye çevrilmiş eserleriyle çok erkenden kuzey ülkelerinde tanınmışlardır. Aynı şekilde, eğer Arezzo'lu Giorgio Vasari ve bunun son derece önemli eseri elde olmasaydı, kuzey ülkelerinde, hattâ bütün modern Avrupa'da bir sanat tarihi henüz meydana gelmemiş olurdu.

XV. yüzyıl kuzey İtalya biyografyacıları arasında Spezzia'lı Bartolonıeo Fazio ayrıcalı bir yer tut-

* De viris illustribus: Stuttgarter Literarischer Verein yayımlarından.

[5] Onun *Diarum Romanum'u* (1472-1484) : Murat. XXIII.

maktadır (S. 238, not 30). Cremona bölgesinde doğmuş bulunan Platina, *//. Paul'vın Hayatı* adlı eseri ile (S. 347) daha o zaman biyografik karikatür örneğini vermektedir. Fakat Piercandido Decembrio tarafından kaleme alınan ve Suetonius'un genişletilmiş bir taklidini tenkil eden kitap, yani son Visconti hükümdarının[3] tasviri, özel önemde bir eserdir. Sismondi, böyle önemsiz bir konu için bu kadar emek çekilmesine yerinmektedir. Ancak yazar, daha büyük bir şahsiyeti ele alıp işlemek gücünü belki de gösteremezdi. Gerçekten de o, Filippo Maria'-jun karışık karakterini ve bununla birlikte belli bir çeşit uranlığın varlık şartlarını, şekillerini ve neticelerini, hayret edilecek derecede bir titizlikte canlandırmaya mükemmel surette muvaffak olmuştur. Kendi türünde biricik, en ufak ayrıntılara kadar karakteristik olan bu biyografi elimizde bulunmasaydı, XV. yüzyılın tablosu elbetteki noksan kalırdı. — Sonradan Milano, tarihçi Corio'nun kişiliğinde önemli bir portre ressamı bulmuştur. Daha sonra Como'lu Paolo Giovio yetişmiştir ki, bunun büyük biyografya eserleri ve kısa *"Elogie"leri,* dünya çapında bir ün kazanmış ve her memleketin gelecek yazarları için model olmuştur. Giovio'nun yüzeysel olduğunu ve, sanıldığı kadar fazla değilse bile, dürüst hareket etmediğini ispat eden yüzlerce örnek kolayca verilebilir. Aslında onun yaratılışında olan bir insandan ciddî bir emel, yüksek bir amaç hiçbir zaman beklenemez. Yalnız, kitabının yaprakları arasında. çağının bütün havası esmekte, tümüyle za-

[6] Petri Candidi Decembrii Vita Philippi Mariae Vicecomitis,: Murat. XX, karş. yukarda sayfa 59.

manın ruh haleti yansımaktadır. Onun *"Leo"su, "Alfonso"su, "'Pompeo Colonna"sı*, gerçek ve zaruretlere tamamiyle uygun olarak gözlerimizin önünde yaşamakta ve hareket etmektedirler. Konu olarak ele aldıkları kişilerin iç hayatlarına tamamiyle nüfuz etmemize imkân vermemekle beraber bu biyografiler, sözü edilen özellikleri sayesinde büyük değer taşırlar.

Papa'nın mevki sahibi akrabaları *(Nepot)* arasından yetişen yazarlar içinde, bizim hükmümüze göre, Tristano Caracciolo (S. 58), dar anlamda biyografi yazmak amacını gütmüş olmamakla beraber, hiç şüphesiz en başta gelir, önümüze çıkardığı figürlerde suç ve alın yazısı, hayret edilecek bir tarzda iç içe girmektedir. Hattâ o, kendisi farkına varmadan, trajedi yazan bir yazardır denebilir. O zaman sahnede yer bulamayan gerçek trajedi, saraylarda, sokak ve meydanlarda hükmünü icra etmektedir. — Antonio Panormita'nın *"Büyük Alfons'un sözleri ve faaliyeti"* adı ile bu kıral henüz hayatta iken yazdığı eseri, fıkralar, filozofça ve latifeli sözler dergilerinin ilklerinden biri olmak bakımından dikkate değer.

Avrupa'nın öteki milletleri, îtalyanlar'ın karakter tasvirleri alanında elde ettikleri başarıları[7], büyük siyasî ve dinî hareketlerin bazı engelleri ortadan kaldırmış ve binlerce insanı fikir hayatına girmeye itmiş olmasına rağmen, ancak yavaş yavaş izleyebilmişlerdir. O zamanki Avrupa dünyasının en önemli kişileri hakkında gerek yazar ve gerekse dip-

[7] Comines hakkında bak: yukarda sayfa 154. not.

lomat olarak genellikle en iyi bilgiye sahip olan, yine İtalyanlar'dır. Son zamanlarda, XVI. ve XVII. yüzyıllara ait Venedik elçileri raporlarının, şahsiyet tasvirleri bakımından, hızla ve hiçbir itiraza uğramaksızın, en üstün bir mevki işgal ettikleri meydandadır.

italya'da otobiyografi de bazen çok derinliğine ve genişliğine bir hamle yapmış ve çeşitli renklerle dolu dış hayatın yanı sıra iç hayat da son derece etkili bir şekilde tasvir olunmuştur. Halbuki başka milletlerde ve Reform çağının Alınanlarında otobiyografiler, sadece en fazla göze çarpan dış olaylara değinmekle kalmakta ve bizi, yazarın fikir ve ruh âlemini eserin yazılış tarzından çıkarmak mecburiyeti karşısında bırakmaktadırlar. Öyle görünüyor ki, Dante'nin *Vita Nuova'sı,* merhametsiz gerçeği ile, italyan milletine sanki gideceği yolu tâyin etmiştir.

Otobiyografi, XIV. ve XV. yüzyıllarda yazılmış olan aile tarihçileri ile başlar. Söylendiğine göre bu tür eserlerden epeycesi Floransa kitaplıklarında yazma kitaplar arasında mevcut bulunmaktadır. Bunlar, meselâ Buonaccorso Pitti'nin eseri gibi, yazanın ve ailesinin çıkarları göz önünde tutularak kaleme alınmış basit bir takım hayat tasvirlerinden ibarettir. .

II. Pius'un *Commsntari*"sinde bile derin bir otokritik aramak boşunadır. Burada, bir insan olarak onun hakkında öğrendiğimiz şey, ilk bakışta, sadece kariyerini nasıl yaptığını anlatmasından ibarettir. Fakat üzerinde düşünülecek olursa bu dikkate değer kitap hakkında büsbütün başka bir hükme varılacaktır, öyle insanlar vardır ki esasında kendi

çevrelerindeki şeylerin aynasıdırlar. Böylelerinin inançlarını, iç mücadelerini ve hayatlarının anlamını teşkil eden eserlerini öğrenmeye kalkışılır ve bunda ısrar edilirse, kendilerine haksızlık yapılmış olur. Böylece Aeneas Sylvius, daha çok, önemsiz günlük işleriyle ilgilenmiş, derin hayat problemleri ve mücadeleleri üzerinde kafa yormamıştır. Bu bakımdan muhtaç olduğu desteği katolik Ortodoksluğunda bulmuştur. Yaşadığı çağı meşgul eden bütün düşünce akımlarına kapılıp bunların bir çoğunu ileri götüren atılımlar yaptıktan sonra, hayatının sonlarında Türkler'e karşı bir haçlı seferi açılması uğrunda çalışabilecek gücü de göstermiş ve bu çabalarının boşa çıkması yüzünden duyduğu büyük üzüntü içinde ölmüştür.

Benvenuto Cellini'nin otobiyografisinde de doğrudan doğruya kendi iç hayatının gözlemi ve tahlili amaç edinilmiş değildir Bununla beraber o, bir bütün olarak insanı, kısmen istemye istemye, gerçeğin tam çıplaklığı ve bütünlüğü ile tasvir etmektedir. En önemli eserleri yarım kalıp kaybolmuş bulunan ve bir sanatçı olarak ancak küçük dekoratif alanda tanıdığımız Benvenuto, yalnız bize intikal eden eserlerine göre hüküm verilecek olursa, çağdaş büyük meslekdaşları yanında sönük kalmaya mahkûmdur. Fakat o, bir insan olarak, dünyanın sonuna kadar insanları kendisiyle meşgul edecektir. Yalan söylediğini veya kendini övdüğünü okuyucunun çok kere anlaması, ona bir kusur getirmez; çünkü onun çok büyük bir enerjiye sahip ve son kertesine kadar gelişmiş karakteri, her şeye rağmen ağır basmaktadır. Meselâ bizim kuzeyli otobi-

yografçılar, güttükleri amaç ve ahlâkî meziyetler bakımından bazen ne kadar üstün tutulursa tutulsunlar, tasvir mükemmelliği bakımından onun yanında, çok geride kalırlar. Benvenuto öyle bir insandır ki, her şeye gücü yeter, her şeye cesaret eder ve ölçeğini kendi içinde taşır[7] a.

Burada, gerçeğe her zaman bağlı kalmak gereğini duymadığı söylenen bir adamın daha adını vermek gerekiyor: Milano'lu Girolamo Cardano (doğum tarihi 1500). *De propria Vita?* başlığını taşıyan küçücük kitabı, onun felsefe ve tabiat bilimleri alanında kazandığı büyük şöhretten daha uzun ömürlü olacak, bu şöhretini gölgede bırakacaktır p nasıl ki, Benvenuto'nun *Vita's\,* değer bakımından, büsbütün farklı olmasına rağmen, yazarın öteki eserlerini nerede ise unutturmuştur; tıpkı bunun gibi Cardano, bir hekim olarak kendi nabzını dinlemekte ve kendi fizikî, fikrî ve ahlâkî karakterini, içinde geliştiği koşullarla birlikte, hem de mümkün olduğu kadar dürüst ve objektif olarak, tasvir etmektedir. Örnek olarak aldığını kendisinin de itiraf ettiği Marcus Aurelius'un eserinin üstüne çıkmaya muvaffak olmaktadır; çünkü hiçbir stoik erdemlik kuralı kendisine engel teşkil etmemektedir. Ne ken-

[7] a Bireyselliğin açık ve canlı bir biçimde deyimi söz konusu olunca, kuzey ülkelerinde yazılan otobiyografyalardan burada belki de, çok daha geç zamana ait olmasına rağmen, Agrippa d'Aübigne'nin eseri mukayese edilmeğe en elverişli görünmektedir.

s Çok ilerlemiş bir yaşta, 1576 tarihinde yazmıştır. — Bir araştırıcı ve bulucu olarak Cardano hakkında bak: Libri, Histoire des sciences mathematiques, III, p. 167, ve sonrası.

dini ve ne de başkalarını korumak isteğindedir. Hayatına, henüz karnında iken annesinin başaramadığı çocuk düşürme girişimi ile başlar. Dikkate değer bir noktadır ki, o, yalnız hayatında başından geçen olayları ve sahip bulunduğu fikrî vasıfları doğduğu sa.ate. hâkim olan yıldızlara bağlamakta, fakat ahlâkî vasıflarını bu yıldızların etkisi dışında tutmaktadır. Üstelik astrolojinin kırk, en çok kırk beş yaşına kadar yaşıyacağına dair kendisini kuruntuya düşürdüğünü ve bundan gençliğinde çok zarar gördüğünü itiraf etmektedir (Bölüm 10). Şüphesiz ki, biz, çok yayılmış ve her kitaplıkta mevcut bulunan bu kitabın özetini burada veremeyiz. Kim bu kitabı açarsa, son sayfasına kadar okumadan bırakmıyacaktır. Cardano, oyunda hiyle yaptığını, intikamcı, asla pişmanlık duymaz, sözlerinde kasdî olarak kırıcı olduğunu itiraf etmektedir. Fakat, bu itiraflarını, ölçüsüz bir tarzda, sahte bir tövbe ile, hattâ enteresan görünmek amacı ile değil, tersine olarak bir tabiat araştırıcısına özgü sade ve objektif bir gerçeğe bağlılık anlayışı ile yapmaktadır. Bütün bunlar içinde bize en aykırı görünen tarafı, yetmiş altı yaşındaki adamın başından geçen en korkunç olaylardan[9] sonra insanlara beslediği güvenç derin surette sarsılmış olduğu halde, kendisini aynı derecede mutlu hissetmesidir: bir torunu halâ yaşamaktadır; halâ çok zengin bir bilgi hazinesine, eserleri ile kazandığı şöhrete, oldukça büyük bir servete, mevki ve itibara, güçlü, dostlara sahiptir; birçok sırlara vakıftır

[8] Meselâ en büyük_ oğlunun idamı. Bu oğlu, ihanet eden eşini zehirlemek suretiyle ondan öç almıştı. Bölüm 27, 50.

ve, hepsinden daha değerli olarak, Tanrıya inancını kaybetmemiştir. Sonra da ağzındaki dişleri sayıyor ve halâ onbeş tanesinin yerinde durduğunu görüyor.

Fakat, Cardano eserini yazdığı' sıralarda îtalyadaki engizisyoncularla İspanyollar, artık böyle insanların yetişmemelerini veya herhangi bir şekilde ortadan kalkmalarını sağlıyacak tedbirler alıyorlardı. Gerçekten de bu kitapla Alfieri'nin *Anılar'ı* arasına uzun bir boşluk girmektedir.

Hem saygıya değer hem de mutlu olan başka bir insana daha söz vermeksizin bu otobiyografların listesini kapayacak olursak haksızlık etmiş oluruz Bu adam, ünlü Luigi Cornaro'dır. Padua'daki evi, klâsik bir mimarlık eseri olduğu gibi aynı zamanda bütün sanatkârların yuvası halinde idi. *Ölçülü hayat üzerine*[10] adlı ünlü yazısında önce hastalıklı bir gençlikten sonra kendisini sıhhata kavuşturan ve ömrünü bu kadar uzatan (o zaman 83 yaşında) sıkı perhizi anlatmaktadır. Sözüne devam ederek altmış beş yaşını aştıktan sonra yaşamayı canlı bir ölüm sayıp küçümseyen kimselere cevap veriyor; kendi hayatının son derece canlı olduğunu, asla ölü olmadığını onlara ispat ediyor: "Ne kadar sıhhatli olduğumu, kimsenin yardımına muhtaç olmadan nasıl ata bindiğimi, merdiven ve tepeleri koşarak nasıl çıktığımı, ne kadar şen, keyifli ve memnun olduğumu, tasadan ve üzüntülü düşüncelerden ne kadar uzak bulunduğumu gelip görsünler ve hayret

[10] Discorsi della vita sobria, "trattato", "compendio", "esortazione" ve "lettera" bölümlerinden oluşur.

etsinler. Sevinç ve gönül rahatlığı beni bırakıp gitmezler... Çevremdekiler akıllı, bilgin, sivrilmiş, mevki sahibi insanlardır; bunlar yanımda bulunmadıkları zamanlarda ben okuyor ve yazıyorum; böylece ve 'daha başka yollardan gücümün yettiği kadar başkalarına faydalı olmaya çalışıyorum. Bu işlerin her birini tam zamanında ve rahatça güzel evimde yapıyorum. Evim, Padua'mn en seçkin semtindedir ve mimarlık sanatının bütün incelikleri ile hem kış, hem de yaz mevsimleri için elverişli bir konut haline sokulmuştur; aynı zamanda akar su kenarında bahçelerim vardır. Bahar ve güz mevsimlerinde birkaç gün için Eugane dağlarının en güzel yerinde bulunan tepeme giderim. Burada pınarlar, bahçeler, rahat ve şirin bir de evim vardır. Yaşıma uygun düşecek hafif ve eğlenceli bir av partisine de katılırım. Sonra, düzlükteki şirin villamda bir süre kalırım'[11]. Burada yollar bir meydanda kavuşur; aynı meydanın ortasında cici bir kilise bulunmaktadır. Brenta ırmağının büyük bir kolu, verimli ve bayındır topraklar arasından akıp geçer. Şimdi yoğun bir yerleşme alanı olan bu yerler, eskiden bataklıktı; ağır havası vardı ve insanlardan çok yılanların yaşamasına elverişli idi. Suları kanallara toplayıp bataklığı kurutan ben oldum. Bunun üzerine havasa iyileşti, insanlar gelip yerleştiler ve şimdi görünen bayındırlık meydana geldi. Gereçkten diyebilirim ki, bu yerde ben, tapınmak için Tanrıya bir mihrap ile bir tapınak ve ruhlar hediye ettim. Oraya gittikçe bu hizmetimden avunma ve mutluluk duyarım. Ba-

[11] Acaba bu, yukarıda sayfa 436 da sözü geçen Codevico'daki villası mıdır?

harda ve güzün yakın kentleri de ziyaret eder, oralardaki dostlarımla görüşür ve bunların aracılığı ile mimar, ressam, heykeltraş, müzisyen ve çiftçiler gibi sivrilmiş insanlarla tanışırım. Yeni yarattıkları eserlere bakarım, daha önceden tanıdığım eserleri bir daha görür ve her defasında bana yararlı olacak birçok şeyler öğrenirim. Sarayları, bahçeleri, eski eserleri kamuya özgü yerleri, kilise ve kaleleri gezer, yeni yeni bilgiler edinirim. Gezintilerimde en çok hoşuma giden şey, yörenin güzelliği ve, bazen ovalarda, bazen tepelerde kurulmuş olup dere ve ırmak kıyılarındaki villa ve bahçeleri ile çepeçevre kuşatılmış yerleşme yerleri topluluklarının şirinliğidir. Görme ve işitme duygularımın zayıflamış olması,, bütün bu zevklerimi azaltmıyor. Allaha şükür bütün duygularım mükemmel durumdadır. Iştihama da diyecek yok; şimdi aldığım az miktarda ve sade yiyecek, bana düzensiz bir hayat sürdüğüm zamanlarda yediğim en nefis yemeklerden daha lezzetli gelmektedir".

Sözüne devamla, hükümet için yaptığı bataklıkları kurutma çalışmalarını ve küçük göllerin muhafaza edilmesi için yorulmadan savunduğu projelerini anlattıktan sonra yazısını şöyle bitiriyorr "Bunlar, Tanrının lutfu ile sıhhati yerinde olan bir ihtiyar için gerçekten dinlendirici, şifa verici işlerdir; o ihtiyar ki, birçok genç ve yaşlı insanları öbür dünyaya götüren ruh ve beden acılarından uzaktır. Eğer büyüğe küçük, ciddiye şaka eklenmesine izin verilirse bir şey daha söyliyeyim: ölçülülük üzere-sürdüğüm hayatımın bir meyvesi olarak bu seksen üçüncü yaşımda, baştan başa günahsız tuhaflıklarla

«dolu olan çok eğlendirici bir komedi de yazmış bulunuyorum. Genel olarak komedi yazmak gençlerin, trajedi yazmak ise ilerlemiş çağda bulunanlacın işidir. Yetmiş üç yaşında iken bir trajedi yazdığı için o meşhur Yunanlı övülmekte ise, şimdi on yıl daha yaşlı halimle ben, Yunanlı'nın o zaman olduğundan daha sıhhatli ve daha neşeli değil miyim? Çağımın hazinesinde hiçbir avunmanın eksik bulunmaması için, dölümden gelen çocukların şahıslarında, bir çeşit beden ölmezliğini gözlerimin önünde buluyorum. Eve geldiğim zaman önümde bir veya iki değil, fakat tam onbir torunumu görüyorum. îki ile onsekiz yaş arasında bulunan bunların hepsi de bir anadan ve bir babadan doğma olup sapa sağlam ve, şimdiye Jcadar göründüklerine göre, yetenekli, bilgili ve iyi ahlâk sahibi olmak yeteneğindedirler. Küçüklerden Jbir tanesini maskaram (buffoncello) olarak her zaman yanımda bulundururum; üç ile beş yaş arasındaki çocuklar, yaradılıştan soytarıdırlar. Büyüklerine ise arkadaş muamelesi yaparım; sesleri çok güzel olduğundan şarkı söylemelerini ve çeşitli müzik aletleri çalmalarını dinemlekten sonsuz bir zevk duyarım; hattâ bazen kendim de şarkı söylerim ve şimdi her zamankinden daha iyi, daha açık ve daha gür sesim vardır. Bunlar ihtiyarlığımın zevkleridir. •O halde benim hayatım ölü değil, canlı bir hayattır ve bu çağımı, tutkularına kapılarak sürüklenen bir gencinki ile değişmem".

Çok daha sonra, doksan beşinci yaşında iken yazdığı *uyan'smda* Cornaro, mutluluğunu oluşturan öğeler arasında, *Trattctto'sunun* birçok gönülleri kazanmış bulunmasını da saymaktadır. O, 1565 tari-

hinde yüz yaşını aşmış olduğu halde Padua'da ölmüştür.

İtalyanlar'da, ayrı ayrı bireyleri karakterize etmek yeteneği yanısıra tümüyle halkı tahlil ve tasvir etmek yeteneği de gelişmiştir. Ortaçağ boyunca bütün Avrupa memleketlerinde kentler, boylar ve budunlar birbirleriyle ağır surette alay ederlerdi; kuvvetli şekilde karikatürleştirilmiş olan bu alaylı ve şakaalı sözlerde her zaman bir gerçek payı bulunurdu. Fakat öteden beri İtalyanlar, kentler ve ayrı ayrı bölgeler arasındaki anlayış ayrılıklarını bilinçli olarak duymak hususunda özellikle sivrilmişlerdir. Ortaçağdaki herhangi bir millet kadar veya daha da kuvvetli olan italyan bölgesel yurtseverliğinin, çok erken görülen edebî bir tarafı vardı ve bu, şöhret kavramı ile ilgili bulunuyordu. Topografya, biyografyaya paralel olarak meydana geliyordu (S. 233 vb.). Artık her büyük kent, nesir ve nazım ile kendini övmeye başlayınca[12] birtakım yazarlar ortaya çıkarak az çok önemi olan bütün kentleri ve ahaliyi tasvir etmeye koyuldular. Bu yazılar, kısmen ciddî ve kısmen alaylıdırlar; bazen de ciddilikle alay birbirinden ayrılmaz haldedir.

Divina Commedia'daki bazı meşhur parçaların yanında, bu tür tasvirlerin ilk örneği olarak, Uberti'nin *Dittamondo'sunu* anmak gerekir (1360 tarih-

[12] Kısmen çok erkenden, Lombardia şehrinde daha XII. yüzyılda Kars. Landullus senior, Ricobaldus, ve Murat. X de dikkate değer anonim eser: *De laudibus Papiae,* XIV. asırda yazılmıştır. — Yine *Liber de situ urbis Mediol.:* Murat, 1, b.

lerinde). Burada, başlıca, yalnız göze çarpan; bazı görünüm ve belirtilerden bahsedilmektedir; Ravenna'daki St. Apollinare'de kargalar bayramı, Treviso'daki pınarlar, Vicenza yakınlannlarındaki büyük mahzen, Mantua'daki yüksek gümrükler, Lucca'daki orman kadar sık kuleler gibi. Fakat bu. arada baza övgülere ve çeşitli dokunaklı eleştirilere de rastlanmaktadır. Arezzo, daha o zamanlar, ahalisinin ince zekâsı ile; Genova, kadınlarının sürme çekmek yoluyla yapmacıktan karartılmış göz ve dişleri (?) ile; Bologna, para savurganlığı ile; Bergamo, akıllı adamları ile ve ilaah.. karakterize edilmektedir". Sonra XV. yüzyılda herkes kendi memleketini, başka kentlerin zararına olsa da, övmektedir. Meselâ Michele Savonarola, memleketi Padua'nın yanında, yalnız Venedik ile Roma'yı daha görkemli, Floransa'yı ise olsa olsa daha neşeli saymaktadır[14]; şüphesiz ki, bununla objektif bilgiye fazla bir hizmette bulunmuş değildir. Yüzyılın sonlarında Jovianus Pontanus, *Antonius* adlı eserinde, yalnız fena niyetli birtakım gözlemleri ifade edebilmek amacı ile, hayalî bir italya seyahati yapmaktadır. Fakat XVI. yüzyılla birlikte, başka hiçbir millette henüz görülmemiş bir tarzda gerçek ve derin millî karakter tahlil ve tasvirleri[15] başlamıştır.

« Ortaçağdan beri İtalyanlar Paris'e, yüz yıl sonrasına göre çok daha büyük bir değer veriyorlardı. Paris hakkıda bak: Dittamonda IV, cap 18.

[11] Savonarola: Murat. XXIV, Col. 1186. — Venedik hakkında bak: yukarda sayfa 53 vd.

[15] Hiç rahat duramaz bir yaradılışta, çok faal olan Bergomah'larm karakteri, Bandallo tarafından, Parte I,. Nob, 340'da çok ustaca bir biçimde tasvir edilmiştir.

Birkaç değerli yazısında Machiavelli, Almanlar'la .Fransız'ların karakter ve siyasî durumlarını tasvir etmektedir, öyle ki, memleketlerinin tarihini iyice bilen kuzeyliler bile, aydınlatıcı bilgiler vermesi dolayısiyle bu Floransalı düşünüre şükran borcu duracaklardır. Sonra Floransalılar (S. 104, 114), kenedi kendilerini tasvir etmekten hoşlanıyorlar[16] ve •entellektüel alanda tamamen haklı olarak kazanmış bulundukları parlak şöhretle övünüyorlar. Meselâ, Toscana'nın sanat alanında bütün İtalya'ya üstünlük kazanmasının, özel bir üstün yetenek (deha) .ile değil, fakat ancak çetin çalışmalar sayesinde jnümkün olduğunu ifade ettikleri zaman, belki de gururlarının en yüksek noktasına çıkmış bulunuyorlar'[7]. Meselâ, Ariosto'nun o görkemli on altıncı *Capitolo'smda* yapıldığı gibi, başka bölgelerde yetişmiş ünlü İtalyanlar tarafından gösterilen derin saygıyı Floransalılar, sanki kendilerine ödenmesi zorunlu olan bir borç gibi kabul ediyorlardı.

İtalya'nın ayrı ayrı bölgelerinde yaşayan insan toplulukları arasındaki karakter ayrılıkları hakkın-

[18] Varchi, Storie Fiorenüne IX. kitap, (Vol. III, p. ;56 vd,)'inde aynı şeyi yapıyor.

[17] Vasari XII, p. 158, Vita di Michelangelo, başlangıç. Başka zamanlarda tabiat ana hararetle övülmektedir; me;selâ Alfonso de Pazzi'nin Toscana'lı almayan Annibal Caro'ya yazdığı Sonet'inde olduğu gibi (Trucchi I, c. III, p. .187):

Misero il Varchi! e piü infelici noi,
Se a vostri virtudi accideatali
Aggiunto fosse'l natural, ch'd in noi!

(Varchi zavallıdır! biz de daha zavallı olurduk
Eğer sizin arızî meziyetlerinize
Bizdeki doğuştan meziyetler katılmış olsaydı!)

da görünüşe göre çok mükemmel olan bir kaynağın yalnız adını verebileceğim[18]. Leonardo Alberti[ls]V ayrı ayrı kentlerin karakterini tasvir etmek bakımından kendisinden beklendiği kadar verimli değildir. *Commentario** başlığını taşıyan küçük bir anonim eser[20], birçok saçmalıklar arasında, yüzyılın ortalarına doğru italya'da çok bozulmuş olan genel durum ve ağır şartlar hakkında oldukça önemli ipuçları vermektedir[21].

Başlıca İtalyan hümanistleri tarafından yapılan bu karşılaştırmalı halk ve yer tasvirlerinin öteki Avrupa memleketlerine ne dereceye kadar etki yaptığını hakkiyle anlatacak durumda değiliz. Şurası muhakkaktır ki, italyanlar, coğrafyada olduğu gibi bu hususta da her milletten daha önce gelmektedirler.

18 Landi: Quaestiones Forcianae, Neapoli 1436, Leopold von Ranke tarafından Paepste I, sayfa 385'de faydalanılmıştır.

19 Descrizione di tutta l'Italia.

* Burckhardt'ın, tercümesini yaptığımız bu eserinin başka edisyonlarından anlaşıldığına göre bu anonim eser., yukarda adı geçen Landi tarafından bir kaç yıl sonra yazılmıştır (Mütercim).

20 Commentario delle piû notabili et mostruose cose d'Italia ete, Venezia 1569. (Büyük bir ihtimalle 1547 den önce yazılmıştır).

21 Şehirleri alaylı bir tarzda sıralayan yazılara bundan sonra da sık sık rastlanmaktadır; meselâ Macaroneide, Phantas. II. — Macaroneide'yi tanıyan Rabelais, Fransa'da mahallî ve taşraya özgü latifeler, telmih ve muziplikler için zengin bir kaynaktır.

Fakat, insanın keşfi, yalnız bireylerin ve halkın iç hayatlarını tasvir etmekle kalmış değildir. İnsanın dış görünüşü de italya'da, kuzey ülkelerindekinden çok daha başka bir tarzda gözlem ve inceleme konusu yapılmıştır.[1]

Fiziyolojide elde edilen ilerlemeler bakımından büyük italyan tabiplerinin tuttukları yerden söz etmeye cesaret edemiyoruz, insan vücudunun sanat bakımından incelenmesi de böyle bir kitabın değil, sanat tarihinin ödevleri arasındadır. Fakat burada, italyanlar'a vücut güzelliği ve çirkinliği hakkında objektif, her zaman için geçerli bir hüküm verebilmelerini sağlamış olan genel göz eğitiminden bahsedeceğiz.

Her şeyden önce, o zamanki İtalyan yazarları dikkatle okunacak olursa, bunların, insandaki dış vasıfları belirtmek hususunda ne büyük bir titizlik ve keskin nüfuz yeteneği gösterdikleri, genellikle şahıs tasvirlerinde ne derecede bir olgunluğa erişmiş bulundukları hayretle görülecektir[1] a. Bugün özellikle Roma halkı, sözü edilen adamın bir iki kelime ile karekterini belirtmekte özel bir yeteneğe sahiptir, işte karakteristik vasıfları çabucak kavrayıvermek yeteneği, güzellik anlamının ve tasvir edebilme yeteneğinin ilk şartıdır. Şu bir gerçektir ki,

[1] Şüphesiz ki, gerilemeğe yüz tutmuş edebiyatlarda da tasvirlerin kılı kırka yararcasına inceden inceye yapılmış olması için çok çaba harcanır. Kars. meselâ Sidonius Apollinaris'de bir Batı-Got'ları kiralının tasviri (Epist. I, 2), bir kişisel düşmanın tasviri (Epist. III, 13) veya şiirlerde Germen budunları tipleri.

ia Filippo Villani hakkında bak: sayfa 494.

gürde ayrıntılı tasvirler sakıncalı olabilir; çünkü derin ve keskin bir görüşün ürünü olarak belirtilen tek bir özellik, okuyanın üzerinde söz konusu olan. kişi hakkında çok daha kuvvetli bir izlenim uyandırabilir. Beatrice'sinin, çevresinde bulunanlara yaptığı etkileri yalnız tasvir ettiği zamandır ki, Dante, kahramanını vasıflandırmakta en yüksek aşamaya erişmektedir. Ancak, burada söz konusu olan şey$_r$ kendine özgü amaçlara doğru yönelen şiirin doğrudan doğruya kendisi değil, fakat gerçek veya hayalî şekilleri sözlerle konu etmek gücüdür.

işte bu alanda Boccaccio büyük bir ustadır. Fakat onun *Decamerone'sinde* bu ustalığı bulamayız.. Çünkü kısa hikâye, niteliği gereği olarak, uzun tasvirlere yer vermez. Buna karşılık roman, istenildiği kadar sözü uzatmaya, dallandırıp budaklandırmaya elverişlidir ve Boccaccio da ustalığını bu vadide göstermiştir. *Ameto'sunda* bir sarışınla bir kumralı o taı-zda tasvir eder[2] ki, yüz yıl sonra bir ressam da tablolarında aşağı yukarı aynısını yapardı. Kültürün sanattan uzun zaman önce geldiğini bir kez daha görüyoruz. Kumralda (daha doğrusu az sarışın olanda) öyle bazı karakteristik çizgiler vardır ki, bunlara klâsik diyebiliriz: "7a *spaziosa testa e distesa"** sözlerinin içinde *"zarif, lâtif"* (niedlich) kavramının üstüne çıkan birtakım yüce şekillerin sezilişi ifade olunmaktadır. Artık kaşlar, Bizaîıslılar'ın ülkü saydıkları biçimde iki yay değil, fakat bera-

[2] Parnasso teatrae, Lipsia 1829, giriş bölümü, sayfa VII.

* Geniş ve yaygın baş.

berce hafif bükülmüş tek bir çizgi teşkil etmektedirler. Burun, Özel deyimi ile şahin burun diye adlandırılan şekle yakın tasavvur olunmuşa benzemektedir[3]. Yine geniş göğüs, hafifçe uzun kollar, erguvan elbise üzerinde gayet güzel görünen şirin el — bütün bunlar, klâsik çağın en parlak dönemindeki güzellik ülküsüne bilmiyerek yaklaşan bir güzellik anlayışına ulaşacak yeni bir çağın geleceğini müjdelemektedir. Başka tasvirlerinde Boccaccio, yassı (orta çağda olduğu gibi yuvarlak değil) bir alından, ciddî ve kestane renkli badem gözlerden, düzenli yuvarlak boğazdan, şüphesiz çok modern bir zevke uygun olan "mini mini ayaklar" dan ve kara saçlı bir perideki "çapkınca fırıl fırıl dönen baştan çıkarıcı iki göz"den[4] ilaah., sözetmektedir.

Güzellik ülküsü hakkında XV. yüzyılın yazılı belgeler bırakıp bırakmadığını söyliyecek durumda değilim. Ressam ve heykeltıraşların eserleri elde iken böyle belgelere, ilk bakışta sanıldığı gibi, pek ihtiyaç da yoktur denilemez. Çünkü ressamlarla heykeltraşların gerçekçiliği karşısında belki de edebî eserler ideal bir güzellik tipini yaşatmış olabilirler[5].

» Anlaşıldığına göre burada okunuş tarzı bozulmuştur.

* Due occhi ladri nel loro movimento. Bütün yazı, bu gibi tasvirler bakımından zengindir.

5 Giusto de' Conti'nin *la bella mano adlî* cok güzel olan türküler kitabında sevgilisinin meşhur elleri hakkında söylenenler bile Boccaccio'nın .Ameto'sunda birçok yerlerde tasvir olunan peri elleri derecesinde özellikler ihtiva etmemektedir.

XVI. yüzyılda ise *Firenzuöla,* kadın güzelliği[6] üzerinde son derece dikkate değer yazısı ile ortaya çıkmaktadır. Her şeyden önce onda, doğrudan doğruya klâsik yazar ve sanatçılardan öğrendiği şeyleri, meselâ başın uzunluğuna göre ölçek tayinini, birtakım soyut kavramları ve ilaah.. ayıklamak gerekir.. Geri kalan öğeler ise onun sırf kendi gözlemleridir ve bunları örnek olarak Prato kenti ahalisinden, alıp tasvir ettiği birçok kadın ve kızlarla belgelendirmektedir. Küçük eseri, doğrudan doğruya Prato'lu kadınlar önünde verilmiş bir çeşit konferans, niteliğindedir ve, dolayısiyle bu kadınlar, tabiatiyle en keskin eleştirici olacaklarına göre, yazarın siki[1] surette gerçeğe bağlı kalmak zorunda bulunması. gerekir. Kendisinin de açıkça belirttiği gibi o, Zeuxis ile Lucian'ın ilkelerini benimsemekte, en güzet organları ayrı ayrı alıp bir araya getirerek en yüksek güzelliği terkip etmektedir. Cilt ve saçlarda görülen renklerin ifade ettikleri anlamı tanımlamakta ve *biondo* (sarışın)'yu en esaslı ve en güzel saç rengi[7] olarak vasıflandırmaktadır. Yalnız, *biondo'dan,,* tatlı, hafifçe kumrala çalan bir sarı rengi anlamaktadır. Bundan başka saçların sık, kıvırcık ve uzun; alnın açık ve yüksekliğinin iki katı geniş; cildin do-

[6] Della bellezza delle donne: Öpere di Firenzuöla, cilt I, Milano 1802. — Vücut güzelliğinin ruh güzelliğine delâlet ettiğine dair görüşleri bak: cilt II, sayfa 48-52, hikâyelerinin başına konmuş olan "ragionamenti"de — Bu. fikri kısmen klâsik çağ yazarları tarzında müdafaa eden birçok kimseler arasında yalnız Castiglione'yi zikr edelim, il Cortigiano L. IV. fol. 176.

[7] Bu hususta renk dolayısiyle yalnız ressamlar değil„ herkes aynı düşüncede İdi.

nuk beyaz (bianchezza) değil, fakat duru ve parlak; kaşların kara, ipek gibi yumuşak orta kısımları kalın ve burun ile kulaklara doğru incelen bir biçimde; göz akının hafifçe maimsi olmasını istemektedir. Ona göre iris'in mutlak surette kara olması şart değildir. Gerçi bütün şairler *"Occhi neri"* (kara göz)'yi Venüs'ün bir bağışı diye haykırır dururlar; halbuki gök mavi gözler Tanrıçaların bizzat kendilerine özgüdür ve tatlı, şatır bakışlı, koyu kestane renkli gözlere herkes hayran kalır. Gözün kendisi iri ve dolgun olmalıdır. Göz kapaklarının en güzeli, beyaz renkte ve henüz görülebilir şekilde kırmızı damarcıklarla bezenmiş olanlardır. Kirpikler ne çok sık, ne çok uzun ve ne de çok kara olmalıdır. Göz çukurunun rengi yanağınkine uymalıdır[8]. Ku-

[8] Bu vesileyle Lucrezia Borgia'nın gözleri hakkında, Ferrara sarayında bir şair olan Ercole Strozza (Strozii poetlae, p. 86) 'dan alarak, birkaç söz söyliyelim. Bakışlarının kuvveti öyle bir tarzda vasıflandırılmaktadır ki, ancak bir sanat çağında böyle bir şey mümkün olabilir; eğer şimdiki zamanda bu tarzda bir tasvir yapılmaya kalkışılsa, her halde yasak edilirdi. Bu gözler için bazan alevlendirici, bazan da taş gibi kaskatı yapıcı bir güçte denilmektedir. Güneşe uzunca bir süre bakan kimse kör olur; kim Medusa'ya bakarsa taş kesilirdi; fakat Lucrezia'nın yüzüne bakan:

Fit primo intuitu caecus et inde lapis.

(ilk bakışta kör, sonra da taş olur).

Hattâ salonlarındaki, mermerden yapılmış Uyuyan Cupido (heykeli) nın, onun bakışı ile taş haline geldiği söylenir:.

Lumine Borgiado saxificatus Amor.

(Borgia kızının bakışı ile taş olmuş aşk Tanrısı.

lak orta büyüklükte, katı ve orantılı, çıkıntılı kısımdan yassı kısımlarından daha canlı renkte, ucu saydam ve nar tanesi gibi parlak kırmızı olmalıdır. En güzel şakaklar, beyaz, yassı ve geniş olanlardır[9]. Yanakların allığı, çıkıntılara doğru koyulaşmalıdır. Profilin değerini belirlemekte ana öğe olan burun, yukarıya doğru gayet hafifçe ve düzgün bir biçimde incelmelidir; kıkırdağın bittiği yerde hafif bir çıkıntısı bulunabilir, fakat bu, kadınlarda hiç de hoşa gitmiyen şahin burun meydana gelecek dereceyi bulmamalıdır; alt kısmı kulaklardan daha hafif renkte olmalı, fakat donuk beyaza kaçmamalıdır; orta zarı da dudak üzerinde hafif kırmızıya çalmalıdır. Yazarımız, ağızın daha ziyade küçük, fakat ne sivri ve ne de dümdüz olmasını; dudakların ise fazla ka-

Söz konusu olan aşk Tanrısı Cupido'nm, Praxiteles'in mi, yoksa Michelangelo'nnn mu eseri olduğu üzerinde tartışılabilir; çünkü Lucrezia Borgia'nm evinde her iki heykel de vardı.

Başka bir şaire, Marcellc Filosseno'ya ise bu bakış, sadece mülayim ve gururlu, *mansueto e altero,* görünüyordu (Roscoe, Leone X. ed. Bossi, VII, p. 306).

O zamanlar, klâsik cağın ideal güzellerine benzetişler yapıldığı da olurdu (sayfa 49. 284). On yaşında bir erkek çocuk hakkında *Orlondino'da.* (II, kıta 74) şöyle deniliyordu: *ed ha capo romano,* (onda eski Romalı kafası vardır).

[0] Bu münasebetle Firenzuola, saçlara verilen biçimlerle şakakların görünüşü değiştirilebildiğini göz önünde tutarak, saçlara takılan çok fazla çiçeklere karşı eğlenceli bir çıkış yapmaktadır; bu çiçekler, yüzü, "karanfillerle dolu bir çiçek saksısı veya kızartılmak üzere şişe takılmış bir keçi butu gibi" gösterirler. Genellikle Firenzuola, karikatürlaştırmasını gayet iyi bilmektedir.

lın bulunmamasını ve zarif bir şekilde üst üste gelmesini istemektedir; ağız raslantı sonucu olarak (yani gülmeden ve konuşmadan) açıldığı zaman en çok altı diş görünmelidir. Üst dudaktaki çukurcuk, alt dudaktaki lâtif kabarık, ağızın sol kenarındaki oynak bir gülümseme ve ilaab... özel zarafetleri meydana getirirler. Dişler çok ince değil, düzenli, birbirlerinden temizce ayrılmış ve fil dişi renginde olmalıdır. Diş etleri fazla koyu olmamalı, hattâ kırmızı kadifeye de benzememelidir. Çene yuvarlak,, ne fazla küt ve ne de fazla sivri, ucuna doğru kırmızımsı olmalıdır; çene çukurcuğu bu organın özellikle çekici yanını oluşturur. Boğaz beyaz ve yuvarlak, fazla kısadansa uzunca olmalıdır; gırtlak kemiği ve çukuru henüz belli edilebilmelidir; boğazın her hareketi ile cilt üzerinde lâtif kıvrıntılar meydana gelmelidir. Firenzuola, omuzların geniş olmasını istemekte, hattâ göğüs genişliğini güzelliğin ilk şartı olarak kabul etmektedir; bundan başka omuzlarda hiçbir kemik görünmemeli, bütün girinti ve çıkıntılar hemen hemen belli edilmiyecek şekilde hafif ve uyumlu bulunmalı; rengi ise *candidissimo'* (bembeyaz) olmalıdır. Bacaklar uzun ve alt kısmı narin olmalı, fakat incik kemikleri büsbütün etsiz kalmamalı ve dolgun beyaz baldırla donatılmış bulunmalıdır. Su mermeri gibi beyaz renkte, ufak fakat sıska olmıyan ayaklar, yüksek bilekler (böyle anlaşılıyor) makbuldür. Kolların beyaz ve kabarık yerleri hafifçe kırmızı bulunmalıdır; yapısı etli ve kaslı fakat tıpkı ida dağında çobanın önünde duran Pallas'ın kolları gibi yumuşak, kısaca: dolgun, taze ve sıkı olmalıdır. Eller özellikle bileklere doğru be-

yaz, fakat büyük ve dolgunca; dokunulduğu zaman ipek gibi yumuşak; avuç içi pembe, çizgileri az faitat belirli ve birbirlerini kesmeyecek şekilde olmalı; etler fazla kabarık durmamalı; baş parmakla işaret parmağı arasında kalan kısımda canlı bir renk bulunmalı ve kırışıksız olmalıdır; parmaklar uzun, narin ve uçlarına doğru henüz fark edilecek kadar bixaz ince; tırnaklar açık, hafif tümsekli, ne fazla uzun ve ne de dört köşe, uçları bir bıçağın keskin olmıyan yanı enliliğine kadar kesilmiş olmalıdır.

Bu özel estetik kuralların yanında genel estetik Tcuralları, sadece ikinci derecede bir yer tutmaktadır. Güzel bulma keyfiyetinin nihaî sebepleri — ki, •*göz* bunlara göre *"senza apello"* hüküm verir —, "Firenzuola için de, kendisinin açıkça itiraf ettiği gibi, bir sır olarak kalmaktadır. *Leggiadria, Grazia, Vaghezza, Venustâ, Maesta* kelimelerini tanımlayışı da, yukarıda söylediğimiz gibi, kısmen fiziyoloji yolu ile kazanılmış bilgilerdir, kısmen ise ifade edilmesi mümkün olmıyanı ifade etmek için boş yere bir çabadan ibarettir. Gülmeyi, büyük bir ihtimalle eski bir yazara uyarak, ruhun bir parıldayışı diye oldukça güzel bir tarzda tarif etmektedir.

Ortaçağın sonlarına doğru her memleketin edebiyatında güzellik ilkelerini dogmatik bir şekilde tesbit etmek için girişilen bazı çabalara rastlanır[10]. Ancak Firenzuola'nın eseri ile mukayese edilebilecek bir eser daha bulmak kabil değildir. Meselâ ya-

[10] Saz şairleri'nin (Minnesaenger) güzellik ülküsü hakkında bak: Falke, Die deutsche Trachten-und Modenwelt, I, sayfa 85 vd.

rım asırdan daha fazla bir zaman sonra yaşayan Brantome, Firenzuola'nın yanında pek yavan kalmaktadır. Çünkü ona hâkim olan, güzellik duygusu değil, şehvettir.

En son olarak, gerçek ve hareketli insan hayatına tasvirei sıfatiyle katılmak da insanın keşfi alanında bir eylem olarak sayılabilir.

Ortaçağ edebiyatının bütün komik ve mizah tarafları, kendi amaçlarına erişebilmek için, günlük hayat olaylarından oluşan tabloyu kullanmaktan kaçınamamıştır. Fakat Renaissance çağı italyanlar'ının bu tablo ile ilişkileri büsbütün başka niteliktedir: onlar tabloyu doğrudan doğruya gaye olarak ele almaktadırlar. Çünkü bu tablo, aslında ilginçtir; çünkü her ân sihirli havasını teneffüs ettikleri büyük, genel, üniversel hayatın bir parçasıdır. Daha önce alaycı komik, kasaba halkı ile, köylü ve papazlarla eğlenmek için evlerde, sokaklarda ve köylerde dolaşır dururdu. Halbuki şimdi, bunun yerine ve yanısıra resim sanatından çok daha önce edebiyatta gerçek günlük hayat sahnelerini yansıtan tabloların *(Genre)* başladığını görmekteyiz. Bundan sonra *Genre* ile *Satir'in* çok kez birbiriyle birleşmesi, ikisinin birbirinden ayrı şeyler olmasına bir engel teşkil etmez.

Kendi iç âlemini bize bu kadar açık bir biçimde tasvir edebilmek yeteneğini elde edinceye dek Dante, ne kadar çok dünya olaylarını dikkat ve ilgi ile

seyretmek zorunda kalmıştır[1]. Venedik tersanesindeki faaliyete, kilise kapılarında birbirlerine yaslanan körlere[2] vesaireye dair verdiği o meşhur tablolar, bunu gösteren biricik deliller değildir. Sadece, ruhun durumunu dış davranış ve hareketlerle tasvir edebilmek sanatı göz önünde tutulsa bile, Dante'nin, insan hayatını uzun uzun ve usanmadan etüt ettiğini gösterir.

Daha sonra gelen şairler, bu bakımdan nâdir olarak Dante aşamasına erişebilmişlerdir. Hikayeciler ise, edebî türlerinin yasaları gereği olarak, ayrıntılar üzerinde durmaktan alıkonmuşlardır (Kars S. 415, 509). Bunlar hikâyelerinin hem giriş hem de esas kısımlarında istedikleri kadar sözü uzatabilirler, fakat bizim Genre'den anladığımız mânâda tasvirler yapamazlar. Bu çeşit tasvirlere, ancak klâsik çağ kültürünün uyanmasından sonra rastlamak mümkündür.

Burada yine her şey karşısında anlayış gösteren adam, yani Aeneas Sylvius karşımıza -çıkmaktadır. Yalnız tabiat manzaralarının güzelliği veya antika eserler olarak ilginç bulunan şeyler değil (S. 252 vd., 389 vd. 410), fakat günlük hayatın her canlı sahnesi[3] de onu, tasvir etmeğe dürtmektedir. Anıla-

[1] Mekân duygusuna gerçekten sahip olduğu hakkında bak: sayfa 405, not.

2 Jnferno XŞ, 7. Purgat. XIII, 61.

[3] Sarayında soytarı olarak Floransa'lı Greco'yu sakladığa iddian ciddiye alınmamalıdır, hominem. certe cui- •usvis mores, naturam, linguam cum maximo omnium qui audiebant risu facile exprimentem (her hangi bir kimsenin huyunu, tabiatını, konuşma tarzını kolaylıkla taklit eden ve dinleyenleri güldüren bir adam). Platina, Vitae Potifl p. 310.

rında, o zaman kimsenin, üzerinde kalem oynatmaya değer görmeyeceği sahneleri tasvir eden pek çok yerler vardır. Bunlardan yalnız Bolsena gölündeki, kürek yarışını burada anacağız.[4] Klâsik çağ epistolograf veya hikayecilerinden hangisinin etkisine kapılarak böyle gerçek hayat tabloları tasvir etmek, yoluna sürüklendiğini tesbit etmek kabil değildir. Esasen, klâsik çağ ile Reneissance arasındaki fikir ilişkileri çok kez son derece nazik ve esrarlı bir mesele olarak kalmaktadır.

Avlanmalar, seyahatlar, törenler ve ilaah.. hakkındaki yukarda (S. 392) sözünü ettiğimiz Lâtince tasvirî şiirler de bu türdendir, italyanca'da da aynL türe rastlanmaktadır. Meselâ Poliziano ile Luca Pulci tarafından tasvir olunan Medici'lerin meşhur atlı oyunları böyledir. Asıl epik şairler, Luigi Pulci, Bojardo, ve Ariost, konuları tarafından daha sür'atle ileriye doğru sürüklenmektedirler. Bununla beraber hareketli sahneleri gayet kolay ve çok dikkatli bir surette tasvir etmiş olmalarını, ustalıklarının ana öğesi olarak kabul etmek zorundayız. Franco Sacchetti, ormanda yağmura yakalanan bir gurup güzel kadınların kısa sözlerini tekrarlıyarak eğlenmektedir[5].

Hareketli hayat sahnelerini canlandıran başka tasvirler, her şeyden önce savaş tarihi yazarlarında görülmektedir (Kars. S. 157 vd.). Elimizde daha eski

* Pii II. Comment. VIII, p. 391.

[5] *Caccia* diye anılan bu yazı, Castiglione'nta "Ekloge" sine "yorum" içinde basılmıştır.

bir devirden kalma uzun bir şiir vardır[6]. Bunda XIV. yüzyıİ ücretli askerlerinin verdikleri bir meydan muharebesi gerçeklere büyük bir sadakatla anlatılmaktadır; çağrışmalar, komutlar ve askerler arasındaki konuşmalar, olduğu gibi yansıtılmaktadır.

Fakat bu edebî türün en fazla dikkate değer ürünleri, köylülerin hayatını realist bir şekilde tasvir eden ve özellikle Lorenzo Magnifico ile çevresindeki şairlerin meydana getirdikleri eserlerdir.

Petrarca[7] zamanından beri çoban ve köy hayatını kendine konu edinen, herkesçe kabul edilmiş, içtenliksiz bir edebiyat türü vardı. Mısraları ister Lâtince, ister italyanca olsun, bu, Virgilius'un bir taklidinden başka birşey değildi. Bu türün yan bir kolu olarak, Boccaccio (S. 388 vd.)'dan Sannazaro'-*Arcadias'ma.* kadar pastoral romanlara ve daha sonraları da Tasso ve Guarini tarzında pastoral komedilere rastlamaktayız. Nesir olsun nazım olsun son derece güzel ve mükemmel olan bu eserlerde çoban hayatı, büsbütün başka bir kültür çevresine özgü

[6] Bak: Floransa'lı Giannozzo'nın *Serventese'si:* Truechi, Poesie italiane inedite, II, p. 99. Sözler, kısmen hiç anlaşılamıyor, yani gerçekten veya sözde ücretli askerlerin dillerinden alınmıştır. — Macchiavelli'nin 1527 tarihinde Floransa'daki veba salgınını tasvir eden yazısı da bir bakıma bu türden sayılır. Burada korkunç bir sefaletin bazı sahneleri, canlanmış ve sanki dile gelmiş olarak yansıtılmaktadır. ,

[7] Boccaccio (Vita di Dante, p. 77)'ye göre Dante, daha o zaman, büyük bir ihtimalle Lâtince olarak, iki ecloge (çoban hayatı üzerine şiir) yazmıştı.

bulunan duygulara giydirilmiş, sadece ideal bir kılıktan ibaret kalmaktadır[8].

Fakat XV. yüzyıl sonlarına doğru bunun yanısıra köy hayatının, gerçekte olduğu gibi günlük sahneleriyle şiire girmiş bulunduğu görülmektedir. Böyle bir şey ancak İtalya'da mümkündü. Çünkü yalnız orada gerek işçi ve gerekse toprak sahibi olarak köylü, bazen kaderin ne kadar ağır sillelerine uğrarsa uğrasın, insan haysiyetine, kişi özgürlüğüne ve istediği yerde serbestçe oturma hakkına sahip bulunmaktaydı. Kent ile köy arasındaki ayrılık, kuzey ülkelerinde olduğundan çok daha azdı. Birçok küçük şehir toplulukları akşamları kendilerini kentli sayabilen köylülerden oluşmakta idi. Como'lu duvarcılar hemen hemen bütün italya'da dolaşıp durmaktadırlar. Çocuk Giotto, koyunlarından serbestçe ayrılarak Floransa'da bir mesleğe kapılanabiliyordu. Genel olarak köylerden kentlere sürekli bir insan akını vardı ve bu göçleri yapanlar, başlıca belli dağlık bölgelerin halkı idi[9]. Şimdi, gerçi kültürlü ve kentli olmak gururu, şair ve hikayecilere *Villano*

[8] Boccaccio, Ameto'sunda, bir çeşit mitolojiye bürünmüş Decamerone'yi göstermekte ve bazen komik bir şekilde aşırı gitmektedir. Perilerinden biri sadık bir katoliktir ve Roma'daki papazlar ona fena niyetle bakmaktadırlar; bir başkası ise evlenir. Ninfale Fiesolano'da gebe peri Mensola, "yaşlı akıllı bir peri"nin öğütlerine başvurur.

» Battista Mantovano (Eclog. VIII), her işte kullanılmağa elverişli olan Monte Baldo ve Val Sassina ahalisi hakkında şöyle diyor: Nullum est hominutu genus aptius urbi. Bilindiği gibi bugün de bazı bölgeler halkı, büyük şehirlerde belli bir takım işler için bir çeşit ayrıcalığa sahiptir.

(kentli) ile alay etmeye hâlâ kâfi gelmekte[10] ve tuluat komedisi (bak S. 478) de geri kalanı tamamlamaktadır; fakat hiçbir yerde, Fransa'nın aristokrat taşra şairlerinde ve kısmen kronistlerinde görülen, *Vilains'lere* karşı o zalim, o küçümser sınıf kini ve garezinden en ufak bir esere bile rastlayamıyoruz. Tersine olarak[11] italya'da her edebî türün temsilcileri, köylü hayatında kendini gösteren her önemli ve büyük olayı kendiliklerinden takdir ediyor ve özel surette üzerinde durarak değerlendiriyorlar. Giovanni Pontano, Abruzzi bölgesinde oturan yabanıl dağ halkının ruh kuvvetlerinden örnekler vererek hayranlıkla bahsetmektedir[12]. Gerek biyografya dergilerinde ve gerekse hikâye edebiyatında, iffetlerini veya ailelerini savunmak[13] uğrunda

[10] Belki de en kuvvetli parçalardan biri: Orlandino, cap. V, kıta 54-58.

[11] Lombardia'da soylular, XVI. yüzyıl başlarında köylülerle dans etmekten, güreşmekten, atlamaktan ve bahsine koşu yarışması yapmaktan çekinmezlerdi. II Cortigiano, L. II, fol. 54. Trattato del governo della famiglia, 1.86 da sözü edilen A. Pandolfini, icarcılarmın hırs ve dalavereleri karşısında, bu sayede bu adamlara nasıl muamele edileceğini öğrenmek mümkün oluyor diye kendilerini avutan çiftlik sahipleri tipidir.

[12] Jovian. Ponta., De fortitudine, lib. II.

13 Ne genel olarak ve ne de bölgelere göre İtalyan köylüsünün hayat şartları hakkında yakîn bilgiler verebilecek durumda değiliz. O vakitler serbest toprak mülkiyeti ve icarla işletilen topraklar arasındaki ilişki ve farkların ne olduğunu, her ikisinin bugüne göre yükümlülüklerinin derecesini, bu konuları özel olarak inceleyen eserler bize öğretecektir; şimdilik bu nitelikte eserler elimizde yoktur. Fırtınalı zamanlarda köylüler, bazan kor-

canlarını feda eden kahraman köylü kızı tiplerine de[14] rastlanmaktadır.

Böyle koşullar altındadır ki, köylü hayatının şiire konu yapılması mümkün olmuştur. Bu alanda, bir zamanlar çok okunan ve bugün de okunmaya değer olan Battista Mantuvano'nun *Ecloge'lerini* her şeyden önce anmak gerekir. Şairin ilk eserlerinden biri (aşağı yukarı 1480 de yazmıştır) olan bu şiirler, asıl pastoral şiirin henüz tam örnekleri olmayıp aynı konu üzerinde o zamana kadar yazılmakta olan basmakalıp tarzda karışık bir halde bulunmaktadır; bununla beraber yine de asıl pastoral tarafı ağır basmaktadır. Esas itibariyle burada, iyi düşünen bir köy papazının fikirleri, belli ölçüde bir aydın düşünüş çabasiyle belirtilmektedir. Bir Karmelit Tarikatı rahibi sıfatiyle yazar, köylülerle çok düşüp kalkmış olsa gerektir.

Ancak, Lorenzo Magnifico, tamamiyle başka cinsten bir kuvvetle, kendini köy dünyasına naklet-

kunç derecede vahşileşirler (Archiv. stor. XVI, I, p. 451 vd. Corio, fol. 259. — Annales Foroliv.: Murat XXII. Col. 227); iakat hiçbir yerde bir köylü ayaklanması meydana gelmez. Placenza yakınlarındaki köylülerin 1462 tarihinde yaptıkları ayaklanma, oldukça önemli ve aslında çok ilginçtir. Kars. Corio, Storia di Milano, fol. 409. Annales Plaeent: Murat. XX, Col. 907. Sismondi X. p. 138.

[14] Valletina'lı meşhur köylü kadın Bona Lcmbarda'yı. Condottiere Pietro Brunnoro'nın eşi olarak, Jacobus Bergomensis'deıı ve Porcellius'dan tanıyoruz: Murat. XXV, Col. 43. — karş. yukarıda sayfa 326 not.

mistir; onun *"Nencia di Brrbarino"* adlı eseri[18], sanki Floransa yöresindeki halk türkülerinin, sekiz mısralı şiirler ırmağı halinde akıp giden özleri imiş gibi okunmaktadır. Şairin objektifliği o tarzdadır ki, konuşturduğu kişiye (Nencia'ya aşkını ilân eden köylü delikanlı Vallera'ya) karşı sempati mi duyuyor, yoksa onunla alay mı ediyor anlaşılamamaktadır. Pan (Çoban Tanrısı) ve Nymphe (peri)'leriyle basmakalıp pastoral türe karşı bilinçli bir karşıtlık açıkça kendini göstermektedir. Bile bile Lorenzo, sade köylü hayatının kaba gerçekçiliğine bağlı kalıyor; bununla beraber eseri, bir bütün olarak gerçek şiir etkisi yapıyor.

Luigi Pulci'nin *Beca da Dicomano'su*[19] genellikle Lorenzo'nun Nencia'sına paralel bir eser olarak kabul olunur. Ancak burada derin bir objektif ciddilik eksiktir. *Beca,* sadece halk hayatından sahneler tasvir etmek için içten gelen bir istekle değil, daha çok bu tarzda başarılı bir eserle kültürlü Floransalılar'ın takdirlerini kazanmak amaciyle yazılmıştır, içindeki hayat sahnelerinin ve münasebetsizliklerin çok daha büyük ölçüde ve kasdî olarak kaba düşmesi, bu sebepten ileri gelmektedir.

[15] Poesie di Lorenzo magnifico I, p. 37 vd. — Alman saz şairleri devrinden kalma olup Neithard von Reuenthal imzasını taşıyan çok dikkate değer şiirler, sadece şövalyenin kendini eğlendirmek için aldığı sahneler ölçüsünde köylü hayatını yansıtmaktadır.

[16] Aynı eser II, s. 149.

Bu tarzı temsil eden şairlerin üçüncüsü, Lâtince Hexameter'lerle yazdığı *Rusticus*[^1] adlı eseri ile Angelo Poliziano'dur. Bunda o, Virgilius'un *Georgica'smm* etkisinden tamamiyle uzak kalarak, Toscana köylüsünün bir yıllık hayatını anlatır. Tasvirine, köylünün yeni bir sapan imal ettiği ve kış ekimini yaptığı güz mevsiminin sonlarından başlar. Baharda kırı tasvir eden parçalar son derece zengin ve güzel olduğu gibi pek hoş yaz sahnelerine de yer yer rastlanmaktadır. Fakat bağ bozumu bayramını anlatan parça, bütün yeni Lâlince şiirin bir incisi sayılabilir. Poliziano İtalyanca da şiir yazmıştır. Bundan da anlaşılıyor ki, Lorenzo'nun çevresinde, aşağı tabakaların şiddetle çalkalanan hayatlarından sahneleri realist olarak tasvir etmek hoşgörü ile karşılanırdı. *Çingenenin aşk tür~küsü*[ıs] şiiri, herhangi bir insan sınıfı içine şiir bilinci ile kendini nakletmek gibi tamamiyle modern olan bir eğilimin her halde ilk örneklerinden biridir. Mizah amacı ile buna benzer girişimler öteden beri yapılmamış değildi[19]; Floransa'da yapılan maskeli alaylarda söylenen şarkılar, bunun için, hattâ her karnaval zamanında ele geçen fırsatlar veriyordu. Fakat şimdi ye-

17 Deliciae poetar. îtal.'de ve Poliziano'nm eserlerinde. —Buna benzer bâzı şeyler kapsadığı söylenen Rucellai ve Alamanni'nin didaktik şiirlerinden faydalanacak durumda değilim.

13 Poesie di Lorenzo magnifico II, p. 75.

19 Çeşitli diyeleklerin taklit edilmesi bu cümledendir. Her halde bu taklitlere, bahis konusu bölgelerde yaşayan insanların kendilerine özgü tavır ve hareketleri de ilâve edilmiş olsa gerektir. Kars. sayfa 243 vd.

ni olan şey, başka birisinin duygular dünyası içine nüfuz ediş olgusu idi. Böylece *Nencia* ile bu *"Canzone Zingaresca"* (Çingenenin aşk türküsü), şiir tarihinde dikkate değer bir yeniliğin başlangıcı oluyordu.

Son olarak burada da kültürün sanata nasıl öncülük ettiğine, nasıl yol hazırladığına işaret etmek zorundayız. *Nencia'nın* yazılış tarihinden Jacopo Bossano ve okulunun günlük hayat sahnelerini canlandıran resim sanatının ortaya çıkışına kadar tam seksen yıllık bir zaman geçmiştir.

Gelecek bölümde görülecektir ki, italya'da o zaman insan sınıfları arasındaki doğuştan ayrılıklar geçerliğini kaybetmiştir, tik kez olarak bu memlekette insanın ve insanlığın kendi derinliklerindeki cevherleri öğrenmiş, kendini keşfetmiş olmasının şüphesiz bunda büyük bir payı vardır. Renaissance'ın bu tek sonucu bile ona ebedî şükran duyguları beslememize kâfi gelir. Mantıkî bir kavram olarak insanlık, öteden beri bilinen bir şeydi, fakat burada bir gerçek oluyordu.

Bu alanda en yüksek sezişleri, insan şeref ve haysiyeti hakkındaki söylevinde[20] Pico della Mirandola ifade etmiştir ki, bu fikirler, haklı olarak, o kültür çağının en *yüce* vasiyetnamelerinden biri olarak sayılabilir: Tanrı, yaratış günlerinin sonunda, evrenin yasalarını anlasın, güzelliğini sevsin ve büyüklüğüne hayran kalsın diye insanı yarattı. Onu sabit bir yere, belli bir işe, hiçbir zarurete bağla-

[so] Jo. Piçi oratio de hominis dignitate;: Opera'da ye ayrıca yapılan tek baskılarda.

madı; tersine, ona hareket kabiliyeti ve serbest irade bahşetti. Yaratıcı, Adem'e şöyle dedi: "kolaylıkla etrafına bakasın ve mevcut bütün şeyleri görebilsin diye seni dünyanın orta yerine koydum. Kendine serbestçe şekil veren ve kendini yok eden yine kendin olasın diye seni ne semavî ve ne de dünyevî, ne ölümlü ve ne de ölümsüzü, yalnız bir varlık olarak yarattım; sen hayvanlığa kadar soysuzlaşabilirsin ye Tanrıya benzer bir varlık olarak yeniden doğabilirsin. Hayvanlar, yaşadıkça kendilerine gerekecek şeyleri ana karnından birlikte getirirler; yüksek ruhlar, daha baştan veya kısa bir zaman sonrasından[21] itibaren ne idiyseler sonuna kadar öyle kalırlar. Serbest iradeye bağlı olarak gelişen ve büyüme imkânına sahip olan yalnız sensin; çeşitli bir hayatın tohumlan **yalnız** senin **içindedir".**

" LucLfer (karanlıklar hükümdarı olarak şeytanın adı) ve arkadaşlarının itibardan düşmelerine yapılmış bir telmihtir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TOPLANTILAR VE ŞENLİKLER

Tamamiyle biçimlenmiş bir bütün manzarası gösteren her kültür çağı, yalnız devlet topluluğu hayatında, dinde, sanat ve bilimde kendine* özgü anlatımını.,, bulmakla kalmaz; bundan başka toplum hayatına da özel damgasını vurur. Böylece ortaçağ ayrı ayrı ülkelere göre pek değişmeyen bir saray ve soylular göreneği ile protokolünü ve belli bir orta tabaka halk hayatını meydana getirmişti.

İtalyan Renaissance'ının yarattığı gelenek ise en önemli öğeler bakımından ortaçağa karşı tam bir karşıtlık teşkil eder. Daha temelinde büyük bir başkalık kendini gösterir: Yüksek sınıf topluluklarına girebilmek için insanlar arasında artık *"kast"* ayrılıkları gözetilmemektedir. Yalnız bugünkü anlamda kültür sahibi olan bir tabaka vardır. Bunda doğuş ve menşe ancak zengin miras bırakır ve huzuru güvenlik altına alırsa etkili olmaktadır. Fakat bu, salt anlamda alınmamalıdır. Çünkü ortaçağın sınıf ayrılıkları, sırf İtalya dışı ülkelerin aristokrat sınıfları ile derece eşitliğini muhafaza etmek amaciyle olsa da, bazen daha az ve bazen daha çok olmak üzere, hâlâ kendini hissettirmektedir. Bununla beraber toplumsal sınıfların modern anlamda bir-

birleriyle kaynaşması, açık olarak zamanın genel çizgisini teşkil etmektedir.

Bunda en önemli rolü oynıyan etken, soylularla halkın en az XII. yüzyıldan beri[1] kentlerde bir arada oturmaları gerçeği olmuştur. Bir arada yaşayış sayesinde her iki sınıf acı tatlı günleri birbiriyle paylaşmıştır; ayrıca da, dünyaya dağ başındaki şatosundan bakan bir feodal görüşün meydana gelmesi önlenmiştir. Bundan başka italya'da kilise, kuzey memleketlerindekinin tersine olarak, Soylu ailelerin küçük oğullarına dirlik (apanage) sağlamak için kendini sömürtmeye hiçbir zaman müsaade etmemiştir. Piskoposluklar, başpapozluklar ve başrahiplikler çok kez garip gerekçelerle şuna veya buna tevcih olunurdu; lâkin böyle tevcihler esas bakımından ailenin soy ağacına göre yapılmazdı. Gerçi İtalya'da piskoposlar, sayıca daha çok, daha fakir ve, kural olarak, her türlü cismanî egemenlik haklarından yoksun edilir; fakat buna karşılık katedrallerinin bulunduğu kentlerde otururlar ve kendi toplumları ile birlikte bu kentlerdeki kültürlü halkın bir öğesini teşkil ederlerdi. Sonra, mutlak hükümdarlar ve tiranlar ortaya çıktıkları zaman, kentlerin çoğunda soylular, kendilerine özel bir hayat yaratmak (S. 210 vd.) zorunda kalıyorlardı ve bunun için de ellerinde maddî imkânlar vardı. Yeni hayat, siyasî tehlikelerden korunmuş ve her çeşit dünya zevkleriyle süslenmişti; aynı zamanda, soylular sınıfından bulunmayan zengin ailelerin hayatlarından şüphesiz ki,

1 Piemonte soylularının kent dışı şatolarında oturmaları bir istisna olarak göze çarpıyordu. Bandello, Parte II, Nov. 12.

farklı değildi. Şimdi öyle bir zaman gelmiştir ki, yeni şiirle edebiyat, Dante'den beri herkesin[2] meşgul olduğu bir nesne olmuştu; üstelik klâsik çağ kültürü uyanmış ve insanla insan olarak ilgilenmeye başlanmıştı; Condottiereler hükümdar oluyorlardı; tahta oturmak için (S. 31) yalnız soylu aileden doğmuş bulunmak değil, fakat meşru bir evlenmenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş olmak şartı bile ortadan kalkmıştı. îşte o vakit bir eşitlik çağı doğmuş, aileden gelme soyluluk inancı büsbütün kaybolmuş sayılabilirdi.

Teori bakımından, klâsik çağ düşünürlerine gidildiği takdirde, yalnız Aristoteles'e dayanarak soyluluğu kabul ya da reddetmek mümkündü. Meselâ Dante[3], Aristoteles'in, "soyluluk yüksek yeteneklere ve miras yoluyla gelen servete dayanır" biçimindeki tanımlamasından, "soyluluk kişisel yeteneklere ya da ataların meziyetlerine dayanır" sözünü çıkarmaktadır. Fakat çıkardığı bu sonuçla tatmin edilmiş bulunmadığını da başka yerlerde ifade ediyor: *Cennet'te* atası Cacciaguida ile konuşurken, soylu bir menşeden geldiğini andığı için kendi kendini azarlıyor[4]; çünkü soyluluk bir mantodur ve zaman, her gün yeni değerler eklenmezse, bu man-

[2] Matbaanın icadından çok daha önce böyle idi. Hayli yüksek sayıda yazma kitaplar, bunlar arasında en iyileri, Floransa'lı işçilere aitti. Eğer Savonarola'nın kurban yangını yapılmamış olsaydı, bu kitaplardan çok daha fazlası bize intikal etmiş olurdu. Kars. sayfa 276.

[3] Dante, de monarchia, L. II. cap. 3.

[4] Paradiso XVI, başlangıç.

todan sürekli olarak kırpar durur. *Convito*[5]'sunda ise Dante, *nobile ve nobülitâ* *(soylu* ve *soyluluk)* kavramını her türlü doğuş şartlarından hemen hemen tamamiyle çözmekte, yüksek ahlâk ve fikir yeteneklerine bağlamaktadır. *Nobilitâ'yı filosofia'nm* kız kardeşi olarak saymakla da, kültüre fazla bir önem vermiş oluyor.

îtaıyanlar'ın dünyayı görüş tarzı üzerinde humanizmanın etkisi günden güne arttıkça, insan değerini Ölçüye vurmakta doğuşun rolü olmadığına dair inançları da kuvvetleniyordu. XV. yüzyılda artık geçerli olan teori bu idi. *Soylular Hakkında*[6] başlıklı diyalogunda Poggio, karşılıklı konuşturduğu Niccolo Niccoli ve büyük Cosimo'nın kardeşi Lorenzo Medici ile artık kişisel yararlıktan başka hiçbir soyluluğun mevcut bulunmadığı üzerinde mutabık kalmaktadır. Genel inanca göre soylular hayatının ayrılmaz, zarurî< öğeleri olarak sayılan birtakım şeylerle ağır surette alay edilmektedir. "Bir insan, ataları ne kadar uzun zaman haydutluk yapmış iseler, o oranda gerçek soyluluktan uzaklaşmıştır. Kuşbazlık ve avcılık çabaları, avlanan hayvanların yuvalarında aranacak Hint sünbülü kokusu kadar az soyluluk kokar. Eskilerin yaptıkları gibi toprağı bayındırmak, orman ve dağlarda anlamsızca dolaşıp durmaktan — ki, insan en çok bu sırada hayvana benzer — çok daha soyluca bir iştir. Bu gibi şeyler belki bir dinlenme meşgalesi olabilir, ama hiçbir zaman hayat boyuna bir meşgale olamaz". Fransız ve

[5] Dante, Convito, Trattato IV hemen hemen baştan başa ve daha birçok başka yerlerde.

[6] Poggii opera, Dial. de nobilitate.

İngiliz şövalyelerinin kentler dışındaki ya da ormanlar arasındaki şatolarında geçirdikleri hayat hattâ Almanya'daki çapulcu şövalyelik, soyluluğa tamamiyle aykırı görünmektedir. Bunun üzerine söz alan Lorenzo Medici, bir dereceye kadar soylular tarafını tutuyor. Fakat bunu yaparken, karakteristik olarak, doğuştan bir duyguya değil, Aristoteles'e dayanır. *Politica'mn* V. kitabında bu Yunanlı filozofun, soyluluğu, var olan bir şey olarak kabul ve kişisel yeteneklerle miras yoluyla gelen servete dayanır diye tanımladığını delil olarak ileri sürer. Bunun üzerine Niccoli şöyle cevap verir: Aristoteles bunu kendi kanaati olarak değil, genellikle benimsenen bir fikir olarak söylemiştir; asıl kendi düşüncesini ifade ettiği *Ahlâk'mda,* gerçekten iyi olan şeyi elde etmeğe uğraşan insanı soylu insan diye vasıflandırıyor. 'Boş yere Lorenzo Medici, soyluluğun Yunanca karşılığı olan *Eugenia* kelimesinin iyi soydan doğma anlamına geldiğini ileri sürer; Niccoli ise Lâtincesini, yani *dikkate değer* anlamına gelen *"nobilis"* kelimesini daha doğru bulur; çünkü bu terim, soyluluğu, görülen işlere, kişinin fiillerine bağlamaktadır[7]. Bu düşüncelerden başka, italya'nın çeşitli yerlerinde soyluların durumu aşağıdaki şekilde belirtilmektedir: Napoli'de soylular tenbeldir ve ne malikâneleriyle, ne de aşağalık bir iş diye saydıkları tica-

[7] Doğuştan soyluluğa karşı beslenen bu aşağımsama duygusuna, sonradan hümanistlerde sık sık rastlanmaktadır. En sert saldırıları ihtiva eden parçalar için bak: Aen. Sylvius, Opera p. 84 (Hist. bohem., cap. 2) ve p. 640 (Lucretia ile Euryalus hikâyesi).

retle uğraşırlar; ya evde gün öldürül-[8] veya ata binerler. Roma soyluları da ticareti küçümser, fakat malikânelerini kendileri işletirler; hattâ toprağı baymdıran kimselere soyluluk aşamasına yükselmek yolu kendiliğinden açılır[9]; böylelikle elde edilen aşama, köy soyluluğu olmakla beraber yine de saygıya değer bir soyluluktur". Lombaryda'da da soylular, kendilerine miras kalan çiftliklerin geliri ile geçinirler. Bu bölgede iyi soydan gelmek ve bayağı işlerle uğraşmaktan kendini alıkoymak, soyluluk için kâfi gelir[10]. Venedik'te *nobili (zadegan),* devlet işlerini elinde bulunduran sınıftır ve hepsi ticaretle uğraşır. Cenova'da da aynı hâl görülmekte olup soylu olanlar ve olmayanların hepsi tüccar ve gemicidirler ve yalnız geldikleri soya göre birbirlerinden ayrılırlar; pek az sayıda olmakla beraber bazı soylu kişilerin yol kesici haydutlar olarak dağ şatolarında pusuda bulundukları da bir gerçektir. Floransa'da eski soyluların bir kısmı kendini ticarete vermiştir. Şüphesiz sayıca

[8] Hem de başkentte. Kars. Bandello, Parte II, Nov. 7. — Joviani Pontani Antonius (burada zadeganın kuvvetten düşmesi, Aragon hanedanının gelişi ile başlatılmaktadır).

» Bütün İtalya'da hiç değilse topraktan oldukça yüksek gelire sahip olanlarla soylular arasında bir ayrılık gözetilmezdi.

[10] Usulsüz ve münasebetsizce evlenmelere karşı tekrar tekrar yaptığı hücumları ile Bandello, Kuzey-îtalya soyluları hakkında bir değer hükmü vermek hususunda hiç de önemsiz bir kaynak değildir. Parte I, Nov. 4, 26. Parte III, 60. IV, 8. Tüccar olarak Milano zadeganı bir istisna teşkil eder. Parte III, Nov. 37. — Lombardia soylularının köylülerle oynadıkları oyunlar hakkında hak: sayfa 481 not. 11.

çok daha az olan öteki kısmı ise sanları ile övünürler, ve kuşbazlıkla avcılıktan başka bir iş yapmazlar[11].

önemli olan nokta şu idi ki, hemen hemen bütün İtalya'da asil bir soydan gelmiş olmakla övünenler de kültürle servet sahibi kimseler karşısında böbürlenecek durumda bulunmamakta idiler; özel siyasal haklariyle ayrıcalıkları, kendilerine yüksek bir sınıf duygusu ve bilinci sağlıyamamaktaydı. Yalnız Venedik bu bakımdan görünüşte bir istisna teşkil etmektedir; çünkü Venedik soylularının *(nobüi)* hayatı öteki hemşehrilerinin hayatından tamamiyle farksız olup ancak şeref aşamaları ile ilgili pek önemsiz birtakım hak ve ayrıcalıklarla bunlardan ayrılır. Napoli'ye gelince burada durum şüphesiz başkadır. Napoli, Renaissance fikir hareketinin tamamiyle dışında kalmıştır. Bunun en başta gelen sebebi, soyluların kendini ayrı tutmakta gösterdikleri titizlikle lüks düşkünlüğü olmuştur. Bu memlekette ortaçağ Langobard, Norman ve bir de daha sonraki Fransız feodalitelerinin etkileri hâlâ kuvvetle yaşıyordu; üstelik de, daha XV. yüzyılın ortalarından önce burada Aragon hanedanının egemenliği ku-

[11] Macehiavelli'nin sert hükmü, Discorsi I, 55, yalnız hâlâ feodal ayrıcalıklara sahip, büsbütün işsiz güçsüz, siyasî bakımdan karıştırıcı ve kışkırtıcı bir unsur olan zadegan hakkındadır. — En ziyade dikkate değer fikirlerini esas itibariyle italya'da geçirdiği hayata borçlu olan Agrippa von Nettesheim, eserinin bir bölümünü zadegan ve hükümdarlara tahsis etmiştir (de incert. et vanitate., cap. 80). Buradaki her yerden daha sert hükümler, esas itibariyle kuzey Avrupa memleketlerinde görülen fikir kaynaşmalarının ürünüdür.

rulmuştur. Böylece italya'nın başka bölgelerinde yüz yıl daha sonra görülecek toplumsal değişmeler, her yerden daha önce Napoli'de meydana geldi: hayat ana öğesi olan çalışmayı aşağılık saymak ve soyluluk şanlarına düşkünlükten ibaret olmak üzere, kısmen Ispanyollaştırıldı. Bunun etkisi, daha 1500 tarihinden önce küçük kentlerde bile kendini(gösterdi. La Cava'dan şöyle bir yakınma yükseliyordu: Burası, duvarcı ve dokumacı ustaları ile dolu olduğu sürece, atasözü olacak kadar zengin bir yerdi; duvarcı aletleri ile dokuma tezgâhları yerine mahmuz ile üzengiden ve altın yaldızlı bel kayışlarından başka bir şey görülmediği, herkesin hukuk veya tıp doktoru,, noter, subay veya şövalye olmaya çabaladığı bugün ise, burada derin bir sefalet hüküm sürüyor[12]. FIoransa'da buna paralel bir gelişme ancak ilk Büyükdük Cosimo zamanında görülmüştür. Şimdi, ticaretle zanaatı aşağı gören delikanlıları şövalye olarak St. Stephan Tarikatine kabul ettiği için, Cosimo'ya teşekkür edilmektedir[13]. Bu düşünüş» tarzı, miras haklarından faydalanabilmek için babaların oğullarına bir meslekte kapılanmayı şart koşan eski Floransa zihniyetine[14] tam bir karşıtlık teşkil etmektedir. (S. 124).

[12] Massuccio, Nov. 19.

[13] Jac. Pitti'den I. Cosimo'ya: Archiv. Stor. IV, II p. 99. — Kuzey-Italya'da da buna benzer şeyler ancak ispanyol egemenliğinden sonra ortaya çıkmıştır. Bandello, Parte II, Nov. 40 bu zamanın ürünüdür.

[14] Gerçi XV. asırda Vespasiano Fiorentino (p. 518, 632), zenginler kendilerine miras kalan serveti çoğaltmamak, tersine olarak bütün gelirlerini her yıl harcamalı-

Fakat özel bir çeşit unvan düşkünlüğü, özellikle Floransalı'larda, çok kez komik bir tarzda olmak üzere, sanatla kültürün eşit yapıcı etkisi önüne dikilmektedir. Bu, aslında bütün itibarını kaybettiği bir zamanda bir moda çılgınlığı olarak ortaya çıkan, şövalye sanını kazanmak ihtirasıdır.

XIV. yüzyıl sonlarına doğru Franco Sacchetti[15] şöyle yazıyor: "Birkaç yıl önce her insan, ekmekçiye varıncaya kadar her işçinin, hattâ yün tarayıcıları ile tefecilerin, kalpazan ve rezil kimselerin, kendilerini nasıl şövalye yaptırdıklarını görebilirdi. Bir memurun, küçük bir kasabaya *Rettore* (başkan) olarak gidebilmek için neden şövalye sanma ihtiyacı olsun? Yalnız bir ekmek parası getiren gelişigüzel bir mesleğe bu san hiç yakışmıyor. Zavallı san, ne kadar düştün! Bu şövalyeler, şövalyeliğe özgü olan bir yığın yükümlülüklerin tam tersini uyguluyorlar. Okuyucularım şövalyeliğin ölmüş bulunduğunu anlasınlar diye bunların sözünü ettim[16]. Madem ki, ölmüş kimselere de şövalyelik sanı verecek kadar ileri gidilmiştir, o halde ağaçtan veya taştan bir figür, hattâ bir öküz bile şövalye yapılabilir". — Sacchetti'nin, bu yargılarını dayandırdığ? ^belgeler olarak anlattığı hikâyeler, gerçekte yeter derecede canlıdır. Bunlarda okuduğumuza göre Bernabo Visconti, bir içki yarışmasının galibine ve sonra

dırlar! demiştir; fakat bir Floransa'lının ağzından çıkan bu söz, yalnız büyük toprak sahipleri hakkında geçerli olabilir. s.

ıs Franco Sacchetti, Nov. 153. Kars. Nov. 82 ve 150.

16 Che la cavalleria e morta (Şövalyelik ölmüştür).

da mağlubuna istihza ile şövalyelik sanını tevcih ediyor; kalkanlarmdaki süsleri ve nişanlariyle Alman şövalyeleri gibi gülünç hale sokuluyorlar ve iİaah.. Daha sonraki bir dönemde Poggio[17], atsız ve talimsiz şövalyelerle alay ediyor. Tarikatin bahşettiği ayrıcalıklardan faydalanmağa, örneğin bayraklarla atına binerek gitmeğe kalkışan herkes, Floransa'da hem hükümet karşısında ve hem de şövalyelikle alay eden kimseler gözünde güç bir duruma düşerdi[18].

Yakından bakılacak olursa görülecektir ki, doğuştan gelen soylular ile ilgisi bulunmayan bu gibi şövalyelik, gerçi kısmen sırf gülünç ve san düşkünü bir gururdan ibarettir; fakat aynı zamanda işin bir de başka yüzü bulunmaktadır. Gerçekten de atlı oyunlar devam etmekte ve buna katılmak isteyen herkes şekil bakımından şövalye sanına sahip olmak zorunda idi. Fakat kapalı bir yarış alanında mücadele, hem de düzenli olarak yapılan ve duruma göre bazen çok tehlikeli olabilen mızrak atma yarışmaları, kuvvet ve cesaret göstermek için iyi bir fırsat teşkil etmektedir; hangi menşeden gelirse gelsin her gelişmiş birey, bu fırsatı kolay kolay elden kaçırmak istemez.

Daha Petrarca'nın at sırtında silâh atma oyunlarını tehlikeli bir delilik sayarak buna karşı cephe almış bulunması hiçbir yarar sağlamamıştı. Onun, "Scipio veya Caesar'ın böyle oyunlar oynamış ol-

[17] Poggius, de nobilitate, fol. 27.

™ Vasari III, 49 ve not, Vita di Dello.

duklarına hiçbir kitapta rastlanmıyor"[19] diye acıklı çığlığına aldırış eden olmamıştı. Atlı oyunlar özellikle Floransa'da yayılmıştı; halk, bu çeşit oyunları, şüphesiz pek tehlikeli olmayacak şekilleriyle, kendisi için bir çeşit göreneksel eğlence olarak görmeye başlıyordu. îşte pazar eğlencesi olarak bu çeşit bir cirit oyununun son derece komik bir tasvirini bize Franco Sacchetti bırakmıştır[20]: Adamın biri kiraladığı bir ata binerek Peretola'ya gider. Burası, ucuz bir para karşılığı olarak cirit oynanabilen bir yerdir. Fakat muzip kimseler atın kuyruğu altına bir diken bağlarlar. Bundan ürken hayvan, sırtındaki miğferli şövalye ile beraber dört nala kente döner. Hikâyenin zorunlu sonucu, kocasının böyle tehlikeli bir çılgınlığına öfkelenen karısının onu ciddî bir biçimde azarlaması oluyor[21].

ı» Petrarca, epist. senil. XI, 13, p. 889. Epist. famil-'de Petrarca, Napoli'de oynanan bir cirit oyununda bir şövalyenin düştüğünü görünce duyduğu dehşeti tasvir eder.

20 Nov. 64. — Buna dayanılarak Orlandino'da (II, kıta 7) Büyük Kari zamanında tertiplenen bir cirit oyunu hakkında açıkça şöyle deniliyor: Orada aşçılar ve aşçı yamakları değil, fakat kırallar, dükler ve margravlar dövüşürlerdi.

21 Bu, cirit türünden beden hareketlerini alaya alan yazıların ilklerinden biridir. Bundan tam 60 yıl sonradır ki, VII. Charles'in burjuva sınıfından gelen maliye nazırı Jacques Coeur, Bourges'daki sarayında merkepler üzerinde oynanan bir cirit oyununun tasvirini bir heykeltraşa yaptırmıştır (1450 tarihlerine doğru). Bu çeşit alaya almaların en parlak bir örneği olan ve biraz önce sözünü ettiğimiz Orlandino'daki ikinci Canto, ancak 1526 da yayımlanmıştır.

ilk Medici hükümdarları, atlı oyuna derin bir ilgi beslemişlerdir. Sanki bunlar, asil soydan gelmiyen insanlar sıfatiyle, kendi çevrelerinde tuttukları kimselerin, herhangi bir sarayın mensupları ile her bakımdan boy ölçüşebilecek güçte olduklarını bu oyunla ispat etmek istiyorlardı[22]. Daha Cosimo zamanında (1459), sonra da büyük Pietro döneminde Floransa, şöhreti her tarafa yayılan büyük cirit oyunlarına sahne oldu. Hattâ ufak Pietro, bu yüzden hükümet işlerini ihmal etmiş ve ancak silâh kuşanmış olarak kendi resmini yaptırmaya razı olmuştu. Papa IV. Alexandr'ın da cirit oyunları tertiple-

[22] Kars. Poliziano ve Luca Pulci'nin daha önce adları geçen şiirleri. Yine bak: Paul. Jov., Vita Leonis X, L. I. — Macchiavelli, Storie Fiorentini L. VII. — Paul. Jov. Elogia, Petrus Medices ve Franc. Borbonius'dan söz edilmesi dolayısiyle. — Vasari IX, 219, Vita di Granacci. — Pulci'nin Morgante'sinde (ki Lorenzo'nun gözleri önünde yazılmıştır) şövalyeler, sözlerinde ve hareketlerinde çok kere gülünç duruma düşmektedirler, fakat indirdikleri darbeler gerçek ve oyunun kurallarına uygun hareketlerdir. Bojardo da, cirit oyununu ve savaş sanatını iyi bilenler için şiirler yazmaktadır. Kars. sayfa 443. -^ Ferrara'da 1464 tarihinde yapılan cirit oyunları: Diario Ferrar.: Muratori XXIV, Col. 208 Venedik'tekiler: Sansovino: Venezia, fol. 153 vd. — Bologna'da 1470 ve daha sonraki tarihlerde yapılanlar: Bursellis, Annal. Bonon.: Murat. XXII, Col. 898, 903, 906, 908, 909; burada dikkate değer olarak eski Roma zafer alayları temsilleri ile ilgili patetik bir eda karışmaktadır. — Urbino hükümdarı Federigo (S. 70), bir cirit oyununda sağ gözünü ab ictu lanceae (bir mızrak darbesi ile) kaybetti. Avrupa'nın kuzey memleketlerinde o zamanki cirt oyunları hakkında en iyisi bak: Olivier de la Marche, Memories, birçok yerlerinde, fakat özellikle chap. 8, 9, 14, 16, 18, 19, 21 ve ilaah..

nirdi. Kardinal Ascanio Sforza, Türk şehzadesi Cem'e (S. 174, 186) bu oyunu nasıl bulduğunu' sorunca prens gayet akıllıca şöyle cevap vermişti: Bizim memlekette bu gibi şeyler, oyun sırasında ölseler bile zararı yok denebilecek tutsaklara yaptırılır. Bununla Şark'lı prens, farkına varmadan, eski Romalılar'^ aynı fikirde olarak, ortaçağ göreneklerine karşı cephe almış ouyordu.

Şövalye sanının hiç de küçümsenmeyecek değerde olan bu dayanağından başka, daha şimdiden, İtalya'nın bazı yerlerinde, meselâ Ferrara'da (S. 84) saray hizmetlerinde bulunan ve *Cavaliere* sanını taşıyan gerçek şövalye tarikatleri de görülmektedir.

Şövalyelerle soyluların birey olarak iddia ve gururları ne olursa olsun, italyan soyluları, hayatın ücra bir köşesinde değil fakat tam ortasında yer alıyorlardı. Her an her sınıf halk ile eşitlik temeline göre düşüp kalkmakta, yetenek ve kültür sahibi herkesle bağdaşmaktaydılar. Gerçek hükümdarın asıl saray adamları *(Cortigiani)* arasına girebilmek için bir insana soylular sınıfından gelmiş bulunmak şart koşulmaktadır[23]; fakat bunun- açıkça nedeni kamuoyunda yerleşmiş bazı peşin yargılardan *(Per l'opinioıfa universale)* ve bir de soylular sınıfına mensup bulunmayanların aynı mânevi değere sahip olamayacakları kuruntusundan korunmaktan ibarettir. Soylular sınıfından olmayanların başka sıfatlarla hükümdarın yanında hizmet görmeleri büsbütün imkânsız kılınmış değildir. Asıl önemli olan nokta,

23 Bald. Castiglione, il Cortigiano, L. I. fol. 18.

mükemmel adamda, yani *Cortigiano'ûa,* böylelerinde aranması gereken meziyetlerden herhangi birinin eksik bulunmamasıdır. Bu takdirde, eğer bir insanın hayat ilişkilerinde birtakım kayıtlarla bağlanması ve belli bir ölçüde çekingen davranarak haysiyet ve vekarını muhafaza etmesi aranıyorsa, bu damarlarındaki kanın asaleti dolayısiyle değil, fakat bireysel yetkinliğin gerekleri dolayısiyle yapılmaktadır. Söz konusu olan, modern anlamda bir kibarlıktır ve bunda genel olarak kültür ile servet, bir insanın toplum içindeki değerinin ölçeklerini teşkil etmektedir. Servet, yalnız hayatı kültüre adamak imkânını sağladığı ve kültürün ilerlemesine büyük ölçüde hizmet ettiği ölçüde bir değer kazanmaktadır.

Fakat, yeğleme nedeni olarak doğuş ayrılığı ne kadar az rol oynuyordu ise, birey de bütün meziyetlerini değerlendirmeye o oranda dürtülmüş oluyordu, aynı şekilde toplum hayatı da o derecede kendiliğinden birtakım kısıntılara girmeye, kendi değerlerini kendi içinde aramaya zorlanıyordu. Bireyin davranışı ve toplum hayatının yüksek şekilleri, serbest, bilinçli bir sanat eseri haline geliyordu.

Italyanlar'da sâdece insanın dış görünüşü ile ev eşyası ve günlük hayat alışkanlıkları bile, italya dışı ülkeler ahâlisine oranla daha gelişmiş, daha güzel ve daha incelmiş bulunmaktadır. Yüksek tabakalara ait evlerden sözetmek, sanat tarihine düşen bir iştir. Burada, yalnız konfor ve uyumlu, kullanışlı yapılışları bakımlarından bu evlerin, kuzey ülkelerindeki ileri gelenlerin şatolarına, kentlerdeki köşk ve saraylarına ne kadar üstün olduğunu belirtmek isteriz Giyim eşyası, sürekli olarak o derecede değişmektedir ki, başka memleketlerdeki modalarla

bir. karşılaştırma yapmak imkânı yoktur; kaldı ki, XV. yüzyıl sonlarından bu yana çok kez italya'da da aynı yabancı modalara uyulmaktadır. İtalyan ressamlarının tablolarında görülen o çağ giysileri, genel olarak o zamanın Avrupasında giyinilenlerin en güzel ve en kullanılışlı olanlarıdır. Ancak, acaba bunlar çoğunlukça benimsenen giyiniş modası mıdır ve oldukları gibi resmedilmişler midir? İşte bu, kesin olarak bilinmiyor. Fakat hiç şüphe götürmeyen bir nokta vardır ki o da italya'daki kadar hiçbir yerde giyinişe önem verilmemiş bulunmasıdır. Bir defa halk kurumlu idi ve kurumludur. Bundan başka ciddî kimseler de mümkün olduğu kadar güzel giyinmeyi kişilik olgunluğunun bir öğesi olarak saymaktadırlar. Bir vakitler Floransa'da giysi, bireysel bir şey diye sayılır ve herkes kendine özgü bir modaya göre giyinirdi (S. 210 not 2 a). Hattâ XVI. yüzyılda da geç zamanlara kadar kendine özgü biçimde giysi taşımak cesaretini gösteren önemli kişilere rastlanıyordu[24]. Fakat çoğu insanlar, ağır basan modaya hiç olmazsa kendi zevklerine göre bir şeyler katarlardı. Giovanni della Casa'nın göze çarpar kılıktan, hâkim olan modaya aykırı giyinmekten sakınmak için yaptığı uyarmalar, bir soysuzlaşma, bir çöküş belirtisinden başka bir şey değildir[25]. Hiç olmazsa erkeğin göze çarpar biçimde giyinmemesine en yüksek bir kural olarak uyan bizim çağımız, bunu yapmakla, kendisinin anlamış bulunduğundan çok daha fazla derecede büyük olan bir şey-

[24] Paul. Jovii Elogia, sub. tit. Petrus Gravina, Alex. Achilünus, Balth. Castellio ete.

[23] Casa, il Galateo, p. 78.

den vazgeçmektedir. Fakat bu sayede çok da zaman tasarruf etmektedir; yalnız başına bu kazanç bile, bizim iş hayatı ölçülerimize göre, öteki bütün sakıncaları ortadan kaldırmaya yeterli görülmektedir.

Renaissance çağının Venedik'i[26] ile Floransasında erkek kılıkları ve kadın lüksü için belli bir takım kurallar konmuştu, örneğin Napoli gibi giyiniş tarzının serbest bulunduğu yerlerde moralistler, soylularla bayağı halk arasında artık bir ayrılık görülemediğini, hattâ üzüntü ile, ifade ediyorlardı[27]. Bundan başka daha o zaman modanın son

[26] Bu konu üzerinde Venedik kılık kitapları ve Sansovino: Venezia, fol. 150 vd. Nişanlanma töreninde gelinin giysisi — beyaz renkte, omuzları üzerine dökülmüş örgüsüz saçlar. — Tizian'm ^'oro'sındakinin aynıdır.

[27] Jovian. Pontan., de principe: Utinam autem non eo impudentiae perventum esset, ut inter mercatorem et patricium nullum sit in vestitu ceteroque ornatu discrimen. Sed haec tanta licentia reprehendi potest, coerceri non potest quanququam mutari vestes sic quotidie videmus, ut quas quarto ante mense in deliciis habebemus, nunc repudiemus et tanquam veteramenta abiciamus. Quodque tolerari vix potest, mullum fere vestimenti genus probatur, quod e Galliis non fuerit adductum, in quibus levia pleraque in pretio sunt, tametsi nostri persaepe homines modum Mis et quasi formulam quandam praescribant. (Keşke giyinişte ve diğer süste ticaret adamı ile soylu arasında hiçbir fark bırakmıyacak kadar bir yüzsüzlüğe düşmemiş olsaydık. Gerçi dört ay önce çok hoşa giden giysileri şimdi beğenmediğimizi ve sanki eski püskü şeylermiş gibi bir kenara attığımızı her gün görüyoruz; bunca taşkınlık ayıplanabilir, fakat önlenemez. Katlanılması güç bir şey daha var: Fransa'dan gelmeyen hiçbir kılık beğenilmiyoıf Bunlarda da, bizimkilerin çok kez bir ölçü ve güya bir biçim vermelerine karşın çoğunlukla hafif olanlarına değer veriliyor).

derece çabuk değişmesinden ve, eğer sözlerini doğru anlıyorsak, Fransa'dan gelen her şeye çılgınca tapılmasından yakınmalar yükselmekte idi. Moralistlere göre bütün bunlar aslında italyan modalarıdır ve ancak Fransızlardan geri alınmaktadır. Biz burada giysi biçimlerinin sık değişmesi, Fransız ve İtalyan modalarına uyulması[28] gibi şeylerin Italyanlar'da mevcut süs düşkünlüğüne ne dereceye kadar etki yaptığını daha yakından inceliyecek değiliz. Ancak bunu, 1500 yılları sıralarında italyan hayatının hızlı hareketini gösteren tarihsel bir belge olarak gördüğümüzü söylemekle yetineceğiz.

Kadınların her çeşit tuvalet araçları kullanmak suretiyle dış görünüşlerini esaslı şekilde değiştirmek için büyük bir çaba harcadıklarını özel bir önemle kayıt etmemiz gerekir. Roma imparatorluğunun çöküşünden beri Avrupa'nın hiçbir ülkesinde çeşitli işlemlerle yüzü, cildin rengini ve saçları değiştirmek için Renaissance çağı italya'sında olduğu kadar uğraşılmış değildir[29]. Bütün amaç, apaçık, hattâ göze batar derecede göz boyayıcılık da olsa, basma kalıp bir tip vücuda getirmektir. XIV. yüzyılda[30] son de-

[28] t Bunun hakkında bak meselâ Diario Ferrarase: Murat. XXIV, Col. 297, 320, 376, 399; bu sonuncu kısımda Alman modasından da bahs edilmektedir.

[29] Kars. Falke, Die deutsche Trachten = und Modewelt'in ilgili bölümleri.

[30] Floransa'lı kadınlar hakkında bak: Giov. Villanı X, 10 ve 152; Matteo ViUani I, 4. 1330 tarihli büyük moda fermanında kadın giysilerinde işlenmiş figürlere müsaade verilmekte, yalnız resm edilmiş figürler (dipinto) yasak edilmektedir. Bu çeşit dekorasyonun niteliği nedir? iyice anlaşılamıyor.

rece cicili bicili ve süslerle kaplı, daha sonraları ise bir az daha uyumlu bir zenginlik kazanan genel kılığı tamamiyle bir yana bırakıyoruz ve yalnız dar anlamda tuvaletle yetiniyoruz.

Her şeyden önce takma saç çok kullanılırdı. Bazen beyaz ve sarı ipekten[31] de yapılan bu sahte saçlar, kimi kez yasak edilir, kimi kez de serbest bırakılırdı. Günün birinde bir vaiz ortaya çıkarak bu günahın büyüklüğünden sözetti ve halkı tövbeye ikna etti. Bunun üzerine bir meydanda büyük bir ateş *(talamo)* yakıldı ve çalgılar, tavla ve benzeri gibi oyun araçları, maskeler, büyü muskaları, şarkı kitapları ve daha başka saçma sayılan eşya ile birlikte takma saçlar[32] da bu ateşe atıldı. Alevler hepsini tertemiz etti. — gerek doğal ve gerekse takma saçlarda sarışın renk, herkesin elde etmek istediği ideal renkti. Güneşin saçı sarışın yaptığına inanılıyordu[33]. Bu nedenle birçok bayanlar güzel havalarda bütün gün güneş altında kalırlar-

[31] Gerçek saçtan yapılanlara "capelli morto" denilmektedir. — Bir İtalyan başpapazının, sırf kelimeleri iyi telaffuz edebilmek amacı ile, ağzına taktığı fildişinden yapılmış takma diş hakkında bak: Anshelm, Berner Chronik IV, safa 30 (1508).

[32] Infessura: Eecard, Scriptores II, Col. 1874. — Alleggeretto: Murat. XXIII, Col. 823. — Sonra Savonarola üzerinde yazanlar hakkında bak: aşağıya.

[33] Sansovino, Venezia, fol. 152: capelli biondissimi per forza di sole (güneşin etkisi ile saprası kesilmiş saçlar). — karş, sayfa 469.

di[34]. Ayrıca, boyalar ve saçın büyümesini sağlamak için çeşitli ilâçlar kullanılırdı. Fakat bunlara ek olarak çeşit çeşit güzelleştirici sular, yüzün ayrı ayrı kısımlarına sürülmek üzere macunlar ve sürmeler de vardı. Hattâ çağımızın tanımadığı derecede ileri varılarak göz kapakları ve dişler için ayrıca tuvalet maddeleri kullanılırdı. Ne şairlerin alayları[35], ne vaiz papazların öfkeleri ve ne de cildin zamanından evvel harap edilmemesi için yapılan uyarılar, kadınları yüzlerine başka bir renk ve hattâ kısmen başka bir biçim vermekten alıkoyamıyordu. Olabilir ki, Mysteres denilen ruhanî sahne oyunlarının sık sık ve parlak bir surette temsil edilmeleri — ki bunun için yüzlerce insana makyaj yapılır[36] — günlük hayatta tuvaletin kötüye kullanılmasına bir neden teşkil etmiştir. Her ne olursa olsun, tuvalet düşkünlüğü memleketin her yanına yayılmıştı ve köylü kızlar da elden geldiği kadar buna ayak uyduruyorlar-

[34] Tıpkı Almanya'da olduğu gibi. — Poesie satiriche, p. 119; Bern. Giambullari'nin satir'inde: per prender moglie (eş almak için). Anlaşıldığına göre henüz fazla derecede batıl inançlara ve büyüye dayanan bir tuvalet kimyasını içine alan bir kavram.

[35] Şairler, bu boyanmanın bütün çirkin, tehlikeli ve gülünç yanlarını belirtmek için büyük çaba harcıyorlardı. Kars. Ariosto, Sat-ira III, kıta 202 ve sonrası. — Aretino, il marescalco, Atta II, scena 5 ve Ragionamenti'de birçok yerler. Yine Giambullari, aynı eser. — Phil. Beroald. sen. Carmina.

[36] Cennino Cennini, Trattato della pittura'nin 161. bölümünde yüz makyaji için bir reçete vermektedir; bu, her halde myster'lere veya maskeli eğlencelere özgü olsa gerektir. 162. bölümünde de okuyucularını, boyanmamağa ve her türlü kokulu sular kullanmamağa davet etmektedir.

di". Bu gibi süslerin kadınlar için ahlâksızlık belirtisi teşkil ettiği hakkında yapılan uzun vaızlar bir fayda sağlamıyordu, özellikle, başka zamanlarda herhangi bir sürmeye el sürmiyen en ağır başlı ev hanımları, bayram günlerinde boyanırlar ve gezmeye çıkarlardı[38], ister barbarlığın bir kalıntısı olarak sayılsın — ki, yabanıl insanların boyanmaları buna bir paralel olarak gösterilebilir —, ister çehre ve renkte normal gençlik güzelliğini muhafaza etmek isteğinin bir sonucu olarak kabul edilsin — ki, tuvalette gösterilen büyük özenti ve zenginlik bunu gösterir —, her iki halde de erkekler, bütün bu kötü göreneklere karşı uyarılarda bulunmaktan hiçbir zaman geri durmamışlardır.

Parfüm kullanmakta da aynı şekilde fazla aşırı gidilmiş, insanın temasa geldiği her şeye varıncaya kadar kokular sürülmüştür. Şenlikler vesilesiyle hattâ katırlara bile güzel kokulu yağlar ve benzeri maddeler sürülürdü[39]. Pietro Aretino da, güzel kokulu bir kese içinde kendisine para yolladığı için Cosimo'ya teşekkür etmektedir[40].

[37] Kars. La Nencia di Barberino, kıta 20 ve 40. Aşık delikanlı kentten bir kâğıt külah dolusu üstübeç ve sürmeler getirmeği sevgilisine vaad ediyor. Kars. yukarda sayfa 480.

[38] Agn. Pandolfini, Trattato del governo della Famiglia, p. 118.

s» Tristan, Caracciolo: Murat. XXII, Col. 87. — Bandello, Parte II, Nov. 47.

*° Capitolo I. 'de Cosimo'ya". Quei cento scudi nuovi e profumati che l'altro di mi mandaste a donare. (Geçen gün bana hediye olarak gönderdiğiniz o yeni ve güzel kokulu yüz altm). O zamanlardan kalma bazı eşyalar, kokularını hâla muhafaza etmektedirler.

O zaman yaşayan italyanlar, kuzey ülkeleri insanlarından temiz olduklarına inanırlardı. Kültür tarihi bakımından bu iddiayı redden ziyade kabul etmemiz için birtakım genel nedenler vardır; çünkü temizlik, modern kişinin olgunluğu için gerekli öğelerden biridir ve bu da her yerden daha önce İtalya'da gelişmiştir. Üstelik Italyanlar'ın, o çağ uluslarının en zenginlerinden biri olmaları da aynı iddiayı çürütmekten çok doğrular. Şüphesiz ki, bunun doğruluğunu veya yanlışlığım kesin olarak ispat edecek kanıtlar hiçbir zaman bulunamayacaktır. Eğer temizlik kurallarının ilk önce nerede meydana gelmiş bulunduğu sorunu söz konusu edilirse, ortaçağ şövalye şiiri bunun en kesin belgelerini verebilir. Bununla beraber şu kadarı muhakkaktır ki, Renaissance'ı temsil eden en parlak kişilerin bazılarındaki temizlik, hele sofralarındaki temizlik, özel bir önemle belirtilmektedir[41] ve îtalyanlar'da "Alman" sözcüğü pislik sözcüğünün aşağı yukarı eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır[42]. Alman eğitimi ile yetiştirildiği .sıralarda Massimiliano Sforza'mn edindiği pislik alışkanlıklarının ne kadar göze çarptığını Giovino[43]'dan öğreniyoruz. Yalnız, ne kadar gariptir ki, hiç değilse XV. yüzyılda misafirhanecilik baş-

[41] Vespasiano Fiorentino, p. 458, Donato Acciajuoli'nin hayatında; ve p. 625, Niccoli'nin hayatında.
[42] Geraldi. Hecatommithi, întroduz., Nov. 6.
[43] Paul. Jov. Elogia.

lıca Almanlar'ın eline bırakmış bir meslek halindedir[44] ve bu Almanlar Roma'yı ziyarete gelen seyyahlardan kendilerine kâr sağlamaktadırlar. Ancak, bu kayıtta, her halde küçük yerler kast edilmiş olmalıdır; çünkü büyük kentlerde İtalyan otel ve lokantalarının ön safta geldiği apaçıktır.[45]. Küçük kasabalarda doğru dürüst barınma yerlerinin bulunmayışı, genel hayatta hüküm süren güvensizlikle de açıklanabilir.

Sonra, XVI. yüzyılın birinci yarısında doğuştan Floransa'lı olan Giovanni della Casa'nın *"11 Galateo"* başlığı ile yayınladığı "adab-ı muaşeret" kitabı elimizdedir. Burada yalnız dar anlamiyle temizlik için değil, aynı zamanda bizim yakışıksız davranışlar diye adlandırdığımız bütün alışkanlıklardan vaz geçilmesi için de, bir moralistin en yüksek ahlâk kural-

[44] Aeneas Sylvius (Vitae Paporum, ap. Murat. III, II, Col. 880), Baccano'dan bahs ederken diyor ki: pauca sunt mapalia, eaque hospitia faciunt Theutonici; hoc hominum genus totam fere Italiam hospitalem facit; ubi non repereris hos, neque diversoruim quaeras. (Birkaç kulübe vardır; onları da Almanlar misafirhane yapıyorlar; bu insanlar bütün İtalya'yı misafirhane yapmışlardır; bunları bulamazsan, konacak yer diye bir şey arama).

*? Franco Sacchetti, Nov. 21 — 1450 tarihlerine doğru Padua kenti, saraya benzeyen bir misafirhanesiyle övünüyordu; "öküz" adı ile anılan bu misafirhanenin 200 at alabilecek kadar büyük bir ahırı vardı. Michele Savonar. ap. Murat. XXIV, Col. 1175. — Floransa ise San Gallo kapısı önünde en büyük ve en güzel hanlardan birine sahip idi; fakat anlaşıldığına göre burası, kent halkının dinlenmesine ayrılmış bulunuyordu. Varchi, Stor. fiorent. III, p. 86 .

larından söz ederken kullandığı kesin eda ile, birtakım kurallar konulnuıştur. Başka memleketlerin edebiyatlarında böyle dersler, sistematik olarak değil, daha çok tiksindirici tasvirlerle dolaylı olarak öğretilir[46].

Üstelik *Galateo,* hayatta iyi davranışlar, zarafet, nezaket, edeb ve erkân için de derin bir görüşle yazılmış güzel bir eserdir. Bugün de her sınıftan insanlar için bu kitabı okumak çok faydalı olur. Eski Avrupa dünyasının kibarlığı, *Galateo'da* konulan nezaket kurallarını pek de aşamaz. Bir yaratılış sorunu olduğu ölçüde edep ve erkânı, her kültürün başlangıcından itibaren belli bazı insanlar doğuştan beraberlerinde getirmişler, bazıları da sonradan iradeleriyle elde etmişlerdir; ancak, bunu genel bir sosyal yargı, kültür ve eğitimin bir belirtisi olarak ilk defa anlayan, italyanlar olmuştur, italya'nın kendisi ise iki asırdan beri çok değişmiştir. Şimdi açıkça his olunmaktadır ki, birbirlerini iyi ve yarım yamalak tanıyanlar arasında yapılan ağır şakalar, *"hürle"* ve *"beffe"* (S. 240 vd.) dönemi kibar cemiyetlerde artık geçmiştir"; Halk kentlerinin surları dışına çıkmış, kozmopolit, objektif bir nezaket ve say-

[46] Kars. meselâ Sebastian Brant'ın *NarvenscMff'in*-dcki ilgili parçalar; Erasmus'un *Colloquies'i;* Grobıanus'un Lâtince şiiri ve ilaah.. Klâsik çağdan: Theophrast'ın karakter tasvirleri.

[47] Yerginin (burla) azaldığı, meselâ Cortigiano, L. II, fol. 96 vd. mdaki örneklerden anlaşılmaktadır. Floranas'da ise ağır yergiler mümkün olduğu kadar uzun zaman devam etmiştir: Lasca'nın hikâyeleri, bunun bir delilini teşkil eder.

gı geliştirmiştir. Dar anlamda hayatından ilerde ayrıca sözedeceğiz.

XV. yüzyıl ile XVI. yüzyıl başlarında bütün dış hayat dünyanın başka hiçbir milletinde görülmeyen derecede incelmiş ve güzelleşmişti. Rahatlığı, konforu sağlayan büyük küçük birçok eşya, kısmen ispat edilebildiği gibi, ilk kez İtalya'da meydana getirilmişti, italyan kentlerinin düzenle döşenmiş caddelerinde[48] arabaya binmeye herkes alışmıştı; halbuki o zamanlar başka ülkelerde yaya yürünmekte veya ata binilmekte, ya da zorunlu durumlarda çok sıkıntılı araba yolculuğuna katlanılmakta idi. Başka hiçbir yerde sözü edilmeyen yumuşak yaylı yatakların, değerli halılar ve tuvalet takımlarının İtalya'da kullanıldığını özellikle hikayecilerden öğreniyoruz[49]. Çamaşır, yatak takımları ve benzeri gibi beyaz eşyanın bolluğu üzerinde sık sık önemle duruluyor. Bunların bir kısmı aynı zamanda sanat alanına girer. Lüks eşyayı haslaştırmak sanatında ne kadar çeşitli araçlara malik bulunulduğuna hayret ederiz; bu sanat, yalnız muazam büfeleri ve hafif etajerleri, zarif vazo ve çanaklarla, duvarları görkemli halılarla ve gece masalarını sayısız plâstik eşya ile süslemekle kalmıyor, üstelik ve tercihan mobilyacılığı çok parlak bir tarzda kendi içine alıyor. Gerçi bütün batı ülkeleri ortaçağın sonlarında

[48] Milano hakkında belli başlı bir parça: Bandello. Parte 1, Nov. 9. Altmıştan fazla dört atlı ve sayısız iki atlı araba vardı. Bunların bir kısmı altın yaldızlı ve oymalarla süslenmiş idi; örtüleri ipektendi. Kars. aynı eser. Nov. 4. — Ariosto, Satira III, mısra 127.

*° Bandello, Patre I, Nov. 3. III, 42, IV, 25.

olanak bulur bulmaz aynı yoldan yürümüşlerdir; fakat yaptıkları bütün eşyada kısmen çocukça kalmışlar ve alaca bulaca oyuncakçılığın üstüne çıkamamışlar, kısmen de tek yanlı gotik dekorasyon üslûbunun bağlarından kurtulamamışlardır. Halbuki İtalya'da Renaissance, tamamiyle serbest hareket etmekte, her işin gereğine göre davranmakta ve çok daha geniş bir sanatkâr ve iş verenler kadrosuyla çalışmaktadır, işte XVI. yüzyıl süresince italyan tezyini sanatlarının kuzey ülkeleri dekoratifine kolayca üstün gelebilmesi, birtakım büyük ve genel etkenlere bağlı bulunmakla beraber, kısmen bu halle de ilgilidir.

Burada bir sanat eseri, halk hayatının yarattığı yüce ve bilinçli bir varlık olarak ortaya çıkan yüksek düzeyli topluluk hayatı en Önemli temelini, en elverişli gelişme zeminini diZ'de bulmuştur.

Ortaçağın en parlak döneminde batı uluslarının soylular tabakaları, gerek konuşma ve gerek şiir dili olarak saraya özgü bir dil vücuda getirmek çabasını gütmüşlerdir. Böylece, diyelekleri daha çok erkenden birbirinden ayrılmış bulunan italya'da da XIII. yüzyılda *Curiale* denilen ve bütün saraylarla şairlerce kullanılan ortak bir dil vardı. Şimdi kesin önemde olan asıl mesele bunun bilinçli çabalamalarla bütün aydınların kullanacakları bir konuşma ve yazı dili haline getirilmesine çalışılmasıdır. Bugünkü biçimine 1300 tarihinden önce sokulduğu bilinen *yüz eski* TıiMt/e'nin giriş bölümü, böyle bir amaç güdüldüğünü açıktan açığa anlatmaktadır.

Burada dil, gayet belirli olarak, §iirde kullanıldığından ayrı bir tarzda anlaşılmaktadır. En geçerli sayılan husus, kısa sözlerde, epigramlarda ve cevaplarda sade ve açık, fikir bakımından *güzel ifade'dir.* Böyle bir yeteneğe İtalyanlar, Greklerle Araplar müstesna olmak üzere, her milletten daha büyük bir hayranlık duymaktadırlar. "Uzun hayatları süresince tek bir *bel parlare* (güzel söz) bile meydana getirmemiş nice insanlar vardır!".

Ancak, söze konu edinilen mesele çeşitli yönlerden ele alınmakta gösterilen çabalar ölçüsünde zor idi. Dante, bizi bu mücadelenin ta orta yerine götürüyor. Onun *italyan dili*[1] üzerindeki yazısı, yalnız bu mesele için değil, aynı zamanda modern bir dil üzerine yapılmış ilk ilmî inceleme olarak da önemlidir, ileri sürdüğü düşünceler ve vardığı sonuçlar, filoloji bilimine aittir ve bunda Dante, dünyanın sonuna kadar en müstesna bir yer işgal edecektir. Burada yalnız şu noktaları tesbit etmekle yetineceğiz: bu yazının kaleme alınmasından çok daha önce dil meselesinin günün en kaçınılmaz ve hayatî bir davası haline gelmiş olması gerektir; bütün diyelekler taraf tutarak tercih yapılmak suretiyle etüd edilmiş ve üzerinde uzun boylu tartışılmıştır; en sonunda genel bir ideal dil, ancak çok acı sancılardan sonra doğmuştur.

[1] De vulgari eloquio, ed. Gorbinelli, Parisiis 1577. Boccaccio, Vita di Dante, p. 77 de söylediine göre Dante, bu eseri ölümünden kısa bir zaman önce kaleme almıştır. — Dilde kendisinin şahit olduğu çabuk ve hissedilir sakildeki değişikliklerden. *Convito'sınm* başında bahs eder.

Böyle bir sonucun elde edilmesi için en büyük hizmeti, kuşku yok ki, büyük şiiri ile, Dante'nin kendisi yapmıştır. Toscana diyeleği, yeni ideal dilin başlıca temelini teşkil ediyordu[2]. Eğer bu iddiamızla fazla ileri gitmiş olduğumuz sanılırsa bir yabancı olarak bağışlanmamızı rica ediyoruz; çünkü biz, üzerinde çok tartışılan bir sorunda ancak çoğunlukça benimsenmiş fikre uymaktan başka bir şey yapmadık.

îdeal dil için yapılan bu mücadelenin, bu arı dil savaşının, edebiyat ve şiirde faydası kadar zararı da görülmüş olabilir; başka bakımlardan yüksek yetenek sahibi bazı yazarların ifade güçlerini zayıflatmış bulunabilir; tam anİamıyle hakim bulunan bazı kimseler de bu dilin görkemli uyumuna kapılarak fikirden fedakârlık yapmağa sürüklenmiş olabilirler. Gerçekten de aslında fazla değerli olmayan bir melodi, böyle bir aletle çalınırsa kulağa fevkalâde hoş gelebilir. Ancak, her ne olursa olsun toplum hayatı bakımından bu dilin yüksek bir değeri vardır. Dil, soyluca ve ağırbaşlı davranışın önemli bir öğesi idi; kültürlü insanı, günlük hayatta ve olağan üstü durumlarda da dış haysiyetini koruma-

[2] îdeal dilin edebiyat ve hayatta giderek nasıl yayıldığım bir cetvel halinde göstermek, meseleleri bilen bir yerli için kolayca mümkündür. Bunun için, ayrı ayrı diyeleklerin, XIV ve XV. asırlarda günlük yazışmalarda, resmî yazılarda ve mahkeme tutanaklarında, nihayet vekayinâmecilerle serbest kalem sahiplerinde arı veya ideal dille karışık olarak ne derecede tutunmuş olduklarını tesbit etmek gerekir. Resmî dil olarak kullanılan arı ve karışık bir haldeki Lâtince'nin yanmasında italyan diyeleklerinin durumu da bu meyanda söz konusu olabilir;

ya zorluyordu. Şüphesiz, bir zamanlar Attica toplumunda olduğu gibi burada da pislik ve kötülük, bu klâsik kalıbın içine bürünüyordu; fakat aynı zamanda en zarif ve asil olan §eyler de bu dilde lâyık bir surette ifadesini buluyordu. İdeal dilin en önemli yanı, ulusal ve siyasal cephesidir, yani öteden beri parçalanmış olan İtalya'nın bütün bölgelerinde yetişen aydınlar için fikri bir vatan kurulmuştur[3]. "Üstelik de bu vatan yalnız soylular sınıfına ya da Jıer hangi başka bir sınıfa ait değildir; en fakir, en zavallı durumda olsa da herkes, istediği anda bu vatana sahip olmak için zaman ve araçlara malik bulunmaktadır. Bugün bile (ve belki de her zamandan daha fazla derecede olmak üzere) İtalya'nın, anlaşılması imkânsız diyelekler kullanıldığı bölgelerinde yaşıyan kimselerin ve hatta köylülerin çok kez .gayet güzel bir İtalyanca konuştukları hayretle görülür. Fransa ve Almanya'da ise buna benzer bir .şey aramak boşunadır. Bu memleketlerin edebiyatları bile mensup bulundukları bölgelerin özel ağızlarına sıkıca bağlı kalırlar. İtalya'da okuyup yazma bilenlerin sayısı, örneğin Kilise Devleti gibi bazı bölgelerini göz önünde tutarak varabileceğimiz kanaattan çok daha fazladır. Ancak, yüksek ve değerli bir hazine olarak arı dil ve ağız'a bu kadar saygı gösterilmemiş olsaydı, bu halin ne dereceye kadar yaran dokunabilirdi? İtalya'nın ayrı ayrı bölgeleri birbirleri arkasından bu ideal dili kabul ettiler. Venedik, Milano ve Napoli de, daha edebiyatın en parlak döneminde ve biraz da bunun etkisiyle, aynı şeyi

[3] Daha Dante böyle diyor: De vulgari eloquio I, c. 17, 18.

yaptılar. Yalnız Piemonte, bu değerli ulusal servete, arı dile katılmak suretiyle, ancak bizim çağımızda serbest irâdesini kullanarak tam bir italyan memleket haline gelmiştir[4]. Diyelek edebiyatına, aşağı yukarı XVI. yüzyıl başlarından bu yana belli bazı konular — yalnız komik değil fakat aynı zamanda ciddî konular da — gönüllü ve kasdî olarak bırakılmıştır[5]. Bunda gelişen üslup, her problemin altından kalkacak bir güçtedir. Başka milletlerde bu çeşit bilinçli bir ayırma çok daha geç görülmüştür.

Yüksek cemiyet hayatının aracı (Medium) olarak dilin değeri üzerinde aydınların ne düşündükleri, *Cortigiano*[0]"da mükemmel olarak anlatılmaktadır. Daha o zaman, yâni XVI. yüzyıl başlarında, Dante ve çağdaşı Toscanalılar'm kullanmış oldukları, eskimiş deyimleri, sırf eski olmaları dolayısiyle, kasdî olarak muhafaza eden kimseler vardı. *Cortigiano'mn* yazarı bu deyimlerin konuşma dilinde kullanılmasını kesin olarak yasak ediyor ve yazı dilinde de bunlara yer vermek istemiyor; çünkü bunlar

[4] Piemonte'de çok daha önceleri Toscana diyeleğinî yazıp okuyanlar vardı. Fakat bunların sayısı pek azdı.

[5] Günlük hayatta diyelek deyimlerinin nerelerde kullanılıp kullanılmayacağı da biliniyordu. Gioviano Pontano, Napoli veliahtını, diyelek konuşmaması için açıkça uyarıyordu (Jov. Pontan. de Principe). Bilindiği üzere son Bourbon'lar bu bakımdan daha az çekingen idiler .— Roma'da kendi diyeleğini geçerli yapmak isteyen Milâno'lu bir kardinalin alay edilmesi hakkında bak: Bandello». Parte II, Nov. 31.

[6] Baldamus Castiglinoe, il Cortigiano, L. I, fol. 2T vd. Diyalog şeklinde olmasına rağmen yazarın kendi fikirleri, her yerde gün ışığına çıkmaktadır.

sadece bir konuşma şeklinden ibarettir. Hemen arkasından şu itiraf geliyor: en güzel konuşma, güzel yazılmış bir esere en çok yaklaşandır. Çok açık bir fikir olarak beliriyor ki, söyleyecek önemli şeyleri bulunan kimseler, dillerini doğrudan dğoruya kendileri yaratırlar ve dil, yaşayan bir nesne olduğundan, akıcı ve değişkendir. Herkes en güzel bulduğu deyimleri, eğer halk benimsemişse, istediği gibi kullanmalıdır; Toscana dışı diyeleklerden, hattâ ara sıra Fransızca ve ispanyolca'dan belli birtakım kavramlar için, önceden kabul edilmiş olmak şartiyle, bazı deyimler almakta da hiçbir sakınca yoktur. Böyle bir özenme göstermek ve zekâyı işletmek suretiyle bir dil meydana gelecektir; gerçi bu arı dil eski Toscana dili olmayacak, fakat tamamiyle italyanca olacak, tıpkı çiçek ve meyve ile dolu özenli bir bahçe gibi zengin ve özlü bir dil olacaktır, incelmiş göreneklerinin, zekâsı ve şiirinin böyle mükem-

[7] Ancak burada fazla ileri gidilmemek gerekir. Yermelere İspanyolca sözler karıştırırlardı ve Folango (Orlandino'sunda Limerno Pitocco takma adı ile) Fransızca sözler kullanırdı; amaç, her zaman alay etmekti. Kümelilerde söz gelişi bir İspanyol, İspanyolca ile italyanca'nın karışmasından meydana gelen gülünç bir dil konuşmaktadır. Milano'da Fransız egemenliği zamanında (150M512) *Rue belle* adını taşıyan bir caddenin bugün hâlâ *Rugabella* adı ile anılması, çok istisnaî bir haldir. Uzun İspanyol egemenliği zamanı, dilde hemen hemen hiç bir iz bırakmamıştır; çok nadir olarak bina ve caddelerde ,olsa •olsa bir kıral vekilinin adı yalnız kalmıştır. Ancak XVIII. asırdadır ki, Fransız edebî fikirleri ile birlikte birçok Fransızca deyimler de İtalyanca'ya girmiştir. Zamanımızdaki arı dilcilik akımı (Purismus), bunları temizlemekle uğraşmaktadır.

mel bir kılık içinde ortaya çıkması, *Cortigumo'mn* genel olarak erişmiş bulunduğu olgunluğun en asaslı bir öğesidir.

Artık dil yaşayan toplumun malı haline geldiğinden ne eski dil ve ne de arı dil yanlıları, bütün çabalarına karşın, dâvalarını yürütebilmişlerdir. Toscana'da bu çabalara hiç aldırış etmeyen veya bununla alay eden pek çok sayıda sivrilmiş yazarlar ve konuşan insanlar vardı. Yabancı bir bilgin, dışardan gelip de Toscanalılar'a, kendi dillerini bizzat kendilerinin anlamadıklarını izah etmeye kalkışınca son derece gülünç bir mevkie düşerdi[8]. Machiavelli'nin güçlü düşünceleri, açık ve sâde üslûbu öyle bir dilde ifadesini buluyordu ki, XIII. yüzyılın arı diline göre bunun çok daha tercih edilecek yanları vardı. Bu itibarla, Machiavelli gibi bir yazarın yalnız varlığı ve etkisi bile bütün örümcek ağlarını parçalamağa yeterli geldi, öte yandan çok fazla sayıda kuzey îtalya'lı, Roma'lı, Napili'li ve ilaah... insanlar vardı ki, bunlar, yazı ve konuşma dilinde deyim arılığı çabasının biraz ölçülü olmasını tercih ediyorlardı. Gerçekte bunlar kendi diyeleklerinin deyimlerini tamamiyle inkâr ediyorlardı. Meselâ Bandelo'nın yorulmadan feryat edişi, bir yabancı olarak bizi kolayca onun yapmacık tevazu gösterdiği sanısına düşürebilir: "benim üslûbum yoktur; ben Floransa dilinde değil, çok kez barbar dilinde yazıyorum; dile yeni süsler katmak isteğinde değilim; ben sadece bir Lombardyalı'yım ve üstelik de Ligu-

[8] Firenzuola, Opera I, kadın güzelliği hakkındaki bölümün önsözünde ve II, hikâyelerin önüne konan *Regiomenti'lerde.*

ria sınırlarında doğdum"[9]. Ancak, kuvvetli bir akıntıya karşı başarı ile tutunabilmenin en iyi çaresi, yüksek iddialardan kesin olarak vazgeçmek ve buna karşılık mümkün olduğu derecede herkeksin kullandığı büyük dili benimsemektir. Doğuştan Venedikli olan Pietro Bembo voya yine Napoli'de dünyaya gelen Sannazaro, bütün hayatları boyunca arı Toscana diyeleği ile, fakat nerdeyse yabancı bir dil kullanıyorlarmış gibi yazmışlardır. Lâkin herkes bunlar gibi yapamazdı. Ancak, önemli olan nokta, herkesin, konuşmakta ve yazmakta olduğu dile saygı göstermek zorunda oluşu idi. Bir yandan aşırı arı dilden yana olanlar (Püristler) dil kongreleri[10] ve saire ile uğraşa dursunlar, bunlar ancak daha sonraları, edebiyatta orijinal ruh zayıfladığı ve büsbütün başka, daha tehlikeli etkilere kapıldığı zaman, büyük ölçüde zararlı olmuşlardır. En sonunda *Academia della Crusca,* İtalyanca'ya ölü bir dil muamelesi yapmakta serbest kalmıştır. Fakat bu akademi o kadar güçsüz bir duruma düşmüştür ki, XVIII. yüzyılda İtalyanca'nın Fransızca tarafından istilâ edilmesini bile önliyememiştir (Bk. s. 557 not).

İşte şimdi, bu sevilen, büyük bir sevgi ve özenme ile baştacı edilen, her bakımdan yumuşatılan dil, karşılıklı konuşma aracı olarak, cemiyet hayatının temelini teşkil ediyordu. Kuzey memleketlerinde soy-

» Bandello, Parte I, Proemio ve Nov. 1 ve 2. — Başka bir Lombardia'lı, biraz evvel adı geçen Teofilo Folengo, OrZondİMo'sında meseleyi alaylı bir tarzda ele almıştır.

" Anlaşıldığına göre böyle bir kongre 1531 tarihinde Bembo'nın başkanlığında yapılmıştır. Bak: Claud, Tolomei'nln mektubu: Firenzuola, Opera, vol. II, ekler.

ular ile hükümdarlar boş zamanlarını ya yalnız başlarına bir köşede, ya da savaş, av, şölen ve törönlerle geçirirlerdi; halk tabakası ise çalışmadığı günlerde oyun ve beden hareketleri ile, edebî veya başka eğlencelerle meşgul olurdu. İtalya'da ise bütün bunlardan başka soyut bir ortam daha vardı; burası, gereken yetenek ve kültüre sahip bulunan herkese, menşe ayrılığı gözetilmeksizin, açıktı ve seviyeli bir tarzda birbiriyle konuşmak, çeşitli konular üzerinde düşünce değiş tokuşu yapmak imkânı sağlıyordu. Bu gibi meclislerde yemek ve içmek sadece arka plânda kalan bir şey[11] olduğundan, boğazlarına düşkün kimselerin uzakta kalmalarını sağlamak zor bir iş değildi. Diyalog yazarlarının eserlerini baştan başa buraya almak imkânımız olsaydı, görürdük ki, sivrilmiş insanlar arasında yapılan konuşmalar içinde varlığın en yüksek problemleri de yer almaktadır; en yüce düşüncelerin meydana getirilmesi, kuzey ülkelerinde alışılmış olanın tersine olarak, tek bir kişinin değil, bir topluluğun ortak işi olmuştur. Fakat biz bu çeşit toplanmaların fazla ciddî yanını değil, daha çok eğlenceli yanını belirtmekle yetinmeyi yeğ tutacağız.

Bu toplantı (meclis) hayatı, hiç değilse XVI. yüzyıl başlarında, bir sanat eseri niteliğinde idi; bazen ifadesine gerek görülmeden kabul edilen, bazen

[11] 1550 tarihlerine doğru Luigi Cornaro, Trattato della vita sobria'mn başında şöyle şikâyet ediyor: İspanyol seremonileri ve komplimanları, Lutherianizma ve dedikodu, ancak son zamanlarda İtalya'ya hâkim olmağa başlamıştır. Ilımlılık ve serbest hafif meclis de, aynı zamanda kayb olmuştur). Kars. sayfa 484.

de açıktan açığa onanan birtakım sağduyu kurallarına, tamamiyle serbest olarak kendini durumun gereklerine uydurabilen ve. sırf etiket olmanın tam tersini teşkil eyleyen bir an[7] aşmaya dayanıyordu. Bu gibi meclislerin sürekli birer kurum kimliğini aldığı biraz kaba çevrelerde, tüzükler ve üye olmak için birtakım resmî formaliteler vardı. Meselâ Vasari'nin anlattığı gibi, Floransa'lı sanatkârların çılgınca meclisleri bu gibilerdendi[12]. Bu nitelikteki toplantılar sayesinde o zamanki komedilerin temsil edilmesi mümkün oluyordu. Buna karşılık ânî bir fırsatta toplanıveren hafif meclislerde meselâ en ünlü bir bayanın başkan seçildiği olur, toplantı devam ettiği sürece herkes ona itaat ederdi. Boccaccio'nun *Decamerone'sindeki* giriş, bölümünü herkes bilir ve burada Pampinea'nın bir kıraliçe davranışı ile meclise başkanlık etmesini hoş bir masal olarak karşılar. *Decamerone'de* gerçi bunun hayal ürünü bir hikâye olduğuna şüphe yoktur; fakat gerçekte sık sık kullanılan bir usulden alındığına da şüphe yoktur. Ikiyüz yıl kadar daha sonra vücuda getirdiği bir hikâye mecmuasını aynı tarzda bir giriş ile başlatan Firenzuola, meclisin kıraliçesine (başkanına), köyde beraber geçirilecek zamandan ne şekilde faydalanılacağı üzerinde resmî bir kıraliyet nutku

[12] Vasari XII, p. 9 ve 11, Vita di Rustici. — zevk ve eğlence düşkünü sanatçıların rezailce meclisleri hakkında; XI, 219 vd. Vita d'Aristotile. — Macchiavelli'nin bir eğlence meclisi hakkındaki Capitolo'ları (Öpere minori, p. 407), cemiyet tüzüklerinin gülünç bir karikatürünü teşkil ederler. — Benvenuto Cellini'nin (I, cap. 30) Roma sanatçılarının akşam meclislerini tasvir eden meşhur yazısı, eşsiz bir değer taşımaktadır ve böyle de kalacaktır.

söyletmekle, gerçeğe muhakkak ki, çok daha yaklaşmış oluyor: Sabahleyin yolda felsefe üzerinde konuşularak bir tepeye doğru gezintiye çıkılacak; sonra yemeğe[13] dönülerek sofra başında çal^ı 'çalınacak ve şarkılar söylenecek; arkasından serin bir yerde, konusu her defasında bir akşam önce verilecek yeni bir şiir okunacak; akşam üstü bir pınar başına gidilerek oturulacak ve burada herkes bir hikâye anlatacak; en sonunda akşam yemeği ile ve "biz kadınların utanmadan dinleyebileceğimiz, siz erkeklerin ise şarabın etkisi altında bulunmadığınızı gösterecek tarzda" neşeli konuşmalar içinde gün kapanacak. Bandello ise, ayrı ayrı hikâyelerinin giriş ve ithaf kısımlarında bu çeşit açış söylevlerine yer vermemektedir; çünkü aynı hikâyelerin anlatıldıkları meclisler daha önceden kurulmuş, hazır olarak kabul olunmaktadır. Fakat o, bu meclislerde ne kadar zengin ve çeşitli konular üzerinde konuşulduğunu, ne kadar elverişli şartların, tatlı bir havanın hâkim bulunduğunu bize başka yollardan anlatmaktadır. Bazı okurlar, ahlâka bu kadar aykırı hikâyeler dinleyebilmek durumunda olan böyle bir toplantıdan herhangi bir fayda sağlanamıyacağı düşüncesinde olabilirler. Fakat böyle düşünmektense, bu nitelikteki hikâyelere rağmen sosyete kurallarını ve muaşeret edeplerini muhafaza edebilen, bu eğlencelerle ciddî konular üzerinde tartışma ve görüşmeleri bağdaştırmak gücünü gösterebilen bu meclisin dayanmakta olduğu sağlam temellere hayranlık duymak daha yerinde olur. Gerçekten, meclis muaşeret

[13] Bu yemek, öğleden önce saat 10 ile 12 arasında olsa gerektir. Kars. Bandello, Parte II, Nov. 10.

ve edeplerini muhafaza etmek hususunda duyulan ihtiyaç her şeyden daha kuvvetlidir. Böyle olduğuna kanaat getirebilmemiz için, Pietro Bembo ile Castigliano'nın tasvir ettikleri ideal meclisleri, Urbino hükümdarı Guidobaldo'nın sarayında ve Asolo şatosunda en yüce duygularla insanlık hayatının gayesi üzerinde görüşmeler yapan meclisleri ölçü olarak almamıza gerek yoktur, özellikle Bandello'nın tasvir ettiği meclis, bütün hafif meşrepliği ile, zarif edep ve terbiye için, medenî nezaket ve gerçek anlamda serbest düşünürlük için, aynı zamanda bu meclislere hâkim olan ruh ve edebiyatla diğer sanatlara gösterilen heveskârlık için en doğru ölçüyü vermektedir. Böyle bir meclisin değerini gösteren bir kanıt da toplantıların odak nuktasını teşkil eden bayanların, şeref ve namuslarına en ufak bir leke gelmeksizin, ün kazanmaları ve herkes tarafından saygı görmeleridir. Meselâ Bandello'yı himaye edenlerden biri olan Izabella Gonzaga (Este prensesi olarak doğmuştur S. 68), kişisel hayatı dolayısıyla değil, sarayında topladığı genç kızların[14] aşırı derecede serbest yaşayışları yüzünden fena bir şöhrete düşmüştür. Giulia Gonzaga Colonna, İppolita SforEa (ki, evlenince Bentivoglio soyadını almıştır), Bianca Rangona, Cecilia Gallerano, Camilla Scrarampa ve ilaah.. gibi bayanlar, ya büsbütün günahsız idiler ya da ufak tefek bazı uygunsuz hareketleri sosyal şöhretleri yanında gölgede kalıyordu. İtalya'nın en ünlü kadını Vittoria Colonna, tam bir azize şöhretine erişmişti. Kentlerde, köşklerde ve mesire

« Prato, Archiv. stor. ili, p. 309.

yerlerinde kurulan ve herkesin herhangi bir kayıt altında bulunmaksızın serbestçe vakit geçirdiği bu meclisler hakkında yazılan eserlerden öğrendiklerimiz, kesin olarak bizi, bu bakımdan italya'nın diğer Avrupa memleketlerine üstün olduğu kanısına götürecek nitelikte değildir. Fakat Bandello'yı dinleyelim[15] ve bundan sonra meselâ Fransa'da, Bandello gibi yüksek kişiler tarafından bu tarz meclislerin italya'dan oraya nakledilmeden önce, böyle bir şeyin mümkün olup olamayacağını kendi kendimize soralım. — Muhakkak ki, o zamanlarda fikir hayatında bu gibi salonlardan yardım görmeksizin ve bunlarla hiçbir ilgisi bulunmaksızın yüksek başarılar gösteren insanlar da vardı. Bununla beraber, bu çeşit toplantılar hayatının şiir ve sanat hareketlerine yaptığı olumlu etkiyi küçümsemek bir haksızlık olur. Sanat eserlerine karşı geniş çevrelerde ilgi uyanmasına ve eleştirici bir kamu oyunun meydana gelmesine yardım etmiş olduğu yalnız düşünülse bile, yine de hizmeti inkâr edilemiyecek kadar önemlidir. Bunu bir yana bırakalım; tasvir ettiğimiz tarzdaki cemiyet hayatı, o vakitler yalnız İtalya'ya özgü ve ondan bu yana da bütün Avrupa'nın malı haline gelen belli bir kültürün, belli bir varlığın tabiî ve zarurî bir çiçeği idi.

Floransada toplantılar hayatı, edebiyat ile siyasetin kuvvetli etkisi altında yürütülmektedir. Lorenzo Magnifico, her şeyden önce çevresindeki insanlara tamamiyle hâkim olan bir şahsiyettir. Bunun sebebi öyle sanıldığı gibi işgal etmekte bulun-

[15] En önemli parçaları. Parte I, Nov. 1, 3, 21, 30, 44, II, 10, 34, 55. III, 17 ve ilaah..

duğu bir tür hükümdara benzeyen mevkii değil, fakat daha çok bu kadar çeşitli insanları tam bir hareket serbestliği içinde bırakmakla gösterdiği müstesna anlayıştır[16]. Örnek olarak, mürebbisi Poliziano'ya ne kadar büyük bir özenme ile muamele ettiğini gösterelim. Bu bilgin ve şairin baskı edercesine varan tutum ve davranışları, mevcut durumun şartlarına pek uygun düşmüyordu: O vakit Medici hanedanı, hükümdarlık derecesine yükselmeğe hazırlanıyordu; üstelik de Lorenzo Magnifico'nın eşi son derece alıngandı; her hareketi bu duruma göre ayarlamak gerekirken Lorenzo, tam tersine davranarak mürebbisini her şeye rağmen korumuştur. Buna karşılık Poliziano da, Medici hanedanının taşıdığı şöhretin çığırtkanı ve yaşayan simgesi olmuştur. Tam Medici ailesi üyelerine özgü bir tarzda Lorenzo, sosyal eğlencelerini sanatkârane bir şekilde tasvir etmekten hoşlanmaktadır. Olağan üstü güzel bir tuluat ürünü olan *"Atmaca avı"* adlı eserinde arkadaşlarını mizah üslûbu ile tasvir etmekte, *Şöten* başlıklı şiirinde onları hattâ gülünç bir surette yermektedir; şüphesiz o tarzda ki, toplum ilişkilerinde son derece cicdî olabilmek kabiliyetini her iki eserde de baştan başa hissediyoruz[17]. Çeşitli kimse-

[16] Kars. Lorenzo magnifico de' Medici, Poesie I, 204. (şölen); 291 (atmaca avı). — Roscoe Vita di Lorenzo III, p. 140 ve ekler 17-19.

[17] "Simposio" başlığı pek yerinde değildir; "bağbozumundan eve dönüş" başlığını taşıması gerekirdi. Lorenzo, Dante'nin Cehennem'i örneğinde yazdığı bir parodi'de, çoğuna Via Farenza'da olmak üzere, köyden gelmekte olan bütün dostlarına, hepsi de azçok çakır keyif olmuş halde, arka arkaya nasıl rastladığını son derece eğlenceli

lerle yaptığı yazışmalarla edebî ve felsefî konuşmaları hakkında bize intikal eden bilgiler, onun meclislerdeki durumunu iyice aydınlatmağa yetecek kadar boldur. Daha sonraları Floransa'da görülen cemiyetler, kısmen teorilerle uğraşan siyasî kulüpler niteliğindedirler. Meselâ "Eflatun Akademisi" diye adlandırılan ve Lorenzo'nın ölümünden sonra Ruccellai bahçelerinde toplantılar yapan dernek, bu tür kulüplerden biridir[18].

Saraylarda cemiyet hayatı, tabiî olarak hükümdarın kişiliğine bağlı bir işti. XVI. yüzyil başlarından beri pek az hükümdar saraylarında böyle •cemiyetlere rastlanmaktadır; bunların da ancak pek azı şöyle böyle önemlidir. Fakat Roma'da X. Leo'nın sarayı, dünya tarihinde bir eşine daha rastlamlmıyan tarzda, nev'i şahsına mahsus bir cemiyet hayatının sahnesi oluyordu.

Saraylar için, aslında daha çok kendi başı için *Cortiglano,* Castiglione'nin tasvir ettiği şekilde saray adamı, kendini yetiştirmektedir. *Cortigiano,* o dönem kültürünün aradığı bütün yüksek vasıfları nefsinde toplayan ideal sosyete adamıdır; kendisi saray için değil, daha çok saray kendisi içindir. Her yönden iyice düşünülecek olursa böyle bir insanın

bir tarzda tasvir etmektedir. En güldürücü sahnesi, sekizinci bölümdedir. Burada Piovano Arlotto, kaybettiği "susuzluğu" aramak için yola çıkıyor ve bunun için, kurutulmuş bir et parçası bir ringa balığı, bir tekerlek peynir, biraz sucuk ve dört sardalya yanına alıyor, e tutte si cocevan nel sudore (ve hepsi de ter içinde pişiyorlardı).

[18] Bu meclislerde odak noktası olarak Cosimo Ruccellai hakkında karş. Macchiavelli, Arte della guerra, L. I.

hiçbir sarayda yeri olmamak gerekir; çünkü kendisinde mükemmel bir hükümdardan istenen bütün meziyetler toplanmıştır; çünkü gerek iç, gerekse dış hayatla ilgili bütün işlerde sahip bulunduğu üstünlük, çok ileri derecede bir bağımsız yaratılışı şart kılmaktadır. Onu harekete getiren iç kuvvet, yazarımızın bunu kapalı geçmiş bulunmasına rağmen, hükümdarın hizmetine değil, fakat kendi şahsını tamamlamaya yönelmiştir. Bir örnek bu hususu açıkça anlatacaktır: Savaş sırasında *Cortigiano,* bizzat faydalı, tehlikeli ve fedakârlık isteyen ödevleri yapmayı, söz gelişi bir hayvan sürüsünü alıp götürmek gibi yakışıksız ve çirkin bir şey olduğu takdirde, kendine yasak etmektedir[19]; onu savaşa katılmaya sevk eden etken, asıl vazifenin kendisi değil, fakat *I'honore* (şeref) duygusudur. Eserin dördüncü kitabında kendisinden istenen şekli ile ahlâkî bakımdan hükümdar karşısındaki durumu, çok serbest ve bağımsız niteliktedir. Üçüncü kitapta kibar tarzda sevişmeğe dair söylenen sözlerde pek çok ince psikolojik gözlemler görülmektedir. Fakat bunların çoğu genel olarak bütün insanlara mahsus olan şeylerdir, ideal aşkın yüksek, nerdeyse lirik bir tarzda ululanmasının (dördüncü kitabın sonunda) ise, eserin özel konusu ile hiçbir ilgisi yoktur. Bununla beraber, tıpkı Bembo'nın *Asolami'sinde* olduğu gibi burada da o çağ kültürünün çok yüksek bir seviyeye erişmiş bulunduğunu, duyguların son derece incelmiş, tahlil edilmiş bir biçimde ifade edildiğini görüyoruz. Bu yazarların ifadelerini harfi harfine dog-

[19] II Cortigiano, L. II, fol. 53. — Kars. yukarda sayfa, 538, 554.

matik olarak kabul etmek şüphesiz doğru olmaz. Fakat kibar topluluklarda bu tarzda sözler söylendiğine de şüphe edilemez. Sadece yapmacıkların değil, aynı zamanda gerçek tutkuların da bu kılık içinde ortaya çıktıklarını aşağıda göreceğiz.

Cortigiano'dan istenen dış meziyetler arasında, şövalyelere mahsus olan beden hareketi maharetlerine en mükemmel surette mâlik bulunmak, birinci derecede gelir. Fakat ayrıca daha bazı vücut çeviklikleri de istenmektedir ki, bunlar, ancak sıkı bir surette düzenlenmiş, durulmuş ve kişisel yarışçılık üzerine kurulmuş olan bir sarayda mümkün olabilir; o zaman italya'dan başka hiçbir ülkede bu nitelikte saraylar yoktur. Birçok şeyler ahlâk bakımından da yalnız genel ve soyut bir bireylik olgunluğu kavramına dayanmaktadır. *Cortigiano,* bütün asil sporları yapabilmeli, atlamayı, koşmayı, yüzmeyi ve güreşmeyi de öğrenmiş olmalıdır. Her şeyden önce güzel dans etmesini ve, gayet tabiî olarak, ata binmesini çok iyi bilmelidir. Fakat bunlara ek olarak birçok dillere, hiç değilse İtalyanca ile Lâtinceye hâkim bulunmalı, edebiyattan anlamalı, plâstik sanatlar hakkında da bir fikri olmaldıır. Müzikte ise ondan belli bir derecede uygulama hüneri beklenmektedir; fakat bu hünerini mümkün olduğu kadar gizli tutmalıdır. Silâh kullanmak mahareti müstesna, bütün bunlar pek o kadar ciddiye alınmamalıdır; çeşitli yetenekler ve üstün özellikler, karşılıklı etki ile birbirlerini dengelemekte ve böylece, hiçbir özellik göze çarpacak kadar üstün bir dereceye ula§amayarak salt bireylik meydana gelmektedir.

Şu kadarı kesindir ki, XVI. yüzyılda italyanlar,

gerek teorik yazar ve gerekse pratikte öğretmen olarak, hem asil beden hareketlerinde ve hem de yüksek toplulukta davranış türesinde (âdâb-ı muaşerette) bütün Avrupa insanlarının hocası idiler. Binicilik, eskrim ve dans konuları üzerine meydana getirdikleri resimli kitaplar ve okuttukları derslerle bütün Avrupa'ya yol gösteriyorlardı. Jimnastiği, savaş talimlerinden ve sırf eğlence niteliğindeki oyunlardan ayırarak ilk kez öğreten, belki de VittorinO' da Feltre (S. 320) olmuştur; ve bundan böyle jimnastik yüksek anlamda eğitim için önemli bir öğe olarak kalmıştır[20]. İşin asıl can alıcı yanı, jimnas-

[20] Coelius Calcagninus (opera, p. 514), 1500 tarihlerinde yüksek sınıfa mensup bir îtalyan gencinin eğitimini (Antonio Costabili'nin cenazesi başındaki söylevde) şu şekilde tasvir etmektedir: evvelâ "artes liberales et ingenuae disciplinae; tum adolscentia in üs exercitationibus açta, quae ad rem militarom corpus animumque praemuniunt. Nunc gymnasta'e (bu, beden terbiyesi öğretmeni demektir) operam dare, luctari, excurrere, nataro, equitare, venari, aucupari, ad palum et apud lanistam ictus inferre aut declinare, caesim punctimve hostem ferire, hastam vibrare, sub armis hyemem iuxta et aestatem-traducere, lanceis occursare, veri ac communis Martis simulcara imitari (Hür insanlara mahsus olan sanat ve disiplinler; bundan sonra delikanlılık çağı, vücudu ve ruhu askerliğe yetiştiren çalışmalarda geçerdi; şimdi beden hareketleri, güreş, koşu, yüzme, ata binme, av, kuşbazlık, kazık kakmak veya onu eğmek; şimdi düşmana dürtücü ve kesici silâhlarla vurmak, cirit atmak, kışı ve yazı silâh altında geçirmek, mızraklarla hücum, etmek,, harp oyunları yapmakla meşguldür). — Cardanua (de propria vita, c. 7.), kendi bedon hareketleri arasında ağaçtan bir atın üstüne sıçrayışı da saymaktadır. — Kars. Gagantua I, 23, 24: genel olarak eğitim ve 35: jimnastikçilerin sanatları.

tiğin bir sanat olarak sistematik bir şekilde öğretilmesi keyfiyetidir. Hangi beden hareketlerinin yapıldığını, bugün en çok geçerli bulunanların o zamanda da tanınıp tanınmadığını şüphesiz söyliyecek durumda değiliz. Fakat Italyanlar'ın genel olarak düşünüş tarzına değil, bize intikal etmiş olan birtakım olumlu kanıtlara dayanarak şunu söyliyebiliriz ki, beden hareketleri ile güdülen temel amaç, kuvvet ve maharet kazanmaktan başka, davranışlarda zarafet ve letafet elde etmekti. Urbino hükümdarı büyük Federigo'nın (s. 70), eğitim için kendisine emanet olunan delikanlıların akşam oyunlarını nasıl idare ettiğini hatırlamamız kâfidir.

Halk tabakalarının oyun ve yarışları, Avrupa'nın başka yerlerinde görülenlerden esas itibariyle hiç de ayrı değildir. Şüphesiz deniz kıyısındaki kentlerde ayrıca kürek yarışları da yapılırdı. Venedik'in sandal yarışları çok erken zamanlardan beri meşhur olmuştu[21]. İtalya'nın klâsik oyunu, bilindiği gibi

[21] Sansovino, Venezia, fol. 172 vd. Bu sandal yarışları, güya Tatar oku tâlimleri yapmak üzere sandallarla Lida adasına gidiş gelişten doğmuştur. St. Paul gününde yapılan büyük *regatta'lar* (sandal yarışları), 1315 tarihinden beri kanunen mevcuttur. Venedik'te eskiden, caddelere kaldırım döşenmeden ve alçak tahta köprüler yerine yüksek kemerli köprüler yapılmadan önce çok daha fazla ata binilirdi. Daha Petrarca (Epist, seniles IV, 2, p. 783), San Marcos alanında atlılar tarafından oynanan gösterişli bir mızrak oyununu tasvir etmektedir; 1400 tarihlerinde Venedik Docu Steno, herhangi bir italyan hükümdarı derecesinde zengin ve değerli bir at ahırına sahipti. Bununla beraber San Marco alanı çevresinde atla dolaşmak, 1291 tarihinden beri yasak edilmişti. — Sonradan tabiî olarak Venedik'liler, kötü binici sayılmışlardır. — Kars. Ariosto, Satir V, dize 208.

top oyunu idi ve hâlâ da öyledir; her halde orada hu oyun da, daha Renaissance çağında, başka ülkelerdekinden çok daha büyük bir heves ve daha parlak bir biçimde oynanmış olsa gerektir; ancak olumlu delillerle bunu belgelendirmeye imkân yoktur.

Kitabımızın bu noktasında müzikten[22] de söz açmak gerekiyor. 1500 tarihlerine kadar müzik kompozisyonu *Flaman OJculu'nun* elinde idi. Bu okul temsilcilerinin orijinalliklerine ve yüksek sanat hü-

[22] Dante'nin müzik ile ilişkisi ve Petrarca ile Boc«arceio'nun şiirlerinin besteleri hakkında bak: Trucchi, Toesie ital. inedite II, p. 139. — XIV. yüzyılın nazariyecileri hakkında bak: Filippo VUlani, Vite, p. 46 ve Scar«deonius, De urb. Patav, antiq.: Graev. Thesaur. VI, III, <Col. 207. — Urbino hükümdarı Federigo'nın sarayındaki müzik hakkında ayrıntılı bilgi bak: Vespasiano Fiorentino, *122.* — Ercole'nin çocuk orkestrası hakkında bak: :Diario Ferrarese: Murat. XXIV, Col. 358. — italya dışında kalan ülkelerde yüksek sınıfa mensup kimselerin şahsen müzikle meşgul olmaları hoş görülmezdi. Genç V. JKarl'ın Niederland'daki sarayında bu yüzden tehlikeli kavgalar olmuştu. Kars. Hubert. Leod. de vita Frid. II. Palat., L. III. — İngiltere Kiralı VIII. Henry, bir istisna teşkil ediyordu.

Müzik hakkında ayrıntılı ve dikkate değer bir pasaj, Tııç beklenmedik bir yerde, Macaroneide, Phant. XX. 'de bulunmaktadır. Burada bir kuartet şanı komik bir şekilde tasvir olunmaktadır. Bundan öğreniyoruz ki, Fransızca ve İspanyolca şarkılar söylenmekte, daha o zaman müzik •düşmanları bulunmakta (1520 tarihlerinde) ve X. Leo'nın •orkestrası ile daha önceki komponist Josquin des Pres en •çok takdir edilmektedir; bu bestecinin ana eserleri sayılmaktadır. Aynı yazar (Folengo), Limerno Pitocci adı ile yayınlanan "Orlandino'sunda (III, 23 vd.) tamamiyle modern anlamda bir müzik bağnazlığı göstermektedir.

nerlerine hayran kalmıyordu. Fakat daha o zamanda da bununla yan yana yürüyen ve hiç şüphesiz, şimdiki zevkimize biraz daha yakın olan bir İtalyan musikisi de yaşıyordu. Yarım asır sonra ise,, bugün bile dehası önünde eğildiğimiz Palestrina ortaya çıktı. Onun büyük bir yenilik yanlısı olduğunu çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz. Ancak, acaba modern dünyanın müzik diline kesin nitelikte yeniliği ilk kez getiren o mudur, yoksa başka birisi midir sorusu, meslekten olmayan bir kimsenin gerçeği anlayabileceği bir surette aydınlatılmış değildir, işte bu nedenledir ki, biz beste meselesini tamamiyle- bir yana bırakarak musikinin o zamanki toplumda, işgal ettiği yeri göstermekle yetineceğiz.

Renaissance çağı ve îtalya için son derece karakteristik olan nokta, orkestranın uzmanlaştırılması, yeni musiki aletleri, yani ses çeşitleri aranması ve, bununla yakından ilgili olarak, bir *Virtuosi* sınıfının meydana gelmesi, yani bireysel özelliklerin, belli müzik dallarına ve belli müzik aletlerine girmesidir.

Bir armoni ifade etmek kudretinde olan çok parçalı müzik aletlerinden erkence çok yayılmış ve iyice geliştirilmiş olanı, yalnız org değildir; aynı zamanda *cravicebalo* veya *clavicembalo* denilen bir telli müzik aleti de vardır. Bilindiği gibi bu aletin bazı parçalan, en büyük ustaların elinden çıkma resimlerle süslü olmaları dolayısiyle, bugün de muhafaza olunmaktadır. Başka müzik aletlerinden en başta keman gelmekte ve bu birçok kimselere şöhret kazandırmaktadır. Henüz kardinal iken evinde- birçok söyleyici ve çalgıcı saklamış olan, müzikteki

bilgisi ve çalmaktaki mahareti ile büyük bir ün sahibi bulunan Papa X. Leo'nun sarayında Yahudi soyundan Giovan Maria ile Jacopo Sansecondo meşTıur olmuşlardır. Birincisine Leo, kont sanını vermiş ve bir de kasaba hediye etmiştir[23]; sonuncusunun ise, Rafael'in *Parnassus'mâa* Apollo olarak tasvir edilmiş bulunduğuna inanılmaktadır. Sonra XVI. yüzyıl boyunca her çeşit müzik aletinde büyük şöhretler yetişmiştir. 1580 tarihlerinde JLomazzo, ırlamakta, org'ta, ut'da, rubap'ta, *Voto da Gamba'da,* harp'ta, kanun'da (zitho), çeşitli boru aletlerinde usta olan üçer kişinin adlarını vermektedir; ve aynı zamanda bu şöhretlerin, aletler üzerinde resimlerinin yapılmasını temenni etmektedir[24]. Başka ülkelerde de aşağı yukarı aynı müzik aletleri bulunsa bile bu kadar zengin malzemeye dayanarak bir karşılaştırma ile hüküm vermek imkânı italya'dan başka hiçbir memleket için düşünülemez.

[23] Leonis Vita Anonyma: Roscoe, *ed. Bossi,* **XII,** p. .171. Belki de bu, Palazzo Seiara'nın kemancısıdır? — Giovan Maria da Cornetto adında bir müzisyen, Orlandino (sayfa 251, 342), III. 27 de övülmektedir.

[24] Lorenzo, Tratato deli' arte della pittura, ete, p. :347 — Rübapta Lionardo da Vinci'nin ve Ferrara (Dükü ?) Alfonso'nın da adları geçmektedir. Yazar, genel olarak çağının bütün şöhretlerini almaktadır. Bunlar arasında birçok Yahudiler de vardır. — XVI. yüzyılın meşhur müzisyenlerini gösteren en uzun liste, Rabelais IV. kitap, "Yeni mukaddime" de mevcuttur; burada mizisiyenler, bir önceki ve bir sonraki kuşak diye iki guruba ayrılmış halde sayılmışlardır. Floransa'lı kör Francesco (ölümü 1390) adında usta bir müzisiyene, Venedik'te, "hazır bulunan Kıbrıs kiralı tarafnıdan defne taç giydirilmiştir.

Müzik aletlerinin sayı ve çeşit bakımlarından, ne kadar zengin olduğunu özellikle gösteren bir nesne de, şimdi bu aletleri toplayıp kolleksiyonlannı yapmak merakının uyanması ve bunun zahmete değer bir iş olarak görülmesi olmuştur, italya'nın musikiye en fazla düşkün kentlerinden biri olan Venedik'te-[5] böyle birçok kolleksiyonlar vardı ve, bir kaç müzisyen bir araya geldimi, hemen o anda bir konser tertiplenirdi. Bu kolleksiyonların birinde, klâsik çağdan kalma resim ve tasvirlere göre imal edilmiş müzik âletleri de görülüyordu; fakat bunları çalabilen kimselerin mevcut bulunduklarına ve seslerinin nasıl olduğuna dâir herhangi bir kayda Taslamıyoruz. Unutulmamalıdır ki, bu aletlerin dış görünüşleri gayet süslü idi ve göze hoş görünecek guruplar halinde düzene konulması mümkündü. Bu nedenledir ki, başka nadir şeyler ve sanat eserleri kolleksiyonları arasında müzik aletlerine de yer verilirdi.

Aletleri çalanlar, profesiyonel müzisyenlerden, başka, ya tek tek heveskârlar ya da korporal akademiler şeklinde örgütlendirilmiş orkestralardır[26]..

[25] Sansovino, Venezia, fol. 138. Tabiî aynı hevese kapılanlar, nota kitapları da topluyorlardı.

[26] Verona'daki "Accademia de' filarmonici", daha Vasari tarafından anılmaktadır (XI, 133, Sanmichele'nin. hayatında). — Lorenzo Magnifico'nın çevresinde daha 1480 tarihlerinde bir "armoni okulu" teşekkül etmişti. Bunun 15 üyesi arasında meşhur org üstadı Squarcialupi de bulunmaktaydı. Kars. Delecluze, Florence et ses vicissitudes. Vol. II p. 256.

Anlaşıldığına göre Papa X. Leo'ya musiki merakı,. babr.sı Lorenzo'dan intikal etmiştir. En büyük oğlu Pietro'nın da musikiye çok kabiliyeti vardı.

Plâstik sanatçılardan pek çok kimseler müzikten de anlarlardı ve çok kez bunda usta idiler. — Yüksek mevki sahibi kimselere nefesli sazlar tavsiye olunmazdı. Nedeni, bir zamanlar Alkibiades'i ve hattâ Pallas Athene'yi bundan kaçınmaya zorlamış olduğu rivayet olunan nedenin aynı idi[27]. Kibar topluluklarda ya tek olarak, ya da keman eşliğinde söylenen şanlardan hoşlanılırdı; aynı zamanda yaylı sazlarla kuartete[28] ve, ses çeşitleri bakımından zengin olması dolayısiyle, piyanoya da rağbet gösteriliyordu. Fakat çok sesli şanlardan hoşlanılmazdı, "çünkü tek ses, dinlemeye, etki yapmaya ve hakkında bir hüküm verilmeye çok daha elverişli idi". Başka sözlerle ifade edelim: şan, bütün basma kalıp alçak gönüllülüğe (s. 570) rağmen, cemiyet insanının tek olarak olarak sergilenmesi niteliğinde kaldığından, herkesi ayrı ayrı dinlemek ve görmek daha iyidir. Artistin, dinleyen bayanlarda en hoş duyguların uyanmasını sağlayacak şekilde olumlu izlenimler bırakması, en başta gelen bir şart olarak kabul olunmakta ve bu sebep yaşlı kimselere, ne kadar güzel çalar veya söylerse söylesinler, sanatlarını icradan sakınmaları tavsiye edilmektedir. Sesle dış görünüşün uyumlu bir biçimde birleşerek beraberce etki yapmasına çok önem verilmektedir. Kompozisyonu kendi başına bir sanat eseri olarak tanımak, bu çevreler için asla söz konusu değildir. Buna karşılık bazen güfte-

27 II Cortigiano, fol 56; karş. fol. 41.

28 Quattro viole da arco, şüphesiz üstün ve o vakitler italya dışında amatörlerde çok nadir görülen bir başarı seviyesi.

nin, söyleyicinin kendi hayatına ilişkin korkunç olayları dile getirdiği görülmektedir[29].

Öyle anlaşılıyor ki, gerek yüksek ve gerekse orta tabakalarda görülen bu sanat merakı, italya'da öteki bütün ülkelerden daha fazla yayılmış ve aynı zamanda gerçek sanata daha ziyade yaklaşmış, bulunuyordu. Nerede bir toplantının tasvir edildiğine rastlarsak, orada daima şan ve müziğin özel bir önemle kaydedildiğini görmekteyiz; yüzlerce tabloda erkek ve kadınlar, çok kez bir kaçı bir arada olmak üzere, çalar ve söylerken, ya da müzik aletlerini ellerinde tutarken resmolunmuşlardır; hattâ kilise resimlerinde tasvir olunan meleklerin konserleri de, müzisyenlerin ressamlar üzerinde ne kadar kuvvetli izlenimler yarattıklarını ispat etmektedir. Kaynaklardan öğreniyoruz ki, Padu'da Antonio Rota (ölümü 1549) adında bir lavta ustası, ders vermekle sağladığı kazançtan zengin olmuş ve lavta çalma üzerinde bir kitap da bastırmıştır[30].

Müzikte yüksek yetenek sahibi kimseleri bir araya toplamak ve tekel altına sokmak için opera müessesesinin henüz ortada bulunmadığı bir zamanda müzik sanatına gösterilen bu merak ve özen, her halde iç hayatın son derece dikkate değer zengin

[29] Bandello, Parte I, Nov. 26. Ippolita Bentivoglia'mn evinde Antonio Bologna tarafından söylenen şan-Kars. III, 26. Yaşamakta olduğumuz nazik devirde buna,, en kutsal duyguların zedelenmesi denirdi. — (Kars. Britannicus'un son şarkısı, Taeit. Annal, XII, 15). Lavta veya viola eşliğinde yapılan resitaller, kayıtlarda asıl şandan kolay kolay ayrılamamaktadır.

[30] Scardeonius, ayni yerde. ,

ve orijinal bir görünüşü olarak sayılmak gerektir. Eğer bugün kulaklarımızla dinleseydik, aynı müzik bizi ne dereceye kadar tatmin ederdi sorusu ise büsbütün başka bir sorundur.

Renaissance çağının yüksek toplum hayatını •anlayabilmek için en son önemli bir husus olarak şunu da bilmemiz gerekir ki, burada kadın erkeğe tamamiyle eşit sayılmaktadır. Gerçi bazı diyalog yakarlarında ara sıra latif cinsin bayağımsandığına rastlamıyor değiliz. Hattâ Ariosto'nın üçüncü yergisinde[1] de kadın, tehlikeli bir büyük çocuk olarak gösterilmektedir. Ona göre erkek, arada bir uçurumla ayrı kalmasına rağmen, bu tehlikeli büyük •çocuğa nasıl muamele edeceğini bilmek zorundadır. Fakat, ne bu sözler, ne de kadının bayağımsandığına •dair sofistik ve bazıları kötü niyetle yapılmış olan araştırmalar, bizi yanlış yola götürmemelidiı-, Yalnız, kadınla erkek arasında bir uçurum bulunduğu sözünde ufak da olsa bir gerçek payı vardır: eğitim görerek yetişmiş kadının erkeğe özellikle eşit bulunması yüzündendir ki, evlilik hayatında erkekle kadın arasında düşünce ve duygu birliği veya mânevi alanda birbirini tamamlama denen olay, kuzey ülkelerinin kültürlü topluluklarındaki derecede gelişememiştir.

Her şeyden önce kadın eğitimi yüksek tabakalarda esas bakımından erkeğinkinin aynıdır. Renaissance çağının ttalyanlar'ı, oğulları ile kızlarının

[1] Annibale Maleguccuo'ya hitaben; aynı şiir bazan beşinci ve altıncı olarak da gösterilmektedir.

edebiyat, hattâ filoloji derslerine devamlarında en ufak bir sakınca bile görmemektedirler (s. 332). Klâsik kültür, hayatın en değerli hazinesi olarak sayıldığından, kızlarının da bu hazineden nasiplerini almalarını memnunlukla karşılamaktadırlar. Hükümdar kızlarının bile Lâtince konuşma ve yazmada ne kadar yüksek bir düzeye erişmiş bulunduklarını yukarıda gördük (S. 342 vd. 352 vd.). Bir çokları ise klâsik kültüre ait konuların geniş ölçüde yer tuttuğu günün konuşmalarını izleyebilmek için, hiç olmazsa erkeklerin okudukları eserleri okumak zorunda idiler, öte yandan kadınlar, *Canzone* ve *Sonette* gibi edebî türlerle, irticalen şiir söylemek sanatı ile İtalyan şiirine fiilen katkıda bulunmuşlar ve bu sayede Venedikli Cassandra Fedele (XV. yüzyıl sonları) zamanından beri birçok italyan bayanları şöhret kazanmışlardır[2]. Hattâ bunlardan birine, Vittoria Colonna'ya, ölmezlik sıfatı verilse bile yeridir, îleri sürdüğümüz iddiayı ispat edecek bir delil göstermek gerekirse, bunu, tamamayle erkek şiirine özgü bir eda taşıyan bu kadın şiirinde bulmak mümkündür. Aşk sonet'lerinden tutunuz da dinsel şiirlere varıncaya kadar hepsinin karakterinde o derecede kesinlik ve açıklık vardır ki, hepsi de kadın şiirinde daima görülen hayal ve duyguya bürünmüş o tatlı alaca karanlıktan, heveskârlık öğelerinden o derecede uzaktır ki, eğer imzalarla kaynaklar ve belki bazı dış belirtiler aksini ispat etmeseydi, muhakkak ki, bunları erkek bir şairin eserleri olarak kabul etmek gerekirdi.

[2] Buna karşılık kadınlar, plâstik sanatlara çok az katılmışlardır.

Çünkü, eğitim sayesinde yüksek sınıfa mensup kadınlarda da endividualizma, tıpkı erkeklerdeki gibi gelişiyordu. Halbuki İtalya dışı ülkelerde Reform çağına kadar kadınlarda, hattâ kadın hükümdarlarda bile kişilik pek kendini gösterememiştir. Bir Bavyera prensesi olan Fransa Kıralçesi Isabeau, Anjou prensesi olan İngiltere Kıraliçesi Margarethe, Castilya Kıraliçesi Isabella ve ilaah.. gibi istisnalar, çok nadir şartlar altında, hattâ denebilir ki, bu şartların zoru ile meydana gelmişlerdir. İtalya'da ise daha bütün XV. yüzyıl boyunca hükümdarların ve özellikle condottierelerin eşleri, hemen hemen istisnasız olarak, özel bir kişilik göstermekte ve kocalarının kötü ve iyi şöhretlerine (S. 210, not 3) ortak olmaktadırlar. Bunlara ek olarak, yavaş yavaş çeşitli alanlarda birçok meşhur kadınlar (S. 236, not) da yetişmişlerdir. İçlerinde öyleleri vardır ki, kendilerine kişilik veren özellik, sadece yetenek, güzellik, terbiye, erdemlik ve dindarlığın bir araya toplanması ile oluşan tam uyumlu bir bütünlükten ibarettir. Fakat bu kadarı bile, başka memleketlerden farklı bir bireylik görünüşü olarak göze çarpmaktadır[3]. Ayrıca ve bilinçli bir şekilde kadına eşit haklar verilmesi, asla söz konusu değildir; çünkü bu, tabiî bir şey sayılmaktadır. Sosyal mevki sahibi kadın,

[3] Meselâ Vespasiano Fiorentino (Mai, Spicileg. rom. XI. p. 593 vd.) deki Alessandra de' Bardi'nin biyografisini bu şekilde anlamak gerekir. Burada şunu söyliyelim ki yazar, büyük bir laudator temporis acti (geçmiş zamanın meftunu) 'dur ve unutmamalıdır ki, eski iyi devir dediği zamandan hemen hemen yüz yıl önce Boccaccio Decamerone'yi yazmıştır.

o zamanlar, tıpkı erkek gibi, her yönden tamamlanmış ve kemâlini bulmuş bir kişilik elde etmek için uğraşmak zorundadır. Erkeğe yetkinlik sağlayan fikrî ve ruhî gelişmeler, ayniyle kadını da yetkinliğe götürmelidir. Kadından aktiv olarak edebî faaliyet istenmektedir. Eğer şair ise. gerçi kendisinden herhangi bir kuvvetli duygu ifadesi beklenir, fakat günlük hatıralar veya romanlar biçiminde özel bir mahremiyet istenmezdi. Bu kadınlar, kitleyi hiç düşünmemekteydiler; her şeyden önce sivrilmiş erkeklere nüfuz etmek[4] ve onların keyfî hareketlerini gemlemek zorunda idiler.

O vakitler büyük italyan kadınlarının en fazla övülen tarafları, erkek yürekli ve akıllı oluşlarıdır. Burada belli bir idealin söz konusu olduğunu anlamak için özellikle Bojardo ve Ariosto'nın kahramanlık siirlerindeki kadın tiplerinin davranışlarına bakmak kâfi gelir. Zamanımızda çift anlamlı bir kompliman sayılan *"Virago"* (bakire) sanı, o vakitler sadece şöhret ifade eden bir anlama gelirdi. Caterina Sforza, aynı sanı bütün parlaklığı ile taşıyordu. Caterina, Girolamo Riario'nın eşi iken dul kalmış ve kocasının mirası olan Forli'yi, önce katillerin taraftarlarına ve sonra da Cesare Borgia'ya karşı

* Ant. Galateo, Epist. 3, sonradan Lehistan Kiralı Sigismund ile evlenecek olan genç Bona Sforza'ya: încipe aliquid de viro sapere, quoniam ad imperandum viris nata es... ita fac, ut sapientibus viris placeas, ut te prudentes et graves viri admirentur, et vulgi et muliercularum studia et iudicia despicias ete. Başka bakımlardan da çok dikate değer bir mektup. (Mai, Spicileg, rom. VIII, p. 532).

bütün gücü ile savunmuştur. Sonunda yenilmiş, fakat bütün hemşerilerinin hayranlığını ve *"Prima donna d'ltalia"* (italyanın birinci kadını) adını kazanmıştır[5] Renaissance çağının daha birçok kadınlarında, bir kahraman olarak ortaya çıkmak için artık fırsat bulan olmamışsa da, bu kahramanlık damarı mevcut bulunduğu anlaşılmaktadır. îsabella Gonzaga (S. 68 vd.) bu kahraman kadın tipinin açık bir örneğidir.

Bu sınıftan kadınlar, kendi çevrelerinde Bandello'nın hikâyeleri gibi şeyleri, katıldıkları toplantıya herhangi bir surette zarar gelmeksizin dinleyebilirlerdi. Toplumca benimsenen anlayışa göre o zamanki kadınlık, bu günkü anlamda kadınlık, yani belli bazı kayıtlara, sezişlere ve sırlara saygı beslemek bilinci değil, fakat enerji, güzellik, bir de yaşanan tehlikeli ve mukadderatı tâyin edici bir bugün bilinci idi. Bu nedenledir ki, son derecede ılımlı ve temiz toplum kuralları yanında zamanımız için rezalet gibi görünen[6] bazı şeyler de görüyoruz; fa-

s Chron. Venetum: Murat. XXIV, Col. 128 vd. mda-kendisi bu ad ile anılmaktadır. Kars. Infessura: Eccard, Script. II, Col. 191 ve Arch. stor., append. II, p. 250.

[6] Gerçekten zamanımızda bu gibi haller, rezalet olur. — Bu gibi hikâyeleri dinlerken kadınların nasıl hareket edecekleri, Cortigiano L. III, fol. 107 den öğrenilmektedir. Dialog'larında hazır bulunan kadınların bazan nasıl davranmak zorunda kaldıklarını, meselâ L. II, fol. 100 deki satırlar göstermektedir. — Cortigiano'nın paraleli olan *Donna di Palazzo (saray hanımı)* hakkında anlatılanlar, önemli sayılmamalıdır; çünkü bu saray hanımları Cortigiano'nın hükümdarın hizmetçisi olduğundan çok daha ileri derecede, hükümdar zevcelerinin hizmetçisidirler. — Ban-

ikat bu arada buna karşı mevcut bulunan dengeyi, yani italya'da toplum hayatına hâkim olan kadınların güçlü kişiliklerini unutmamalıyız.

Bütün diyaloglarda ve tretelerde, kadının mevkii, yetenekleri ve aynı şekilde aşk üzerinde uzun boylu tartışmalara rağmen, bu çeşitten kesin bir ifadeye rastlamayışımızı tabiî saymak gerekir.

Genel olarak bu topluluklarda eksik gibi görünen şey, körpe genç kızlardır[7]. Manastırlarda eğitim görmeyen genç kızlar da bu cemiyetlerden titizlikle uzak bulundurulmaktadır. Acaba genç kızların bulunmayışları mı meclislerde daha serbestçe konuşabilmeği sağlamıştır, yoksa tersine olarak açık konuşmalar mı genç kızların meclislere girmelerine engel olmuştur? bu sorunun cevabını vermek güçtür.

Oynak sevgililerle düşüp kalkmada bazen o derece ileri gidilmiştir ki, bize eski Atina'da Hetair'lerin durumunu hatırlatır. Meşhur Roma'lı saray kadını împeria, akıllı ve kültürlü bir dişi olup Domenico Campana adında birisinden sonet şeklinde şiir yazmak sanatını öğrenmişti ve aynı zamanda

dello t, Nov. 44 te Bianca d'Este, kendi atası Niccolo de Ferrara ile ParisLna arasındaki tüyler ürpertici aşk hikâyesini anlatır.

[7] ingiltere ve Hollanda'da genç kızlarla serbestçe ilişki kurmayı, olgun İtalyanların ne kadar takdir ettikleri, Bandello II. Nov. 42 ve IV, Nov. 27 de görülmektedir.

müzikle de meşgul olurdu[8], ispanyol soyundan gelen güzel îsabella de Luna, eğlendirici bir arkadaş-, olarak sayılırdı ve üstelik de hem iyi kalpli, hem de-çok bozuk ağızlı olup ikisini bir arada mezcetmiş, garip bir yaratıktı[9]. Milano'da Bandello, şahane Caterina di San Celso[10] ile tanışıyordu. Bu kadın güzel çalar, söyler ve şiir inşad ederdi. Daha birçok: kadın adı vermek mümkündür. Bunlar ve daha başka benzerleri hakkında bütün okuduklarımızdan şu; anlaşılıyor ki, bu kadınları ziyaret eden ve zaman, zaman beraber yaşayan ünlü ve entellektuel insanlar, onlarda belli bir kültür düzeyi ve fikir yeteneği, ararlardı ve onlara büyük bir saygı beslerlerdi, ilişkiler kesildikten sonra da sevgilerinin devamı arzu. olunurdu[11]; çünkü geçmiş günlerin heyecan ve ihtiras dolu hayat hiçbir zaman unutulmıyacak kadar tatlı hatıralar bırakmış bulunuyordu. Bununla beraber tüm olarak alınırsa bu çeşit ilişkiler, fikir faaliyeti bakımından, cemiyet hayatının resmen müsaade edilmiş bulunan şekilleri ile kıyas kabul edecek değerde sayılmaz; şiir ve edebiyatta bıraktığı izler ise daha çok rezilce niteliktedir. 1490 tarihinde, yani fren-

[8] Paul. Jov.de rom. piscibus, cap. 5. — Bandello,. Parte III, Nov. 42. — Aretino, Ragionamento del Zeppino,. p. 327 de bir oynak kadın hakkında şöyle diyor: Petrarca'yı ve Boccaccio'yu baştan başa, Virgilius'dan, Horacius:. ve Ovidius ve binlerce başka yazardan sayısız hikâyeleri, ezber biliyor.

» Bandello II, 51. IV, 16.

30 Bandello IV, 8.

[11] Bunun hakkında çok karakteristik bir örnek: Gi~ raldi, "Hecatommithi VI, Nov. 7.

gi salgınından önce, Roma'da bu sınıftan 6800 kadın[12] yaşamakta olduğu halde bir tanesinin bile gerecekten yüksek zekâ ve yetenek göstermemiş olduğunu hayretle görüyoruz. Yukarıda adı geçenler, daha sonraki zamanlarda yaşamış kadınlardır. Genel kadınların hayat tarzları, ahlâk ve felsefî görüşleri, yani zevk ve kazanç ihtiraslarının süratle değişmesi, aynı suretle geçkin çağa girdikten sonraki iki yüzlülükleri ve şeytanlıkları, belki de en iyi bir şekilde Giraldi tarafından *Hecatommithi*'sinin giriş kısmını teşkil eden hikâyelerinde tasvir olunmaktadır. Pietro Aretino ise *Ragionameti'sinde* bu mutsuz sınıfın gerçek hayatlarını değil, daha çok kendi *iç* âleminin bir tablosunu vermektedir.

Yukarıda (S. 82 vd.) devletlerden bahsederken anlatmış olduğumuz gibi, hükümdarların metresleri, sair ve sanatkârlara konular teşkil etmiştir ve bu nedenle çağdaşlarca ve sonraki yüzyıllarda gelen kuşaklarca şahsen tanınmaktadır, öte yandan Alice Perries, Clara Dettin (Muzaffer Friedrik'in metresi) gibi kadınların, adlarından başka hemen hemen hiçbir şey bilmediğimiz gibi Agnes Sorel'e dair de sadece gerçek olmaktan çok hayalî bir aşk masajından başka bir iz kalmamıştır. Fakat Renaissance •çağı kırallarından I. François ve II. Henry'nin sevgilileri için durum büsbütün başkadır.

[12] Infessura: Eccard, Scriptores II, Col. 1997. Bu sa•yı, yalnız genel-kadınlara ait olup içinde odalıklar yoktur. Bununla beraber bu sayı, Roma'nın tahminî nüfusuna oranla son derece yüksektir. Belki de bir yazış yanlışı so3iucu olarak böyle olmuştur.

Topluluk hayatını böylece gördükten sonra Renaissance çağının ev hayatına da kısaca göz gezdirmek yerinde olur. O zamanki italyanların aile hayatına, yaygın bir halde bulunan aşırı ahlâksızlık dolayısıyla, genel olarak büsbütün yozlaşmış bir hayat diye bakılır. Meselenin bu yanı, bundan sonra gelecek bölümde incelenecektir. Şimdilik şu noktaya işaret etmekle yetinelim: italya'da kadın ihanetinin, belli bir sınırı aşmadığı sürece, aile üzerinde yıkıcı etkisi, kuzey ülkelerindekine oranla çok daha hafif olmuştur.

Avrupa ortaçağının ev hayatı çoğunlukça halk göreneklerinin meydana getirdiği bir ürün idi; ya da şöyle ifade edelim: millî hayattaki doğuştan eğilimlerin gelişmesinden ve toplumsal mevki ile servetin yaşayış tarzı üzerindeki etkilerinden biçimini alan yüksek bir tabiat ürünü idi. En parlak devrinde şövalye sınıfı, ev'e karşı tamamiyle kayıtsız kaldı; ömrünü saraylarda ve savaşlarda dolaşmakla geçirirdi. Ev hanımına değil, daima dışardaki bir kadına hayranlığını gösterirdi; kendi evinde, şatosunda, işler nasıl isterse öyle gitsin düşüncesini taşırdı. Ev hayatını bilinçli olarak düzenli bir biçime sokmak, hattâ bir sanat eseri olarak kurmak için ilk girişimi yapan, Renaissance çağının insanı olmuştur. Çok gelişmiş bir ekonomi (s. 123 vd.) ve rasyonel bir tarzda ev inşa etmek eğilimi, bu yolda Renaissance'ın yardımına koşmuştur. Fakat böyle bir değişmenin asıl sebebini, bir arada yaşayış, eğitim ev düzeni ve hizmetleri ile ilgili bütün msselelerin akılcı bir yöntem ile ele alınmış olmasında aramak gerekir.

Sonradan, 1500 karnavalımla Cesare Borgia, kendi adına cür'etkârane bir temsil ile, Julius Caesar'ım zafer alayını, onbir muhteşem araba ile temsil ettirdi[52]; şüphesiz bu olay, jübile ziyaretçilerini darıltmıştı (s. 187). — Güzelliği ve zevkle tertibi ile meşhur olmuş iki *Trionfi,* Floransa'da birbirine rakip iki dernek tarafından 1513 tarihinde X. Leo'nın Papalığa seçilmesi münasebetiyle yapılan kutlamada temsil olunmuştur[53]. Bunlardan biri, insan hayatının üç çağını, ötekisi ise dünyanın dört çağını gösteriyordu; sonuncusu, Roma tarihinden alınmış beş anlamlı tablo ile ayrıca *Satürn** altun çağını ve bu çağın kesin olarak yeniden getirilişini tasvir eden iki allegori halinde idi. Arabalarda görülen zengin bir mahayyile ürünü süsler, Floransa'lı büyük sanatçıların eserleri olduğu hallerde, öyle bir izlenim bırakıyordu ki, bu gibi temsillerin daima ve belli zamanlarda tekrarlanması herkesçe gönülden isteniyordu. Floransa'ya bağlı şehirler, şimdiye kadar her yıl biat günleride sembolik bağışlarını (değerli kumaşlar ve mumlar) sadece sunmakla yetinmişlerdi; şimdi[54] ise tüccarlar birliği, hem bu haraç eşyasını taşımak ve hem de sembolleştirmek amacı ile, on araba yaptırdı; sonradan bunların sayısı artırılacaktı. Arabalardan bazılarını süsleyen ressam Andrea del Sarto, hiç şüphesiz onlara son derece

[52] Tommasi, Vita di Cesare Borgia, p. 251.
[53] Vasari XI, p. 34 ve sonrası. Vita di Puntormo. Kendi nevinde çok önemli bir kayıt.
* Satürn: Eski mitolojide zaman Tanrısı ve tanrıların başı olan Jüpiter'in babasıdır. (Çevirmen)
[54] Vasari VIII, p. 264, Vita di Andrea del Sarto.

muhteşem bir biçim vermekte kusur etmiyordu. Bu gibi haraç ve ganimet arabaları, harcanacak fazla para elde bulunmasa da, artık her şenlikte yer alan bir öğe olmuştu. 1477 de Siena'lılar, kendilerinin de dahil bulundukları Ferrante ile IV. Sixtus arasındaki bağlaşmayı, bir arabayı şehirde dolaştırmak suretiyle ilân ettiriliyorlardı; bu arabanın içinde "barış tanrıçesi kılığına sokulmuş birisi, bir zırh ve daha başka silâhlar üzerinde duruyordu"[55].

Venedik'te yapılan şenliklerde arabanın yerini gemi almış ve ihtişam, karada değil fakat denizde gelişerek göz kamaştırıcı bir düzeye erişmiştir. 1491 tarihinde Ferrara prenseslerini (S. 473) karşılamak üzere *Bucintoro* (doçun görkemli gemisi)'nin denize açılması, tamamiyle masal gibi bir gösteri olarak bize şöyle tasvir olunmaktadır[56]: Bucintoro'nın önünde halı ve çelenklerle süslenmiş sayısız gemi yol alıyordu; içerlerinde parlak kostümler giymiş gençler bulunuyordu; dört yanına yerleştirilmiş havalandırıcı makineler üzerinde çeşitli Tanrıların sembolü olan işaretlerle cinler uçuşuyorlardı; daha aşağıda deniz Tanrıları (Triton) ve su perileri kılığına girmiş figürler gruplanmışlardı. Bütün hava müzik nağmeleri ve hoş kokularla dolmuş, altın işlemeli sancaklar dalgalanıyordu. Bucintoro'nın ge risinde her çeşit deniz araçlarından oluşan o kadar kalabalık bir filo geliyordu ki, bir mil boyunca denizi görmek müm'vün değildi. Aynı şenlikte yapılan

" Allegretto: Murat. XXIII, Col. 783. Tekerleklerden birinin kırılması, kötüye alâmet olarak yorumlanmıştır.

5« M. Anton. Sabellici Epist. L. III. fol. 17.

öteki gösteriler arasında, yukarıda söylediğimiz pantomimadan başka söylenmeğe değer bir yenilik olarak, güçlü kuvvetli elli genç kızın kürek yarışını kaydedelim. XVI. yüzyılda[57] soylular, şenlikler düzenlemek amaciyle, özel korporasyonlar halinde teşkilâtlanmış bulunuyorlardı. Bu şenliklerin başlıca gösterisini, bir gemiye yerleştirilmiş garip bir makine teşkil ediyordu. Bu cümleden olmak üzere meselâ 1451 deki bir *"Sernpiterni"* bayramında büyük kanal boyunca yuvarlak bir evren dolaştırılmış ve bunun açık bırakılan iç kısmında parlak bir balo verilmişti. Venedik'in karnavalları da baloları ile, alayları ve türlü türlü temsil gösterileri ile meşhurdu. Bazen San Marco Alanı, yalnız mızrak oyunları (s. 537 vd. 561) için değil, aynı zamanda denizden uzak memleketlere mahsus olan tarzda *Trionfi'ler* icra etmek için de yetecek kadar genişlikte yer sağlıyordu. Bir barışın imzalanması[58] münasebetiyle düzenlenen bir şenlikte dindar tarikatlar (scuole)'ın her biri alayda kendine düşen rolleri üzerine almıştı. Bunda kırmızı mumlar yanan altın şamdanlar, çalıp söyliyen insan grupları ve ellerinde altın kâseler ile bereket sembolü olarak borular taşıyan kanatlı çocuklar arasında bir araba görülüyordu. Arabanın içinde Nuh ile Davut beraberce bir taht üstünde oturmuşlardı. Sonra hazineler yüklü

[57] Sansovino, Venezia, fol. 151 ve sonrası. — Birlikler, Pavoni, Accesi, Eterni, Realli, Sernpiterni adlarım taşıyorlardı; bunlar, *r* mraları Academia'lar haline geLmif olan birliklerdir.

[58] Büyük bir ihtimalle 1495 te. Kars. M. Anton. Sabellici Epist. L. V, Fol. 28.

bir deveyi süren alaybaşı *(Abigail)* ve siyasî figürler taşıyan ikinci bir araba geliyordu; arkasından Venezia ile Liguria arasında îtalia ve yüksekçe bir basamakta bağlaşık hükümdarların armaları ile üç peri göründü. Peşinde de, anlaşıldığına göre, çevresi yıldızlarla çevrilmiş büyük bir dünya küresi yer almıştı. Eğer okuduklarımızı doğru anladıksa, öteki arabada, sözü geçen hükümdarlar, canlı figürler halinde, hizmetçileri ve armaları ile oturuyorlardı.

Karnavalın asıl kendisi, büyük temsil ve alaylar gibi gösteriler bir yana bırakılsın, XV. yüzyılda hiç bir yerde Roma'da olduğu kadar zengin çeşitli biçimler göstermiş değildir[59]. En başta, koşu yarışları Roma'da çok değişik ve çeşitli idi; at, manda, merkep yarışları düzenlenir, yine yaşlı adamlar, gençler, Yahudiler ve ilaah... arasında koşular yapılırdı. Papa II. Paul da, oturduğu Palazzo di Venezia önünde kitle halinde halka yedirir içirirdi. Sonra, ilkçağdan beri belki de hiç ara verilmeden yaşatılan *Piazza Navona'daki* oyunlar, parlak savaş oyunları niteliğinde idi; atlılar bir çarpışma gösterisi ve silâhlı vatandaşlar da bir geçit resmi yaparlardı. Maske kullanmak hususunda büyük bir

»s Infessura,: Eccard, Scriptt. II, Col, 1893, 20Ö0. — Mich. Cannesius, Vita Pauli II.: Murat. III. II. Col. 1012. — Platina, Vitae Pontiff., p. 318. — Jac. Volateran.: MuTatori XXIII, Col. 163, 194. — Paul. Jov. Elogia, sub Juliano Caesarino. — Başka yerlerde kadınlar da koşu yarışları yaparlardı: Diario Ferrarese,: Murat. XXIV. Col. 384.

serbestlik verilmişti ve bazen aylarca devanı ederdi[60]. Papa V. Sixtus, kentin en kalabalık semtlerinde, *Campo Fiore'de* ve *Banchi* yakınlarında maskeli insan toplulukları arasından geçmekten çekinmiyordu; fakat, maske giymiş insanlar kendisini Vatikan'da ziyaret etmek isteyince bunları kabulden kaçınmıştı. Daha önceleri kardinaller arasında görülmüş olan kötü bir alışkanlık Papa VIII. tnnocent zamanında son haddini buluyordu: 1491 karnavalında kardinaller, birbirlerine, parlak kostümlü ve maskeli insanlarla, maskaralar ve uygunsuz şarkılar söyleyen kimselerle dolu arabalar göndermişlerdi; şüphesiz yanlarında atlılar bulunuyordu. — Öyle görünüyor ki, karnavaldan başka büyük fener alaylarının da değerini ilk kez Romalılar anlamış ve uygulamışlardır. 1459 da Mantua Kongresinden döndüğü zaman[61] II. Pius, sarayı önünde ata binmiş halk tarafından meş'alelerle karşılandı ve sarayın önünde fener alay yapıldı. Bununla beraber IV. Sixtus, meş'ale ve zeytin dallariyle halkın bir gece ziyaretini kabul etmemeyi yeğ tutmuştur[62].

Fakat, edebiyatta da büyük bir anıt bırakmış olan belli bir alay geçidi türü ile Floransa karna-

«° VI. Alexandr zamanında bir defa Ekim ayından Büyük Perhiz zamanına kadar sürmüştü. Kars. Tommasi, 1. c. p. 322.

«ı Pii II Comment., L. IV, p. 211.

«[2] Nantiporto: Murat. III, II, Col. 1080. Bir barış yapıldığı için ona teşekküre gelmişlerdi; fakat sarayın kapısını kapalı buldular ve dört bir yana asker yerleştirilmiş olduğunu gördüler.

vali, Roma'nmkine de üstün gelmiştir*[3]: yaya ve atlı olarak bir maskeli insan topluluğu arasında fantezi bir biçime sokulmuş çok büyük bir araba görünür; arabanın içinde ya allegorik bir yüz veya gerekli maiyeti ile bir figürler grubu bulunur: her biri gözlüklü ve dört yüzlü bir baş olarak "kıskançlık", kendilerine delâlet eden yıldızlarla "dört mizaç", üç talih Tanrıçesi (Parze) önünde zincire vurulmuş duran ümit ve korku üzerinde bir tahta oturmuş olduğu halde "zihin açıklığı", dört öğe, insan hayatının çağlan, rüzgârlar, mevsimler ve ilaah.. gibi. Meşhur ölüm arabası da oradadır; içindeki tabutlar o anda açılır. Bazan Bacchus ve Ariadne,, Paris ve Helena ve ilaah.. gibi muhteşem bir mitolojik sahneye rastlıyoruz. Ya da hep bir araya gelmeleri halinde bir toplumsal sınıf, bir kategori teşkil eden birtakım insanlardan oluşan bir heyet buluyoruz: Meselâ dilenciler, pınar perileri ve avcılar, hayatta iken merhametsiz kadınlar olan zavallı ruhlar, dünyadan elini ayağını çekmiş olanlar (târik-i dünyalar), başıboş gezginciler, astrologlar, şeytanlar, belli mal satıcıları, hatta *il popolo,* kötü cins insan olmaları dolayısiyle yakınmalarım şarkıları ile belirtmek zorunda kalan kimseler gibi. Toplanmış ve bize intikal etmiş olan türkü ve şarkılar, bazen çok dokunaklı, bazen mizahlı ve bazen de açık saçık bir eda ile bu çeşit şenlikleri izah etmektedir. En edep-

[63] Tutti i trionfi, carri, mascherate, o canti carnascialeschi, Cosmopoli 1750. — Macchiavelli, Öpere minori, p. 505. — Vasari VII, p. 115 ve sonrası, Vita di Piero di •Cosimo; bu çeşit şenliklerin gelişmesinde Piero di Cosimo-jıın esaslı bir payı olduğu anlatılmaktadır.

sizce olanlardan bir kısmı Lorenzo Magnifico'ya malolunmuştur; bunun nedeni gerçek yazarının keor di adını açıklamağa cesaret edememesi olsa gerektir. Bu nokta ne olursa olsun, Bacchus ile Ariadne sahnesi gösterildiği sırada söylenen o güzel garkı,, kesinlikle söylenebilir ki, Lorenzo'mndır. Bu şarkının nakaratı, kulağımıza, Renaissace çağı ihtişamının kısa süreceğini sezen bir ruhun duyduğu üzüntünün XV. yüzyıldan kopup gelen bir yankısı etkisini yapmaktadır.

Quanto e bella giovinezza,
Che si fugge tuttavia!
Chi vuol esser lieto, sia:
Di doman non c'e certezza*.

Gençlik ne kadar güzeldir
Ki, çarçabuk geçer!
Şen olmak isteyen şen olsun:
Yarına güven olmaz.

ALTINCI BÖLÜM

AHLÂK, GÖRENEK VE DÎN

Dünyada yaşayan çeşitli budunların Tanrı, erdem ve ölümsüzlük gibi yüce kavramlara olan ilişkileri gerçi belli bir dereceye kadar araştırılabilir; fakat sıkı bir surette karşılaştırmalarla bunların tam anlamiyle tasvir edilmesine hiçbir zaman imkân yoktur. Bu alanda deliller ne kadar açık görünürlerse, kesin yargılara varmaktan ve bu hükümleri genelleştirmekten o oranda kaçınmak zarureti vardır.

Bu düşünce, birinci derecede ahlâk üzerine verilecek yargılar için geçerlidir. Kavimler arasında birçok karşıtlıklar ve ince ayrılıklar bulup göstermek mümkündür; fakat hepsini birleştirip bir bütün halinde salt bir toplam elde etmek için insan görüş ve anlayışının gücü yetmez. Millî karakterlerin, suç ve vicdanların muhasebesi dünyanın sonuna kadar bir sır olarak kalacaktır; her şeyden önce su nedenle ki, kusurların ikinci bir yanı vardır ve bu yanlarına bakılırsa aynı kusurlar millî özellikler, hattâ erdemler olarak görünürler. Uluslar hakkında genel değer yargıları vermekten, hem de bazen bu konuda çok kesin deyimler kullanmaktan hoşlanan yazarlar, varsın istedikleri gibi serbestçe

hareket ede dursunlar; bunların keyiflerini kaçırmamak gerekir. Batı ulusları birbirlerine fena muamelede bulunabilirler, fakat çok §ükür ki, birbirlerini yargılayamazlar. Kültürü, başarıları ve başından geçenleri ile modern dünyanın tümüyle hayatına içten içe karışmış olan büyük bir ulus, suçlansa veya af edilse de, her şeye tahammül edebilir; nazariyecilerin onayı olsun ya da olmasın, hayatını sürdürür gider.

işte, burada söyliyeceklerimiz, birtakım yargılar değil, fakat italyan Renaissance'ını uzun yıllar inceleme sonucunda elde edilmiş bir sıra notlardan ibarettir. Bu notların çoğu yüksek tabakaya ilişkindir, ve bu yüzden değerleri çok daha sınırlı kalmaktadır. Yüksek tabakayı alıyoruz, çünkü Avrupa'nın öteki ülkelerine oranla İtalya'da bu tabakanın iyi ve kötü yanları hakkında daha zengin bilgimiz vardır. Bununla beraber, gerek şöhret ve gerekse rezaletin burada her yerden daha yüksek bir sesle karşımıza çıkması dolayısiyle de, genel bir ahlâk bilançosuna bir adım bile yaklaşmış olmuyoruz.

Kavimlerin karakter ve alın yazılarının teşkil ettiği, doğuştan var olan yeteneklerle deneylerden kazanılan bilgilerin birbirleriyle kaynaşarak yeni bir bütünü meydana getirdiği ve ikinci, üçüncü bir tabiat haline geldiği, hattâ ilk bakışta asıl ve esas sayılabilen fikrî yeteneklerin bile ancak oldukça geç bir zamanda vücut bulduğu o derinliklere kimin gözü nüfuz edebilir? Meselâ italyanlar, sonradan kendilerine mahsus bir özellik teşkil eden bütün varlıklarındaki o akıcı canlılık ye güvene, ele aldıkları

her çeşit konuyu sanki oynar gibi söz ve şekil ile tasvir etmek gücüne acaba XIII. yüzyıldan önce de Sahip bulunuyorlar mı idi? — Bu gibi soruları ceraplandıramadığımız takdirde nasıl olur da içinde ruh ile ahlâkın hiç durmadan iç içe taşıp durduğu o son derece zengin ve aynı ölçüde ince damarlar hakkında bir yargı verebiliriz? Şüphesiz şahsî bir kanaat vardır ve bunun da sesi vicdandır. Fakat ulusların ahlâk ve karakterleri üzerinde genel yargılar vermekten kendimizi alıkomalıyız. En ağır hasta gibi görünen bir budun sağlığa yakın olabilir; buna karşılık görünürde sağlıklı olan bir budun da çok gelişmiş bir ölüm tohumunu içinde taşıyabilir ve bu ancak tehlike karşısında kendini açığa vurur.

XVI. yüzyıl başlarında, Renaissance kültürü en yüksek noktasına eriştiği ve aynı zamanda italyan ulusunun siyasî felâketi değişmez bir gerçek gibi ortada göründüğü zaman, felâketi, her tarafta hüküm süren büyük ahlâk düşüklüğü ile ilgili gören ciddî düşünürler yok değildi. Bunu yapan, her millette ve her zaman felâket günlerinde kendilerini fenalıklardan şikâyette bulunmakla görevli sayan bazı ahlâk vaizleri değil, fakat Macchiaveli gibi büyük çapta bir kişi idi. En önemli eserlerinden birinde[1] Machiavelli bunu açıkça ifâde ediyor: Evet, biz İtalyanlar her ulustan daha dinsiz ve daha ahlâksız insanlarız. — Başka birisi belki de şöyle der-

[1] Discorsi L. I, c. 12, c. 55: îtalya, bütün memleketlerden daha fazla derecede bozulmuştur. Sonra, başta Fransızlar ve İspanyollar gelirler.

di: Biz İtalyanlar her ulustan daha yüksek bir bireylik gelişmesine erişmiş bulunuyoruz; çünkü hükümdarlarımız gayrimeşru, memurları ile yargıçları fena insanlardır. — Macchiavelli şöyle ilâve ediyor: çünkü kilise, kendisini temsil edenlerle en kötü örnekler veriyor.

Biz de burada "çünkü klâsik çağ kültürü bu bakımdan elverişsiz etkiler yapmıştır" diye ilâve edelim? — Böyle bir ifade ancak çok dikkatli surette yapılacak sınırlandırmalarla kabul edilebilir. Her şeyden önce bu, belki hümanistler (s. 414 vd.) hakkında, özellikle bunların yaşayışlarındaki uçarılık bakımından, doğru olabilir. Fakat geri kalan İtalyanlar için durum, aşağı yukarı şudur: Hıristiyanlığın hayat idealinin, yani kutsallığın yerini, klâsik kültür tanınlalıdan beri, tarihi büyüklük ideali almıştır (s. 232, not). Böylece, anlaşılması kolay sebepler dolayısiyle, büyük adamlarda mevcut bulunmasına rağmen büyüklüklerine gölge düşürmemiş olan birtakım kusurlar da hoş görülüyordu. İhtimal ki, bu, bilinmeyerekten yapılıyordu. Gerçekten de bunun nazarî delillerini vermek gerekiyorsa bunları yine hümanistlerde aramak zorundayız. Nitekim meselâ Paolo Giovio, Ginagalezzo Visconti'nin yeminini bozmasını, bu sayede bir devlet kurmak imkânını sağladığı için, Julius Caesar örneğini ileri sürerek sakıncasız görmektedir[2]. Floransa'lı büyük tarih yazıcıları ile siyaset adamları, bu gibi kölece nakledilen fikirlerden tamamiyle uzaktırlar; yargılarında ve eylemlerinde kendi devlet bi-

[2] Paul. Jov. viri illustres: Jo Gal. Vicecomea.

çimlerinin onlarda zorunlu olarak ilkçağ düşüncesine benzer bir düşünüş yaratmış olmasından ileri gelmektedir.

Bununla beraber İtalya, XVI. yüzyıl başlarında derin bir ahlâk bunalımı içinde bulunmaktadır ve en aklı başında insanlar bundan kurtulmak umudunu hemen hemen kaybetmiş durumdadırlar.

Fenalığa karşı en sağlam bir kale teşkil eden ahlâk gücü ile söze başlıyalım. Çağın en yetenekli insanları, bu gücü şeref duygusunda bulacaklarını sanıyorlardı. Bu, vicdan ile bencilliğin birbirleriyle kaynaşmasından meydana gelen muammalı bir alaşımdır ve modern insanda, kendi suçu ile veya değil, her şeyini, inancını, sevgi ve umudunu kaybettikten sonra da geri kalan bir manevî değerdir. Bu şeref duygusu, keskin bencillikle ve büyük kusurlarla uzlaşabilmektedir; aynı zamanda çok şaşırtıcı aldanışlara elverişlidir. Fakat bir insan seciyesinde henüz kaybolmamış bulunan bütün yüce öğeler de bunun etrafında toplanabilir ve bu kaynaktan yeni kuvvetler kazanabilir. Şeref duygusu, bugün, genellikle düşünüldüğünden çok daha geniş bir anlamda, kültürlü Avrupa insanının hareket yönünü belirleyen bir öğe haline gelmiştir. Bundan başka ahlâk ve dine hâlâ sadakatla bağlı kalan kimselerin çoğu, en hayatî kararlarını, farkında olmaksızın, yine aynı şeref duygusuna göre verirler ([2]a).

[2]a Şeref duygusunun bugün işgal ettiği mevki hakkında düşünceler için bak: Prevost-Paradol, la France nouvelle, Livre III, chap. 2 (yazıldığı tarih 1868).

Gerek klâsik çağ insanlarında bu şeref duygusunun özel biçimlerini göstermek ve gerekse sonradan ortaçağda özel anlamda bir şeref kavramının belli bir sınıfın malı haline getirildiğini anlatmak, konumuz dışında kalır, insanın davranışında şeref duygusu yerine sadece vicdanı başlıca etken sayan kimselerle de tartışmaya girecek değiliz. Gerçekten böyle olsaydı çok daha güzel, çok daha iyi olurdu. Ancak, itiraf etmek gerektir ki, en doğru kararlar, "bencillikle az veya çok derecede bulandırılmış" vicdanlardan çıkmaktadır; o halde bu karışmayı kendi adı ile anmak yerinde olur. Gerçi Renaissance çağı ttalyanlarında bu şeref duygusunu doğrudan doğruya şöhret düşkünlüğünden ayırt etmek güçtür; çok kez şeref duygusu şöhret isteğine dönüşmektedir. Bununla beraber ikisi, nitelik bakımından ayrı ayrı şeyler olarak kalmaktadır.

Bu konu üzerinde o zamandan kalma ifadeler eksik değildir. Birçok ifadeler yerine burada hepsini temsil etmek üzere yalnız en önemli gördüğümüz bir tanesini söylemekle yetineceğiz. Bunu Gicciardini'nin son zamanlarda gün ışığına çıkarılan *"Vecizeler"* inden[3] alıyorum. "Kim şerefi yüksek tutarsa her şeyi başarır, çünkü böyle bir kimse ne zahmetten, ne tehlikeden ve ne de para harcamaktan kaçınır; bunu doğrudan doğruya kendimde denedim; söyleyebilirim ve yazabilirim ki, insanların, çıkış noktalarş bu kuvvetli uyarma olmayan eylemleri boş ve ölüdür". Şüphesiz ki, biz şunu ilâve etmek

[3] Franc. Guicciardini, Ricardi Politici e Çivili, N. 118. <Öpere ınedite, vol. I).

zorundayız: Yazarın hayatı hakkında elimizdeki başka bilgilere göre, burada söz konusu olan, asıl şöhretin kendisi değil, ancak şeref duygusudur. Fakat, bu noktayı belki de bütün İtalyanlardan daha kuvvetli bir surette belirten, Robelais olmuştur. Gerçi araştırmalarımıza onun adını, istemeye istemeye karıştırıyoruz; daima barok kalan bu büyük Fransız'ın çizip önümüze serdiği tablo, Renaissance'ın. şekilsiz ve güzelliksiz nasıl bir manzara almış, bulunacağı hakkında aşağı yukarı bir fikir vermektedir*. Fakat onun Thelemit'ler manastırında ideal bir durum tasvir eden sözleri, kültür tarihi bakımından kesin nitetikte bir delil teşkil etmektedir; eğer bu son derece kuvvetli muhayyile olmasaydı, muhakkak ki, XVI. yüzyılın tablosu noksan kalmış olurdu. "Serbest îrade Tarikati" 'ne mensup bay ve bayanlarına bu durumu anlatırken şunları söylüyor[5]:

En leur reigle n'estoit que ceste clause: Fay ce que vouldras Parce que gens libres, bien nayz[6], bien

* Bunun en yakın paraleli Merlinus Coccajus (Teofilo Folengo)'dır. Muhakkak ki, Rabelais, bunun *Opus Macaronicorum'unu* (sayfa 226, 370) tanımış ve çok kerebuna atıflar yapmıştır (Pantagruel L. II. eh. 1 ve eh. 7,. son kısmı). Hattâ Gargantua ve Pantagruel'i yazmak fikrinin bile Merlinus'dan alınan ilham sayesinde gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

[5] Gargantua L. I, chap. 5T.

[6] Bu, kelimenin yüksek anlamı ile "iyi doğmuş" (doğuştan iyi) demektir. Çünkü, Chinon misafirhanesi sahibinin oğlu olan Rabelais'nin, burada zadegana böyle bir ayrıcalık tanıması için hiçbir sebep yoktur. — Manastırdaki yazıtta sözü geçen İncil'den alınma öğütler, Thele-

înstruictz, conversans en conpaignies honnestes, ont par nature ung instinct et aguillon qui tousjours les poulse â faictz vertueux, et retire de vice: le- •quel ilz nommoyent *honneur**.

Bu, insan yaratılışının iyi olduğuna dair beslenen inançtan başka bir şey değildir; hep aynı inançtır ki, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından da insanlara ilham vermiş ve Büyük Fransız Devrimine yol açmakta hizmet etmiştir. İtalyanlarda da her birey bu soylu iç güdüsüne baş vurmaktadır. Başlıca millî felâketin etkisi altında olarak her ne kadar genellikle daha çok kötümser yargılar veya duygular hâkim görünüyorsa da şeref duygusunun değerini küçümsememek zorundayız. Bir defa bireyliğin sınırsız toir şekilde gelişmesi bir tarihsel alın yazısı meselesi ve bireyin irâdesinden daha kuvvetli olunca, o zamanki italya'da yer yer kendini gösteren karşı kuvvt de büyük olmuştur. Bunun hangi hallerde ve bencilliğin ne gibi şiddetli saldırışları karşısında muzaffer kaldığını bilmiyoruz. Bu sebeple de italyan milletinin mutlak ahlâkî değerini kesin olarak değerlendirmeye gücümüz yetmiyor.

-mit Tarikatı mensuplarının başka hususlardaki yaşayışlarına pek uygun düşmezdi. Bu öğütler daha ziyade olumsuz anlamda, Roma kilisesine karşı direnme mânasında •anlaşılmalıdır.

* Onların kurallarında sadece şu şart vardı: İstediğini yap. Serbest, adam evlâdı, iyi öğrenim görmtlf, terbiyeli insanlarla konuşan kimseler olduklarından yaratılışları gereği onları daima erdemli harekete, rezilliklerden uzak durmağa sevk eden içgüdüleri, bir dürtücüleri -vardı ki, buna "Şeref" derlerdi. (Çevirmen).

Bireylikleri yüksek derecede gelişmiş Renaissance çağı italyanlarının ahlâkı hakkında bir yargıya varmaya çalışırken daima hesaba katmak zorunda bulunduğumuz önemli bir öğe muhayyile'dir. Onların iyi ve kötü huylarına kendi özel rengini veren, her şeyden önce bu muhayyile olmuştur. Bağlarını koparmış bencillik, ancak bunun etkisi altında korkunç şeklini tam anlamiyle kazanmaktadır.

Muhayyile gücüdür ki, İtalyanları modern zamanın en eski kumarbazları yapmıştır. Gelecekteki zenginlik ile zevk ve safa, gözlerinin önünde o kadar canlı bir tablo halinde çizilmektedir ki, bunu elde edebilmek için varını yoğunu tehlikeye atmaya hazırdırlar. Eğer Kur'ân, islâm ahlâkının başlıca koruyucusu olarak kumarı haram etmemiş ve müminlerin muhayyilesini gizli hazineler aramaya yöneltmemiş olsaydı, hiç şüphe yok ki, İslâm milletler bu bakımdan italyanlara öncülük etmiş olurlardı, italya'da oyun hırsı o derecede almış yürümüştü ki,. o zaman çok kez bireylerin varlığını tehdit veya tahrip ediyordu. Daha XIV. yüzyıl sonlarında Floransa, Casanova'sını yetiştirmiştir; Bounaccorso Pitti adında bir Floransa'lı da tüccar, siyasî ajan, diplomat ve profesiyonel kumarcı olarak durmadan seyahatlar yapmıştır. O kadar çok para kazanmış ve kaybetmiştir ki, ancak Brabant, Bavyera ve Savoya dukaları gibi hükümdarlar onunla boy ölçüşebilmişlerdir[7]. içi piyango biletleri ile dolu büyük kap diye adlandırılan Papalık sarayında da insan-

[7] Hatıraları özet halinde: Delecluze, Florence et ses. vicissitudes, vol. 2. Kars. sayfa 457.

lar,. karışık entrikaların yatıştığı anlarda, kendilerini kışkırtacak bir şey bulmak ihtiyacını duyuyorlar, zar oyunlarına alışıyorlardı. Örneğin Franceschetto Cybo, bir defasında Kardinal Raffaele Riario ile oynadığı iki kumar partisinde 1400 Dukat kaybetmiş ve sonra oyun arkadaşının kendisini dolandırdığı yakınmasiyle papanın karşısına çıkmıştı[8]. Bilindiği gibi italya, ta o zamandan beri piyangonun da vatanı olmuştur.

İtalya'da öc - almak duygusuna özel bir karakter veren de yine aynı muhayyile olmuştur. Haklılık duygusu, öteden beri bütün Avrupa memleketlerinde hep aynı olmuş, buna aykırı hareket edildiği hallerde ve böyle hareketler cezasız bırakıldığı takdirde, hep aynı biçimde davranılmış olsa gerektir. Fakat başka milletler, daha kolay af etmeseler de, daha kolay unutabilirler. Halbuki italyan muhayyilesi haksızlığı korkunç bir tazelikle muhafaza etmektedir[8]. Aynı zamanda halkın ahlâk anlayışınca kan gütmenin bir ödev sayılmas; ve çok kez tüyler ürpertici bir tarzda uygulanması keyfiyeti, bu genel öc alma hırsına tamamiyle özel bir nitelik vermekte ve ortam hazırlamaktadır. Hükümetler ve şehir mahkemeleri kan gütmenin varlığını ve meşruluğunu tanımakta, sadece belli sınırlar dışına çıkılmamasını sağlamağa çalışmaktadırlar. Fakat köylüler arasında da *Thyestes* şölenlerinin, öldürmenin öcünü öldür-

[8] Infessura, ap.: Eccard, scriptt. II, Cl. 1892o. Kars. yukarda sayfa 156 vd.

[9] Stendhal'in bu görüşü (La Chartreuse de Parme,. ed. Delahays, p. 355), bana, derin ruhsal gözlemlere dayanıyor gibi görünmektedir.

wekle alma göreneğinin epeyce yaygın bulunduğunu görüyoruz. Şimdi yalnız bir tanığı dinliyelim[10].

Acquapendente bölgesinde çocuk yaşta üç çoban hayvan güdüyorlardı. Birisi, adam nasıl asıldığını bir deneyelim dedi. Biri ötekinin omuzuna bindi; üçüncüsü, ipi önce arkadaşının omuzu üstünde olanın boğazına taktı ve sonra bir meşe ağacına bağladı. Tam bu sırada bir kurt peyda oldu. Çocuklardan ikisi kaçtı ve biri ağaçta asılı kaldı. Döndükleri zaman bu çocuğu ölü buldular ve gömdüler. Ölen çocuğun babası pazar günü ekmek iletmek için oraya varınca sağ kalanlardan biri olayı olduğu gibi anlattı ve ona mezarı gösterdi. Fakat baba, olayı kendisine anlatan bu çocuğu bıçakla öldürdü, karnını yararak kara ciğerini çıkardı ve çocuğun evine götürerek babasına yedirdi. Sonra ev sahibine, kimin kara ciğerini yediğini açıkladı. Bunun üzerine iki aile arasında karşılıklı adam öldürmeler başladı. Bir ay içinde kadın ve erkek olmak üzere 36 kişi -öldürülmüştü.

Kuşaklar boyunca irsî olarak sürüp giden ve uzak akrabalar ile dostları da kapsamı içine alan bu gibi *Vendetta* (kan gütme)'lar, yalnız aşağı sınıflara mahsus olmayıp yüksek tabakalara da ulaşıyordu. O zamanlarda yazılmış olan kronikler ve hikâyeler, buna dair misallerle, özellikle namuslarına dokunulmuş kadınlar için alınan öc örnekleri ile doludur. Kan gütmenin klâsik yurdu, öncelikle Romagna idi. Burada *Vendetta,* akla gelebilecek her türlü entrika

i» Graziani, Cronaca di Perugi", 1437 yılına dair <Arch. stor. XVI, I, p. 415).

ve parti ayrılıkları ile iç içe karışmış bir halde idi. Romagna'nın cesur ve enerjik halkına dadanıp bir belâ gibi musallat kesilen bu vahşilik, bazı masallarda korkunç tablolar halinde yaşamaktadır. Meselâ Ravenna'lı bir soyluya ilişkin bir hikâyede bunun bir örneğini görüyoruz. Bu soylu kişi bütün düşmanlarını bir kule içinde sıkıştırmaya muvaffak olmuştu; isteseydi onları hep birden yakabilecek durumda idi. Fakat böyle yapacağı yerde onları dışarı bıraktı, kucakladı ve onlara büyük bir ziyafet çekti. Bunun üzerine onlar utançtan çılgına döndüler ve soyluya bir suikast tertip ettiler[11]. — Dindar, hattâ aziz rahipler, kan dâvası güdenlerin barışmaları için hiç durmadan vaızlarda bulunuyorlardı. Fakat bu din adamlarının fazla bir etkisi görülmemiştir; ancak sürdürülen *Vendetta'ları* belki biraz sınırlandırmaya muvaffak olabilmişler, lâkin yeni kan gütme dâvalarının ortaya çıkmasını her halde önleyememişlerdir. O zamanın hikâyelerinde dinin bu etkisi, bazen soylu duyguların ağır basarak kan gütme hırsının gevşediği, sonra yine geçmişte vukubulmuş ve değişmesi imkânsız olayların ağır basarak aynı hırsın nasıl şiddetlendiği sık sık tasvir olunmaktadır. Gerçekte, papanın kendisi de şahsen böyle hasımları barıştırmakta her zaman başarı kazanmış değildir "Papa II. Paul, Antonio Caffarello ile Alberino aileleri arasındaki kavganın sona ermesini istiyordu ve Antonio Caffarello ile Giovanni Alberino'yı yanına çağırarak öpüşmelerini emretti; eğer bir daha birbirlerine herhangi bir fenalık yapacak olurlarsa

[11] Giraldi, Hecatommithi I, Nov. 7.

2000 Dukat cezaya çarptırılacaklarını onlara bildirdi. Fakat iki gün sonra Antonio, Giovanni'nin oğlu -olup daha önce kendisini yaralamış bulunan Giacomo Alberino tarafından hançerlendi. Bunun üzerine papa çok öfkelendi; Alberino'nun mal ve mülkünü -elinden aldı; evlerini yıktırdı ve baba ile oğulu Roma'dan sürdü[12]. Barışan kimselerin arkadan vurulmaktan kendilerini korumak için yaptıkları yeminler ve törenler, bazen son derece korkunçtur. 1494 yılbaşı akşamı Siena katedralinde[13] Nove ve Popolari partileri yanlıları ikişer ikişer öpüşmek zorunda bırakıldılar; sonunda herkesin önünde bir yemin yapıldı. Yeminde, sözlerinden dönecek olanların dünya ve ahirette selâmet bulmayacakları açıklanıyordu. Bu, "hiçbir zaman duyulmamış derecede sert, -hayret verici ve korkunç bir yemin" idi. Kim yeminini bozacak olursa, son nefesinde kendisine verilen dinsel Öğütler de lanete dönüşecekti. Anlaşılıyor ki, bu gibi yeminler, barışın gerçek güvencesinden çok aracılık edenlerin ümitsiz ruh haletini ifade etmektedir; gerçekte içtenlikle barış bu gibi sözlerle perçinlenmek ihtiyacında değildir.

Kültürlü ve yüksek mevki sahibi İtalyanlar tarafından duyulan ve aynı şekilde sağlam bir halk ;göreneği temeline dayanan bireysel öc alma ihtiyacı tabiî olarak çok çeşitli ve renkli bir manzara göstermekte ve, burada hikayeciler aracılığı ile sesini duyuran kamu oyu tarafından hiçbir kay-

[12] Allegretto, Diarî sanesi: Murat. XXIII, Col. 837.

da tabi tutulmaksızın onaylanmaktadır[14]. Herkesin üzerinde birleştiği bir nokta vardı: o zamanki italyan adaletinin cezasız bıraktığı hakaret ve tecâvüzlerde, hiçbir yerde ve hiçbir zaman kanunlarda yeter derecede müeyyidesi bulunmayan ve bulunmasına da imkân olmayan bütün hallerde, herkes kendi başına hakkını elde etmek çarelerini arayabilirdi; ancak, intikam zekice olmalı, karşılığında alınacak ecir, hakareti yapanı hem maddî zarara sokmalı ve hem de mânevi utangaçlığa düşürmeliydi. Sırf vahşi ve kaba bir kuvvet üstünlüğü, kamu oyu tarafından, tatmin edici bir neden olarak kabul olunmamaktadır. Yalnız yumruk kuvveti değil, şöhret ve küçümseme yeteneği ile de bir bütün olarak bireylik galebe çalmalıdır.

O zamanın italyanları belli birtakım amaçlara ulaşabilmek için çok iki yüzlülük yapmak eğilimindedirler; fakat ilkeyle ilgili işlerde hem başkalarına hem de kendi nefislerine karşı iki yüzlülükten tamamiyle uzaktırlar. Bu nedenledir ki,, tam bir kalp temizliği ile bu intikam da bir ihtiyaç sayılarak yerinde bir davranış olarak görülmektedir. Tamamiyle soğuk kanlı kimseler, böyle bir öcü, özellikle asıl tutkulardan ayrı olarak sırf bir maksat uğrunda alındığı hallerde, en ziyade takdire lâyık bulmaktadırlar; "böylece öteki insanlar, sataşmadan seni rahat bırakmayı öğrensinler[15]". Bununla beraber

Misli ile karşılık vermeyi Tanrının takdirine bırakanlar gülünç hale sokuluyorlar: Pulci, Morgante, canto XXI, kıta 83 ve sonrası, 104 ve sonrası.

[15] Guicciardini, Ricordi, I, c. No. 74.

böyle haller, tutkuların hızlarını aldıkları hallere oranla çok küçük bir azınlık olarak kalır. Bu tür intikam, kan davasından açık olarak ayrılmaktadır. Kan intikamı daha çok ayniyle misilleme, *ius talionis*, çerçevesi içinde kaldığı halde, ötekisi bu çerçevenin dışına taşımakta, yalnız haklılık duygusunun onamını istemekle kalmamakta, daha da ileri giderek alınan intikam karşısında hayranlık duyanları ve, duruma göre, gülenleri de kendi tarafında görmek istemektedir.

Öc almak için çok kez uzun zaman beklenmesinin nedeni de işte burada aranmalıdır. *Bella Vendetta* (güzel öc) için kural olarak birçok şartların bir araya toplanması ve bunun gerçekleşmesi için de uzun zaman beklenmesi gerekmektedir. Böyle elverişli fırsatların giderek nasıl olgun bir hale geldikleri, bazen hikâyeciler tarafından içten duyulan bir sevinçle tasvir olunmaktadır.

Şikâyetçi ile yargıcın aynı kişide toplandığı hallerde, işlenen fiilin ahlâk karşısında değerlendirilmesi noktası üzerinde fazla bir şey söylemeğe gerek yoktur. Eğer İtalyanlardaki bu intikam hırsı herhangi bir şekilde haklı gösterilmek istenirse, bunu ancak, hırsa karşılık bir erdemin, yani minnettarlığın mevcut bulunduğunu ispat etmekle yapmak mecburiyeti vardır. Uğranılan haksızlığı sürekli olarak taze tutan ve büyülten aynı muhayyile görülen iyiliği de akıldan çıkarmamak zorundadır[16]. Bütün

[16] Cardanus (de propria vita, cap. 13), kendisini son derece intikamcı olarak, fakat aynı zamanda verax, memor beneficiorum, amans justitae (doğru söyliyen, iyilik bilir, adalet aşıkı) olarak tasvir etmektedir.

milleti kapsamı içine almak üzere böyle bir erdemin varlığını ispat etmek hiçbir zaman mümkün olmıyacaktır. Böyle almakla beraber, şimdiki italyan halkının karakterine bu çeşit bir erdemin izlerine rastlanmaktadır. Aşağı tabakaların namuslu-ca muamele karşısında duydukları minnettarlık ve yüksek tabakaların toplum hayatında gördükleri nezaketi unutmayışları, bunun açık delilleridir.

italyanlarda muhayyilenin ahlâk meziyetleriyle olan bu ilişkisi her yerde kendini göstermektedir. Gerçi bunun yanında, kuzey Avrupahlar'ın daha ziyade mizaçlarına uyarak hareket edecek oldukları hallerde italyanların görünüşte soğuk kanlı bir hesaba göre davrandıkları görülmektedir. Fakat bunun nedeni, her halde, bir bireyliğin italya'da hem daha erken ve daha kuvvetli bir şekilde, hem de daha geniş bir kitlede gelişmiş olmasıdır. Nitekim aynı gelişmenin vukubulduğu başka memleketlerde de buna benzer sonuçlar görülmektedir. Meselâ erkenden ev ve baba otoritesinden uzaklaşmak, kuzey Amerika gençliği ile italyan gençliğine mahsus olan ortak bir vasıftır. Sonradan, soylu yaratılışta olanlarda, çocuklarla anababa arasında tamamiyle özgür bir aile sevgisine dayanan bir ilişki gelmektedir.

Başka ulusların huy ve duygu âlemleri hakkında hüküm vermek son derece güç bir iştir. Bir ulus bu bakımdan yüksek bir gelişmeye erişmiş bulunabilir. Fakat bu o kadar yabancı bir tarzda olabilir ki, dışarıdan gelen bir kimse tarafından gereği gibi görülemez, hattâ büsbütün gizli kalabilir. Belki de bütün batı Avrupa ulusları bu bakımdan aynı düzeye erişmiş bulunmaktadırlar.

Muhayyilenin ahlâk üzerinde en derin etki yaptığı, salt bir güç olarak hüküm sürdüğü yer, kadınla erkeğin gayri meşru ilişkileri alanı olmuştur. Bilindiği gibi bütün ortaçağ boyunca basbayağı fuhuştan .hiçbir suretle çekinilmemiştir, tâki frengi ortaya çıkıncaya kadar. O zamanki çeşitli fuhuş hakkında karşılaştırmalı bir istatistik vermek bu esere düşer bir iş değildir. Fakat Renaissance çağı italya'sına mahsus bir husus gibi görünen şey şudur ki, evlilik -ve evlilik hukuku, belki de her yerden daha fazla de-.recede ve muhakkak ki, daha bilinçli olarak burada çiğnenmiştir. Yüksek sınıflara mensup kızlar, büyük bir özenme ile korunma altına alınmış bulunmaktadırlar ve bu bakımdan söz konusu olamazlar. Bütün tutkular, evli kadınlara yöneltilmiştir.

Dikkate değer bir nokta şudur ki, bu şartlar altında evlenmeler, ispat edilir bir şekilde azalmış değildir; ve ne de aile hayatı, benzer durumlarda kuzey memleketlerinde olabileceği derecede tahribe uğramıştır, insanlar tamamiyle keyiflerine göre yaşamak arzusunu taşıyorlar, fakat aileden hattâ tamamiyle kendilerine ait bulundukları şüpheli olsa da, asla vaz geçmek istemiyorlardı. Yine bu yüzden ırk, gerek vücut ve gerekse fikir yetenekleri bakımından değerini kaybetmiyordu. Zira XVI. yüzyıl ortalarına doğru düşün yeteneklerinde kendini gösterir gibi gözüken gerilemenin, Renaissance için mümkün olan başarılar çemberinin tamamlandığı kabul olunmasa bile, siyasal ve dinsel nitelikte olmak üzere tamamiyle belli birtakım dış sebepleri sayılabilir. Bütün zevk ve safa düşkünlüklerine karşı İtalyanlar, Avrupa'nın vücut ve kafaca en sağlam,

en soylu uluslarından biri olmakta devam etmişlerdir[17]; ve bilindiği gibi, ahlâk çok daha düzeldikten sonra da, aynı üstünlüğü bugüne kadar muhafaza etmişlerdir.

Renaissance çağının aşk ahlâkı yakından incelenecek olursa, kaynaklardaki ifadelerde dikkate değer birtakım çelişkilerin yer almış bulunduğu hayretle görülür. Hikâye yazarları ile komedi şairlerinin uyandırdıkları izlenim şudur: aşk sırf zevkten ibarettir; bu zevke kavuşabilmek için, trajik veya komik olsun, her aracı kullanmak yalnız meşru değil, fakat bu alanda ne kadar cür'etli ve küstahça hareket edilirse aynı oranda ilginç olur. Lâkin seçkin lirik şairlerle diyalog yazarları okunacak olursa görülecektir ki, bunların ruhlarında derinleşmiş, maddîlikten sıyrılmış çok yüce bir tutku yaşamaktadır; hattâ aşkın son ve en yüksek ifadesi, klâsik çağın bir inancını benimsemekte, yani ilâhî varlıkta ruhların aslında bir olduğu inancında aranmaktadır. Her iki görüş de o zaman gerçek idi ve tek bir kişide birleşebiliyordu. Büsbütün öğünülecek bir şey olmamakla beraber şu da bir gerçektir ki modern çağın kültürlü insanında da aynı duygular, ayrı ayrı basamaklarda aynı zamanda olmak üzere, mevcuttur; ve bu duygular, yalnız sessizce yaşatılmakla kalınmaz, üstelik bilinçli, duruma göre sanatkârane bir tarzda ifade olunur. Tıpkı klâsik

" ispanya egemenliğinin tamamiyle yerleşmesi üzerine memleketten nisbî bir nüfus boşalması başladığı bir gerçektir. Eğer bu, ahlâkın bozulması ile ilgili olsaydı, çok daha önceden vukubulmuş olması gerekirdi.

çağ insanı gibi, ancak modern insandır ki, bu bakımdan oıtaçağ insanının olmadığı ve olmasına da imkân bulunmadığı şekilde bir mikrokosmos'tur.

Önce, hikâyelerde yansıyan kadın ahlâkı dikkate değer. Biraz önce işaret ettiğimiz gibi bunların çoğunda evli kadınlar ve bunun bir sonucu olarak evliliğe ihanet söz konusu edilmektedir.

Yukarda (s. 536) sözü edilen, kadının erkeğe eşitliği bu hususta son derece önemli görünmektedir. Yüksek kültürlü ve bireyliği gelişmiş kadın, kuzey ülkelerinde tanınmayan bir egemenlikle kendi başına buyrukluk etmektedir. Sadakatsizliği de, bunun dış sonuçlarından korunabildiği sürece hayatında oralardaki gibi korkunç bir gedik açmaz. Karısından kocanın sadakat beklemek hakkı, kıza talip olma ve nişanlanma safhalarının şiiri ile tutkusu sayesinde kuzey Avrupalılara sağlandığı ölçüde sağlam temellere dayanmamaktadır. Genç kadın, gelecekteki kocası ile çok yüzeysel bir tanışmadan, sonra, doğrudan doğruya ana-baba veya manastır himayesinden çıkarak hayata karışmaktadır; ve artık gayet hızlı bir şekilde onun bireyliği gelişmektedir. Başlıca bu nedenle kocanın karısı üzerindeki hakları birçok kayıtlarla bağlıdır; bunları *ius quaesitum,* (müktesep hak) ışığı altında gören bir kimse de evlilik sözleşmesinin kalple ilgili-yanlarını değil, sadece dış şartlarını göz önünde tutar. Meselâ ihtiyar bir adamın güzel ve genç karısı, genç bir aşıkmm hediyeleriyle mektuplarını, şerefini *(honestâ)* korumak için kesin kararla reddetiyor, "fakat delikanlının aşkından, büyük meziyetleri do-

layısiyle, sevinç duyuyordu ve soylu bir kadının, şerefine leke gelmeksizin, mükemmel bir insanı sevebileceğini kabul ediyordu"[18]. Fakat, böyle bir ayırtıdan kendini büsbütün kaptırmaya giden yolun ne kadar kısa olduğu meydandadır.

Bir kadının kendini başka bir erkeğe kaptırması, kocasının sadakatsizliği de üzerine eklendiği hallerde meşru gibi sayılmaktadır. Bireyliği gelişmiş kadın, kocasının sadakatsizliğini sadece bir ıztırap olarak değil, fakat aynı zamanda bir hafifsenme ve alçaltılma, bir aldatılma olarak duymaktadır. Böyle bir ruh haleti içinde, çok kez oldukça soğukkanlı bir bilinçle, kocasından, hak ettiği öcü almaya koyulmaktadır, ilgili durum için en uygun cezanın kestirilmesi kendi takdirine bırakılmış bir şey olur. Meselâ en acı bir hakaret, tamamiyle gizli kaldığı takdirde, barışmak ve bundan böyle durulmuş bir hayat sürmek için bir çıkar yol olabilir. Bu gibi olayları öğrenen veya zamanın genel havasına uyarak uyduran hikayeciler, intikamın son derece isabetli ve bir hüner eseri olduğu hallerde, büyük hayranlık duymaktadırlar. Tabiîdir ki, koca, böyle bir misilleme hareketini esas itibariyle hiçbir zaman haklı görmemekte ve sırf korku veya tedbirlilik dolayısiyle buna boyun eğmektedir. Böyle olmayan hallerde, karısının sadakatsizliği dolayısiyle üçüncü şahıslar tarafından alay edileceğini beklediği veya hiç olmazsa bundan çekinmek ihtiyacını duyduğu takdirde iş trajik bir nitelik al-

[18] Giraldi, Hecatommithi III, Nov. 2. — Buna çok yakın bir tanık da Cortigiano, L. IV, fol. 180.

maktadır. En sert bir tarzda karşılık verilip öc alındığı, öldürüldüğü olaylar, az görülen hallerden değildir. Bu gibi zora başvurma olaylarının gerçek kaynağını teşkil eden etken olarak son derece karakteristik görünen nokta şudur ki, kocasından başka, kadının erkek kardeşleri[19] ile babası da kendilerini böyle bir hareket için haklı, hattâ yükümlü saymaktadırlar. Demek oluyor ki, bunda kıskançlığın hiç, ahlâk duygusunun pek az, fakat üçüncü şahısların istihzalarına uğramaktan kurtulmak isteğinin en büyük payı vardır. Bandello[20] şöyle diyor: "Bugün bir kadının, dul kaldıktan sonra canı ne isterse yapabileceği düşüncesiyle, kendi zevkini tatmin için kocasını zehirlediği görülüyor. Bir başkası, gayri meşru ilişkilerinin meydana çıkacağı korkusu ile, kocasını sevgilisine öldürtmektedir. Sonra babalar, erkek kardeşler ve kocalar, ayıbı ortadan kaybetmek için zehir, kılıç ve daha başka araçlarla ayağa kalkıyorlar; buna rağmen birçok kadınlar, kendi hayatlarını ve namuslarını hafifseyerek tutkularına göre yaşamaya devam etmektedirler". Başka bir yerde Bandello, daha ılımlı bir ruh haleti

[19] Bir erkek kardeş tarafından (Perugia'da 1455 tarihinde) özellikle çok korkunç bir şekilde alınmış bir intikam örneği, Graziani'nin kroniğinde yer almaktadır: Arch, stor. XVI, I, p. 629. Erkek kardeş, huvardayı, kızkardeşinin gözlerini oymağa zorlamış ve sonra sopa ile kovalamıştır. Bu iki kardeş, şüphesiz, Oddi ailesinin bir koluna mensup idiler; aşık ise, sadece bir halatçı idi.

[20] Bandello, Parte I, Nov. 9 ve 26. — Karının günahını çıkaran papaz bazen koca tarafından rüşvetle elde edilmekte ve böylece karının ihanetini kocasına bildirmektedir.

içinde şöyle feryad ediyor: "ne olurdu, her gün filana karısını öldürdü, çünkü sadakatsizliğinden şüpheleniyordu; falancı kızını boğdu, çünkü gizli olarak evlenmişti; beriki kız kardeşini öldürttü, çünkü kendisinin istemediği birisiyle evlenmeye kalkışmıştı gibi sözler işitmeseydik! Biz erkekler aklımıza gelen her şeyi yapmak istediğimiz halde aynı şeyleri zavallı kadınlara esirgemek, gerçekten büyük bir zulümdür. Hoşumuza gitmeyen bir şey yaptıklar; zaman hemen ip, hançer ve zehir elimizde ortaya çıkarız. Erkekler için ne kadar büyük bir çılgınlıktır ki, kendi ve aile şereflerini bir kadının arzusuna bağlı sanırlar!" Ne yazık ki, bu gibi olayların trajik bir sonuca varacağı bazen öyle bir kesinlikle biliniyordu ki, hikayeci, henüz sapa sağlam dolaşan tehdit altındaki bir aşıkı ölmüş bir adam sayabiliyordu. Hekim Antonio Bologna[21], Malfi düşesi iken dul kalan bir Aragon prensesi ile gizli olarak evlenmişti. Çok geçmeden erkek kardeşleri kadını ve çocuklarını ele geçirdiler, ve bir şatoda öldürdüler, ölümden haberi olmayan ve umut verilerek oyalanan Antonio, kiralanmış katillerinin daha şimdiden pusuda bekledikleri Milano'da bulunuyor ve tppolita .Sforza'nın bir meclisinde lavta ile felâketinin öyküsünü çalıp söylüyordu. Adı geçen ailenin bir dostu olan Delio, "hikâyeyi bu noktaya kadar Scipione Atellano'ya anlattı ve bu macerayı hikâyelerinin birisine konu yapacağını, çünkü Antonio'nın öldürüleceğine kani bulunduğunu ilâve etti". Delio ile Atellano'nın nerdeyse gözleri önünde doktorun nasıl

« Bak: yukarda sayfa 532 ve not 29.

öldürüldüğünü Bandello (26, 1), gayet dokunaklı bir biçimde tasvir etmektedir.

Bununla beraber hikayeciler, karı koca arasında ihanet olarak meydana gelen anlamlı, kurnazca, ve komik olaylara daima sempati göstermektedirler. Evlerde oynanan saklambaç oyunlarını, sembolik işaret ve haberleri, aşıkın saklanabileceği ve tehlike anlarında görülmeksizin uzaklaştırılabileceğı biçimde önceden hazırlanmış, içine birer de yastık konmuş olan, tatlılarla dolu sandıkları ve benzeri gizli yerleri büyük bir neşe ile tasvir etmektedirler. İhanete uğrayan koca, duruma göre ya aslında gülünç bir insan olarak veya korkunç bir intikamcı olarak gösterilmektedir. Karıma fena ve zâlim, kocanın veya aşıkın suçsuz kurban olarak tasvir edilmek istenmesinden başka bir üçüncü hal mevcut değildir. Burada bir noktaya işaret etmek gerektir: bu gibi yazılar, aslında hikâyelerden ibaret değil, fakat gerçek yaşamın korkunç örnekleridir[22].

İtalyan hayatının XVI. yüzyıl boyunca tspanyollaştırılması ile, kullandığı araçlarda son derece sert ve zâlim olan kıskançlık, belki daha da artmıştır. Fakat bu kıskançlığı, daha önce mevcut bulunan ve kaynağını doğrudan doğruya İtalyan Renaissance'mdan alan sadakatsizliğin ayniyle misillenmesi işinden ayırmak gerektir. Son aşamasını. bulan kıskançlık, XVn. yüzyıl sonlarına doğru, İspanyol kültürü etkisinin azalması ile, tam tersine dönmüş, zampara *(Cisisbeo)'yı* bir evde bulunması zorunlu bir figür sayan ve bundan başka bir veya bir-

[22] Bir örnek olarak: Bandello, Parte I, Nov. 4.

kaç tane daha aşıkm aile içinde düşüp kalkmasını hoşgören tam bir kayıtsızlık, geniş mezlheplilik halini almıştır.

Fakat, tasvii edilen olayları baştan başa dolduran ahlâk düşüklüğü görüntülerini başka memleketlerde olup bitenlerle mukayese etmeğe kim girişmek ister? Meselâ Fransa'da evlilik bağı XV. yüzyıl boyunca Italya'dakinden gerçekte daha mı kutsal idi? *Fabliaux* ve *FaTces'ler** bizi bu hususta •çok şüpheye düşürmektedir. Daha ziyade öyle anlaşılıyor ki, Fransızların evlilik hayatında sadakatsizlik, aynı derecede sık sık, trajik sonuçları ise daha .seyrek meydana gelmiştir. Bunun da nedeni, bireyliğin Italya'dakinden daha az gelişmiş ve dolayısiyle daha az iddialı bulunmasıdır, öte yandan, daha •çok Germen budunlarının lehinde sayılabilecek kesin bir kanıt var gibi görünmektedir. Bu, kadın ve kızların sahip bulundukları daha geniş ölçüdeki özgürlüktür. İngiltere ve Hollanda'da görülen bu hürriyet, İtalyanlar'ın dikkatlerini çekmiş, hoşlarına gitmiştir (s. 541 not 7). Bununla beraber, buna da öyle fazla bir değer vermek doğru değildir. Muhakkak ki, sadakatsizlik buralarda da sık sık görülen bir haldi ve bireyliği gelişmiş insan bunu trajik sonuca kadar götürüyordu. O zamanki kuzey Avrupa •memleketleri hükümdarlarının bazen ilk şüphe üzerine zevcelerine karşı nasıl davrandıklarını göz önüne getirmek, bu hususta kâfi bir fikir verir.

O zaman İtalya'da kadınlarla ilişkide gayri meşru yollara sapanlar, sadece basbayağı şehvet

* Farce: Esatir ve efsaneleri anlatan manzume, bir bölümden ibaret kaba kcmedi. (Çevirmen)

duygularını, normal insanın bayağıca isteklerini besleyen kimselerden ibaret değildi; bunlardan başka en soylu, en seçkin insanlar da aynı tutkuya kapılmış bulunuyorlardı. Bunun nedeni, sadece genç kızların toplum hayatı dışında kalmış bulunmaları değil, fakat aynı zamanda özellikle evlilik hayatı sayesinde olgunlaşmış kadının, mükemmel erkeği kendine çekmekteki sihirli gücü olmuştur. Böyle .erkeklerdir ki, lirik şiiri en yüksek perdeden çalmışlardır ve treteleriyle diyaloglarında da kemirici tutkunun ülküleştirilmiş bir tablosunu vermeğe çalışmışlardır: *Vamor divino.* Kanatlı Tanrının zalimliğinden şikâyet ederken kastettikleri şey yalnız sevgilinin merhametsizliği veya çekingenliği değil, fakat aynı zamanda ilginin gayri meşru oluşu bilincidir. Onlar, bu mutsuzluğun üstüne aşkı mânevileştirme yoluyla çıkmağa çalışmaktadırlar. Aşkın böyle mânevileştirilmesi, plâtonik ruh öğretisine dayanmakta ve Pietro Bembo'da en ünlü temsilcisini bulmaktadır. Bembo, bu fikirlerini, *Asolani'sinin* üçüncü kitabında doğrudan doğruya ve *Cortigiano'*-nın dördüncü kitabı sonundaki o görkemli söylevi kendisine söyleten Castiglione'nin aracılığı ile ifade etmiştir. Her iki yazar da hayatın zevklerinden el etek çekmiş değillerdi. Fakat o vakitler aynı zaman» da hem meşhur ve hem de iyi bir insan olmak bir değer ifade etmektedir ve bu vasıflar her ikisinde de inkâr kabul etmez şekilde mevcuttur. Çağdaşları bu adamların söylediklerini gerçek duyuşlarının ifadesi olarak kabul ediyorlardı; bizim de bütün bu sözleri yapmacık sayarak küçümsemeye hakkımız yoktur. *Cortigiano'daki* söylevi okumak zahmetine

Sonradan, 1500 karnavalıma Cesare Borgia, kendi adına cür'etkârane bir temsil ile, Julius Caesar'ın zafer alayını, onbir muhteşem araba ile temsil ettirdi[52]; şüphesiz bu olay, jübile ziyaretçilerini darıltmıştı (s. 187). — Güzelliği ve zevkle tertibi ile meşhur olmuş iki *Trionfi,* Floransa'da birbirine rakip iki dernek tarafından 1513 tarihinde X. Leo'mn Papalığa seçilmesi münasebetiyle yapılan kutlamada temsil olunmuştur". Bunlardan biri, insan hayatının üç çağını, ötekisi ise dünyanın dört çağını gösteriyordu; sonuncusu, Roma tarihinden alınmış beş anlamlı tablo ile ayrıca *Satürn** altun çağını ve bu çağın kesin olarak yeniden getirilişini tasvir eden iki allegori halinde idi. Arabalarda görülen-zengin bir mahayyile ürünü süsler, Floransa'lı büyük sanatçıların eserleri olduğu hallerde, öyle bir izlenim bırakıyordu ki, bu gibi temsillerin daima ve belli zamanlarda tekrarlanması herkesçe gönülden isteniyordu. Floransa'ya bağlı şehirler, şimdiye kadar her yıl biat günleride sembolik bağışlarını (değerli kumaşlar ve mumlar) sadece sunmakla yetinmişlerdi; şimdi[54] ise tüccarlar birliği, hem bu haraç eşyasını taşımak ve hem de sembolleştirmek amacı ile, on araba yaptırdı; sonradan bunların sayısı artırılacaktı. Arabalardan bazılarını süsleyen ressam Andrea del Sarto, hiç şüphesiz onlara son derece

[52] Tommasi, Vita di Cesare Borgia, p. 251.
[03] Vasari XI, p. 34 ve sonrası. Vita di Puntormo. Kendi nevinde çok önemli bir kayıt.
* Satürn: Eski mitolojide zaman Tanrısı ve **tanrıların** başı olan Jüpiter'in babasıdır. (Çevirmen)
" Vasari VIII, p. 264, Vita di Andrea del Sarto.

muhteşem bir biçim vermekte kusur etmiyordu. Bu gibi haraç ve ganimet arabaları, harcanacak fazla para elde bulunmasa da, artık her şenlikte yer alan bir öğe olmuştu. 1477 de Siena'hlar, kendilerinin de dahil bulundukları Ferrante ile W. Sixtus arasındaki bağlaşmayı, bir arabayı şehirde dolaştırmak suretiyle ilân ettiriliyorlardı; bu arabanın içinde "barış tanrıçesi kılığına sokulmuş birisi, bir zırh ve daha başka silâhlar üzerinde duruyordu"[55].

Venedik'te yapılan şenliklerde arabanın yerini gemi almış ve ihtişam, karada değil fakat denizde gelişerek göz kamaştırıcı bir düzeye erişmiştir. 1491 tarihinde Ferrara prenseslerini (S. 473) karşılamak üzere *Bucintoro* (doçun görkemli gemisi)'nin denize açılması, tamamiyle masal gibi bir gösteri olarak bize şöyle tasvir olunmaktadır[56]: Bucintoro'nın önünde halı ve çelenklerle süslenmiş sayısız gemi yol alıyordu; içerlerinde parlak kostümler giymiş gençler bulunuyordu; dört yanına yerleştirilmiş havalandırıcı makineler üzerinde çeşitli Tanrıların sembolü olan işaretlerle cinler uçuşuyorlardı; daha aşağıda deniz Tanrıları (Triton) ve su perileri kılığına girmiş figürler gruplanmışlardı. Bütün hava müzik nağmeleri ve hoş kokularla dolmuş, altın işlemeli sancaklar dalgalanıyordu. Bucintoro'nın ge< risinde her çeşit deniz araçlarından oluşan o kadar kalabalık bir filo geliyordu ki, bir mil boyunca denizi görmek mümt&a değildi. Aynı şenlikte yapılan

[55] Allegretto: Murat. XXIII, Col. 783. Tekerleklerden birinin kırılması, kötüye alâmet olarak yorumlanmıştır.

M M. Anton. Sabellici Epist. L. III. fol. 17.

öteki gösteriler arasında, yukarıda söylediğimiz pantomimadan başka söylenmeğe değer bir yenilik olarak, güçlü kuvvetli elli genç kızın kürek yarışını kaydedelim. XVI. yüzyılda[57] soylular, şenlikler düzenlemek amaciyle, özel korporasyonlar halinde teşkilâtlanmış bulunuyorlardı. Bu şenliklerin başlıca gösterisini, bir gemiye yerleştirilmiş garip bir makine teşkil ediyordu. Bu cümleden olmak üzere meselâ 1451 deki bir *"Sempiterni"* bayramında büyük kanal boyunca yuvarlak bir evren dolaştırılmış ve bunun açık bırakılan iç kısmında parlak bir balo verilmişti. Venedik'in karnavalları da baloları ile, alayları ve türlü türlü temsil gösterileri ile meşhurdu. Bazen San Marco Alanı, yalnız mızrak oyunları (s. 537 vd. 561) için değil, aynı zamanda denizden uzak memleketlere mahsus olan tarzda *Trion-*/i'ler icra etmek için de yetecek kadar genişlikte yer sağlıyordu. Bir barışın imzalanması[58] münasebetiyle düzenlenen bir şenlikte dindar tarikatlar (scuole)'ın her biri alayda kendine düşen rolleri üzerine almıştı. Bunda kırmızı mumlar yanan altın şamdanlar, çalıp söyliyen insan grupları ve ellerinde altın kâseler ile bereket sembolü olarak borular taşıyan kanatlı çocuklar arasında bir araba görülüyordu. Arabanın içinde Nuh ile Davut beraberce bir taht üstünde oturmuşlardı. Sonra hazineler yüklü

[57] Sansovino, Venezia, fol. 151 ve sonrası. — Birlikler, Pavoni, Accesi, Eterni, Realli, Sempiterni adlarını taşıyorlardı; bunlar, r mraları Academia'lar haline gelrnif olan birliklerdir.

[58] Büyük bir ihtimalle 1495 te. Kars. M. Anton. Sabellici Epist. L. V, Fol. 28.

bir deveyi süren alaybaşı *(Abigail)* ve siyasî figürler taşıyan ikinci bir araba geliyordu; arkasından Venezia ile Liguria arasında îtalia ve yüksekçe bir basamakta bağlaşık hükümdarların armaları ile üç peri göründü. Peşinde de, anlaşıldığına göre, çevresi yıldızlarla çevrilmiş büyük bir dünya küresi yer almıştı. Eğer okuduklarımızı doğru anladıksa, öteki arabada, sözü geçen hükümdarlar, canlı figürler halinde, hizmetçileri ve armaları ile oturuyorlardı.

Karnavalın asıl kendisi, büyük temsil ve alaylar gibi gösteriler bir yana bırakılsın, XV. yüzyılda İliç bir yerde Roma'da olduğu kadar zengin çeşitli biçimler göstermiş değildir[00]. En başta, koşu yarışları Roma'da çok değişik ve çeşitli idi; at, manda, merkep yarışları düzenlenir, yine yaşlı adamlar, gençler, Yahudiler ve ilaah... arasında koşular yapılırdı. Papa II. Paul da, oturduğu Palazzo di Venezia önünde kitle halinde halka yedirir içirirdi. Sonra, ilkçağdan beri belki de hiç ara verilmeden yaşatılan *Piazza* Nawwa'daki oyunlar, parlak savaş oyunları niteliğinde idi; atlılar bir çarpışma gösterisi ve silâhlı vatandaşlar da bir geçit resmi yaparlardı. Maske kullanmak hususunda büyük bir

™ Infessura,: Eccard, Scriptt. n, Col, 1893, 2000. — :Mich. Cannesius, Vita Pauli II.: Murat. III. II. Col. 1012. — Platina, Vitae Pontiff., p. 318. — Jac. Volateran.: Muratori XXIII, Col. 163, 194. — Paul. Jov. Elogia, sub Juliano Caesarino. — Başka yerlerde kadınlar da koşu yarışları yaparlardı: Diario Ferrarese,: Murat. XXIV. Col. .384.

serbestlik verilmişti ve bazen aylarca devanı ederdi[60]. Papa V. Sixtus, kentin en kalabalık semtlerinde, *Campo Fiore'de* ve *Banchi* yakınlarında maskeli insan toplulukları arasından geçmekten çekinmiyordu; fakat, maske giymiş insanlar kendisini Vatikan'da ziyaret etmek isteyince bunları kabulden kaçınmıştı. Daha önceleri kardinaller arasında görülmüş olan kötü bir alışkanlık Papa VIII. înnocent zamanında son haddini buluyordu: 1491 karnavalında kardinaller, birbirlerine, parlak kostümlü ve maskeli insanlarla, maskaralar ve uygunsuz şarkılar söyleyen kimselerle dolu arabalar göndermişlerdi; şüphesiz yanlarında atlılar bulunuyordu. — Öyle görünüyor ki, karnavaldan başka büyük fener alaylarının da değerini ilk kez Romalılar anlamış ve uygulamışlardır. 1459 da Mantua Kongresinden döndüğü zaman[61] II. Pius, sarayı önünde ata binmiş halk tarafından meş'alelerle karşılandı ve sarayın önünde fener alay yapıldı. Bununla beraber IV. Sixtus, meş'ale ve zeytin daüariyle halkın bir gece ziyaretini kabul etmemeyi yeğ tutmuştur[62].

Fakat, edebiyatta da büyük bir anıt bırakmış olan belli bir alay geçidi türü ile Floransa karna-

«° VI. Alexandr zamanında bir defa Ekim ayından Büyük Perhiz zamanına kadar sürmüştü. Kars. Tommasi, 1. c. p. 322.

61 Pii n Comment., L. IV, p. 211.

«2 Nantiporto: Murat. III, n, Col. 1080. Bir barış yapıldığı için ona teşekküre gelmişlerdi; fakat sarayın kapısını kapalı buldular ve dört bir yana asker yerleştirilmiş olduğunu gördüler.

vali, Roma'nınkine de üstün gelmiştir[63]: yaya ve atlı olarak bir maskeli insan topluluğu arasında fantezi bir biçime sokulmuş çok büyük bir araba görünür; arabanın içinde ya allegorik bir yüz veya gerekli maiyeti ile bir figürler grubu bulunur: her biri gözlüklü ve dört yüzlü bir baş olarak "kıskançlık", kendilerine delâlet eden yıldızlarla "dört mizaç", üç talih Tannçesi (Parze) önünde zincire vurulmuş duran ümit ve korku üzerinde bir tahta oturmuş olduğu halde "zihin açıklığı", dört öğe, insan hayatının çağları, rüzgârlar, mevsimler ve ilaah.. gibi. Meşhur ölüm arabası da oradadır; içindeki tabutlar o anda açılır. Bazan Bacchus ve Ariadne,, Paris ve Helena ve ilaah.. gibi muhteşem bir mitolojik sahneye rastlıyoruz. Ya da hep bir araya gelmeleri halinde bir toplumsal sınıf, bir kategori teşkil eden birtakım insanlardan oluşan bir heyet buluyoruz: Meselâ dilenciler, pınar perileri ve avcılar, hayatta iken merhametsiz kadınlar olan zavallı ruhlar, dünyadan elini ayağını çekmiş olanlar (târik-i dünyalar), başıboş gezginciler, astrologlar, şeytanlar, belli mal satıcıları, hatta *il popolo,* kötü cins insan olmaları dolayısiyle yakınmalarım şarkıları ile belirtmek zorunda kalan kimseler gibi. Toplanmış ve bize intikal etmiş olan türkü ve şarkılar, bazen çok dokunaklı, bazen mizahlı ve bazen de açık saçık bir eda ile bu çeşit şenlikleri izah etmektedir. En edep-

[63] Tutti i trionfi, carri, mascherate, o canti carnascialeschi, Cosmopoli 1750. — Macchiavelli, Öpere minori, p. 505. — Vasari VII, p. 115 ve sonrası, Vita di Piero di Cosimo; bu çeşit şenliklerin gelişmesinde Piero di Cosimo-Jiın esaslı bir payı olduğu anlatılmaktadır.

sizce olanlardan bir kısmı Lorenzo Magnifico'ya. malolunmuştur; bunun nedeni gerçek yazarının *keo** di adını açıklamağa cesaret edememesi olsa gerektir. Bu nokta ne olursa olsun, Bacchus ile Ariadne sahnesi gösterildiği sırada söylenen o güzel şarkı, kesinlikle söylenebilir ki, Lorenzo'nındır. Bu şarkının nakaratı, kulağımıza, Renaissace çağı ihtişamının kısa süreceğini sezen bir ruhun duyduğu üzüntünün XV. yüzyıldan kopup gelen bir yankısı etkisini yapmaktadır.

Quanto e bella giovinezza,
Che si fugge tuttavia!
Chi vuol esser lieto, sia:
Di doman non c'e certezza*.

Gençlik ne kadar güzeldir
Ki, çarçabuk geçer!
Şen olmak isteyen şen olsun:
Yarına güven olmaz.

ALTINCI BÖLÜM

AHLÂK, GÖRENEK VE DİN

Dünyada yaşayan çeşitli budunların Tanrı, erdem ve ölümsüzlük gibi yüce kavramlara olan ilişkileri gerçi belli bir dereceye kadar araştırılabilir; fakat sıkı bir surette karşılaştırmalarla bunların tam anlamiyle tasvir edilmesine hiçbir zaman imkân yoktur. Bu alanda deliller ne kadar açık görünürlerse, kesin yargılara varmaktan ve bu hükümleri genelleştirmekten o oranda kaçınmak zarureti vardır.

Bu düşünce, birinci derecede ahlâk üzerine verilecek yargılar için geçerlidir. Kavimler arasında birçok karşıtlıklar ve ince ayrılıklar bulup göstermek mümkündür; fakat hepsini birleştirip bir bütün halinde salt bir toplam elde etmek için insan görüş ve anlayışının gücü yetmez. Millî karakterlerin, suç ve vicdanların muhasebesi dünyanın sonuna kadar bir sır olarak kalacaktır; her şeyden önce şu nedenle ki, kusurların ikinci bir yanı vardır ve bu yanlarına bakılırsa aynı kusurlar millî özellikler, hattâ erdemler olarak görünürler. Uluslar hakkında genel değer yargıları vermekten, hem de bazen bu konuda çok kesin deyimler kullanmaktan hoşlanan yazarlar, varsın istedikleri gibi serbestçe

hareket ede dursunlar; bunların keyiflerini kaçırmamak gerekir. Batı ulusları birbirlerine fena muamelede bulunabilirler, fakat çok şükür ki, birbirlerini yargılayamazlar. Kültürü, başarıları ve başından geçenleri ile modern dünyanın tümüyle hayatına içten içe karışmış olan büyük bir ulus, suçlansa veya af edilse de, her şeye tahammül edebilir; nazariyecilerin onayı olsun ya da olmasın, hayatını sürdürür gider.

işte, burada söyliyeceklerimiz, birtakım yargılar değil, fakat italyan Renaissance'ım uzun yıllar inceleme sonucunda elde edilmiş bir sıra notlardan ibarettir. Bu notların çoğu yüksek tabakaya ilişkindir, ve bu yüzden değerleri çok daha sınırlı kalmaktadır. Yüksek tabakayı alıyoruz, çünkü Avrupa'nın öteki ülkelerine oranla İtalya'da bu tabakanın iyi ve kötü yanları hakkında daha zengin bilgimiz vardır. Bununla beraber, gerek şöhret ve gerekse rezaletin burada her yerden daha yüksek bir sesle karşımıza çıkması dolayısiyle de, genel bir ahlâk bilançosuna bir adım bile yaklaşmış olmuyoruz.

Kavimlerin karakter ve alın yazılarının teşkil ettiği, doğuştan var olan yeteneklerle deneylerden kazanılan bilgilerin birbirleriyle kaynaşarak yeni bir bütünü meydana getirdiği ve ikinci, üçüncü bir tabiat haline geldiği, hattâ ilk bakışta asıl ve esas sayılabilen fikrî yeteneklerin bile ancak oldukça geç bir zamanda vücut bulduğu o derinliklere kimin gözü nüfuz edebilir? Meselâ italyanlar, sonradan kendilerine mahsus bir özellik teşkil eden bütün varlıklarındaki o akıcı canlılık ye güvene, ele aldıkları

her çeşit konuyu sanki oynar gibi söz ve şekil ile tasvir etmek gücüne acaba XIII. yüzyıldan önce de iahip bulunuyorlar mı idi? — Bu gibi soruları ceraplandıramadığımız takdirde nasıl olur da içinde ruh ile ahlâkın hiç durmadan iç içe taşıp durduğu o son derece zengin ve aynı ölçüde ince damarlar hakkında bir yargı verebiliriz? Şüphesiz şahsî bir kanaat vardır ve bunun da sesi vicdandır. Fakat ulusların ahlâk ve karakterleri üzerinde genel yargılar vermekten kendimizi alıkomalıyız. En ağır hasta gibi görünen bir budun sağlığa yakın olabilir; buna karşılık görünürde sağlıklı olan bir budun da çok gelişmiş bir ölüm tohumunu içinde taşıyabilir ve bu ancak tehlike karşısında kendini açığa vurur.

XVI. yüzyıl başlarında, Renaissance kültürü en yüksek noktasına eriştiği ve aynı zamanda italyan ulusunun siyasî felâketi değişmez bir gerçek gibi ortada göründüğü zaman, felâketi, her tarafta hüküm süren büyük ahlâk düşüklüğü ile ilgili gören ciddî düşünürler yok değildi. Bunu yapan, her millette ve her zaman felâket günlerinde kendilerini fenalıklardan şikâyette bulunmakla görevli sayan bazı ahlâk vaizleri değil, fakat Macchiaveli gibi büyük çapta bir kişi idi. En önemli eserlerinden birinde[1] Machiavelli bunu açıkça ifâde ediyor: Evet, biz İtalyanlar her ulustan daha dinsiz ve daha ahlâksız insanlarız. — Başka birisi belki de şöyle der-

[1] Discorsi L. I, e. 12, c. 55: italya, bütün memleketlerden daha fazla derecede bozulmuştur. Sonra, başta Fransızlar ve İspanyollar gelirler.

di: Biz italyanlar her ulustan daha yüksek bir bireylik gelişmesine erişmiş bulunuyoruz; çünkü hükümdarlarımız gayrimeşru, memurları ile yargıçları fena insanlardır. — Macchiavelli şöyle ilâve ediyor: çünkü kilise, kendisini temsil edenlerle en kötü örnekler veriyor.

Biz de burada "çünkü klâsik çağ kültürü bu bakımdan elverişsiz etkiler yapmıştır" diye ilâve edelim? — Böyle bir ifade ancak çok dikkatli surette yapılacak sınırlandırmalarla kabul edilebilir. Her şeyden önce bu, belki hümanistler (s. 414 vd.) hakkında, özellikle bunların yaşayışlarındaki uçarılık bakımından, doğru olabilir. Fakat geri kalan italyanlar için durum, aşağı yukarı şudur: Hıristiyanlığın hayat idealinin, yani kutsallığın yerini, klâsik kültür tanınlalıdan beri, tarihi büyüklük ideali almıştır (s. 232, not). Böylece, anlaşılması kolay sebepler dolayısiyle, büyük adamlarda mevcut bulunmasına rağmen büyüklüklerine gölge düşürmemiş olan birtakım kusurlar da hoş görülüyordu, ihtimal ki, bu, bilinmeyerekten yapılıyordu. Gerçekten de bunun nazarî delillerini vermek gerekiyorsa bunları yine hümanistlerde aramak zorundayız. Nitekim muselâ Paolo Giovio, Ginagalezzo Visconti'nin yeminini bozmasını, bu sayede bir devlet kurmak imkânını sağladığı için, Julius Caesar örneğini ileri sürerek sakıncasız görmektedir[2]. Floransa'h büyük tarih yazıcıları ile siyaset adamlan, bu gibi kölece nakledilen fikirlerden tamamiyle uzaktırlar; yargılarında ve eylemlerinde kendi devlet bi-

[2] Paul. Jov. viri illustres: Jo Gal. Vieecomea.

çimlerinin onlarda zorunlu olarak ilkçağ düşüncesine benzer bir düşünüş yaratmış olmasından ileri gelmektedir.

Bununla beraber italya,. XVI. yüzyıl başlarında derin bir ahlâk bunalımı içinde bulunmaktadır ve en aklı başında insanlar bundan kurtulmak umudunu hemen hemen kaybetmiş durumdadırlar.

Fenalığa karşı en sağlam bir kale teşkil eden ahlâk gücü ile söze başlıyalım. Çağın en yetenekli insanları, bu gücü şeref duygusunda bulacaklarını sanıyorlardı. Bu, vicdan ile bencilliğin birbirleriyle kaynaşmasından meydana gelen muammalı bir alaşımdır ve modern insanda, kendi suçu ile veya değil, her şeyini, inancını, sevgi ve umudunu kaybettikten sonra da geri kalan bir manevî değerdir. Bu şeref duygusu, keskin bencillikle ve büyük kusurlarla uzlaşabilmektedir; aynı zamanda çok şaşırtıcı aldanışlara elverişlidir. Fakat bir insan seciyesinde henüz kaybolmamış bulunan bütün yüce öğeler de bunun etrafında toplanabilir ve bu kaynaktan yeni kuvvetler kazanabilir. Şeref duygusu, bugün, genellikle düşünüldüğünden çok daha geniş bir anlamda, kültürlü Avrupa insanının hareket yönünü belirleyen bir öğe haline gelmiştir. Bundan, başka ahlâk ve dine hâlâ sadakatla bağlı kalan kimselerin çoğu, en hayatî kararlarını, farkında olmaksızın, yine aynı şeref duygusuna göre verirler ([2]a)*

[2] a Şeref duygusunun bugün işgal ettiği mevki hakkında düşünceler için bak: Prevost-Paradol, la France nouvelle, Livre III, chap. 2 (yazıldığı tarih 1868).

Gerek klâsik çağ insanlarında bu şeref duygusunun özel biçimlerini göstermek ve gerekse sonradan ortaçağda özel anlamda bir şeref kavramının belli bir sınıfın malı haline getirildiğini anlatmak, konumuz dışında kalır. İnsanın davranışında şeref duygusu yerine sadece vicdanı başlıca etken sayan kimselerle de tartışmaya girecek değiliz. Gerçekten böyle olsaydı çok daha güzel, çok daha iyi olurdu. Ancak, itiraf etmek gerektir ki, en doğru kararlar, "bencillikle az veya çok derecede bulandırılmış" vicdanlardan çıkmaktadır; o halde bu karışmayı kendi adı ile anmak yerinde olur. Gerçi Renaissance çağı İtalyanlarında bu şeref duygusunu doğrudan doğruya şöhret düşkünlüğünden ayırt etmek güçtür; çok kez şeref duygusu şöhret isteğine dönüşmektedir. Bununla beraber ikisi, nitelik bakımından ayrı ayrı şeyler olarak kalmaktadır.

Bu konu üzerinde o zamandan kalma ifadeler •eksik değildir. Birçok ifadeler yerine burada hepsini temsil etmek üzere yalnız en önemli gördüğümüz bir tanesini söylemekle yetineceğiz. Bunu Gicciardini'nin son zamanlarda gün ışığına çıkarılan *"Vecizeler"* inden[3] alıyorum. "Kim şerefi yüksek tutarsa her şeyi başarır, çünkü böyle bir kimse ne zahmetten, ne tehlikeden ve ne de para harcamaktan kaçınır; bunu doğrudan doğruya kendimde denedim; söyleyebilirim ve yazabilirim ki, insanların, çıkış noktalarş bu kuvvetli uyarma olmayan eylemleri £>oş ve ölüdür". Şüphesiz ki, biz şunu ilâve etmek

[3] Franc. Guicciardini, Ricardi Politici e Çivili, N. 118. <Opere ınedite, vol. I).

zorundayız: Yazarın hayatı hakkında elimizdeki başka bilgilere göre, burada söz konusu olan, asıl şöhretin kendisi değil, ancak şeref duygusudur. Fakat, bu noktayı belki de bütün İtalyanlardan daha kuvvetli bir surette belirten, Robelais olmuştur. Gerçi araştırmalarımıza onun adını, istemeye istemeye karıştırıyoruz; daima barok kalan bu büyük Fransız'ın çizip önümüze serdiği tablo, Renaissance'ın şekilsiz ve güzelliksiz nasıl bir manzara almış bulunacağı hakkında aşağı yukarı bir fikir vermektedir[4]. Fakat onun Thelemit'ler manastırında ideal bir durum tasvir eden sözleri, kültür tarihi bakımından kesin nitetikte bir delil teşkil etmektedir; eğer bu son derece kuvvetli muhayyile olmasaydı, muhakkak ki, XVI. yüzyılın tablosu noksan kalmış olurdu. "Serbest irade Tarikati" 'ne mensup bay ve bayanlarına bu durumu anlatırken şunları söylüyor[5]:

En leur reigle n'estoit que ceste clause: Fay ce que vouldras Parce que gens libres, bien nayz[6], bien

* Bunun en yakın paraleli Merlinus Coccajus <Teofilo FolengoVdır. Muhakkak ki, Rabelais, bunun *Opus Macaronicorum'mm* (sayfa 226, 370) tanımış ve çok kere buna atıflar yapmıştır (Pantagruel L. II. eh. 1 ve eh. 7, son kısmı). Hattâ Gargantua ve Pantagruel'i yazmak fikrinin bile Merlinus'dan alınan ilham sayesinde gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

0 Gargantua L. I, chap. 57.

6 Bu, kelimenin yüksek anlamı ile "iyi doğmuş" (doğuştan iyi) demektir. Çünkü, Chinon misafirhanesi sahibinin oğlu olan Rabelais'nin, burada zadegana böyle bir ayrıcalık tanıması için hiçbir sebep yoktur. — Manastırdaki yazıtta sözü geçen incil'den alınma öğütler, Thele-

instruictz, conversans en conpaignies honnestes, ont par nature ung instinct et aguillon qui tousjours les poulse â faictz vertueux, et retire de vice: le-<quel ilz nommoyent *honneur**.

Bu, insan yaratılışının iyi olduğuna dair beslenen inançtan başka bir şey değildir; hep aynı inançtır ki, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından da insanlara ilham vermiş ve Büyük Fransız Devrimine yol açmakta hizmet etmiştir. İtalyanlarda da her birey bu soylu iç güdüsüne baş vurmaktadır. Başlıca millî felâketin etkisi altında olarak her ne kadar genellikle daha çok kötümser yargılar veya duygular hâkim görünüyorsa da şeref duygusunun değerini küçümsememek zorundayız. Bir defa bireyliğin sınırsız bir şekilde gelişmesi bir tarihsel alın yazısı meselesi ve bireyin irâdesinden daha kuvvetli olunca, o zamanki İtalya'da yer yer kendini gösteren karşı kuvvt de büyük olmuştur. Bunun hangi hallerde ve bencilliğin ne gibi şiddetli saldırışları karşısında muzaffer kaldığını bilmiyoruz. Bu sebeple de İtalyan milletinin mutlak ahlâkî değerini kesin olarak değerlendirmeye gücümüz yetmiyor.

mit Tarikatı mensuplarının başka hususlardaki yaşayışlarına pek uygun düşmezdi. Bu öğütler daha ziyade olumsuz anlamda, Roma kilisesine karşı direnme mânasında anlaşılmalıdır.

* Onların kurallarında sadece şu şart vardı: istediğini yap. Serbest, adam evlâdı, iyi öğrenim görmO», terbiyeli insanlarla konuşan kimseler olduklarından yaratılışları gereği onları daima erdemli harekete, rezilliklerden uzak durmağa sevk eden içgüdüleri, bir dürtücüleri vardı ki, buna "Şeref" derlerdi. (Çevirmen).

Bireylikleri yüksek derecede gelişmiş Renaissance çağı İtalyanlarının ahlâkı hakkında bir yargıya varmaya çalışırken daima hesaba katmak zorunda bulunduğumuz önemli bir öğe muhayyile'dir. Onların iyi ve kötü huylarına kendi özel rengini veren, her şeyden önce bu muhayyile olmuştur. Bağlarını koparmış bencillik, ancak bunun etkisi altında korkunç şeklini tam anlam iyle kazanmaktadır.

Muhayyile gücüdür ki, İtalyanları modern zamanın en eski kumarbazları yapmıştır. Gelecekteki zenginlik ile zevk ve safa, gözlerinin önünde o kadar canlı bir tablo halinde çizilmektedir ki, bunu elde edebilmek için varını yoğunu tehlikeye atmaya hazırdırlar. Eğer Kur'ân, islâm ahlâkının başlıca koruyucusu olarak kumarı haram etmemiş ve müminlerin muhayyilesini gizli hazineler aramaya yöneltmemiş olsaydı, hiç şüphe yok ki, İslâm milletler bu bakımdan İtalyanlara öncülük etmiş olurlardı. İtalya'da oyun hırsı o derecede almış yürümüştü ki,. o zaman çok kez bireylerin varlığını tehdit veya tahrip ediyordu. Daha XIV. yüzyıl sonlarında Floransa, Casanova'smı yetiştirmiştir; Bounaccorso' Pitti adında bir Floransa'lı da tüccar, siyasî ajan, diplomat ve profesiyonel kumarcı olarak durmadan seyahatler yapmıştır. O kadar çok para kazanmış. ve kaybetmiştir ki, ancak Brabant, Bavyera ve Savoya dukaları gibi hükümdarlar onunla boy ölçüşebilmişlerdir[7]. İçi piyango biletleri ile dolu büyük kap diye adlandırılan Papalık sarayında da insan-

[7] Hatıraları özet halinde: Delecluze, Florence et ses vicissitudes, vol. 2. Kars. sayfa 457.

lar, karışık entrikaların yatıştığı anlarda, kendilerini kışkırtacak bir şey bulmak ihtiyacını duyuyorlar, zar oyunlarına alışıyorlardı, örneğin Francesehetto Cybö, bir defasında Kardinal Raffaele-Riario ile oynadığı iki kumar partisinde 1400 Dukat kaybetmiş ve sonra oyun arkadaşının kendisini dolandırdığı yakınmasiyle papanın karşısına çıkmıştı[3]. Bilindiği gibi italya, ta o zamandan beri piyangonun da vatanı olmuştur.

İtalya'da öc - almak duygusuna özel bir karakter veren de yine aynı muhayyile olmuştur. Haklılık duygusu, öteden beri bütün Avrupa memleketlerinde hep aynı olmuş, buna aykırı hareket edildiği hallerde ve böyle hareketler cezasız bırakıldığı takdirde, hep aynı biçimde davranılmış olsa gerektir. Fakat başka milletler, daha kolay af etmeseler de, daha kolay unutabilirler. Halbuki İtalyan muhayyilesi haksızlığı korkunç bir tazelikle muhafaza etmektedir[9]. Aynı zamanda halkın ahlâk anlayışınca kan gütmenin bir ödev sayılmas; ve çok kez tüyler ürpertici bir tarzda uygulanması keyfiyeti, bu genel öc alma hırsına tamamiyle özel bir nitelik vermekte ve ortam hazırlamaktadır. Hükümetler ve şehir mahkemeleri kan gütmenin varlığını ve meşruluğunu tanımakta, sadece belli sınırlar dışına çıkılmamasını sağlamağa çalışmaktadırlar. Fakat köylüler arasında da *Thysstes* şölenlerinin, öldürmenin öcünü öldür-

[8] Infessura, ap.: Eccard, scriptt. II, Cl. 1892o. Kars. yukarda sayfa 156 vd.

[0] Stendhal'in bu görüşü (La Chartreuse de Parme, ed. Delahays, p. 355), bana, derin ruhsal gözlemlere dayanıyor gibi görünmektedir.

mekle alma göreneğinin epeyce yaygın bulunduğunu görüyoruz. Şimdi yalnız bir tanığı dinliyelim[10].

Acquapendente bölgesinde çocuk yaşta üç çoban hayvan güdüyorlardı. Birisi, adam nasıl asıldığını bir deneyelim dedi. Biri ötekinin omuzuna bindi; üçüncüsü, ipi önce arkadaşının omuzu üstünde olanm boğazına taktı ve sonra bir meşe ağacına bağladı. Tam bu sırada bir kurt peyda oldu. Çocuklardan ikisi kaçtı ve biri ağaçta asılı kaldı. Döndükleri zaman bu çocuğu ölü buldular ve gömdüler. Ölen çocuğun babası pazar günü ekmek iletmek için oraya varınca sağ kalanlardan biri olayı olduğu gibi anlattı ve ona mezarı gösterdi. Fakat baba, olayı kendisine anlatan bu çocuğu bıçakla öldürdü, karnını yararak kara ciğerini çıkardı ve çocuğun evine götürerek babasına yedirdi. Sonra ev sahibine, kimin kara ciğerini yediğini açıkladı. Bunun üzerine iki aile arasında karşılıklı adam öldürmeler başladı. Bir ay içinde kadın ve erkek olmak üzere 36 kişi • öldürülmüştü.

Kuşaklar boyunca irsi olarak sürüp giden ve uzak akrabalar ile dostları da kapsamı içine alan bu :gibi *Vendetta* (kan gütme)'lar, yalnız aşağı sınıflara mahsus olmayıp yüksek tabakalara da ulaşıyordu. O .zamanlarda yazılmış olan kronikler ve hikâyeler, buna dair misallerle, özellikle namuslarına dokunulmuş kadınlar için alınan öc örnekleri ile doludur. Kan gütmenin klâsik yurdu, öncelikle Romagna idi. Burada *Vendetta,* akla gelebilecek her türlü entrika

™ Graziani, Cronaca di Perugi"-, 1437 yılına dair <Arch. stor. XVI, I. p. 415).

ve parti ayrılıkları ile iç içe karışmış bir halde idi. Romagna'nın cesur ve enerjik halkına dadanıp bir belâ gibi musallat kesilen bu vahşilik, bazı masallarda korkunç tablolar halinde yaşamaktadır. Meselâ Ravenna'lı bir soyluya ilişkin bir hikâyede bunun bir örneğini görüyoruz. Bu soylu kişi bütün düşmanlarını bir kule içinde sıkıştırmaya muvaffak olmuştu; isteseydi onları hep birden yakabilecek durumda idi. Fakat böyle yapacağı yerde onları dışarı bıraktı, kucakladı ve onlara büyük bir ziyafet çekti. Bunun üzerine onlar utançtan çılgına döndüler ve soyluya bir suikast tertip ettiler[11]. — Dindar, hattâ aziz rahipler, kan dâvası güdenlerin barışmaları için hiç durmadan vaızlarda bulunuyorlardı. Fakat bu din adamlarının fazla bir etkisi görülmemiştir; ancak sürdürülen *Vendetta'lam* belki biraz sınırlandırmaya muvaffak olabilmişler, lâkin yeni kan gütme dâvalarının ortaya çıkmasını her halde önleyememişlerdir. O zamanın hikâyelerinde dinin bu etkisi, bazen soylu duyguların ağır basarak kan gütme hırsının gevşediği, sonra yine geçmişte vukubulmuş ve değişmesi imkânsız olayların ağır basarak aynı hırsın nasıl şiddetlendiği sık sık tasvir olunmaktadır. Gerçekte, papanın kendisi de şahsen böyle hasımları barıştırmakta her zaman başarı kazanmış değildi: "Papa II. Paul, Antonio Caffarello ile Alberino aileleri arasındaki kavganın sona ermesini istiyordu ve Antonio Caffarello ile Giovanni Alberino'yı yanına çağırarak öpüşmelerini emretti; eğer bir daha birbirlerine herhangi bir fenalık yapacak olurlarsa

[11] Giraldi, Hecatommithi I, Nov. 7.

2000 Dukat cezaya çarptırılacaklarını onlara bildirdi. Fakat iki gün sonra Antonio, Giovanni'nin oğlu olup daha önce kendisini yaralamış bulunan Giacomo Alberino tarafından hançerlendi. Bunun üzerine papa çok öfkelendi; Alberino'nun mal ve mülkünü elinden aldı; evlerini yıktırdı ve baba ile oğulu Roma'dan sürdü[12]. Barışan kimselerin arkadan vurulmaktan kendilerini korumak için yaptıkları yeminler ve törenler, bazen son derece korkunçtur. 1494 .yılbaşı akşamı Siena katedralinde[13] Nove ve Popolari partileri yanlıları ikişer ikişer öpüşmek zorunda bırakıldılar; sonunda herkesin önünde bir yemin yapıldı. Yeminde, sözlerinden dönecek olanların •dünya ve ahirette selâmet bulmayacakları açıklamıyordu. Bu, "hiçbir zaman duyulmamış derecede sert, -hayret verici ve korkunç bir yemin" idi. Kim yeminini bozacak olursa, son nefesinde kendisine verilen dinsel öğütler de lanete dönüşecekti. Anlaşılı;yor ki, bu gibi yeminler, barışın gerçek güvencesinden çok aracılık edenlerin ümitsiz ruh haletini ifade etmektedir; gerçekte içtenlikle barış bu gibi sözlerle perçinlenmek ihtiyacında değildir.

Kültürlü ve yüksek mevki sahibi İtalyanlar tarafından duyulan ve aynı şekilde sağlam bir halk göreneği temeline dayanan bireysel öc alma ihtiyacı tabiî olarak çok çeşitli ve renkli bir manzara göstermekte ve, burada hikayeciler aracılığı ile sesini duyuran kamu oyu tarafından hiçbir kay-

[12] Allegretto, Diarî sanesi: Murat. XXIII, Col. 837.

da tabi tutulmaksızın onaylanmaktadır". Herkesin üzerinde birleştiği bir nokta vardı: o zamanki italyan adaletinin cezasız bıraktığı hakaret ve tecâvüzlerde, hiçbir yerde ve hiçbir zaman kanunlarda ye-' ter derecede müeyyidesi bulunmayan ve bulunmasına da imkân olmayan bütün hallerde, herkes kendi başına hakkını elde etmek çarelerini arayabilirdi; ancak, intikam zekice olmalı, karşılığında alınacak ecir, hakareti yapanı hem maddî zarara sokmalı ve hem de mânevi utangaçlığa düşürmeliydi. Sırf vahşi ve kaba bir kuvvet üstünlüğü, kamu oyu tarafından tatmin edici bir neden olarak kabul olunmamaktadır. Yalnız yumruk kuvveti değil, şöhret ve küçümseme yeteneği ile de bir bütün olarak bireylik galebe çalmalıdır.

O zamanın İtalyanları belli birtakım amaçlara ulaşabilmek için çok iki yüzlülük yapmak eğilimindedirler; fakat ilkeyle ilgili işlerde hem başkalarına hem de kendi nefislerine karşı iki yüzlülükten tamamiyle uzaktırlar. Bu nedenledir ki, tam bir kalp temizliği ile bu intikam da bir ihtiyaç sayılarak yerinde bir davranış olarak görülmektedir. Tamamiyle soğuk kanlı kimseler, böyle bir öcü, özellikle asıl tutkulardan ayrı olarak sırf bir maksat uğrunda alındığı hallerde, en ziyade takdire lâyık bulmaktadırlar; "böylece öteki insanlar, sataşmadan sem rahat bırakmayı öğrensinler[15]". Bununla beraber

[11] Misli ile karşılık vermeyi Tanrının takdirine bırakanlar gülünç hale sokuluyorlar: Pulci, Morgante, canto XXI, kıta 83 ve sonrası, 104 ve sonrası.

[15] Guicciardini, Ricordi, I, c. No. 74.

böyle haller, tutkuların hızlarını aldıkları hallere oranla çok küçük bir azınlık olarak kalır. Bu tür intikam, kan davasından açık olarak ayrılmaktadır. Kan intikamı daha çok ayniyle misilleme, *ius talionis,* çerçevesi içinde kaldığı halde, ötekisi bu çerçevenin dışına taşımakta, yalnız haklılık duygusunun onamını istemekle kalmamakta, daha da ileri giderek alınan intikam karşısında hayranlık duyanları ve, duruma göre, gülenleri de kendi tarafında görmek istemektedir.

öc almak için çok kez uzun zaman beklenmesinin nedeni de işte burada aranmalıdır. *Bella Vendetta* (güzel öc) için kural olarak birçok şartların bir araya toplanması ve bunun gerçekleşmesi için de uzun zaman beklenmesi gerekmektedir. Böyle elverişli fırsatların giderek nasıl olgun bir hale geldikleri, bazen hikayeciler tarafından içten duyulan bir sevinçle tasvir olunmaktadır.

Şikâyetçi ile yargıcın aynı kişide toplandığı hallerde, işlenen fiilin ahlâk karşısında değerlendirilmesi noktası üzerinde fazla bir şey söylemeğe gerek yoktur. Eğer îtalyanlardaki bu intikam hırsı herhangi bir şekilde haklı gösterilmek istenirse, bunu ancak, hırsa karşılık bir erdemin, yani minnettarlığın mevcut bulunduğunu ispat etmekle yapmak mecburiyeti vardır. Uğranılan haksızlığı sürekli olarak taze tutan ve büyülten aynı muhayyile görülen iyiliği de akıldan çıkarmamak zorundadır[16]. Bütün

[16] Cardanus (de propria vita, cap. 13), kendisini son derece intikamcı olarak, fakat aynı zamanda verax, memor beneficiorum, amans justitae (doğru söyliyen, iyilik bilir, adalet aşıkı) olarak tasvir etmektedir.

milleti kapsamı içine almak üzere böyle bir erdemin varlığını ispat etmek hiçbir zaman mümkün olmıyacaktır. Böyle almakla beraber, şimdiki italyan halkının karakterine bu çeşit bir erdemin izlerine rastlanmaktadır. Aşağı tabakaların namusluca muamele karşısında duydukları minnettarlık ve yüksek tabakaların toplum hayatında gördükleri nezaketi unutmayışları, bunun açık delilleridir.

italyanlarda muhayyilenin ahlâk meziyetleriyle olan bu ilişkisi her yerde kendini göstermektedir. Gerçi bunun yanında, kuzey Avrupahlar'ın daha ziyade mizaçlarına uyarak hareket edecek oldukları hallerde italyanların görünüşte soğuk kanlı bir hesaba göre davrandıkları görülmektedir. Fakat bunun nedeni, her halde, bir bireyliğin italya'da hem daha erken ve daha kuvvetli bir şekilde, hem de daha geniş bir kitlede gelişmiş olmasıdır. Nitekim aynı gelişmenin vukubulduğu başka memleketlerde de buna benzer sonuçlar görülmektedir. Meselâ erkenden ev ve baba otoritesinden uzaklaşmak, kuzey Amerika gençliği ile italyan gençliğine mahsus olan ortak bir vasıftır. Sonradan, soylu yaratılışta olanlarda, çocuklarla anababa arasında tamamiyle özgür bir aile sevgisine dayanan bir ilişki gelmektedir.

Başka ulusların huy ve duygu âlemleri hakkında hüküm vermek son derece güç bir iştir. Bir ulus bu bakımdan yüksek bir gelişmeye erişmiş bulunabilir. Fakat bu o kadar yabancı bir tarzda olabilir ki, dışarıdan gelen bir kimse tarafından gereği gibi görülemez, hattâ büsbütün gizli kalabilir. Belki de bütün batı Avrupa ulusları **bu bakımdan aynı** düzeye erişmiş bulunmaktadırlar.

Muhayyilenin ahlâk üzerinde en derin etki yaptığı, salt bir güç olarak hüküm sürdüğü yer, kadınla erkeğin gayri meşru ilişkileri alanı olmuştur. Bilindiği gibi bütün ortaçağ boyunca basbayağı fuhuştan hiçbir suretle çekinilmemiştir, tâki frengi ortaya çıkıncaya kadar. O zamanki çeşitli fuhuş hakkında karşılaştırmalı bir istatistik vermek bu esere düşer bir iş değildir. Fakat Renaissance çağı italya'sına mahsus bir husus gibi görünen şey şudur ki, evlilik ve evlilik hukuku, belki de her yerden daha fazla derecede ve muhakkak ki, daha bilinçli olarak burada çiğnenmiştir. Yüksek sınıflara mensup kızlar, büyük bir özenme ile korunma altına alınmış bulunmaktadırlar ve bu bakımdan söz konusu olamazlar. Bütün tutkular, evli kadınlara yöneltilmiştir.

Dikkate değer bir nokta şudur ki, bu şartlar altında evlenmeler, ispat edilir bir şekilde azalmış değildir; ve ne de aile hayatı, benzer durumlarda kuzey memleketlerinde olabileceği derecede tahribe uğramıştır. İnsanlar tamamiyle keyiflerine göre yaşamak arzusunu taşıyorlar, fakat aileden hattâ tamamiyle kendilerine ait bulundukları şüpheli olsa •da, asla vaz geçmek istemiyorlardı. Yine bu yüzden ırk, gerek vücut ve gerekse fikir yetenekleri bakımından değerini kaybetmiyordu. Zira XVI. yüzyıl ortalarına doğru düşün yeteneklerinde kendini gösterir gibi gözüken gerilemenin, Renaissance için mümkün olan başarılar çemberinin tamamlandığı kabul olunmasa bile, siyasal ve dinsel nitelikte olmak üzere tamamiyle belli birtakım dış sebepleri sayılabilir. Bütün zevk ve safa düşkünlüklerine karşı İtalyanlar, Avrupa'nın vücut ve kafaca en sağlam,

en soylu uluslarından biri olmakta devam etmişlerdir"; ve bilindiği gibi, ahlâk çok daha düzeldikten sonra da, aynı üstünlüğü bugüne kadar muhafaza etmişlerdir.

Renaissance çağının aşk ahlâkı yakından incelenecek olursa, kaynaklardaki ifadelerde dikkate değer birtakım çelişkilerin yer almış bulunduğu hayretle görülür. Hikâye yazarları ile komedi şairlerinin uyandırdıkları izlenim şudur: aşk sırf zevkten ibarettir; bu zevke kavuşabilmek için, trajik veya komik olsun, her aracı kullanmak yalnız meşru değil, fakat bu alanda ne kadar cür'etli ve küstahça hareket edilirse aynı oranda ilginç olur. Lâkin seçkin lirik şairlerle diyalog yazarları okunacak olursa görülecektir ki, bunların ruhlarında derinleşmiş, maddîlikten sıyrılmış çok yüce bir tutku yaşamaktadır; hattâ aşkın son ve en yüksek ifadesi, klâsik çağın bir inancını benimsemekte, yani ilâhî varlıkta ruhların aslında bir olduğu inancında aranmaktadır. Her iki görüş de o zaman gerçek idi ve tek bir kişide birleşebiliyordu. Büsbütün öğünülecek bir şey olmamakla beraber şu da bir gerçektir ki modern çağın kültürlü insanında da aynı duygular, ayrı ayrı basamaklarda aynı zamanda olmak üzere, mevcuttur; ve bu duygular, yalnız sessizce yaşatılmakla kalınmaz, üstelik bilinçli, duruma göre sanatkârane bir tarzda ifade olunur. Tıpkı klâsik

[17] ispanya egemenliğinin tamamiyle yerleşmesi üzerine memleketten nisbî bir nüfus boşalması başladığı bir gerçektir. Eğer bu, ahlâkın bozulması ile ilgili olsaydı, çok daha önceden vukubulmuş olması gerekirdi.

çağ inşam gibi, ancak modern insandır ki, bu bakımdan oıtaçağ insanının olmadığı ve olmasına da imkân bulunmadığı şekilde bir mikrokosmos'tur.

Önce, hikâyelerde yansıyan kadın ahlâkı dikkate değer. Biraz önce işaret ettiğimiz gibi bunların çoğunda evli kadınlar ve bunun bir sonucu olarak evliliğe ihanet söz konusu edilmektedir.

Yukarda (s. 536) sözü edilen, kadının erkeğe eşitliği bu hususta son derece önemli görünmektedir. Yüksek kültürlü ve bireyliği gelişmiş kadın, kuzey ülkelerinde tanınmayan bir egemenlikle kendi başına buyrukluk etmektedir. Sadakatsizliği de, bunun dış sonuçlarından korunabildiği sürece hayatında oralardaki gibi korkunç bir gedik açmaz. Karısından kocanın sadakat beklemek hakkı, kıza talip olma ve nişanlanma safhalarının şiiri ile tutkusu sayesinde kuzey Avrupalılara sağlandığı ölçüde sağlam temellere dayanmamaktadır. Genç kadın, gelecekteki kocası ile çok yüzeysel bir tanışmadan sonra, doğrudan doğruya ana-baba veya manastır himayesinden çıkarak hayata karışmaktadır; ve artık gayet hızlı bir şekilde onun bireyliği gelişmektedir. Başlıca bu nedenle kocanın karısı üzerindeki hakları birçok kayıtlarla bağlıdır; bunları *ius quaesitum,* (müktesep hak) ışığı altında gören bir kimse de evlilik sözleşmesinin kalple ilgili- yanlarını değil, sadece dış şartlarını göz önünde tutar. Meselâ ihtiyar bir adamın güzel ve genç karısı, genç bir aşıkının hediyeleriyle mektuplarını, şerefini *(honestâ)* korumak için kesin kararla reddetiyor, "fakat delikanlının aşkından, büyük meziyetleri do-

layısiyle, sevinç duyuyordu ve soylu bir kadının, şerefine leke gelmeksizin, mükemmel bir insanı sevebileceğini kabul ediyordu"[18]. Fakat, böyle bir ayırtıdan kendini büsbütün kaptırmaya giden yolun ne kadar kısa olduğu meydandadır.

Bir kadımn kendini başka bir erkeğe kaptırması, kocasının sadakatsizliği de üzerine eklendiği hallerde meşru gibi sayılmaktadır. Bireyliği gelişmiş kadın, kocasının sadakatsizliğini sadece bir ızlırap olarak değil, fakat aynı zamanda bir hafifsenme ve alçaltılma, bir aldatılma olarak duymaktadır. Böyle bir ruh haleti içinde, çok kez oldukça soğukkanlı bir bilinçle, kocasından, hak ettiği öcü almaya koyulmaktadır, ilgili durum için en uygun cezanın kestirilmesi kendi takdirine bırakılmış bir şey olur. Meselâ en acı bir hakaret, tamamiyle gizli kaldığı takdirde, barışmak ve bundan böyle durulmuş bir hayat sürmek için bir çıkar yol olabilir. Bu gibi olayları öğrenen veya zamanın genel havasına uyarak uyduran hikayeciler, intikamın son derece isabetli ve bir hüner eseri olduğu hallerde, büyük hayranlık duymaktadırlar. Tabiîdir ki. koca, böyle bir misilleme hareketini esas itibariyle hiçbir zaman haklı görmemekte ve sırf korku veya tedbirlilik dolayısiyle buna boyun eğmektedir. Böyle olmayan hallerde, karısının sadakatsizliği dolayısiyle üçüncü şahıslar tarafından alay edileceğini beklediği veya hiç olmazsa bundan çekinmek ihtiyacını duyduğu takdirde iş trajik bir nitelik al-

[18] Giraldi, Hecatommithi III, Nov. 2. — Buna çok yakın bir tanık da Cortigiano, L. IV, fol. 180.

maktadır. En sert bir tarzda karşılık verilip öc alındığı, öldürüldüğü olaylar, az görülen hallerden değildir. Bu gibi zora başvurma olaylarının gerçek kaynağını teşkil eden etken olarak son derece karakteristik görünen nokta şudur ki, kocasından başka, kadının erkek kardeşleri[19] ile babası da kendilerini böyle bir hareket için haklı, hattâ yükümlü saymaktadırlar. Demek oluyor ki, bunda kıskançlığın hiç, ahlâk duygusunun pek az, fakat üçüncü şahısların istihzalarına uğramaktan kurtulmak isteğinin en büyük payı vardır. Bandello[20] şöyle diyor: "Bugün bir kadının, dul kaldıktan sonra canı ne isterse yapabileceği düşüncesiyle, kendi zevkini tatmin için kocasını zehirlediği görülüyor. Bir başkası, gayri meşru ilişkilerinin meydana çıkacağı korkusu ile, kocasını sevgilisine öldürtmektedir. Sonra babalar, erkek kardeşler ve kocalar, ayıbı ortadan kaybetmek için zehir, kılıç ve daha başka araçlarla ayağa kalkıyorlar; buna rağmen birçok kadınlar, kendi hayatlarını ve namuslarını hafifseyerek tutkularına göre yaşamaya devam etmektedirler". Başka bir yerde Bandello, daha ılımlı bir ruh haleti.

[19] Bir erkek kardeş tarafından (Perugia'da 1455 tarihinde) özellikle çok korkunç bir şekilde alınmış bir intikam örneği, Graziani'nin kroniğinde yer almaktadır: Arch, stor. XVI, I, p. 629. Erkek kardeş, huvardayı, kızkardeşinin gözlerini oymağa zorlamış ve sonra sopa ile kovalamıştır. Bu iki kardeş, şüphesiz, Oddi ailesinin bir koluna mensup idiler; aşık ise, sadece bir halatçı idi.

[20] Bandello, Parte I, Nov. 9 ve 26. — Karının günahım çıkaran papaz bazen koca tarafından rüşvetle elde edilmekte ve böylece karının ihanetini kocasına bildirmektedir.

içinde şöyle feryad ediyor: "ne olurdu, her gün filana karısını öldürdü, çünkü sadakatsizliğinden şüpheleniyordu; falancı kızını boğdu, çünkü gizli •olarak evlenmişti; beriki kız kardeşini öldürttü, çünkü kendisinin istemediği birisiyle evlenmeye kalkışmıştı gibi sözler işitmeseydik! Biz erkekler aklımıza gelen her şeyi yapmak istediğimiz halde aynı şeyleri zavallı kadınlara esirgemek, gerçekten büyük bir zulümdür. Hoşumuza gitmeyen bir şey yaptıklara zaman hemen ip, hançer ve zehir elimizde ortaya çıkarız. Erkekler için ne kadar büyük bir çılgınlıktır ki, kendi ve aile şereflerini bir kadının arzusuna Tsağlı sanırlar!" Ne yazık ki, bu gibi olayların trajik bir sonuca varacağı bazen öyle bir kesinlikle biliniyordu ki, hikayeci, henüz sapa sağlam dolaşan tehdit altındaki bir aşıkı ölmüş bir adam sayabiliyordu. Hekim Antonio Bologna[21], Malfi düşesi iken •dul kalan bir Aragon prensesi ile gizli olarak evlenmişti. Çok geçmeden erkek kardeşleri kadını ve çocuklarını ele geçirdiler, ve bir şatoda öldürdüler, •ölümden haberi olmayan ve umut verilerek oyalanan Antonio, kiralanmış katillerinin daha şimdiden pusuda bekledikleri Milano'da bulunuyor ve tppolita .Sforza'nın bir meclisinde lavta ile felâketinin öyküsünü çalıp söylüyordu. Adı geçen ailenin bir dostu olan Delio, "hikâyeyi bu noktaya kadar Scipione Atellano'ya anlattı ve bu macerayı hikâyelerinin birisine konu yapacağını, çünkü Antonio'nın öldürüleceğine kani bulunduğunu ilâve etti". Delio ile Atellano'nın nerdeyse gözleri önünde doktorun nasıl

[21] Bak: yukarda sayfa 532 ve not 29.

Öldürüldüğünü Bandello (26, 1), gayet dokunaklı bir biçimde tasvir etmektedir.

Bununla beraber hikayeciler, kan koca arasında ihanet olarak meydana gelen anlamlı, kurnazca ve komik olaylara daima sempati göstermektedirler. Evlerde oynanan saklambaç oyunlarını, sembolik işaret ve haberleri, aşıkın saklanabileceği ve tehlike anlarında görülmeksizin uzaklaştırılabileceği biçimde önceden hazırlanmış, içine birer de yastık konmuş olan, tatlılarla dolu sandıkları ve benzeri gizli yerleri büyük bir neşe ile tasvir etmektedirler, îhânete uğrayan koca, duruma göre ya aslında gülünç bir insan olarak veya korkunç bir intikamcı olarak gösterilmektedir. Karının fena ve zâlim, kocanın veya aşıkın suçsuz kurban olarak tasvir edilmek istenmesinden başka bir üçüncü hal mevcut değildir. Burada bir noktaya işaret etmek gerektir: bu gibi yazılar, aslında hikâyelerden ibaret değil, fakat gerçek yaşamın korkunç örnekleridir[22].

İtalyan hayatının XVI. yüzyıl boyunca îspanyollaştırılması ile, kullandığı araçlarda son derece sert ve zâlim olan kıskançlık, belki daha da artmıştır. Fakat bu kıskançlığı, daha önce mevcut bulunan ve kaynağını doğrudan doğruya italyan Renaissance'ından alan sadakatsizliğin ayniyle misillenmesi işinden ayırmak gerektir. Son aşamasını bulan kıskançlık, XVII. yüzyıl sonlarına doğru, İspanyol kültürü etkisinin azalması ile, tam tersine dönmüş, zampara *(Cisisbeo)'yı* bir evde bulunması zorunlu bir figür sayan ve bundan başka bir veya bir-

[22] Bir örnek olarak: Bandello, Parte I, Nov. 4.

kaç tane daha aşıkın aile içinde düşüp kalkmasını hoşgören tam bir kayıtsızlık, geniş mezheplilik halini almıştır.

Fakat, tasvir edilen olayları baştan başa dolduran ahlâk düşüklüğü görüntülerini başka memleketlerde olup bitenlerle mukayese etmeğe kim girişmek ister? Meselâ Fransa'da evlilik bağı XV. yüzyıl boyunca Italya'dakinden gerçekte daha mı kutsal idi? *Fabliaux* ve *Farces'ler** bizi bu hususta çok şüpheye düşürmektedir. Daha ziyade öyle anlaşılıyor ki, Fransızların evlilik hayatında sadakatsizlik, aynı derecede sık sık, trajik sonuçları ise daha .seyrek meydana gelmiştir. Bunun da nedeni, bireyliğin Italya'dakinden daha az gelişmiş ve dolayısiyle daha' az iddialı bulunmasıdır, öte yandan, daha çok Germen budunlarının lehinde sayılabilecek kesin bir kanıt var gibi görünmektedir. Bu, kadın ve kızların sahip bulundukları daha geniş ölçüdeki özgürlüktür. İngiltere ve Hollanda'da görülen bu hürriyet, İtalyanlar'ın dikkatlerini çekmiş, hoşlarına gitmiştir (s. 541 not 7). Bununla beraber, buna da öyle fazla bir değer vermek doğru değildir. Muhakkak ki, sadakatsizlik buralarda da sık sık görülen •bir haldi ve bireyliği gelişmiş insan bunu trajik sonuca kadar götürüyordu. O zamanki kuzey Avrupa memleketleri hükümdarlarının bazen ilk şüphe üzerine zevcelerine karşı nasıl davrandıklarını göz önüne getirmek, bu hususta kâfi bir fikir verir.

O zaman İtalya'da kadınlarla ilişkide gayri meşru yollara sapanlar, sadece basbayağı şehvet

* Farce: Esatir ve efsaneleri anlatan manzume, bir bölümden ibaret kaba komedi. (Çevirmen)

duygularını, normal insanın bayağıca isteklerini besleyen kimselerden ibaret değildi; bunlardan başka en soylu, en seçkin insanlar da aynı tutkuya kapılmış bulunuyorlardı. Bunun nedeni, sadece genç kızların toplum hayatı dışında kalmış bulunmaları değil, fakat aynı zamanda özellikle evlilik hayatı, sayesinde olgunlaşmış kadının, mükemmel erkeği kendine çekmekteki sihirli gücü olmuştur. Böyle erkeklerdir ki, lirik şiiri en yüksek perdeden çalmışlardır ve treteleriyle diyaloglarında da kemirici tutkunun ülküleştirilmiş bir tablosunu vermeğe çalışmışlardır: *Vamor divino.* Kanatlı Tanrının zalimliğinden şikâyet ederken kastettikleri şey yalnız sevgilinin merhametsizliği veya çekingenliği değil, fakat aynı zamanda ilginin gayri meşru oluşu bilincidir. Onlar, bu mutsuzluğun üstüne aşkı mânevileştirme yoluyla çıkmağa çalışmaktadırlar. Aşkın böyle mânevileştirilmesi, plâtonik ruh öğretisine dayanmakta ve Pietro Bembo'da en ünlü temsilcisini bulmaktadır. Bembo, bu fikirlerini, ^soZani'sinin üçüncü kitabında doğrudan doğruya ve *Cortigiano'*-nın dördüncü kitabı sonundaki o görkemli söylevi kendisine söyleten Castiglione'nin aracılığı ile ifade etmiştir. Her iki yazar da hayatın zevklerinden el etek çekmiş değillerdi. Fakat o vakitler aynı zaman» da hem meşhur ve hem de iyi bir insan olmak bir değer ifade etmektedir ve bu vasıflar her ikisinde de inkâr kabul etmez şekilde mevcuttur. Çağdaşları bu adamların söylediklerini gerçek duyuşlarının ifadesi olarak kabul ediyorlardı; bizim de bütün bu sözleri yapmacık sayarak küçümsemeye hakkımız yoktur. *Cortigiano'*daki söylevi okumak zahmetine

katlanan bir kimse, bir özetinin aynı söylev hakkında bir fikir vermeğe ne kadar yetersiz olduğunu anlayacaktır. O zaman İtalya'da, Giulia Gonzaga, Veronica da Coreggio ve özellikle Vittoria Colonna gibi esas itibariyle bu çeşit ilişkileri yüzünden meşhur olan birtakım kibar kadınlar yaşıyorlardı. En aşırı sefahatlar ve en büyük istihzâcılar yurdu olan bu memlekette bu tür aşka ve bu kadınlara saygı gösteriliyordu. Bunların lehlerine olmak üzere daha fazla ne söylenebilir? Acaba bundan biraz da gurur duyuluyor mu idi? Acaba Vittoria, italya'ma en meşhur erkekleri tarafından açığa vurulan ümitsiz aşk figanlarının, çevresinde çınladığını işitmekten hoşlaşıyor mu idi? Bu cihetleri kim kestirebilir! Eğer bu iş yer yer bir moda halini almış idiyse, Vittoria'nın moda dışına çıkmaması ve geçkin, çağında da son derece derin bir izlenim uyandırması, kendisi için hiç de küçümsenmeyecek bir övünç vesilesi teşkil eder. — Başka memleketlerde buna benzer olaylar çok daha sonraları görülmüştür.

Her tutkunun son derece büyük bir şiddetle harekete geçmesinin ve kendini tatmin etmek için kullandığı araçlarda duruma göre canice olabilmesinin genel sebebi işte her milletten daha fazla derecede İtalyan'lar üzerine hükmeden bu muhayyile gücünde bulunmaktadır. Zaaftan doğduğu için kendine hakim olamayan bir şiddet, her yerde tanınan bir haldir. Fakat İtalya'da söz konusu olan şey, kuvvetli karakterin asıl yapısını değiştirmesi, bir çeşit azmasıdır. Bazen bu azma çok aşırı bir dereceye çıkar; cinayet fiili, kendine mahsus ve tamamiyle kişisel bir biçim alır.

Engelleyici güçler henüz pek azdır. En aşağı, tabakaya mensup insanlara varıncaya kadar herkes, .gayri meşru temeller ve yumruk kuvveti üzerine kurulmuş olan devletin ve güvenlik kuvvetlerinin denetinden kendini sıyrılmış hissetmekte, genel olarak adalet cihazının haklılığına artık inanılmamaktadır. Bir cinayet işlendiği zaman kamunun sempatisi, olayın iç yüzünü öğrenmek ihtiyacı duyulmadan, kaatilin tarafındadır[23]. İdamdan Önce ve idamın infazı sırasında gösterilen erkekçe, gururlu bir davranış, o kadar büyük bir hayranlık uyan- •dırmaktadır ki, olayı hikâye edenler suçlunun ne sebeple hüküm giymiş olduğunu söylemeği kolayca unutmaktadırlar[24]. Bazı yerlerde adalete karşı içten beslenen saygısızlıktan ve birikmiş birçok kan gütme cinayetlerinden sonra üstelik bir de, meselâ ^siyasî karışıklıkların hüküm sürdüğü zamanlarda olduğu gibi, suçlunun ceza görmediğini göz önüne ıgetirelim. Bu takdirde bazen devlet ve kamu hayatı düzeni çözülmeye yüztutmuş gibi görünmektedir. Böyle bunalımlar, Aragon egemenliğinden Fransız ve sonra İspanyol egemenliğine geçerken Napoli'de

[sa] Giraldi LU, Nov. 10 da kadınlar, bu fiilin katile, kafasına mal olabileceği kendilerine anlatılınca, evde, Piaccia al Slgnore Iddio che non si ritrovi (İnşallah bulunmaz) diyorlar.

** Meselâ Gioviano Pontano (De Fortitudine, L. II) 'da böyledir. İdamlarından önceki son geceyi dans ederek ve şarkılar söyleyerek geçiren kahraman ruhlu Ascola'lılar, ve yine asılacağı meydana götürülürken oğlunu yolda neşelendiren Abruzzi'li anne ve ilaah.., ihtimalki haydut ailelerine mensup, idiler. Fakat yazar, bundan hiç söz «tmemektedir.

görülmüştür. Sforza hanadanının birçok defalar koğulması ve geri dönmesi sıralarında da Milano aynı duruma düşmüştür, tşte böyle zamanlardadır ki, yasa ve toplum kuralları bağlarını hiçbir zaman yürekten tanımamış olan birtakım insanlar ortaya çıkmışlar ve şimdi gemi azıya alarak, pervasızca haydutluk ve cinayetlerle bencilliklerini tatmin etmişlerdir, örnek olmak üzere şimdi, küçük bir çevreden alınmış bu çeşit bir tabloyu seyredelim.

Milano Dukalığı, Galeazzo Maria Sforza'nın ölümünden sonra daha 1480 tarihlerinde iç karışıklıklarla sarsılmış bulunduğu zaman, vilâyet kentlerinde her türlü güvenlik ve düzenlik ortadan kalkmıştı. Parma[28] da böyle bir durumda idi. Milano dukasının bu kentteki valisi, suikastlarla korkutularak korkunç birtakım canileri serbest bırakmaya zorlanmıştı. Şehirde soygunculuk, evleri yakıp yıkma, açıktan açığa insan öldürme, her gün görülen basbayağı işlerden olmuştu. Maskeli caniler önce tek tek olarak, fakat çok geçmeden silâhlı gruplar halinde hiçbir şeyden korkmaksızın her gece sokaklarda dolaşıp duruyorlardı. Canice şakalar, yergiler, tehdit mektupları herkesin diline düşmüştü. Bu arada memurlan alay eden bir *sonet* yazılmıştı; anlaşıldığına göre bu dokunaklı manzume, memurları şehirde mevcut korkunç durumdan daha fazla etkilemiş, onları daha fazla kızdırmıştır. Birçok kiliselerde kutsal eşyalann, içinde kutsal haberin bulunduğu ve mihraba konmuş olan san-

[2'] Diarium Parmense: Murat. XXII, Col. 330-349 ve muhtelif yerlerinde.

dığın = (Tabernaculum) ve dua esnasında papazın kesip dağıttığı kutsal bir tür ekmeğin (= Hostie) •çalınmış olması, bu haydutluğun rengini ve yönünü göstermektedir. Fakat, bugün de dünyanın herhangi bir ülkesinde hükümet ve güvenlik kuvvetleri bütün faaliyetini durdursa ve geçici bir hükümetin kurulmasına da meydan vermese, acaba durum ne olurdu? Şüphesiz ki, bunu kimse kestiremez. Ancak o vakitler italya'da bu gibi hallerde meydana gelmiş olaylar, intikam duygusunun kuvvetli etkisi ile özel bir karakter göstermektedir.

Genel olarak Renaissance çağı italya'sı, normal zamanlarda da, başka ülkelerden daha fazla cinayetlere sahne olmuş gibi bir izlenim uyandırmaktadır. Şüphesiz ki, bu hususta aldanmış olmamız tehlikesi de vardır. Çünkü ilkin, Italya'daki cinayetler hakkında başka memleketlere oranla çok dalla fazla ayrıntılar öğrenmek mümkündür; sonra da, gerçekten işlenmiş cinayetlere etkili olan aynı muhayyile aslında işlenmemiş olanları da uydurmuştur. Zorbaca eylemler sayı bakımından belki de başka memleketlerden daha çok değildir. Meselâ 1500 tarihlerinde canlılık dolu ve zengin Almanya'da, cür'etli serseriler, soyguncu dilenciler ve eşkıya şövalyeler hüküm sürerken, genel olarak düzenliğin daha iyi sağlanmış olduğunu, birey güveninin daha sağlam bir şekilde garanti altına alınmış bulunduğunu kesin olarak söylemek pek mümkün görünmüyor. Fakat kesin olan cihet şudur ki, tasarlanıp kurularak, kiralık katiller eliyle, üçüncü bir kişi kullanılarak ve adam öldürmeyi meslek haline getirmiş kimseler tarafından işlenmiş cinayet-

ler, bagka memleketlere oranla italya'da çok daha korkunç olmuş ve çok daha yaygın bulunmuştur.

ilk önce haydutluğu göz önüne getirecek olursak göreceğiz ki, italya'da bu, o zaman kuzey Avrupa ülkelerinin çoğundan daha fazla derecede değildir; hattâ, meselâ Toscana gibi bazı bölgelerde daha da az görülmektedir. Fakat burada karşılaştığımız simalar, italya için karakteristiktir. Meselâ besledikleri ihtiraslarla günden güne vahşileşen ve sonunda eşkiya başı haline gelen din adamlarına başka bir memlekette rastlamak çok güçtür. Halbuki aynı dönem italya'sında bunun birçok örneklerini görmekteyiz ve misal olmak üzere aşağıdaki olayı vereceğiz[26]. 12 Ağustos 1459 da Figarolo'lı papaz Don Niccolo de Pelegati, Ferrara'daki S. Giuliano kulesinin dışında bir demir kafese kapatıldı. Aynı papaz, ilk duasını iki kez okumuştu. Birinci defasında aynı gün bir adam öldürmüş, fakat çok geçmeden Roma'da günahını çıkartmıştı. Sonra dört adam öldürdü ve iki kadınla evlenerek bunlarla dolaşmaya başladı. Birçok adam öldürme olaylarına katıldı; kadınların ırzına tecâvüzde bulundu; bir çoklarını zorla alıp götürdü; her tarafta soygunculuk yaptı; ayrıca bir çok kimseleri daha öldürdü; Ferrara bölgesinde üniforma giymiş silahlı bir çete ile dolaşarak etrafa ölüm ve dehşet saçtı. Bütün bunlar ve bu arada işlediği başka fenalıklar bir araya getirilerek düşünülecek olursa, tek bir adamın.

[20] Diario Ferrarese: Murat. XXIV, Col. 312. Burada 1837 den önce birkaç yü süre ile batı Lombardia'yı kasıp* kavuran papazın çetesi akla geliyor.

işlediği cinayetlerin sayısı korkunç bir toplam tutar. O zamanlar her tarafta çok az denetlenen ve büyük ayrıcalıklara sahip olan papazlar ve rahipler arasında şüphesiz birçok katiller ve başka türlü fenalık yapanlar vardı. Fakat bir ikinci Pelegati her halde kolay kolay bulunamazdı. Karakterleri büsbütün kaybolmuş insanların, adaletin pençesine düşmekten kurtulmak amaciyle, din adamlarına mahsus başlık altına saklanmaları ise, daha şerefli olmamakla beraber tamamiyle başka bir iştir. Meselâ Napoli manastırlarından birinde Massuccio adında bir korsanı, bu halin bir örneği olarak tanıyoruz". 'Papa XXIII. Johannes'in bu bakımdan durumu yakından bilinmemektedir[23].

Birey olarak ünlü eşkiyalar devri, ancak daha sonra, yani XVH. yüzyılda siyasî düşmanlıkların, •Guelf'lerle Ghibellin'lerin ve tspanyollar'la Fransızların artık memleketi karıştırmadıkları zaman bağlamıştır. Şimdi eşkiya, partizanın yerini almıştır.

İtalya'da kültürün pek sokulamadığı bazı bölgelerde halk, ele geçirdiği her yabancıyı öldürme eğiliminde idi. Özellikle Napoli Kıratlığının ücra (köşelerinde böyle barbarlık, belki de eski Romalı-

2T Massuccio, Nov. 29. Aynı adamın aşkta da büyük şansı olması tabiîdir.

*» Gençliğinde bir korsan olarak, Anjou hanedanının iki kolu arasında Napoli için yapılan savaşta ortaya çıkışı, siyasî particilik yüzünden olmuştur ki, bu, o çağın anlayışına göre ayıp bir şey değildi. Genova'lı başpiskopos Paolo Fregoso da, münavebe ile Doge'lık ve korsanlık yapmış, üstelik de sonunda kardinal olmuştur. Kars. yukarda sayfa 138, not 58.

lar devrindeki *Latifundium* (büyük çiftlik) usulün^ den kalma bir şeydi. Buralarda yabancı ile düşman, *hoşpes* ile *hostis,* tam bir safderûnlukla aynı şey olarak sayılırdı. Bu insanlar, dinsiz olmaktan uzak bulunuyorlardı; bazen bir çobanın, perhiz zamanında peynij* yaparken bir kaç damla süt ağzına kaçtığını itiraf edip günah çıkartmak üzere papazın önüne geldiği görülürdü. Memleketin göreneklerini iyice bilen günah çıkarıcı papaz, bu vesile ile yaptığı sorgu sonucunda günahkârın, arkadaşları ile beraber seyyahları soyduğunu ve öldürdüğünü de öğrenirdi; fakat bunlar, memleketin göreneklerine uygun olduğundan, vicdan azabı uyandırmazdı[29]. Siyâsi karışıklıkların hüküm sürdüğü zamanlarda, başka bölgelerde yaşayan köylülerin de ne kadar vahşileştiklerine yukarıda (S. 523) işaret etmiş bulunuyoruz.

O zamanki göreneklerin haydutluktan daha da berbat bir yanı para ile tutulmuş insanlara yaptırılan cinayetler idi. Bu bakımdan Napoli, kentlerden hepsinin başında gelirdi. Pontano, "burada bir insan hayatından daha ucuza satın alınabilecek hiçbir şey yoktur "diyor[30]. Fakat başka bölgelerde de bu çeşit cinayetler görülmektedir. Şüphesiz ki, bun-

29 Poggio, Facetiae, fol. 164. Bugünkü Napoli'yi tanıyanlar, hayatın başka alanlarında da buna benzer şakalar anlatabilirler.

30 Jovian. Pontani Antonius: Nec est quod Neapoli quam hominis vita minoris ventatur. Şüphesiz ki, o, Anjou'lar devrinde henüz böyle olmadığını kasd ediyor; sicam ab üs —. Aragon'lulardan — accepimus (kamayı onlardan — Aragonlu'lardan — aldık). 1534 sıralarındaki duruma, Benv. Cellini şahadet etmektedir, I, 70.

lan işleniş sebeplerine göre birbirinden ayırmak çok güçtür; siyasî amaçlar, particilik husûmetleri, kişisel düşmanlıklar, öc ve korku birbirlerine karışarak etkili olmaktadırlar.

O zamanki İtalya'nın kültürce en gelişmiş insanları olan Floransa'lılarda bu tür cinayetler başka yerlere oranla az görülmektedir ki, bu da kendileri için büyük bir şeref teşkil eder[31]. Sebebini araştıracak olursak, belki, haklı yakınmalar için herkesin tanıdığı bir adaletin hâlâ mevcut oluşunda, ya •da yüksek kültürün, kaderin çarkına canice müdahale etmek hususunda insanlara başka bir görüş sağlamış olmasında buluruz. Bir cinayetin önceden kestirilmesi mümkün olamayacak ölçüde geniş etki yapabildiği ve katilin, faydalı diye adlandırılan cinayetlerde bile fazla ve sürekli bir çıkar sağlayamadığı üzerinde düşünülen bir yer var idiyse burası ancak Floransa idi. Floransa'da hürriyetin ortadan kalkmasından sonra cinayetlerin, başlıca para ile başkaları hesabına yapılan cinayetlerin hızla arttığı 'görülmektedir. Bu hal, I. Cosimo hükümetinin, polislerine[32] dayanarak duruma hâkim olacak derecede kuvvetlendiği zamana kadar sürmüştür.

İtalya'nın başka yerlerinde para karşılığı yapılan cinayetler, para vermek gücündeki yüksek mev-

[31] Hiç kimse bunu doğrudan doğruya isbat edecek bir belge gösteremez. Ancak az sayıda cinayet kayıtlanma rastlanmaktadır ve Floransa'nm parlak çağında yetişmiş olan yazarların muhayyilesi bu gibi şüphelerle dolu değildir.

[32] Bu sorun hakkında bak: Fedeli'nin raporu: Alberi, Relazioni, serie II, vol. I, p. 353 ve sonrası.

ki sahibi tertipçilerin varlıkları ile orantılı olarak, daha sık olsa gerektir. Bu gibi şeyleri istatistik metotları ile bir araya toplayıp göstermek kimsenin aklından geçmez. Ancak, zor kullanmak suretiyle meydana geldiği söylenen ölüm olaylarından sadece küçük bir kısmının gerçekten cinayet olduğunu kabul edersek, bu kadarı bile büyük bir toplam tutar. Her halde hükümdarlarla hükümetler en feci örnekler vermekte idiler. Bunlar, öldürmeyi mutlak iktidarlarına yarayan araçlar arasında saymakta hiçbir sakınca görmüyorlardı. Böyle düşünen ve böyle davranışlarda bulunan yalnız Cesare Borgia değildi. Sforza'lar, Aragon hanedanından hükümdarlar, daha sonra da V. Karl'a âlet olan kimseler, amaçlarına elverişli gördükleri hallerde aynı şeklide davranmaktan asla kaçınmazlardı.

Milletin muhayyilesi zaman geçtikçe böyle cinayet tertipleri ile o derece doldu ki, yüksek mevki sahibi kimselerin tabii ölümle hayatları sona erdiğine artık kimse inanmaz oldu. Şüphesiz ki, zehirin etki gücü hakkında bazen çok abartılmış inançlar beslenmekte idi. Bununla beraber Borgia tarafından kullanılan o korkunç beyaz tozun (s. 186) belli bir zaman içinde etkisini gösterebileceğine inanmamız gerekiyor. Salerno hükümdarlarının "birkaç gün içinde öleceksin, çünkü baban, Kıral Ferrante, hepimizi ezmek istemişti[33]" sözü ile Aragon kardinaline uzattığı zehirin de bir *"Venenum atterminatum"* (vadeli zehir) olması mümkündür. Fakat Caterina Riario'nın Papa VI. Alexandr'e göndermiş ol-

[33] Infessura: Eccard, scriptores II, Col. 1956.

duğu zehirli mektubun[34], okusa bile papayı öldürebileceğine güç ihtimal verilebilir. Büyük Alfons, Cosimo de' Medici'nin kendisine göndermiş olduğu Liyius kitabını bile okumaması için doktorları tarafından uyarılınca, muhakkak ki, haklı olarak, böyle saçma laflar söylemekten vaz geçin diye cevap veriyordu[35]. Piccinino'nın sekreterinin, Papa II. Pius'un sedyesine bir parça sürmek istediği zehirin de etkisi ancak hayalî olabilirdi[30]. Kullanılan zehirlerden ortalama olarak ne kadarının madenden ya da bitkilerden yapılmış olduğunu tesbit etme imkânı yoktur. 1451 de ressam Rosso Fiorentino'nın içerek intihar ettiği sıvı, anlaşıldığına göre, hiç belli etmeksizin başkalarına verilemiyecek kadar kuvvetli bir asit idi[37]. Silâhlar, özellikle hançer de gizli cina-

[3*] Chron. venetum: Murat. XXIV, Col. 131. — Kuzey ülkelerinde, İtalyanların zehir kullanmaktaki maharetleri hakkında daha muhayyel masallara inanılmaktaydı. Bak: Juvenal des Ursin, 1382 yılına dair (ed. Buchon, p. 336) da Durazzo Kiralı Karl'm kendi hizmetine aldığı zehircinin neşteri hakkında bilgi; kim ona sadece baksa, mutiaka ölürdü.

[35] Petr. Crinitus, de honesta disciplina, L. XVIII, cap. 9.

[36] Pii II. comment. L. X, p. 562. — Jo. Ant. Campanus: Vita Pil II.: Murat. III, II, Col. 988.

[37] Vasari IX, Vita di Rosso. — Mutlu olmayan aile hayatında gerçek zehirlemelerin mi, yoksa zehirlenme endişesinin mi daha büyük bir rol oynadığım söylemek güçtür. Kars. Bandello II, Nov. 5 ve 54. Nov. 40, çok ciddî bir ifade taşımaktadır. Adı açık olarak bildirilmeyen bir Batı-Lombardia kentinde, aynı zamanda iki zehirci yaşıyordu. Karısının gösterdiği ümitsizliğin yapmacık olmadığına kanaat getirmek isteyen bir koca, ona zehir rengine bo-

yetler için kullanılmış, Napoli, Milano ve daha başka yerlerde iktidarda bulunanlarda bu yöntem görenek haline gelmişti. Gerçekten de büyüklerin kendilerini korumak için yanlarında bulundurdukları silâhlı birlikler arasında, sırf işsizlik yüzünden, bazen kana susama halleri meydana gelmekte idi. Eğer bey, maiyeti arasında herhangi birine bir işaretinin kâfi geleceğine emin bulunmasaydı, her halde birçok cinayetler işlenmemiş kalırdı.

Gizli cinayet araçları arasında — hiç değilse niyet olarak —, az kullanılmakla beraber, büyü'de görülmektedir[38]. Meselâ *maleficii, malie* ve saire gibi deyimlerden, öyle görünüyor ki, nefret duyulan

yanmış bir içki içiriyor ve bundan sonra karı ile koca barışıyorlar. — Cardanus ailesinde yalnız, dört zehirleme vakası görülmüştür. De Propria vita, cap. 30, 50. — Papanın taç giyme töreni vesilesiyle düzenlenen bir şölende bile her kardinal, kendi adamlarını ve şarabını beraberinde getirmişti, "çünkü içkiye zehir katıldığı tecrübe ile biliniyordu". Bu görenek, Roma'da çok yaygındı ve "sine iniuria invitantis" tdavet eden için bir hakaret söz konusu olmayan bir davranış) olarak sayılırdı. — Blas, Ortiz, itinerarium Adriani VI., ap.: Baluz. Miscell. 5 (ed. Mansi) I, 380.

38 Meselâ Leonello de Ferrara'ya yapılan büyüler {malef icii). bak: Diario Ferrarese,: Murat. XXIV, Col. 194, 1445 yılına dair. Bunu yapan büyücü, Benato adında biriydi. Zaten fena bir kimse diye tanınmış olan bu adama, şehir meydanında hakkındaki yargı okunurken, gökte bir gürültü koptu ve yer depremi oldu, öyle ki, hazır bulunanlar kaçıştılar veya yere yıkıldılar. — Lodovico Moro tarafından yeğeni Giangaleazzo'ya yaptırılan büyü hakkında Guicciardini'nin (L. I de) anlattıklarının sorumluluğu kendisine ait kalsın.

bir düşmanı akla gelebilen en dehşetli korkuya düşürmek amacı ile söz edilmektedir. XIV. ve XV. yüzyıllarda Fransız ve ingiliz saraylarında yokedici, öldürücü büyü, italyan ileri gelenleri arasında olduğundan çok daha büyük bir rol oynamaktadır.

Nihayet, bireyliğin son derece gelişmiş bulunduğu italya'da cani yaratılışlı bazı kimseler de görülmektedir; bunlar cinayeti herhangi bir amaç için değil, sırf cinayetin kendisi için işlemektedirler ki, bu bizim psikolojik ölçülerimizin dışında kalan bir konudur.

Bu korkunç kimselere, ilk bakışta Braccio de Montone, Tiberto Brandolino ve Werner von Urslingen gibi bazı Condottiere'ler dâhil bulunmaktadır[39]. Werner von Urslingen'in gümüş göğüslüğünde şu yazıt vardı: "Tanrının, merhamet ve şefkatin düşmanı". Bu gibi insanların, en erken gelişmiş canilerden olduklarına şüphe yoktur. Fakat bunların işledikleri cinayetlerin en korkunçları — bunları tasvir eden yazarların fikirlerine göre — ruhanilerin tehdit ve cezalarına karşı koymak amaciyle yapıldığı ve kişiliklerindeki özellikler tamamiyle bu bakımdan aydınlatıldığı göz önünde tutulacak olursa, haklarında hüküm verirken sakıntılı davranmak gerekir. Braccio'da kiliseye karşı beslenen tiksinme duygusu o kadar derin bir hınç halini almıştı ki, meselâ ilâhi okuyan rahipleri görünce dehşetli bir öfkeye kapılıyor ve onları kulenin tepesinden aşağı

s» Herkesten önce Ezzelino da Romano anılabilirdi, eğer bu adam haris emellerin ve kuvvetli bir astroloji vehminin etkisi altında yaşamış olmasaydı.

attırıyordu[40]; fakat aynı zamanda Braccio "askerlerine karşı gayet dürüst davranan büyük bir komutan idi". Aslında Condottiere'ler, genel olarak belli bir çıkar uğruna ve bulundukları son derece maneviyat bozucu mevkilerinin etkisi ile cinayet işlerlerdi; ilk bakışta faydasız ve gayesiz gibi görünen gaddarlıklarının da, kural olarak, sırf genel bir yıldırma ve sindirmeden ibaret olsa bile, mutlaka bir amacı vardı. Aragon hanedanından gelen hükümdarların yaptıkları zulümelerin ana kaynağı, yukarıda (s. 56 vd.) görmüş olduğumuz gibi, öc alma ve korku duyguları idi. Salt olarak bir kana susama, insan yoketmekten duyulan şeytanca bir zevk, herkesten önce, ispanyol soyundan olan Cesare Borgia'da bulunabilir; onun gaddarlığı, mevcut olan veya akla gelebilen her çeşit gayenin ölçülerini aşmaktadır (s. 177 dv.). Bundan başka fenalık yapmaktan zevk duymak huyu, Rimini tirani Sigismondo Malateste (s. 52 vd., 344 vd.)'da görülmektedir. Ona, adam öldürme, ırza tecâvüz, eşe ihanet, akraba zinası, kilise soygunculuğu, yemin bozma ve hiyanet gibi suçları, hem de defalarca, yükleyen yalnız Papalık değildir[41]; aynı zamanda tarihin yargısı da böyledir. Bu adam kendi oğlu Roberto'ya tecavüz etmeye kalkışmış, fakat Roberto hançerini çekerek bu sarkıntılığı defetmiştir[42]. Bu iğrenç davranışı yalnız bir ahlâk

*o Giornali napoletani: Muratori XXI, Col. 1094, 1425 yılına dair.

41 Pii II, comment L. VII. p. 338.

42 Jovian. Pontan. de immunitate. Burada Sigismondo'nın, kendi kızını gebe bıraktığından ve buna benzer başka peylerden söz edilmektedir.

düşüklüğü meselesi olarak izah etmek doğru olmasa gerektir; aynı zamanda bunu, astrolojik veya majik bir temelsiz inançla ilgili saymak yerinde olur. Papa III. PauFun oğlu ve Parma tiranı Pierluigi'nin Fano piskoposuna[43] yaptığı böyle bir iğrenç tecavüz; de aynı şekilde izah edilmek istenmiştir.

Yüksek tabakanın hayatında yansıtılan biçimiyle o zamanki italyan karakterinin ana çizgilerini bir bütün olarak ifade etmek istersek aşağı yukarı şöyle bir sonuca varmış oluruz: öyle görünüyor ki, bu karakterin en büyük kusuru, aynı zamanda kendi büyüklüğünün, yani gelişmiş endividüalizmanın kaçınılmaz bir şartı halindedir. Bireylik, ilk önce, mevcut bulunan, çoğu kez tiranca ve gayri meşru olan otoriteden kendini koparıyor; bundan, sonra onun düşündükleri ve yaptıkları, haklı veya haksız yere, hiyanet olarak sayılıyor. Başkalarında bencilliğin utkusunu görünce kendi haklarım kendi silâhlariyle savunmağa koyuluyor; kendi iç huzurunun sağlanmasını düşünürken, aldığı intikamlar yüzünden kara kuvvetlerin eline düşüyor. Sevgisi,, her şeyden önce başka bir gelişmiş bireyliğe, yani en yakınının eşine yönelmektedir. Bütün objektif olaylar, her çeşit engeller ve yasalar karşısında kendi egemenliği duygusuyla hareket etmekte ve her olay karşısında, iç alemindeki şeref duygusu veyaı menfaatin, hesaplı düşünüş veya tutkunun, feragat veya intikam duygusunun galip gelmesine göre, bağımsız olarak karar vermektedir.

*[3] Varchi, Storie fiorentine, sonunda (meselâ Milano baskısında olduğu gibi eser, eksiksiz yayınlanmış olduğu takdirde).

Gerek dar ve gerekse geniş anlamiyle bencillik Mtün fenalıkların kökü ve anacı olduğuna göre, gelişmiş bireyliğe sahip İtalyalı'nın, sırf bu nedenle bile başka milletlerden daha fazla derecede fenalığa yakın bulunması gerekir.

Fakat bu bireysel gelişmeye sahip bulunmakta onun hiçbir suçu yoktur; daha ziyade bu, tarihsel bir zorunluktan ileri gelmiştir. Bu, yalnız İtalyanlar'ın başına gelmiş bir hâl değildir; üstelik ve başlıca İtalyan kültürünün etkisi ile bütün Batı ulusları •da aynı akibete uğramışlardır ve o zamandan beri böyle bir hava içinde yaşamaktadırlar; Aslında bü, -ne iyi ve ne de kötüdür, fakat zarurîdir. Aynı şeyin içinde modern bir iyilik ve kötülük ölçüsü, ahlâki bir ayıraç vücuda gelmiştir ki, bu, ortaçağa öz;gü olandan esaslı surette ayrıdır.

Fakat Renaissance çağında yaşayan italyanlar, yeniçağın bu ilk korkunç dalgasına karşı dayanmak rzorunda kalmışlardı. Yetenek ve tutkuları ile bu in.sanlar, bu çağın bütün yükseklik ve alçaklıkları için en belirli ve en karakteristik temsilcileri olmuşlardır. Derin bir ahlâk düşüklüğü yanında en soylu !bir uyuma sahip kişiler yetişmekte ve bireysel hayatı yücelten bir sanat gelişmektedir ki, ne ilkçağ •ve ne de ortaçağ, böyle bir şeyi ne istemiş ve ne de yapabilmiştir.

Bir budunun Tanrı suûru mes'elesi, onun ahlâkı ile çok yakından ilgilidir. Dünyayı bir Tanrının .sevk ve idare ettiğine inanışın kuvvetli veya zayıf

oluşu anlamına gelen bu inanç, dünyayı mutluluğa veya yoksulluğa ve yakın bir zamanda büsbütün yok olmağa götürecek şekillerde olabilir[1]. O zamanki Italyanlar'da yaygın olan inançsızlık ise her yerde dile düşmüş bir haldedir; bunu ispat etmek zahmetine katlanacak bir kimse, yüzlerce kanıt ve örnek bulmakta güçlük çekmiyecektir. Bizim buradaki ödevimiz de sadece bir ayıklama ve ayırt etmeden ibaret kalacaktır; kesin ve genel bir yargıya varmaktan bu kez de kaçınacağız.

Eski zamanlarda Tanrı şuurunun kaynağı ve dayanağı, Hıristiyanlıkta ve bunun gözle görülür elle tutulur kuvvet görünüşü olan kilisede bulunmakta idi. Kilise soysuzlaştıgı zamanlar insanlık, buna kapılmamalı ve her şeye karşı dinini muhafaza etmeli idi. Fakat böyle bir öneriyi ortaya koymak, bunu yapmaktan çok daha kolaydır. Her bu'dun, bir ilkenin kendisi ile bunun dış kalıbı arasındaki sürekli aykırılığa göz yumabilecek kadar sakin veya şaşkın olamaz. Tarihte şimdiye kadar görülmüş olan sorumlulukların en ağırı, yozlaşmakta bulunan kilisenin üzerine yüklenmektedir: kilise, bulanık ve kendi kuvvetinin sınırsız bir şekilde gelişmesi lehine olarak tahrif edilmiş inan bağını bütün.

ı Tabiî olarak bu hususta açığa vurulan duygular,, yer ve insanlara göre çok değişik olmuştur. Renaissance çağında öyle zamanlar ve şehirler görülmektedir ki, buralarda insanlara mutluluk içinde yaşama ve hayatın tadını çıkarma anlayışı hâkim olmuştur. Ancak XVI. yüzyıldaki yabancı egemenliği ile birliktedir ki, düşünen insanlara bir umutsuzluk çöktüğü belli olmaktadır.

gücü ve araçları ile salt bir gerçek olarak uygulamış durmuş ve dokunulmazlık duygusu içinde kendini en iğrenç ahlâksızlığa salıvermiştir; böyle bir durumda tutunabilmek için de halkın vicdan ve fikirlerine öldürücü darbeler vurmuş, kendisinden rûhan ayrılmış bulunan yüksek yetenekli birçok insanları itikatsızlığa ve ümitsizliğe sürüklemiştir.

Burada şöyle bir soru karşımıza çıkmaktadır: fikir bakımından bu kadar güçlü olan İtalya, ruhanî makamlara karşı ne için daha sert bir tepki göstermemiş, niçin bundan daha önce, bir Reform meydana getirmemiştir?

Bunun akla uygun görünen bir cevabı vardır: İtalyan düşünüş ve duyuşu, kiliseyi inkâr etmenin ilerisine gidememiştir; buna karşılık Alman *Reform*«'nun kökenini ve yenilmez gücünü, kendisinin» olumlu dînî inançlara dayanması, özellikle inanç sayesinde kendini haklı çıkarma ve iyi eserlerin değersizliği öğretilerine dayanması keyfiyeti teşkil etmiştir.

Şurası muhakkaktır ki, bu öğretiler, ancak Almanya'dan İtalya'ya geçerek etkilerini göstermeğe başlamıştır; hem de çok geç bir zamana, İspanyol kuvvetinin, kısmen doğrudan doğruya ve kısmen Papalık^ ile bunun bendeleri eliyle her şeyi boğmaya gücü yetecek bir düzeye ulaşmış bulunduğu bir zamana kalmıştır[2]. Fakat XIII. yüzyılın mistiklerin-

* Karşı-reform ruhu diye adlandırdığımız şey, Reform hareketinden uzun zaman önce ispanya'da gelişmişti; hem de Ferdinand ve Isabella devrinde bütün kilise teşkilâtının sıkı bir surette denetlenmesi ve kısmen yeni.

«den Savonarola'ya kadar italya'da görülen din akımlarında birçok olumlu inançlar vardır; ancak, bunların başarı ile sona ermesi için, tıpkı çok olumlu : Hıristiyanlar olan Huguenot'larda görüldüğü gibi, yalnız talih yardım etmemiştir. XVI. yüzyılın Reform hareketi gibi muazzam olayları, gerek ayrıntıları ve gerekse doğuş ve gelişme bakımından, bunların zaruretini ana çizgileri ile bir bütün olarak ispat etmek kabil olmakla beraber, tarih felsefesinden çıkarmak hiçbir suretle mümkün değildir, ılnsan düşünüşünün hareketleri, birdenbire şimşek gibi çakması, yayılması ve duraklaması, hiç değilse gözlerimiz için daima bir bulmaca olarak kalmaktadır; çünkü, burada faaliyette bulunan kuvvetleri ancak parça parça tanımakta, fakat hiçbir zaman -bütününü kavrayamamaktayız.

Renaissance çağı en parlak noktasına ulaştığı .zaman italya'daki yüksek ve orta sınıfların kiliseye karşı besledikledi ruh haleti, derin ve hafifseyen bir tiksinti ile, dış hayata her bakımdan işlemiş bulunduğu oranda, kilise göreneklerine boyun eğmenin ve kutsallama âyinleriyle dinî törenlere bağlılığın birbirlerine katılmasından meydana gelen karma bir duygudan ibarettir, italya'ya mahsus ve karakteristik bir basıf olmak üzere aziz vaizlerin büyük bireysel etkisini de buna ilâve edebiliriz.

Dante'den beri edebiyat ve tarihte kendini gösterdiği gibi, Italyanlar'ın kilise adamlarına karşı

tesisler yapılması suretiyle bu gelişme vukubulmuştu. Bu :mesele hakkında ana kaynak: Comez, Kardinal Ximenes'in Jhayatı: Rob. Belus, Rer. hispan. scriptores.

duydukları tiksinti ve düşmanlık üzerine geniş araştırmalar mevcuttur. Kamu oyunun Papalığa karşı olan durumu hakkında bizzat kendimiz yukarıda (s. 163 vd. 333 vd.) bazı şeyler söylemiştik. En değerli kaynaklardan daha kuvvetli deliller çıkarmak isteyen herkes de Machiavelli'nin Discorsi'sinde ve- Guicciardini'nin eserlerinde (noksansız baskısı) yer alan meşhur parçaları okuyabilir. Papalık sarayından başka, piskoposlar arasında en seçkin kişilerle bazı papazlar, ahlâk bakımından itibarda[5] tu* tulmaktadırlar. Buna mukabil diğer unvanlar taşıyan bütün ruhaniler ve rahipler hemen hemen istisnasız şüphe altında bulundurulmakta ve çok kere bunlara bütün ruhanî sınıfı kapsar şekilde en çirkin isnatlar yapılmaktadır.

Hiçbir tehlike göze alınmaksızın kendileriyle alay edilebilmesi dolayısiyle rahiplerin, bütün ruhban sınıfı uğruna kurbanlık koyun mevkiine düş-

» Hikayecilerin ve öteki alaycı yazarların, psikoposları hemen hemen hiç ele almamış olduklarına dikkat" edilsin. Halbuki piskoposlarla da, her hâl ve kârda değiştirilmiş yer adları ile, öteki ruhban gibi alay edilebilirdi. Böyle bir şey, meselâ Bandello II, Nov. 45 de yapılmıştır. Bununla beraber aynı yazar, II, Nov. 40 da erdemli bir piskoposu tasvir etmektedir. Gioviano Pontano, "Charon" adlı eserinde, göbekli bir piskoposun gölgesini' öteki dünyada bir ördek gibi yalpa vura vura geçirmektedir. — O zamanki İtalyan piskoposlarının genel olarak, nitelik bakımından ne kadar düşük olduklarına dair bak:. Janus, sayfa 387.

tükleri, öteden beri iddia edilmiştir[4]. Fakat böyle bir iddia her bakımdan yanlıştır. Kısa hikâyelerde ve komedilerde yeğlenerek rahiplere rol verilmektedir. Çünkü bu iki edebiyat türünde, haklarında sadece imâ yollu söylenen şeyleri muhayyilenin kolayca tamamlayabileceği tanınmış tiplerden hoşlamlmaktadır. Sonra, hikayeciler öteki ruhbanı da korumamaktadırlar[5]. Üçüncüsü, İtalyan edebiyatının öteki türlerinde papalık ve Roma sarayı hakkında son derece cüretlice ve açık olarak söz söylendiği ve yargılar verildiğini ispat eden birçok kayıtlar elimizdedir. Muhayyilenin serbestçe işleyerek yarattığı eserlerde ise bu gibi eleştiriler şüphesiz beklenemez. Dördüncüsü, rahipler de bazen korkunç bir şekilde öc alabilirlerdi.

Bununla beraber şu nokta doğrudur ki rahipler, bütün ruhanî sınıf içinde en sevilmeyen kimselerdi ve bunlar, manastır hayatının ve bütün ruhani ör-

[4] Foscolo, Discorso sul testo del Decamerone: Ma •de' preti in dignitâ niuno poteva far motto senza pera--colo; önde ogni frate fu l'irco delle iniquitâ d'Israele ete. (Fakat yüksek payeli papazlar hakkında kimse tehlikeyi göze almadan konuşamazdı; bu sebepten dolayı her küçük rütbeli papaz, İsrail'de yapılmış haksızlıkların günahını çeker).

[5] Meselâ Bandello, II. Nov. I de şöyle imâ etmektedir. Bencillik herkesten çok, üzerlerinde hiçbir aile yükü bulunmayan papazlar için ayıptır. Bu nedene dayanarak, bir papaz evine yapılan baskını haklı göstermektedir. Bu baskında genç bir adam, iki askere veya eşkıyaya, gerçi •cimri fakat romatizmalı olan bir papazın bir danasını çaldırmaktadır. Bu çeşit tek bir hikâye, ne gibi şartlar altında yaşandığını ve hareket olunduğunu, bütün inceleme .yazılarından çok daha canlı bir surette göstermektedir.

gütün, inanç sisteminin ve hattâ genel olarak dinin, değersiz olduğunu gösteren en canlı delilleri temsil ederlerdi. Bu bakımdan çıkarılan sonuçlar, haklı ya da haksız olarak, istendiği şekilde genelleştirilirdi. Kabul etmek gerektir ki, italya, her iki dilenci tarikatinin de ortaya çıkışı hatırasını başka memleketlerden çok daha canlı bir şekilde muhafaza etmekte idi; bu tarikatlar menşeleri bakımından XIII. yüzyılın müşrikliği denen dinden ayrılma davranışına,, yani modern İtalyan dehasının ilk kuvvetli kımıldanışına karşı tepki[6] gösteren hareketi temsil ediyorlardı. Özellikle Dominiken Tarikati rahiplerine sürekli olarak emanet olunan ruhanî güvenlik kuvveti, rolü, şüphesiz ki, gizli kin ve nefret ile istihzadan başka bir duygu uyandırmış olamaz.

Decanıerone ile Franco Sacchetti'nin hikâyeleri, okunacak olursa rahip ve rahibeler aleyhine söylenecek başka edepsizce bir lâf artık kalmadığı sanılır. Fakat Reform çağma doğru bu gibi ifâdelerin hissedilir derecede şiddetlendiği görülür. Aretino'yı bir yana bırakalım; çünkü o, *Ragionamenü'*-sinde manastır hayatını, sırf kendi mizacına meydanı alabildiğine serbest bırakmak için bir bahane olarak kullanmaktadır. Fakat benzerleri arasında en tipik örnek olarak Massuccio'yı, özellikle bunun. *"Elli HiMye"simn* ilk on tanesini göstereceğiz. Bu hikâyeler derin bir öfke içinde ve bunu etrafa yaymak amacı ile yazılmış olup en kibar kişilere, doğrudan doğruya Kıral Ferrante ile Napoli Prensi Al-

[6] G. Villanı III, 29 da bunu, bir asır sonra çok açık; olarak söylemektedir.

fonso'un adına sunulmuştur. Hikâyelerin konuları kısmen eskidir ve bazıları daha Boccaccio'dan bilinmektedir. Fakat bunlarda Napoli'nin o zamanki durumu bambaşka bir şekilde ve korkunç bir gerçekçilik görüşü ile yansımaktadır. Rahiplerin, halk kümelerini sahte mucizelerle nasıl kandırdıkları ve soydukları, aynı zamanda rezilce yaşayışları, düşünen bir gözlemciyi gerçek bir umutsuzluğa sürüklemeğe kâfi gelir. Minorit Tarikatine mensup olup gezen ve dilenen rahipler hakkında şöyle deniliyor: "Onlar dolandırıyor, çalıyor ve zina işliyorlar; artık alacakları bir şey kalmadığı zaman kendilerine aziz süsü vererek mucizeler gösteriyorlar; bu sırada biri S. Vincenzo'nın giysisini, bir başkası S. Bernardino'nın yazısını[7], bir ötekisi de Capistranos'm eşeğinin yularını gösteriyor...". Kimileri "yardımcılar getiriyorlar; görünüşte kör veya ölüm derecesinde hasta olan bu sahtekârlar, beraberlerinde geldikleri bu sahte azizlerin üzerlerindeki hırkanın eteğine yeya hilelerinde getirdikleri aziz kalıntılarına dokununca kalabalık halk kümesi içinde birdenbire iyileşmektedirler; bunun üzerine yüksek sesle *"Misericordia"* ilâhisi söylenir, çanlar çalınır ve mucize uzun bir törenle tescil olunur". Bazen kürsüde bulunan bir rahibe, halk arasına karışmış başka bir rahip tarafından küstahça yalancı diye bağırıldığı da olur. Fakat bağıran rahip birden bire çarpılır; bunun üzerine vaiz eden okuyup üfliyerek çarpılanın içindeki şeytanı kovar ve sahte hastayı iyileştirir. Hepsi baştan başa önceden düzenlenmiş komediden başka

[7] L'Ordine. Büyük bir ihtimalle bu, üzerinde I H S pazılı olan bu Aziz'in levhasıdır.

bir şey değil!.. Baş rolü oynayan rahip ile yardımcısı, bir kardinalden bir piskiposluk satın almağa, kâfi gelecek kadar para toplarlar ve burada her ikisi de rahatça ömürlerini geçirirlerdi. Massuccio,, Dominiken rahipleri ile Fransisken rahipleri arasında özel bir ayırma yapmamakta ve her ikisini de aynı değerde görmektedir. "Ve şimdi budala halk onlar arasındaki kin ve kavgalara karışmaktan kendini koruyamaz, şehir meydanlarında bu hususta tartışmaya tutuşur[8] ve Fransisken taraflıları ile Dominiken taraflıları diye ikiye bölünür!". Rahibeler, istisnasız rahiplere ait bulunmaktadırlar. Ruhbandan gayrı erkeklerle düşüp kalkan rahibeler hakkında kovuşturma yapılır ve böyleleri zindana atılır, ötekileri ise rahiplerle resmen evlenirler; hattâ düğünlerinde dualar bile okunur, evlenme sözleşmeleri yapılır, bol bol yenip içilir. Yazar şöyle diyor: "Doğrudan doğruya kendim birçok defalar böyle törenlerde hazır bulundum ve her şeyi gözlerimle gördüm. Bu gibi rahibeler ya sevimli rahipler doğururlar, ya da karınlarındaki çocuğu düşürürler. Eğer herhangi bir kimse yalan söylediğimi iddia ederse gidip rahibe manastırlarının lâğım kanallarını bir yoklasın. Orada, tıpkı Herodes* zamanında Beytul - Lahm'da olduğu gibi, birçok körpe çocukların kemiklerini yığılı bir halde bulacaktır". Bu ve buna ben-

[8] Yazar, ve seggi'lerde diye ilâve ediyor. Seggi, Napoli zadeganının dahil bulundukları cemiyetlerdir. — İki tarikat arasındaki rekabet, çok kere gülünç bir tarzda. tasvir olunmaktadır; bak meselâ; Bandello III, Nov. 14.

* Herodes, İsrail kiralı olup M.Ö. 37 tarihinde, Romaı. egemenliği altındaki ülkesine hükümdar olmuştur. Yahu-

zer şeyler manastır hayatının sırlarmdandır. Şüphesiz ki, rahipler, günah çıkarmakta birbirlerine gereken kolaylığı göstermekte ve, kendi sınıflarına dahil bulunmayan herhangi bir kimseye kâfir muamelesi yaparak asla affetmiyecekleri büyük günahları, kendilerine sıra gelince, bir *Paternoster* duası ile ortadan kaldırmaktadırlar. "Bu nedenle toprak açılsın ~ve böyle canileri, koruyucuları ile birlikte diri diri yutsun". Başka bir yerde Massuccio, rahiplerin nüfuz ve kuvvetlerinin başlıca âhiret korkusuna dayandığından sozederek, dikkate değer bir arzu açığa "vurmaktadır:" Rahipler için en iyi ceza Tanrının bir an önce ârafı ortadan kaldırması olurdu; bu takdirde onlar artık sadaka ile yaşamak imkânını bulamazlar ve yeniden çapaya sarılmak zorunda kalırlardı".

Ferrante zamanında böyle şeylerin serbestçe yazılabilmesinin nedeni, belki de, bu kiralın, sahte bir mucize ile aldatılmağa teşebbüs edilmiş olmaktan duyduğu kin ve garez idi[9]. Güya Tarentum yakınlarında gömülü olup sonradan bulunmuş olan ve üzerinde St. Cataldus'un adı yazılı bulunan bir kurşun levha ile Ferrante, İspanya'da yapıldığı şekilde Yahudileri kovuşturmağa zorlanmak istenmişti. Kıral bunun bir hiyleden ibaret olduğunu anlayınca

diler tarafından hiç sevilmemesine, nefret edilmesine rağmen, zekâsı ve zalimliği sayesinde İmparator Augustus ^zamanında da tutunmağa muvaffak olmuştur. En çok kendi akrabalarının canlarına kıymıştır. Kudüs tapınağını görkemli bir biçimde inşa etmiş ve memlekette birçok kentler kurmuştur. M.ö. 4 tarihinde ölmüştür. (Çevirmen)

[9] Bunun hakkında bak: Jovian. Pontan, de sermone, 1* II ve Bandello, Parte I, Nov. 32.

rahipler kendisine meydan okumuşlardı. Daha önce babası Kıral Alfonso'nın yaptığı gibi Ferrante de, kendisine perhiz yaptığı süsünü veren bir sahtekârın foyasını meydana çıkarmıştı. Sarayın hiç olmazsa böyle saçma sapan temelsiz inançlarda bir payı yoktu[10].

Ciddî bir yazarın söylediklerini dinledik ve bu çeşit yazılara daha bir çoklarında rastlamaktayız. Dilenci rahipler hakkında yapılan alaylar ve söylenen küfürler pek çoktur ve bütün edebiyat eserleri baştan başa bunlarla doludur[11]. Eğer Alman Reformu ve Karşı Reform hareketi ortaya çıkmamış olsalar bile, Renaissance'ın kısa bir zaman içinde bu dilenci tarikatlarını ortadan kaldırmış bulunacağına şüphe edilemez. Azizleri ile halkın arasına giren vaizleri, bu tarikatları güç kurtarabilirlerdi. Ancak, meselâ X. Leo gibi dilenci tarikatlarını aşağı gören hir papa ile tam zamanında anlaşmış olmak bu iş için yeterli olurdu. O çağın duyguları bu tarikatları gülünç veya iğrenç buluyordu; kilise için de bu tarikatlar yüz kızartıcı bir sıkıntı olmaktan başka bir şey değillerdi. Eğer Reform hareketi Papalığı kurtarmamış olsaydı, doğrudan doğruya Papalığın başına neler geleceğini kim söyliyebilir!..

Bir Dominiken manastırında yaşayan Pater Inquisator'ın, oturmakta olduğu şehir üzerindeki nüfuzu, XV. yüzyılın sonlarına doğru kültürlü insan-

[10] Bu sebepledir ki, sarayın yakınında böyle şeylerden açıktan açığa şikâyet edilmektedir. Kars. yine Jovian. Pontan.: Antonius ve Charon.

[11] örnek olmak üzere: Maccaroneide'nin VIII. nağmesi.

lan kösteklemeğe ve öfkelendirmeye kâfi gelecek, kadar kuvvetli idi; Ama sürekli bir korku ve itaat altında tutacak güçte de değildi[12]. Eski zamanlarda olduğu gibi sırf düşüncelerinden dolayı insanları cezalandırmak (S. 394 vd.) artık mümkün değildi; bütün ruhban sınıfına karşı en sert dil kullananlar bile, aslında doğru yoldan çıkarıcı inanışları dolayısiyle kovuşturulmaktan kolayca sakınabilirlerdi. Savonarola olayında görüldüğü gibi kuvvetli bir partinin yardımı olmaksızın, veya kuzey İtalyan kentlerinde sık sık görüldüğü gibi, kötü büyücülüğün cezalandırılması söz konusu olmadığı hallerde, XV. yüzyılın sonları ile XVI. yüzyılın başlarında ateşte yakmaya kadar varan ağır cezalara ancak nadir olarak rastlamaktayız, öyle görünüyor ki, birçok olaylarda engizisyoncular, mahkeme kararlarını son derece sudan gerekçelere dayanarak bozmakla yetinmektedirler; hattâ bazı yerlerde hüküm giymiş olanların, hükmün infaz edileceği yerlere götürülürken muhafızlarının ellerinden alındıkları bile görülmüştür. Bologna'da papaz Niccolo da Verona, 1452 tarihinde-ölülerin yardımı ile fala bakmak, üfürükçülük ve mukaddesatı kirletmek suçlarından hüküm giymiş, San Dominico kilisesinin önünde kurulan ağaçtan, yapılmış bir sahneye çıkarılarak rezil edilmiş bulunuyordu. Bundan sonra yakılmak üzere şehir meydanında tutuşturulan bir odun yığınına götürülecek-

[12] Vasari V, p. 120 deki Vita di Sandro Botticelli'de anlatılan hikâye, engizisyon ile bazen alay edildiğini göstermektedir. Bununla beraber orada sözü geçen "vicario'V hem başpiskops hem de Dominiken engizisyoncusunun. murahhası olabilir.

ti. Fakat bu arada birden bire peyda olan birtakım kimseler onu engizisyonculann ellerinden alarak kurtardılar. Bu adamlar, St. Jean Tarikatına mensup olup müşriklere dostluğu ve rahibeleri kirletmesi ile tanınmış ArchiIleMalvezzi tarafından gönderilmişlerdi. Papanm elçisi Kardinal Bessarion, bunun üzerine suçlulardan yalnız birini ele geçirebildi ve idam ettirdi. Malvezzi ise hiçbir taraftan rahatsız edilmeksizin hayatına devam etti[13].

. Dikkate değer bir noktadır ki, daha yüksek dînî tarikatlara, yani bütün şubeleriyle Benediktin'le•re, zenginliklerine ve müreffeh hayatlarına rağmen, dilenci tarikatlarından çok daha az tiksinti duyuluyordu. Tarikat rahipleri (rati) hakkında yazılmış olan on hikâyeden olsa olsa ancak bir tanesinde aynı tarikattan bir rahibin ele alınarak kirli çamaşırlarının ortaya döküldüğüne rastlarız. Daha erken ve herhangi bir zabıta görevi düşünülmeksizin kurulmuş bulunmaları ve özel hayata karışmamaları, bu tarikatların lehinde olan öğelerdi. Mensupları arasında dindar, bilgin ve zeki insanlar vardı. Fakat ortalama düzeylerini, yine kendilerinden biri olan .Firenzuola[14] şöyle tasvir ediyor: "iyi besili ve geniş -cübbeleri içine bürünmüş olan bu adamlar, hayatla-

[13] Bursellis, Ann. Bonon, ap.: Murat. XXIII, Col. 886, cf. 896.

[14] Kars. sayla 512 vd. O. Vallombrosa manastırı bölgesinin başrahibi idi. Burada serbest tercümesini verdiğimiz bu parça, onuncu hikâyesindedir: Öpere, vol. II, p. 208. — Carthusian rahiplerinin sürdükleri rahat hayatın gayet çekici bir tasviri bak; sayfa 509 da verdiğimiz Comanentario d'Italia, fol. 32 vd.

rını yalın ayak dolaşmak ve vaızetmekle geçirmezler; tersine olarak, süslü Kurtube derisinden yapılmış terlikleri ayaklarında olduğu halde duvarları servi tahtalariyle kaplı güzel odalarında otururlar ve ellerini karınları üzerinde kavuştururlar. Herhangi bir yere gitmek zorunda kalırlarsa katır veya bakımlı atlara binip sanki dinlenmeye gidiyorlarmış gibi seyahat ederler. Edinecekleri bilgi yüzünden kendilerine, rahiplere mahsus olan sadelik yerine şeytanca bir gurur gelir endişesiyle, kafalarını uzun boylu kitap okumakla yormazlar".

O devrin edebiyatım tanıyanlar, burada ancak konunun anlaşılabilmesi için en zarurî olan bilgileri verdiğimizi anlamakta güçlük çekmiyeceklerdir[15]. Rahip ve papazların bu şekilde bir şöhrete sahip bulunmaları karşısında birçok kimselerin, kutsal olan her şeye inançlarının sarsılacağı gayet olağan ve gün gibi açıktır.

Ruhaniler hakkında ne kadar korkunç genel yargılar verildiğini çeşitli eserlerde okumaktayız. En son olarak, bunlardan yalnız bir tanesini burada tekrarlayacağız. Doğrudan doğruya bunu seçmiş olmamızın sebebi, bu eserin kısa bir zaman önce yayınlanmış ve henüz fazla tanınmamış olmasıdır.

« Papa II. Pius, prensip bakımından ruhanîlerde bekâr kalma mecburiyetinin kaldırılmasına taraftardı. En hoşlandığı sözlerden biri şu İdi: "Sa«erdotibus magna ratione sublatas nuptias maiori restituendas videri (esaslı bir sebebe dayanılarak ruhanilerin elinden alınmış olan evlenme hakkı, daha esaslı DW sebebe dayanılarak iade edilmelidir). Platina, Vita^ PunılM., p. 311.

Ünlü tarihçi ve Medici ailesinden gelen papaların hizmetinde görevli olarak uzun yıllar çalışmış olan Guicciardini, *Vecizeler'inde*™ şöyle diyor (1529): "Rahiplerin hırs, bencillik ve sefahatlerinden benden daha fazla nefret eden kimse yoktur. Çünkü bir yandan bunların her birisi aslında iğrenç kusurlardır; fakat bir yandan da bu kusurlar, ne tek tek olarak ve ne de topu birden, kendini Tanrıya özel surette bağlı sayan bir sınıfa asla yakışık almıyor; özellikle aynı kusurlar birbirlerine o derece aykırı düşmektedir ki, ancak çok acaip yaratılışlı kişilerde bir araya toplanmış bulunabilir. Bununla beraber, birçok papaların hizmetinde işgal ettiğim mevki gereği olarak kendi çıkarım için onların büyüklüğünü istemek zorunda kaldım. Lâkin böyle bir durumda bulunmasaydım, Martin Luther'i kendi canım gibi severdim; ve bunu, genel olarak izah edildiği ve anlaşıldığı gibi, Hıristiyanlığın bize yüklediği birtakım yasalardan kurtulmak için değil, fakat hiçbir işe yaramayan bu sürüyü *(questa caterva di scelerati),* ya namusluca ya da nüfuzsuz yaşamak zorunda kalacak biçimde lâyık olduğu sınırlar gerisine atılmış görmek için yapardım"[17].

Aynı Guicciardini'nin fikrine göre biz, tabiat üstü olaylar hakkında hiçbir şey bilmiyoruz; filozoflarla teologların bu hususta söyledikleri şeyler saçmadır; mucize bütün dinlerde görülmektedir, fakat hiç birinin gerçekliğini özel surette ispat etmez; sonunda bütün mucizeler henüz bilinmeyen tabiat gö-

[16] Ricordi, N. 28: Öpere inedite, vol. I,
[17] Ricordi, N. 1, 123, 125.

rünümlerine geri götürülebilir. Guicciarrini, Savonarola'nm ardıllarında görüldüğü şekilde dağları yerlerinden oynatan inancı, öğrenme merakı uyandıran bir görünüm olarak kaydetmekte, fakat bu inanç hakkında acı bir dil kullanmamaktadır.

Papazlarla rahipler hakkında böyle düşmanca duygular besleniyordu. Fakat buna karşılık onların, büyük bir avantajları vardı: halk kendilerine alışmış ve varlıkları herkesin günlük hayatı ile iç içe karışmış bulunuyordu. Bu ise bütün eski ve kuvvetli kurumların öteden beri sahip bulundukları bir avantajdı. Rahip hırkası veya papaz cübbesi altında herkesin bir akrabası vardı; herkes, herhangi bir şekilde himaye görmek veya kilisenin hazinesinden ilerde kazanç sağlamak umudunu besliyordu; nihayet italya'nın tam ortasında bazen insanları birdenbire zengin yapan Papalık sarayı mevcut bulunuyordu. Bununla beraber şu noktayı özellikle belirtmek gerektir ki, bütün bunlar, dillere ve kalemlere bağ vuramıyordu. En dokunaklı komedi yazarları, doğrudan doğruya rahiplerin, dirlik sahibi papazların ve öteki ruhanîlerin doğrudan doğruya kendileri idiler. Mizah ve hiciv yazan Poggio bir papaz idi; Francesco Berni, piskopos danışmanlığı ödeneği alıyordu; *Orlandino* yazarı Teofilo Folengo, bir Benediktin rahibi[18] idi; kendi tarikatını gülünç yapan Matteo Bandello, bir Dominiken rahibi ve aynı zamanda bu tarikatın yüksek rütbeli bir ruhanîsinin yakın akrabası bulunuyordu. Acaba bunları, yazmağa dürten iç kuvvet, kendilerindeki güvenlik duygusu

[18] Şüphesiz son derece değişir karakterli.

muydu? Yoksa kendi şahıslarını tarikatlarının fena şöhretinden ayırmak için içlerinde duydukları bir ihtiyaç mıydı? Belki de hepsinden birer parça bunda rol oynamaktadır. Şüphesiz ki, Folengo'da gayet açık olarak Lutherizm'in etkisi görülmektedir[19].

Yukarıda Papalıktan sözederken (s. 163 vd). değinmiş olduğumuz gibi, âyinlere ve takdislere bağlılığı, halkın kiliseye hâlâ inanan kısmında gayet tabiî bir şey olarak görmek gerektir. Kilisenin vasiliğinden kendini kurtarmış olan kısmında ise bü âyinlerle takdisler, sadece gençlik izlenimlerinin gücünü ve eskiden beri alışılmış bulunan sembollerin sihirli kudretini ifâde etmektedir. Kim olursa olsun son nefesine yaklaşan her adamın papaza günah çıkartmak istemesi, cehennem korkusundan bir kalıntının hâlâ var olduğunu ispat etmektedir. Hattâ Vitelozzo gibi bir insanda bile aynı hali görüyoruz. Bundan daha canlı bir örnek bulmak çok zor •olur. Kilisenin öğrettiği, papazın *"carakter indelebilis"* (tahribi mümkün olmayan karakter) öğretisi — ki, burada papazın kişisel karakteri hiçbir rol oynamaz —, meyvesini vermiş ve bu sayede papazın şahsından nefret etmek, fakat onun ruhanî bağışlarına istekli çıkmak mümkün olmuştu. Şüphesiz ki, inatçı imansızlar da eksik olmamıştır. Meselâ, böylelerinden biri olan Mirandola Prensi Galeotto[20] 1449 da on altı yıllık bir aforozlu durumunda ölmüştür. Bu yıllar boyunca Mirandola kenti de, pren-

[19] Kars, onun, Limerno Pitocco takma adı ile kaleme aldığı Orlandino'su, cap. VT, kıta 40 ve sonrası; cap- VII, kıta 57; cap. VIII, kıta 3 ve sonrası ve bilhassa 75.

2° Diario Ferrarese,: Murat. XXIV, Col. 362.

si yüzünden dinî yasak altında kalmış, ne âyin ve ne de cenaze töreni yapılabilmiştir.

Büyük tövbe vaizlerinin İtalyan milleti üzerindeki etki ve nüfuzlarının bütün bu vuzuhsuzluklarla şiddetli bir çelişki halinde bulunduğu göze çarpmaktadır. Gerçi bütün Batı memleketleri, zaman zaman kutsal rahiplerin sözleri ile harekete gelmiştir. Ancak bunlar, İtalyan kentleri ve bölgelerinin geçirdikleri periyodik sarsıntılar yanında çok cılız kalır. Üstelik, Almanya'da XI. yüzyıl içinde aynı şiddette bir hareket meydana getirmiş olan tek adam da yine bir İtalyan, Abruzzi'de doğmuş Giovanni Capistrano'dur[21]. Bu kadar büyük bir cidiliğe ve böyle bir dinî kudrete sahip bulunan şahsiyetler, o vakitler kuzey memleketlerinde sezişli> mistik kimselerdir; güney memleketlerinde ise milletin dil ve hitabete beslediği derin saygıyı benimsemiş olarak yayılıcı (expansiv) ve pratik insanlardır. Kuzey memleketlerinde sessizce ve başlangıçta yalnız manastırlarda, fakat etkisi yüzyıllarca süren *"îmitatio Christi"* (mesih gibi davranma) akımı meydana getirilmiştir. Güney ise, insanlar üzerinde çok kuvvetli fakat geçici bir etki bırakan izlenimler yaratan adamlar yetiştirmiştir.

Geçici nitelikteki izlenim, başlıca vicdanların kışkırtılması temeline dayanmaktadır. Vaızlar, ahlâkî öğütlerin ilerisine geçmez; içlerinde soyut kavramlar yoktur; baştan başa pratik dileklerle dolu-

[21] Yanında bir Almanca ve bir de Islâvca için tercüman bulundururdu. Bir vakitler S. Bernard da Rhein bölgesinde aynı araca başvurmak ihtiyacını duymuştu.

dur; konuşmacının kutsal, tapkan kişiliği ve muhayyilesi tahrik edilmiş halkın onda varsandığı mucize — ki, bu vaizin isteğine aykırı olarak da yapılırdı — izlenimi daha da kuvvetlendirmektedir[22] Kullanılan en etkili delil, araf ve cehennem azabı ile tehdit değildi; daha ziyade, uğursuzluğun zamana hâkim olup kişilerde etkisini gösteren ve kötülükten ileri gelen lanetin son derece canlı bir şekilde incelenip tasvir edilmesi idi. Mesîh'i ve azizleri üzmenin hayatta sonuçları vardır. Yoldan çıkmış,, gözlerini intikam ve cinayet hırsı bürümüş insanları, ancak böylece uzlaşmaya ve tövbeye getirmek mümkün olabiliyordu ki, va'zların amacı da ancak bundan ibaretti.

îşte XV. yüzyılda böyle va'z edenler arasında Bernardino da Siena, Alberto da Sarzana. Giovanni Capistranno, Jacopo della Marca, Roberto da Lecce (s. 602) ilah., ve nihayet Girolamo Savonarola gibi kişiler de bulunuyorlardı. Dilenci keşişler aleyhine zamanın verdiği peşin yargı herşeyden kuvvetli; idi. Bununla beraber onlar, bu peşin yargılara göğüs gerebiliyorlardı. Gururlu hümanistler onları.

[22] Meselâ Capistrano, kendisine getirilen binlerce hastanın üzerinde haç işareti yapmak, onları teslis ve kendi ustası olan S. Bernardin adına takdis etmekle yetinirdi. Bunun üzerine bazı hastalar, bu gibi hallerde görüldüğü gibi, gerçekten iyileşirlerdi. Brescia Kroniğinin yazarı, bunu şu şekilde anlatıyor: "O, güzel mucizeler gösterirdi; bununla beraber gerçekte olduğundan çok daha fazlasiyle anlatılırdı".

eleştiriyor ve alay ediyorlardı[23]. Fakat vaizler seslerini yükselttikleri zaman, hümanistleri akla bile getiren olmuyordu. Bu yeni bir şey değildi; gerçekten de alaycı Floransalılar, daha XIV. yüzyılda, kürsüye çıkan vaizleri karikatürize etmesini, bunlara fena muamelede bulunmasını öğrenmişlerdi-[4]. Savo-Jiarola ortaya çıktığı zaman halkı o derece peşinden sürükledi ki, hümanistlerin sevdikleri bütün kültür ve sanat, onun tutuşturduğu ateş içinde neredeyse eriyip gidecekti. İşbirlikçilerin yardımı ile halkı kışkırtmasını ve diledikleri yöne sürüklemesini başarabilen (karş. s. 629) iki yüzlü kesişlerin, mukaddesatı pervasızca çiğnemeleri yüzünden doğan en ağır olaylar bile işin asıl kendisine zarar verecek, yani tutuşan alevin hızını kesecek güçte olamıyordu. Uydurma mucizeler gösterilmek ve sahte aziz kalıntıları[25] sergilenmek suretiyle yapılan bayağı•ca vaızlara gülünmekte, fakat gerçekten büyük vaizlere saygı gösterilmekte devam olunuyordu. Bunlar, XV. yüzyıl italya'sına mahsus gerçek bir özellik teşkil etmektedirler.

Tarikat — genel olarak St. Franciscus Tarikatı ve özellikle bunun Observantin diye adlandırılan dalı —, va'zedecek rahipleri istenen yerlere gönde-

M Meselâ Poggio, de avarita: Öpere, fol. 2. Poggio'ya göre onların işi kolaydı, çünkü her kentte aynı şeyleri yaparlardı ve halkı, geldiğinde olduğundan daha sapık bir halde geri gönderebilirlerdi.

« Franco Sacchetti, Nov. 72. Beceriksiz vaizler, bütün hikayecilerde sık sık görülen bir konudur.

[25] Karş. Decamerone VI, Nov. 10 da anlatılan gülünç fıkra.

rirdi. İstekler, başlıca genel veya özel kavgaların çıktığı kentlerden ya da kamu güveninin fazlaca bozulduğu ve ahlâksızlığın arttığı yerlerden gelirdi. Fakat bir vaizin şöhreti yayıldı mı, bütün kentler, özel bir sebep olmaksızın da onu dinlemek için müracaat ederlerdi. Vaiz, âmirinin emrettiği yere giderdi. Bu faaliyetin özel bir dalı da, Türkler aleyhine Haçlı seferi düzenlemek için yapılan va'zlardı[26]. Fakat biz burada başlıca tövbeye gelmek öğütleri veren vaizlerden sözedeceğiz.

Yöntemli olarak düzenlenen va'zlarda gözetilen, sıra, kilisenin büyük günahlar listesine uygun gibi görünmektedir. Fakat va'zın sebebi ne kadar ivedili ise konuşmacı da o oranda çabuk ana davaya girer. Vaiz belki de, çok geniş olan bir tarikat kilisesinde veya katetralde işe başlar; kısa bir zaman sonra her taraftan akın edip gelen halka şehrin büyük meydanı *(Piazza)* dar gelir; vaiz yerine gidip gelme,, bizzat vaizin hayatı için tehlikeli bir hal alır[27]. Genel olarak vaiz, büyük bir dinî alay ile sona ererdi; vaizi ortalarına alan en yüksek şehir ileri gelenleri, bu sırada da elini ayağını öpmek ve hırkasından bir parça kesmek isteyen halkın üşüşmesinden onu güçlükle koruyabilirdi[28].

Tefecilik, istifçilik ve uygunsuz modalar aleyhine yapılan vaızların kolayca kendini gösteren ilk

[26] Bu takdirde vaiz, tamamiyle özel bir renk almaktadır. Kars. Malippiero, Ann. Venet: Arch. stor. VII, I, u. 18. — Chron. Venetum,: Murat. XXIV. Col. 114. — Storia Bresciana: Murat. XXI, Col. 898.

" Storia Bresciana,: Murat. XXI, Col. 865.

*» Allegretto, Diarî sanesi: Murat. XXIII, Col. 819-

başarısı, hapishanelerin açılması — bu, yalnız fakir hükümlülerin serbest bırakılması demektir — ve lüks eşyaları ile, tehlikeli olsun veya olmasın, vakit öldürmeye yarayan bütün oyun araçlarının yakılması olmuştur. Bunlar, zar, iskambil, her çeşit oyun takımları, maske, müzik âletleri, notalar, yapılı büyü formülleri[29], yapma saçlar ve ilaah.. gibi şeylerdir. Sonra bütün bu eşyalar ağaç iskeletin üstünde güzel bir biçimde dizilir, üzerine meselâ bir şeytan tasviri asılır ve nihayet ateşlenirdi (karş, S. 545).

Bundan sonra sıra daha sert huylu kimselere .gelir. Uzun zamandan beri günah çıkarmamış olanlar günahlarını af ettirirler; haksız olarak gaspolunan mallar geri verilir. Bernardino da Siena[10] gibi hatipler, insanların günlük hayatına ve bu hayatın uymak zorunda bulunduğu ahlâk kurallarına nüfuz •etmekte büyük bir çaba göstermişlerdir. Birgün Ber-

[29] Infessura (Eccard, Scriptores II, Co!. 1374) da şöyle deniliyor: Canti, brevi, sorti. "Canti"dan şarkı kitapları kast edilmiş olabilir; Gerçekten Savonarola, böyle şarkı kitaplarını yakmıştır. Ancak, Graziani (Cron. di Perguia, Arch. stor. XVI, I, p. 314), buna benzer bir vesileyle şöyle diyor: brieve incanıe. Şüphesiz bunun "brevi •e incanti" diye okunması gerektir. Buna benzer bir düzeltmenin, Infessura'da da yapılması mecburiyeti vardır. Buradaki "sorti", hiç şüphe yok ki, batıl inanca ait bir şey, belki de istikbali haber veren bir iskambil oyunu demektir. — Matbaanın icadından sonra da meselâ "Martial"in bütün nüshaları toplanarak yakılmıştır. Bandello III, Nov. 10.

[3o] Onun dikkate değer bir biyografisi bak: Vespasiano Fiormtino, p. 244 vd. — Aeneas Sylvius, de viris dllustr., p. 24.

nardino da Siena, Floransa katedralinde "kontratlar, taahhütlerin iptali, devlet borçları *(monte)* ve kız evlâtlara verilecek çeyiz" konuları üzerinde bir sabah ya'zı yapmıştır ki, zamanımızın teologlarından ancak çok az kimse böyle bir girişimde bulunmuş olsa gerektir. İhtiyatsız vaizler, belli sosyal sınıflara, meslek erbabına ve memurlara şiddetle çatmak hatasına düşerlerdi; öyle ki, galeyana gelen dinleyiciler konuşmacının kastettiği kimselere karşı. harekete geçecek kadar ileri giderlerdi[31]. Bernardino da Siena'nın Roma'da yaptığı bir va'zın (1424), süs ve büyü eşyasının Kapitol'da yakılmasından başka bir sonucu daha olmuştu: anlatıldığına göre[32]' "bundan sonra cadı Finicella da yakılmıştı; çünkü o, şeytana mahsus birtakım araçlar kullanarak birçok çocuk öldürmüş ve birçok insanlara büyü yapmıştı; bütün Roma halkı bu sahneyi görmek için akın etmişti".

Fakat va'zın en önemli amacı, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, kavgaları yatıştırıp hasımları barıştırmak ve bunları birbirlerinden öc almaktan vaz: geçirmekti. Bu ise, genel olarak bir va'zlar dizisinin.

[31] Allegretto, 1. c., Col. 823; bir' vaiz, halkı yargıçlara karşı kışkırtıyor (eğer "giudici = yargıçlar" yerine "giudei = Yahudiler" okumamamız lazımsa) ve bunun üzerine çok geçmeden yargıçlar evlerinde yakılıyorlar.

[32] Infessura, 1. C. Cadının ölüm gününde, anlaşılan, bit yazma yanlışı vardır. — Aynı azizin. Arezzo yakınlarında, tekin değildir diye adı çıkan bir ormanı nasıl yaktırdığını Vasari anlatmaktadır: III, 148; vita di Parri Spinelli. Şüphe yok ki, dinleyicilerin tövbe çabaları, çok: kez ansık bazı ufak tefek fedakârlıkların ilerisine varmamıştır.

sonunda, tövbe ve günah çıkartma giderek bütün şehir halkını sardığı ve bütün şehir halkının *"misericordia"yı* okurken yükselen ses havayı deprendirdiği[33] zaman ancak vâki olurdu. — O vakit, hasımlar arasında karşılıklı kan dökülmüş bulunulsa bile, törenle barışlar yapılır, kucaklaşılırdı. Bir az önce sürgüne gönderilmiş olan kimseler, böyle kutsal bir işte hazır bulunmak üzere, özel olarak kente getirtilirlerdi. Anlaşıldığına göre böyle barışlara *(Paci),* va'zlarla hazırlanan elverişli hava geçtikten sonra da, genellikle bağlı kalınmış ve bunu sağlayan rahibin aziz hatırası da kuşaklar boyunca saygı ile anılmıştır. Fakat Roma'daki Croce ile della Valle aileleri arasında (1482) görüldüğü gibi, korkunç bunalımlar da olmuştur ve buna karşı Roberto da Lecce çapında büyük bir kişi boş yere sesini yükseltmiştir[34]. O, Mesîhin ölümüne rastlıyan kutsal haftanın arefesinde Minerva önündeki meydanda çok kalabalık bir halk kitlesi önünde va'zetmişti. Fakat, büyük paskalya yortusunun perşembeden bir evvelki gecesinde Ghetto yakınlarında bulunan *Palazzo della Valle* önünde korkunç bir sokak savaşı

[33] Bir yerde "pareva che l'aria si fendesse (sanki hava yarılıyordu) kaydı vardır.

[34] Jac. Volaterran.: Murat. XXIII, Col. 167. Onun bu kavgaya müdahele ettiği açık olarak söylenmemektedir; ancak, biz bundan şüphe edemeyiz. — Jacopo della Marca da bir vakitler (1445) parlak başarılardan sonra Perugia'dan henüz ayrılmıştı ki, Ranieri ailesi içinde korkunç cinayetler işlendi. Kars. Graziani, 1. *c,* . 565 vd. — Bu vesileyle şunu belirtelim ki, bu şehir, göze çarpacak kadar sık sık böyle vaizler tarafından ziyaret edilmektedir; Jkarş. p. 597, 626, 631, 637, 647.

patlak verdi. Ertesi sabah Papa Sixtus, bu sarayın yıkılmasını emretti ve sonra o gün için öngörülmüş olan törenler yapıldı, isa'nın ölümüne rastlayan kutsal cuma günü Roberto, elinde bir haç olduğu halde yeniden va'zetti. Fakat kendisi ve dinleyicileri, sadece ağlamaktan başka bir şey yapamadılar.

Kendi içlerinde çelişkilere düşmüş olan bazı sert huylu kimseler, bu rahibin etkisine kapılarak manastırlara girmeğe karar veriyorlardı. BÖyleleri arasında yalnız çeşitli haydutlarla caniler değil, aynı zamanda işsizlikten aç kalmış askerler de vardı[35]. Manastıra girmek kararının verilmesine yol açanetkenlerden biri, kutsal rahibe duyulan hayranlıktı; hayranlık içinde, onun hiç olmazsa görünüşteki mevkiine mümkün olduğu kadar yaklaşmak isteniyordu.

Va'zlar dizisini kapayan son vaiz, tamamiyle bir takdisten ibarettir. Bu da şu sözlerle kısaca ifade olunur: *la pace sia con voi!* (huzur içinde olasın!). Büyük dinleyici kitleleri, vaizle birlikte başka bir kente gitmekte ve orada yeniden başladığı va'zlar dizisini noksansız bir kez daha dinlemektedirler.

Papazlarla hükümetler, sahip bulundukları büyük nüfuz dolayısiyle bu kutsal adamları kendilerine hiç olmazsa karşı düşürmemeye önem veriyorlardı. Bunu sağlamanın **bir** çaresi, hiç değilse en

[35] Bir va'zı üzerine Capistrano, elli askeri manastıra çekmişti; Stor. Bresciana, 1. c. — Graziani, 1. C, p. 565 vd. — Aen. Sylvius (de viris illustr., p. 25), gençliğinde S. Bernardino'nm bir va'zından sonra nerdeyse bu tarikata giriyordu.

aşağı derecedeki takdisi almış bulunan rahip[30] veya din adamlarının vaiz sıfatiyle kürsüye çıkmalarına müsaade edilmesinde görülüyordu; böylece onların mensup bulundukları tarikat veya korporasiyonlara bir dereceye kadar sorumluluk yükletilmiş oluyordu. Fakat burada da kesin bir sınır çizmek mümkün olmuyordu. Çünkü kilise ve aynı şekilde kürsü, çoktan beri mahkeme, yayın, öğretim ve ilâah.. gibi çeşitli kamu hizmetleri için kullamlagelmişti; hattâ doğrudan doğruya va'zetmek işi bile bazen hümanistlere ve ruhbandan olmayan kimselere bırakılmıştı (s. 355 vd.). italya'da ne rahip ve ne de papaz olan, bununla beraber dünyadan elini ayağını çekmiş bulunan garip bir insan sınıfı[37] var-

[36] Meşhur Observant vaizleri ile kıskanç Dominiken rahipleri arasında geçimsizlik bulunduğunu, Mesih'in haçtan yere akan kanı üzerindeki çekişmeler göstermektedir (1463). Dominiken engiziyoncusuna asla uymak istemeyen Fra Jacopo della Marca hakkında II. Pius, ayrıntılı raporunda (Comment. L. XI, p. 512) gayet hoş bir alaylı ifade kullanmaktadır: Pauperiem pati et famem et sitim et corpois cruciatum et mortem pro Christi nomine nonnuli possunt; iacturam nominis vel minimam ferre recusant, tanquam sua deficiente fama Dei quoque gloria pereat (Bazı kimseler, İsa'nın adı uğruna fakirliğe, açlığa, susuzluğa, işkenceye ve ölüme katlanabilirler; adına azcık olsun dokunulmasına bile rıza göstermezler; sanki şöhretine noksanlık gelirse Tanrının da şanı kayb olacakmış gibi).

[37] Bunların şöhreti daha o vakitler iki karşıt kutup arasında değişiyordu. Bunları "târik-i dünya" rahiplerden ayırmak gerektir. — Bu bakımdan sınırlar kesin olarak çekilmiş değildi. Mucize gösteren adamlar olarak dolaşan Spoletin'ler, San Antonio ve San Paulo'yı patronları olajrak kabul ediyorlardı. Daha XIII. yüzyıldan beri bunlar,

di. Bunlar, sayısı çok kabarık olan *münzeviler* idi. Bu adamlar bazen hiç kimseden emir veya davet almaksızın kürsüye çıkarlar ve halkı arkalarından sürüklerlerdi. Böyle bir olay, Milano'da' Fransızlar'ın ikinci kez bu kenti almalarından (1516) sonra, şüphesiz ki, kamu hayatında büyük bir karışıklık hüküm sürdüğü bir zamanda, görülmüştür. Belki de Savon&rola partisine mensup Toskana'lı bir münzevi, aylarca katedralin kürsüsünü işgal etmiş, ruhban sınıfına karşı şiddetli hücumlarda bulunmuş, katedrale yeni bir kandil ve bir mihrap vakfetmiş, mucizeler göstermiş ve en sonunda ancak şiddetli mücadelelerden sonra buradan çekilip gitmek zorunda bırakılmıştır[38], italya'nın kaderi bakımından hayatî önemde olan bu yıllarda kâhinlik, her tarafta göze çarpacak şekilde faal bir hal almış ve nerede -olursa olsun hiçbir zaman belli bir sınıîın tek başına elinde kalmamıştır. Meselâ Roma'nın yıkılıp yakılmasından *(sacca di Roma)* önce münzevilerin ne kadar ısrarlı bir şekilde kehânette bulunduklarını biliyoruz (s. 196 vd.). Kendilerinde güzel konuşmak gücü bulunmadığı takdirde bu gibi adamlar, sembollerle haberciler gönderirlerdi. Meselâ Siena yakınlarında yaşayan bir zâhid, 1496 da "küçük bir

yarı ruhanî sihirleriyle köylüleri soyuyorlardı. Atları, San Antonio'nın adı söylendiği zaman diz çökecek şekilde eğitilmiş bulunuyordu. Kendi iddialarına göre, hastahaneler için bağış topluyorlardı. Massuccio, Nov. 18. Bandello III, Nov. 17. Asino d'Oro adlı eserinde Firenzuola, onları, Apulejus dilenci rahipleri yerine koymaktadır.

[33] Prato, Arch. stor. III, p. 357. Burigozzo, ayni yapıt, p. 431.

münzevi"yi„ yani bir öğrencisini korku içindeki kente yollamıştı. Bunun beraberinde götürdüğü sembol bir sırığa takılmış ve üzerine kutsal kitaptan tehdit edici bir metin yazılı bir kâğıt asılmış bulunan bir kuru kafa idi[30].

Fakat rahiplerin kendileri de çok kez hükümdarları, memurları, ruhanileri ve doğrudan doğruya kendilerinin mensup bulundukları sınıfı korumamakta idiler. Gerçi, XIV. yüzyılda Fra Jacopo Bussolaro'nın Pavia'da yaptığı şekilde, doğrudan doğruya Tiran hanedanının devrilmesi amaciyle[10] verilen va'zlara daha sonraları Taslanmıyordu; ama doğrudan doğruya, hem de kendi kilisesinin minberinden, (s. 359 not 25), papaya karşı cür'etli hücumlarda bulunulduğu, kendilerini hiç bir surette öğüte muhtaç saymayan hükümdarların önünde safdilce siyasî öğütler verildiği görülüyordu". Milano'da Piazza del Castello'da St. Augustin Tarikatine mensup kör bir vaiz, 1449 da Lodovico Moro'ya şöyle hitap edebiliyordu: "Efendim, Fransızlar'a yol gösterme, zira

™ Allegretto, Murat. XXIII, Col. 855 vd.

40 Matteo Villani, VIII, I ve sonrası. Başta o, genel olarak tiranlar aleyhine vaiz ediyordu; sonra, tiran hanedanı Beccaria onu öldürtmeğe teşebbüs edince, va'zlarmda hükümetin ve anayasanın değiştirilmesi gereğini ileri sürdü ve Beccaria ailesini Pavia'dan kaçmak zorunda bıraktı (1357).

41 Bazen de hükümler hanedanları, sıkışık zamanlarda, halkı meşru yola getirmek için va'z etmek üzere rahipler tâyin ederlerdi. Bunun Ferrara'da bir örneği bak: Sanudo (Murat. XXII, Col. 1218).

bundan pişman olacaksın!"[42]. Ayrıca, kehânette bulunan birtakım rahipler vardı. Belki bunlar doğrudan doğruya siyâsî va'z yapmıyorlardı; fakat gelecek zamanlara ait öyle korkunç tablolar tasvir ediyorlar ki, dinleyiciler kendinden geçiyorl&.'dı. X. Leo papa seçildikten (1513) hemen sonra bu cinsten on iki Fransisken rahibi, İtalya'nın çeşitli bölgelerini, kendi aralarında bölüşerek, dolaşmışlardır. Bunlardan Floransa'da va'zlar yapan[43] "Fra Francesco di Montepulciano halkı adeta dehşete düşürmüştür. Onun söylediği şeyler, daha abartılmış bir biçimde kulaktan kulağa yayılmış ve böylece kendisini dinlemeyenlere de sirayet ederek bütün ahaliyi sarsmıştır. Böyle bir va'zdan sonra Fra Francesco Montepulciano, birdenbire "bir göğüs ağrısından" öldü. Ayaklarını öpmek için gelen halkın üşüşmesi karşısında cenazesi, geceleyin gizlice gömülmek zorunda kalındı. Fakat yeniden alevlendirilen kehânet ruhu, kadınlar ve köylüler de dahil olmak üzere herkesi öyle bir heyecana sürüklemişti ki, ancak büyük zahmetlerle yatıştırılabildi. Bunun üzerine Medici'ler, Giuliano (Leo'nun kardeşi) ve Lorenzo, "insanları bir dereceye kadar eski neşelerine getirebilmek için 1514 tarihindeki St. Johannis gününde parlak şenlikler tertip ettiler; yüksek rütbeli kimseler ve bunlar arasında kılık değiştirmiş altı kardinal da aynı şenliklere katılmak üzere Roma'dan Floransa'ya geldiler".

« Prato, Arch. stor. III, p. 251. — Fransız'ların kovulmasından sonra ortaya çıkan Fransız aleyhtarı fanatik vaizler hakkında bak: Burgiozzo, aynı eser, pag. 443, 449, 485; 1523, 1526, 1529 yıllarına dair.

*» Jac. Pitti, Storia fior. L. II, p. 112.

Fakat, en büyük vaiz ve peygamber, Ferrara'h Fra Girolamo Savonarola, daha 1498 de Floransa'-da yakılmıştır". Onun hakkında sadece birkaç söz söylemekle yetineceğiz.

Floransa'yı başka bir biçime sokmak ve kente egemen olmak ve şehirde hüküm sürme (1494 - 1948) imkânını kendisine sağlayan korkunç âlet, Savonarola'nın yaratılışındaki hatiplik kudretidir. Elimizde kalan ve çoğu söylenirken tutulmuş yarım yamalak notlar halinde bulunan va'zları, ondaki hatiplik gücü hakkında ancak sınırlı bir fikir verebilmektedir. Görünüş bakımından kendisinde olağan üstü bir özellik yoktur. Gerçekten de ses, şive, üslup vesaire, onun daha çok zayıf taraflarını teşkil etmektedir. Hatiplikte üslup ve sanat bakımından mükemmel bir vaiz dinlemek istiyenler, Savonarola'nın rakibi olan Fra Mariano da Ghinazzano'ya koşarlardı. Fakat Savonarola'nın sözlerinde öyle etkin bir kişilik gücü vardır ki, o zamandan beri tâ Luther'e kadar böylesi görülmüş değildir. Kendisi bunu Tanrıdan gelen bir esin olarak saymakta ve bu nedenle, alçak gönüllülük göstermeksizin, vaizlik mesleğini çok yüksek tutmaktadır. Ona göre vaizlik, büyük ruhlar hiyerarşisinde meleklerden hemen sonra gelen aşamayı teşkil etmektedir.

Tamamiyle ateş ve alev kesilen bu güçlü kişi, önce, bütün hitabet zaferlerinden daha büyük olmak

« Perrens: Jeröme Sevonarola, 2 cilt. Bu eser, Savonarola hakkında yazılan özel kitapların belki de en metodlusu ve en ciddîsidir. Aynı konu üzerinde daha sonra kaleme alınan bir eser de P. Villari, La storia di Girok Savonarola (2 cilt, Firenze, Lemonnier)'dır.

üzere başka bir harika da meydana getirmiştir. Kendisinin mensup bulunduğu S. Marco Dominiken manastırı ve sonra da Toscana'daki bütün Dominiken manastırları, onun fikirlerini kabul etmiş ve -kendiliklerinden büyük bir reform hareketine girişmişlerdi. O zamanlar manastırların nasıl bir anlam taşıdıkları ve rahiplerde en ufak bir değişiklik vücuda getirmenin ne kadar güç bir iş olduğu düşünülürse, böyle bir anlayış değişikliği, bizi bir kat daha hayrete düşürür. Reform hareketi ilerlerken • Cavonarola'nın müritleri olarak önemli sayıda kimseler Dominiken Tarikatine giriyorlar ve bu sayede Savonarola tarafından ortaya konan plânların uygulanmasını kolaylaştırıyorlardı. En ileri gelen ailelerin çocukları, rahip adayı olarak S. Marco manastırına giriyorlardı.

Dominiken Tarikatinde yapılan ve İtalya'nın yalnız bir bölgesinde sınırlanmış olarak kalan böyle bir reform hareketi, millî bir kilisenin kurulması yolunda ilk adımı teşkil ediyordu; eğer Savonarola daha uzun yaşasaydı, muhakkak ki, millî bir kilise vücuda gelirdi. Şüphesiz ki, Savonarola, kilisenin bütününü kapsayacak bir reform yapmak amacını güdüyordu. Gerçekten de o, etkili faaliyet devrinin sonlarına doğru, büyük iktidar sahiplerinin hepsine, bir konsil toplamaları için ivedili uyarılarda bulunuyordu. Ancak, komşu bölgeler eski durumlarına bağlı kalmakta direnirlerken kendi tarikati ile taraftarları, daha şimdiden, Toscana için onun görüşlerini temsil etmek imkânına sahip biricik organ, "dünyanın tuzu" haline gelmiş bulunuyordu. Kuruntu ve zahitlikten, zaman geçtikçe

öyle bir durum meydana gelmişti ki, Floransa, dünya üzerinde Tanrı devletinin kurulacağı sahne olarak görülüyordu.

Bazıları gerçekten doğru çıkan kehanetleri, Savonarola'ya insan üstü bir saygı ve itibar sağlamıştır. İşte bu kehanetleridir ki, daima kudretli İtalyan muhayyilesinin, en sağlam ve en sakıntılı karakterlere bile hükmetmeğe gücü yeten araçları olmuştur. Başlangıçta Fransisken tarikatinin *Observantin* denilen kolu*, San Bernardino da Siena'dan kendisine kalagelen şöhrete dayanarak, büyük Dominiken rahibi Savonarola ile rekabet edebileceğini ve böylece onu sindirebileceğini sanıyordu. Bu amaçla, aynı kola mensup rahipler, katedralin minberine kendilerinden birini çıkardılar ve Savonarola'nın felâket kehanetlerine karşı daha korkunç felâket kehanetlerinde bulundular. Bu hâl, o zaman Floransa'da hâla hüküm süren Pietro de'Medici'nin, her ikisini de susturmak zorunda kalmasına kadar devam etti.. Fakat çok geçmeden, daha önce Savonarola'nın gayet açık sözlerle kehanette bulunduğu gibi, Fransız Kiralı VIII. Charles İtalya'ya gelip Medici'leri Floransa'dan kovduğu zaman, herkes yalnız ona inanmaya başladı.

Burada itiraf etmek gerektir ki, Savonarola, kendi seziş ve keşiflerini herhangi bir surette eleştiriden geçirmediği halde başkalarınınkine karşı ol-

* Observantin: Fransisken tarikatının, Assisi'li San: Francesco tarafından konmuş olan manastır kurallarına bağlı soludur. 1415 Konstanz konsilinde bunların özellikleri tanınmıştır. (Mütercim)

dukça sert davranıyordu. Pico della Mirandola'nın cenazesi başında yaptığı konuşmada o, ölü dostuna karşı bir az aşırı derecede merhametsiz davranmıştı: Tanrıdan gelen içtenli bir sese rağmen tarikate girmeyen Pico'yı bir parça cezalandırması için Tanrıya bizzat kendisi yalvarmıştı; fakat ölümünü gerçekten istememişti; şimdi sadaka ve dualarla Pico':mn lehine olmak üzere şu kadarını elde etmişti ki, •onun ruhu ârafta karar kılmıştı, ölüm döşeğinde iken Pico'ya bir keşif (vision) hali gelmiş, Meryem Ana kendisine görünerek ölmeyeceğini vaad etmişti. Savonarola, Meryem Ana'nın ikinci, yani ebedî ölümü kast ettiği kendisine malum olduğu ana kadar, bu keşfi bir şeytan hilesi olarak saydığını itiraf ediyor. — Eğer bu ve buna benzer şeyler sırf övünmeden ibaret idiyse, o büyük ruh, bu hatasının kefaretini mümkün olduğu kadar acı bir şekilde ödemiştir. Öyle görünüyor ki, Savonarola, son günlerinde keşif ve kehanetlerinin boş şeyler olduğunu anlamıştı. Bununla beraber, kutsal bir hava içinde ölünme gitmeye yetecek kadar iç huzur kendisinde halâ mevcut bulunuyordu. Ona bağlı olanlar ise, hem öğretilerini ve hem de kehanetlerini daha otuz yıl •süre ile yaşatmışlardır.

Savonarola, devletin yapısında İslâhat yapmak için de çalışmıştır. Bu yoldaki faaliyeti, sadece, aksi takdirde kendisi yerine düşmanlarının iktidarı ele geçirmiş olacakları endişesinden ileri gelmektedir. 1495 yılı başlarında meydana getirilen yarı demokratik anayasaya (s. 132 not 49) bakarak onun hakkında hüküm vermek doğru değildir. Bu anayasa,

Floransanın öteki anayasalarından ne daha iyi, ne de daha kötüdür".

Aslında o, bu gibi işler yapmak için bulunabilecek insanların en elverişsiz olanı idi. Savonarola'nın gerçek ülküsü bir teokrasi rejimi kurmak idi; öyle bir teokrasi yönetimi ki, burada bütün insanlar, mübarek bir teslimiyet içigde, görünmeyene (Tanrıya) boyun eğecekler ve kaynağım ihtirastan alan bütün çekişmeler hiçbir zaman ortaya çıkmıyacaktı. Onun bütün düşüncesi, Palazzo della Signoria (Floransa'daki senyörler sarayı) 'daki bir yazıtta görülmektedir. Muhtevasını daha 1495 yılı sonlarında bir düstur" olarak kullandığı bu sözün metni şudur: "Jesus Christus Rex populi florentini S. P. Q. decreto creatus" (Mesih, Floransa ahalisinin Senato ve halk iradesiyle yaratılmış kiralı). Savonarla'nın dünya hayatı ve bu hayatın o zamanki problemleri ile ilgisi, gerçek ve mesleğine sıkıca bağlı olan herhangi bir rahip kadar azdı. Ona göre insan, yalnız ruhun selâmeti ile doğrudan doğruya bağlı olan işlerle uğraşmalıydı.

Klâsik çağ edebiyatı üzerindeki düşüncelerinde tu görüşü, gayet açık olarak kendini göstermekte-

[45] Floransa'ya bağlı kentlere hürriyetlerini geri verecek ve aynı zamanda Toscana devletinin birliğini herhangi bir şekilde koruyabilecek biricik insan, belki de Savonarola olabilirdi. Fakat o, hiçbir zaman böyle birşey düşünmemiş görünüyor. Pisa'ya karşı Savonarola bir Floransa'h derecesinde nefret besliyordu.

[46] îkiye bölünmüş kentlerini 1483 te resmen Meryem Ana'ya bağışlamış olan Siena'lılara, dikkate değer **bir** karşılık teşkil etmektedir. Allegretto, ap.: Murat. XXIII, Col. 815.

dir. Bir va'zında şöyle diyor: "Eflatun ile Aristoteles'in başardıkları biricik iyi şey, müşriklere karşı kullanılabilecek birçok deliller ortaya koymuş, olmalarıdır. Onlar ve öteki filozoflar şimdi cehennemdedirler, ihtiyar bir kadın, iman hususunda Aristo'dan daha bilgilidir. Başka bakımlardan faydalı görünen kitaplann yok edilmesi, iman için muhakkak iyi olurdu. Bu kadar çok kitapların, bu kadar çok. aklî delillerin *(ragioni naturaîi)* ve tartışmaların^ mevcut bulunmadığı devirlerde iman, ondan bu yana yaptığından daha hızlı olarak gelişiyordu. Ona: göre okullarda klâsik lektür olarak yalnız Homerös,. Virgilius ve Cicero'yu okutmakla yetinilmeli, geri kalanı da Hieronymus ve Augustinus ile tamamlanmalıdır. Buna karşılık yalnız Catull ile Ovidius değil, aynı zamanda Tibull ile Terenz de okullardan, uzak tutulmalıdır. Her halde burada sadece ürkek bir ahlâkın sesini dinliyoruz. Ancak, özel bir yazısında Savonarola genel olarak bilimin zararlı olduğunu itiraf etmektedir. Onun düşüncesine göre aslında bilimi, insan bilgisinin kaybolmaması için,, özellikle müşrikçe safsatalara karşı başarı ile mücadele edebilecek birkaç güçlü adamın elde bulunması içiri, çok az kimseler öğrenmelidir. Geri kalan bütün insanlar, gramer, ahlâk ve din bilgisi *(sacrae literae)* öğreniminin dışına çıkmamalıdırlar. Doğal olarak, böylece bütün öğretim ve eğitim yeniden rahiplerin eline düşecektir; aynı zamanda devletleri ve imparatorlukları "en bilgili ve en kutsal" adamların yönetmeleri gerektiğine göre, bunlar yine rahipler olacaktır. Acaba yazar, bundan çıkacak sonuçlar üzerinde gerçekten düşünmüş, ileriyi görmüş.

müdür? sorusunu ortaya atmamızı gerekli bile görmüyoruz.

Bundan daha çocukça bir düşünüş tarzı tasarlamak her halde imkânsızdır. Yeniden keşfedilen klâsik kültür ve bu sayede görüş ve düşünüş çevrelerinin alabildiğine genişlemesi, duruma göre, dini gayet parlak bir surette güçlendirebilirdi. Fakat bu kadar basit olan bir fikir, öyle görünüyor ki, Savonarola'nın hiçbir zaman aklına gelmiş değildir. O, başka suretle ortadan kaldırılması imkânı bulunmayan şeyleri yasak etmek istiyordu. Aslında hiç de liberal değildi. Meselâ Tanrı tanımaz astrologları ;yakmak için meydanlarda odun yığınları hazır bulunduruluyordu. Sonunda da kendisi böyle bir odun .yığınının alevleri arasında can vermiştir[47].

Dar görüşlü bir kafaya sahip bulunan bu insanın içindeki ruhun ne kadar engin olması gerekir! Floransalıların kültüre besledikleri coşkun heyecanı böyle bir görüş önünde diz çökecek hale getirebilmek için nasıl bir ruh gücüne ihtiyaç vardır!

Floransalıların sanat ve dünya severliklerinden ne kadarını ona feda etmeğe hazır bulunduklarını, •o meşhur *kurban yangınları* göstermektedir. Bernardino da Siena'nın ve daha başkalarının *"talami"leri,* bu yangınların yanında bir hiç değerinde kalır.

Ancak, Savonarola işleri yürütebilmek için bir çeşit gizli polis memurları kullanmak ihtiyacında

*« "impii astrologie" (dinsiz müneccimler) hakkında ^öyle diyor; non e da disputar (con loro) altrimenti che <«ol fuoco (insan — onlarla — konuşmamalı, onlar ancak bakılmalıdır).

idi. Gerçekten de onun italyan özel hayatının çok yüksek değerde sayılan hürriyetine müdahalesi az olmuyordu. Meselâ, ahlâk reformunu uygulayabilmek için, hizmetçilerin efendileri aleyhinde casusluk yapmalarını istiyordu. Daha sonra da Cenevre'de çelik iradeli Calvin'in ancak sürekli bir sıkıyönetim rejiminin yardımı ile başarmağa muvaffak olduğu şekilde, kamu hayatı ile özel hayatın yeni bir biçime sokulması işi, Floransa'da sadece bir girişimden ibaret kalmaya mahkûm olmuştur; üstelik de bu deneme, sadece Savonarola'nın düşmanlarını son kertesine kadar kışkırtmaya yaramıştır. Savonarola'nın uyguladığı en sevilmiyen yöntemlerden biri olarak, her şeyden önce, kendisinin teşkil ettiği erkek çocuk gruplarını söylemek gerekir.. Bunlar evlere giriyor ve ateşte yakılmaya müstahak, gördükleri eşyayı zorla alıp götürmek istiyorlardı.. Bazı yerlerde sopa ile kovulmaları üzerine, kutsal bir kuşağın yetişmekte olduğu kuruntusunu yaşatabilmek amacı ile, bu çocukların yanına koruyucu.. olarak büyük insanlar katılıyordu.

Böylece 1497 ve 1498 yıllarının son karnaval, günlerinde *Piazza della Signoria* (senyörler meydanı)'da büyük "Autodafe"* ler yapılabiliyordu. Meydanın ortasında büyük bir kademeli piramit kuruldu. Bu, Roma imparatorları naaşlarının yakılmasında kullanılması âdet edinilen *rogus'u* andırıyordu. Aşağıda, tabana en yakın bir yerde maskeler, takma sakallar, garip karnaval giysileri vesire üst üste* konmuştu. Bunun üzerinde lâtince ve italyanca.

* Autodafe: Dinî icraat, dinsizlerin yakılması.

şiir kitapları, bunlar arasında Pulci'nin "Morgante"si, Boccaccio ve Petrarca'nın eserleri, kısmen değerli parşömen baskısı ve kısmen de minyatürlü yazmalar halinde yığılmıştı. Daha yukarısına parfüm, ayna, baş örtüsü ve takma saçlar gibi kadınların tuvalet eşyası konmuştu. Sonra lavta, santur •gibi müzik aletleri ile satranç tahtaları, tavla ve iskambil kağıtları yer almıştı. En üst iki kademeye de çoğu kadın güzelliğini tasvir eden resimler konmuştu; Tabloların bir kısmı Lucretia, Cleopatra, Faustina gibi klâsik güzel kadınların adlarını taşıyordu; bir kısmı da doğrudan doğruya güzel Bencia, L.ena Morella, Bina ve Maria de'Lenzi'nin portreleri idi. Birinci defasında, orada hazır bulunan Venedikli bir tüccar, piramitteki eşyayı satın almak için yirmi bin altın Florin ödemeği teklif etti. Aldığı biricik cevap, kendi elindeki portrenin de alınarak ötekilerinin üzerine atılması oldu. Piramide ateş verilirken hükümet ileri gelenleri balkona çıktı. îlâhi, trampet ve çan sesleri havayı doldurmuştu. Sonra bütün halk San Marco meydanına gitti ve burada •sıkışık üç kat daire halinde dans etti. En iç daireyi, bu manastırın rahipleri teşkil ediyorlardı; bazen bunlar yerlerini melek kılığına sokulmuş erkek çocuklarla değişiyorlardı, ikinci dairede genç ruhanilerle ruhban sınıfına mensup olmayan kimseler; en dış dairede ise yaşlılar, halk ve başlan zeytin dalı ile süslenmiş rahipler yer almışlardı.

Galip gelen karşı partinin, kısmen haklı olarak ve üstelik de büyük ustalıkla yaptığı bütün alaya alma gösterileri, sonradan Savonarola'nın hatırasını gözden düşürmeye yeterli olamamıştır, italya'nın ka-

derini tâyin eden facialar arttıkça, büyük rahip ve peygamberin kişiliği hayatta kalanların anılarında daha da belirgin bir hal almıştır. Onun kehanetleri, ayrıntıları bakımından değersiz kalmış olabilir. Fakat haber vermiş olduğu büyük genel felâket, son derece korkunç bir şekilde gelmiş çatmıştır.

Lâkin bu vaizlerin etkileri ne kadar büyük olursa olsun ve Savonarola, kurtarıcı vaizlik mevkiini rahip sınıfına ne kadar parlak bir şekilde sağlamış bulunursa bulunsun[46], yine de rahip sınıfı halkın tiksintisinden kendini kurtaramıyordu. İtalya, yalnız ve yalnız bireylere hayranlık duyabildiğini anlatıyordu.

Papaz ve rahiplik müesseselerini bir yana bırakarak eski imanın kuvvetini değerlendirmek gerekirse, belli bir noktadan ve belli bir ışık altında bakıldığına göre bunun bazen çok silik ve bazen de çek önemli göründüğü söylenebilir. Dînî tören ve takdislerin kaçınılmaz bir zaruret olarak sayıldığından yukarıda sözetmiştik (s. 164, 637). Şimdi yine inanç ile ibadetin günlük hayattaki yerine kısaca bir göz gezdirelim. Burada kitle ile kitlenin alışkanlıkları ve iktidarda bulunanların her ikisine karşı takındıkları tutum, meselenin özünü etkileyen etkenlerdir.

[48] Ezechiel (Ahd-i Atik peygamberi) hakkındaki 14. va'zda; buna dair bak: Perrens, aynı eser, vol. I. pag. 30, Nota

Tövbe ve isiğfar ile, savap işliyerek selâmete kavuşmak ile ilgili ne varsa hepsi, kuzey Avrupa ülkelerindeki gelişmiş veya soysuzlaşmış şekilleriyle, İtalyan köylülerinde ve aşağı halk tabakalarında da ayniyle mevcut bulunuyordu, öğretim ve eğitim görmüş sınıflar da yer yer aynı şeylerin kuvvetli etkisi altında kalıyorlardı. Halka mal olmuş katolikliğin, ilkçağ müşrikliğindeki Tanrılara seslenmek, bağışlar yapmak ve onları barıştırmak görenekleri gibi tarafları, kitlenin bilincinde silinmez bir şekilde yer etmişti. Battista Maıtovano'nın yukarıda başka bir münasebetle sözü geçen sekizinci ekloge (çoban şiiri)'si içinde bir köylünün Meryem Anaya seslenen bir duası vardır. Bu duada Meryem Anaya, köy ^hayatının ayrı ayrı bütün alanlarını özel surette koruyan Tanrıça sıfatiyle seslenilmektedir. Halk, sıkışık zamanlarda kendisine yardımcı olarak gökteki koruyucların değeri ile ilişkin olarak kafasında neler tasarlıyordu! Floransa'lı bir kadın Annunzi'ata manastırına adak olarak mumdan bir fıçı vakfedi-,yordu[2]; çünkü bir rahip olan sevgilisi, orada olmayan kocası tarafından görülmeksizin aynı Floransa'lı kadının önünde yavaş yavaş küçük bir fıçı şarabı son yudumuna kadar içmişti; bu vakfı yaparken kadın, acaba ne düşünmüştü? Tıpkı zamanımızda olduğu gibi o vakitler de insan hayatının her alanına ayrı ayrı hükmeden aziz patronlar vardı. Katolik kilisesinin birçok ibadet ve ayinlerini, paganlık çağının dînî törenlerine kadar geri götürmek

[1] "De rusticorum religione" başlığı altında.

[2] Franco Sacchetti, Nov. 109. Hikâyede buna benzer] «daha birçok şeyler vardır.

deneyi çok kez yapılmıştır. Bundan başka, bazı yerlere mahsus olmak üzere kilise bayramları ile birlikte görülen halk göreneklerinin, eski Avrupa'daki çeşitli pagan göreneklerinin kalıntıları olduğuna hiçşüphe yoktur. İtalya'da ise köylerde öyle bazı şeyler görülüyordu ki, bunların paganlık dönemi inançlarının kalıntıları olarak bilinçli bir şekilde yaşatılmakta bulunduğu inkâr olunamaz. Meselâ, papalar tahtının kurulması bayramından dört gün önce, yani eski Feraha günü olan 18 şubattan sonra ölülere yemek konması[3], bunlardan biridir. Bunun gibi daha birçok gelenekler o zaman hâla yaşamaktadır ve ancak daha sonraki zamanalrda ortadan

[s] Bapt. Mantuan. de sacris diebus, L. II, de şöyleferyad ediyor:

Ista superstitio, ducens a Manibus ortum
Tartareis, sancta de religione facessat
Christigenûm! vivis epulas date, sacra sepultis.
(Jüpiter dininden kalma bu temelsiz inanç
Hıristiyanların kutsal dininden silinip gitse!
Yaşayanlara yiyecek verin, ölmüşlere âyin yapın).

Bir yüzyıl önce, XXII. Johannes'in ordusu Ghibellin'leri bastırmak üzere sınır boyuna gittiği zaman, açıktan açlığa ileri sürülen sebep, eresia (müşriklik) ve idolatria (putperestlik) hakkındaki şikâyetlerdi; kendi isteğiyle teslim olan Recanati, buna rağmen yakıldı, "çünkü orada putlara tapınılmıştı". Giov. Villani IX, 139, 141. — II. Pius »zamanında güneşe tapınmakta ayak direyen Urbino'lu bir adam ortaya çıkmıştı. — Aen. Sylvii opera, p. 289. Hist. rer, ubique gestar. c. 12. — En çok hayret edilecek bir olay, Papa X. Leo zamanında Roma'da meydana gelmiştir: Bir veba salgını sırasında bir boğa, putperestlik: dönemine mahsus bir törenle kurban edilmiştir; Paul. Jovius, Hist. XXI, 8.

kalkmış olsalar gerektir, italya'da halk inancının paganlık döneminden kalma kısımları özellikle sağlam bir surette yerleşmiştir dersek, böylece içine düşmüş gibi göründüğümüz çelişki belki de sadece görünüştedir.

Yüksek tabakalarda bu çeşit inancın ne derecede yayılmış bulunduğunu, şüphesiz ki, ancak belli bir noktaya kadar ayrıntılariyle göstermek mümkün oluyor. Yukarıda ruhanilerin nüfuzlarından sözederken işaret etmiş olduğumuz gibi, alışkanlık ve erken izlenimlerin kuvveti, bu inancın lehindedir. Kilise bayramlarının tantanasına duyulan sevgi, bir de ötede beride kendini gösteren ve alaycılarla münkirlerin bile güç halle karşı durabildikleri tövbe ve istiğfar salgınları da, bu inancı takviye etmektedir.

Fakat bu gibi mes'elelerde kesin sonuçlara varmak için acele davranmak tehlikelidir. Meselâ düşünülebilir ki, öğrenim ve eğitim görmüş insanların, aziz kalıntıları karşısında takındıkları tavır, din bilinçlerinin hiç olmazsa bazı taraflarını aydınlatmağa yarıyacak bir anahtar görevini yapması gerekir. Gerçekte bu inancın ancak bazı derece farklarını görmek mümkün oluyor; fakat bu bile, arzu edildiği kadar açık ve seçik olmaktan uzaktır. Öyle görünüyor ki, Venedik hükümeti, XV. yüzyılda aziz vücutları kalıntılarına, o zamanki bütün Avrupa ülkelerinde olduğu derecede (s. 115 vd.) bir saygı beslemektedir. Venedik'te yaşayan yabancılar da bu boş inanca uymayı uygun görüyorlardı[4]. Halkı bilgi-

* Pak: Sabellico, Da situ venetae urbis. Gerçi o, birçok filologların tarzına uyarak, "sanctus" veya "divus" sı-

li olan Padua hakkında, buralı topograf Michele Savonarola (s. 233 vd.)'ya bakarak hüküm verecek olursak, burada da Venedik'teki durumun aynısiyle karşılaşmaktayız. Dindarca bir ürkeklikle karışık bir gurur içinde Michele, büyük tehlike zamanları geceleyin azizlerin baştan başa bütün kentte iç çekişlerini nasıl işittiğini, Santa Chiara'da yatan bir rahibenin ölü vücudunda tırnak ile saçın sürekli olarak büyüdüğünü, aynı naaşın musibet yaklaşırken nasıl gürültü çıkardığını, kollarını kaldırdığını ve ilaah.. bize anlatmaktadır[5]. Santo'daki St. Antonius şapelini tasvir ederken yazar, tutuk anlatımlar ve hayalî düşler içinde kendini tamamiyle kaybediyor. Milano'da hiç değilse halk, aziz kalıntılarına saygı hususunda büyük bir bağnazlık gösteriyor. Bir defasında (1517) San Simpliciano rahipleri yüksek mihrabın onarımı sırasında altı azizin yatmakta oldukları mezarları açmak sakıngansızlığını göstermişlerdi. Halk[6], bu afetin nedenini rahiplerin mukaddesata tecavüz etmelerinde buluyor ve rastladıkları yerde onları meydan dayağına çekiyordu Fakat İtalya'nın başka bölgelerinde, hattâ papalarda bile, aziz kalıntılarına saygı duygusu çok daha şüpheli görünüyor; öyle ki, kesin bir yargıya varmak mümkün olmuyor. Papa II. Pius'un, havarilerden And-

fatlarını koymaksızın azizlerin adlarını vermekte, fakat birçok aziz kalıntılarını saygı ve büyük bir incelik ile anmakta, birçoğunu öpmüş bulunmakla övünmektedir.

[5] De laudibus Patavii: Murat. XXIV, Col. 1149-1151

[6] Prato, Archiv. stor. III, p. 408. — Kendisi asla bir serbest düşünür olmamakla beraber bu illî bağlılığa karşı protestoda bulunmuştur.

reas'ın Yunanistan'dan ilkin Santa Maura'ya götürülmüş olan kafasını elde etmek için harcadığı çabaların ne kadar alkışlandığı ve 1462 de bunu ne büyük bir debdebe ile San Petrus kilisesine gömdüğü herkesçe bilinen bir olaydır. Fakat kendi yazılarından öğreniyoruz ki, II. Pius, aziz kalıntılarına birçok, cismanî hükümdarların istekli çıkmaları karşısında adeta utandığı için bu işi yapmıştı. Roma'yı, kiliselerinden uzaklaştırılmış olan bütün azizlerin kalıntıları için genel bir barınak haline getirmek, ancak şimdi aklına geliyordu[7]. Papa IV. Sixtus zamanında Roma halkı, bu işlerde papanın kendisinden de daha gayretli görünüyordu; öyle ki, kentin ileri gelenleri (1483), Sixtus'un Lateran küisesindeki aziz kalıntılarından bazılarını ölüm döşeğindeki Fransız Kiralı XI. Louis'ye göndermesinden acı acı şikâyet ediyorlardı[8]. O tarihlerde Bologna'da cesur bir ses yükselerek aziz Dominicus'a ait kafanın ispanya kiralına satılmasını ve bedeli ile kamu işlerine yararlı bir §ey yapılmasını istiyordu[9]. Fakat, aziz vücutlarının

' Pii II Comment. L. VIII, p. 352 vd. Verebatur Pontifex, ne in honore tanti apostoli diminute agere videretur ete. (Papa, bu kadar büyük bir Havârî'nin şanı söz konusu iken ona lâyık olacak şekilde hareket edememekten korkuyordu).

s Jac. Volaterran.: Murat. XXIII. Col. 187. Bu hediye, henüz ölmeden Louis'ye ulaştı ve kıral, önünde tapındı. Fakat buna rağmen öldü. — O vakitler mezarlar unutulmuştu; bununla beraber Savonarola, 1. c, Col. 1150, Roma hakkında şöyle diyor: velut ager Aceldama Sanctorum habita est (Azizlerin mezarları sanki bir tarla sayıldı.

» Bursellis, Annanl. Bonon: Murat, XXIII, Col. 905. Bu istekte bulunan adam, 16 "patricien"den biri olan Bartol. della Volta (ölümü 1485) idi.

kalıntılarına en az saygı gösteren, Floransalılar olmuştur. Kentin patronu S. Zanobi'ye yeni bir sandıktaş yapmak için vermiş oldukları karar ile bunun kesin olarak Ghiberti'ye ısmarlanması arasında tam 19 yıl geçmiştir (1409 - 1428) Bu kez de sipariş, ancak bir raslantı ile olmuştur denebilir; çünkü büyük sanatçı, daha küçük çapta olmak üzere buna benzer başka bir eseri o tarihlerde tamamlamıştır[10]. Belki de, 1352 de Napoli'li kurnaz bir rahibe tarafından, Santa Reparata katedrali koruyucusu olan bir azizenin ağaç ve alçıdan yapılmış sahte bir kolu gönderilmek suretiyle, aldatıldıkları zamandan beri Floransa'lılar, aziz kalıntılarına karşı bir isteksizlik duymuşlardır[11]. Veya daha doğru olarak belki şunu kabul edebiliriz: Floransalılar'in estetik duygusu, •ceset parçalarından, yarı küflü elbise ve eşyalardan tiksiniyordu. Olabilir ki, on iki havariyi toplayıp bir araya gömmektense Dante ve Petrarca'nın cesetlerini muhteşem mezarlara koymayı yeğ tutan modern şöhret anlayışı, burada en önemli etken oluyordu. Belki de, Venedik ile büsbütün müstesna bir durumu olan Roma bir yana bırakılırsa, bütün italya'da aziz kalıntılarına tapınma, Meryem Ana tasvirlerine (Madonna) tapınmanın önünde bütün Avrupa memleketlerinde çok daha eski zamandan beri gerilemiş bulunuyordu[12]. Eğer böyle ise, aynı zaman-

ıo Vasari III. 111 vd. not, Vita di Ghibertî

" Matteo Villani III, 15 ve 16.

12 Bundan başka şu iki noktayı birbirinden ayırmamız gerekir: italya'da son asırlarda yaşamış ve tarihçe tamamiyle bilinen azizlerin kalıntılarına tapınılıyordu; Avrupa'nın kuzey memleketlerinde ise en eski kutsal zamanlarda yaşamış olan azizlerin vücut ve eşya kalıntıla-

da bu, kapalı bir surette olmakla beraber, biçim duygusunun erkenden gelişerek ağır bastığını gösteren bir delil olur[12] a.

• Şimdi şöyle bir soru ortaya atılabilir: en büyük katedrallerden hemen hepsinin Meryem Ana adına yapılmış olunduğu, gerek Lâtince ve gerekse ulusal dillerde yazılan şiirlerde ırlandığı ve ululandığı Tanrı Anasına, Ebedi Bakire'ye sık sık kuzey Avrupa memleketlerinde acaba daha geniş ölçüde bir tapınma mümkün olabilir miydi? Ancak, bu arada bir noktayı belirtmek gerekir: İtalya'da mucize etkisi yapan Meryem tasvirleri, sayı bakımından kuzey

rını arayıp toplama işine en fazla önem veriliyordu. Lateran kilisesindeki zengin aziz kalıntıları, ziyaretçiler için daha önemli olmak üzere, bu son türdendi. Yalnız Aziz Dominicus ve Padua'lı St. Antonius'un sandıktaşları ile Aziz Francescus'un sihirli mezarı, sadece kutsallığın değil, fakat aynı zamanda tarihî şöhretin de ışığı ile parlamaktadırlar. Kars. yukarda sayfa 230.

[12] a O zaman papaların ve teologlarının verdikleri dinî kararlarda, yalnız italyanlara mahsus olan zihniyetin ne kadar büyük bir rol oynadığını belirtmek yerinde olur-Meselâ IV. Sixtus'un, "lekelenmeden gebe kalma" tezini tutmuş olması, bu çeşit kararlardan biridir. (Extravag. eommen. L. III, Lit. XII). Buna karşılık günden güne> yayılan, Joseph'e ve Meryem Ana'nm ana-babasına tapınma göreneğinde, daha çok Kuzey Avrupa memleketlerinin etkisi belli olmaktadır. Kuzey Fransa'da bunlara capmma, daha XV. yüzyılda halk arasında çok yayılmış ve 1414 te X;:III. Yohânnes'in bir delegesi tarafından resmen buna müsaade edilmişti (Baluz. Miscell. III. p. 111). Ancak yarım asırdan daha uzun bir zaman sonradır ki, IV. Sixtus, bütün kiliseyi kapsamak üzere, tapınakta Meryem'in Tasviri Bayramı ile Azize Anna ve Aziz Joseph'in Tasvirleri Bayramını koymuştur (Trithem. Ann. Hirsaug. II, p. 518),

Avrupa memleketleri ile kıyaslanamıyacak kadar fazla olduğu gibi bunların günlük hayatta oynadıkları rol de çok daha büyüktür. Hatırı sayüjr derecede bir varlık teşkil eden her kentte birçok Meryem Ana tabloları vardır. Bunların yapılış tarihleri, tâ S. Lueas'tan başlar ve çağdaş ressamlara kadar gelir. Hattâ daha hayatlarında kendi resimlerinin mucizelerine tanık olan sanatçılar da nâdir değildir. Burada bir sanat eseri olmanın, Battista Mantovano[13]nın öyle zannettiği gibi, değeri yok değildir. Duruma göre sanat, bazen sihirli bir etki gücü kazanır. Halkta ve özellikle kadınlarda çok kuvvetli olan mucize ihtiyacı, bu resimlerle tamamiyle tatmin edilmiş ve bu nedenle artık aziz kalıntılarına o kadar

[13] Son yıllarında vücuda getirdiği "De sacris dietous" adlı eserinde açıkladığı yargısı, şüphesiz aynı zamanda hem dünyevî ve hem de dinî sanatı içine almaktadır, L. I. Onun fikrine göre İbranî'lerde haklı olarak her çeşit tasvir haramdır; çünkü aksi halde, etrafa hâkim olan puta veya şeytana tapınma geleneğine yeniden dönülmüş olurdu:

Nunc autem, postquam penitus natura Satanum
Cognita, et antkjua sine maiestate relicta est,
Nulla ferunt nobis statuae discrimina, nullos
Fert pictura dolos; iam sunt innoxia signa;
Sunt modo virtutum testes monimentaque laudum
Marmcra, et aeternae decora immortalia famae.,
(Fakat şimdi şeytanların tabiatı iyice öğrenildikten sonra ^
Ve bunlardan eski yücelik kalktıktan sonra,
Heykeller bizim için hiç de tehlikeli değildir;
Resimlerde hiçbir hiyle yoktur; bunlar artık zararsız şeylerdir;
Mermer şimdi erdemlerin şahitleri şanlı hareketlerin anıtları, ebedî ünün ölmez süsleridir.

aldırış edilmemiş olabilir. Bütün bu saydıklarımızdan başka, cinaslı hikâye yazarları tarafından sahte aziz kalıntıları hakkında yapılan alayların, gerçek kalıntılar olarak sayılanların da itibardan düşmesine ne dereceye kadar etken olduğu[14] mes'elesini bir yana bırakalım.

Kültürlü zümrenin Meryem Ana'ya tapınma karşısındaki durumu, aziz kalıntılarına tapınma durumuna oranla bir az daha aydınlıktır. *Paradiso'su}** ile Dante, Meryem Anayı ırlayan önemli italyan, şairlerinin sonuncusudur. Buna karşılık, *Madonna* hakkında halk türkülerinin ta bugüne kadar sürekli olarak meydana getirilmesi, gerçekten göze çarpan bir olaydır. Dante'nin yanında Sannazaro, Sabellico[16] ve daha başka Lâtince yazan şairlerin de adlarını saymak akla gelebilir. Fakat bunlar, esas amaçları edebî olduğundan, bu bakımdan fazla bir anlam taşımazlar. XV. asırla XVI. yüzyıl başlarında İtalyanca olarak yazılıp baştan başa gerçek dindar

[14] Battista Mantovano (De sacris diebus, L. V), Mantua'da kutsal kanın doğruluğuna inanmak istemeyen gafiller (nebulonos) hakkında şikâyette bulunuyor. Konstantin Hibenâmesinin sahte olduğunu meydana çıkaran eleştiri de, aziz kalıntılarına, açıktan açığa değilse bile,, muhakkak ki, temelde zararlı olmuştur.

[15] özellikle Paradiso XXXIII, 1, Aziz Bernhard'ın meşhur duası: Vergine madre, figlia del tuo figlio (Oğlunun kızı olan bakire ana).

™ Kutsal Bakire'ye ağıtı Opera, sayfa 964 te basılmış olan ve gençliğinden beri kendisinin, Meryem Ana'nın özel surette himayesinde olduğuna inanan II. Pius dahi, belki de bunlar arasmdadır. J. Card, Papiens, de morte Pii, p. 656.

duygularla dolu olan şiirlerin çoğu, protestanlar tarafından da vücuda getirilebilirdi. Muselâ Lorenzo Magnifico'nın ilâhileri, Vittoria Colonna, Michelangelo, Gaspara Stampa ve daha başkalarının Sonet'leri böylelerindendir. Tanrıya inancın (theisme) lirik bir şekilde anlatımı bir yana bırakılırsa bu şiirlerde, başlıca günah duygusu, İsa'nın ölümü sayesinde kurtuluş bilinci ve daha iyi bir dünyayı özleyiş haleti dile gelmektedir. Tanrı Anasının şefaati ancak çok müstesna hallerde dile getirilmektedir[17]. Aynı olay, Fransızların klâsik eğitiminde, XIV. .Louis devrinin klâsik edebiyatında ayniyle tekrarlanmaktadır. Meryem'e tapınmayı yüksek İtalyan şiirine yeniden getiren, Karşı Reform hareketi olmuştur. Şüphesiz ki, bu arada plâstik sanatlar, *Madonna'ran* ululanması yolunda bütün gücünü kullanmış, büyük işler görmüştü. Son olarak şunu da söyliyelim ki, azizlere tapınmanın, kültürlü zümrelerde esas bakımından paganhk rengini aldığı da nadir görülen bir hal olmamıştır (s. 90 vd., 443 vd.).

O zamanki İtalyan katolikliğini daha birçok yönlerden bu tarzda incelemek ve kültürlü tabakaların halk inançları ile olan olasılı ilişkilerini belli bir ihtimal sınırına kadar ortaya koymak imkânı vardır. Fakat yine de kesin bir sonuca varılmış olmaz. Açıklanması güç birtakım karşıtlıklarla karşılaşıyoruz. Meselâ bir yandan mimarlar, heykeltraşlar ve ressamlar kiliselerde ve kiliseler için dur-

[11] Vittoria'nm az sayıda ve soğuk olan Madonna Sonet'leri, bu hususta son derece öğretici niteliktedir (N. :85 vd.).

madan çalışırlarken, öte yandan XVI. yüzyıl başında halkta ibadetin gerilediği ve aynı kiliselerin ihmal edildiği hakkında gayet acı yakınmalar yükselmektedir: "Templa ruunt, passim sordent altaria, cultus Paulatim divinus abit" (tapmaklar yıkılıyor, şurada burada sunaklar harap halde, Tanrı kültü yavaş yavaş ortadan kalkıyor)[18]. Roma'da âyin sırasında papazların saygısızca tutum ve davranışlarından Luther'in ne kadar kızdığı herkesçe bilinen bir şeydir. Fakat bunun yanında kilise bayramları o kadar parlak bir surette ve o kadar ince bir zevkle kutlanırdı ki, kuzey Avrupa memleketlerinin boyla şeylerden asla haberi yoktu. Muhayyile gücü en yüksek olan bir ulusun, olağan üstü olaylara bütün varlığı ile kendini verebilmek için günlük hayatın işlerine karşı vurdum duymazlık ve ihmal gösterdiğini kabul etmek zarureti vardır.

Burada biraz üzerinde duracağımız o salgın şeklindeki tövbe ve Tanrıdan suçun bağışlanmasını dileme, (istiğfar) günah çıkarma hamleleri de yine bu muhayyile gücü ile izah olunabilir. Bunları, va'zlariyle halka tövbe ve istiğfar öğütleri veren büyük vaizlerin meydana getirdikleri hareketlerden ayırmak gerektir. Gerçekten de bu atılımları doğuran etken, büyük çapta genel uğursuzluklar veya bunlardan duyulan korku olmuştur.

Ortaçağda zaman zaman bütün Avrupa üzerinde böyle bir fırtına kopardı; hattâ bu korkunç kuv-

[18] Bapt. Mantuan. Da sacris diebus, L. V, ve özellikle genç Pico'nm Lateran Konsül için hazırlanan sözleri: Roscoe, Leone X, ed. Bossi, vol. VIII. p. 115.

• im etkisiyle halk kitleleri, dalgalar halinde hare-
ote gelirdi. Meselâ Haçlı Seferleri sırasında ve Fla-
ellantes* dolaşmalarında aynı hal görülmüştür,
lalya her iki harekete de iştirak etmiştir. Çok bü-
ük kümeler, halinde Flagellantes, ilk kez İtalya'da
zzelino ile hanedanının düşüşünden sonra, hem de*
karıda (s. 688, not 34) vaiz rahiplerin başlıca
merkezlerinden biri olarak tanıdığımız Perugia[1a]'da
ortaya çıkmışlardır. Bunların arkasından 1310 ve
1334 tarihlerindeki Flagellantes kafileleri[20] ve son-
ra da Corio'nm anlattığı[21] 1399 daki büyük hac se-
feri gelmektedir. Jübilelerin, kısmen, dinî heyecan-
ları coşturulmuş bu kitleleri mümkün olduğu kadar

* Flagellantes: Lâtince kırbaç demek olan flagellum» kelimesinden gelir. Kendi vücutlarını herkes önünde kırbaçlayarak nefsin isteklerini kıran (riyazet) ruhban takımıdır. (XII-XV. yüzyıllarda). Bunlar Avrupa'nın birçok ülkelerinde dînî alaylar halinde ve kendilerini kırbaçlayarak dolaşırlar, bu suretle günahlarının affedileceğine inanırlardı. 1349 da papa tarafından yasak edilmiş ve ancak 1450 tarihinden sonra ortadan kaybolmuşlardır. (Mütercim).

[19] Monach. Paduani chron. L. III., başlangıç. Burada aynı salgınlar hakkında şunları okuyoruz: invasit primitus Perusinos, Romanos postmodum, deinde fere Italiaepopulos universos (tikin Perugia'lılar arasına, sonra Romalılar, nihayet hemen hemen bütün İtalya halkı arasına yayıldı). Buna karşılık Guil. Ventura (de gestis Astensium, Col. 701), Flagellantes seferini, admirabilis Lombardorum commotio (Lombardia'lılarm hayranlık uyandıracak hareketi) diye vasıflandırmaktadır. Târiki dünyalar mağaralarından çıkmışlar, kentleri tövbe ve istiğfara davet etmişlerdir.

s» Giov. Villanı VIII, 122. XI, 23.

2i Corio, fol. 281; Sismondi VII. 397 vd.

düzene sokmak ve zararsız bir hale getirmek amaciyle düzenlenmiş olunduğunu düşünmek akla yakındır. İtalya'da meselâ Loreto gibi yeni meşhur olmuş ziyaret yerleri de bu heyecanlı kitlenin bir Jcısmını kendilerine çekiyorlardı[22].

Fakat şiddetli bunalımlar, ötede beride ortaçağa mahsus olan tövbe ve istiğfar ateşini alevlendirebilmek gücünü çok daha geç zamanlarda gösteriyordu. Korkuya düşen halk, hele üstelik mucize belirtileri ile heyecanı büsbütün arttığı hallerde, vücutlarını kırbaçlamak ve çığlıklar atmak suretiyle Tanrının merhametini uyandırmağa çalışıyordu. Bologııa'da 1457 veba salgını[23] ve Siena'da 1496 karışıklıkları[24] sırasında böyle haller görülmüştür. Bunlar, sayısız denebilecek kadar çok olan misallerden burada vermek istediğimiz yalnız iki tanesidir. Savaş, açlık ve veba salgını gibi üç korkunç afetin bir araya gelmesi ve üstelik de İspanyol sömürücülüğünün dehşeti ile ümitsizliğin en son haddine düşen Mila-

[22] Uzak yerleri ziyaret seferleri, artık çok az görülüyordu. Este hanedanına mensup prenslerin Kudüs, S. .Jago ve Vienne seyahatları, Diario Ferrarese'de sayılmıştır: Murat. XXIV, Col. 182, 187, 190, 279. Rinaldo'nın Filistin seyahatim da Macchiavelli (Stor. Fior., L. V) kayd etmiştir. Burada da şöhret kazanmak ihtirasının bazan temel etken teşkil ettiği görülmektedir. 1400 tarihlerine doğru bir arkadaşla birlikte kutsal mezarı ziyaret etmeğe niyetlenen Lionardo Frescobaldi hakkında kronist Giov. Cavalcanti (II, p. 478) şöyle diyor: Stimarono di eternarsi nella mente degli uomini futuri (Gelecek insanların zihninde ebedileşeceklerini düşündüler).

«a Bursellis, Annal. Bonon.: Murat. XXIII, Col. 890.

" Allegretto: Murat. XXIII, Col. 855 vd.

no'da 1529 olayları gerçekten tüyler ürpertici olmuştur[25]. Şimdi halkı arkasında sürükleyen adam, bir rastlantı sonucu olarak Fra Tommaso Nieto adında îspanya'lı bir rahipti. İhtiyar ve gençlerin iştirak ettikleri bir dînî alayda bu rahip, kutsal ekmeği » (Sakrament), yepyeni bir tarzda taşıttırıyordu: kutsal ekmek süslenmiş bir sedye üzerine konmuştu; keten giysiler giymiş dört rahip bu sedyeyi omuzlarında götürüyorlardı. Bu, bir zamanlar İsrail budununum "Bağlaşma Kutusunu[26]" Jericho duvarlarının çevresini dolaştırması olayı taklit edilerek yapılıyordu. Böylece Milano'nun ıztırap içindeki halkı, eski Tanrısına, insanlarla yaptığı eski bağlaşmasını hatırlatıyordu. Alay yine katedrale döndüğü ve bu görkemli bina ıztıraplı *misericordia!* çığlıklariyle yıkılacak gibi göründüğü zaman, birçok kimseler, Tanrının herhangi bir şekilde kurtarıcı mucize ile tabiatın ve tarihin yasalarına müdahele edeceğine inanıyorlardı.

Fakat İtalya'da bir hükümet, Ferrara Dükasr I. Ercole'nin hükümeti[27] vardı ki, böyle zamanlarda halkın ruh haletine önayak oluyor ve bu çeşit ha-

2S Burigozzo, Arch. stor. III, p. 486. — Lombardia'da o vakitler hüküm süren sefalet hakkında klâsik kaynak,. Galeazzo Capella (de rebus nuper in ttalia gestis) dır. Bütünü düşünülecek olursa Milano, Sacco di Roma ile Roma kentinin uğradığından daha hafif bir felâkete uğramış değildi.

M Buna 'Tarca del testimonio" da deniliyordu ve halk, bunun büyük felâket yüzünden geldiğini biliyordu.

" Diario Ferrarese: Murat. XXIV, Col. 317, 322, 323,. 326, 401.

reketleri polis eliyle düzene koyuyordu. Savonarola'nın Floransa'da kuvvetli bulunduğu ve etkisi İtalya'da geniş çevrelere, Apeninlerin de ötesine yayıldığı zaman, Ferrara halkı da kendi isteğiyle genel bir perhize girdi (1460 başları). Bir Lazarist rahibi, minberden, dünyanın o zamana kadar görmüş olduğu en korkunç savaş ve açlık felâketinin yaklaştığını haber veriyordu. Kim perhiz yaparsa bu felâketten kurtulacaktı. Bunu, dindar bir karı kocaya Meryem Ana söylemişti. Bunun üzerine saray da perhize başladı ve aynı zamanda halkın ibadet hareketlerinin başına geçti. 3 Nisan, büyük paskalya günü bir ahlâk ve din buyurultusu çıkarıldı. Bununla Tanrıya ve Meryem Anaya küfretmek, haram oyunlar, tabiata, aykırı cinsel ilişki (Sodomie), metres .hayatı, fahişelerle bunların patronlarına ev kiralamak, bayram günlerinde fırıncılarla sebzeciler müstesna olmak üzere başka dükkânların açılması ve ilaah.. yasak ediliyordu. Yahudiler ve çok sayıda İspanya'dan kaçarak Ferrara'ya sığınmış bulunan Mağribî'ler, yeniden göğüslerinde sarı bir O işaretini taşıyacaklardı. Buyurultuya aykırı hareket edenler, yalnız mevcut yasalardaki cezalara değil, fakat "dünkün uygun göreceği daha sert cezalara" çarptırılmakla tehdit olunuyorlardı. Bundan sonra dük, bütün saray ile birlikte günlerce vaiz dinlemeğe gitti. Hattâ 10 Nisan günü Ferrara'daki bütün Yahudiler de vaızda hazır bulunmak zorunda bırakıldılar. 3 Mayısta, yukarıda (S. 80 vd.) adı geçen polis müdürü Gregorio Zampante, küfürbazlık suçu 'ile ihbar edilmemek için, polis görevlilerine rüşvet vermiş olanların kendisine başvurmalarını, bu takdir-

de verdikleri paradan başka ayrıca ödül de alacaklarını dellalarla ilân etti. Gerçekten de bu ahlâksın polis memurları jurnal etmekle tehdit ederek suçsuz kimselerden ikişer üçer Dukat sızdırmışlar ve sonra birbirlerini ihbar etmişlerdi. Bu suretle hapishaneye atıldılar. Polis memurlarına rüşvet verenler ise, bunu sırf Zampante'nin yüzünü görmemek için yapmışlardı. Bu nedenle, ilânı üzerine her halde kendisine müracaat eden kimse olmasa gerektir. — 1500 tarihinde, Lodovico Moro'nın düşmesinden sonra halkın yine böyle bir heyecana kapılması üzerine Ercole[28], kendiliğinden, dizi halinde dokuz dînî alay düzenlenmesini emretti. Bu alaylara, beyaz giysiler giyinmiş ve ellerinde İsa'nın sancağı olduğu halde çocuklar da katılmak zorunda idiler. Dukanın kendisi, güçlükle yürüyebildiginden, at üstünde alaya iştirak ediyordu. Sonra, hükümleri bakımından 1496 dakine çok benzeyen yeni bir buyrultu çıkardı. Bu hükümdarın yaptırdığı yeni bir kilise ile manastırlar herkesçe bilinmektedir. Hattâ o zaman henüz hayatta olan bir azizeyi, Suor Coiomba[20] 'yi, oğlu Alfonso'yu Lucrezia Borgia ile evlendirmek zorunda kalmasından kısa bir zaman önce (1205), yanına getirtmiştir. Özel bir görevli[30]

[28] Annalist şöyle diyor: Per buono rispetto a lui noto e perene sempre e buono a star bene con Iddio (kendisinde bilinen saygı dolayısiyle ve Tanrı ile iyi ilişkilerde bulunmanın iyi olduğundan).

[29] Belki de sayfa 46 de Perugia'da adı gecen azize'dir.

[30] Kaynakta: Messo de' cancellieri del Duca (Dukanın kançlaryasmda bir görevli) diye geçmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, bu işi düzenleyen ve gerçekleştiren, doğru-

azizeyi başka 15 rahibe ile birlikte Viterbo'dan aldı. Ferrara'ya geldikleri zaman dukanın kendisi, hazırlanmış olan bir manastıra onları götürüp yerleştirdi. Bütün bu işlerde dukanın davranışlarına yön veren ana etken, siyasal amaçlardır dersek acaba ona bir haksızlık mı etmiş oluruz? Yukarıda (s. 74 vd.) gösterildiği gibi, dinden bu şekilde faydalanmak, dini hizmetinde kullanmak, Este hanedanının hükümdarlık anlayışında mantıkî bir zaruret olarak yer tutan bir öğedir.

Fakat, Renaissance çağı insanlarının din duygulan hakkında kesin sonuçlara varabilmek için başka bir yoldan gitmek zorundayız. Gerek memleketlerinde mevcut din ile ve gerekse Tanrı fikri ile olan ilişkileri, bu insanların genel olarak entellektüel durumlarından çıkacaktır.

O zamanki İtalyan kültürünün temsilcileri olan bu modern insanlar da, ortaçağın öteki Avrupalıları gibi, aynı din güdülerini doğarlarken beraberlerinde getirmişlerdir. Fakat kendilerindeki kuvvetli bireycilik, başka hususlarda olduğu gibi burada da onları tamamiyle sübjektif bir hale sokmuştur. Aynı zamanda, iç ve dış dünyanın keşfi olayının üzerlerinde yarattığı izlenimlerin çeşitli yönden çekiciliği, onları daha ziyade dünyevîleştirmiştir. Buna karşılık Avrupanın öteki memleketlerinde din, daha

dan doğruya kendisidir. Tarikat büyüklerinin veya başka ruhani makamların bunda hiçbir payı yoktur.

uzun zaman objektif bir veri olarak kalmış, pratik hayatta bencillik ve dünyevî zevk düşkünlüğü ile ibadet ve kefaret, münavebe ile birbirinin yerini almıştır. Oralarda dinin italya'da olduğu şekilde fikrî rakipleri henüz yoktur veya bir karşılaştırma kabul etmiyecek kadar azdır.

Bundan başka öteden beri Bizans ve Müslümanlarda sık sık yapılan yakın temaslar, taraf tutmaz bir hoşgörü anlayışının meydana gelmesini mümkün kılmış ve bunun önünde etnorafik anlamda ayrıcalıklı bir batı Hıristiyanlığı fikrî oldukça arka plâna atılmıştır, italya'nın tarihî hatıralarının en büyüğü olması dolayısiyle klâsik ilkçağ kültürü, insanları ve müesseseleriyle, hayatta erişilmek istenen ülkü haline geldiği zaman, klâsik çağa mahsus olan teorik düşünme ve şüphecilik, italyanların kafasına bazen tamamiyle egemen olmuştur.

Yine italyanlar, hürriyet ve zaruret üzerinde düşünmeye pervasızca kendini veren ilk Avrupalılar olduklarından ve çok kez bunu, kötülüğün parlak ve sürekli bir zaferine benzeyen son derece zorba bir rejim ve hiçbir hukuk düzeni tanımayan siyasî şartlar altında yaptıklarından, Tanrıya inançları sarsılıyor, dünya görüşleri kısmen kaderciliğe kaçıyordu. Coşkun mizaçları gereği olarak bellisizlikte karar kılmak istiyenler de klâsik çağın, Doğunun ve ortaçağın bazı temelsiz inançlarına sapıyorlar, astrolog ve sihirbaz oluyorlardı.

En son olarak, RenaisSance'ı temsil eden **en** güçlü entellektuel kişiler, **din** bakımından çok **kez** gençlere **mahsus olan bir özellik gösteriyorlardı; iyi**

ile kötüyü oldukça keskin bir surette birbirinden ayırıyorlar, fakat günahı tanımıyorlardı, tç hayatlarmdaki uyumda meydana gelecek her bozukluğu, plâstik güçleri sayesinde düzeltebileceklerine güveniyorlar ve bu yüzden hiçbir pişmanlık duymuyorlardı. Böylece aynı zamanda ihtiras ve fikir yorgunluğu önünde âhiret düşüncesi ya tamamiyle kayboluyor, ya da dogmatik şekil yerine adebî bir kalıba girerken, "selâmet" ihtiyacı da cılızlaşıyordu.

Bütün bunların, her şeye hükmeden güçlü italyan muhayyilesi tarafından sağlanmış ve kısmen karmaşık bir hale sokulmuş olduğu düşünülürse, gözümüzün, önüne gelecek tablo, hiç değilse, modern paganlık aleyhinde yükselen belirsiz yakınmalardan çok daha gerçeğe yakın olur. Daha yakından incelenirse anlaşılacaktır ki, sağlam ve arı bir dindarlık güdüsü, bu durum içinde gizli bir halde canlı olarak kalmıştır.

Söylediğimiz huhusları daha yakından aydınlatırken burada ancak en önemli belgelere dayanmakla yetineceğiz.

Yozlaşmış ve zoraki uygulanan kilise öğretileri karşısında dinin tekrardan daha çok bireysel bir nitelik alması, bireyin görüşü mes'elesi haline gelmesi, kaçınılmaz bir zaruret olmuştu; aynı zamanda bu, Avrupa'n ruhunun hâla yaşamakta olduğunu ispat ediyordu. Şüphesiz ki, bu, çok çeşitli tarzlarda kendini göstermektedir. Kuzey Avrupa memleketlerinde mistik ve asketik mezhepler hemen yeni duyuş ve düşünüş tarzına uygun yeni bir disiplin yaratırlarken, İtalya'da herkes kendi bildiği yoldan gidi-

yor ve böylece binlerce insan, hayat denen engin denizde dînî bir umursamazlık içinde kendini kaybediyordu. Bireysel dine erişenleri ve buna bağlı kalanları bir kat daha takdir etmemiz gerekir. Çünkü bunların, mevcut biçim ve yöntemleri ile eski kiliseye artık ilgi göstermemeleri, kendi suçları değildi. Sonradan Alman reformcularında görülen şekilde büyük bir zihin çalışması ise, şüphesiz onların her birinden ayrı ayrı beklenemez. Seçkin dimağlarda kendini gösteren bu bireysel dinin ne gibi bir biçim ve amaca ulaşmak istendiğini, eserimizin sonunda belirtmeye çalışacağız.

Renaissance'ı ortaçağa karşı göze çarpar bir karşıtlık gibi gösteren, bu dünyaya dönük bir hayat anlayışının kökeni, tabiat ve insanlık hakkındaki yeni görüş ile düşünüş ve amaçların oluşturduğu o muazzam akımda bulunmaktadır. Aslına bakılacak olursa bu dünyaya dönüklük, şimdi onun yerini tutan •"kültür"den daha aşırı derecede dine düşman değildir. Ancak, bizim benimsediğimiz biçimiyle "kültür" •o zamanki insanları çeşitli yönlerden heyecana dü-.şüren büyük yeniliklere oranla çok daha silik kalmaktadır. Böylece Renaissance'taki dünyevilik, ciddî, üstelik de şiir ve sanatla soylulaştırılmış bir anlayış idi. Bir kere elde edilmiş olan bu durumu silkip atamamak, insanları ve eşyayı araştırmaya önüne geçilmez surette tahrik edilmek ve bunu kendi alın yazısı olarak kabul etmek, modern zihniyet için sanki yüce bir zaruret olmuştur[1]. Ne vakit ve

[1] Kars. Pico'nın İnsan haysiyetine dair nutkundaki iktibas, IV. Bölümün sonu s. 485 vd. bak.

hangi yollardan gidilmek suretiyle bu araştırmalar onu Tanrıya götürecektir ve bireyin dînî eğilimleri ile ne çeşit bir ilişki kuracaktır? Bunlar öyle sorulardır ki, genel kurallara göre cevaplandırılmaları mümkün değildir. Denemeden ve serbest araştırmadan büsbütün kaçınmış olan ortaçağ, bu kadar büyük bir mes'elede herhangi bir dogmatik yargı ile karşımıza çıkamaz.

îslâm dinine karşı başta gösterilen hoşgörü ve .. kayıtsızlık, birçok şeylerle olduğu gibi insanı incelemek ile de ilgili idi. Hiç şüphe götürmez ki, italyanlar, İslâm milletlerin erişmiş bulundukları, özellikle Moğol istilâsından önceki yüksek kültürü, Haçlı seferlerinden beri tanıyor ve buna hayranlık duyuyorlardı. Ayrıca, kendi prenslerinin yarı Islâmî tarzda hükümdarlık sürmeleri, kiliseye karşı duydukları sessiz ikrah ve hattâ nefret, Yakın Doğu ülkelerine sürekli olarak yaptıkları seyahatler, Akdenizin doğu ve güney limanlariyle ticaret[2] temasları, ttalyanlar'm bu duygusunu besliyordu. Daha XIII. yüzyılda îtalyanlar'ın, Müslümanlığa mahsus olan yüce gönüllülük, haysiyet ve gurur ülküsünü takdir etmekte oldukları, bu ülküyü bir sultanın kişiliğine bağlamaktan hoşlandıkları görülmektedir. Genel olarak Eyyubî veya Memlûk sultanları düşünülmektedir; çok nadir olarak isim verilmekte, olsa olsa Sultan Salâhaddin'in adı anılmaktadır[8]. Yi-

[2] Araplarda bile bazan buna benzer bir hoşgörü veya kayıtsızlığa rastlanabileceğini bir yana bırakalım.

[8] Meselâ Boccaccio'da böyledir. — Adlan söylenmeyen sultanlar: Massuccio, Nov. 46, 48, 49.

kıçı, tüketici davranışları gerçekten bir sır olmayan Osmanlı Türkleri'nden bile İtalyanlar, yukarıda gördüğümüz gibi (s. 146 vd.), ancak hafif bir ürkeklik duymakta ve onlarla barışçı bir uzlaşmanın mümkün olabileceği düşüncesine ısınmaktadırlar.

Bu dînî kayıtsızlığın en gerçek ve en karakteristik ifadesi, meşhur *üç Yüzük Hikâyesidir.* Aynı konu çeşitli yazarlar tarafından ele alınmış, birçok yüzyıllar daha önce oldukça çekingen bir tarzda *"Yüz Eski Hikâye"* 'de (Nov. 72 veya 73) ve bir az daha cesaretli bir tarzda Boccaccio[4] tarafından anlatılmıştır. En sonunda Lessing *Nathan'm* ağzından bu hikâyeyi dile getirmiştir. Ortaçağın hangi köşesinde ve hangi dilde bu hikâyenin ilk kez anlatılmış olduğu hiçbir zaman anlaşılamıyacaktır. Büyük bir ihtimalle denebilir ki, hikâyenin ilk şekli, İtalyanca redaksiyonlarının her ikisinden de daha açık olmuştur. Temeli teşkil eden dînî görüş, yani Deisma, aşağıda daha yakından incelenirken meydana çıkacaktır. Meşhur 'dünyayı dolandıran üçler", yani Musa, îsa ve Muhammed sözü de aynı fikri kaba ve biçimsiz bir şekilde ifade etmektedir. Eğer bu sözü ilk kez söyleyen adam olarak kabul olunan İmparator II. Friederich gerçekten böyle düşünmüşse, daha zarif bir şekilde bunu ifade etmiş olması gerekirdi. O zamanki İslâm dünyasında da buna benzer sözlere rastlanmaktadır.

Renaissance'ın en parlak döneminde, XV. yüzyılın sonlarına doğru, aynı tarz düşünüş, Luigi Pul-

* Decamerone I, Nov. 3. Hıristiyan dinini de bu arada sayan ilk yazar. Boccaccio'dır. Cento Novelle Antique ise bu noktada bir gedik bırakmaktadır.

ci'nin *"Morgante Maggiore"* sinde görülmektedir. Hikâyelerine sahne teşkil eden hayalî dünya, bütün romantik kahramanlık şiirlerinde olduğu gibi, Pulci'de de Hıristiyan ve İslâm olmak üzere karşı karşıya duran iki cepheye ayrılmaktadır. Ortaçağ düşünüşüne uygun olarak Hıristiyan zaferi ve çarpışan iki tarafın barışmaları, yenilen İslâm tarafının vaftiz edilmesi ile birleştirilmektedir. Pulci'den önce bu gibi konulan işlemiş olan yazarlar, aynı motifi geniş ölçüde kullanmış olsalar gerektir. Şimdi Pulci'nin yaptığı asıl iş, kendisinden öncekileri, özellikle bunlardan en fenalarını, alaya almak olmuştur ve bunu da daha şarkılarının (canto) başında Tanrıya, Mesih'e ve Meryem Anaya seslenmek yoluyla yapmıştır. Fakat, çabuk din değiştirme ve vaftiz sahnelerinde onları çok daha açık bir şekilde taklit etmiştir. Böylece o, bunların ne kadar anlamsız saçmalardan ibaret olduğunu okuyucu veya dinleyicilerine göze batar şekilde göstermek istemektedir. Ancak bu alay, kendisini, bütün dinlerin[5] nisbî olarak iyi olduklarına inandığını itiraf edecek kadar ileri götürmektedir. Fakat buna rağmen onun ortodoks itikadının[6] temelini, aslında theist olan bir görüş teşkil etmektedir. Bundan başka Pulci, ortaçağı aşarak başka bir yöne doğru bir dev adımı atmaktadır. Geçmiş yüzyıllarda bir insan, ya mümin veya müşrik, ya hıristiyan veya pagan, ya da müslüman olabilirdi. Şimdi Pulci, dev *Margutte*[7] tipini yarat-

[6] Şüphesiz şeytan Astarotte'nin ağzında, Şarkı XXV, kıta 231 vd. Kars. kıta 141 vd.

« Nağme XXVIII, kıta 38 vd.

[T] Nağme XVIII, kıta 112 den itibaren sonuna kadar,

maktadır. *Margutte* öyle bir tiptir ki, hangisi olursa olsun bütün dinleri bir yana atarak en nefsanî bencilliği, her çeşit rezaleti tasasızca savap görmekte, yalnız hiçbir zaman ihanette bulunmamış olmak şerefini kendine alıkoymaktadır. Belki de şair, kendi tarzında namuslu olan bu ucubeyi ıslâh etmek, ihtimal *Morgante* ile eğiterek erdem yoluna getirmek niyetinde idi. Ancak, çok geçmeden, yarattığı bu tipten kendisi de hoşlanmamış ve hemen sonraki şarkıda gülünç bir âkibete uğramayı ona reva görmüştür[8]. Pulci'nin hafif mizaçlığına bir delil olarak *Margutte'yi* ileri sürenler olmuştur; fakat bunu, XV. yüzyılın şiir tablosunu tamamlamak için zarurî bir öğe olarak saymak gerekir. XV. yüzyılın şiiri, o zamanki dogmacılığa karşı duygusuz hale gelmiş, şeref duygusundan yalnız ufak bir kalıntıyı muhafaza etmekte olan vahşi bencilliği, herhangi bir yerde abartılmış bir biçime sokarak tesvir etmek zorunda idi. Başka şiirlerde de bazen devlere, şeytanlara, paganlara ve müslümanlar'a, hıristiyan bir şövalyenin ağıza alamayacağı sözler söyletilmektedir.

Klâsik ilkçağ kültürünün etkisi, Müslümanlığın etkisinden büsbütün başka bir tarzda olmuştur. Klâsik çağ bu etkiyi dinî vasıtasiyle yapmış değildir.

[8] Pulci, biraz sathi olmakla beraber, Prens Chiaristante'nin kişiliğinde aynı konuyu ele almaktadır. (Şarkı XXI, kıta 101 ve sonrası, 121 vd., 145 vd. 163 vd.). Chiaristante, hiçbir şeye inanmamakta ve kendisi ile eşine Tanrı gibi tapılmasını istemektedir. Burada bize Sigismondo Malatesta (sayfa 52 vd., 344 vd., 663 hatırlatılmak istenmektedir.

Çünkü bu din, Renaissance devrinin katolikliğine temelde çok yakındır. Klâsik ilkçağ, etkisini felsefesi ile yapmıştır. Şimdi eşsiz bir varlık olarak hayranlık duyulan ve saygı gösterilen klâsik edebiyat, baştan başa felsefenin dinî gelenekler üzerine zaferleri ile doludur. Şimdi birçok felsefe sistemleri ve sistem kırıntıları birdenbire Italyanlar'ın önüne çıkıyordu. Bunlara artık tecessüs uyandırıcı birtakım şeyler veya sapkınlıklar olarak değil, birtakım inançlar diye bakılıyor, birbirinden ayırmaktan çok birbiriyle uzlaştırılmaya çalışılıyor. Hemen hemen bütün bu fikir ve felsefe öğretilerinde bir çeşit Tanrı inancı yaşıyordu; fakat bir bütün olarak alındığı zaman, Hıristiyanlığın kabul ettiği inanç ile, yani dünyayı bir Tanrının yönetmekte olduğu inancı ile kuvvetli bir çelişki teşkil ediyordu. Gerçekten ana bir problem vardı ki, bunun çözülmesi için ortaçağ teolojisi boş yere uğraşmıştı ve şimdi klâsik ilkçağ felsefesinden cevap bekliyordu. Bu, kaza ve kaderin insan hürriyeti ve iradesi ile olan ilişkisi mes'elesi idi. Eğer biz bu mes'elenin XTV. yüzyıldan beri tarihçesini sadece üstünkörü anlatmaya kalkışsak, kendi başına bir kitap olur. Bu sebeple burada ancak, bazı noktalara işaret etmekle yetineceğiz.

Dante ile çağdaşlarını dinleyecek olursak göreceğiz ki, klâsik çağ felsefesi, ilk önce Hıristiyanlığa en şiddetli karşıtlık teşkil eden yanı ile, yani epikürizması ile italyan hayatına girmiştir. Şimdi Epikür'ün yazıları elde yoktu ve daha klâsik çağın sonlarında Epikür felsefesinin az veya çok derecede tek yanlı bir anlaşılışı meydana gelmiş bulunuyordu. Bununla beraber, Epikür felsefesinin Lucretius ve

özellikle Cicero'dan çıkarılabilen şekli bile, insanlara, tamamiyle Tanrısız bir dünyayı tanıtmaya kâfi geliyordu. Öğretilerinin ne ölçüde anlaşıldığını ve bu muammalı Yunan'lı filozofun adının kitle için kolaylıkla sığınılabilecek bir kavram şeklinde kullanılıp kullanılmadığını kestirmek güçtür. Çok mümkündür ki, Dominiken engizisyonu, daha belli bir suçla itham edemediği kimselere karşı bu deyimi kullanmıştır. Belli birtakım imansızca öğreti ve ifadeleri suç sayılmak mümkün görünmeyen kimseler, başlıca, çok erkenden gelişmiş olan kilise aleyhtarlığı güdenler ve kiliseyi küçümseyenler idi. Bu takdirde ılımlı derecede müreffeh bir hayat, böyle bir suçun yükletilmesi için kâfi gelebiliyordu. Meselâ Giovanni Villanı, deyimi böyle genel anlamı ile kullanmakta, 1115 ve 1117 tarihlerindeki Floransa yangınlarını dinsizlik nedeniyle Tanrının bir cezası olarak izah ederken "Epikür'cülerin lüks ve sefahetini" de saymaktadır[9]. Manfred hakkında şöyle diyor: "Ne Tanrıya, ne de azizlere, fakat yalnız ve yalnız maddî zevklere inanan onun hayatı, *Epiküriyen'âir"*.

[9] Gio. Villanı III, 29. VI, 46. Bu ad kuzey Avrupa memleketlerinde çok erkenden ortaya çıkmıştır; daha 1150 tarihinde, aşağı yukarı doksan yıl önce cereyan etmiş korkunç bir hikâye (Nant'lı iki papazın hikâyesi) münasebetiyle görülmektedir. Guil. Malmesbury, L. III, S. 237 de (Londra baskısı 1840, sayla 405) şöyle tarif ediyor: Epicureorum... qui opinantur animam corpore solutam in aerem evanescere, in auras affluere (Bedenden ayrılan ruhun havada kaybolduğunu, havalara aktığını düşünen Epicureos'cular).

"Cehennem" inin onuncu şarkısında Dante daha açık konuşmaktadır: İçinden acı iniltilerin yükseldiği yarı açık sandıktaşlariyle korkunç ve baştan bağa ateşler sarmış geniş mezarlıkta iki büyük sınıf halinde, XIII. yüzyılda kilise tarafından yenilen veya kovulan kimseler bulunmaktadır. Bunlardan biri imansızlardı ve bile bile yaydıkları belli birtakım dinsizce fikirleriyle kiliseye karşı koyuyorlardı. Ötekisini ise Epikür'cüler teşkil ediyorlardı. Bunların kiliseye karşı günahları, "ruh bedenle beraber yok olur" cümlesiyle ifade edilebilen genel bir inanç beslemelerinde idi[10]. Fakat kilise çok iyi biliyordu ki, bu bir tek cümle, kök salması halinde, bütün *Maniheizma* ve *Paterini* öğretilerinden daha yıkıcı olurdu; çünkü kilisenin, ölümden sonra bireylerin ayrı ayrı mukadderatlarına karışması iddiasını temelinden çürütürdü. Bizzat kendisinin, mücadelelerinde kullandığı araçlarla en yetenekli insanları umutsuzluğa ve imansızlığa sürüklemiş olduğunu,, tabiî olarak itiraf etmiyordu.

Dante'nin Epikür'e veya Epikür'ün öğretisi olarak kabul ettiği şeylere karşı duyduğu tiksinti, muhakkak ki, samimî idi. öbür dünyadaki hayatı ırlayan şair, ölümsüzlüğü inkâr edenden elbette tiksinti duymak zorunda idi. Gerek Tanrının yaratmadığı ve yönetmediği dünya ve gerekse Epikür sisteminin ortaya koyduğu şekilde varlığın bayağıca anlamı, Dante'nin mizacına son derece aykırı düşen şeylerdi. Fakat yakından bakılacak olursa görülecektir ki,

[10] Kars. Lucretius'un III. kitabındaki tanınmış deliller.

klâsik çağ felsefesinin belli bazı öğretileri Dante'de de derin izler bırakmıştır; öyle ki, dünyanın yönetilmesi hakkında kutsal kitapların anlattıkları, bunların yanında silik kalmaktadır. Yoksa, özel bir kadere inanıştan onu büsbütün uzaklaştıran etken[11], kendi düşüncesi, çağının hayatına egemen olan fikirlerin etkisi, dünyaya hükmeden haksızlık mı idi? Gerçekten de Dante'nin Tanrısı, dünyayı yönetmek işinde bütün ayrıntıları şeytanî bir varlığa, *Fortuna'ya* bırakmaktadır. Bu *Fortuna'mn* dünya işlerini değiştirmek ve birbirine karıştırmaktan başka yapacak bir işi yoktur; o, insanların sefaletini umursamaz bir mutluluk içinde seyredebilmektedir. Fakat buna karşılık Dante, ahlâk işlerinde insanın doğrudan doğruya sorumlu bulunduğu inancında hiçbir zaman sarsılmadan ayak diretmektedir: iradenin serbestliğine inanmaktadır.

Halkın anladığı mânada irade hürriyeti Batı memleketlerinde öteden beri geçerli sayılan bir inançtır. Böylece her zaman için bir insanın, yaptığı. işlerden doğrudan doğruya kendisinin sorumlu tutulmuş olması gayet tabiîdir. Fakat insan iradesinin gerçek niteliği ile büyük evren yasaları arasında bir uyum kurmak için çalışmak durumunda olan din ve felsefe öğretilerinde iş değişmektedir. Burada ahlâkîliğin takdir edilmesinde uyulması gereken bir ölçü, bir daha - çok veya daha - az mes'elesi söz konusu olur. Dante, zamanının ufuklarım sahte ışıklarla aydınlatan astrolojinin yanlış inançlarından büsbütün kurtulmuş değildir. Bununla beraber o,..

« Inferno, VII, 67-96

insanın gerçek niteliğini elden geldiği kadar lâyıIriyle anlıyabileoek bir seviyeye yükselmekten alıkonmamaktadır. Marco Lombardo'ya şunları söyletiyor[12]: "Yıldızlar, sizin yapacağınız eylem için gerçi ilk dürtüyü vermektedirler; fakat iyilik ile fenalığı birbirinden ayırabilmek hassası ve serbest irade size verilmiştir; o serbest irade ki, doğru beslendiği takdirde, yıldızlarla başlangıçtaki mücadelesinden sonra her şeyi yener".

Başka kimseler, irade özgürlüğünün karşılığı .olan zorunluluğu, yıldızlar dışında ayrı bir kudrette aramış olabilirler. Her ne olursa olsun, o zamandan beri bu, açık ve kaçınılmaz bir soru olarak mevcut bulunuyordu. Okullara ve sadece kimi düşünüşlere sınırlanmış kaldığı oranda bu soru, felsefe tarihini ilgilendirmektedir. Fakat, geniş kitlelerin biJinçlerine intikal ettiği ölçü göz önünde tutularak, burada biraz daha üzerinde durulması gerekmektedir.

XIV. yüzyıl başlıca Cicero'nun felsefî yazıları.nın etkisi altında idi. Bilindiği gibi Cicero, başkalarının öğretilerinden kendine yarıyanları seçen bir filozof olarak tanınıyor, fakat, çeşitli okulların teorilerini yeter derecede açık sonuçlar eklemeksizin tekrarladığından, şüpheci bir filozof olarak etkili oluyordu. İkinci derecede Seneca ile Aristoteles'in, pek azı Lâtinceye çevrilmiş olan eserleri gelmekte

12 purgatorio XVI, 73. Convito'daki yıldızların etkisi teorisi, bununla karşılaştırılmalıdır. — Pulci (Morgante XXV, kıta 150)'deki şeytan Astarotte, insan iradesinin Aıürriyetine ve Tanrı adaletine tanıklık etmektedir.

idi. Kilise öğretilerine karşı olmasa bile hiç değilse- bunların dışında kalan en yüksek mes'eleler üzerinde düşünmek yeteneğinin meydana gelmesi, hiç şüphesiz bu etkilerin meyvesi olmuştur.

Yukarıda görmüş olduğumuz gibi, XV. yüzyıl ile birlikte, klâsik çağdan kalma eserler geniş ölçüde çoğalıyor ve yayılıyordu. En sonunda, elde bulunan Yunan filozoflarının eserleri de Lâtinceye çevirilerek herkesin eline geçiyordu. Her şeyden: önce dikkate değer bir noktadır ki, bu edebiyatı, en çok özendirenlerin başlıcalan, en titiz derecede dindarlığa, hattâ zühd ve takvaya kendilerini vermiş, kimselerdi (karş. s. 414 vd.). Bunlar arasında Fra. Ambrogio Camaldolese'den sözetmek doğru olmaz. Çünkü o, sadece Yunan kilise babalarının çevirisi ile • uğraşmış ve ancak büyük Cosimo Medici'nin ısrarları üzerine istemiye istemiye Diogenes Laertius'ı Lâtinceye çevirmiştir. Fakat Niccola Niccoli, Giannoz-- zo Manetti, Donato Acciajuoli, Papa V. Nicolaus gibi. çağdaşları çok yanlı bir humanizma ile kutsal kitaplar hakkında gayet esaslı bilgileri ve derin bir sofuluğu nefislerinde toplamış bulunuyorlardı[13]. Vittorino da Feltre'de de böyle özelliklerin bulunduğuna yukarıda önemle işaret olunmuştu (s. 321 vd.). Aeneide'ye ek olarak on üçüncü kitabı yazmış olan Maffeo Vegio, S. Augustinus ile bunun annesi Monica'ya coşkun bir hayranlık besliyordu; kendisi üzerinde bu. halin büyük bir etki yapmış olmamasına imkân yoktur. Floransa'da Eflâtun Akademesi, bütün bu.

« Vespasiano Fiorent, p. 26, 320, 626, Ö51. — Murat; XX, Col. 532.

çalışmaların sonucu ve meyvesi olarak, klâsik ilkçağ zihniyeti ile Hıristiyanlık görüşlerini birbirleriyle uzlaştırmayı kendine amaç ediniyordu. Bu, o dönemin humanizması içinde dikkate değer bir vâlıa teşkil etmektedir.

Humanizma, genel olarak dinsiz idi ve XV. yüzyılda araştırmaların genişlemesi ile bu dinsizliği, günden güne daha da artıyordu. Bağlarını koparmış bireyselliğin ileri karakolları olarak yukarıda görmüş olduğumuz hümanistler, genellikle öyle bir karakter gösteriyorlardı ki, bunların bazen çok belli birtakım iddialarla ortaya çıkan dindarlıkları bile bizi rıiç ilgilendirmiyebilir. Dine karşı kayıtsız kaldıkları ve kilise aleyhine pervasızca söz söyledikleri zaman bunlar, kolayca Atheist (Tanrıyı inkâr eden) diye adlandırılabiliyorlardı. Fakat hiç birisi herhangi bir şekilde felsefî temellere dayanan sistemli bir atheizma ortaya atmış[14] veya ortaya atmak cesaretini gösterebilmiş değildir. Eğer onlar bir ana fikir Ü2erinde kafa yormuşlarsa bu, her şeyden önce bir çeşit sathî akılcılık olabilir. Bu ise, meşgul olmak zorunda kaldıkları eskilerin birbirine aykırı birçok fikirlerinden çıkarılan, bir de kiliseye ve doktrinlerine karşı besledikleri küçümseme duygusundan doğan gelişi güzel bir sonuçtan başka bir şey değildir. •Galeottus Martius'u[15], eğer eski bir öğrencisi olan Papa IV. Sixtus imdadına yetişip engizisyoncuların elinden kurtarmamış olsaydı, ateşte yakılmak ceza-

M Pomponazzo hakkında bak: özel eserler özellikle Bitter, Geschichte der Philosophie, cilt IX.

15 Paul. Jovii Elog, Lit. p. 90.

sına çarptırılmak durumuna kadar götüren de bit çeşit bir düşünüşten başka bir şey değildi. Galeotto şöyle yazmıştı: doğru hareket eden ve içindeki doğuştan var olan yasalara uyarak davranan bir insan, hangi kavimden olursa olsun, cennete gider.

Bir örnek olmak üzere, büyük bir kitle içinden küçük bir insanın, Codrus Urceus'un[16] din durumunu ele alalım. Önce Forli hükümdarı Ordelaffo'nun özel öğretmenliğini, sonra da uzun yıllar Bologna'da profesörlük etmiş olan C. Urceus, kilise ve rahiplere karşı çok ağır bir dil kullanmıştır. Genel olarak anlatış tarzı son derece küstahçadır. Üstelik de yerel hikâyelere ve latifelere sürekli olarak kendi şahsını karıştırmaktadır. Fakaı. aynı zamanda o„ gerçek Tanrı - insan olan Mesih'ten de olumlu bir biçimde sözetmekte ve ayrıca dindar bir papaza, duasını almak için bir mektupla kendini salık vermektedir. Bir defasında, pagan dinin saçmalarını saydıktan sonra sözüne şöyle devam ediyor: "Bizim teologlarımız da kirlenmeden gebe kalma, *Deccal* (Antichrist), *sakrament,* alın yazısı ve bunlara benzer daha bazı sorunlar üzerinde birbirleriyle tartışıyorlar ve çatışıyorlar; oysa bu sorunlar hakkında açıktan açığa konuşmaktansa susmak yeğ tutulmalıdır". Günün birinde C. Urceus'ın odası, kendisi evde bulunmadığı bir sırada, içindeki bütün yazma kitap ve eşyalarla birlikte yanmıştı. Sokakta bunu haber alınca bir Meryem Ana resminin önünde durdu ve

[16] Codri Urcei opera, baş tarafında onun, Bart. Bianchini tarafından kaleme alınan hayatı; bundan başka, onun filoloji derslerinde, p. 65, 151, 272 ve ilah.

ona §öyle seslendi: "Sana ne söylediğimi işit; ben deli değilim, bile bile konuşuyorum! Eğer ben bir gün ölüm saatimde seni yardıma çağırırsam, beni dinlemek ve kendi yakınlarının yanına götürmek zorunda değilsin; çünkü sonuna kadar şeytanla beraber yaşıyacağım!". Bu sözlerden sonra C. Urceus, altı ay boyunca bir oduncunun yanında gizli kalmayı uygun buluyordu. Bununla beraber o, temelsiz inançlara o kadar inanıyordu ki, kehanet ve harikalar sürekli olarak onu korku içinde tutuyordu; yalnız, ruhun ölümsüzlüğüne hiçbir surette inanmıyordu. Bu mes'eleyi kendisinden soran dinleyicilerine şöyle cevap veriyordu: ölümden sonra insanın ruh ve aklının ne olduğunu kimse bilmez; öteki dünya hakkında bütün söylenenler, koca karıları korkutmak için uydurulmuş birtakım araçlardan başka bir şey değildir. Fakat, ölümüne sıra gelince hazırladığı vasiyetnamede ruhunu veya aklını[17] her şeye gücü yeten Tanrıya emanet ediyordu; şimdi de, göz yaşları döken öğrencilerine Tanrı korkusu beslemelerini, -özellikle ruhun ölümsüzlüğüne ve öldükten sonra da bir hayatın var olacağına inanmalarını öğüt veriyor ve son nefesinde dînî takdisleri büyük bir istekle kabul ediyordu. Aynı meslekten olup çok daha tanınmış adamların, önemli düşünce beyan etmiş bulunsalar bile, gerçek hayatlarında daha istikrarlı kaldıklarını gösteren hiçbir kanıt elimizde yoktur. »Çoğu, iç âlemlerinde serbest düşünüş ile içinde yetiştikleri katoliklik inançlarının kırpıntıları arasın-

[17] Animum meum seu aııimam. Böyle bir ayırma Tapmak suretiyle filoloji, o vakitler teolojiyi müşkül duluma sokmaktan hoşlanırdı.

da sallanıp durmuş olsalar gerektir; görünüşte ise^. sırf tedbirli ve ölçülü davranmış bulunmak sebebiyle kiliseye bağlı kalmışlardır.

Bu adamlardaki akılcılığın, yeni doğmakta olan tarihî eleştiri ile bağdaştığı oranda, kutsal kitaptaki hikâyelerin, çekingen bir tarzda olsa da, eleştirilmiş bulunduğuna bazen rastlanmaktadır. Papa II. Pius'm olduğu söylenen bir söz[18], sanki böyle eleştirilere yol açmak kastiyle söylenmiş gibi görünmektedir: "Hıristiyanlık, mucizelerle doğrulanmış olmasa bile, yalnız kendisindeki ahlâk kuralları dolayısiyle kabul edilmesi zarurî bir din olurdu". Kutsal kitaptaki mucizelerin keyfe göre değiştirilmesi suretiyle uydurulan masallarla şüphesiz hiç çekinmeden alay ediliyordu[19] ve bu, halkın dinî duyguları üzerine etki yapmaktan geri kalmıyordu. Yahudiliğe eğilim gösteren imansızların sözü edildiği zaman, her şeyden önce Mesih'in Tanrılığını inkâr

18 Platina, Vitae pontiff., p. 311: christianam fidem, si miraeulis non esset approbata, honestate sua reeipi debuisse.

19 Özellikle vaiz rahipler, bu gibi şeyleri kürsüde akıllarına getirip uydurdukları hallerde, alay edilirlerdi; bundan başka, öteden beri kabul edilmiş bulunan mucizelere karşı itirazlar da eksik değildi. Firenzuola (Öpere, vol. II, p. 208, Nov. 10), sinsi sinsi çevirdikleri binbir dolapla elde ettikleri paralarla kiliselerine bir şapel ilâve etmek isteyen Novara Fransisken'lerini alaya almaktadır; dove fusse dipinta quella bella storia, quando S. Francesco predicava agli ucceli nel deserto; e quando ei fece la santa zuppa, e ehe l'agnolo Gabriello gli porto *i*< zoccoli (O güzel hikâyenin, San Francesco'nın kuşlara vaizi, kutsal çorbayı yapması, melek Cebrail'in kendisine nalınları getirmesi gibi sahneleri resmedilmiş olmalı idi)».

etmenin söz konusu olduğu düşünülmelidir. 1500 sıralarında Bologna'da yakılmış olan Giorgio da Novara'ya da her halde böyle bir suç yüklenmiş olsa gerektir[20]. Fakat, aynı tarihlerde (1497) yine Bologna'da Dominiken engizisyoncusu, yüksek kimseler tarafından himaye gören tabip Gabrielle da Sao'yı, sadece pişmanlık duyduğunu açıkça söyletmekle yetinerek serbest bırakmak zorunda kalmıştır[21]. Bu doktor, İsa'nın Tanrı olmadığını, fakat Joseph ile Meryem'in herkesçe yapılan biçimde bir araya gelmelerinden doğmuş bir çocuk olduğunu, hileciliği ile onun dünyayı felâkete götürdüğünü, işlediği cinayetler yüzünden çarmıha gerilmek yoluyla öldürüldüğünü, dininin de çok geçmeden ortadan kalkacağını, takdis edilmiş ekmekte onun gerçek vücudunun bulunmadığını, mucizelerinin ilâhî bir kuvvetle değil fakat gökteki cisimlerin etkisi ile vukubulduğunu her zaman tekrarlar dururdu. Bütün bunlara rağmen doktor Gabrielle da Salo, engizisyoncunun elinden kurtulabiliyordu. Mucizelerin Tanrı gücü değil, gökteki cisimlerin etkisi ile vukubulduğu sözü, o zaman için son derece karakteristiktir; iman kaybolmuştur, fakat sihirin varlığına halâ inanılmaktadır[22].

Hümanistler, dünyanın yönetilişi bakımından, ber tarafta hüküm süren yumruk gücü ve fena yönetim altında meydana gelen olayları bir dereceye

[20] Onun hakkında bazı bilgiler: Bapt. Mantuan. de patientia. L. III, cap. 13.

=ı Bursellis. Ann. Bonon.: Murat. XXIII, Gol. 915.

[22] Bu küfürlerin bazan ne kadar aşırı bir dereceye vardığı, Gieseler tarafından Kirchengeschichte II, s. 154, jıot'ta canlı bir kaç örnek ile gösterilmiştir.

kadar kayıtsızlık ve tevekkülle kabul etmenin ilerisine çok nadir olarak gitmişlerdir. Bu ruh haleti sebebiyledir ki, "kadere dâir" veya buna benzer adlarla birçok kitaplar kaleme alınmıştır. Hümanistler, çoğu kez sadece talih çarkının dönmekte olduğunu, dünya işlerinin, özellikle siyaset işlerinin durmadan değiştiğini tespit etmektedirler. İlâhî takdirden, anlaşıldığına göre sadece yavan fatalizmadan, âmil ve tesirleri anlamaktan vaz geçmiş görünmekten veya faydasız sızlanmalardan, utandıkları için sözetmektedirler. Gioviano Pontano, *Fortuna* adı verilen esrarengiz nesnenin içyüzünü, çoğunu doğrudan doğruya kendisinin edindiği deneylerle açıklarken büyük bir ustalık gösteriyor[23]. Aynı konuyu Aeneas Sylvius, daha çok mizah tarzında, gördüğü bir düş biçimine sokarak işlemiştir[24]. Buna karşılık Poggio, ihtiyarlığında kaleme aldığı bir yazıda[25] dünyayı bir ızdırap ve göz yaşı vadisi olarak tasvir etmeğe ve ayrı ayrı sosyal sınıfların mutluluğunu mümkün olduğu kadar aşağı değerde göstermeğe çalışmaktadır. Bu tür anlatım, sonradan da genel olarak yazarlarca benimsenmiştir. Sivrilmiş kişilerden bir çoğu, hayatlarındaki mutluluk ve mutsuzluklarının borç ve alacak haneleri üzerinde araştırmalar yapmışlar ve genel olarak aleyhte sonuçlara varmışlardır. 1510 tarihlerine doğru görünebildiği durumu ile İtalya'nın ve ttalyanlar'ın kaderi, Tristan Carac-

[23] Jov. Pontanus, de fortuna, I, 192-921. Tanrı'yı isbat tarzı: n, p. 286.
[24] Aen. Sylvii opera, p. 611.
25 poggius, de miseriis humanae conditionis.

ciolo[26] tarafından son derecede ağırbaşlı bir tarzda, nerdeyse bir ağıt edâsiyle tasvir edilmiştir. Daha sonra da Pierio Valeriano, genel olarak benimsenmiş bulunan bu ana duyguyu bizzat hümanistlere özel bir surette uygulayarak meşhur eserini yazmıştır (s. 378 vd.). Bu konular arasında meselâ Papa X. Leo'nun kaderi gibi bazıları, gerçekten özel bir ilgi uyandıracak nitelik göstermektedirler. Onun hakkında siyasî bakımdan söylenebilecek bütün olumlu şeyler, Francesco Vettori tarafından son derece büyük bir ustalıkla özetlenmiş bulunmaktadır. X. Leo'nun zevk ve safa iğinde geçen hayatının tablosu ise, Paolo Giovio tarafından, bir de adı bilinmiyen bir biyografyacısının kaleminden verilmiş bulunmaktadır[27]. Bir az önce adı geçen Pierio Valeriano da, papamn mutluluğunu gölgeleyen tarafları acımasız gerçekler halinde ortaya koymuştur.

Öte yandan, bazan bir kimsenin Lâtince yazıtlar içinde açıktan açığa talihi ile övünmesi, bizi nerdeyse ürpertmektedir. Böylece, Bologna hükümdarı n. Giovanni Bentivoglio, sarayına yeni eklettiği kuledeki bir taşa, talihi ile iyi huylarının, istenmesi akla gelebilecek ne varsa hepsini kendisine bol bol sağladığını oyma yazıt olarak koydurmuştur[28]; ve

[28] Caracciolo, de veritate fortunae.: Murat. XXII. Bu yazı, aynı türden eserler bakımından çok zengin olan bu devirde en ziyade okunmağa değer olanlardan biridir. Kars. sayfa 455. — Bayram alaylarında Fortuna'ya dair bak: sayfa 569 vd.

*» Leonls X. Vita anonyma,: Roscoe, ed. Bossi, XII, p. 153.

M Bursellis, Ann. Bnno.: Murat XXII, Col. 909: monimentum hoc conditum a Joanne Bentivolo securido Pat-

bunu kovulmasından birkaç yıl önce yapmıştır. Eskiler, bu anlamda konuştukları zaman, hiç değilse Tanrıların kıskanacakları kaygısını duyarlardı. Belki de İtalya'da ilk kez *Fortuna* ile övünen kişiler, Condettiere'ler (s. 36) olmuşlardır.

Fakat yeniden keşfedilmiş olan klâsik ilkçağ kültürü, din üzerinde en kuvvetli etkisini, herhangi bir felsefe sistemi ile veya eskilerin herhangi bir inancı, ya da bir fikri ile değil, her şeye hükmeden genel bir kanaat ile yapmıştır. Klâsik ilkçağ insanları ve bir dereceye kadar da müesseseleri, orta çağındakilere yeğ tutuluyor, her bakımdan onlara benzemeğe çalışılıyor ve bu sırada din ayrılığına tamamiyle ilgisiz bir hale geliniyordu. Tarihî görkeme duyulan hayranlık, her şeyi kendi içine çekiyordu (karş. s. 231 vd. dipnot, 627)

Filologlarda ise üstelik bazı özel çılgınlıklar görülüyordu ve bu sayede dünyanın gözlerini kendi üzerlerine çekiyorlardı. Papa II. Paul'un, kendi kitabını kıskananlarla bunların arkadaşlarını, kâfirlikleri yüzünden hesaba çekmekte ne dereceye kadar haklı olduğu mes'elesi ne de olsa şüpheli kalmakta-

riae rectore, cui virtus et fortuna cuncta quae optari possunt affatim praestiterunt (Bu anıt, vatanın yöneticisi, erdem ve talihin, bir insan tarafından arzu edilebilecek her şeyi kendisine bağışlamış olduğu Giovanni Bentivoglio tarafından kurulmuştur). Bu yazıt dışarda ve görünür bir yere mi konmuştu, yoksa daha önce sözü edilen başka bir yazıt gibi, bir temel taşında gizli mi idi? bu mes'ele açık olarak belli değildir. Eğer temelde idiyse, yeni bir fikir görüyoruz: talih, belki de yalmz kronistin görmüş bulunduğu bu yazıt ile, sihirli bir şekilde binaya bağlanacaktı.

dır; çünkü başlıca kurbanı olup biyografyasını yazan Platina (s. 313, 495), papayı, bu işi yaparken başka işler yüzünden öc alma duygusu ile sürüklenen bir insan ve özellikle komik bir figür olarak ortaya çıkarmakta büyük bir ustalık göstermiştir. İmansızlık, paganlık[29], ruhun ölümsüzlüğünü inkâr ve benzeri gibi suçlar, ancak vatan hainliği davalarından bir sonuç çıkmadığı hallerde tutuklulara yükletilmektedir. Eğer kendisi hakkında bize verilen bilgiler doğru ise, Papa II. Paul de, entellektuel sorunlar hakkında hüküm verebilecek güçte bir adam değildi. Lâtinceyi az bilirdi ve ruhanî meclislerle diplomasi müzakerelerinde İtalyanca konuşurdu. Çocuklarına okuyup yazmanın ilerisinde öğrenim yaptırmamaları için Romalılar'a uyarılarda bulunan, yine odur. Ondaki rahiplere mahsus olan dar görüşlülük, bize Savonarola'yı hatırlatmaktadır, (s. 697); şu kadar var ki, kültür kazanımı ile insanların dine düşman olmalarında Papa Paul ile benzerlerinin büyük payları vardır denebilir. Bununla beraber yakınında bulunanlardaki paganlık eğilimleri yüzünden papanın gerçek bir kaygı duyduğuna şüphe edilemez. Gerçekten de hümanistler, pervasız bir pagan olan Sigismondo Malatesta (s. 726, dipnot 8) 'nın sarayında nelere yeltenmemişlerdi ki? Muhakkak ki, çoğu sabit bir karakterden yoksun olan bu adamlar, ancak çevrelerindekilerin müsaadeleri oranında ileri gidebilirlerdi ve nerede Hıristiyanlığa temas etseler, bu dini paganlığa çekerlerdi. Örnek olmak üzere Gioviano Pontano'nun Hıristiyanlığa pa-

[28] Quod nimium gentilitatis amatores essemus (Pagan dininin fazla aşıkıyız diye).

ganlığı karıştırmakta ne kadar ileri gittiğini görmek gerekir. O, bir azizden yalnız "D-ivus" diye değil, fakat "Deus" diye sözetmektedir; melekleri ilkçağın cinleri ile aşağı yukarı bir tutmaktadır[30]; ruhun ölümsüzlüğü hakkındaki görüşü, gölgeden bir ülkeye benzemektedir. Bu anlayış bazen çok garip bir biçimde kendini göstermektedir: 1526 tarihinde •Siena"[1], sürgünler partisi tarafından saldırıya uğradığı zaman, bu hikâyeyi bize bizzat anlatan değerli başrahip Tizio 22 temmuzda yatağından kalktı; Macrobius'un'[2] üçüncü kitabında yazılı olanları hatırına getirdi; ibadet etti ve sonra aynı yazarın Tanrıya kulluk formülünü düşmanlara karşı okudu; ancak, bunu yaparken *Tellus mater teque Jüpiter obtestor* (ey ana toprak ve Jüpiter, seni tanık olarak çağırıyorum!) yerine *Tellus teque Christe Deus obtestor* (ey toprak ve Tanrı Isa, seni tanık olarak çağırıyorum!) dedi. iki gün daha arka arkaya aynı :şeyi tekrarladıktan sonra düşmanlar çekilip gittiler. Bu gibi şeyler, bir yandan anlamsızca bir üslûp ve moda işi gibi, öte yandan ise bir dinden ayrılma hareketi gibi gözükmektedir.

30 Plâstik sanatlarda h>ç olmazsa meleklerle melek•çocuklar (putti) arasında bir ayırma yapılmakta ve bütün ciddî amaçlar için birincisinden faydalanılmaktadır. — Annal. Estens.: Murat. XX. Col. 468 de Amorin veya Putto, gayet basit olarak "instar Cupidinis angelus (Cupido gibi bir melek) denmeKtedir.

« Della Valle, Lettere sanesi, III, 18.

32 Macrob. Saturnal. III, 9. Hiç şüphe yok ki, başrahip, orada tarif olunan yüz ve göz işaretlerini, bütün ta•vır ve hareketleri de yapmıştır.

Bununla beraber klâsik ilkçağ kültürünün, hem de dogmatik çeşitten olmak üzere, çok tehlikeli bir etkisi daha görülmüştür ki, bu da kendi tarzındaki temelsiz inançları Renaissance'a aktarmış olmasıdır. Temelsiz inançlar, tek tük olarak, ortaçağ boyunca da varlığını muhafaza ederek yaşıyabilmişti. Bu nedenledir ki şimdi bütününün yeniden dirilmesi çok daha kolay olmuştur. Bu konuda muhayyilenin de büyük bir rol oynadığı şüphe götürmez, italyanların araştırıcı ruh ve anlayışını bir dereceye kadar gemleyebilen kuvvet, ancak bu muhayyile olmuştur..

Yukarıda söylemiş olduğumuz gibi, dünyanın. Tanrı tarafından yönetildiği inancı, bir kısım îtalyanlar'da, her yerde haksızlık ve sefaletin hüküm: sürmesi yüzünden, sarsılmış bulunuyordu. Meselâ Dante ve daha başka bazı kimseler ise dünya hayatını rastlantılara ve bunun ıztıraplarına feda etmişlerdi; buna karşın kuvvetli bir iman besliyorlardı ise bunun nedeni, insanı âhirette yüce bir hayatın beklediği inancını muhafaza etmeleridir, ölümsüzlüğe inanmanın sarsılmaya başladığı anda fatalizma ağır basmaktadır; ya da fatalizma ağır basınca, ölümsüzlüğe inancın sarsılması, bunun bir sonucu olarak kendini göstermektedir.

Açılan gediğe, ilk önce klâsik ilkçağ astrolojisi" ve aynı suretle Arap astrolojisi girmiştir. Yıldızların birbirlerine olan durumlarından ve burçların işaretlerinden gelecekteki olaylar ve tüm hayatın, akışı çıkarılmakta ve bu yoldan yürünerek en önemli kararlar verilmektedir. Çoğu hallerde, yıldızların işaretine bakılarak girişilen eylemler, aslında böyle bir yoldan gidilmeksizin yapılacağı eylemler-

den daha az derecede ahlâka aykırı olmayabilir. Fakat, çok kez kararların vicdan ve şereften fedakârlık yapmak bahasına verilmiş olması gerekir. Bütün kültür ve aydınlanmanın, uzun zaman, bu kuruntu karşısında nasıl âciz kaldığı, son derece ibretle görülmeğe değer bir gerçektir. Bu aczin sebebi, aynı kuruntunun kuvvetli muhayyilede, geleceği önceden bilmek ve tâyin etmek arzusunda sağlam bir destek bulması ve bir de klâsik ilkçağ tarafından doğrulanması gerçeğidir.

Xm. yüzyıl başlarında astroloji, italyan hayatında birdenbire ön safa geçmiştir. İmparator II. Friedrich, kendi müneccimi olan Theodorus'u daima beraberinde gezdirmektedir. Ezzelino da Romano[33] ise dolgun ücretle birçok astrolog saklamaktadır; bunlar arasında meşhur Guido Bonatto ile uzun sakallı Arap, Bağdatlı Paul gibi adamlar bulunmaktadır. Girişeceği bütün önemli işler için bu müneccimler gün ve saat tâyin etmek zorunda idiler, tcra •ettiği sayısız zulümlerde her halde onların kehanetlerinin payı az olmasa gerektir. O zamandan beri hiç kimse yıldızlara baktırmaktan artık çekinmemektedir. Yalnız hükümdarlar değil, serbest kentler[34] de düzenli olarak astrologlar tutmaktadırlar.

3» Monachus Paduan. L. II: Urstisius, Scriptores I, p. 598, 599, 602, 607. — Son Visconti hükümdarının (S. 53) da birçok böyle adamları vardı. Kars. Decembrio: Muratori XX, Col. 1017.

⇛* Meselâ Floransa şehri; adı geçen Bonatto, burada bir süre bu mevkii işgal ediyordu. Kars. Matteo Villani XI, 3; anlaşıldığına göre burada bir şehir müneccimi kasd edilmektedir. - . .

XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar ünivers;+elerde[35] bile bu kuruntu bilimi için, hattâ asıl astronomlarla yan yana olmak üzere, özel profesörler bulundurulmaktadır. Papaların çoğu[36] yıldızların işaretleriyle her şeyin tâyin edilebileceğini açıktan açığa kabul ediyorlardı. Bunlar arasında II. Paul, şerefli bir istisna teşkil etmektedir[37]. Aynı surette bu papa, düş yorumunu (rüya tâbirini), kehanet ve sihiri de küçümseyen bir anlayışta idi. Fakat X. Leo bile, anlaşıldığına göre papalık devrinin bir bakıma şöhretini astrolojinin gelişmesinde[38] görüyordu. III. Paul ise müneccimlerine en uygun (eşref) saat tâyin ettirmeksizin hiçbir ruhanî meclis toplamamıştır[30].

Yüksek meziyetlere sahip kimseler için her halde kabul olunabilir ki, bunlar, hareketlerini yıldızların durumlarına göre tâyin etmekte belli bir 61-

[35] Libri, Histoire des sciences mathemtiques II, 52, 193. Bclogna'da bu profesörlük, daha 1125 tarihinde mevcuttur. — Kars. Pavia'daki profesörleri gösteren liste: Corio, fol. 290. — X. Leo zamanında Sapienza profesörlüğü hakkında bak: Roscoe, Leone X, ed. Bossi, V, p. 283.

[36] Daha 1260 tarihinde Papa IV. Alexandr, bir kardinal ve utangaç bir astrolog olan Bianco'yu, bazı siyasî kehanetleri açığa vurmağa zorlamıştır. Giov. Villani, VI, 81.

[37] De dictis ete. Alphonsi, Opera, p. 493. H. Pius bunu, pulchrius quam utile (faydalı olmaktan çok, güzel) bulmaktadır. Platina, Vitae Pont., p. 310. — IV. Sixtus hakkında bak: Jac. Volaterran: Murat. XXIII, Col. 173, 186.

[38] Pier. Valeriano, de infelie. literat., Leo'nın zayiçesi üzerinde kitap yazan ve bu suretle papanın birçok sırlarını keşf eden Fran. Priuli'den söz etmesi münasebetiyle.

[39] Ranke, Paepste I, p. 247.

çüyü aşmamışlardır ve bu hususta din ile vicdan tarafından çizilmiş bir sınır tanımışlardır. Gerçekte, dindar ve sivrilmiş kimseler, yalnız bu kuruntuya katılmakla kalmamışlar, üstelik aynı kuruntunun temsilcileri olarak da ortaya çıkmışlardır. Floransa'lı Maestro Pagolo[40] böylelerinden biridir. Roma'lı Firmicus Maternus'da[41] sezilen bir arzu, yani astrologları ahlâkın iyi örnekleri haline getirmek arzusu, neredeyse Pagolo'da da görülmektedir. O, aziz bir zâhid hayatı sürüyordu; hemen hemen hiçbir şey yemiyor, dünya malını küçümsüyor ve yalnız kitap topluyordu; bilgin bir tabip olarak sanatını yalnız dostları üzerinde uyguluyor, fakat bu yardımı için günah çıkartmalarını şart koşuyordu; Angeli manastırında Fra Ambrogio Camaldolese (s* 685)'nin çevresinde toplanan dar fakat ünlü meclisteki konuşmalara devam ederdi; bundan başka, özellikle son yıllarında, ihtiyar Cosimo ile de sık sık görüşürdü. Zira Cosimo da astrolojiye önem verir ve, belli ve büyük bir ihtimalle tâli derecede kalan işler için olmakla beraber, bundan faydalanırdı. Bunların dışında Pagolo, yalnız en yakın dostlarına, yıldızlardan haber verirdi. Fakat böyle bir düzenli ahlâk sahibi olmasa da bu müneccim, herkes tarafından sayılan ve her yerde kendini gösterebilen bir insan olabilirdi. Böyle kimseler İtalya'da, Avrupa'-

[40] Vespas. Fiorentino, p. 660, karş. 341. — Aynı eser, p. 121. Federigo da Montefeltro'nın saray matematikçisi ve astrologu olarak başka bir Pagolo'nın adı geçmektedir. Dikkate değer bir nokta şudur ki, bu adam bir Almandır.

*[l] Firmicus Maternus, Matheseos Libri VIII, ikinci kitabın sonunda.

nın öteki ülkeleriyle kıyaslanacak olursa, daha çok sayıda yaşıyorlardı, öteki Avrupa memleketlerinde bu gibiler yalnız büyük saraylarda, o da her zaman değil ancak bazı hallerde görülebilirdi, italya'da herhangi bir şekilde büyük bir konak sahibi olan herkes, bu husustaki istek yeter derecede şiddetlenip her tarafa hakim olalı beri, bir astrolog tutardı. Şüphesiz ki, bu astrologlar bazen açlığa katlanmak zorunda kalırlardı", üstelik, bu bilim üzerinde yazılan eserlerin, kitap basmak sanatı daha keşfedilmeden önce dört yana yayılmış bulunması dolayısiyle, geniş çevrelerde şiddetli bir heves uyanmıştı ve bu hevese kapılanlar, astroloji ustalarına elden geldiği kadar yaklaşıyorlardı. Astrologların en kötü tabakasını, yanız sihirbazlık sanatlarına bir yardımcı olarak veya bu sanatlarını maskelemek için yıldızlardan yararlanan kimseler teşkil ediyordu.

O zamanki italyan hayatı için astroloji, böyle bir yanı olmasa da, hazin bir evFe teşkil eder. Bütün o yüksek yetenekli, çok yanlı, orijinal karakterli insanlar, istikbali anlamak ve tâyin etmek yolunda duydukları şiddetli arzu tarafından o kuvvetli ferdî iradeleri ve kararları birden bire al aşağı edilirse, bize nasıl görünürler! Bazen de yıldızlar elverişsiz işaretler gösterdikleri zaman, kendilerini toparlar, bağımsız bir biçimde hareket ederler ve üs-

« Bandello III, Nov 60 da Milano'da Alessandro Bentivoglio'nın müneccimi, bütün maiyeti önünde zavallı bir **âciz** olduğunu itiraf eder.

telik de: *Vir sapiens dominabitur astris*[*3], (akıllı insan yıldızlara hükmeder) sözünü söylerler. Fakat çok geçmeden yine eski kuruntuya kapılırlar.

ilkin, ileri gelen ailelerde bütün çocukların zayiçelerine bakılırdı. Bazen bu yüzden, hiçbir zaman vuku bulmıyacak olan herhangi bir olay, alın yazısı imiş gibi boş yere beklenir durulur ve hayatın büyük bir kısmı böyle bir bekleme ruh haleti içinde geçerdi[44]. Büyük adamların verecekleri her önemli kararda, özellikle başlama saatini tâyin için yıldızlara baş vurulmaktadır. Hükümdarların seyahatleri,, yabancı elçilerin kabulü[45], büyük bina temellerinin, atılması, hep yıldızların verecekleri işaretlere bağlıdır. Yukarıda adı geçen Guido Bonatto'nun hayatında bu hususa dair gayet canlı bir örnek görüyoruz.

[43] Böyle bir karar anında idi ki, Lodovico **Moro, şimdi** Chur katedralinde bulunan haçı bu yazıt ile yaptırmıştı. Bir kez IV. Sixtus, bu sözün doğru olup olmadığını denemek istediğini söylemişti.

** Piero Capponi'nin bizzat astrolog olan babası, zâyiçesinde görülen tehlikeli baş yarasından sakındırmak için oğlunu ticaret hayatına atmıştı. Vita di P. Capponi,: Arch. stor. IV, II, 15. — Cardanus'un hayatından bir örnek için bak: sayfa 459. — Hem tabip ve hem de astrolog olan Spoleto'lu Pierleoni, günün birinde suda boğulacağına inanıyordu. Bu yüzden sudan kaçınıyor, Padua ve Venedik'te kendisine teklif olunan parlak mevkileri reddediyordu. Paul. Jov. Elog. liter.

[45] Lodovico Moro'nın hayatından örnekler için bak: Senarega: Muratori XXIV, Col. 518, 524. Benedictus: Eccard II, Col. 1623. Bununla Deraber babası büyük Francesco Sforza, astrologları küçümsemekte idi; dedesi Giacomo ise hiç değilse astrologların uyarılarına uyarak hareket etmemişti. Corio, fol. 321, 413.

Aslında Guido Bonatto, gerek faaliyeti ve gerekse sistematik büyük eseri[40] dolayısiyle, XIII. yüzyılda astrolojinin yeniden kurucusu denmeye lâyık bir kişidir. O, Forli'de Guelf ve Ghibellin partileri arasındaki kavgalara bir son vermek amaciyle kentin surlarını yeniden inşa etmeğe ahaliyi ikna etti. iki partiyi temsil eden iki adam aynı anda temele taş koydukları takdirde bundan böyle dünyanın sonuna kadar Forli'de parti ayrılığı olmayacaktı. Gerçekten de biri Guelf ve ötekisi Chibellin partisinden olmak üzere iki adam bu iş için seçildi. Kararlaştırılan zaman yaklaşınca her ikisi de ellerinde birer taş olduğu halde geldiler. İşçiler, inşaat araçları ile orada bekliyorlardı. Nihayet Bonatto işaret verdi. Bunun üzerine, Chibellin partisini temsil eden adam elindeki taşı kazılmış temele attı. Fakat Guelf partisinin temsilcisi Önce tereddüt gösterdi ve sonra da elindeki taşı temele koymayı büsbütün reddetti; çünkü Bonatto'nın kendisi Ghibellin'lerden sayılıyordu ve Guelf'lere karşı esrarengiz bir hiyle yapabilirdi. Bunun üzerine astrolog ona şöyle hitap etti: seni ve senin Guelf partini, güvenmez alçaklığınız ile birlikte Allah kahretsin! Kentimiz üzerinde yıldızların böyle elverişli bir durumu, daha 500 yıl görülemiyecektir! Gerçekten de Tanrı, çok geçmeden Forli'de Guelf'leri mahvetti;

[46] Bu eser birçok defalar basılmıştır; fakat onu görmek bana bir türlü nasip olmamıştır. — Burada söylenenler, Annal. foroliviens,: Murat. XXII, Col. 233 vd. ından alınmıştır. — Leonbattista Alberti, temel atma töre-"nine fikrî bir nitelik vermeğe çalışmaktadır.: Öpere **vol**-.gari, Tom IV, p. 314 (veya da re aedific. L. I).

it şimdi, 1480 tarihlerine doğru kronist şöyle iyor: Guelflerle Ghibellin'ler burada tam bir ba-11:. halindedirler ve partilerinin adları bile artık 11ııyulmamaktadır[47]

Yıldızların durumlarına bağlanan işlerin en önemlisi, savaş zamanlarındaki kararlardı. Aynı Bonatto, Ghibellin partisinin büyük başkam Guido da Montefeltro'ya, harekete geçmek için eşref saati yıldızlara bakarak vermek suretiyle, birçok zaferler kazandırmıştır. Müneccimi yanından ayrıldıktan sonra[48] Montefeltro, uranlığını muhafaza etmek cesaretini büsbütün kaybetti ve bir Minorit manastırına sığındı; daha uzun yıllar bir rahip olarak burada yaşadıktan sonra öldü. 1362 de Pisa'ya karşı yaptıkları savaşta Floransalılar, sefere çıkacakları eşref saati müneccimlerine tâyin ettiriyorlardı[40]. Birden bire kentin içinde dolaşıklı bir yoldan geçmek emrini aldıklarından, neredeyse geç kalıyorlar-

[4T] Floransa'nm ikinci (Giov. Villani III, 1. Büyük Kari zamanında) ve Venedik'in birinci (yukarda sayfa 87) kuruluşlarındaki zayiçelerdfc, belki de eski bir gelenek ile ortaçağ şiiri yanyana gelmektedir.

[48] Ann. foroliv. I. c. — Filippo Villani, Vite. — Macchiavelli, Stor. fior. L. I. — Zaferler vaad eden yıldızlar durumu yaklaştığı zaman Bonatto, elinde usturlap ve kitap olduğu halde Piazza'daki San Mercule kilisesinin kulesine çıkar ve o an gelir gelmez büyük çanı çaldırırdı. Bununla beraber itiraf olunmaktadır ki, o, bazan aldanmış ve Montefeltro'nın âkibeti ile kendi ölümünü önceden anlayamamıştır. Kendisi, Paris'ten ve bir süre dersler verdiği İtalyan üniversitelerinden Forli'ye dönmek üzere yolda iken haydutlar tarafından öldürülmüştür.

« Matteo Villani XI, 3;

di. Daha önceki seferlerde Via di Borgo S. Apostolo'dan geçilerek gidilmiş ve savaşta başarı kazanılmıştı. Fakat burada güneşe karşı gerilmiş olan tenteler indirilmemiş bulunduğundan, altlarından geçerken sancakları eğmek zorunda kalınmıştı; bu ise iyiye alâmet değildi. Esasen astrolojiyi savaştan ayrı bir şey olarak tutmak sırf Conodottiere'lerden çoğunun ona bağlı bulunmaları sebebiyle bile, mümkün olmamakta idi. Jacopo Caldora, ağır hastalığa tutulduğu zamanlarda da neşesini yitirmezdi. Çünkü mutlaka savaşta öleceğini astrolojiden öğrenmişti; gerçekten de öyle olmuştur[50]. Bartolommeo Alyiano, tıpkı komutanlığa gelmesi gibi kafasındaki yaraların da yıldızların karariyle kendisine geldiğine inanıyordu[61]. Niccolo Orsini-Pitigliano, Venedik ile sözleşmesini imzalamak için eşref saati tâyin etmesini fizikçi ve astrolog Benedetto'dan[52] rica etmektedir. I Haziran 1498 de Floransalı'lar, yeni Condottiereleri Paolo Vitelli'ye törenle san verirken sundukları komutanlık değeneğini, Vitelli'nin kendi isteği üzerine, astroloji ile ilgili resimlerle süslyorlardı".

[60] Jovian. Pontan., de fortitudine, L. I. — Şerefli istisnalar olarak ilk Sforza'lar hakkında bak: sayla 701, not

[51] Paul. Jov. Elog, sub. v. Livianus.

[42] Bunu bizzat kendisi anlatmaktadır. Benedictus: Eccard II, Col. 1617.

[BS] Jac. Nardi, Vita d'Ant. Giacomini, p. 65 deki ifade, her halde bu şekilde anlaşılmalıdır. — Elbise ve eşyalarda bu gibi resimlere sık sık rastlanmaktadır. Ferrara'da Lucrezia Borgia'yı karşılamaya çıkıldığı zaman Urbino düşesinin katırı üstünde altın işlemeli astrolojik resimlerle

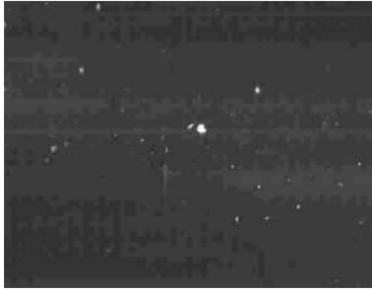
Önemli siyasî olaylarda acaba önceden mi yıldızlara bakılırdı, yoksa astrologlar tecessüs dolayısiyle sonradan mı bunu yaparlardı? Bu mes'ele her zaman için açıkça anlaşılamamaktadır. Ciangaleazzo Visonti (s. 18 vd.) ustalıkla hazırlanmış bir tertip ile amcası Bernardo ve ailesini tutukladığı zaman (1385), Uğur, Kuşak ve Mars gezegenleri, çağdaş bir yazarın[54] ifadesine göre, ikizler burcunda bulunuyorlardı. Fakat kararın uygulanmasını bu durumun tâyin edip etmediği bildirilmemektedir. Astrologları yıldızların hareketlerinden çok siyasî görüş ve hesapların sevk ve idare ettikleri haller, her halde nâdir olmasa gerektir[55].

Bütün geç ortaçağ boyunca Paris ve Toledo'dan çıkarak yayılan veba, savaş, yer depremi, su taşması ve benzeri gibi astrolojik kehanetler, Avrupa memleketlerini korkuya düşürüyordu. İtalya da bu hususta onlardan geri kalmış değildir. Yabancılara İtalya'nın kapılarını ebedî olarak açan 1494 felâket yılından az önce, inkâr edilemiyecek şekilde

süslü siyah kadifeden bir örtü konmuş bulunuyordu.: Arch. stor. append, II, p. 305.

64 Azario. Corio, fol. 258.

55 Böyle bir daşünce, Osmanlı padişahı I. Bayezit'in münecciminde bile umulabilir. Bu Türk müneccimi, Niğbolu meydan savaşından sonra padişaha Burgundia Dukası Jean'vn fidye karşılığı serbest bırakılmasına müsaade etmesini tavsiye etmiştir: "Onun yüzünden daha pek çok Hıristiyan kanı akacaktır". Fransa'daki iç savaşın ne şekilde gelişeceğini önceden görmek, o kadar güç bir iş değildi: Magn. chron. belgicum, p. 358, Juvenal des Ursins, 1396 yılına dair.

uğursuz kehanetlerde bulunulmuştu[56]. Ancak, bu gibi kehanetlerin çok daha önceden herhangi bir yıl için söylenip söylenmediğini bilmiyoruz.

Fakat böyle düşünüş tarzı, klâsik ilk çağa mahsus sonuçları ile birlikte, tütün şiddet ve yapışkanlığı ile hiç beklenmedik bölgelere kadar yayılıyordu. Bireyin bütün dış -ve iç hayatı doğuştan tâyin edilmiş bulunduğuna göre, meselâ kavimler ve dinler gibi büyük fikrî ve tarihî topluluklar da aynı yasaya bağlı bulunuyorlardı; ve mademki bu büyük şeyleri tâyin eden yıldızlar durumu değişiyordu, o halde bu şeylerin kendileri de sabit olamazlardı. Her dinin kendine mahsus bir "Büyük günü" mevcut olduğu fikri, İtalyan kültürüne ilk önce bu astrolojik inançla ve başlıca Yahudi ve Arap kaynaklarından gelerek girmiştir. Deniliyordu ki,[57] Uğur'un Kuşak ile birleşmesinden İbranî dini, Merih ile birleşmesinden Kaide dini, Güneş ile birleşmesinden Mısır dini, Zühre ile birleşmesinden İslâm dini, Utarit ile birleşmesinden Hıristiyan dini doğmuştur; günün birinde ay ile birleştiği zaman da bir Deccal (Antichrist, Hıristiyanlık düşmanı) dini meydana gelecektir. Daha Cecco d'Ascoli, küfre sapan bir yol tutarak İsa'nın doğumu anında yıldızların durumunu hesaplamış ve çarmıhta ölümünü bundan çıkarmıştı. İşte bu yüzdendir ki, o, 1327 de Floransa'da ateşte yakılmak suretiyle ölmek zorunda bırakılmış-

[56] Benedictus: Eccard II, Col, 1579. 1493 te Kıral Ferrante için deniliyor ki; o, tacını kaybedecektir sine cruore, sed sola fama (kan dökmeden, fakat yalnız açlıkla). Gerçekten de böyle olmuştur.

[57] Bapt. Mantuan. de patientia, L. **III,** cap. 12.

tır[58]. Bu çeşit öğretiler, sonraki sonuçlan bakımından, insanda mevcut duygular üstü bütün kavramaları karartacak tohumu beraberlerinde taşıyorlardı.

Fakat aydın italyan dehasının bütün bu kuruntulara karşı giriştiği savaş, son derece takdir edilmeğe değer. Gerçi Padua'daki Salone'de[59] ve yine Borso'nun Ferrara'daki yazlık sarayında (Schifanoja) vücuda getirilen freskolarla astroloji, anıtsal bir biçimde yüceltiliyordu; yine, büyük Beroaldus[60] çapında bir insan da hayasızca astrolojiyi övmüştü. Fakat bütün bunların yanında, gaflete düşmemiş olan ve düşünen insanlardan yükselen şiddetli protesto seslerini daima duymaktayız. Bu hususta da klâsik ilkçağ, ortamı hazırlamıştı. Bununla beraber, •onları seslerini yükseltmeye dürten etken eskiler de-

[58] Giov. Villani, X, 39, 40. Daha başka birçok şeyler ve bunlar arasında meslekdaşlık kıskançlığı da rol oynamaktadır. — Bonatto da buna benzer şeyler öğretmiş ve meselâ Aziz Francesco'daki Tanrı sevgisi harikasını, Merih yıldızının etkisi olarak izah etmiştir. Kars. Jo. Picus, Adv-Astrol. II, 5.

[59] Bunlar, XV. yüzyıl başlarında Miretto tarafından resmedilen freskolardır. Scardeonius'a göre bunlar, ad indi«andum nascentium naturas per gradus et numeros (doğanların tabiatını derece ve sayı aracılığı ile göstermek) için yapılmışlardı; bu, bugün tasavvur ettiğimizden daha popüler bir öğretim yolu idi. Astroloji, â la portee de tout le monde (bütün dünya ölçüsünde önemli) idi.

[60] Beroaldus, astroloji hakkında şöyle diyor: haec efficit ut homines parum a Diis distare videatur. (Bu, insanların Tanrılara yakın olmasını temin etmiştir): Orationes, fol. 35, nuptias. — Aynı dönemde astrolojinin başka bir hayranı da Jo. Garzonius'dur, de dignitate urbis Bononiae,: Murat. XXI, Col. 1163.

ğil fakat kendi sağ duyları ve gözlemleridir. Petrarca, kişisel ilişkileriyle tanımakta olduğu astrologlarla acı acı alay etmektedir[61] ve onların yalanlar sistemini gayet açık bir surette görmektedir. Böylece küçük hikâye tarzı, daha doğuşu gününden beri tâ *cento novelle antiche* (yüz eski hikâye) 'nin ortaya çıktığı günden beri, hemen hemen her zaman astrologlara karşı düşmanca bir durum takınmıştır[62]. Floransa'lı kronistler, tarihî geleneklerin bir parçası olarak kaydetmek zorunda kalmalarına rağmen astroloji kuruntusuna karşı büyük bir cesaretle kendilerini korumuşlardır. Giovanni Villanı, bir çok defalar[63] şunları tekrarlamaktadır: "hangi burçta olursa olsun hiçbir yıldız, ne insanın serbest iradesine ve ne de Tanrı'nın kararına hükmedemez". Matteo Villani diyor ki: astroloji, Floransalılar'a kendi atalarından, pagan Romalılar'dan birçok boş inançlar^ la birlikte miras kalan kusurlardan biridir. — Fakat mücadele, sadece edebî tartışmalar alam içinde kalmamış, ayrıca bu yüzden meydana gelen lehte ve aleyhteki gruplar birbirleriyle açıktan açığa savaşmışlardır. 1333 teki korkunç sellerden sonra ve yine 1345 tarihinde astrologlarla teolaglar arasında, yıldızların etkisi, Tanrının iradesi ve Tanrı tarafından gelen cezaların haklı yere olduğu sorunları üzerinde son derece sert bir dille tartışılmıştır[64]. Bü-

6i Petrarca, epp. senilis III, I (p. 765) ve daha başka yerlerinde. Sözü geçen mektup, aynı biçimde düşünmüş olması gereken Boccaccio'ya yazılmıştır.

62 Franco Sacchetti, Nov. 151 de onların bilgiçliklerini gülünç bir hale sokmaktadır.

«a Giov. Villani HI. 1. X, 39.

•« Glov. Villani XI, 2. XII, 4.

tün Renaissance çağı boyunca bu mes'eleler üzerindeki tartışmalar hiçbir zaman tamamiyle dinmiş değildir[65]. Astrolojiye karşı cephe alanların ciddî ve samimî olduklarını kabul etmek her halde doğru olur. Çünkü astrolojiye düşman kesilmektense onu savunmak suretiyle büyüklerin gözüne girmek her halde çok daha kolay bir iş olurdu.

Lorenzo Magnifico'nun çevresinde toplanmış olan en tanınmış platonistler arasında bu mes'ele üzerinde düşünüş ayrılığı vardı. Marsilio Ficino astrolojiyi savunuyor ve Medici hanedanından doğan çocukların zayiçelerine bakıyordu. Söylendiğine göre o, küçük Giovanni'nin günün birinde papa olacağını (X. Leo) kehanet yoluyla haber vermişti[66]. Buna karşılık Pico della Mirandola, ünlü reddiyesiyle bu meselede gerçekten yeni bir çığır açmaktadır[67]: o, bütün Tanrısızlık ve ahlâksızlığın kökünü yıldızlara inanışta bulmaktadır. Eğer astrolog bir inanca sahip olmak isterse, her şeyden önce gezegenlere inanmalı ve onlara Tanrılar diye tapınmalıdır; çünkü bütün sefalet ve felâketler bu yıldızlardan çıkarılmaktadır. Diğer bütün temelsiz inançlar, astrolojiyi

[65] Annales Placentini (Murat. XX, Col. 931) yazarı olup sayfa 327 ve 328, not 65 de adı geçen Alberto di Ripalta la bu tartışmaya katılmıştır. Fakat bu pasaj, başka bir bakımdan dikkate değer; çünkü içinde, bilinen ve burada adları ile sayılan dokuz kuyruklu yıdız hakkında o zamanın düşünceleri yansımaktadır. — Kars. Giov. Villani, XI, 67.

[66] Paul. Jov. Vita Leonis X., L. III. Burada, bizzat Leo'nun, alâmetlere, işaretlere ve ilaah.. hic değilse inandığı görülmektedir.

[67] Jo. Piçi Mirand, adversus astrologos libri XII.

işlerine yarar bir alet olarak hazır bulurlar; çünkü remil, fal ve her çeşit büyü, saati tâyin etmek için ilk önce astrolojiye baş vururlar. — Ahlâk bakımından da Pico şöyle diyor: sebebini gökteki yıldızlarda aramak kadar fenalığa teşvik edecek hiçbir şey tasavvur olunamaz; bu takdirde ebedî mutluluk ve uğursuzluk inancının da tamamiyle kaybolması gerekir. — Pico daha da ileri giderek denemeler yolu ile astrologları denetlemek zahmetine katlanmış ve bir ay boyunca havaların nasıl gideceğini bildiren kehanetlerinden dörtte üçünün yanlış çıktığını tesbit etmiştir. Fakat en önemli olan nokta, Pico'nun (dördüncü kitapta), dünyanın yönetimi ve insan iradesinin özgürlüğü hakkında olumlu bir Hıristiyan teorisini ortaya koymuş bulunmasıdır. Öyle görünüyor ki, bu teori, İtalyan ulusunun aydın tabakaları üzerinde, tövbe ve istiğfar telkin eden bütün vaızlardan daha büyük bir etki yapmıştır. Esasen bu vaızlar, çok kez aydın sınıflara kadar ulaşmıyordu bile.

Bu eseri ile Pico, her şeyden önce, astrologların, bundan böyle kitaplarını yaymalarına engel olmuştur[63]. O zamana kadar yazılarını bastırmış olanlar da, yaptıklarından az veya çok derecede utanmışlardır. Meselâ Gioviano Pontano, *Kadere dair* (s. 737) adlı kitabında bütün bu kuruntu bil-

[03] Paul Jov. Elog. lit-, sub tit. Jo. Picus'a göre bu eserle elde ettiği sonuç, ut subtilium disciplinarum professores a scribendo deterruisse videatur (tnce disiplinlerin üstadlannı yazmaktan vaz geçirmiş olmak, onun bıraktığı etki idi).

gisini kabul etmişti ve özel bir eserde[69], vaktiyle Firmicus'un yaptığı tarzda teorilerini ortaya koymuştu. Şimdi ise kaleme aldığı "Aegidius" başlıklı diyalogunda astrolojiyi değilse bile astrologları feda ediyor, serbest iradeyi övüyor ve yıldızların etkisini sınırlandırarak sadece vücut sahibi eşyaya mahsus olmakla sınırlıyor. Gerçi astroloji, iyi kötü yine modada kalıyor, fakat anlaşıldığına göre artık eski önemini bir dereceye kadar kaybederek hayata hükmeden başlıca öğe olmaktan çıkıyordu. XV. yüzyılda astroloji kuruntusunu alabildiğine ululamış olan resim sanatı, şimdi de değişen durumu yansıtmaktadır: Chigi şapelinde[70] Rafael, dört yanda gezegen Tanrıları ve sabit yıldızlar feleğini tasvir etmekle beraber bunlar, yanlarındaki gayet güzel melek figürleri tarafından korunmakta ve yukarıdan aşağıya Tanrı tarafından takdis edilir haldedirler, öyle görünüyor ki, italya'da astrolojiye düşman olan başka bir öğe daha vardı: İspanyollar, generalleri de dahil olmak üzere astrolojiye hiç ilgi göstermiyorlardı. Bu nedenle onların gözüne girmek istiyenler[71], yan yarıya Islâmî olması dolayı-

[69] De rebus coelestibus.

[70] Roma'da S. Maria del popolo'da. — Melek figürleri, Dante'nin Convito'su başındaki teoriyi hatırlatmaktadırlar.

[71] Antonio Galateo'da da her halde aynı hal söz konusudur. Bu adam, Katolik Ferdinand'a yazdığı bir mektupta (Mai, Spicileg. Rom., vol. VIII, p. 226, yıl 1510) astrolojiyi şiddetle reddediyor; fakat Potenza dukasına yazdığı başka bir mektubunda da (aynı eser, p. 539), Türklerin aynı yıl içinde Rodos'a saldıracaklarını yıldızlardan öğrenerek haberi veriyor.

siyle, yarı dinsizce bir bilgi sayılan astrolojiye açıktan açığa cephe alıyorlardı. Şüphesiz ki, Guicciardini, daha 1529 tarihinde şunları söylüyordu: başka kimseler yüz gerçek arasında bir tek yalan söyledikleri zaman bütün itibarlarını kaybettikleri halde, yüz yalan arasında bir tek gerçek ortaya koydukları zaman kendilerine inanılan astrologlar ne kadar mutlu insanlardır", üstelik astrolojiye karşı uyanan bu küçümseme duygusu, zaruri olarak yalnız bir kaza ve kadere inanışı doğurmakla kalmıyor, aynı zamanda genel, belliliği bulunmıyan bir kaderciliğe de yol açabiliyordu.

Gerek bu ve gerekse öteki bakımlardan İtalya, Renaissance kültürünün mayasını tam olarak alıp sağlıklı bir gelişmeden sonra ömrünü tamamlamış değildir. Çünkü araya yabancı istilâsı ile karşı-reform hareketi girmiştir. Eğer bu müdahaleler yapılmamış olsaydı, çok umulur ki, bu memleket böyle garip divanelikleri yalnız kendi gücü ile de yenmiş olacaktı. İstilânın ve katolik tepkisinin, bir zaruret gereği, İtalyan milletinin doğrudan doğruya kendi suçu olarak meydana gelmiş olduğu kanaatini besliyenler, bu yüzden İtalyan milletinin uğradığı fikrî kayıpları da ona lâyık bir ceza olarak göreceklerdir. Ancak ne yazık ki, Avrupa'nın öteki milletleri de bu yüzden çok büyük zararlara uğramışlardır.

Öyle görünüyor ki, alâmetlere inanç, yıldızların etkisine inanışa oranla çok daha masum bir seviyede kalmıştır. Birtakım alâmet ve işaretlere inanış,

M Ricordi, 1. c. N. 57.

çeşitli pagan dinlerden kalagelmiş bir miras olarak ortaçağda her tarafta bol bol görülen bir şeydir. Her halde italya da bu hususta öteki memleketler den hiç de geri kalmamış olsa gerektir. Fakat İtalya için bir özellik teşkil eden nokta, halkın bu temelsiz inancını humanizmanın desteklemiş olmasıdır. Humanizma, bir miras parçası olarak kalmış bulunan paganlığa, aynı nitelikte geliştirilmiş bir edebiyat ile yardıma koşmuştur.

Bilindiği gibi italyan halkındaki temelsiz inançlar, geniş ölçüde sezişlere ve birtakım alâmetlerden çıkarılan sonuçlara dayanmaktadır". Çoğu kez masumca kalan bir büyü de bunlarla yakından ilgilidir. Ancak, görüyoruz ki, bu gibi şeylerle pervasızca alay eden ve bu vesile ile de bize büyü hakkında birçok bilgiler veren bilgin hümanistler eksik olmamıştır. Astrolojiyi konu edinerek o büyük eseri (s. 757) meydana getirmiş olan Gioviano Pontano, "C7ıaron"nında, Napoli halkının birçok temelsiz inançlarını acıyaraktan saymaktadır: Bir tavuk dilaltı kabarcığı hastalığına tutulduğu zaman kadınların üzerine çöken yas; bir atmaca avdan dönüp eve gelmediği veya bir atın ayağı burkuldugu zaman kibar kimselerin duydukları üzüntü, kuduz köpekler dört yana yayılıp memleketin güvenliğini tehdit ettikleri zaman Apulia köylülerinin arka arkaya üç cumartesi gecesi söyledikleri sihirli söz ve îlâah gibi. Tıpkı eski çağda olduğu gibi burada da hayvanlar âlemine alâmet ve işaretler bakımından

[73] Decembrio, son Visconti hükümdarında mevcut bulunan böyle temelsiz inançlardan birçok örnekler veriyor <Murat. XX, Col. 1016 vd).

özel bir önem verilmekte idi. Özellikle sırf devlet parasiyle beslenen arslan, pars ve daha başkaları (s. 438 vd.) gibi hayvanların tutum ve davranışları, devletin canlı sembolleri olarak görülmeye alışılmış bulunması dolayısiyle, halkı uzun uzun düşündürürdü. 1529 da Floransa kuşatılmış bulunduğu sırada tüfekle yaralanmış bir kartal kentin içine düştüğü zaman hükümet, bu işi yapana 4 Dukat ödül verdi; çünkü bu iyiye alâmet sayılıyordu". Yine belli zamanlar ve yerler, bazı işler için elverişli ya da elverişsiz, hattâ kesin önemde sayılırdı. Varchl'nin anlattığına göre Floransa'lılar, cumartesinin kendileri için alın yazısı günü olduğuna, iyi olsun kötü olsun bütün işlerin bu günde meydana geldiğine inanırlardı. Savaşa giderken askeri belli bir sokaktan geçirmeyi hayırlı saydıklarını yukarıda söylemiştik (s. 751). Buna karşılık Perugialılar, kent kapılarından biri olan *Porto, eburnea'*-nın kendilerine uğur getirdiğine inanırlar ve her defasında savaşa giderken Baglione'leri bu kapıdan çıkartırlardı[75]. Sonra, meteorlar ve gök işaretleri, İtalya'da da, ortaçağ boyunca her tarafta inanılan anlamda alınırdı; halk muhayyilesi bulutların garip biçimlere girmesinde karşı karşıya çarpışan orduları görüyor ve onların gürültülerini yükseklerde duyduğunu sanıyordu[76]. Temelsiz inanç, kutsal şey-

** Varchi, Stor. fior., cilt IV (sayfa 174). seziş ve kâhinlik, o vakitler Floransa'da, bir zamanlar kuşatılmış Kudüs'te oynamış olduğu rolün aynısını oynuyordu. Kars. aynı eser IU, sayfa 143, 195, IV, 43, 177.

" Matarazzo, Arch. stor. XVI, II, p. 208.

™ Prato, Arch. stor. III, p. 324, yıl 1514.

lerle birleştirilmesi halinde, örneğin Meryem Ana. tasvirleri gözlerini kıpırdattıkları[77] veya ağladıkları vakit, hattâ genel uğursuzluklar sözde birtakım dinsizlik eylemlerine bağlandığı (ki bu takdirde halk bunların kefaretini isterdi, s. 705) zaman, daha ciddî bıı nitelik kazanmaktadır. 1478 de Piacenza'ya şiddetli yağmurlar yağınca deniliyordu ki, bu. yağmur, bir süre önce S. Francesco kilisesine gömülmüş olan bir tefeci bu kutsanmış topraktan. uzaklaştırılmadıkça dinmiyecektir. Piskopos, söz. konusu cesedin mezarından çıkarılmasına razı olmayınca delikanlılar onu zorla çıkardılar, korkunç şamatalarla caddelerde sürüklediler ve en sonunda. Po ırmağına attılar[78]. Angelo Poliziano gibi bir adam bile Giacomo Pazzi olayı münasebetiyle aynı görüşü benimsemektedir. Bilindiği gibi Floransa'da kendi ailesinin adı ile anılan 1478 suikastının ele basılarından biri olan Giacomo Pazzi boğdurulduğu zaman, ruhunu, korkunç sözlerle şeytana teslim, etmişti. Bunun üzerine Floransa'da yağmurlar yağmağa başlamış ve bu yüzden ekin hasadı tehlikeye

[77] Milano katedralindeki Madonna deli' arbore'nin 1515 te yaptığı hareketler hakkında bak: Prato, 1. c, p.. 327. Yine aynı kronist, sayfa 357 de, S. Nazaro yakınlarında Triulzi sarayı için bina edilecek bir mezar şapelinin temelleri kazılırken at büyüklüğünde bir ejderin ölü olarak bulunduğunu yazıyor; bu ejderin kafası Triulzi sarayına getirildi ve geri kalan organları yokedildi.

[73] Et fuit mirabile quod illico pluvia cessavit (ve derhal yağmurun dinmesi, şaşılacak bir hadise oldu). Diarium Parmense: Murat. XXII, Col. 280. Aynı yazar, aynı zamanda halkın tefecilere karşı beslediği derin kin ve nefret duygusuna da işaret etmektedir. Kars. Col. 371-

•düşmüştü. Burada da, çoğu köylülerden oluşan birtakım kimseler, kilisedeki naaşı mezardan çıkardılar; çok geçmeden yağmur bulutları sıyrıldı ve güneş parıldamaya başladı. Büyük filolog sözlerine şunları da ekliyor: "halkın düşüncesine talih böyle yaver oldu'[0]". Giaccomo Pazzi'nin leşi ilk önce takdis edilmemiş bir toprağa gömüldü, fakat ertesi gün yeniden çıkarıldı ve kentte korkunç bir dinsel alay geçidinden sonra Arno ırmağına atıldı.

Bu ve buna benzer olaylar halk arasında oldukça yaygın idi; ve bunlar onaltıncı yüzyılda olduğu gibi onuncu yüzyılda da vukua gelmiş olabilirdi. Fakat şimdi buna klâsik ilkçağın edebî etkisi karışmaktadır. Kesin olarak biliyoruz ki, hümanistler hârika ve kehanete özel bir eğilim göstermekte İdiler. Bu hususta bâzı örnekleri de yukarıda (s. 735 vd.) vermiş bulunuyoruz. Eğer daha başka bir delil aramak istersek, bunu, Poggioda bulacağız. Ayrıcalıklar sahibi soyluluğu ve insanlar arasındaki eşitsizliği inkâr eden (s. 532 vd.) bu köklü düşünür, yalnız ortaçağın bütün cin ve şeytan safsatalarına inanmakla kalmıyor (fol. 167, 179), üstelik klâsik ilkçağ tarzındaki harikalara, meselâ Papa IV. Eugenius'un Floransa'yı son ziyareti sırasında vukubulduğu söylenen garip şeylere[80] de ina-

[78] Coniurationis Pactianae commentarius.: Roscoe, Lorenzo'nun Hayatı, ekler. — Genel olarak Poliziano, astrolojinin düşmanı idi.

80 poggii facetiae, fol. 174. — Aen. Sylvius, De Europa c. 53, 54 (Opera, p. 451. 455) de hiç olmazsa gerçekten vukubulmuş olağanüstü olayları, örneğin hayvanlar arasında yapılan meydan savaşları, gökte acaip bulut şe-

nıyor. "Como yakınlarında bir akşam Almanya'ya doğru yol alan 4000 köpek göründü; arkalarından, büyük bir sığır sürüsü, sonra yaya ve atlı olmak üzere silâhlı bir ordu gidiyordu. Bu silâhlı insanlardan kiminin başı yoktu, kiminin ise başı henüz görülüyordu; en geride dev vücutlu bir süvari ve bunun peşinde yine bir sığır sürüsü yürüyordu".. Poggio, saksağanlarla alaca kargalar arasında bir meydan savaşı yapıldığına da inanmaktadır (foL 180). Hattâ o, belki de farkında olmaksızın, klâsik. ilkçağ mitolojisinin bütün canlılığı ile yaşamakta olan bir parçasını anlatıyor: Dalmaçya kıyılarında bir Triton* ortaya çıkıyor; bu, sakalları ve boynuzları ile gerçek bir yabani deniz canavarı (satyr) olup vücudunun alt kısmı kanatlı bir balık biçimindedir; kıyıdan çocuk ve kadınları kapıp kaçırıyor; en sonunda beş cesur çamaşırcı kadın taş ve-sopalarla onu öldürüyorlar[81]. Canavarın Ferrara'da gösterilen ağaçtan bir modeli, Poggio'yı bu masala tamamiyle inandırmaktadır. Gerçi artık mucize-yoktu ve tanrılara danışmak mümkün değildi; fakat Virgilius'u açmak ve ilgili bölümden (sortes-virgilianae) alâmeti yorumlamak yeniden moda hâ-

killeri ve ilaajı.. gibi harikaları anlatmakta ve, sonuçlarını da ilâve etmekle beraber, esas itibariyle bunları anlama merakı uyandıran birtakım olaylar diye göstermektedir.

* Triton: Grek'lerde, deniz Tanrısı. Poseidon ile-Amphitrite'nin oğlu olup yarı insan yarı balık ya da yarı. at yarı balık biçimindedir. (Mütercim).

[81] Pogii Facetiae, fol. 160, cf. Pausanias IX. 20.

lini alıyordu[82]. Bundan başka klâsik ilkçağın son dönemlerinde hüküm süren cin ve perilere inancın muhakkak ki, Renaissance çağına etkisi olmuştur. Jamblichus veya Abammon'un, Mısırlılar'ın esrarı üzerinde yazmış olduğu eser — ki, böyle bir etkinin meydana gelmesine yaramıştır —, daha XV. yüzyıl ^sonlarında Lâtinceye çevrilerek basılmıştır. Hattâ, meselâ Floransa'daki Eflâtun Akademisi bile, sona ermekte olan Romalılar çağının bu ve buna benzer neoplâtonik kuruntulardan büsbütün uzak kalmamıştır. Şimdi, bu gibi cin ve peri inançlarından ve bunlarla ilgili bulunan büyüden sözedeceğiz.

italya'da halkın cinler âlemi denen şeye[83] inanışı, öteki Avrupa ülkelerindekinin aşağı yukarı aynıdır. Başka ülkelerde olduğu gibi italya'da da hortlaklar, yani ölen kimselerin yaşayanlara görünen hayaletleri mevcuttur. Eğer kuzey memleketlerindeki anlayıştan farklı bir yanı varsa, olsa olsa bu ancak eski *"Ombra"* adından ibarettir. Bugün böyle bir hayalet görülse, hortlamış ölünün kötü ruhunun huzura kavuşması için birkaç âyin yaptırılır. Kötü

82 Varchi III, p. 195. 1529 da iki sanık, Virgilius'un . Aeneid'inin III. kitap 44 üncü mısrasını açmış olmaları doiayısiyle, memleketten kaçmağa karar veriyorlar. Kars. Ttabelais, Pantagruel III, 10.

83 Meselâ Cardanus'un "splendor" ve "spiritus"u ve babasının "Daemon familiaris"i gibi bilginlerin hayallerini bir yana bırakıyoruz. Kars. Cardanus, de propria vita, cap. 4, 38. 47. Kendisi sihire karşı idi, cap. 39. Onun karşılaşmış olduğu harikalar ve hayaletler için bak: eap. 37, 41. — Son Visconti hükümdarının hayaletlerden ne kadar korktuğu hakkında bak: Decembrio: Muratori XX, Col. :1016.

insanlara âit habis ruhların korkunç bir biçime girerek görünmeleri gayet tabiî sayılır. Bununla beraber ayrıca özel bir inanışa daha rastlıyoruz ki, buna göre hortlaklar genel olarak fenalık yaparlar. Bandello'da papaz, hortlakların küçük çocukları öldürdükleri düşüncesindedir[84]. Anlaşıldığına göre burada o, ruhtan ayrı olarak başka bir hayalet düşünmektedir. Çünkü ruh, âraf'ta çektiği azapla kefaretini ödemektedir; göründüğü her yerde, ancak yalvarmakta ve ağlayıp sızlamaktadır. Başka zamanlarda görünüşü, belli bir insanın sembolü değil, fakat bir olayın, geçmiş bir durumun gölgesidir. Milano'da S. Giovanni yakınlarındaki eski Visconti sarayında görünen hayaletleri, komşular bu suretle izah etmektedirler: Bir vakitler Bernabo Visconti, tiranlıgına kurban ettiği insanları burada türlü işkenceler yaptıktan sonra öldürmüştür ve şimdi aynı yerde birtakım korkunç hayaletlerin göründüğüne hayret etmemek gerektir*[55]. Bir akşam Perugia'da bir yoksullar evinin müdürüne, para saydığı sırada, ellerinde kandiller olduğu halde fakir adamlardan oluşan bir grup insan göründü; bunlar, işinde pek dürüst olmayan, müdürün önünde dans edip durdular, içlerinden iri vücutlu birisi, arkadaşları adına tehdit edici bir dille konuştu; bu, yoksullar evinin koruyucu azizi olan.

[84] Molte fiate i morti guastano le creature (Çok defa cesetler yaratıkları bozarlar), Bandello II. Nov. I.

»[5] Bandello II, Nov. 20. Şüphesiz ki, bu hayalet, aynı zamanda sevgilisinin kocası olan saraylı'yı ürkütmek isteyen bir âşıktan başka bir kimse değildi. Aşık ve arkadaşları,, şeytan kıyafetine giriyorlardı. Hattâ o, her hayvanın sesini taklit edebilen bir adam bulup dışardan getirtmişti.

San Alo idi[86]. — Bu gibi inançlar o kadar tabiî geliyordu ki, şâirler, bunlardan herkesi ilgilendirecek konular çıkarabiliyorlardı. Meselâ Castiglione, kurşuna dizilen Lodovico Pico'nun hayaletinin, kuşatılmış Mirandola kentinin duvarları dibinde görünüşünü, güzel bir şekilde tasvir etmektedir[37]. Şüphesiz ki, şiirde, ozanın böyle inançlara bağlı bulunması halinde, öncelikle ele alarak işlemekten hoşlanılmıştır.

italyan halkı da bütün ortaçağ budunlarında •olduğu derecede cinlerin varlığına ve güçlerine inanıyordu. Tanrının, her kademedeki cinlere bazen dünyanın ve insan hayatının bir kısmı üzerinde yıkıcı etkiler yapmağa müsaade ettiği kanısı besleniyordu. Bununla beraber kötülük yapmak üzere kendisine cinler yaklaşan insanın, hiç olmazsa, hür iradesini kullanarak karşı koyabileceği de kabul olunuyordu. İtalya'da özellikle tabiat olaylarında kendini gösteren cin etkileri, halkın ağzında kolayca büyüyerek şiir niteliğini alabiliyordu. 1333 te Arno vadisini sel basmadan önceki gece, Vallombrosa'ya çekilmiş dindar bir münzevî, hücresinde şeytanî bir gürültü işitti; bunun üzerine kendi kendine istavroz çıkarmaya başladı ve kapı altına sığındı; buradan, kapkara ve korkunç silâhlı atlıların rüzgâr gibi geçtiklerini gördü. Yalvarması üzerine atlılardan biri dile gelerek: "biz, eğer Tanrı izin verirse, günahları dolayısiyle Floransa kentini selde boğmaya gidiyo-

8« Graziani, Arch. stor. XVI, I, p. 640, yıl 1467. Yoksullar evinin müdürü korkudan öldü.

»' Balth. Castilionii carmina. Prosopopeja Lud. Piçi.

ruz" dedi[88]. Bununla, hemen hemen aynı tarihe (1340) rastlıyan ve Venedik'te kendini gösteren bir olayı mukayese edebiliriz. Venedik resim okuluna mensup büyük bir usta, büyük bir ihtimalle Giorgione, bu görüntüyü olağan üstü güzellikle bir tablo ile tasvir etmiştir. Bu tabloda yer alan kadırga cinlerle doludur ve ada üzerindeki günahkâr kenti yoketmek için, bir kuş çabukluğu ile fırtınalı denizi yarıp geçmektedir; nihayet fakir bir gemicinin teknesine tanınmadan binmiş olan üç aziz, dualariyle cinleri ve gemilerini denizin dibine indiriyorlar.

Bu inanca ek olarak, insanın sihir yolu ile cinlere yaklaşabileceği ve bencillik, erk hırsı ve nefis istekleri gibi dünyevî maksatları için onların yardımı sağlanabileceği sanılıyordu, öyle anlaşılıyor ki,, büyücülükle gerçekten uğraşanlardan daha önce birçok kimseler, büyücülük suçu yüklenerek yargıya çekilmişlerdir. Ancak sözde büyücüler ve cadılar yakılarak öldürülmeğe girişildiği zamandadır ki, gerçek büyü ve kasıtla yapılan efsun sık sık görülmeğe başlamıştır. Oldukça kabarık sayıda düşük karakterli insanlar, ancak cinlerle ilişkide bulundukları şüphesi üzerine kurban giden kimselerin yakıldıkları ateşten yükselen narkotik buğunun etkisi iledir ki, kendilerini sihire kaptırmışlardır. Sonra da hesaplı olarak hareket eden dolandırıcılar bunlara katılmıştır.

88 Gio. Villani XI, 2. Villani bunu Vallombrosa başrahibinden öğrenmişti; buna da, o târik-i dünya açıklamıştı.

Bunun, belki de Romalılar zamanından beri[88a] hiç aralıksız yaşayagelmiş olan en ilkel ve popüler şekli, cadıların büyücülük sanatı (strega)dır. Bu sanat, sırf falcılık çerçevesi içinde kaldığı sürece[89] hemen hemen tamamiyle masum bir hal muhafaza edebilir. Ancak, sadece kehanetten fiilî yardım evresine geçerken, çok kere farkına varmaksızın, kolayca felâketli bir basamağa düşebilir. Bir defa fiilen etki yapan büyü söz konusu oldu mu, büyücü cadıya, başlıca, erkek ile kadın arasında sevgi ve tiksinti uyandırmak gücü mal edilir. Aynı zamanda, tamamiyle yıkıcı, kötü eylemler de ondan bilinir. Meselâ hastalığın, ana babanın ihmali ve anlayışsızlığı yüzünden geldiği gün gibi açık iken, küçük çocukların cadı tarafından hastalığa uğratıldığına inanılır. Bütün bunlardan sonra, büyünün ne dereceye Tîadar sadece muskalarla, birtakım hareketlerle ve karmaşık formüllerle, ya da bilinçli olarak cinleri çağırmak suretiyle etki yapmış olması gerektiği sorusu cevapsız kalmaktadır; tamamiyle bilerek kullanılmış olması gereken ilâç ve zehirleri bir yana bırakalım.

88 a Eski Romalılar devrinde büyücü kadınların nelere muktedir oldukları hakkında bize pek az bilgi intikal etmiştir. Belki de son olay olarak, XI. yüzyılda Papa IX. Leo zamanında bir insanın eşek şekline dönüşmesi hakkında bak: Guil. Malmesbury II, §. 171 (vol. I, p. 282).

89 1513 "tarihine doğru Ferrara'da ve daha başka yerlerde Lombardia'nın ileri gelenleri tarafından kehanetine başvurulan o dikkate değer perili kadın, her halde böyle birisi olsa gerektir. Bu kadının adı Rodogine idi. -Onun hakkında daha fazla bilgi için bak: Rabelais, Pantagruel IV, 58.

Dilenci rahiplerin rakip olarak ortaya çıkmak cesaretini gösterdikleri daha masum bir büyü biçimini, meselâ Pontano'nın[90] bize takdim ettiği Gaeta'lı cadıda görüyoruz. Suppatius adlı seyyah, cadının evine varıyor. Bu sırada büyücü kadın, genç bir kızla bir hizmetçi kızı yanına kabul etmiş bulunmaktadır. Bunlar siyah bir tavuk, cuma günü yumurtlanmış dokuz yumurta, bir ördek ve bir parça beyaz iplikle gelmişlerdir; çünkü yeni ayın üçüncü günüdür. Şimdi, ziyaretçilere yol veriliyor ve kendilerine şafak vakti yeniden gelmeleri söyleniyor. Umulur ki, sadece bir falcılık söz konusudur; hizmetçi kızın hanımı bir rahip tarafından gebe bırakılmıştır; kıza ise sevgilisi ihanet etmiş ve bir manastıra gitmiştir. Cadı şöyle şikâyet ediyor: "Kocamın ölümünden beri ben bu işlerden hayatımı kazanıyorum; eğer rahipler rızkımı kapmasalar, benim işim çok daha kolaylaşırdı. Çünkü bizim Gaeta'lı kadınlar, sanatıma içtenlikle inanmaktadırlar. Fakat rahipler, düşleri tâbir ediyorlar, azizlerin öfkelerini para karşılığı olarak yatıştırıyorlar; kızlara koca, gebe kadınlara erkek çocuk, kısırlara çocuk vadediyorlar; üstelik de geceleri, kocaları balık avı için dışarıda bulundukları sırada, gündüzden kilisede sözleşmiş oldukları kadınları evlerinde ziyaret ediyorlar; böylece benim rızkıma engel oluyorlar". Suppatius, manastırın kıskançlığından sakınması için büyücü kadına uyarılarda bulunuyor. Fakat cadı, hiçbir şeyden korkmuyor; çünkü bekçi kendisinin eski bir tanıdığıdır.

[90] Jovian. Pontan. Antonius.

Bununla beraber, aslı esası olmayan şeylere inanış, daha beter bir cadılık türünün doğmasına yol açmıştır; bu çeşit büyüyü yapan cadılar, insanları sağlıklarından ve hayatlarından yoksun etmektedirler. Kötü bakış (kem nazar) ve benzeri gibi şeylerin yetersiz kaldığı hallerde bunlara güçlü cinlerin yardım ettiklerine inanılmaktadır. Yukarıda Finicella (s. 686)'dan sözederken görmüş olduğumuz gibi, bunların cezası, ateşte yakılmaktır. Buna rağmen bâzı hallerde aşırı bağlılık (fanatizma) ile bir uzlaşmaya varmanın imkân içinde bulunduğu da görülmüştür. Meselâ, Perugia kenti yasasına göre bu gibi suçlular 400 lira karşılığında kendilerini kurtarabilmektedirler[01]. O zamanlar mes'ele sonradan olduğu derecede ciddîlikle henüz kovuşturulmamakta idi. Kilise Devletinin topraklan üzerinde, Apenin dağlarının yüksek bölgelerinde, hem de aziz Benedictus'un yurdu olan Norcia'da cadılık ve büyücülüğün gerçek anlamda bir yuvası meydana gelmiş ve tutunabilmekte idi. Bu işin hiçbir gizli yanı yoktu. Bunun hakkında bize bilgi veren belge, Aeneas Sylvius'un ilk zamanlarında yazmış olduğu en dikkate değer mektuplarından biridir[02]. Aynı mektupa o, kardeşine şunları yazıyor: "Bu mektubu getiren adam, îtalya'-

[81] Graziani, Arch. stor. XVI, I, p. 565, 1445 yılma dair; sadece yarısını vermek teklifinde bulunan ve bu yüzden yakılan Nocera'lı bir büyücü kadından söz ettiği sırada. Kanun, facciono le fature ovvero venefitie ovvero encantatione d'immundi spiriti a nuocere (büyü yapanlar veya zehir kullananlar veya murdar ruhları zarar vermeğe sihirle sevk edenleri) demektedir.

[62] Lib. I, ep. 46. Opera, p. 531 vd. Sayfa 5332 de umbra yerine Umbria ve lacum yerine locum okunmalıdır.

da bir Venüs dağının var olduğunu bilip bilmediğimi sormak için bana geldi. Çünkü böyle bir dağda sihir sanatı öğretiliyormuş; adamın, Saksonya'n ve aynı zamanda büyük bir astronom[93] olan efendisi, sihirbazlık sanatını öğrenmek isteğinde imiş. Ona, kayalık Liguria kıyılarında Carrara'ya yakın bir yerde Porto Venere adlı bir mevki tanıdığımı söyledim. Basel'e seyahatim sırasında üç gece burada kalmıştım. Yine Sicilya'da Venus'a adanmış olan bir Eryx dağını bilirim, fakat orada büyücülük sanatının öğretildiği hakkında herhangi bir bilgim yoktur. Bununla beraber, konuşmamız sırasında hatırladım ki Umbria'da, eski Spoleto Dukalığında, Nursia kentinden pek uzak olmıyan bir bölge vardır; orada dik bir kayalığın altında bir mağara bulunmakta ve içinde su akmaktadır. İşittiğime göre, öyle hatırlıyorum, bu mağarada cadılar (Striges), cinler ve geceleri ortaya çıkan hayaletler yaşamakta imişler, kimin cesareti varsa onlarla konuşabilir ve büyü sanatlarını öğrenebilir[94]. Kendim görmedim, ne de görmek zahmetine katlandım; çünkü öğrenilmesi günah olan şeyleri hiçbir zaman öğrenmemek daha iyidir". Fakat Aenaes Sylvius, şimdi kendisine bu bilgiyi veren adamın adını söylüyor ve mektubu ge-

[93] Sonradan onu, Medicus Ducis Saxoniae, homo tum dives tum potens (Saksonya dukasının hem zengin, hem güçlü hekimi) diye adlandırmaktadır.

[84] XIV. yüzyılda Toscana'da Ansedonio yakınlarında bir çeşit cehennem deliği tanınıyordu. Bu bir mağara idi: içindeki kumlar üzerinde hayvan ve insan izleri bulunurdu; izler silinse bile ertesi gün ayniyle yeniden yapılmış görülürdü. Uberti, il Dittamondo, L. III, cap. 9.

tiren adamı, eğer bugün de yaşıyorsa, ona götürmesini kardeşinden rica ediyor. Görülüyor ki, Aeneas yüksek mevki sahibi bir adama karşı nezaket göstermekte çok ileri gitmektedir. Fakat üstelik de şahsen yalnız çağdaşlarından (s. 706, 745) daha fazla derecede her türlü temelsiz inançlardan sıyrılmış olmakla kalmamış, aynı zamanda bu hususta bir sınavdan da geçmiştir ki, böyle bir sınavı bugün bile her aydın öyle kolay kolay başaramaz: Basel Konsili sırasında Aeneas hasta oldu. Tam 75 gün boyunca Milano'da ateşler içinde yattığı zaman, kısa bir süre önce Piccino'nın ordugâhında aynı hastalığa tutulmuş 200 askeri mucize türünden bir yöntemle tedavi etmiş olduğu söylenen bir adam yatağı başına getirilmiş bulunmasına rağmen, üfürük ve muskalarla tedavi edilmeye bir türlü razı edilememiştir. Hasta hasta Alp dağlarını aşıp Basel'e varmak üzere ata binerek yola çıkmış ve yolculuğu sırasında iyileşmiştir[95].

Norcia çevresi hakkında daha geniş bilgiyi, Benvenuto Cellini'yi nüfuzu altına almaya kalkışan bir sihirbazdan, ölülerin yardımı ile gaipten haber verme sanatçısından öğreniyoruz. Büyücülük üzerine yazılmış yeni bir kitabın takdis edilmesi söz konusudur[96] ye bu tören için en elverişli yer olarak oradaki dağlar seçilmiştir. Gerçi bu sihirbazın ustası vaktiyle Farfa manastırı yakmlarıda başka bir kitap takdis etmişti; fakat orada bazı güçlükler ortaya çıkmıştı; halbuki Norcia köylüleri, güvenilebilir insanlardır; böyle işlerde oldukça tecrübe sahibidirler

»5 Pii II. comment., L. p. 10
86 Benv. Cellini, L. 1, cap. 65.

ve ihtiyaç duyulacak olursa büyük yardımları da dokunabilir. Sonra bu geziden vazgeçildi; eğer gidilmiş olsaydı. Banvenuto, ihtimal ki, sahtekârın arkadaşlarını da tanımış olacaktı. O vakitler bu bölgenin adı ata sözleri gibi dillerde dolaşıyordu. Bir yerde Aretino, büyülenmiş bir kuyu hakkında şöyle diyor: Burada Norcia Sibylle (eski çağlarda falcı kadın)'sinin kız kardeşlen ve peri Morgana'nın halası yaşamaktadır. Yine aşağı yukarı aynı zamanda Trissino, büyük epik eserinde[87] bütün şiir ve allegori sanatını kullanarak bu yerleri kâhinliğin gerçek yurdu diye anmakta ve övmektedir.

Bilindiği gibi sonradan Papa VIII. înnocent'ın fermanı (1484)[00] ile her çeşit büyücülüğün ve büyü-

[97] L'Italia liberata da' Goti, canto XXIV. Bizzat Trissino, tasvir ettiği şeylerin gerçekte mümkün olabileceğine inanmış mıdır, yoksa daha o zaman serbest romantik bir öğe mi söz konusudur? sorusu ortaya atılabilir. Aynı tereddüt, onun belki de modeli olan Lucan (Nağme VI) için de söylenebilir. Burada Tesalya'lı büyücü kadın, Sextus Pompejus'un hoşuna gitmek için bir cenazeyi sinirlemektedir.

[08] Septimo Decretal., Lib. V. Tit, XII. Şöyle başlar; summis desiderantes afectibus ete. Bu arada bir noktaya işaret etmek ihtiyacını duyuyorum: Bütününü mütalâa ettikten sonra şu kanaata vardım ki, burada paganlıktan kalma bazı bakiyelerin bulunabileceğini düşünmek yersizdir. Bütün bu kuruntulara kaynak teşkil eden nesnenin, dilenci rahiplerin muhayyilesi olduğuna dair tam bir kanaata varmak isteyen bir kimse, Jacques du Clerc'in "Hatıralar"mda Arras Waldenser'leri dâvası diye anılan olayı (1459) okumalıdır. Ancak yüz yıl süren bir kovuşturma ve baskıdır ki, halkın muhayyilesini, büyücülüğü tabiî sayan ve yeni yeni sihir çeşitleri yaratan bir hale getirmiştir.

cülerin kovuşturulması büyük ve korkunç bir sistem halini almıştır. Bu sistemin başlıca temsilcileri,.. Alman Dominiken rahipleri idi. Böylece Almanya ve- italya'nın da özellikle Almanya'ya yakın düşen bölgeleri bu musibetten en ziyade hırpalanan memleketler olmuşlardır. Hattâ papaların buyruk ve fermanları" bile, doğrudan doğruya, Dominiken tarikatına ait Lombardia vilâyetine, Brescia ve Bergamo diyakosluklarına ve Cremona'ya dairdir. Yine- Sprenger'in nazarî ve uygulama kılavuzundan; yani *MaUeus Maleficarum'd&n* öğreniyoruz ki, papa. fermanının çıkmasından bu yana geçen bir yıl gibi kısa bir zaman içinde Como'da 41 cadı ateşte yakılmıştır. Böylece kitle halinde İtalyan kadınları, kaçarak kendileri için daha güvenli buldukları- Arşidük Sigismund'un egemenliği altındaki bölgeye sığınıyorlardı. En sonunda büyücülük, bazı mutsuz Alpvadilerinde, özellikle Val Camonica'da[100] sökülemiyecek kadar sağlam bir şekilde kök salıyordu, öyle- anlaşılıyor ki, kovuşturma sistemi, sihire özel bir- eğilim besleyen halkta bu büyücülük kuruntusunun' esaslı surette yerleşmesine yaramıştır. Milano, Bologna ve ilâah.. gibi yerlere[101] dair masal ve hikâye-

[99] VI. Alexandr, I. Leo, VI Hadrian ve daha başka, bazı papaların fermanları.

100 Büyücülük yurdu olarak bu yerin atalar sözüne girmiş bulunduğu meselâ Orlandino, cap. I, kıta 12 de- görülüyor.

"i Meselâ Bandello III, Nov. 29, 52, 52. Prato: Arch. stor. III, p. 408. — Ann. Bonon, ap.: Murat. XXIII,. Cal. 897 de Bursellis, bir cinler genelevi işleten bir başrahibin 1468 de hüküm giydiğini anlatıyor; Cives Bono-- nienses coire faciebat cum Daemonibus in specie puella-

leri okurken, büyücülüğün başlıca Almanlar'a mahsus olan bu biçimini düşünmemiz gerekir. Eğer bu, italya'da daha çok yayılmamış ise, sebebi, belki de burada başka temellere dayanan gelişmiş bir *Streg-Jıeria'nm* mevcut bulunuşudur, italyan büyücülüğü ticaret amaciyle yapılmaktadır; bunun için de paraya ve her şeyden önce bilinçli bir anlayışa muhtaçtır. Kuzey memleketlerindeki büyücü kadınların histerik düşleri, uzun seyahatler, gece kâbusları ve düş perileri (succubus, incubus), italya'da söz konusu • değildir. "Strega", başkalarına eğlence sağlamakla ödevlidir. Cadılar, kendilerinde var olduğu kabul edilen, çeşitli şekillere girebilmek ve birdenbire uzak yerlere gidebilmek gücünden, ancak, bu yüzden halk arasında nüfuzları ve şöhretleri arttığı oranda hoşlanırlardı. Buna karşılık kötülükleri ve intikamlarından, özellikle çocukları, hayvanları ve ürünleri büyüleyeceklerinden duyulan korku hakim olduğu zaman, durum onlar için çok tehlikeli olurdu. Bu takdirde cadıları odun yığınları üzerinde yakmak hususunda engizisiyoncuların ve resmî makamlarla halkın arzulan birbirlerine tamamiyle uygun düşerdi.

Yukarıda da işaret etmiş bulunduğumuz gibi "Strega" sanatı, başlıca ve en önemli olarak, gönül ve aşk ile ilgili işlerde icra olunmakta idi. Sevgi ve tiksinti uyandırmak, garez yüzünden büyülü düğüm-

rum (Bologna'lı vatandaşları kız kılığına girmiş şeytanlarla birleştiriyordu). O, cinlere kurbanlar sunardı. — Buna paralel olarak bak: Procop. Hist. arcana, c. 12; burada gerçek bir geneleve bir cin devam etmekte ve öteki ziyaretçileri sokağa atmaktadır.

ler yapmak, çocuk düşürmek, hattâ duruma göre ihanet eden kadın ve erkek sevgilinin sihir yapılarak sözde öldürülmesi ve zehir yapımı[102] da bu işler arasındadır. Birçok kimseler böyle büyücü kadınlara bütün sırlarını vermekten kaçındıklarından sessizce onlardan büyüye ait bazı şeyler öğrenip kendi kendilerine uygulayan bir sınıf insan meydana geldi. Meselâ Romalı fahişeler, Horatius'un *Canidia'sı* tarzında birtakım büyü araçları ile kişisel çekiciliklerini artırmaya çalışıyorlardı. Aretino[103] sadece bu hususta bilgi sahibi olmakla kalmıyor, üstelik bazı gerçekleri de anlatıyor. Bu kadınların, dolaplarında toplamış bulundukları iğrenç eşyanın bir listesini veriyor. Bunlar, saç, kafa tasları, kaburga kemikleri, dişler, ölü gözleri, insan derisi,, çocuk göbekleri, ayakkabı pençeleri ve mezardan çıkarılmış giysi parçaları gibi şeylerdir. Hattâ bu fahişeler bizzat mezarlıklara giderek kokmuş insan eti parçalan koparırlar ve aşıklarına, bundan da fena daha birçok şeylerle birlikte, hiç belli etmeksizin yedirirlerdi. Aşıkın saç, giysi bağları ve tırnak kesintilerini, kilisede sürekli olarak yanan kandillerden aşırdıkları yağ içinde kaynatırlardı. Büyülerinin en mâsumcası, kızgın külden bir kalb yapmaları ve bunu aşağıdaki şarkıyı söyliyerek delmeleridir:

[102] Büyülü ilâçlar yapılan yerde kullanılan iğrenç aletler hakkında bak: Macaroneide, Phant. XVI, XXI. Bütün faaliyet, burada anlatılmaktadır.

[103] Ragionamento del Zoppino'da. Onun deyişine göre fahişeler, sanatlarını, maüe (sihir) gücüne sahip olan belli birtakım yahudi kadınlardan öğrenmişlerdir.

Prima che'l fuoco spenghi
Fa ch'a mia porta venghi;
Tal ti pugna il mio amore
Quale io fo questo cuore*.

Ay ışığında uygulanan başka büyü formülleri de vardı; toprağa, mumdan ya da madenden yapılmış figürlerle birtakım resimler çizilirdi. Bunların sevgiliyi temsil ettiklerine ve kendilerine eldeki şartlara göre muamele gösterildiğine hiç şüphe yoktur.

Bu işlere o kadar alışılmıştı ki, güzel ve genç olmayan bir kadın erkekler üzerinde nüfuz sahibi olsa, hemen büyücülüğünden şüphelenilir duruma düşerdi. Papa VII. Clement'in sekreteri olan Sanga[10]*-'nın annesi, oğlunun sevgilisini, böyle bir şüphe üzerine zehirlemiştir. Ne yazık ki, kendi öz oğlu ve ayrıca, aynı zehirli salatadan yemiş olan birkaç yakın arkadaşı da o kadınla birlikte ölmüşlerdir.

Şimdi cadılara yardımcı olarak değil, fakat rakip olarak faaliyette bulunan ve tehlikeli ödevleri daha yakından tanıyan sihirbaz veya büyücülerden sözetmenin sırası geldi. Bazı kere bunlar, aynı zamanda, aynı derecede veya daha da kuvvetli astrolog idiler. Çok kez sihirbaz olarak kovuşturulmaktan sakınmak amacı ile kendilerini astrolog olarak göstermiş olsalar gerektir. Aslında sihirbazlar, eş-

* Ateş sönmeden kapıma gelmeğe bak
Ben bu kalbime nasıl yapıyorsam
Bana duyduğun sevgi seni
öylece sevk etsin.

i" Varchi, Stor. flor. II, p. 153.

ref saatleri tesbit edebilmek için bir parça astroloji .bilmeğe muhtaç idiler (s. 747, 755). Fakat cinlerden bir çoğu iyi[105] veya ne iyi ne kötü olduklarından bunlarla ilişki kurarak sanatlarını icra eden sihirbazlar, bazen az çok iyi bir şöhretle tutunabiliyorlardı. Nitekim Papa IV. Sixtus, 1474 tarihinde gayet açık bir berat ile[106], cinlerden bilgi istemenin fena bir şey olmadığını kürsüden söylemiş olan Bologna'h birtakım Karmelit rahiplerine karşı harekete geçmek zorunda kalmıştı, öyle anlaşılıyor ki, pek çok kimseler, bu işlerin mümkün olduğuna inanıyorlardı. Bunun doğrudan doğruya bir kanıtı olmak üzere en dindar kimselerin dua ve yalvarı ile iyi ruhların kendilerine görüneceğine inandıklarını görüyoruz. Savonarola'nın kafası bu gibi şeylerle doludur; Floransa'lı Platonistler Tanrı ile mistik bir birleşmeden sözetmektedirler; Marcellus Palingenius (s. 361) ermiş ruhlarla düşüp kalmakta olduğunu bize yeterince açık olarak anlatmaktadır[107]. Yine aynı yazar, kötü cinlerde bir aşama sırası, bir hiyerarşi mevcut bulunduğuna inanmaktadır; bunlar, aydan başlayıp dünyaya doğru uzanan boşlukta yerleşmiş bulunmakta, doğayı ve insanların hayatını gözetlemektedirler[108]. Hattâ Marcellus Palingenius onlarla şahsen tanışmakta olduğunu anlatmaktadır. Ancak, kitabımızın amacı, o zamanki cinlere inanışın sistematik bir biçimde anlatılmasına mü-

10» özellikle bunun üzerinde önemle duruluyordu. Corn. Agrippa, de occulato philosophiae, cap. 39.

108 Septlmo Decretal. 1. c.

107 Zodiacus vitae, XII, 363-549, cf. X, 393, ve sonrası

108 Aynı eser, IX, 291, ve sonrası.

saade etmediğinden, Palingenius'un anlattıklarını biricik misal olarak aşağıda vermekle yetineceğiz[109].

Palingenius, S. Silvestro'daki Soracte'ye çekilmiş dindar bir münzevinin yanına giderek dünya hayatının hiçbir anlamı olmadığı ve insan hayatının değersiz bir şey olduğu üzerinde ondan ders aldı ve sonra akşam karanlığı ile birlikte Roma yolunu tuttu. Bu sırada dolunayın parlak ışığı altında ona üç kişi katıldı. Bunlardan biri ona adı ile seslenerek nereden geldiğini sordu. Palingenio, şu dağdaki akıllı insanın yanından diye cevap verdi. Adam dedi ki: "behey budala, dünyada akıllı kimsenin var olduğuna gerçekten inanıyor musun? Yalnız yüce yaratıklarda (Divi) akıl vardır ve biz üçümüz, insan kılığına girmiş olmakla beraber, o yaratıklardanız. Benim adım Saracil, onların da Sathiel ve Jana'dır. Bizim yurdumuz aya en yakın yerdedir. Orada çok sayıda karalara ve denizlere hükmeden üstün yaratıklar otururlar. Palingenio, içinden sarsılarak, Roma'da ne işleri olduğunu onlardan soruyor. Aldığı karşılık şudur: "arkadaşımızdan biri olan Ammon, Kardinal Orsini'nin buyruğu altındaki kişiler arasından Narni'li bir genç tarafından büyü gücüyle kölelikte tutulmaktadır. Şimdi ey insanlar, şunu belleyin ki, bizlerden birini nüfusunuz altına alabilmeniz, sizin öümsüz olduğunuza bir delil teşkil eder. Doğrudan doğruya kendim*bir zamanlar, kristal içine kapatılarak, bir Alman'a hizmet etmek zorunda bırakıldım ve sakallı bir rahip beni kurtarıncaya kadar o halde kaldım. Şimdi biz de Roma'da.

109 Aynı eser, X, 770, ve sonrası.

arkadaşımıza böyle bir yararlıkta bulunmak girişimine geçeceğiz ve bu vesile ile Roma'nın ileri gelenlerinden birkaçını o dünyaya göndereceğiz". Cin bu sözleri söylerken hafif bir rüzgâr çıktı ve Sathiel: "dinleyin, bizim Remisses Roma'dan dönüyor; bu esinti onun gelişini haber veriyor" dedi. Gerçekten de yeni bir cin daha peyda oldu. Onu sevinçle selâmladılar ve Roma hakkında haberler sordular. Verdiği haberler papanın son derece aleyhinde idi. Papa VII. Clement yine îspanyollarla birleşmiştir ve Luther'in öğretilerini artık delillerle değil fakat ispanyol kılıcı ile ortadan kaldırmayı ummaktadır. Bu ise cinler için bir kazançtır; onlar, yakında kan dökülürken sayısız insanların ruhlarını cehenneme götüreceklerdir. Roma'nın, halkının ahlaksızlığı dolayısiyle büsbütün şeytana terk edilmiş olduğunu anlatan bu sözlerden sonra cinler ortadan kayboluyorlar ve şairi, üzgün bir halde, yapa yalnız yolda bırakıyorlar[110].

Bütün kovuşturmalara ve ağır cezalara rağmen açıktan açığa söylenebilen bu çeşit inançların ne kadar yaygın olduğu hakkında bir fikir edinmek istiyenlere, Agrippa von Nettesheim'in çok okunan *"Gizli felsefeye dair"* adlı kitabını salık vereceğiz.

[110] O devrin şairlerinde mitolojik büyücü tipi, bilindiği gibi Malagigi'dir. Bundan söz ederken Pulci (Morgante, canto XXIV, kıta 106 ve sonrası), cinlerle büyünün güç ve etkilerinin sınırları hakkında görüşünü de açıklamaktadır. Ancak, şairin bu hususta ne 'lerecede ciddî olduğunu söylemek güçtür. (Kars. canto ,CXI).

Aslında onun, bu kitabını italya'ya gitmeden[111] önce yazdığı anlaşılıyor. Fakat o, Trithemius'a ithafında, sırf başkaları yanında kötülemek kasdiyle de olsa, önemli İtalyan kaynaklarını da vermektedir. Agrippa gibi iki cepheli bireylerin ya da çoğu düzenbazlar ve çılgınlar diye iki sınıfta toplanabilecek başka kimselerin, içine bürünmüş göründükleri sistem, bütün formülleri, tütsüleri, merhemleri, ölü kemikleri[112] ve benzeri şeyleri ile, bizi ancak pek az ilgilendirir. Fakat her şeyden önce bu sistem baştan başa klâsik çağın temelsiz inançlarından alınmış aktarmalarla doludur; sonra da bunun îtalyanlar'ın hayat ve tutkularına karışması, bazen son derece önemli ve verimli sonuçlar doğurmuştur. İnsan öyle düşünmek ister ki, yalnız büsbütün yozlaşmış büyük zekâlar, bu gibi inançlara kendilerini kaptırmış olsunlar. Fakat umut ve istek o kadar şiddetli olmuştur ki, bazen her sınıftan kuvvetli ve yaratıcı insanlar da büyücüler arasına sürüklenmişlerdir. Sadece sihirin mümkün bir nesne olduğu inanışı bile, ondan uzakta duranlarda da, dünyanın ahlâk düzenine bes-

[111] Polydorus Virgilius, gerçi doğduğu yer bakımından îtalya'lı idi. Fakat onun "de prodigiis" adlı eseri, başlıca, hayatını geçirdiği İngiltere'deki batıl inançları yalnız tesbit etmektedir. Bununla beraber cinlerin kehanetinden bahs ederken, 1527 de Roma'nın bir yıkıntı haline getirilmesi olayına dikkate değer bir telmih yapmaktadır.

[112] Bununla beraber hiç olmazsa öldürme olayları, son derece nadir (sayfa 660) olarak gaye'dir ve belki de hiçbir zaman vasıta olmamıştır. Cinlere 100 den fazla çocuk kurban etmiş olan Gilles de Retz (1140 sıraları) gibi bir habise, uzaktan da olsa, paralel olarak gösterilebilecek bir kimse İtalya'da yoktur.

ledikleri inancı giderek bir parça daha sarsmağa yeterli olmuştur. Biraz para harcamayı ve tehlikeye düşmeyi göze almak suretiyle, genel anlayış ve ahlâk düzenine ceza görmeksizin karşı koymak ve başka hallerde insan ile insanın meşru olan ve olmayan amaçlan arasındaki ara basamaklardan kaçınmak mümkün gibi görünmektedir.

îlk önce büyünün eski ve şimdi artık sönmeye yüz tutmuş bir türünü burada gözden geçirelim. Birçok İtalyan kentlerinde, ortaçağın en karanlık devirlerinden ve hattâ ilkçağdan kalma birer anı olarak, alın yazılarının belli bazı binalara, heykellere ve daha başka maddî cisimlere bağlı bulunduğu inancı yaşıyordu. Bir zamanlar eskiler, *Telestae* adını verdikleri takdisçi rahiplerden sözetmişlerdi. Bu rahipler bazı kentlerin kuruluş törenlerinde hazır bulunmuşlar, belli birtakım anıtlarla ve aynı zamanda gizlice toprağa gömdükleri belli bazı eşya (Telesmata) ile bu kentlerin zenginlik ve mutluluklarımı sihir yolu ile sağlamışlardı. Romalılar çağından kalma bu çeşit gelenekler, yazılmamış halk masalları biçiminde yaşatılmağa her şeyden daha elverişli idi. Şu kadar var ki, tılsımcı rahip, yüzyıllar boyunca tabiî olarak sihirbaz haline girmiştir; çünkü ilkçağlardaki tılsımcı rahibin yaptığı işin dinle ilgili yanı artık anlaşılamamaktadır. Virgilius'un bazı *Napoli mucizeleri'nde*[113] çok eski bir tılsımcı rahibin

[115] Bak: Hoth'ın Sihirbaz Virgilius adlı önemli etüdü: Pfeifıer, Germania IV. — Eski tılsımcı rahiplerin yerini Virgilius'un alması, her şeyden önce şöyle açıklanabili: Virgilius'un mezarına sık sık yapılan ziyaretler, Roma İmparatorluğu zamanından beri halkın muhayyilesini işletmekte idi. Paris Telesma'sı, Gregor. Turon. VIII, 33.

anısı yaşamaktadır. Ancak, bunun adı, zamanla, Virgil adı yanında kaybolmuştur. Böylece kentin esrarengiz resminin bir fıçıya kapatılması, tamamiyle eskiçağa mahsus bir Telesma (tılsım)'dan başka bir şey değildir. Aynı surette, kentin kurucusu olarak görünen Virgilius, aslında Napoli'nin temeli atılırken hazır bulunan tılsımcı rahibin değiştirilmiş adıdır. Halk muhayyilesi bu konular üzerinde alabildiğine işlemiş ve sonunda Virgilius, aynı zamanda bronz atın, Nolan kapısındaki baş figürlerinin, başka herhangi bir kapının üzerindeki bronz sineğin, hattâ Posilippo mağarasının (Grotta Posilippo) ve benzeri eserlerin de yapıcısı haline gelmiştir. Bütün bunlar, şu veya bu bakımdan, alın yazısı üzerine bağlar vuran şeylerdir. Hele ilk ikisi, yani bronz atla Nolan kapısı, Napoli kentinin alın yazısını doğrudan doğruya tâyin edecek derecede önemli, etken öğeler olarak görünmektedir. Ortaçağ Roma'sında da aynı çeşitten bulanık hatıralar yaşamakta idi. Milano'da S. Ambrogio kilisesinde Herkules'in eskiçağdan kalma mermer bir heykeli vardı. Bu heykel yerinde kaldığı sürece imparatorluğun yaşıyacağına inanılıyordu. Büyük bir ihtimalle bundan, Germen İmparatorluğu kast olunuyrodu. Çünkü Alman imparatorlarının taç giyme yerleri, S. Ambrogio kilisesi idi[114]. Floransalılar da[115], sonradan vaftiz kurnası haline getirilmiş bulunan Mars tapınağının, Au-

[114] Uberti: Dittamondo, L. UT, cap. 4.

«* Aşağıda anlatılacak olanlar hakkında bak: Gio. Vülani 1. 42, 60. II. 1. IH, 1, V, 38. XI, 1. Kendisi, böyle Tanrı-bilmez şeylere inanmamaktadır.— Kars. Dante, inferno XIII, 146.

gustus zamanında inşa edilirken bakılan yıldızların vermiş oldukları işaretlere göre, dünyanın sonuna kadar duracağı kanaatinde idiler. Bununla beraber, Hıristiyanlığı kabul ettikleri zaman, Mars'ın mermer heykelini oradan uzaklaştırmışlardı. Yine yıldızlara bakılarak öğrenildiğine göre, parçalanması kente büyük bir felâket getireceğinden aynı heykeli Arno ırmağı kenarındaki bir kuleye yerleştirmişlerdi. Totila Floransa'yı tahrip ettiği sırada heykel nehrin içine düşmüş ve sonra Büyük Kari Floransa'yı yeniden kurarken sudan çıkarılmıştı. Bundan böyle heykel Ponte Vecchio girişinde bir sütun üzerinde duruyordu. 1215 tarihinde Bondelmonte, bu yerde öldürülmüştü. GueLf'lerle Ghibellin'ler arasındaki büyük parti mücadelesinin başlangıcı, böylece kurulan o puta bağlanmıştır. 1333 te meydana gelen büyük sel felâketi ile bu heykel bir daha meydana çıkmamak üzere kaybolmuştur[11!]a.

Fakat aynı tılsım, başka yerlerde de görülmektedir. Yukarıda sözü geçen Guido Bonatto, Forli kentini çevreleyen surların yeniden temeli atılırken yalnız birbirine düşman olan iki partinin barışmasını istemek gibi sembolik bir sahne (s. 748) ile yetinmiyordu; üstelik astroloji ve sihirden faydalanarak vü-

[115]a Baluz. Miscell. IV, 119 de verilen bir bilgi kırıntısına göre eski zamanlarda Pavia'hlar, Ravenna'lılara karşı savaşmışlardır, qui iuxta Ravennam se continue volvebat ad solem, usurpaverunt et ad eorum civitatem vio toriosissime transtulerunt (ve Ravenna civarında güneş altında mütemadiyen dönüp duran mermerden bir asker heykelini gasp ettiler ve parlak zafer gösterileri ile kendi kentlerine götürdüler), belki de bu da ona benzer bir ka•der heykeli idi.

cuda getirdiği ve gömdüğü[118] bir atlı heykeli sayesinde Forli kentini yıkılmaktan, hattâ yağma edilmek ve alınmaktan koruduğuna inanıyordu. Aşağı yukarı altı yıl sonra Kardinal Albornoz (s. 146) Romagna'da hüküm sürdüğü sıralarda bu yer kazılırken bir rastlantı sonucu olarak sözü geçen heykel bulunmuş ve, büyük bir ihtimalle kardinalin buyruğu üzerine, halka gösterilmiştir. Böylece halk, zalim Montefelltro hanedanının ne gibi araçlarla kiliseye karşı tutunmuş olduğunu gözleri ile görmeli idi. Fakat, yarım yüzyıl sonra (1410), Forli üzerine girişilen bir düşman baskını teşebbüsü başarısız bırakıldığı zaman, belki de kurtarılmış ve yeniden gömülmüş olan bu heykelin tılsım gücüne tekrar baş vuruluyordu. Ancak bu, aynı tılsımdan faydalanma girişimlerinin sonuncusu oluyordu. Daha ertesi yıl şehir gerçekten zaptolundu. — Bütün XV. yüzyıl boyunca, yapılmış olan binaların temelleri atılırken yalnız astroloji (s. 748). değil, aynı zamanda sihir de işe karıştırılmıştır. Meselâ Papa II. Paul'un, yaptırmış olduğu binaların temellerine çok sayıda altın ve gümüş madalyalar koyması[117] göze çarpmıştır; Platina, bunda paganlık ça-

[116] Bu hususta yerel inançlar, Annal. Foroliviens, *ap:* Muratori XXII, Col. 207, 238; daha geniş bir şekilde olmak üzere aynı şey, Fil. Villanı, Vite, p. 43 te anlatılmaktadır.

[111] Platina, Vitae Pontiff., p. 320: veteres potius hac in re quam Petrum, Anacletum et Linum imitatus (bu konuda Petrus'u, Anacletus'u ve Linus'dan çok eskileri örnek tutarak).

gına ait bir tılsım görmekten kaçınmamıştır. Şüphesiz ki, böyle bir kurbanın[118] ortaçağ dininde ne ifade ettiğini ve ne anlama geldiğini, ne Papa Paul ve ne de onun biyografyacısı kavramış görünmektedirler.

Her ne olursa olsun, çoğu kez sadece rivayetlerin ötesine geçemeyen bu resmî sihir, hiçbir zaman gizli ve kişisel amaçlar uğruna kullanılan büyü derecesinde önem kazanmamıştır.

- Bunun her günkü hayatta sık sık kendini gösteren şekli, Ariosto tarafından *nekroman'lar* (ölülerin yardımı ile geleceği keşfeden sihirbaz falcılar) hakkındaki komedyasında gösterilmiştir[119]. Kahramanı, kendini Grek, Mısırlı ve Afrikalı olarak satmasına, durmadan adını ve kılığını değiştirmesine rağmen, İspanya'dan kovulmuş olan birçok Yahudilerden biridir. Gerçi o, cinleri çağırmak yoluyla günü karartabiliyor ve geceyi aydınlatabiliyor, yer depremi meydana getirebiliyor, kendini görünmez biçime sokabiliyor, insanları hayvan biçimine dönüştürebiliyor ve ilâah. Bütün bu övünmeler, sadece gösterişten başka birşey değildir. Asıl amacı, mutsuz ve ıstırap içinde kıvranan karı kocayı soymaktır; giderken arkasında bıraktığı iz, bir sümüklü böceğin salyalarına, fakat çok kez de ortalığı kasıp kavuran bir dolu sağnağına benzemektedir. Amacını elde edebilmek için halkı, bir aşıkın içine saklandığı bir sandığın cinlerle dolu bulunduğuna, veya bir cenazeyi konuşturabileceğine ve ilâah... inandırabilmektedir.

''' Bu, örneğin Sugeriiis, de consecratione ecclesiae (Duchesne, scriptores IV, p. 355) de ve Chron. Peterhusanum I, 13 ve 16 da açıkça sezilmektedir.

ı " Yine karş.: Bibiena'nın Calandra'sı.

Şâir ve hikâye yazarlarının bu çeşit insanları gülünç hâle sokmaları ve böyle yaparken halkın onayı ile karşılaşacaklarını ummaları, hiç değilse iyiye bir alâmet sayılabilir. Bandello, yalnız Lombardia'lı bir rahibin sihirbazlığını sefil ve sonuçları bakımından korkunç bir hilekârlık[120] olarak tasvir etmekle kalmıyor, fakat aynı zamanda inanan çılgınların hiç bir zaman peşini bırakmayan felâketi tamamiyia samimî bir öfkeyle gözümüzün önüne seriyor[121]. "Böyle bir adam, Süleyman'ın anahtarı ve daha birçok büyü kitapları sayesinde topraklar altında gizlenmiş olan hazineleri bulabileceğine, sevgilisini isteğine uymağa zorlıyabileceğine, hükümdarların sırlarını öğrenebileceğine, Milano'dan bir an içinde Roma'ya gidebileceğine ve bunlara benzer daha birçok safsatalara inanır. Ne kadar hayal kırıklığına uğrarsa o kadar daha inatla ayak direr... "Signor Carlo! Dostlarımızdan birinin, sevdiği kadının güler yüz göstermesini sağlamak amaciyle, odasını bir mezarlık gibi ölü kafaları ve kemikleri ile doldurduğu zamanı halâ hatırlıyor musunuz?". Meselâ bir cesetten üç dişi söküp almak, parmağından tırnağını sökmek ve ilaah.. gibi son derece iğrenç yükümlülükler görülmektedir. Okuyup üflemelerle büyüye devam olunurken bazan hazır bulunan talihsizler korkudan ölmektedirler.

"° Bandello m, Nov. 52.

121 Aynı eser İÜ, Nov. 29. Sihirbaz, büyük yeminlerle işin gizli tutulması için söz almaktadır. Meselâ burada Bologna'daki S. Petronio kilisesinin büyük mihrabında, kilisede hiç kimsenin bulunmadığı bir sırada yemin ettiriyor. — Büyücülük hakkında olkdukça geniş bügiye, Macaroneide, Phant. XVIII. de rastlanmaktadır.

Roma'da Kolosseum'da[122] yapılan (1532) ve herkesçe bilinen o büyük büyüde (cinleri toplamak yöntemiyle) Benvenuto Cellini, arkadaşları ile birlikte en korkunç sahneler karşısında bırakılmasına rağmen ölmemiştir. Büyük bir ihtimalle Benvenuto Cellini'yi ilerisi için işe yarar bir yardımcı olarak kullanabileceğini uman Sicilyalı bir papaz, memleketine dönerken yolda, ona bir kompliman bile yapmış ve ömründe onun kadar sarsılmaz cesarette bir insana rastlamamış olduğunu ifade etmiştir. Sihirin ne biçimde cereyan ettiği üzerinde her okur kendi mizacına göre düşünecektir. Narkotik tütsüler ve muhayyilenin en korkunç şeylere daha önceden hazırlanmış bulunması, bunda başrolü oynayan öğelerdir. Bunlardan en çok etkilenen, sahneye sihirbaz tarafından beraberinde getirilmiş bir gençtir; neden bu gencin herkesten daha fazla şeyler gördüğü de böylece açıklanmasını bulmaktadır. Fakat aslında bütün etkilemenin Benvenuto'ya yöneltilmiş olduğunu tahmin edebiliriz; çünkü eğer böyle olmasaydı, büyüye tehlikeli bir surette başlanmasının sırf öğrenme merakı uyandırmaktan başka bir amacı olamazdı. Zira o anda hiç aklında olmayan güzel Angelica, birdenbire Benvenuto'nun gözleri önüne geliyor. Sonra da sihirbazın kendisi, hazineler bulmakla kıyaslanacak olursa, gönül işleriyle uğraşmanın havaîce bir delilik olduğunu ona söylüyor. En sonunda unutulmamalıdır ki, Benvenuto, "cinler bana verdikleri sözü tuttular ve vaad ettikleri şekilde tam bir ay sonra Angelica benim elimde idi" (cap. 68) diyebil-

[122] Benv. Cellini I, cap. 64.

mekle kendi gururunu okşamaktadır. Eğer Benvenuto, yavaş yavaş hikâyenin tümüne inandırmak için yalan söylemiş olsa bile, yine de bu, o vaktin hâkim düşünüş tarzını gösteren bir örnek olarak kalıcı bir değer taşımaktadır.

Bununla beraber, "garip mizaçlar, gelgeç gönüllü, dakikası dakikasına uymaz huylu" olanlar da dahil olmak üzere İtalyan sanatçıları, genel olarak sihire öyle kolay kolay inanmazlardı. Gerçi bunlardan biri, anatomi incelemeleri sırasında, bir cesedin derisinden kendisine bir yeleklik kestirmiştir; fakat günah çıkarttığı papazlardan birinin öğütleri üzerine bunu tekrar mezara koymuştu[123], özellikle kadavra üzerinde sık sık yapılan araştırmalardır ki, insan vücudunun çeşitli parçalarında varlığı kabul olunan büyü etkisi inancının yıkılmasına belki de her şeyden daha etkili bir surette yardım etmiştir; öte yandan insan vücudunun durmadan gözlem altında bulundurulması ve resimlerinin çizilmesi aynı zamanda sanatçılara bam başka bir çeşit büyü imkânını açmıştır.

Burada vermiş olduğumuz örneklere rağmen XVI. yüzyıl başlarında sihirbazlığın, genel olarak, fark olunur derecede gerilediği görülmektedir. Bu ise, italya dışındaki memleketlerde sihirbazlığın en ziyade geliştiği, İtalyan astrologları ile büyücülerinin, kendi yurtlarında artık kimse itibar göstermediğinden, kuzey Avrupa'da turnelere çıkmağa baş-

[123] Vasari VIII, 143, Vita di Andrea da Fiesole. Başka zamanlarda da "büyü formüllerine ve buna benzer sağmalara" göre hareket eden bu adam, Silvio Cosini idi.

ladıkları zamandır. XIV. yüzyılda idi ki, sihirbazları kitaplarım takdis etmekten alıkomak için, Scariotto yakınlarında bulunan Pilatus dağı üzerindeki gölün büyük bir titizlikle muhafaza altına alınması zarureti duyulmuştu[124]. XV. yüzyılda meselâ bir muhasara ordusunu dağıtmak amaciyle sağnak halinde yağmur yağdırmak teklifleri gibi şeyler görülüyordu. O zamanda bile, kuşatılmış olan kentin komutanı, Città di Gastello'daki Niccolo Vitelli, yağmur yağdırmak önerisi ile gelen sihirbazları Tanrısız kâfirler diye reddedecek anlayışı göstermiştir[125]. XVL yüzyılda ise, özel hayatta sık sık rastlanmakla beraber, resmî çevrelerde böyle şeyler artık görülmemektedir. Bununla beraber, Alman sihirbazlığının klâsik tipi olan Dr. Johann Faust bu zamanda ortaya

[124] Uberti, il Dittamondo III, cap. 1. Uberti, Ancona Uç-bölgesindeki Scariotto'yı, sözde Judas'ın doğum yerini de ziyaret ediyor ve şunları kayd ediyor: "Burada Pilatus dağının ve üzerinde bulunan gölün de sözünü etmeden geçmeyelim; bütün yaz mevsimi boyunca göl başında nöbetçiler değişir. Çünkü büyüden anlayan herkes, kitabını takdis için buraya cırmanır ve bunun üzerine, orada oturanların söylediklerine göre, büyük bir fırtına kopar". Sayfa 772.. vd. da söylediğimiz £ibi kitapların takdisi cinleri toplama büyüsünden tamamiye ayrı olarak özel bir törendir. — XVI. yüzyılda Luzern yakınlarındaki Pilatus dağına çıkmak, Luzern'li Diebold Schilling'in bildirdiği gibi, (sayfa 67) "bey lib und guot" (can ve mal kaybı cezasiyle) yasak idi. Dağ üzerindeki gölde bir cinin yaşadığına ve bunun, "Pilatus'un ruhu" olduğuna inanılıyordu. İnsanlar gölün yanına çıktıkları veya içine bir şey attıkları zaman korkunç fırtınalar çıkardı.

[125] De obsidione Tiphernatium 1474. (Rerum itdlscriptt. ex florent. codicibus, Tom II).

çıkmıştır; buna karşılık, İtalyan büyücülüğünün klâsik tipi Guido Bonatto ise, daha XIII. yüzyılda .görülmüştür.

Şüphesiz burada da yine şunu eklemek zorundayız ki, büyü inancının gerilemesi ile, bunun zarurî bir sonucu olarak, insan hayatında bir ahlâk düdenine inanış artmış değildir. Bu gerileme belki de birçok kimselere, yıldızlara inancın kaybolmasında.ki hale benzer bir surette, anlamsız bir kaderciliğe .yadigâr bırakmıştır.

Temelsiz inancın ateş falcılığı, el falcılığı[128] ve ilâah.. gibi ikinci derecede kalan ve cinleri toplamak, yıldızlara bakmak kuruntularına inanışın gerilemesiyle oldukça kuvvet bulan bazı şekillerini, burada hiç sözünü etmeksizin geçebiliriz. Hattâ *Physiognomie* (bir insanın çehresinden karakterini okumak sanatı)'ye bile gösterilen ilgi, bu adın anılması ile beklenmesi gereken dereceden çok uzaktır. Bu sahte bilim, plastik sanatlarla pratik psikolojinin bir kardeşi ve dostu olarak değil, fakat başlıca kaderci .kuruntusunun bir çeşidi ve, her halde vaktiyle Arap-Jar'da olduğ gibi, astrolojinin bir rakibi olarak görünmektedir. Bir örnek olmak üzere, *Physiognomie* üzerinde bir ders kitabı yazmış olan Bartlommeo Cocle'yi ele alalım. Kendini bir metoposkopist (el falına bakan) diye adlandıran[127] ve ilmini, Giovio'nun deyimi ile, en soylu sanatlardan biri gibi gören

126 Askerler arasında kuvvetli bir şekilde yayılmış olan bu batıl inanç (1520 sıralarında) ile Limerno Pitocco alay etmektedir: Orlandino, Cap. V, kıta 60.

12r Paul. Jov. Elog. lit. sub voce Cocles.

bu adam, her gün kendisine danışan en akıllı adamlara sadece kehanette bulunmakla yetinmemiş, üstelik de "çeşitli büyük can tehlikeleri ile karşılaşmaları alınlarının yazısı olan kimselerin bir katalogu" gibi çok ciddi bir eser de kaleme almıştır. Giovio, Roma'nın aydın düşünürler çevresi içinde — *in hac luce romana* — kocamış olmasına rağmen bu kitabın içindeki kehanetlerde pek çok gerçekler bulunduğu fikrindedir[128]. Şüphesiz ki, bu ve buna benzer kehanetlere hedef olan kimselerin, kâhinden nasıl öc aldıklarını, yine aynı kaynaktan öğreniyoruz. Giovanni Bentivoglio, kendisine[128] devletini kaybedeceği kehanetinde bulunduğu için Lucas Gauricus'u, bir döner merdivende aşağı sarkan bir halata bağlatarak bir sağa bir sola sallandırmış ve beş defa duvara çarptırmıştır. Ermes Bentivoglio, Cocle'nin peşine bir katil takmıştır; çünkü bu mutsuz metoposkopist, üstelik istemeye istemeye, ona sürgün edileceğini ve bir meydan savaşında telef olacağını haber vermişti. Anlaşıldığına göre katil, "sen yakında alçakça bir cinayet işleyeceksin! diye kendin bana söylemiştin" sözleriyle, can çekişen kurbanı ile halâ alay ediyordu. Avuç falcılığı (Chirocaneie)'nın yeniden kurucusu olan Cesena'lı Antioco Tiberto[130] aşağı yukarı aynı acıklı akibete uğramıştır. Çünkü o, Rimini hü-

12« Burada Giovio'dan, özellikle heyecanlı portre koleksiyoncusunun sesini işitiyoruz.

129 Bunu, yıldızlara bakarak söylemişti. Çünkü Gauricus, Phisiognomi'yi bilmezdi. Fakat kendi kaderi hususunda Cocle'nin kehanetine dayanmak zorunda idi; çünkü babası, onun zayiçesini kayd etmemiş bulunuyordu.

"• Paul. Jov. 1. c. p. 100 vd. V. Tibertus.

kûmdan Pandolfo Malatesta'ya, bir tiranın aklına getirebileceği şeylerin en iğrencini, sürgünde ve son derece yoksulluk ve düşkünlük içinde öleceğini haber vermişti. Tiberto çok zeki, çok yetenekli bir insandı. Chiromancie yöntemlerinden çok insanları tanımaktaki derin ve isabetli görüşlerine göre geleceği haber verdiği söylenirdi. Kehanet gücüne inanmayan bilginler bile, yüksek kültürü dolayısiyle ona saygı beslerlerdi[131].

En son olarak bir noktaya daha işaret edelim: Eski çağın ancak sonlarına doğru, Diocletian zamanında adı duyulan *Alchymie,* Renaissance'ın en parlak döneminde sadece ikinci derecede bir rol oynamaktadır[132]. Bu hastalığı italya, XIV. yüzyılda Petrarca'-nın *Alchymie* aleyhinde yazdığı polemiğinde altın yapımcılığının geniş tabakalara yayılmış bir görenek olduğunu[133] itiraf ettiği zamandan daha önce-geçiştirmişti. O zamandan beri *Alchymie* faaliyetinin istediği özel çeşitten inanç, bütün varlığı ile kendini bu işe adama ve bir kenara çekilme, italya'da her zaman daha nadir görülmüştür. Buna karşılık tam o sıralardadır ki, italyan ve daha başka milletlerden *Alchymie ustaları,* kuzey Avrupa memleket-

131 Kehanetin bu tâli çeşidinin en önemli bilgilerini Corn. Agrippa vermektedir: De Occulta philosophia, cap. 52, 57.

132 Libri, Histoire des csiences mathematiques, II, p. 122.

133 Novi njhii narro, ruos est publicus (yeni bir şey hikâye etmiyorum. Bu, halk âdetidir). (Remed. utriusque fortunae, p. 93; bu, kitabın çok canlı ve ab irato (ölkelii olarak) yazılmış parçalarından biridir).

lerinde ileri gelsnleri yontmağa başlamışlardır[13]*. X. Leo zamanında *Alchymie* ile uğraşan pek az sayıdaki îtalyanlar'a[135] *"ingenia curiosa"* (boş yere kafa yoranlar) adı verilmiştir. Altına karşı derin bir tiksinti beslemekle ün yapan X. Leo'ya altın yapımcılığı üzerindeki didaktik şiirini ithaf eden Aurelio Augurelli, söylendiğine göre karşılık bağış olarak papadan, dıştan gayet gösterişli fakat içi bomboş bir kese almıştır. Altından başka, filozofların herkesi mutlu edecek sihirli taşını ariyan mistik bilim, Parcelsus ve daha birçoklarının teorilerinden gelişerek çok daha sonra ortaya çıkan ve kuzey Avrupa ülkelerine mahsus tamamiyle sonrada ortaya «çıkmış bir görüntüdür.

Ölümsüzlüğe inanışın sarsılması, gerek bu temelsiz inançlarla ve gerekse genel olarak eskiçağ kültürüne mahsus düşünce tarzı ile sıkıdan sıkıya il•gilidir. Fakat üstelik de bu mes'elenin bir bütün olarak modern anlayışın gelişmesi ile ilişkisi çok daha .geniş ve derindir.

Ölümsüzlüğe inanışa karşı uyanan her çeşit şüphenin en güçlü bir kaynağı, tiksinti beslenen kiliseye artık hiçbir şey borçlu bulunmamak için duyulan iç istek olmuştur. Böyle düşünenleri kilisenin Epikürcüler diye adlandırdığını yukarıda (s. 724 vd.) görmüştük, ölüm anında bazı kimseler, dinî

131 Belli başlı pasaj: Trithem. Ann. Hirsaug, II, p. '286 vd.

135 Neque enim desunt (zira onlar yok değildir), Paul. Jov. Elog. lit. p. 15p ve sonrası, Pompon. Gauricus. Kars. aynı eser, p. 130 Aurel. Augurellus. — Macaroneide, r.Phant. XII.

takdis aramış olabilirler. Fakat sayısız insanlar, hayatları boyunca özellikle en faal çağlarında, buna tamamiyle aykırı yaşamışlar ve hareket etmişlerdir. Buna, genel olarak bir imansızlığın bağlı bulunduğu açıkça görülmektedir; üstelik de bu, tarihî delillerle her bakımdan ispat edilebilir. Bunlar, Ariosto'nun, "inançları çatılarının üstüne çıkmamaktadır" diye vasıflandırdığı adamlardır[136]. İtalya'da, özellikle Floransa'da, kiliseye karşı doğrudan doğruya düşmanca eylemlerde bulunulmadığı takdirde açıktan açığa ve dile düşmüş bir imansız olarak yaşamak imkânı vardı. Meselâ siyasî bir suçluyu ölüme hazırlamak için gönderilen papaz, mahkûmun bir imana sahip olup olmadığını anlamakla sorgusuna başlıyor. "Zira onun imansız olduğuna dair yanlış bir söylenti dolaşmıştı[137]".

Burada söz konusu olan suçlu, yukarıda (s. 93) adı geçen Pierpaolo Boscoli'dir. 1513 te yeniden iş başına henüz geçmiş bulunan Medici hanedanına karşı bir suikastta rol alan bu zavallı günahkâr bu vesile ile, o zamanki dînî kargaşalığı yansıtan bir ayna olmuştur. O, Savonarola'dan yana olmakla işe başlamış ve sonra klâsik ilkçağın hürriyet ülkülerine ve daha başka birtakım paganhk öğelerine bütün heyecaniyle sarılmıştır. Fakat zindana atıldığı zaman eski dostları, onun düşünüşlerine yeniden hâ-

[136] Ariosto, Sonetto 34... non creder sopra il tetto. Bu sözleri şair, kişisel bir işte kendisi aleyhine karar vermiş olan bir "görevli hakkında sarf etmektedir.

[137] Narratione del caso del Boscoli: Arochiv. stor. I, p. 273 vd. — Yerleşmiş deyim, *non aver fede* idi; karş. Vasari VII, p. 122, Vita di Piero di Cosimo.

kim olmuşlar ve ona, kendilerince mutlu sayılan bir ölüm sağlamışlardır. Pieropaolo Boscoli'nin son saatine şahit olan ve olayların akımını kaydetmiş bulunan merhametli yazar, sanatçı della Robbia ailesi üyelerinden biri olan bilgin filolog Luca'dır. Bosco-Ji: "Ah, Brutus'u benim kafamdan silip atın ki, bir Hıristiyan olarak yoluma devam edebileyim!" diye içini çekiyor. Luca söz alıyor: "sen istiyorsan bu hiç de güç bir iş değildir; biliyorsun ki, Romalılar'ın yaptıkları, bize aslında oldukları biçimde değil, fakat ülküleştirilerek *(con are acresciute)* intikal ettirilmiştir". Şimdi o, inanmak için anlayışını zorluyor ve kendi isteği ile anlayacak yeteneği gösteremediğine acınıyor. Bir ay daha iyi rahiplerle yaşamak imkânına sahip bulunsaydı, tamamiyle dindar düşünüşlü bir adam haline gelirdi! Anlaşıyor ki, Savonarola'ya bağlı olan bu adamlar, kutsal kitabı gayet az tanımaktadırlar. Boscoli, yalnız *Patemoster* ile *Avemaria* dualarını okuyabiliyor ve kutsal kitabı öğrenmelerini, zira insan hayatında ne öğrenmişse ölürken de ona sahip bulunduğunu arkadaşlarına söylemesini Luca'dan Önemle rica ediyor. Bunun üzerine Luca, Johannes'in İnciline göre Hazreti İsa'nın cefa ve Ölüm hikâyesini (Passion) ona okuyup anlatıyor. Gariptir ki, zavallı dinleyici, İsa'nın Tanrılığını kolayca kavrıyor, insanlığını anlamakta oldukça güçlük çekiyor. "Sanki İsa ormandan çıkarak kendisini karşılıyormuş gibidir"; bunu açık bir surette kavramak arzusundadır. Bunun üzerine dostu, bunun sırf şeytan tarafından gönderilmiş birtakım şüphelerden başka bir şey olmadığını söyliyerek ona boyun eğme uyarısında bulunuyor. Sonra im-

puneta'yı ziyaret için gençliğinde yaptığı ve fakat yerine getirmediği bir adak aklına geliyor. Dostu> onun yerine bu işi kendisi yapacağını vaadediyor. Tam bu sırada suçluyu tövbe ve istiğfara getirecek olan papaz içeri giriyor. Bu adam, Savonarola'nın manastırına bağlı olan bir rahiptir. Suçlunun ricasına uyarak ona Aquino'lu Thomas'ın, yukarıda açıklanmış olan, tiranların öldürülmesi hakkındaki fikirlerini anlatıyor ve sonra ölümü erkekçe karşılamasını öğüt veriyor. Boscoli cevap veriyor: "ey peder, bununla vakit kaybetme; zira bunun için yalnız filozoflardan öğrendiklerim yeter de artar bile. Bana, isa'ya sevgi yoluyla ölüme katlanmakta yardım edin." Bundan sonra yapılan işler, tövbe ve istiğfar, vedalaşma ve idam, gayet dokunaklı bir tarzda tasvir edilmektedir. Özel olarak belirtilmesi gereken nokta şudur ki, Boscoli, kesilmek üzere başını kütüğe koyarken cellada, ölüm darbesini indirmesi için bir an daha beklemesini rica etmiştir; "o, ölüm hükmünün bildirilmesinden beri geçen zaman boyunca hep Tanrıya iyice yakınlaşmak için uğraşıp durmuş, fakat bunu istediği ölçüde elde edememişti; şimdi celladın bekleyeceği bir an içinde toparlanıp bütün gücüyle çabalayarak kendini tamamiyle Tanrıya vermeyi düşünüyordu". Açıkça görülüyor ki, onu kaygıya düşüren, Savonarola'nın yarım yamalak anlaşılmış bir terimi idi.

Eğer aynı nitelikte daha çok deliller elimizde olsaydı, o zamanın fikrî tablosu, o çağın ne bir eserinde ve ne de herhangi bir şiirinde bulamadığımız birçok önemli çizgileri bakımından daha zengin, olurdu. Böylece, doğuştan gelme din güdüsünün ne

kadar kuvvetli olduğunu, birey ile din arasındaki ilişkilerin ne kadar öznel, ne kadar kararsız bulunduğunu; aynı zamanda dinin ne kadar korkunç güçte düşmanlarla karşı karşıya kaldığını daha açık olarak görmemiz mümkün olurdu, iç dünyaları böyle bir yaratılışta bulunan insanların yeni bir kilise kurmaya elverişli karakterde olamayacakları inkâr kabul etmez. Fakat, italyanların o kaynaşma dönemi enine boyuna ve derinliğine incelenmeden Batı dünyasının düşünüş tarihi noksan kalmış olur. Oysa ki, fikir faaliyeti alanında payları bulunmayan ulusların bu bakımdan bir yana bırakılmalarında hiçbir sakınca yoktur. Şimdi yine ölümsüzlük mes'elesine dönüyoruz.

Eğer bu bakımdan imansızlık, yüksek kültürlü kimselerde bu derece önemli bir yer işgal ediyordu ise, bunun esaslı bir sebebi vardı: dünyanın keşfi, bunun söz ve resim ile tasviri gibi çok büyük bir dünyevî ödev, bütün fikir ve ruh güçlerini geniş ölçüde kendisiyle meşgul ediyordu. Renaissance'ın zarurî olan bu dünyeviliğinden yukarıda (s. 718 vd.) sözetmiştik. Fakat ondan başka bu araştırmalar ve sanattan yine aynı zaruretle genel bir şüphelenme ve sorma anlayışı meydana geliyordu. Edebiyatta pek fazla göze çarpmamasına, meselâ kutsal kitabın eleştirisinde (s. 735 vd.) ancak başlangıç izlerine rastlanmasına bakılarak, *şüphe* ve *soru* zihniyetinin mev>cut bulunmadığını sanmak doğru değildir. Bu zihniyet vardır; fakat, her alanda tasvir ve yaratma ihtiyacının, başka bir deyimle olumlu sanat güdüsünün •şiddeti yanında sadece silik kalmaktadır. Bundan sbaşka kilisenin hâlâ hükmünü sürmekte olan zorlayı-

cı gücü de, ne zaman zarurî olarak faaliyete geçme girişiminde bulunsa bu zihniyeti köstekliyordu. Fakat: bu şüphelenme zihniyeti, zarurî olarak ve tercihan, burada söylenmesine gerek olmayacak kadar açık sebepler dolayısiyle, insanın öümden sonraki durumu ile ilgilenmek zorunda idi.

işte buna ek olarak klâsik ilkçağ kültürü geliyor ve mes'elenin tümü üzerine iki cepheli bir etki yapıyordu, ilk olarak, eskilerin psikolojisi benimsenmeye çalışılıyor ve kesin bir bilgi çıkarabilmek içlik Aristo'nun sözleri zorlanıyordu. Lucian'ın o zamanki[138] diyaloglarından birinde Charon, kayıkla giderken Aristo'nun doğrudan doğruya kendisinden ölümsüzlüğe inancını nasıl sorduğunu Mercur'e anlatıyor, ölçülü filozof, bedence ölmüş fakat yine de yaşamakta devam etmesine rağmen, açık bir cevap ile kendini sorumluluk altına sokmaktan kaçınıyor; ama yüzyıllarca sonra onun yazıları ne suretle yorumlanacaktır! — Gerek onun ve gerekse başka eski yazarların, ruhun gerçek niteliği, menşei ve bedenden önceki varlığı, bütün insanlarda birliği, salt ölümsüzlüğü, hatta şekil değiştirmesi hakkındaki fikirleri üzerinde ancak daha büyük bir şiddetle tartışılıyordu; hattâ bu mes'ele üzerinde kürsülerde konuşan adamlar bile vardı[139]. Tartışma, daha XV. yüzyılda çok kızışmıştı. Bazıları, Aristoteles'in gerçekten ruhun ölümsüzlüğü doktrinini öğrettiğini ispat ediyorlardı[140]. Bazıları ise, varlığına inanabilmek.

138 Jovian, Pontan. Charon.
139 Faustini Terdocei triumphus stultitiae, L. II.
140 1460 tarihine doğru Borbone Morosini böyle yapmıştır. Kars. Sansovino, Venezia, L. XIII, p. 243.

iğin ruhu, önlerindeki bir sandalye üzerinde görmelerini gerekli bulan kimselerin katı yüreklilik lerinden yakınıyorlardı[141]. Francesso Sforza'nın tabutu başında yaptığı konuşmada Filelfo, klâsik çağ ve hattâ Arap filozofları tarafından ruhun ölümsüzlüğü lehinde söylenen birçok fikirleri sıralıyor ve baskıda bir buçuk folio sayfası tutan[142] bu çok renkli nutkunu şu sözlerle sona erdiriyor: "Bütün bunlardan başka her şeyin üstünde gerçek olan Tevrat ve İncilimiz vardır". Bu arada Floransa plâtonistleri, ustaları Eflâtun'un ruh hakkındaki öğretisini savunmaktan geri durmuyorlar ve meselâ Pico'da olduğu gibi, bunu Hıristiyanlık inançları ile geniş ölçüde tamamlıyorlardı. Fakat kültürlü çevrelerde hâkim olan, aksi tez idi. Bu yüzden kilisenin öfkesi XVI. yüzyıl başlarında öyle bir hadde yükselmişti ki, Papa X. Leo, ruhun ölümsüzlüğü ve ferdîliğini korumak için Lateran Konsili'nde (1513) bir yasa[143] • çıkarmak zorunda kalmıştı. Ruhun ferdîliğini muhafaza için alınan bu tedbir, ruhun bütün insanlarda bir tek olduğunu iddia edenlere karşı idi. Fakat birkaç yıl sonra Pomponazzo'nın kitabı çıktı. Bunda ruhun ölümsüzlüğünü felsefe yönünden ispat etmenin olanaksızlığı gösteriliyordu. Bunun üzerine aksi tezler ve savunma yazıları ile mücadele sertleşti ve katolik tepkisi (Karşı Reform) karşısında susuncaya kadar bu hal sürüp gitti. Aşağı yukarı Eflâtun'un *idea'lar* öğretisine uygun tarzda düşünülen, .ruhların bedenden önce Tanrıda varlığı fikri, uzun

i4i Vespas. Fiorentin., p. 260.
142 Orationes Philelphi, fol. 8.
143 Septimo Decretal. Lib. V. Tit. III, cap. 8.

zaman çok yayılmış bir kavram olarak kalıyor ve meselâ sairlerin[144] işine yarıyordu. Bunun, ölümden sonra ruhun devam ediş tarzı bakımından sonuçlan üzerinde ise inceden inceye düşünülmüyordu.

Klâsik ilkçağın ikinci yönden etkisi, başlıca Cicero'nun devlet hakkındaki eserinin altıncı kitabından kalan ve *"Scipio'nun Düşü"* adı ile tanınan o dikkate değer parçadan geliyordu. Eğer Macrobius tarafından meydana getirilen yorumu olmasaydı bu parça da, tıpkı Cicero'nun eserinin geri kalan ikinci bölümü gibi, belki de kaybolur giderdi. Şimdi bu parça eser, sayısız yazmalar[145], tipografinin icadından bu yana da basılmış kitaplar halinde dört yana yayılmıştı ve tekrar tekrar yeni yorumları yapılıyordu. *Scipio'nun Düşü,* rühanileşmiş âhiretin, felekler uyumu ile bezenmiş bir halde, büyük adamlar için bir tasviridir. Eskilerden daha bir çoklarının hakkında verdikleri bilgiler sayesinde yavaş yavaş keşfolunan bu pagan cenneti, tarihî büyüklük ve şöhret ülküsünün Hıristiyan hayatı ülkülerini gölgede bıraktığı oranda, giderek Hıristiyan cennetinin yerini alıyordu. Bununla beraber, kişiliğin ölümden sonra tamamiyle kaybolduğu inancının yaptığı gibi, genel duyguyu zedeliyordu. Daha Petrarca, ümidini

144 Arlosto, Orlandino, canto VTL, kıta 61. — Gülünç duruma sokulmuş olduğu halde: Orlandino, cap. IV, kıta 67, 68, (karş. sayfa 490). — Pontanus'un Napoli Akademisi üyelerinden biri olan Cariteo, ruhun bedenden önce varlığını, Aragon hanedanının gönderilişini bu yoldan ululamak amacı ile kullanmıştır. Roscoe, Leone X, ed. Bossi, İL p. 288.

"> Orelli, ad Cic. de republ. L. VI. — Karş. yine Lucan. Pharsal. IX, başlangıç

başlıca bu *"Scipio'nun Düşü",* Cicero'nun başka yazılarındaki fikirler ve Eflâtun'un *Phaedon'u* üzerine, kutsal kitabı hiç anmaksızın, bina etmektedir[146]. Başka bir yerde kendi kendine şöyle soruyor: "Bir katolik olarak, paganlarda açıkça gördüğüm umudu neden paylaşmıyacaktım?". Biraz daha sonra Coluccio Salutati *"Hercules'in Çalışmaları"* adlı eserini yazmıştır. Yazması hâlâ duran bu eserin sonunda, dünya hayatının korkunç sıkıntılarına başarı ile göğüs germiş olan enerjik insanların yıldızlarda bir yer bulmayı hak etmiş oldukları ispat edilmektedir[147]. Dante, muhakkak ki, cennete lâyık gördüğü en büyük paganları cehennemin ağzındaki "gayya kuyusu" dışına çıkarmamakta[148] ısrar etmiş bulunuyordu. Şimdi ise şiir, âhirete dair yeni fikirlere dört elle sarılıyordu, ölümü üzerine Bernardo Pulci'nin yazdığı bir şiire göre büyük Cosimo, gökte tıpkı kendisi gibi "vatan babası" sanını vaktiyle almış bulunan Cicero tarafından, Fabii, Curius, Fabricius ve daha birçok paganlar tarafından karşılanacaktır; onlarla birlikte, yalnız kusursuz ruhaların oluşturdukları şarkı korosunun bir süsü olacaktır[149].

«e Petrarca, epp. fam. IV, 3 (p. 629). IV, 6 (p. 632).

147 Fii. villani, Vite, p. 15. îş kült'ü ile paganlığın bir araya geldiği bu dikkate değer parça şöyledir: che agli uomini fortissirni, poiche hanno vinto le mostruose fatiche della terra, debitamente sieno date le stelle.

«s inferno, IV, 24 vd. — Kars. Purgatorio VII, 28. XXII, 100.

™9 Bu pagan cenneti, sanatçı Niccolo deli' Arca'nın mezar taşı yazıtmda da açıkça yer almaktadır:

Fakat eski yazarlarda daha başka ve daha az hoşa gidecek bir âhiret tasarlanışı vardı. Bu, Homeros'un ve aynı tabloyu mûnisleştirmemiş, insanîleştirmemiş olan şairlerin gölgeler ülkesi idi. Bazı mizaçlar üzerinde bu da etki yapıyordu. Gioviano Pontano bir yazısında[150] Sannazar'a, sabahın erken saatlerinde yarı uyanık iken kendisine görünen bir hayalin (vision) hikâyesini anlattırmaktadır: Vaktiyle ruhun ölümsüzlüğü üzerinde kendisiyle birçok konuşmalar yapmış olan ölü dostu Fernandus Januarius önüne geliyor; şimdi cehennem cezalarının gerçekten ebedî ve korkunç olup olmadığını ondan soruyor; bir süre sustuktan sonra hayal, tıpkı Odysseus tarafından sorulduğu zaman Achilles'in yaptığı gibi cevap veriyor: "sana şu kadarını söylüyor ve temin ediyorum ki, bedeni hayattan ayrılmış olan bizler, yeniden dünya hayatına dönmek isteği ile yanıyoruz". Sonra selâm vererek kaybolup gidiyor.

Aslında inkâr edilemez ki, ölümden sonraki durum hakkında bu gibi görüşler, hem kısmen en önemli Hıristiyanlık doktrinlerinin ortfdan kalkması ile meydana gelmek imkânını bulmuş, hem de kısmen bunların ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Günah ve kurtuluş kavramlarının hemen hemen

Nunc te Praxiteles, Phidias, Polycletus adorant
Miranturque tuas, o Nicolae, manus.
(Şimdi sana Praxiteles, Fheudias, Polykleitos tapıyor.
Ve senin ellerine hayrandır).

(Bursellis, ann. Bonon.: Murat. XXIII, Col. 912).

150 Son zamanlarında kaleme almış olduğu Actius başlıklı yazısında.

tamamiyle silinmiş olması gerekir. Yukarıda sözünü ettiğimiz (s. 678 vd., 713 vd.) tövbe telkin eden vaizler ve kefaret ihtiyacı salgınları, bizi yanlış yola götürmemelidir. Zira, ferdiyetleri gelişmiş tabakaların da ötekiler gibi buna katıldıklarını kabul etmekle beraber bunda başlıca sebep, sadece heyecanlanma ihtiyacı, tutkulu mizaçlardaki gerginliğin boşanması, memleketin uğradığı büyük felâketler karşısında duyulan korku ve yardım çığlığım göklere ulaştırmak gibi nesnelerden ibarettir. Günahkârlık duygusu ve kurtuluş ihtiyacı hiçbir vicdan uyanmasının kaçınılmaz bir sonucu olmamıştır; hattâ çok ciddî bir dış kefaret için bile, Hıristiyan anlamında bir pişmanlık mutlaka şart değildir. Renaissance çağının iyice gelişmiş güçlü insanları, hiçbir şeyden pişmanlık duymamayı[151] ilke edindiklerini bize anlattıkları zaman, bundan ancak ahlâk bakımından kayıtsızlıkla karşılanabilen işleri, sırf akıl ve tedbir kusurlarını kastetmiş olabilirler. Fakat pişmanlığın böyle asağımsanması, kendiliğinden, ahlâk alanına da yayılacaktır; çünkü bunun menşei, geneli kapsayan bir kaynakta, yani ferdî kuvvet duygusunda bulunmaktadır. Daha yüce bir öteki dünya ile sürekli ilişkiler sürdüren pasif ve manevî Hıristiyanlık, artık bu insanlara hükmetmemektedir. Sonra Macchiavelli daha da ileri gitmek cesaretini gösteriyor ve Hıristiyanlığın devlete ve devlet Öz-

ı»[1] Cardanus, de propria vita, cap. 13: non poenitere ullius rei quam voluntarle effecerim, etiam quae male cessisset (Sonu kötü de olsa isteyerek yaptığun bir şeyden pişman olmadığını).

gürlüğünü savunmaya da yararlı olmayabileceği yargısına varıyor[152].

O halde, derin duygulu insanlarda her şeye rağmen yaşamaya devam eden güçlü din güdüsü, nasıl bir biçim almak zonanda idi? Bu, Theisma veya Daisma diye adlandırılmaktan hoşlandığımız bir inanç biçimi oluyordu. Deisma, duyguların yerine koymak üzere başka bir şey aramaksızın veya bulmaksızın, Hıristiyanlık öğelerini dinden sıyırıp atan düşünüş tarzuu* anlatan kavram olsa gerektir. Theisma ise, ortaıSğın tanımamış olduğu derecede yüce bir varlığa olumlu bir şekilde kendini adamak anlamını ifade eder. Theisma, Hıristiyanlığı büsbütün bir tarafa atmaz ve her zaman Hıristiyanlığın günah, kurtuluş ve ölümsüzlük doktrinleriyle bağdaşabilir; fakat bunlar olmaksızın da varlığını muhafaza edebilmektedir.

Bu inanış tarzı, bazen çocukça bir saflık ve yarı pagan bir görünüm ile ortaya çıkar. Tanrıyı, insan isteklerini yerine getiren her şeye gücü yeter bir -varlık olarak görür. Agnolo Pandolfini, düğünden sonra eşi ile nasıl evine kapandığını ve aile mihrabında Meryem Ana'nın resmi önünde diz çöktüğünü bize anlatmaktadır. Lâkin, karısı ile beraber Meryem Ana'ya değil, Tanrıya yalvarıyorlar ve servetlerini hayırlısı ile ve doğru yolda kullanmayı, neşeli •*ve* geçimli uzun bir ortak hayat, birçok erkek çocuk nasip etmesini Tanrıdan diliyorlar[153]. "Kendim jçin zenginlik, dostluklar ve şeref, karım için de is-

152 Discorsi, L. II, cap. 2.

ıss D.ı governo della famiglia, p. 114.

met, iffet ve iyi bir ev kadını olmasını diledim", üstelik, ifadelere biraz fazlaca klâsik çağ çeşnisi verilirse, paganlık üslûbu ile Theisma inanışlarını birbirinden ayırmak bazen çok güç olmaktadır[154].

Felâket zamanlarında da bu düşünüş tarzı bazen kesin bir gerçek halinde kendini göstermektedir. Ateşli bir hastalıktan yıllarca yatan Firenzuola'nın son zamanlarına ait olan ve Tanrıya seslenen birkaç yazısı elimizdedir. Bunlarda Firenzuola belirli bir şekilde kendini imanlı bir Hıristiyan olarak göstermekte, fakat buna rağmen tamamiyle Theistçe bir

[154] örnek olmak üzere M. Antonio Flaminio'nın Gorj/ciona'sından şu kısa lirik şiiri veriyoruz (karş. sayfa 407 vd.)

Dii quibus tam Corycius venusta
Signa, tam dives posuit sacellum,
Ulla si vestros animos piorum
    Gratia tangit,
Vos iocos risusque senis faceti
Sospites servate diu; senectam
Vos date et semper viridem et Falerno
    Usque madentem.
At simul longo satiatus aevo
Liquerit terras, dapibus Deorum
Laetus intersit, potiore mutans
    Nectare Bacchum.

(Ey Coricos'lunun, uğruna güzel tasvirler yaptırdığı,, muhteşem bir tapınak kurdurduğu Tanrılar! Eğer dindarların herhangi bir şükranı ruhlarınıza erişiyorsa, şu sevimli yaşlının şakalarını ve gülmelerini sürekli kılın, ona daima taze bir yaşlılık verin; bırakın ömrünü Falernus'ta tüketsin. Uzun ömre doyduktan sonra dünyadan ayrılsın, Racchus'u daha güçlü Nectar ile değiştirerek mutlu Dir şekilde Tanrıların şölenlerine katılsın).

din anlayışına sahip bulunduğunu açığa vurmaktadır[155]. Çekmekte olduğu acıları, ne işlediği günahların cezası olarak, ne de öteki dünya için bir imtihan ve hazırlık olarak görüyor; bu, güçlü yaşama aşkını insan ile insanın umutsuzluğu arasına koyan Tanrı ile kendisi arasında bir iştir. "Lanet okuyorum, fakat yalnız tabiata lanet okuyorum; çünkü büyüklüğün, doğrudan doğruya senin adını anmayı bana yasak diyor... bana ölümü bağışla, ey Tanrı, sana yalvarıyorum, onu şimdi ver!".

. Bunda ve buna benzer başka ifadelerde sistemli, bilinçli bir Theisma'nın açık bir delilini aramak, •şüphesiz ki, boş yere olacaktır, ifade sahipleri, kısmen hâlâ Hıristiyan olduklarına inanıyorlar ve bundan başka da, çeşitli sebeplerden dolayı, mevcut kilise öğretilerine saygı gösteriyorlardı. Fakat Reform döneminde, fikirler açıklığa erişmek zorunda bırakıldığı zaman, bu düşünüş tarzı da daha belirli bir bilince kavuşmuştur. Birçok İtalyan Protestanları, Teslis aleyhtarı olarak ortaya çıktılar; hattâ Socinianisma* mezhebine bağlı olanlar, mülteci sıfatiyle

155 Firenzuola, pere, vol. IV, p. 147, ve sonrası.

* Socinianisma mezhebi: Laelinus Socinus (1525-1562) ile bunun yeğeni olan Faustus Socinus (1539-1604) tarafından ortaya atılmış olan öğretilenden çıkmıştır. Bunlar, Teslis (trinite) yerine vahdaniyeti (unitas) kabul •etmektedirler. Bu yüzden kendilerine "vahdaniyetçiler" de denmektedir. Bunlara göre İsa'nın kendisi Tanrı değil, fakat Tanrının tecellisi ve mucizeler gösteren bir yaratıktır ve Tanrı tarafından kendi derecesine yükseltilmiştir. 1600 tarihine doğru bu mezhep en ziyade Lehistan'da yayılmış, fakat çok geçmeden ortadan kaldırılmıştır. So«ianizma, yalnız Erdel ülkesinde tutunabilmiş olup men-

bulundukları uzak memleketlerde bu anlamda bir kilise kurmak gibi dikkate değer bir girişim bile yaptılar. Şimdiye kadar anlattıklarımızdan hiç olmazsa şu kadarı açıklanmış olsa gerektir ki, hümanist milliyetçiliğinden ayrı olarak bu alanda çalışan başka fikir akımları da vardı.

Theistçe düşünüş tarzının belli başlı bir merkezi, Floransa'daki Eflâtun Akademisi'nde ve özellikle doğrudan doğruya Lorenzo Magnifico'nın kendisinde aranmalıdır. Nazarî eserleri ve hattâ mektupları, bu adamların asıl karakterleri hakkında ancak yarım yamalak bir fikir verebilmektedir. Lorenzo Magnifico'nın, gençliğinden ölümüne kadar, kendini dogmatik bir Hıristiyan olarak göstermiş bulunduğu[156], yine Pico'nun da Savonarola'nın etkisine kapıldığı ve alçak gönüllü dervişlere mahsus bir anlayışa düştüğü birer gerçektir[1]". Ancak, o okulun en yüksek fikir ürünü diye vasıflandırabileceğimiz Lorenzo'nın iZâ7w'lerinde[158] Theisma, hem de dünyayı bü-

supları 700000 kişi kadardır. Humanizma'nm dogmalara karşı kullandığı eleştiri anlayışının bir sonucu olarak meydana gelen bu mezhep, sonradan doğacak olan "aydınlanma" akımına ortam hazırlayan önemli unsurlardan biri olmuştur. (Mütercim).

156 Nic. Valori, Vita di Lorenzo, birçok yerlerinde. — Oğlu Kardinal Giovanni'ye verdiği güzel öğütler için bak: Fabroni, Laurentius, Adnot. 178; ve Roscoe ekleri, Lorenzo'nın hayatı.

157 Jo. Piçi vita, auct. Jo. Franc. Pico. — Onun "Depreeatio ad Deum"u bak: Deliciae poetar. italor.

158 Bunlar Canto'lardır: Orazione ("Magno Dio, per cui contante legge ete": Roscoe, Leone X., ed. Bossi, VIII, p. 120); — İlâhi ("Oda il sacro inno tutta la natura ete":

yük bir mâna ve madde kozmosu olarak görmek lK-teyen bir Theisma, hiçbir sakınca gözetmeksizin dile gelmektedir. Ortaçağın insanları, dünyayı, papa ile imparatorun Deccal (Antichrist) ortaya çıkacağı zamana kadar korumak zorunda bulundukları bir sızlanma vadisi olarak görürlerdi; Renaissance çağının fatalistleri de, muazzam enerji dönemleri ile körü körüne tevekkül veya temelsiz inanç dönemleri arasında sallanıp dururlardı; burada seçkin fikir adamları çevresinde[159] ise, görünen dünyanın Tanrı tarafından sevgiden yaratılmış olduğu, Tanrıda daha önce mevcut bulunan bir modelin kopyesi olduğu, Tanrının ebedî olarak bu dünyayı hareket ettirmek ve yaratmakta devam edeceği öğretisi yükseliyordu. Ferdin ruhu, önce Tanrıyı kavramak sayesinde onu kendi dar sınırları içine sokabilir; fakat Tanrıyı sevmek sayesinde bu ruh, sonsuzluğa kadar yayılabilir; dünya üzerinde mutluluk, işte budur.

Fabroni, Laurentius, Adnot 9); L'altercazione (Poesie, di Lorenzo magn. I. p. 265; bu son külliyatta, burada adları geçen diğer şiirler de basılmıştır).

159 Morgante'sinde Pulci'nin, eğer dini ciddiye aldığı bir yer varsa, bu, Canto XVI, kıta 6 dadır: Pagan bir dilber olan Antea'nın bu Deistik sözleri, Lorenzo'nun çevresinde hâkim bulunan düşünüşün belki de en elle tutulur ifadesidir; Cin Astarota'nın yukarda (sayfa 725 vd., 731). verdiğimiz sözleri de, bir dereceye kadar bunu tamamlayacak niteliktedir.

Burada ortaçağ mistisisma'sının izlerf, Eflâtun öğretileri, karakteristik bir modern duyuş ve anlayış ile temasa gelmektedir. Dünyayı ve insanı tanımanın en değerli bir meyvası belki de burada olgunlaşıyordu; sadece bu yüzden bile italyan Renaissance'nı çağımızın önderi diye adlandırmak gerekir.

SON

Dipnotlarda sık sık adlan geçen bâzı kaynak yapıtların tanı başlıkları

Archivio storico italiano, appendice ile beraber: Firenze, Vieusseux.

Muratori: Scriptores rerum Italicorum.

Fabroni: Magni Cosmi Medicei vita.

Aynı yazar: Laurentii Med. Magnifici vita.

Roseoe: Vita di Lorenzo de Medici.

Poesie del magnifico Lorenzo de Medici, Londra 1801.

Roseoe: Vita e pontificato di Leone X, trad. da Luigi Bossi Milano 1816, s., 12 cilt, İngilizce aslında bulunmıyan birçok ilâvelerle beraber.

Petrarca: Lâtince eserlerini tümünü bir araya toplıyan baskısı, Basileae 1581, fol.

Poggii opera, Srassburg baskısı, 1513, fol.

Philelphi orationes, ed. Venet. 1492, fol.

M. Anton. Sabellici opera, ed. Venet. 1502, fol.

Pii II. P. M. commetarii, ed. Romana 1584.

Aeneae Silvii opera, ed. Basil. 1551, fol.

Platina: De vitis pontificum romanor., Coloniae Aggrippinae, 1626.

Anecdota literaria e mss. codd. eruta, yayınlayan Amaduzzi ve 'Bianconi, Roma 1773 - 1783, 4 cilt.

Corio: Historia di Milano, ed. Venet. 1554.

MaccMıvelli: Öpere minori, Firenze, Lemonnier, 1852. :

Varchi: Storia florentina, Milano 1803, 5 cilt.

Tommaso Gar: Relazioni della corte di Roma (Relazioni degli ambasciatori veneti, racolte da Eug. Alberi, Firenze'nin ikinci serisinin üçüncü cildi).

Boccaccio: Öpere volgari, Firenze 1829, s., presso Ing. Moutier, 17 cilt.

Filippo Villani: Le vite d'uomini illustri fiorentini, Firenze 1826.

.Agnolo Pandolfini: Trattato del governo doella famiglia, Torino, Pomba, 1829.

Trucchi, Poesie italiane inedite, Prato 1846, 4 cilt.

Raccolta di Poesie satiriche, Milano 1808, 1 cilt.

Firenzuola; Öpere, Milano 1802.

• Castiglione: II cortogiano, Venezia, 1549.

Vespasiano fiorentino, Burada kullandığımız Mai, Spicilegium romanorum, cilt. X baskısından başka bir de Bartoli tarafından yapılmış yeni bir baskısı vardır: Firenze 1859.

Vasari: Le vite de piû eccelenti pittori, scultori e rachitetti, Firenze, Lemonnier, 1864 ten beri 13 cildi çıkmıştır.

İNDEKS

B

C

D

E

^ ^ ^ ^

T

V

W

Z

İÇİNDEKİLER

L CİLT

BİRİNCİ BÖLÜM

SANAT ESERİ OLARAK DEVLET

Sayfa

İKİNCİ BÖLÜM

BİREYİN GELİŞMESİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KLASİK KÜLTÜBÜN YENİDEN UYANDIBILIŞI

Sayfa

Sayfa

II. CİLT

DÖRDÜNCÜ BÜLÜM

DÜNYANIN VE İNSANIN KEŞFİ

Sayfa

tÇ1NDEKtaER

Sayf*

ALTINCI BÖLÜM

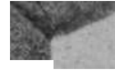
AHLÂK, GÖRENEK VE DÎN

RESİMLERİN LİSTESİ

1. II. Friedrich'in parası.

2. Adı bilinmiyen bir usta: Francesco Sforza

3. Adı bilinmiyen bir usta: Sigismondo Maletesta

* 4. Antonio PoUaiuolo: Galezzo Maria Sforza

5. Antonello da Messina: "Condottiere"

6.- Gentile Bellini: Franceso Foscari

7. Lorenzo Medeci'nin ölü maskesi

8. Antonio PoUaiuolo: IV. Sixtus

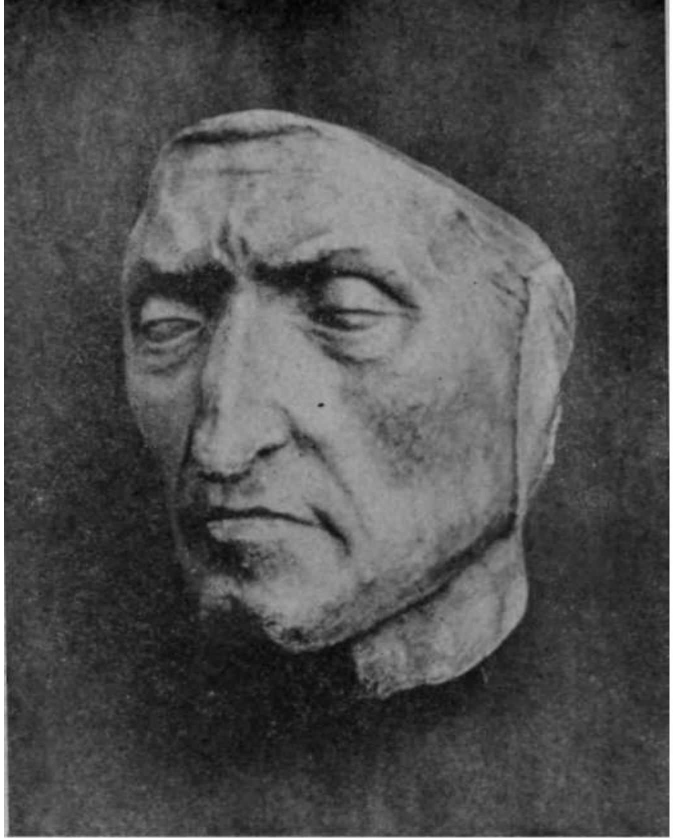

9. Pinturicchio: VI. Alexander

10. Gentile Bellini: II. Sultan Mehmet

11. Adı bilinmeyen bir usta: X. Leo

12. Dante'nin alçıdan maskesi

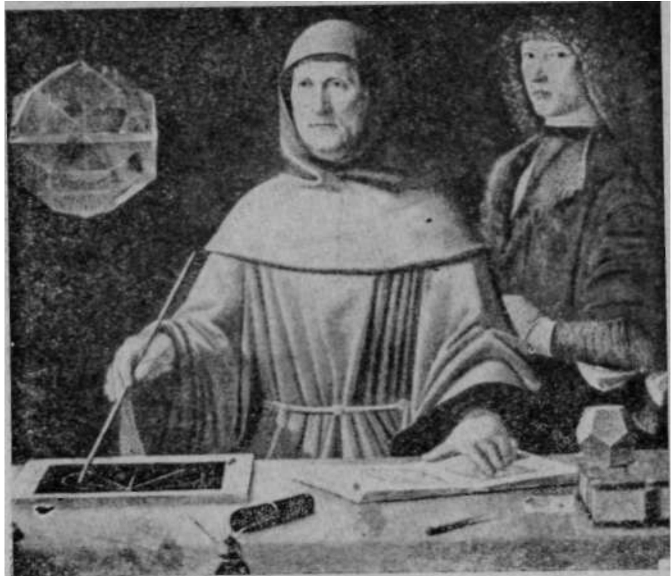
13. Adı bilinmeyen bir usta: Petrarca'mn mezar büstü

14. Andrea Guacialoti: II. Pius

15. Melozzo da orli: Platina

16. Bramante: Luca Pacioli

W

17. L. B. Al'oerti: kendi resmi.

18. Chirlandaio: Poliziano

19. Adriano Fiorentino: Gioviano Pontano

20. Adı bilinmiyen bir usta: Sair portresi

21. Tizian: Sannazaro

22. Tizian: Ariosto

23. Raffael: Kardinal resmi

il

24. Adı bilinmiyen bir usta: Elisabetta Gonzaga

26. Francesco Laurana: Eleonora d'Aragon

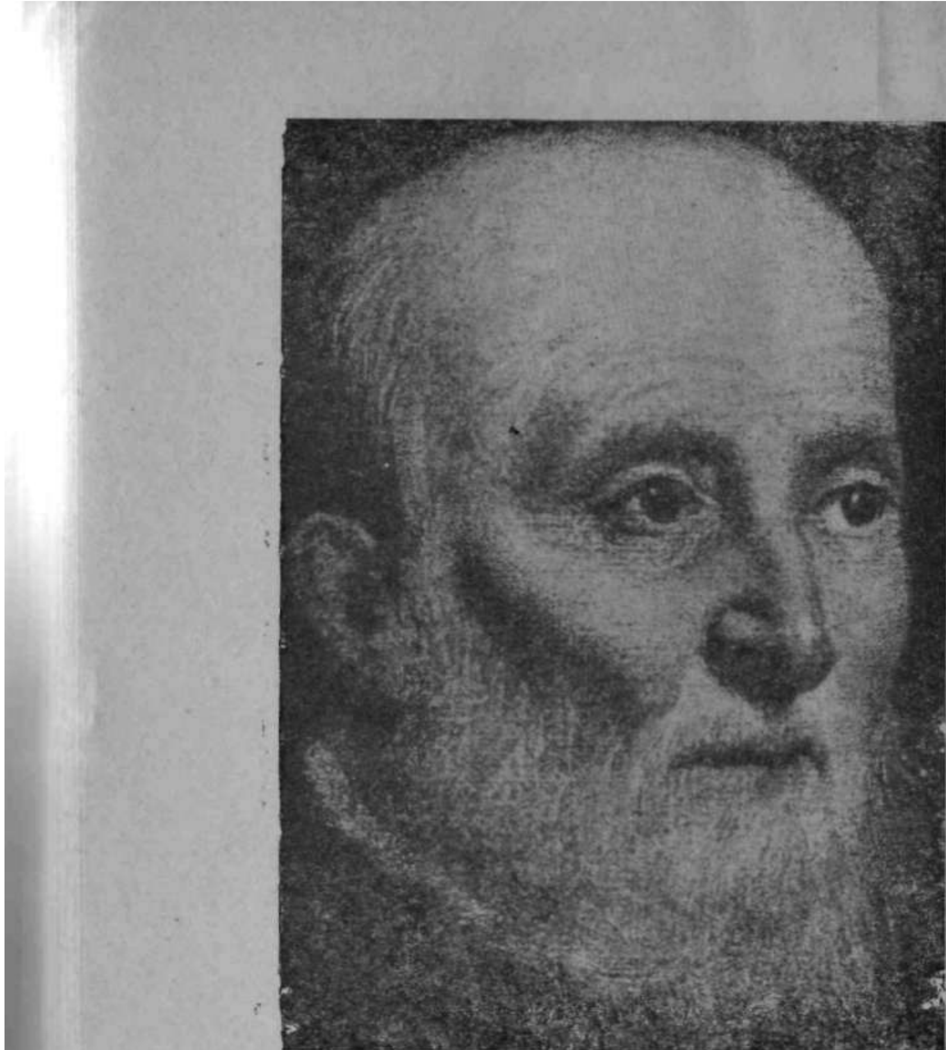
27. Domenico Veneziano; Hanım resmi

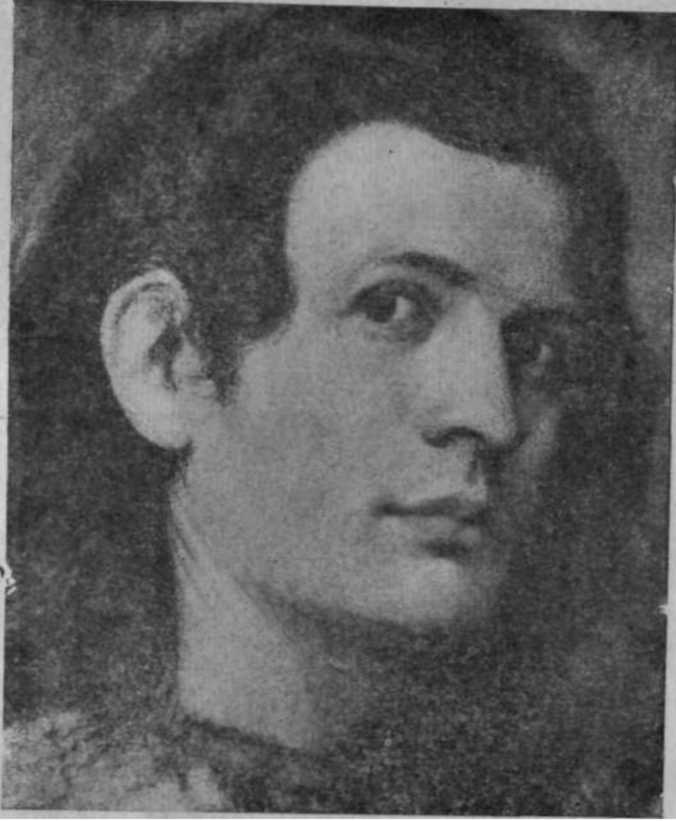
aa. Raffael: Maddalena Doni

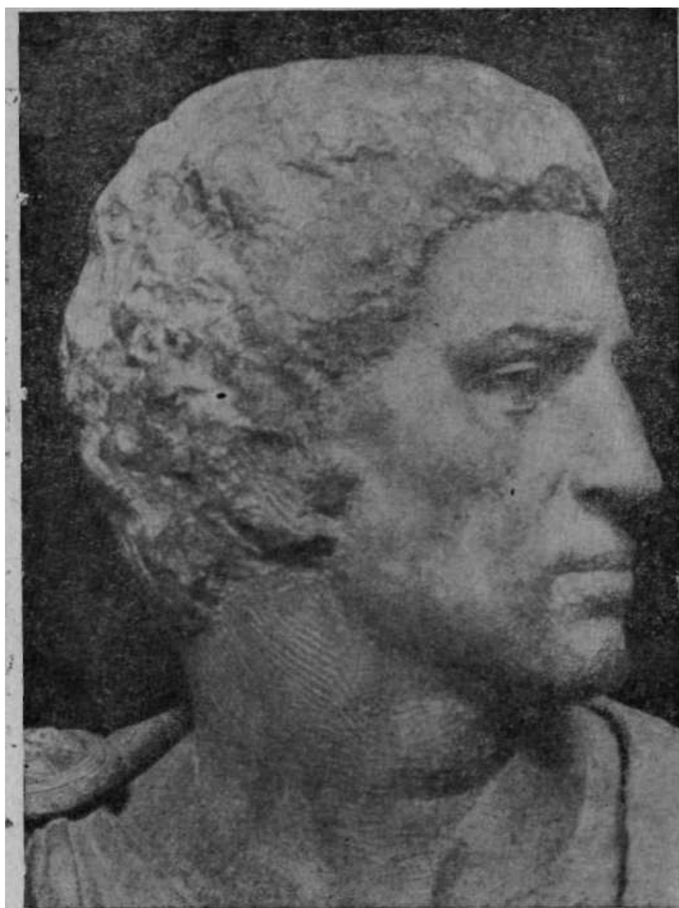
29. Chlrlandaio: Francesco Sasetti oğîıs ile beraber

30. Tintoretto: Luigi Cornaro

31. Adı bilinmiyen bir usta: Geng resxnl

32. Michelangelo: Brutua